

HAVLÍČEK.

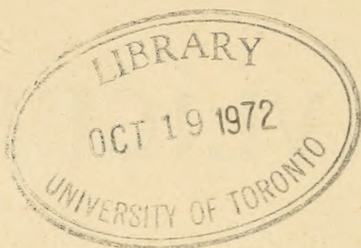
Obraz psychologický a sociologický.

NAPSAL EM. CHALUPNÝ.

Nákladem Lidového Družstva tiskařského a vydavatelského v Praze.

TISKEM V. AUGUSTY V LITOMYŠLI.

1897—1907.

I.

Dějiny Havlíčkovy popularity.

Oslavili jsme padesáté výročí smrti Havlíčkovy. Teprve před čtrnácti lety zemřel Alexandr Bach, jenž jako ministr dal jej odvléci do vyhnanství; dosud panuje císař, za jehož vlády se to přihodilo; dosud v Poříči v utěšeném sousedství Českých Budějovic žije stříbrovlasý, stále čilý Havlíčkův bratr František, a v pohádkově krásné, zádumčivé Bechyni jeho těžce zkoušená sestra, »jeho Žany«, oba svědkové hrozného loučení před Brixenem — ale od skonu Karla Havlíčka uplynulo již půl století.

Nad hrobem jeho na Olšanech dosud potkáváme starce, kteří jej znávali a vypravují o něm hrdě i teskllivě. V rodném jeho kraji na Německobrodsku i jinde tu a tam dosud žijí poslední jeho vrstevníci a vrstevnice. Oni se dočkali dneška, on však, nejlepší z nich, odešel tak časně, tak dávno!

A přece nahlédneme-li trochu do jejich nitra, vidíme-li je a slyšíme, shledáváme, že duchem utkvěli v daleké minulosti, zbyli tu jako její památka; kdežto Karel Havlíček, přes jehož hrob už přeletělo pět desetiletí, je dosud náš, cítí a žije s námi, vede nás, baví i kárá i dojímá, a ponoříme-li se do kteréhokoli výtvoru jeho bohatého ducha, zdá se nám, že tiskneme

jeho ruce a díváme se mu do neohrožených tmavošedých očí!

On nezemřel, on neumírá. Naopak teprve roste v obra v hrobě a z hrobu. Jeho památka je stále jasnější, tříbí se a šíří. Pod prapor jeho ducha, jenž na konci své dráhy životní zůstal opuštěn »jak Robinson«, dnes seřadily se všecky strany a směry českého národa. Každý v něm nalézá něco sobě blízkého, ten vše, onen méně, a nikdo již se neodváží rouhavě ho dotknout. Je nejpopulárnější, nejvíce milován českým lidem ze všech našich velikánů. Byl mučedníkem a stal se svatým, i jest jako světec uctíván často i těmi, kterým bylo by běda, kdyby dosud žil!

Zesnul v nejpochmurnější chvíli českých dějin devatenáctého věku. 29. července 1856. Rok 1848 a jeho ústavní úspěchy padly, Kollár, Čelakovský, Tyl a mnozí menší spisovatelé zemřeli, bývalí politikové umlkli nebo se přidali k reakci, mládež byla zaražena, veřejný život ochromen — kritická chvíle odumírání starých, kdežto mladí ještě nedorostli a ještě se znova nerozednilo. V tuto národní půlnoc odešel on, jenž plně patřil včerejšku, ale stejně mohutně ožíti měl s úsvitem zítřka.

Ještě za absolutismu, r. 1859 V. Zelený s K. Jonášem ujednali v Jihlavě, jak sděluje Musil*), že na rodný dům Havlíčkův bude zasazena pamětní deska. A jakmile se uvolnilo to politické vězení a zavanul nový vzduch, první velikolepou národní slavností byla tato slavnost v Borové 19. srpna 1862 s řečí Karla Sladkovského.

*) Ant. Musil (Jihlavský): Vzpomínky na Karla Havlíčka 1896.

Jakmile projev úcty k památce Havlíčkově nebyl již stíhán trestem, český národ úctu k němu vyslovoval, jak jen v úzkých poměrech bylo možno. Dojemná naivnost a oddanost k drahému Karlu pojila se často s trapným nepochopením jeho snah. Jako již za jeho života někteří dobří lidé dávali sloužiti mše za zdar jeho úmyslů, tak ještě později na př. studující techniky uspořádali za Havlíčka rekviem u Dominikánů (v říjnu 1860). A když arci nebylo to vhod lidem, kteří lépe chápali tvůrce kutnohorských Epištol, dokazováno bylo veřejným zasláním (Hlas 15. června 1862), že za Havlíčka i za jiné vlastence smějí býti slouženy mše, protože církev jich z té milosti nevyloučila . . . Tak ještě trvaly staré, idylické poměry. Ale nebylo dost ani na tom: V Národních Listech veřejně bylo propagováno rozdělení Havlíčkovy čamary po kouscích mezi jeho ctitele.

Však nastala potřeba projevit lásku a vděčnost Havlíčkovi opravdověji. Pro jeho ubohou dcerušku Zdenku, dvanáctiletou dívku bez otce i matky, uspořádána byla r. 1861 veliká národní loterie, jejíž výtěžek uložen jí jako věno. Jakkoli krásný byl to čin sám o sobě, tak z jeho příčin, podrobností i konce pronikají i temné skvrny. Obětavý národ snášel příspěvky, i školní děti a studenti přispívali na dar »své sestřičce«; — ale nikdo se neodvážil píchnout do vosího hnízda a zeptat se veřejně, kam zmizelo Havlíčkovo jmění, čínící 10.000 zl., dle jiného odhadu dokonce 30.000 zl. Také seznam výher loterie je poučný; co vše troufali si mnozí dát veřejně kvitovat jako štědrost! A pak ten smutný život Havlíčkovy Zdeňky, která přese všechnu národní obětavost časem zakoušela nedostatku i jiných útrap. Snad by to tak

neurážело, kdyby ve veřejnosti nebyly rozšířeny domněnky o národní obětavosti bůhví jak skvěle tehdy projevené. Smysl pro kontrolu Čechům chyběl odjakživa, za to pro utajování pravdy bylo smyslu vždy dost. Tak i zde byl Havlíček uctíván způsobem, neshodujícím se s jeho zásadami.

Jak vzácné dědictví zanechal národu v těchto zásadách a názorech, nejen ve své životní praxi, ukazoval již v prvém novém denníku českém Čase (koncem 1860 a počátkem 1861) jeho vytrvalý přítel Al. Krása v cyklu feuilletonů.

V Obrazech života (1860 red. J. Neruda, 1861 J. V. Jahn) vyšly některé jeho básně, ovšem jen ty nejkratší z neznámých, a pěkná stať o něm od Alfreda Waldau (pseudonym), přeložená z německého originalu. Německý básník Alfred Meissner podal krátkou ale výstižnou jeho charakteristiku v úvodě k vydání Aug. Smetanových »Geschichte eines Excommunicirten« (1863), podobně Palacký 1862 v německé stati, již vydal 1874 v Radhošti, a posléze Antonín Springer 1865 v II. díle svých Geschichte Oesterreichs načrtl duchaplnou jeho podobiznu, ač trochu přenáhlenou. J. E. Sojka vydal o něm 1861 leták, a v sbírce životopisů Naši mužové 1862/3 sepsal jeho první větší životopis, neklidný, zaujatý pro i proti. V Rodinné kronice 1864 (Neruda) vyšly jeho Aforistické zápisky, kteréž od té doby otištěny byly často skoro v každém životopise jeho. A již v této době nastala politická polemika o jeho stanovisko, mezi Národními Listy a novým orgánem Palackého a Riegrovým, Národem (v lednu 1864). Již na samém počátku doby ústavní rozvinul se tedy mnohostranný zájem

o jeho činnost politickou, literární a žurnalistickou a zvláště v politice rozrůznily se jasně hlavní směry názorův o něm: realistické (Čas 1860/1), staré osmačtyřicátnicko-radikální (Sojka), mladočesko-radikální (Hlas na př. 7. srpna 1862, Národní Listy) a staročeské, konservativní (Národ). Názory tyto v jádře se zachovaly podnes a rozdíly mezi nimi se ještě prohloubily.

Po několika letech došlo k prvnímu vážnému kroku o trvalou nestrannou obnovu památky Havlíčkovy. F. L. Rieger, který již na prvním novém sněmě českém dojemně vzpomněl svého mrtvého spolubojovníka, a jiní činitelé v spolku Svatoboru přičinili se o vydání prvého dílu jeho spisů V. Zeleným 1870. Dne 15. května 1870 byla také na úmrtním domě Havlíčkově v Praze v Jezdecké ulici (nyní Havlíčkově) zasazena pamětní deska a na hřbitově odhalen mu nový pomník, zřízený Svatoborem. Před deskou promluvil Eduard Grégr, na hřbitově místní farář Kareš, líče Havlíčkovy zásluhy o vlast a napomínaje — v tehdejší době deklarantské — k vytrvalosti. To byla asi poslední idyla svornosti Havlíčkovské; za krátko byla pro vždy odstraněna.

Václav Zelený jal se pak spisovati životopis Havlíčkův a jeho počátek uveřejnil v Osvětě r. 1872 a 1873. Ale zemřel nedokončiv díla, a také k druhému dílu Havlíčkových spisů již nedošlo — dílem pro jejich rozsáhlost, dílem pro obtíže s censurou, dílem i ze zájmu o vlastní kůži mnohých národních výtečníků, kterým by jejich uveřejnění bylo přišlo velmi nevhod, a zájem o Havlíčka byl zatlačen v pozadí třenicemi strannickými.

Nové vzpruhy se mu dostalo počátkem let osmdesátých s neočekávané strany — od starého Ja-

kuba Malého, jenž ve svém díle Naše znovuzrození řekl o Havlíčkovi vedle chvály také několik nepříliš pěkných poznámek. Na obranu Havlíčkovu Karel Tůma vydal objemný životopis jeho (1883), psaný nadšeně, ač příliš květnatým slohem, líčící Havlíčka jako svižného, ostrého bojovníka svobodomyslného, dílo založené na rozsáhlé znalosti pramenů, zvláště memoirových, bohužel ne vždy přesně uvedených, dílo záslužné, na tu dobu svrchovaně cenné a v mnohém směru podnes nepřekonané. Tůma vydal i výbor z Havlíčkových článkův a aforismů, jenž vedle vydání Zeleného zůstal po léta hlavním pramenem poučení o Havlíčkovi. Staročeský tisk (Pokrok, v březnu 1886 přezvaný Hlas Národa) proti nazírání Tůmovu stavěl svoje, což střetlo se velice ostře již dříve, v polemice vyvolané řečí Edv. Grégra 26. srpna 1883 při odhalení Havlíčkova pomníku v Kutné Hoře, řečí, při které sice dle nestranného svědka (Ant. Musil, str. 46) »šichni lidé slzeli«, která však byla příliš zaostřena proti vedoucí straně staročeské, aby zůstala bez odezvy. Polemika vedena byla s obou stran příkře a nevyřídila ovšem nic. Zajímavější byly vzpomínky na Havlíčka v Pamětech J. V. Friče, vedené v tónu ostře radikálním a místy bystře pozorující, pak brožura P. M. Veselského o Havlíčkově kutnohorském pobytu a porotním soudu (1889) a hlavně Rodinné listy brixenské, vydané V. V. Zeleným mladším.

Jako hlavními šiřiteli úcty k Havlíčkovi byli tehdy Mladočeši, tak i mínění široké veřejnosti představovalo si jej jako ideál oposičníka, svobodomyslníka, demokrata, národovce. Typ Havlíčka Tůmova měl a podnes má nejvíce vnady a suggestivnosti pro

národ. O jeho rozšíření nejvíc se postarali sokolové a studenti. A v kruzích, kde nebylo tolik zájmu o jeho energický boj za pokrok, tradicí utkvěl obraz Havlíčka jako nevinného mučedníka národního s tklivým pozadím ubohé rodiny, obraz rázu tak sentimentálního, že často se od Havlíčka skutečného lišil k nepoznání. Na známou variantu Havlíčkovy »Citlivé večerní«, která je satirou na klinkavé, nasládlé rýmování, byla složena zrovna taková písnička (Spi Havlíčku v svém hrobečku) jaké Havlíček nenáviděl, a rozšířila se zrovna jako národní hymna — ku podivu zároveň s pochmurnou písní o »muži, který nikdy neplakal«. Zároveň ovšem se šířily tiché klepy o Zdeňce Havlíčkové a podivné domněnky o něm samém. Jeden vrstevník Havlíčkův tvrdil mi o něm, že do Brixenu byl odvezen přímo z Kutné Hory; sám Tomek, jinak vzor důkladnosti, píše v Pamětech, že Havlíčkův rodný dům stojí v Německém Brodě! A za dob květu pokrokového hnutí jsme slýchali, ba slýcháme i podnes, že Havlíček byl vládou uvězněn a po propuštění úkladně otráven. Tak vznikají legendy přítomnosti.

K podrobnému poznání Havlíčka největší krok se stal při čtyřicetiletém výročí jeho skonu. Vyšly Vzpomínky jeho starého přítele A. Musila, dr. K. Baxa vydal brožuru Karel Havlíček v rodinných vzpomínkách dle vypravování sestry Havlíčkovy. Aug. Žalud stručně kriticky vypsal Karla Havlíčka život, působení a význam a T. G. Masaryk vydal Karla Havlíčka, obšírnou studii o jeho názorech politických z poslední doby činnosti, psanou směrem protiradikálním. V zápětí L. Quis pečlivě vydal (1897) soubor jeho veršů, který vzbudil

velkou pozornost. Spis Masarykův stal se pramenem polemik, jimiž zájem o Havlíčkovo dílo ještě vzrostl, a tak za posledních pěti let vyrostla velká, cenná literatura Havlíčkovská. L. Quis a zejména J. Jakubec v řadě úvah probírali jeho literární činnost historicky a kriticky, Z. V. Tobolka vydal v pěti svazcích u Laichtera jeho Politické spisy, Quis se vzácnou svědomitostí jeho Korespondenci u Bursíka a Kohouta, v Laichterově Literatuře české 19. století vyšly pak 1905 obšírnější celkové nárysy jeho činnosti od Tobolky a Jakubce. Tato literatura poskytla při padesátileté památce úmrtí Havlíčkova r. 1906 pramen přečetným spisům, spiskům, článkům a přednáškám.*) Také spisy Havlíčkovy nově vyšly u Laichtera a Kočího. Nebylo sice poznání Havlíčka při oslavě té nijak podstatně prohloubeno neb obohaceno tak, jako před deseti lety; ale přes to literatura Havlíčkovská, z níž arci jsem neuvedl přečetné drobnější příspěvky**), podává jeho díla a pozůstalost i zprávy o něm tak poměrně úplně a pečlivě, jak se toho nedostalo žádnému jinému velikánu českého národa.

---

*) Také v Borové byl Havlíčkovi postaven pomník 26. srpna 1901, kde promluvil K. Tůma. Při jubilejní oslavě 29. července 1906 přednášel v Borové o Havlíčkovi T. G. Masaryk.

**) Nemohu zde podávat úplnou bibliografii; většina potřebných spisů je seznamenána v Quisově vydání Korespondence K. H. a v Literatuře české 19. stol. díl III. 1. sv. Zde budu je citovat pouze tam, kde bude toho potřebí v jednotlivých případech.

II.

Spory o Havlíčka.

Z předchozího náčrtku patrno, jak bohaté jsou prameny k poznání Havlíčka, ale zároveň jak různé i podivné názory o něm jsou rozšířeny. O žádném jiném Čechu nevíme tolik jistého kolik o něm, a přece zas o žádném nebylo napsáno tolik chybného a pochybného, nemluvě o tradici netištěné. Veliká část hlavních bodů jeho života i díla je sporna.

Pochopitelno, že největší zájem i rozpor budí otázka politiky Havlíčkovy. Názor, dříve převládající o Havlíčkově národním i protivládním radikalismu, Masarykem byl zvrácen v krajnost opačnou, a mezi oběma póly, neustupně se potírajícími, je řada rozdílů podružných a sporův o jednotlivosti. Polemiky o tento bod jdou do krajnosti i do osobních útokův; ale, jak jsem ukázal svrchu, nevznikly teprve spisem Masarykovým, nýbrž jsou staré již téměř padesát let. Popularita Havlíčkova byla vždy vítaným štítem jak radikálům tak oportunistům, a obojí směr našel v jeho činech i písemných projevech doklady pro sebe. Tůma a Masaryk jen vypracovali tento dvojí směr dopodrobna. Že základ rozporu toho netkví snad v rozdílu jednotlivých období činnosti Havlíčkovy (jako je tomu v životě Riegrově), nýbrž v jeho vlastní povaze,

viděti nejjasněji z toho, že oba protichůdci, Tůma i Masaryk, souhlasně vyzdvihují Slovana za vrchol jeho práce, a ze Slovana nejvíce čerpají své názory.

Otázka Havlíčkova radikalismu točí se tak dlouho a rozbujela v takové variace, že pomalu přestává zajímat, protože dle dosavadního způsobu nikdy nemůže dojít rozřešení. Dosud veškerá interpretace Havlíčkových názorů politických i jeho vystupování literárního byla pod vlivem stanoviska praktické politiky. Každý si vybral z něho, co se mu líbilo a co se hodilo za podporu vlastní snahy vykladačovy. Toť přirozeno; ale podává-li se interpretace taková pak jako nestranný obraz, dopouští se nepřípustného klamu.

Jak výklad splýval u vykladačů s propagandou směru, patrno z ukázek: Tůma je radikál a pokladá Havlíčkovu činnost za radikální, vyjma dobu na konci 1848; proto se mu tato doba u Havlíčka nelíbí, pro ostatek je nadšen. Masaryk je proti radikálům, v celé činnosti Havlíčkově vidí boj proti radikalismu a celou schvaluje. Picek ve své brožuře (1849), jako konservativec, chválí Havlíčkovo dílo před r. 1848 jako buditelské, od r. 1848 je jako radikální zavrhuje. Staří radikálové jako: Frič, Sojka, Sabina a j. byli jeho odpůrci, a mění se v jeho ctitele teprv od polovice r. 1849, kdy se stává »radikálním«. Jakub Malý, starý opatrník, má proti celé jeho činnosti námitky, že byla nemírně bujná a ostrá. Slavomil Vávra zase nesouhlasil s jeho radikálním útokem na Tyla r. 1845, ale r. 1848 mu vytýkal nedostatek radikálnosti, později pak se s ním shodl. A tak dále.

Neméně vzrušený spor vypukl po vydání díla Masarykova o Havlíčkův poměr k nábožen-

ství. V starších pracích (Waldau, Zelený, Tůma) se prostě uváděla fakta, z nichž neplynul určitý závěr. Některá jeho rozšířená díla, na př. Křest sv. Vladimíra, budila dojem, že Havlíček byl atheista a nevěřil v nic. Masaryk naopak shledává u něho silnou víru, jako u sebe, a tím arci vzbudil odpor, jemuž ostrý výraz dal zvlášť Arnošt Denis. I bývá Havlíček citován často pro i proti.

Další kontroversa týká se Havlíčkova stanoviska v ohledu státoprávním, v otázce jednojazyčnosti a dvojjazyčnosti a jiných politických bodů. I zde řešení je stíženo tím, že názory Havlíčkovy bývají měřeny hledisky stran dnešních, a přehlíží se, že poměry za šedesát let se velice změnily.

Otázka další týče se Havlíčkova národního uvědomění v mládí. Tobolka se tu neshoduje se Zeleným, ale věc nevysvětluje nikdo z nich dostatečně. Širši zájem budily spory o vývoj Havlíčkova stanoviska slovanského.

Velikou záhadou historickou jsou některé události roku 1848, zejména bouří svatodušních, a týkají se částečně i Havlíčka. Některé jejich příčiny a jednotlivosti dosud nejsou přesně vysvětleny a z části asi nikdy nebudou.

Jinou záhadou v životě Havlíčkově jest příčina jeho internace v Brixenu. Z daleka vše se zdá jasno, z podrobného studia teprve seznáváme zplna potíže. Byla hlavním vinníkem Vídeň či Řím? Tak a podobně se tážeme zvláště od té doby, co Quis v Korespondenci Havlíčkově dal na jevo, že pravého vinníka shledává v hierarchii.

Další otázkou je Havlíčkova časná smrt a její příčina. Obyčejně shledává se v brixenském

vyhnanství. Masaryk hlavní vinu otřeseného zdraví Havlíčkova nalézá ještě v době novinaření jeho. Dokumenty mluví tak nejistě, že nelze tak snadno přisvědčit ani k jednomu z obou mínění.

O záhadě, kam se podělo Havlíčkovo jmění po jeho smrti, a o podobných pochybnostech zmíněno již v I. kapitole. Nejedno nám tu snad objasní jednou dokumenty, jež u sebe dle soukromých zpráv chová a tají Havlíčkova sestra Johanna.

Bývá též kladena otázka, která z našich stran dnešních smí si Havlíčka přisvojovat? Tato nevkusná otázka jest už sama sebou nechvalným svědectvím nevkusu a neúcty. Quis na ni dobře odpověděl v známém epigramě: správnější bylo by se ptát, která strana dnešní by se přidala k Havlíčkovi, než ke které by se přidal on. S tím souvisí otázky historické — jeho poměr k straně vlastní a k jednotlivým osobám jejím i jiným, na př. Palackému, Braunerovi, Fričovi, Riegrovi, Sabinovi.

Drobných kontrovers o literární činnosti Havlíčkově také nechybí: tak spor Quisův a Jakubcův o lidovost epigramů jeho a podobně.

A kolik bylo by otázek v jednotlivostech všeho druhu jak co do zjištění fakt, tak i co do jejich výkladu a co do úsudku o nich! Havlíčkovské kontroversy jdou až do maličkostí. Jsou dokonce i spory o barvu jeho vlasů.*)

* V parodii o schůzce Českého Musea r. 1847 praví o sobě »zrzavý Havel« (ovšem jen v jedné variantě); naproti tomu i jeho vrstevníci, na př. Zdenčina chůva K. Mrázková, (G. Toužil v Praž. Illustr. Kurýru 6. září 1906), průvodní list ruský, i jeho popis vlastní osoby v dopise bratru Františkovi z Brixenu dokazují že měl vlasy a vousy tmavohnědé.

Celkový obraz Havlíčkovy osoby, doby a činnosti musí v spory ty vnésti jasno a pokusit se o jich rozřešení. Ovšem každý pokrok v bádání a každý nový názor vyvolá možná spory nové. Ale jen ze sporů vyjde vítězně pravda, kterou hledáme.

III.

Methoda.

Při látce tak rozsáhlé a plné sporů, jako jsou prameny, z nichž čerpáme znalost Havlíčkovy doby, povahy a činnosti, je třeba předem vymezit methodu studia i kritiky, a to jak všeobecně, tak i se zvláštním ohledem na Havlíčka sama.

A. Všeobecná methoda

zkoumá

1. **vliv přírodního prostředí na povahu.** Vliv ten jest uznán vůbec a dovoláváme se ho, kde jen možno. Přesné vztahy však mezi prostředím a lidmi z něho vyšlými dosud nebyly vědou stanoveny. Co vykonala tu anthropogeografie a theorie umění, jsou pouhé začátky, kterými lze rozlišovat národy a kmeny jako celky, nikoli však individua a vůbec jevy podrobnější. Vše je načrtnuto v celkových, paušálních rysech, nezpůsobilých k určité dedukci a k aplikaci na určité jevy.

A přece je nad veškeru pochybnost, že vztahy mezi člověkem a přírodou jdou až do nejdrobnějších podrobností. Nejen bengálský tygr je zbarven jako

vegetace džunglí, nejen polární medvěd je bílý jako sníh, nejen zajíc u nás má barvu polní hroudy; i člověk dostává ráz od přírody, v které žije. Vliv její nevyjadřuje se ovšem v lidstvu barvou (kromě světlé a temné pleti dle podnebí), ale předměty, které člověku nahrazují srst a doupě: šatstvem a obydlím, a zároveň i způsobem života. Lidem žijícím u jezer nenarostly sice ploutve ani blána mezi prsty, ale postavili si kolová obydlí nad vodou; obyvatelé skalin nezbarvili se na šedo, ale zřídili si na skalách tvrze. Člověk tedy přizpůsobil si přírodu a sám se jí přizpůsobil také, ale jinak nežli zvířata. Vliv přírody jest u něho dílem vniternější, působě i na vývoj duševní, dílem se promítá dále na vnějšek (srst — šat — byt); bytost lidská má větší expansi na venek i dovnitř. Přibírá části přírody mimo sebe a osvojuje si je, na druhé straně pak rostoucí vnímavost a stvárnost duše nabývá od nejbližší přírody jemných rysů, kteréž opakováním a dědičností se vyhraňují v znatelné typy.

Jakým způsobem se to děje a v jakém dosahu? Nejprostěji lze vztahy ty přirovnat k zrcadlení. Svět je pln ploch nekonečně malých, odrážejících paprsky a zrcadlících v sobě okolí. Málokterým se dostane, vyhránit v krystaly nebo být vybroušenu v plochy velké, zrcadla viditelná. Ale nepatrná, neviditelná zrcadla působí stejně jistě přes to, že o nich skoro nevíme. Každý náš krok, posuněk i vzdech je zachycen a nesen dál, jest odražen, rozvlňuje vzduch i éther a nekonečně oslaben uniká do nekonečna. Dějiny života našeho jsou napsány bez péra a bez našeho vědomí, a třeba my v běžném smysle zemřeme, letí a poletí dále vesmírem, i nezemřeme. Jsme obklo-

peni čarovnou duhovou hrou paprsků vycházejících ze všech bližních i z přírody, a sami ji novými paprsky rozmnožujeme. Ale smysly naše jsou příliš hrubé, aby zjevy ty postřehly. Jen logická úvaha a neviditelné paprsky, stanovené moderní fysikou, dokazují existenci jich. Od dob Lamarckových i biologie vykládá přizpůsobení tvorstva sobě vespolek nějakým takovým pochodem, jehož pravá podstata jest nám dosud neznáma. Jak jeví se působení to na člověku?

V osamělém údolí, v mlýně na potoce, vyrůstá dítě. Bublání vody a hrčení splavu, praskot a klapání mlýna, drůbež, ptactvo v blízkém lese a v olších nad stokou, velebný klid lesa a jeho hluboký, táhlý zvuk za večera, zvláštní útvar stráně a cesty po ní se vinoucí, rozhled s blízkého vršku, to vše se ukládá v jeho bytost, proniká v ni všemi smysly. Den za dnem se to opakuje, rok za rokem jdou jara i léta i zimy, vedra i deště, vše v jeho mysli poutá se k této krajince a nabývá v ní zvláštního rázu. Když hoch v deseti letech odtud odchází do města na studie, má obraz kraje vštípen tak hluboko, tak nesmazatelně nejen v paměti, nýbrž v celém nitru, že liší se docela od spolužáka, který vyroste v rovinatém kraji řepném, od jiného, jenž vyroste v městě, a to zase rozdílně dle toho, zda poblíž továrny, dílny, krámu nebo v uzavřených pokojích v přepychu a pod úzkostlivým dozorem. Nese si spoustu dojmův a představ, má určitou direktivu pro fantasii, jeho cit je vyvinut v jistém směru snad jemněji, ale méně společensky než u druhých — a tak dále. Místa jeho dětství jsou a navždy zůstanou nerozlučným živlem jeho bytosti.

Nepřináší si z té rodné krajiny ovšem žádných ideí. Předně v přírodě ideí není, za druhé dítě jich

nechápe. Ideje přijdou později a to od bližních, a zpravidla proniknou mezi všecky vrstevníky, nehledě na jich původ z města, vesnice nebo samoty, ze salonu, dílny nebo krámu. Nauka Ježíšova, Rousseauova nebo Komenského došla ohlasu u rozdílných národů v rozdílných dobách a podnebích, u rozdílných povah i pohlaví. Obsah myšlenkový tedy nepochází z vlivu prostředí; je to roub, který se přenáší a dá se vštípit na rozličné kmeny.

Ovšem ale podklad, na který je vštěpován, působí na další rozvoj organismu. Každý pochopí novou myšlenku dle své vlastní individuality trochu jinak. Někdo najde v darvinismu živel aristokratický, někdo demokratický, a rozvine nový názor ve spojení s jinými v celek zvláštní. A i když nový obsah ideový zůstane věcně nezměněn, nabude nového výrazu. Dle toho, jak jsme si od malička zvykli se dívat, poslouchat, pozorovat, o věcech mluvit; dle představ a znalostí, které jsme nejdříve získali a které nám tak byly prvním vzorem pro další život, — podle toho všeho novým zažitkům dáváme hned zvláštní směr a osvojujeme si je osobitě. V denním životě rozdíly ty nezrcadlí se příliš nápadně. Jest arci známý rozdíl městského a venkovského obyvatelstva, rozdíl dělníka a rolníka, ale rozdíly osobní, získané prostředím, bývají méně znatelny, n. př. v jistých zálibách aneb antipatiích, ještě řidčeji v jistých rysech fysiognomie, řeči, vystupování a chování. Ale většího významu a vyhranění nabývají zejména v umělci. Jeho jemnější vnímavost a výraznější forma reakce na vnější dojmy nebo výraz a forma díla zrcadlí základ jeho představivosti, obrazivosti i citovosti, jak se v ranném období života

vyvinul. U umělce, u něhož forma je podstatným živlem díla, vliv prostředí přírodního, v kterém vyrostl, obráží se ze všech prací lidských nejznatelněji. Přírodní prostředí dává člověku spíše formu než obsah vniterných dějův a jejich zevnějšího výrazu. Z něho pramení ráz povahy, jako veselost, rozpustilost, zádumčivost, jemnost, drsnost, ucelenost, rozháranost a podobné rysy.

Nemáme však posud prostředkův, abychom z prostředí toho přesně a bezpečně vyvodit mohli vlastnosti určité osoby v něm vyrostlé. Vypozorujeme shody, ale vnitřní jich souvislost je nám neznáma. Za dnešního stavu sociologie nemůžeme tedy vésti si postupem logicky nejsprávnějším, totiž začít prostředím a z něho dedukovat povahu rodákovu — kdo tak postupuje, předstírá přesnost neexistující — nýbrž musíme poznat napřed osobu samu o sobě, pak prostředí samo o sobě, a teprve potom na konec můžeme se pokusiti, stanovit mezi nimi vztahy.

2. Snáze lze konstatovat, vykládat **vliv prostředí společenského,** protože jde tu o vztahy veličin podobnějších. Že člověk vyrůstá pod výchovným vlivem rodiny, školy, národa, přátel i nepřátel, četby, povolání a jiných činitelů, netřeba vykládat. Jde jen o způsob a dosah tohoto vlivu.

Dědičnost, kterou hlavně se vytváří povaha národní, jest jakýmsi spojením a navrstvením vlastností předků, vzniklých jak prostředím přírodním tak společenským, pokud pozměnily bytost v jejím jádru, tedy tak hluboko, že se přenášejí na potomstvo. Většina vlivův obojího prostředí jest arci chvilková a povrchní, nezanechávající v potomstvu stop. Tedy

vliv vlastností rodičův i předkův ostatních při zkoumání povahy potomstva třeba omezit na míru nejmenší, pokud vůbec je zjištěn.

Naproti tomu *výchova* osoby od narození je mnohem přístupnější zkoumání, zvláště tam, kde o ní máme spolehlivé zprávy. Účinek její je sice také *formální* — formu a látku, rozlišení pouze theoretické a metafysické, nikde v praxi nelze různit naprosto — avšak oproti přírodě a dědičnosti více *věcný*. *Dědičnost a prostředí přírodní* vtiskuje povaze určitý ráz, *útvar*, zabarvení;*) *výchova* čili šířeji řečeno *prostředí společenské dodává i obsah myšlenkový i citový*.**) Dítě selské a městské má ovšem i ze společenského prostředí rozdílný ráz jednání, ale mnohem více ještě rozdílného obsahu představ a dojmů. Oproti

*) Předpoklad dědičnosti dostává se do kollise s předpokladem vlivu prostředí tehdy, když předkové určité osoby vyrostli v prostředí jiném než ona, n. př. když venkované se přestěhují do velkoměsta a dítě jejich tam vyrůstá. Lze tvrditi, že venkovem vytvořené rysy povahy rodičů jeví se prostřednictvím dědičnosti i u dítěte, vyrůstajícího v ovzduší městském? To závisí na všeobecné otázce, zdali získané vlastnosti jsou dědičny. Odpověď na otázku tu může být kladna pouze tehdy, jde-li o vlivy, které zasáhly v samu podstatu bytosti rodičů — povrchní nátěr se nedědí. A protože dle zkušenosti, v rozboru svrchu podaném zužitkované, takové hluboké působení se může vyskytnout pouze v rysech všeobecných a při vlivech dlouhotrvalých, opětovaných, jest možno při úvaze o vlivu prostředí na *určité individum* dědičnost a ohled na prostředí předkův omezit na minimum anebo vůbec vynechat.

**) Výchova jest ovšem v podstatě subjektivisací, totiž trvalým působením na utváření nitra subjektu; ale podává při tom přece *poměrně* více obsahu představivého nežli příroda (ač obsah ten opět je závislý na subjektu vychovávaném, t. j. na jeho vnímavosti vůči představám a dojmům určitého druhu).

nesnázím s ukrytými vztahy k prostředí přírodnímu prostředí společenské snáze připouští logický postup od příčiny k účinku, i budeme se jím obírat bezprostředně, dbajíce jen, aby jednotlivé články vlivu toho (rodina, škola, četba atd.) byly přesně rozlišovány.

U povahy sklonné k literatuře a k ideologii, jakou byl Havlíček, zvláštní pozornost obrátit nutno ke vlivu četby na jeho vývoj a názory. V ohledu tom česká literatura posledních patnácti let zachází do krajnosti jak u Havlíčka, tak všeobecně. Zejména v »Literatuře české 19. století« jest uvedeno tolik vlivů četby na Havlíčka, že pozbývají ceny. Havlíček přečetl nejen veškeru českou literaturu své doby, nýbrž i spoustu knih z literatur jiných, byltě v mládí i později čtenářem náruživým. Ale knihy ty četli také jiní jeho vrstevníci, a tedy vyjmenováním jich nedovíme se o Havlíčkově osobním vývoji ničeho charakteristického. Ani shoda některého díla Havlíčkova s jeho četbou neopravňuje k mínění o přímém vlivu toho a toho autora naň; správně již se postavil n. př. Jakubec proti mínění Zeleného (1870), které se od té doby dědilo a nekriticky přebíralo, že »Dumka na Batelovském vrchu« jest psána po vzoru Mathissonově a Lenauově.

Nutno zde mít na paměti dvě fakta: předně Havlíček byl povaha význačně samorostlá a přese vnímavost a pilnou četbu svou nepodroboval se tak snadno cizím vlivům a dojmům; za druhé ideje i city vládnoucí v určité době šíří se neviditelně takořka, v drobné minci, i bez četby díla, v kterém byly původně stanoveny. Kolik n. př. lidí z těch, co jsou stoupenci evoluční theorie a dobře ji znají, četlo

Spencera? Zrovna tak ideje slovanské i kosmopolitické, liberalism politický a hospodářský šířily se za doby Havlíčkovy tak obecně, z každého časopisu i z hovoru, že ukazovat na určité knihy jako pramen jeho bývá nejen obtížno, nýbrž i nespolehlivo. A tak i v stanovení vlivu četby na Havlíčka je třeba omezit se na míru nejmenší, totiž na autory, jejichž vliv jest úplně jistý a tak silný, že bytosti Havlíčkovy se význačněji dotkl, jako jsou Lamennais, Lessing, Gogol.

Slovem nejde o pouhé zjištění fakt a dat, o zjištění, co Havlíček četl, nýbrž o zjistění, zdali a pokud to na Havlíčka mělo skutečně vliv. Jména, která sama o sobě jsou prázdným zvukem, nesmějí ubíjeti věc.

3. Hlavním pramenem ovšem jest

B. Havlíček sám

a jeho obsáhlá pozůstalost vytištěná i rukopisná. Nikdo nezanechal po sobě tolik pramenů všelikého druhu, jako dopisů, náčrtků, překladů, výpisův účtů, drobných nápadů, vzpomínek jako Havlíček. Takořka vše, co cítil a myslil, svěřoval ihned papíru, a jeho pozůstalost přese vše, co se z ní ztratilo, jest pramenem studia určité osobnosti v české literatuře ojedinělým. Ovšem užívajíce pramenů těch musíme dbát jistých pravidel, dílem všeobecných, dílem jedině u Havlíčka potřebných:

1. Posloupnost, znázorňující vývoj Havlíčkův, při tištěných i mnoha rukopisných dokumentech je zjištěna datem. Kde tomu tak není, tam pomáhá nám rukopis a pravopis. Havlíček prodělal některé pravopisné změny, a lze dle nich bezpečně lišiti dobu

vzniku nedatovaných památek; rukopis jeho pak, dokud se neustálil, což nastalo patrně v Rusku, byl více ležatý a méně úhledný. Zvláštní změny rukopisu a pravopisu pak jsou cennými dokumenty psychologickými; tak je tomu při dopise, psaném Julii z cesty do Brixenu, a tak i dle pravopisné chyby poznal r. 1856 dr. Podlipský rozsah tuberkulosy Havlíčkovy.

2. Vzpomínky Havlíčkovy a vůbec všecky jeho poznámky o sobě, přes to, že byl zvyklý bezohledně mluvit pravdu, je třeba bedlivě přezkoušeti kriticky, protože nikdo není prost subjektivnosti, když mluví o sobě.

3. Jako již Kollár žádá v jednom epigramu potomstvo, aby soudilo o buditelích dle toho, jak psáti směli, nejen mohli, tak Havlíček ihned po prohlášení konstituce r. 1848 sdělil čtenářům, že teprv od nynějška smí mluvit volně dle svého přesvědčení. Až do té doby tísněn byl censurou, která jsouc nad pomyšlení hloupá, pletla se i do věcí nepolitických. Proto prvá doba jeho činnosti je v tónu leckdy stísněna, a rovněž později čas od času byl nucen své péro krotit; proto v určitých obdobích těch nutno jeho projevy čísti s vědomím, že při nich myslil trochu jinak nežli mluvil.

4. Z taktických ohledů Havlíček zejména v Národních Novinách jakožto orgánu strany byl nucen k jisté zdrželivosti i zase k obraně strany proti odpůrcům. Ovšem nikde se podstatně neuchýlil od svého mínění osobního, ale drobné modifikace byly. Někdy mu bylo naopak vytýkáno, že jaksi netakticky povídá, co by měl zamlčet (n. př. Jakub Malý r. 1846 v polemice o »Slovana a Čecha«). Potřebí tedy posu-

zovat jeho projevy mnohdy opatrně, k čemuž sam vyzýval, napsav n. př. po svatodušních bouřích: Lhát nechci a nebudu, úplnou pravdu však nyní povědět nemohu nebo nesmím, anebo prohlásiv při vydávání Kutnohorských Epištol o polemice s Vídeňským Denníkem, že své vyznání víry před takovými lidmi skládat nemíní. Často tedy i z jeho mlčení dlužno usuzovat, pokud je to možno, co asi myslil a říci nemohl, nesměl anebo nechtěl.

5. Nejzajímavějším, nejosobitějším a nejrozšířenějším ze všech znaků Havlíčkova díla, které nutí k obezřelé methodě výkladu jeho názorů, jest jeho humor a vtip. Všude takořka proniká a přece v žádném díle o Havlíčkovi nebyl dosud oceněn, jak sluší, ač pravý, nenucený humor je věc tak vzácná! Ovšem, význam Havlíčkův tkví a vrcholí pro široké vrstvy v jeho boji národním a v jeho mučednictví, a komický živel působí v takovém celku jaksi cize, na oko rušivě. Ale pro psychologa a vůbec pro theoretika jest jedním z největších a nejzajímavějších problémů, jak vystihnout a pochopit mučedníka smějícího se, žertujícího, ironisujícího své utrpení.

Nejen pak jeho utrpení, nýbrž i jeho činnost vychovná a bojovná jest jeho vtipem zabarvena. Dosavadní obrazy literární, předvádějící Havlíčka, jsou jednostranně vážné, postrádají plného pochopení pro jiskřící vtip, na kterém Havlíček si přece tolik zakládal; tak málo berou ohled na tento živel, že zabíhají až do věcných nesprávností, do chybného výkladu fakt nejjednodušších.

Pro základní význam živlu toho u Havlíčka uvedu některé doklady.

V Masarykově »Karlu Havlíčkovi«, pokládaném za nejvýznamnější spis o Havlíčkovi, líčena jest »Havlíčkova literární revoluce« takto (str. 235):

»§ 64. — Vlastencem — ano, ale kritisovat život vlastenecký — ne! Proč také Havlíček byl tak nerozumný a chtěl kritikou vyčistit český vzduch? A slušelo se člověku mladému, neznámému, posud nic nevykonavšímu kritisovat vlastence starší a obecně uznané? A kdyby ty vlastenecké spisovatele byl posuzoval příjemně, potěšitelně, poučně a zároveň zdvořile, jak to jiné redakce činily. (Čes. Včela 1846, 17. března: Krátké ale jadrné odpovědi)!

Jaké poměry tenkrát u nás byly, poznáme velmi dobře z dotčených satirických krátkých odpovědí redakčních. »Novela vaše nestojí ani za starého čerta; pošlete si pro ni, sic vám ji před dům vyhodíme«. »Vaše báseň je pravý neřád« »Že chcete honorář? Já vám povím!« »Po druhé pište dopisy své na silnějším papíře, aby je aspoň moje paní pod koláče dáti mohla: do tisku se beztoho nehodí«. »Článek váš prozrazuje veliké schopnosti, mnoho pilnosti a znamenitou zkušenost: když si však všechno jak náleží rozvážíme, nahlížíme, že jste osel«. »Písně vaše tisknouti nemůžeme, přiloženého krocana však s vděčností jsme snědli«. »Básně vaše potřebují mnohé opravy: ještě si to rozmyslíme, máme-li je přijmouti. Moje paní vás dává žádat, co u vás platí máslo, as tak 25 liber?« . . .

Žerty, smíchy — ale ťaly do živého a Havlíček musil svým četným kollegům v péře vyložit, jaký kritika má význam sociální a že je oprávněna. Podav recensi Tyla a jiných spisovatelů“ atd.

Citát z Havlíčka je doslovný, ale uveden a vyložen nadobro zvráceně. Z Havlíčkových oněch odpovědí nepoznáme, »jaké poměry tenkrát u nás byly«, dokonce nekritisoval v nich »vlastence starší«, »život vlastenecký«, není v nich potuchy o »čištění českého vzduchu kritikou« nebo dokonce o »satiře« na mizerné veršování současné (Masaryk totiž míní, že české poměry literární byly tehdy tak bídné, a že

Havlíček byl nucen v listárně redakční odmítat literární smetí »satirickými« odpověďmi jako: »Vaše báseň je pravý neřád«, »jste osel« atd.); se sociálním významem kritiky a dalšími úvahami o literární revoluci »odpovědi« ty nejsou v žádné věcné souvislosti. Jak zevrubněji uvedeno v kap. IV. této knihy byl to šprýmovný exkurs v polemice Havlíčkově s Květy a nemístně parodoval jejich redakční listárnu. Žádné skutečné spisovatele tu nekritisuje, jak ukazují jejich adresy (Masarykem arci vynechané) »panu Švandovi« a jiným osobám »v Nenajdově, Nikdicích, Nenazemsku, Nebylisích, Nemístném, Nehradě, Měsícově.« Bylo by to pěkné čištění českého vzduchu, nadávat »vlasteneckým spisovatelům« a jejich pracím oslů, neřádův a podobných titulů! Že ironický úvod k těmto odpovědem Masaryk bere vážně a v prvém odstavci § 64. jej dokonce parafrasuje, je nepochopitelno jinak, nežli že autora vedla snaha, viděti v žertu prohozeném beze všeho podkladu, a v žertu věru nevkusném a nevěcném nějakou vážnou satiru a kus »buditelské revoluce«. Havlíček se tu prostě dal unésti temperamentem tak daleko, že jistě později projevů takových litoval mnohem více nežli své kritiky Tylova »Posledního Čecha«, která přese svou příkrost měla podklad a trvalou cenu. —

Jiný příklad. Havlíček napsal epigram o atheismu:

Sophistika. (Rozumí se, že čertova.)

Proč bych neměl býti atheistou?
Vždyť nám hlásá tuto víru čistou
Pán Bůh sám, všem špatný příklad dává,
an krom sebe Boha neuznává —,

kterému pak dal definitivní podobu:

Evangelium sophisticum

Atheistou buď! toť víra jistá:
Pán Bůh sám je první atheista.

Z epigramu toho často bývá dokazován Havlíčkův atheism. Kdybychom jej měli brát vážně, pak je to spíše naopak projev theistický a satira na atheisty, protože v nadpise vytýká jim sofistiku a v textu zřejmě předpokládá existenci Boha a přičítá mu jen atheistické smýšlení. Avšak epigram ten při výkladě nejsprávnějším jeví se pouze jako vtip, z něhož nelze vyvozovat Havlíčkovy vážné názory.*) —

Dalším dokladem je citát z Havlíčkova žertovného časopisu Šotka, jejž Masaryk (v cit. knize str. 222) uvádí jako vážný dokument proti Sabinovi. Jak je možno charakterisovat někoho šprýmovnou persifláží nebo karikaturou, kterou pořídil jeho úhlavní protivník?

Z ukázek těchto patrno, k jakým koncům dospěje každý pokus o vystižení Havlíčkova díla bez náležitého ohledu na jeho vtip, humor a ironii. Ale nejen věcná kritika nařizuje ten ohled; již Havlíček sám důrazně za ohled takový žádal opět a opět. Když pro svůj článek o Moravě byl napaden ve Večerním Listě Seidlem, hájí se (Nár. N. 9. listopadu 1848) prohlášením, že článek byl žertovný, a »humor a satira vždy již podle své povahy něco nad pravdu nadsazovati a více fantasie než chladného rozumu se držeti musí«. Měl pro své vtipy spory i s vládou a sám to chápaje prohlásil 29. června 1849 o zákaze Národních Novin: »Co se formy týče, nebude nám za těžko mnohý ostrý, zvláště ousměšný

*) To správně postřehl již Aug. Žalud (v spise Karel Havlíček 1896).

a satirický nápad vyškrtnouti.« Že v tom se trochu mýlil a že mu opravdu bylo za těžko,ousměšné nápady škrtat, ukazuje další jeho působení velmi jasně. Jeho vtip nakládal zvláště s vládními novinami tak vražedně, že v boji tom neměl rovna. V polemice s Vídeňským Denníkem (Slovan 5. října 1850) jde v ironii tak daleko, až se posmívá i heslu »Nepopustíme«, které v celém národě platí za heslo jeho vlastní. Dodává tam arci: »Neužíváme zbraně satiry proti pravdě, nýbrž obyčejně jí jen co pepř nasypáme do ran dobrými důvody na nepřteli nasekaných.« Ale přichází trudnější doba, kdy mu nestačí ani tento důvod, kdy doznává: »Není již čas k nějakým sarkastickým vyjížďkám proti našemu nynějšímu ministerstvu« (Slovan 4. června 1851). Havlíček se vzdává zbraně posměchu, »není již čas«, připozdívá se a konec je blízek. Havlíček tenkráte zvážněl jako Ježíš na Hoře Olivetské, jako Hus, kdy v žaláři litoval, že kdysi hrával v šachy; ale význam humoru v životě jeho nic neukazuje pronikavěji než právě okolnost, že se ho vzdává až těsně před katastrofou. Však jenjen usedl v Brixenu a vzpamatoval se z té trnité cesty koncem r. 1851, jeho vtip vybuchl znova v Tyrolských elegiích a potrval až do chvíle, kdy zákeřná nemoc jej umlčela docela.

6. Havlíčkovo dílo, pokud není ztraceno, leží před námi jako celek, jak otevřená kniha. Ale nesmí být posuzováno celé stejným způsobem; některé věci jsou psány přímo pro veřejnost, jiné nikoli. Z toho lze usoudit, jak Havlíček sám na veřejnost hleděl, též jaké byly poměry veřejné, posléz i jeho některé tajné myšlenky, vrstevníkům neznámé, najdeme v rukopisech.

7. Okolnost posléze zmíněná má zásadní význam pro *charakteristiku doby Havlíčkovy* a *význam Havlíčkův v jeho době.*

Havlíčkovi vrstevníci přirozeně se dívali na něj *docela jinak* nežli my. Neznali jeho rukopisů, jeho korespondence, neznali mnoho z jeho života. Nemohli předvídati zvláště v prvých letech jeho vystupování, že tento mladík vydobude si v brzku věčné památky jako první politický bojovník a trpitel. Znali jej jako žurnalistu, cestopisce, kritika, ale neznali jeho hlavních výtvorů veršových. Za to jej ovšem znali osobně a jest nemožno, aby dva pojmy tak rozdílné, jako Havlíček jejich a náš, se naprosto shodovaly.

Dnešní spisovatelé toho většinou nedbají a v snaze, okrášlit Havlíčkovu památku co nejzářivěji, kladou historický nemožný požadavek, aby jeho vrstevníci i starší současníci chovali k němu úctu takovou, jakou chováme my k velikému mrtvému. Protože pak požadavku tomu fakta nemohou vyhovět, rozpor odčiňován bývá tím, že každý, kdokoli kdy stál jakkoli proti Havlíčkovi neb o něm řekl jakýkoli méně nadšený úsudek než jeho dnešní ctitelé, prohlašován (po případě mlčky pokládán) je za člověka hloupého nebo špatného neb obojí najednou. Úcta k Havlíčkovi nevychovala sice mnoho českých charakterů jemu podobných, ale za to zvykla si podceňovat všecko, co v českém národě, zejména v politice, stojí mimo stín vysoké jeho postavy.

Je krásno snažit se odčinit křivdy, jež Havlíček za živa zakusil. Ale k tomu není třeba křivdit zase jiným osobám a není třeba za každou cenu chválit každé jeho slovo. I on se mýlil a chyboval, ale jeho význam nevzroste, budou-li tyto chyby zamlčovány,

nýbrž vedle nedostatků tím stkvěleji vyniknou jeho přednosti. V oslavných přednáškách a článcích ovšem se mluví jen o jeho zásluhách, ale v soustavném díle vědeckém nesmí být vynecháno nic, co jej charakterisuje, ať je to líc anebo rub.

Jediné, co smím zamlčet aspoň z části, jsou úsudky, které by i dnes, půl století po Havlíčkově smrti, mohly nepříznivě působit na postup národa. Týče se to hlavně politiky, a promluvím o tom zevrubně níže. Spis tento, ač vědecký, může být posuzován i se stanoviska politické taktiky, a proto nebudou v něm vysloveny jisté nejnepříznivější úsudky o některých zjevech národního postupu.

8. V důsledku názorů právě formulovaných nesmíme stotožňovat Havlíčkův celkový a obecný význam s jeho významem pro politiku r. 1848 a následujících let. Dnes na př. politické články Havlíčkovy jsou známy v širokých vrstvách, jediné to projevy z r. 1848 a let následujících, kterým se rozšíření toho dostalo. Není pochyby, že jsou nejcennějšími ze všech projevů současných Ale politická váha jejich v době, kdy byly psány, byla docela jiná nežli dnes. Dnes čteme je jako souborný celek, a přečteme jich za týden více, nežli čtenáři Havlíčkových novin přečetli za dvě leta. V běhu událostí práce tak výborné téměř zanikají. Jejich vliv na události byl mnohem slabší nežli se nám zdá dnes — osud to všech vynikajících prací žurnalistických, které za den zanikají stejně jako tuctové, řemeslné úvodníky. Už Havlíček sám byl si vědom křivdy osudu, která se tak jeho dílu děje, a vydal výbor svých článků jako knihu (Duch Národních Novin).

Mějme dále na paměti, že ani r. 1848/9 politika nedělala se jen v novinách, nýbrž více na sněmech, schůzích, spolcích a u dvora; že během zasedání sněmu říšského řeči Riegrovy a jiných poslanců působily na čtenářstvo více nežli články Havlíčkovy; že právě z r. 1848 Havlíčkových článků pochází nejméně, protože tehdy byl dlouho mimo Prahu, i z jiných příčin — vůbec že nesmíme zvláště v ohledu politickém přehlížet rozdíl dneška a tehdejška, a rozdíl prohozeného slova od jeho účinku. Skoro každý projev Havlíčkův pak nutno vysvětlit sám o sobě ze situace současné a dle ní ocenit, nemá-li obraz doby i osoby býti skreslen.

9. Tato pravidla mají veliký dosah pro posouzení původnosti a vývoje ideí, vedoucích dobu. Čtouce starší spisovatele často se podivíme, jak dávno vyslovili myšlenky, které dnes pokládáme za moderní a původní. Taková znalost minulosti je svrchovaně poučna, protože odnaučuje falešné modní pýše; ale setrváme-li u spisovatele, u kterého právě jsme ony myšlenky našli nejprve, býváme svedeni k tomu, že zase za jeho původní myšlenky pokládáme ty, které stejně možno nalézti již u jeho předchůdců. Tak opravdu dnes je rozšířeno mínění o mnohých projevech a názorech Havlíčkových, jakoby on byl jich tvůrcem; zatím nejen v cizině, nýbrž i u nás jeho vrstevníci a předchůdci měli tytéž názory, jak bude podrobněji ukázáno, čímž mnoho, co se přičítalo Havlíčkově osobě, ukáže se jako znak doby a celé společnosti tehdejší. Tak znalost historie opravdu jest učitelkou života a pochopení života. Kdo jí nedbá, uvázne snadno v monomanii a fixní idei; ten uvázne v Ibsenovi, onen v Tolstém, třetí v Marxovi, čtvrtý v Hav-

líčkovi, pátý v Tyršovi, šestý v Riegrovi, jiný v Juliu Grégrovi — každý známe takové zaujaté lidi, kteří nemají smyslu pro nic jiného nežli svého jedináčka, a modlářským jeho kultem překážejí celé ostatní osvětě. Jest jednou z největších zásluh všestranného bádání historického a sociologického, že takovou omezenost napravuje a znemožňuje, že každou individualitu staví v rámec okolí časového i prostorového, kriticky ji posuzuje a vysvětluje ne jako zázrak neb ojedinělou dokonalost, nýbrž jako přirozený jev.

10. Majíce před sebou řadu událostí postupných, jako celý život aneb období života osoby zemřelé, často upadáme v chybu, že v pouhých předchozích a pozdějších faktech shledáváme příčiny a následky, ač jejich souvislost jest pouze nahodilá, a domníváme se, že poznáváme úmyslnost v činech, které se k sobě přiřadily bezděky. Nesmíme tedy se dát uchvátit konstruktivní vášní theoretickou; nesmíme třeba z výroků, mimochodem pronesených, bez rozpaků vyvozovat systém, a podobně. Slovem není přípustno vkládat příčinnou souvislost tam, kde není empiricky zjištěna.

11. Obraz, který o své době podávají noviny, je vždy neúplný a nepřesný, jak s ohledem na Havlíčka upozornil již Tůma. Proto k vystižení jeho činnosti nestačí ani jeho noviny ani noviny ostatní, nýbrž je samozřejmě třeba sbírat co nejvíce vzpomínek vrstevníků.

12. U spisovatele tak bohatého myšlenkami a hesly, jako je Havlíček, na snadě jest podnik, sestavit jeho hlavní myšlenky v celek dle obsahu. Podnik takový je dobrý, pokud se nevydává za více než opravdu jest, a je-li proveden všestranně a přesně.

Je však veliký rozdíl mezi takovou soustavnou sbírkou názorův a mezi obrazem člověka. Obraz osoby nemůže se zastavit u názorů, nýbrž musí dojít k povaze, k temperamentu osobnosti, jejímž výronem jsou projevy, obsahující dotyčné názory. Povaha je základem činnosti, ona si přizpůsobuje názory cizí a vytváří z nich celek. Bez ní všecky názory visí ve vzduchu jako ideologická konstrukce bez těla a krve.

13. Poznat pak povahu osoby cizí nelze leč užitím methody introspektivní vedle všech ostatních method zkoumání. Nahlédnouti v druhou bytost, pochopit její hnutí a vývoj nelze leč pomocí sebepozorování a obdobného užití poznatků takto získaných. Bez této methody zůstali bychom vždy pouze na povrchu empirie a nedostali bychom se nikdy do hlubin ducha zpytovaného. Z toho plyne ovšem, že každý psychologický obraz takový je subjektivní, a každý badatel jej nakreslí trochu jinak, poněvadž opírá se o vnitřní zkušenosti osobitě rozdílné. Čím bližší jsou si doby i povahy obou, posuzujícího i posuzovaného, čím obsáhlejší materiál a svědomitější zpracování, tím menší je rozdíl obrazu od skutečnosti. Ale skutečnosti nedostihne nikdy. To měj na paměti každý a nedělej nemožné požadavky. Sisyfovou prací je sestavovat obraz spisovatelův na př. z jeho vlastních výrokův a domnívat se, že citáty těmi je zaručena objektivnost. Vždyť již ve způsobu výběru a sestavy dat a vyňatků zrcadlí se duch sestavujícího. Objektivnosti tedy nedosáhne ani takové dílo, ale za to samo se připravuje o kouzlo životnosti, jímž dýše obraz, nasycený celým proudem osobivosti tvůrcovy, vlastním duchem vyvolávající a křísící obraz

osoby líčené, neskrývající subjektivnost, nýbrž směle se k ní hlásící jako k vlastnosti samozřejmé a nehonící se za fantomem nemožné objektivnosti.

Díla, jaká o českých dějinách napsali Palacký a Denis, o rakouských Antonín Springer, přes veškeru subjektivnost zůstanou dokonalejšími obrazy historie než sebe chladnější mosaika dat a výpisků. Denis o tom řekl několikráte správně: Jest jasno, že historik je povinen zkoumati vše a nezamlčeti žádný dokument ani fakt; ale vykládat je může jen svými názory a svou osobností.

Tím ovšem naprosto není schvalováno nějaké strannictví; naopak vždy a všude jsme povinni ve vědě rozlišovati své praktické snahy od rysů, které theoreticky máme pochopit a vysvětlit. Tak n. př. Tůma ve svém spise o Havlíčkovi chválí žurnalistickou jeho zručnost, ale nesouhlasí s věcným obsahem jeho projevů z konce r. 1848. Kdyby toto správné rozlišení byl prováděl důsledně i on i jiní spisovatelé, byla by literatura o Havlíčkovi dnes mnohem dále nežli jest.

Historik nesmí vynechávat prameny, ani zjevně převráceně je vykládat, nesmí lhát, překrucovat, argumentovat výroky tendenčně vytrženými, nemá plést do díla své strannické sympatie a antipatie — však i když se vystříhá všech těchto vad, zbude v jeho díle noetická subjektivnost, o níž právě promluveno. A ta jediná je připustna, protože je nevyhnutelna.

IV.

Havlíčkova povaha.

(Povšechný nástin.)

A. Havlíčkovo mladistvé sebeurčení.

Havlíček, přicházeje do Prahy jako hoch sotva sedmnáctiletý, šel již vědomě za cílem, který svému životu sám vytkl a kterého později skvěle dosáhl.

Hlavní zpráva o této době a činnosti jeho, klíč k jeho povaze a tvrzení samo o sobě zajímavé, bylo podáno čtyřicet let po jeho smrti starým spolužákem a přítelem V. Gablerem.*)

»Havlíček přišel z gymnasia«, píše Gabler, »jako hotový člověk, který věděl, co chce, čím bude a co vykoná; přišel do Prahy s hotovým, promyšleným, řekl bych dopodrobna propracovaným plánem životním, k jehož provedení a uskutečnění potřeboval spolupracovníků.

Havlíček přišel r. 1838 do Prahy s určitým plánem státi se českým spisovatelem. Pracovati pro český národ, pozvednouti národ tento z hlubokého ponížení, povzbuditi v lidu českém hluboko sklesle vědomí národní, dobyti národu tomuto slušného a důstojného postavení ve společnosti vzdělaných národů evropských

*) V Osvětě 1896.

a snad také politických práv v mocnářství rakouském, to byl již r. 1838 životní program 17letého gymnasisty německobrodského. A musím doložiti, že tyto myšlenky byl první do mladistvé jeho duše vštěpoval osvícený kněz Brůžek.«

Spolehlivost zprávy této byla důvodně popřena*). Uvedený program Havlíčkův podivuhodně se shoduje s jeho veřejnou činností pozdější, ale, zdali Gabler po více než padesáti letech mylně nepřičítá sedmnáctiletému Havlíčkovi plány, kterých Havlíček ještě tehdy neměl?

Gabler podotýká, že r. 1838 ovšem plánů těch nechápal, ale nyní — r. 1896 — přehlížeje celý běh života Havlíčkova vidí prý shodu plánů s jich provedením. Ale nechápal jich r. 1838 snad prostě proto, že — neexistovaly? Neklame ho právě určitost Havlíčkovy práce životní, že tomuto spojení událostí dává za podklad úmysly, kterých na počátku nebylo, které z Havlíčkovy pozdější činnosti abstrahoval a nehistoricky pošinul na její počátek? I v minulosti i v přítomnosti býváme nápadným spojením fakt a skutků sváděni k tomu, že si je mylně vysvětlujeme úmyslností a vypočitavostí osob, které zatím samy byly jimi překvapeny a v proud událostí strženy.

Odkud ví Gabler o těchto úmyslech mladého Havlíčka? Z přímého sdělení Havlíčkova sotva, sice by je byl pochopil už r. 1838 a ne teprve po jeho smrti; tedy si je sestrojil sám a je třeba stopovat jeho prameny. Jakkoli svědectví přítele tak důvěrného nelze pochybností přejíti, přece pro zřejmou subjektiv-

*) Z. V. Tobolkou v Naší Době 1902 (roč. X.).

nost konstrukce Gablerovy nevyhnutelno zkoumat fakta, a to ne pozdější, nýbrž současná, a dle nich vyšetřiti skutečnost.

Gabler své mínění opírá o tato fakta:

Havlíček přišed na filosofii do Prahy, brzy si mezi čtyřmi sty posluchači vyhlédl dva kamarády, Jirgla a Gablera, spojil se s nimi v trojici; v jejich schůzkách, ač nebyl nejstarší, vlivem silné osobnosti své měl hlavní slovo, a přiměl je k společné úmluvě o umělecký podnik. Jirgl, dobrý houslista, měl se zdokonalit, Gabler měl se stát malířem a vstoupit do malířské akademie; po čase měli odcestovat do Španěl, kde by Gabler maloval a Jirgl hrou oba živil, po návratu Gabler měl uspořádat výstavu svých obrazův a tak dále. Než to nebyl ještě pravý plán Havlíčkův, nýbrž jen zkouška. Když Havlíček asi po půl letě usoudil, že přátelé jeho asi »jsou k něčemu«, zasvětil je do svého pravého předsevzetí; nechali hudby a malby a obírali se jen českou literaturou, mluvíce o ní ještě stále německy. K zvelebení české literatury měli poznati celou Evropu, a to Jirgl s Gablerem západ, Havlíček východ a sever, pobyti nějakou dobu v zemích těch a nabytých zkušeností pak doma použít k obohacení české literatury.

Avšak i v tyto údaje, potvrzované Havlíčkovými dopisy ke Klejzarovi a rukopisnou pozůstalostí, Gabler oplétá jeden svůj výklad, patrně rovněž pozdější: že totiž s prvním plánem Havlíček to nemyslil do opravdy, nýbrž na zkoušku, jako zednáři, a že sám od počátku je vedl jen za cílem vlastenecko literárním.

Proti tomu svědčí náčrtek plánu, zachovaný v rukopisech Havlíčkových v Museu zemském. Z lístku toho, německého, uvádím část rozvrhu:

Havlíček	Jirgl	Gabler
theolog.	natur.	philos.
jus.	mathemat.-	antiquit.
dramat.	musik.	plast. maler.
humor. kom.	sentimen.	ernt hoch

Havlíček určuje tu sobě i přátelům obory vědecké i umělecké, a to dle poslední rubriky patrně s ohledem na vlastnosti duševní, které vypozoroval nebo pro budoucnost předpokládal, přičítaje sobě živel komický a humor, Jirglovi sentimentalitu, Gablerovi pathos a vážnost. Lístek vztahuje se na prvý plán a ten je založen na psychologickém pozorování, zřejmě tedy míněn do opravdy. Pozdější změnu plánu toho nelze tedy vykládat nepravdivostí plánu prvého, nýbrž prostě Havlíčkovým vývojem; prvý plán byl příliš romantický, Havlíček za půl roku to poznal a pozměnil jej v reálnější a v bližší snahám literárním, které za tu dobu jej opanovaly silněji.

Z těchto fakt plyne o národním uvědomění Havlíčkově a o jeho časné vyspělosti ne sice vše to, co v ně vkládá Gabler, ale přece mnoho a to skutečnosti závažnější: že Havlíček jako sedmnáctiletý hoch šel za životním cílem, který si sám byl vytkl; že tento plán hlavně formou a cestou k cíli svérázně se lišil od průměrných plánů vrstevníků jeho; že přes jistou jeho blouznivost a dobrodružnost pomýšlel při něm velmi prakticky na prostředky, zvláště peněžité; že uznával za potřebnu k provedení úkolu organisaci pracovníkův a skutečně ji prováděl; že posléze uměl již pozorovat schopnosti

cizí i vlastní, zejména došel k sebepoznání a nalezl v duchu vlastním schopnost vtipu a komiky.

Nejzávažnější z těchto skutečností je časné sebeurčení Havlíčkovo. Shledávala-li již starořecká filosofie v sebepoznání počátek moudrosti, tím spíše položit nutno počátek vyspělosti, počátek samostatného života osobnosti v dobu sebeurčení, kdy vlastní vůle a rozum vytknou si cíl, nastoupí k němu cestu a tak vědomě spoluurčujíce běh světa, přestávají být kapkou, bezbranně a bezděky unášenou proudem dějin. Dovede-li pak tento člověk další nárazy proudu, jichž arci neodvrátí, zařídit a využít k cestě své, a dle okolností měnit podřízené rysy ve prospěch cíle hlavního, »až se šťastně k němu doplaví, byť i přes bouř, plamen, hrom a střely«, žil dobře a mocně, třeba jen tak krátce, jako Havlíček. Havlíček v nedlouhém životě svém dostál úkolu vytčenému v mládí, dostál mu lépe nežli zprvu snad sám doufal. A překvapuje-li dráha jeho života přes nepřízeň a změny okolností houževnatou vytrvalostí na cestě k cíli konečnému, určitostí a přítomností ducha v změnách situace, pochopitelno, že Gabler oslněn jsa životem tím, přenesl rysy vrcholu jeho na sám počátek probuzení Havlíčkova.

Pozorovatel objektivní nemůže s tím souhlasit; ale brzká vyspělost Havlíčkova v tolika směrech a v takové síle, jak doklady ji dokazují nepochybně, jakož i nezlomná vytrvalost jeho cesty za ideálem — jinak řečeno základní kámen velikého díla, položený v sedmnácti letech, budí úctu a podiv i když nepřidáváme, čeho v něm tehdy ještě nebylo, a vede

k otázce po jeho dětství, po vývoji, kterým tak brzy vyrostl tak vysoko.

B. Dětství.

Jsou ovšem okolnosti, kterých nevysvětlí žádný rozbor, které lze pouze konstatovat: totiž velikost a síla jeho ducha, a některé zvláštnosti povahy, kterých nevyloží jeho rodina a prostředí, protože od narození (31. října 1821 v Borové u Přibyslavi) se jimi od okolí svého lišil. Je to »jakási čtverhrannost a neohrabanost«, již dle vlastních zápisků měl až do čtrnácti let, vážnost, zamyšlenost a svéhlavost.*) Mezi ostatní děti nechodil, a zvláště se jim vyhýbal, když skotačily. Vyhýbal se i příležitosti k smíchu. Nikomu, ani rodičům, ba ani vikáři nepolíbil ruku, ač vikáře na faře Borovské ctil a poslouchal více než rodiče. Pochopitelno, že doma dávali přednost mladšímu, čilejšímu Františkovi. I ve škole Karel činil na počátku dojem tupého chlapce; potřeboval delší dobu, nežli dovedl na otázku odpovědět.

Nejzajímavější z dětství jeho jest poměr k vikáři Brůžkovi. Vzdorovitý a umíněný hošík nalezl druhý domov, ba jak napsal »svůj vlastní domov, kde se mu líbilo víc než doma«, na faře u přísného, neoblomnou autoritou pověstného vikáře! Že vikář jej

*) Tato a následující data čerpána jsou z vlastních zápisků Havlíčkových vyšlých v Rodinné Kronice 1864, z jeho korespondence Brixenské (vyd. V. V. Zelený), ze studie V. Zeleného (v Osvětě 1872), z brožury »K. Havlíček v rodinných vzpomínkách«, sebraných r. 1896 dle vypravování H. sestry K. Baxou a z paměti bratra jeho Františka i starých osob v Borové a okolí.

měl rád, vysvětlitelno nadějemi, které skládal v dítě zdánlivě nevtipné. Věděl asi, že právě z takových nevlídných, vzdorovitých dětí vyrůstají osoby význačné.

Borovská fara zanechala v povaze Havlíčkově stopy nevyhladitelné. Rozumný vikář uměl včasnou chválou i hanou vyrovnávat nedostatky výchovy domácí; obzor malého Karla se rozšířil přátelským stykem s vikářem a s druhým výborným knězem, kaplanem Serbouskem, takže tyto dva muže měl vedle otce »nejradši«, jak psal matce r. 1845, když všichni tři v krátkosti za sebou zemřeli. Nejvýznamnější bylo však, že Havlíček na faře musil se chovati jako dorostlý a tak jeho odpor k životu ostatních dětí byl utvrzen, místo aby byl s nimi sblížen; ostré hrany jeho povahy nebyly vybroušeny, nýbrž jen rohy otupeny, a tak hošík jednak utvrdil se ve svých zvláštnostech, vytržen byv z přirozeného prostředí, a předčasně přišel o skotačivé dětství, jednak zvykl si poslouchat cizí, starší osoby a dbát jejich autority, zatím co autoritu přirozenou opomíjel. Byl už tehdy samostatný až k umíněnosti a přece lnul příchylností k osobě, budící jeho úctu a prokazující mu přízeň. A takovým zůstal až do smrti.

C. První léta studentská.

Čtyřletou výchovou ve škole Borovské pod vedením výtečného učitele Karla Línka rozvinuly se utajené schopnosti Havlíčkovy tak, že byl určen k studiím a poslán na rok do Jihlavy naučit se německy. V Jihlavě původní ráz povahy jeho se dílem ještě upevnil, dílem počala se vymaňovati z jednostrannosti.

Opět se dostal pod vliv cizí autority, tentokrát ovšem nesympatické; nerad a s pláčem učil se německému náboženství, nerozuměje z něho ničemu, čímž drsnost jeho povahy počala se obracet proti násilnému panství němčiny a klíčil v něm vzdor, ovšem ještě neznatelně.

Za to devítiletý hošík, ubytovaný v nemilé cizině, počal si oslazovat opuštěnost hrami a zábavami mládeže, jimž dříve se byl vyhýbal. Takové povahy v sebe uzavřené a nepřístupné nebývají proroky v své vlasti. Musí přijít mezi cizí lidi, aby tvrdá slupka chování jejich změkla. Proti nejbližšímu okolí pociťují odpor, který jim zbraňuje v sdílnosti a snad je nutný, aby jejich útlá ještě osobnost byla na venek chráněna před roztříštěním a prostředností, aby se vyvinula samostatně — v pevné skořápce nedozralého jádra; a teprve, když dozrálo, protrhne obal, dovede se pohybovat i doma a působit na prostředí, proti jehož působení samo se dřív uzavíralo.

Rok pobytu v Jihlavě a následující dvě leta pobytu v Německém Brodě, dokud rodiče se tam z Borové nepřestěhovali, měl na Havlíčka v tomto směru vliv prospěšný. Prost jsa kázně domácí a farní, brzy po příchodu do Německého Brodu byl stržen v čilý život studentský, poutaný poze školou, a dle vlastních zápisků »brzy v uličnictví a jiných u našich studentů zvyklých kouscích veliký pokrok učinil a« — pokračuje — »drže se vždy jakési slušné meze (doma jsem totiž pořád tak usedlého dělal před rodiči), byl jsem ve všech věcech jak školních tak uličnictví jeden z nejprvnějších. Pračky, koupáni atd. zůstalo mi všech sedm let v Brodě, až v Praze v logice opět nastala jiná perioda. Prvnim všech ta-

kových svobodných umění býti nedovolilo mi, protože jsem chtěl všem pánům najednou sloužiti, býti i ve škole vždy mezi prvnějšími; přec jsem však dle možnosti o primát se ucházel.«

Avšak i v duševním ohledu prvá leta brodského pobytu odpoutala Havlíčka od prvotních vad. Zajímavý je původ toho. O prvých dvou letech, kdy chodil do III. třídy školy hlavní a do parvy (I. tř.) gymnasijní, vypravuje: »Dostal jsem tam« (t. j. v bytě od spolubydlících starších) v tom čase svůj směr ke čtení a vzdělání sebe, tam se rozvinuly mé schopnosti, všichni se mé hlavě divili. To a tušení jakési síly udělalo ze mne nevázance, měl jsem to za čest vyváděti divné kousky a neustoupiti nikomu.

Rychter« (žák nejvyšší třídy gymnasijní, bydlíci s jedenáctiletým Havlíčkem) »sám bez vzdělání měl dobrého professora V. Divoka, podle jehož návodu někdy v prvním enthusiasmu doma se choval. V takových chvílích měl velikou chuť čitati nám všem; ačkoliv on sám brzy ale ochabl, ve mně jednou rozžatá svíce více neuhasla«.

Havlíček v těchto vzpomínkách sám trochu theoretisuje, ale to spolehlivosti jejich příliš nevadí; co nelze z nich přičítat gymnasijní době, padá na vrub Havlíčkovi z doby ruského pobytu a patří tedy rovněž do jeho mladého věku. Vidíme předně, jak energie, v dítěti po leta potlačovaná, vybuchla a nevázaností doháněla to, v čem ji byla zanedbala přílišná vazanost; vidíme dále, jak přirozené prostředí kamarádů dalo popud mocnému rozvoji Havlíčkovu zároveň se zevnějším uvolněním kázně.

Havlíček odkázán jsa sám na sebe a soudruhy, pociťuje v sobě »jakousi sílu«. Jako ve škole je

z prvních, vyniká i v skotačení, v kterém do nedávna byl nováčkem. Jeho schopnosti, dříve zvolna a těžce se vyvíjevší, nyní uvádějí okolí v podiv. Ani škola borovská ani jihlavská nedovedly v něm »rozžehnout svíci« duševního pokroku tak, jako vzdálený ohlas Divokových rad sebevzdělávacích.

Jeho povaha jeví se tu již plnou měrou. Měl svou hlavu, a hlava ta vynikla, jakmile byla sproštěna pout a dostala popud k samočinnosti. A ve všech oborech, které Havlíčka nejvíc charakterisují a nejvíce zajímaly, byl a zůstal samoukem. Jakkoli ví, že »velmi pošetile by jednal, kdyby nevšímaje si již dobře ubité silnice sám velikým násilím novou si klestil cestu« (v dopise 24. října 1843 Zapovi), přece najde si tu starou cestu sám a jde po ní svým způsobem, dávaje se rád poučit, ale nedávaje se nikým nutit. Jako v dětství a v dospělém věku má za čest »neustoupit nikomu«. Má sebevědomí a sebekázeň, má vytrvalost v sebevýchově. Jeho vlohy dlouho dřímaly, ale jakmile byly probuzeny, bděly a pokračočovaly již samy. Jeho individualita byla silna sama sebou, delším vzrostem pak se upevnila a nahromadila se v ní energie přímo nevyčerpatelná — nebyl zázračným dítětem, ale za to vyrostl v neobyčejného jinocha.

D. Plný rozvoj dospívajícího jinocha.

Všestranné rysy povahy.

Svéráznost jeho proniká nejen touto samočinností, nýbrž i všestranností. Sám od sebe, bez příkladův a bez theorií, jedině z neunavné snahy,

vše dohonit a obsáhnout, vyšinuje se mezi nejprvnější spolužáky v školních věcech i v rozpustilosti. Hledá všude příležitost, aby vybil svou energii a chce »všem pánům najednou sloužiti«. Raději oželí primát v jednom i druhém, jen když může pěstovat obojí a všude proniknout hodně v popředí.

Zároveň s tím obratem jeví se u něho změna překvapující: tento hoch, jako dítě zasmušilý a smíchu nepřístupný, začíná »vyvádět divné kousky« a jevit veselost a vtipnost, kteráž arci spojuje se zvláštním způsobem s jeho vážným, přísným názorem na život. Při všech veselých kouscích »držel se vždy jakési slušné meze«, jež mu byla v dětství vštípena. A tak už u Havlíčka gymnasisty ba i dříve shledáváno veliké rozpjetí duševní a mnohostrannost, spojující protivy: svéhlavost s příchylností k autoritě, sebekázeň se skotačivostí, seriosnost s komikou.

Ale tyto protivy se neslučovaly v klidnou harmonii; zápasily spolu a brzy ta, brzy ona převládala. Zprvu přirozeně v popředí se tlačila chlapecká rozpustilost, později vyspělejší sebevzdělávací činnost. Proto gymnasijní vysvědčení Havlíčkova, na nichžto známky z mravův i z učení stále se lepšily, jsou vysvětlitelna i bez mínění Zeleného, že Havlíčka při psaní vzpomínek »zmýlila paměť«. Třeba že Havlíček v šesté třídě byl ustanoven dozorcem nad první třídou, není proč nevěřit jeho záznamu, že »v pračkách, koupání atd.« vynikal všech sedm let v Brodě. Studentské zábavy ve vyšších třídách bývají toho rázu, že na školní známky nepůsobí, a správnost úsudku učitelův o žácích je přečasto pochybná. Ostatně protože po prvých dvou letech brodského pobytu Havlíčkova

přestěhovali se tam jeho rodiče (r. 1833), svoboda jeho doznala patrně zevního omezení a Havlíček v očích školy se »polepšil«, ale převrat v něm již byl dokonán a děj se co děj »svíce jednou rozžatá již neuhasla«.

Vrhal se do všeho, co poměry přinesly vhodného k činnosti. Jakkoliv ani jako hoch ani jako muž nejevil schopností hudebních, tehdy zpíval a hrál na kytaru. Psal německé verše docela průměrného střihu. Bývalý samotář stal se populárním u spolužákův a vážnost i vtipnost jej stavěly v čelo jich. I národní ruch se ho dotkl již tehdy, jak svědčí český, ač velmi neobratný překlad písně »Bei Warschau schwuren«. A při tom všem neustával naň působit vliv brodského vikáře, u něhož dle Zeleného trávil každé svátky a část prázdnin. Kdežto za let dětských vliv ten mohl být jen impulsivní, nyní dospívajícímu studentu vštěpoval i určité zásady a názory, z nichž jeden (Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni) Havlíček nám zachoval v dopise Palackému z Brixenu (16. března 1853). Ten citát patrně se vztahoval na ponížení českého národa, a povídá velmi mnoho.

E. Rysy jednostranné: Rozum a cit. Protivy v povaze.

Jeden živel však chybí Havlíčkovým studentským letům: něžná láska probouzejícího se pohlaví. Havlíček rozeznával*) dvě polovice studentů: větší, která se zamiluje do děvčat, a menší, která se zamiluje do ideí. Sám rozhodně se hlásil k té menší.

*) Pražské Noviny r. 1846 v článku Slovan a Čech.

V dopise, psaném z Prahy mladšímu spolužáku M. Příborskému brzy po odchodu z Německého Brodu, rázně se zříká vzpomínek na jednu svou studentskou lásku — ač nebyla-li i tato jen žertem — jako na »ztřeštěné bláznovství« a i když pocítil později opravdovou náklonnost k sestře přítele Jirgla, podotýká v dopise, kde ji žádá »aby se stala jediným ale s úplným jměním« jeho,*) že je »člověk, který sám sebe ale skoro docela odstoupil několika ideám, který sobě nenáleží.«

Jsou dva typy povah: jeden citovější, měkčí, přístupnější dojmům, poetičtější a barvitý, nadšený přírodou, vášnivý a něžný; druhý rozumovější, tvrdší, ostřeji vyhráněný, přímočarý, pevný, logičtější. Havlíček převážně patřil k typu druhému.

To neznamená, že by byl bez citu, nýbrž pouze, že jeho zjev i život utvářeny jsou více dle rozumovosti a jejich důsledků.

Rozum jako část ducha jest jakousi kostrou: tvrdé jednoduché schema, přímočarý model názorův i reakcí na vnější dojmy. Osobnost rozumová nevycifuje situaci, nýbrž hledí ji logickým schematem zjednodušit a theoreticky vystihnout. Jest náchylna k dichotomii, k rozdělení konkretních souborů představ na dvé, na světlo a stín, čímž jevy pronikavě a plasticky odstíní, ale nevystihne barev. Ruskin ve »Výkladech o umění« rozeznává tyto dvě skupiny osobností v oboru umění výtvarného; shledáváme je však i v ostatním umění i vůbec mimo umění.

---

*) Z dopisu toho zachován pouze koncept v rukopisech musejních. Psán je v Rusku r. 1843.

Rozum žádá odpověď ano nebo ne, pro nebo proti; rozkládaje skutečnost na světlo a stín má význam výchovný, ježto zjednodušuje přirozenou složitost a činí ji pochopitelnější. Je vedle toto i objektivnější, jeho formule nejsou tak subjektivní jako city, snáze zobecňují a jsou podporou organisaci společenské.

Výtvory rozumové neokouzlují krásou duhovou, avšak opanovávají určitostí obrysův a přímočárností. Kde nelze jít přímo, tam se neobchází obloukem, nýbrž cesta se rozloží na několik přímek a jde se oklikami, jak ukazuje každý úsudkový řetěz. Důvody pro a proti pošinují vítězství brzy na levo, brzy na pravo, až na konec výslednice vyrovná krajnosti. Vždy však dráha jest určitá: i tam kde chybuje, i tam kde se uhýbá.

Rozum je prozřetelný. Probírá koncepce utvořené obrazivostí a hledá prostředky, jak je uskutečnit. Není tak spontánní a bezprostředný jako cit; bez proudu citového by arci nedošel vpřed, ale působí na cit regulativně, řídě jeho dráhu dle zamýšleného plánu.*)

Rozum je pokrokový. Pamět zachovává představy, rozum je třídí a sestavuje v celek, vyvozuje z nich důsledky a pokračuje. Rozum je automat. Potřebuje zevnějšího popudu, avšak uvede se často do chodu i popudem nepatrným a indiferentním. Nerozechvěje se hluboce, jako cit, neokouzluje a neuchvacuje, ale za to uvažuje možnosti a letí obezřele vpřed, tíhna k určitému závěru. Citu stačí rozvlnění

---

*) »Rozčileni je dobrý pomocnik«, soudil Havlíček, »ale vždy skoro neštěsti tam, kde říditi chce«. (Slovan, 30. ledna 1851.)

nitra a jeho cíl jest neuvědomělý; rozum chce míti vše jasno, vysvětleno a ukončeno za každou cenu, i za cenu klamného závěru.

A všecky tyto znaky typu rozumového má Havlíček. Byl od dětství veden rozumově, zvláště na faře borovské. Po otci obchodníku patrně zdědil smysl pro reálnost a konkretnost, v opak snivosti a touhy po neznámu. Jako student byl ovšem vzděláván rovněž rozumově, a sebevzdělání knihové pochod ten dovršilo. Tak na konci let gymnasijních a na počátku filosofie za spolupůsobení vlivů dříve zmíněných a v spojení s ostatními vlastnostmi svými jeví překvapující vyhráněnost, určitost povahy a načrtává životní plán sobě i přátelům — plán přese všecku romantičnost a ideálnost počítající se skutečností a zkušeností.

Jakmile jeho duch v deseti letech byl uvolněn a přiveden k samočinnosti, tu Havlíček, byť nesa v sobě všecky vlivy dřívější, postupoval s určitostí a zdarem, s jistotou stroje, a v sedmnácti letech dospěl, ovšem za pomoci vikářovy, k vědomému sebeurčení. Je to jako mezník na rozhraní neuvědomělé přípravy k životu a přípravy uvědomělé.

Cíl, který Havlíček tehdy si vytkl, byl veliký. On dal se strhnout vlasteneckým zápalem pražské dospívající mládeže, a ve shodě s velikými těmi nadějemi pojal svůj plán. Ale neupadl zúplna v mlhavé všeslovanství Kollárovo a jeho epigonů; vytkl si přesně, co chce a kam půjde, a odhodlal se k několikaleté svědomité přípravě. Známo, s jakou pílí studoval i nepovinný přírodopis. V literatuře pak jak za studií, tak později v Rusku, ba ještě r. 1845 v polemice s Tylem kláde sobě i jiným na srdce, že

povolání spisovatelské vyžaduje veliké přípravy, a shromažďuje takořka po písmenách materiál a zručnost k příštímu dílu. Rozhodnuv se pojati za choť Františku Weidenhoffrovu, ohlíží se po rozličných povoláních. Jako jeho bývalé plány kněžské a profesorské, tak i tyto se shroutily, ale na Havlíčka a jeho dílo to nepůsobí. S mathematickou téměř určitostí pracuje dál, až dochází k redakci Pražských Novin a České Včely, uměje využitkovat událostí politických, zakládá velký denník, Národní Noviny, po jejich zastavení Slovana a setrvá důrazně na dráze nastoupené, dokud není násilně umlčen. Teprve v Brixenu tato imponující určitost často ustupuje rozpakům a vítězný let ducha Havlíčkova časem se zaráží. Ale příčiny toho, jež níže budou objasněny, jsou zevní, i nemění na poznání Havlíčkovy povahy dřívější ničeho.

Nejen pak určitost jeho životní dráhy je dokladem rozumovosti; i vnitřní jevy odkazují na ni přehojně. Jeho argumentace, jeho polemiky, jeho náboženská krise, jeho neomrzelé dovolávání se zdravého rozumu svědčí o témž. V tom ohledu Havlíček byl tedy racionalista.

Byl racionalista; takořka pouhou cestou mechanickou, opětovným výcvikem změnil se z chlapce těžce chápajícího v muže, bystře a rychle pronikajícího nové situace a záhady. Tomu se teprve musil naučit, zrovna jako českému pravopisu, a v tom ani v onom směru se úplně nezbavil bývalých vad. Osvojil si pravopis dokonale, a přece jeho rukopisy obsahují pravopisné nepřesnosti; osvojil si rychlou pronikavost, ale přece vždy potřeboval jisté doby, nežli se orientoval. Jeho svižnost měla — jako vše na světě —

určité meze; a že v poměrně krátké době své původní vady překonal tak značně, svědčí o jeho mohutnosti. Rozvinul svou inteligenci i tvůrčí sílu k samým hranicím fysické možnosti prací a sebekázní, prováděnými s racionalistickou přímostí a neuprosností.

A přece pouhým jménem »racionalista« byl by vystižen svrchovaně jednostranně a neúplně. V hloubi jeho ducha tkvěl živel rozdílný, jím samým i prostředím často krocený a umlčovaný, avšak opět a opět vybuchující mocí poutaného dravce: vášnivý temperament. Temperament, který se vybíjel v prvých dobách studentské volnosti rvačkami a udělal z něho vyhlášeného athleta; temperament, který vytryskoval oslňujícím proudem jeho vtipu celý život, i v dobách vážných a zrovna tragicky rozhodných: když v semináři za bolestné krise náboženské dovedl spolužákům vyházet v noci boty na dvůr, a ráno byli nuceni jít na mši polobosi; když po návratu z Ruska a smrti otcově dle svědectví sestřina »oživil celou kuchyni . . . rázem nabyl svého humoru« a »samotářem nikdy nebyl«, kdežto dle svědectví jiného*) právě tehdy v kruhu mládeže, ač s ní hrával v kuželky a jinak se bavil, »byl vážný, málomluvný, v sebe uzavřený« a nikdy netančil; když v předvečer krvavé revoluce 5. neb 7. října 1848 ve Vídni hrál si s ostatními poslanci na parlament, vynikal satirickým vtipem a složil píseň vyzývající Windischgrätze, aby přijel Vídeň častovat železnými knedlíky;**) když v poslední době své veřejné činnosti, uštván a opuštěn ještě

*) Pamětní list vydaný k jubilejní slavnosti Sokola a Řem. besedy v Něm. Brodě 1893.

**) J. V. Frič: Paměti, IV. svazek str. 55.

vyváděl přátele aprilem (r. 1851) a to věru nemilosrdně;*) a když hned v prvém dopise Palackému psaném z Brixenu jako vyhnanec sděluje, že hodlá křesťansky nastavit záda, nevinně trpět — a svou deportaci humoristicky popsat!

Ten temperament často roztavil obrněnou jeho chladnost v proud citu, a ještě častěji rozněcoval jej k bojovnosti úžasné. Západ slunce nad zádumčivými vlnami českomoravské pahorkatiny naplnil jeho nitro nevýslovnou tesknotou a vyloudil z jeho lyry nejútlejší plod: Dumku na Batelovském vrchu. Prostomilý obyčej ruský, hrát mrtvým příbuzným na hřbitově na kolovrátky, vylákal mu »při úsměvu také slzu z očí«; při slavnosti svátku pravoslavnosti byl úplně přiveden z rovnováhy, a uchvácen citem jako Neruda, když slyšel žalářní scénu Smetanova Dalibora, neměl stání a pobouřen, jak píše, »podivným dětinským nápadem puzen vyběhl jsem na vysokou věž Ivana Velikého, jako bych odtamtud přes nesmírné planiny ruské a polské chtěl dohlédnout milé hrady pražské . . . a hned nesl vítr do sněžné dálky přání mé . . všem vám pravým věrným Čechům . .«

Když odcházel 4. března 1848 k sňatku s Julií Sýkorovou, právníku Hermenegildu Jirečkovi v redakci Pražských Novin »u velikém pohnutí podal ruku bez všelikých slov«, on, jemuž o slovo nebývalo nouze. »A když se vrátil«, vypravuje dále Jireček**), »objal mne a poceloval, takže jsem div neslzel.«

---

*) P. M. Veselský: K. Havlíčka Kutnohorský pobyt a porotní soud, str. 39.

**) Pamětní list „Památce Havlíčkově“ 1906 vydaný v Kutné Hoře. --

On, náruživý spisovatel, který ještě umíraje v agonii dělal posuňky, jako by psal, píše nevěstě své F. W. (29. května 1845), že »nedá se žádným lidským uměním vkouzliti na ubohý papír ani stín toho světla, co rozže jediné políbení« a píše (14. května 1845), že často ve snách »ji celou zlíbal a na rukou držel«.

Příteli Jirglovi píše (12. listopadu 1842), že má velikou touhu po samotě, ale zas Klejzarovi (27. dubna 1844): »Nevím ani, jak bych mohl na světě žít, aby mne žádný neznal, žádný neměl rád«.

V témž dopise si stěžuje, jak je pronásledován »šňophounskými předsevzetími«, jejichž fantastičnost a neuskutečnitelnost zná a kterých přece často se nemůže zbavit po kolik dní, snášeje tak chvíle, »které by nepřál žádnému psu, ba ani Jezovitu«. Přes bystrou svoji soudnost si stěžuje (25. května 1844) Klejzarovi o svých epigramech: »Jsem-li v dobrém humoru, zdá se mi všechno dost dobré, a jsem-li ve zlém, všechno je špatné.« Tak tento muž, kráčející s železnou rázností za vytčeným cílem, člověk pevných zásad, zmítán jest náladami jako vodní hladina vichřicí.

V době plného rozmachu mladé síly píše Klejzarovi (tamže): »Nechte svět běžet, kam chce, jenom až se spolu ještě trochu lépe poznáme, naději mám, že budeme svoji. . . Poštěstí-li se nám, bude-li nám přáno, slíti se v jednu duši ve dvou tělech, budeme jistě oba šťastni, třeba v klášteře jeden a druhý v tiskárně.« Stejně za rok F. Weidenhoffrové (3. července 1845), právě když se vrhl do veřejnosti útokem na Tyla: »Ani se vypsat nedá, jak bych si přál, abychom zde tak spolu pokojně žíti a na jiné gdákání tak málo dbáti mohli jako na vítr. . . Myslím, že bychom se

tuze málo o celý jiný svět starali.« U třiadvacetiletého podnikavého, světem prošlého mladíka jaká touha po klidu a přítulnosti!

A v zápětí bije do Tyla tak, že před smrtí sám uznal to za trochu přenáhlené, bije se na několik front rok za rokem, až i ti, kdo jeho temperament obdivují, naříkají: »Jen kdyby do toho tak nemilosrdně netřískal!«*)

Protivy tyto vystupují zřejmě již v jeho známém denníku seminářském. Devatenáctiletý theolog píše sám o sobě: »Láska k vlasti a Slovanstvu brojí ve mně proti právům člověčenstva! Římské dějiny mne pokazily — křesťanské náboženství a hlavně matka má vychovaly mne k vlídnosti; rozum však a opět láska — ten plamen srdce mého — káže mi nevlídnost — a na tuto stranu se nakloniti musím!!! — Tak tomu buď! K lásce přiznává se mnoho lidí, jeden ať pro lásku nelaskavým se stane! Hurrá. Dejte mi železo! Hurrá! — A ještě ta těžkost! Křivdu nerad snáším a nyní kde se učím udušovat měkkou lásku a citlivost, držán bývám za hrubce! — Bože! jaký to konec se mnou vezme! — Houpám se, houpám!«

O svém boji s »ukrutnou nevěrou« píše: »Hoj, kdož by to stádo myšlenek, co hlavou mou se prohnaly, teď vypsati mohl? Kdo umíš ducha lidského posuzovati, uznáš, co ve mně vřelo! Napsat to nesnadno —«

Zároveň však s touto trýzní prožívá jinou, ne bouřlivou, ale toužebnou:

»Dosavad jsem žádného nenašel, abych jej mohl tak milovati, jak mne srdce pudí. Tak se mi zdá,

*) Picek V. J.: Politické zlomky o Čechách (1850), str. 48.

jako bych měl srdce pořád rozevřené k lásce a jak by žádný tam nevstupoval! jak bych nikoho do něho zavříti nemohl . . . tu prázdnotu déle nevytrpím. Jirgl a Gabler mi začínají vypadávat ze srdce, aniž ho kdy docela opanovali.« Z přátel nejvíce náklonnosti cítí k Mudrovi, a tu se opět hlásí vášeň: »K tomu ovšem že srdce mne táhne — ale ku podivu, že mysl a rozum činí mně v tom překážky! — Já divoký, odhodlán vrahům hlavy sraziti a rozsápati na kusy to plémě vyzáblých tváří — a on, jako beránek očekává, až pak Bůh sám tomu konec učiní.

Oh, jen jedno srdce jak mé ať též tak bojuje, a spokojen budu!

Ten Mudra! — Přírodo, proč jsi mu nedala červenější krve? Proč ne jiskrných očí — proč ne zavalitých oudů? — Mohli jsme trůnem spolu zatřásti — mohli hnát útokem na ty hradby . . . a tu se naň dívat musím jak na krásnou jen květinku! Líbí se mi, v rukou ji nosím — ale nemohu okolo krku, okolo pasu ji obejmout! Jak bychom já a on mohli jedna duše býti? . . . On odhodlán za jinými hlasateli pokoje jíti, — kdežto já sám jsa svým bohem, v těch věcech neočekávám jiných vůdců, jiné pomoci, krom vlastní vůle, vlastní síly své. Sám toliko na bedrách vleku ukrutnou myšlenku, kterouž mi láska vštípila, jinou lásku ze srdce vypudivši — a to srdce na tu lásku k vlasti jaksi s úžasem hledí. . .«

Tyto zápisky Havlíčkovy bývají citovány a vykládány jako známka jeho rozchodu s církví. Jsou jí ovšem, ale jsou i mnohem více. Zrcadlí nejen Havlíčkův odklon od církve římské, nýbrž krisi nábo-

ženskou v úplném rozsahu pojmu*) náboženství jako principu a smyslu života. Patrno, že Havlíčkův seminářský boj s nevěrou byl jen částí zápasu, který vedly spolu protivy jeho povahy. Jeho vývoj osvětluje doznání, že křesťanské náboženství a »hlavně matka« vychovaly jej k vlídnosti — zřejmá protiva přísné kázně vikářovy. A tuto vlídnost, »měkkou lásku a citlivost« učil se udušovat, aby dostál úkolu, jejž ukládala mu láska jiná, láska k národu spojená se vzdorem proti utiskovatelům národa. Bolí jej to, nechce být pokládán na hrubce, lituje, že tvrdé římské dějiny jej »pokazily«, ale instinktivně se přece naklonuje k tvrdosti. Vyčítá v denníku tom jednomu spolužáku, že je »tuze předložitý — jedná více dle hlavy, málo ze srdce«, a přece, jakkoli na srdečnost klade takovou váhu, přec jemný, citový Mudra mu nedostačuje. Líbí se mu, ale spokojil by se jen srdcem bojujícím. Jeho cit neustále tíhne k činu, k ráznosti. Přes veškeru touhu a vroucnost nepoddává se dojmům, ale bojuje. Bouře citu a pevná hradba rozumu oň zápasí — byl si toho vědom a druhdy vyčkával s vystoupením, až příval citu přejde a »chladný rozum opanuje úplně pobouřené city« (Nár. Noviny 13. března 1849) — a na konec jeho »srdce hledí jaksi s úžasem na tu lásku k vlasti«.

Je sám svým bohem, jak hrdě praví, spoléhá jenom na sebe, a přece stále otvírá srdce lásce — lásce neopětované. Je sám a nemůže být sám. Jak

*) Všeobecnou úvahu o tom jsem podal v Úvodu do sociologie str. 267 a j. K tomuto spisu odkazuji vůbec pro výklad veškeré sociologické terminologie i celkové koncepce knihy této.

později píše v zmíněném dopise T. Jirglové, vzpomínal na ni v semináři; ale byly to patrně vzpomínky slaboučké, nezanechaly v jeho zápiskách sebe menší stopy. Bylť z těch, »kteří se zamilovali do ideí«, a k provedení svých ideí potřeboval mužů; také při prostředí, v němž právě žil, pochopitelna je náklonnost jeho k spoludruhům, charakteristická ostatně pro mládež vůbec — později Havlíčka opustila, ne docela, ale přece hodně.

Jaký rozdíl mezi tímto mladíkem a oním dítětem samotářským! Havlíček se velice obrousil již za let studentských. Jako dítě nepolíbil ruku nikdy nikomu ani na rozkaz. V sedmnácti letech píše kolegovi Příborskému z Prahy do N. Brodu: »Panu P. Quirinovi a Emerichovi« (profesorům kněžím!) »ruku líbám a tobě s druhými ústa, jsem ubohý*), však věrný K. H.« (10. ledna 1839). A opět: »Konečně celý Brod líbám (celý Brod) a jsem tvůj upřímný přítel. . . .« (16. března 1839). Ještě větší zdvořilosti vyslovuje v dopise Boženě Němcové (7. prosince 1846).

Ale jako vždy, i zde jeví se úkaz Havlíčka charakterisující: zároveň s tímto zjemněním ducha vědomě se cvičí v pevnosti, zároveň s procítajícími náladami a city učí se je potlačovat. Jako student nedbal na zevnějšek, šetřil a škrtil na krejcaru a jedině na knihy dovolil si vynakládat peníze. Nechtěl se obírati ničím, co k jeho cíli se nepřibližovalo. Ještě r. 1843 píše Klejzarovi z Moskvy: » . . . ne abyste si myslil, že tu mám snad nějakou milenku, od toho mne teď Bůh musí na několik let chránit, nemám kdy.«

*) To slovo se vztahuje na zkoušky, které Havlíčkovi právě nastávaly ke konci semestru.

F. Umíněnost a přímost.

Vytčenému cíli podřizuje vše ostatní, i svou lásku, a historie poměru jeho k ženám je dokladem železné neústupnosti a hrdosti, která v otázce životního úkolu nezná žertův ani kompromisův, a na svém trvá s asketickou příkrostí. Viděli jsme, jak opovržlivě se vyslovil v zápětí o své studentské lásce; viděli jsme právě, jak se lásce zrovna vyhýbal »nemaje kdy« na ni; viděli jsme, jak v prvém vyznání lásky Terezii Jirglové hned bez obalu ji upozorňuje, že nenáleží sám sobě, nýbrž několika ideám. Nejostřeji pak tento rys povahy jeho propukl v chování k nevěstám, Františce Weidenhoffrové a později k Julii Sýkorové.

Náklonnost k Weidenhoffrové a utěšená shoda v poměru jich (1845 a 1846) počala mizeti, jakmile nevěsta i její příbuzní dotkli se Havlíčkova redaktorství, kteréž on cenil tak vysoko a oni mnohem níže, nemajíce pochopení pro ideální význam tohoto povolání. Neshody vyrostly tak vysoko, že Havlíček těsně před svatbou poměr úplně přetrhl, dle veškeré pravděpodobnosti*) proto, že jeho nevěstě žurnalisování bylo proti mysli a nemohl se tedy spolehnout na její souhlas a podporu na další dráze v nastoupeném směru. Jakmile stanul před otázkou »buď — anebo«, odvrátil se od lásky a šel za ideálem.

Když pak se seznámil s Julií Sýkorovou (1847), choval se stejně. V památném, německy psaném listě z 6. února 1848, tedy měsíc před sňatkem, prohlašuje vůči milence při jakési neshodě: »Jakkoli Vás miluji

*) Viz Quisovy úvahy o tom v „Korespondenci K. H.", zvláště str. 246.

pro vlastnosti Vašeho srdce a ducha, přece mám dost chladného rozumu a pevnosti, že nikdy a za žádnou cenu se nepoddám Vašim bezdůvodným a jednostranným předsudkům, i kdybych tím způsobil sobě i Vám ještě mnohem více trpkých hodin. Neboť zásady, na kterých založen je můj způsob myšlení, světový názor a přesvědčení, mají příliš pevný základ, jsou dostatečně rozváženy a zkušeností mou i jiných potvrzeny, aby bylo možno je obětovat dětinskému předsudku a vrtochům děvčete. Vaše rozmary však jsem nucen vždy, zvláště chcete-li je vystavovat na odiv před jinými a ve společnosti — úplně ignorovati.«

Srovnáme-li tato slova s veškerým dřívějším chováním Havlíčkovým, připadají jako úmyslná zkouška Juliiny lásky a stálosti v rozhodné chvíli — zkouška, která tentokráte skončila příznivě. A opravdu v Julii Havlíček nalezl bytost, která spojila život svůj s životem jeho v nejkrásnější harmonii. Kdo ji znali, podnes rádi vzpomínají na její vysoce ušlechtilou a jemnou povahu, která byla dobrou protiváhou drsnosti a prudkosti Karlově. A každý z nich zemřel se jménem druhého na rtech — Havlíčkova methoda bezohledné upřímnosti se v jeho lásce osvědčila dokonale.

I kdybych sobě i Vám způsobil tím ještě mnoho trpkých chvil, praví v dopise tom, setrvám na svém! A v neuprosném tom pohrdání rozkoší a snášelivosti bolestí byl vycvičen; jak jeho povaha, tak sebevýchova uzpůsobily ho k tomu.

G. Přísnost a odhodlanost.

»Jest mnohem též radovati se s radujícími (bez závidění)«, píše Jirglovi 12. listopadu 1842 ze Lvova,

»než útrpnost míti s nešťastnými. Bůh sám ví, proč raději snáším nelibosti, než touhu po štěstí. Já alespoň, dokud mám co trpěti nemilého, sám se v duchu se sebou zakládám, že to a ještě více snesu, ale lakomost a chtivost po ideálním mém štěstí tak mne moří, že ani Špielberg tak nemůže«. Souhlasně v dopise Klejzarovi 27. dubna 1814 z Moskvy: »znáte mne, že velikých věcí od světa neočekávám a také by mne ani netěšily, celá ta cesta, na které já ve svém živobytí hodlám kráčeti, není tuze posetá radostmi aniž čím, co by se mohlo dle všeobecného lidského slovníku jmenovati štěstím. Já ale naopak byl jsem až posavad spokojen a nic jsem si nepřál víc než mozek zdravý, inkoust, papír, péro a všeho jiného jenom tolik, co je nevyhnutelně potřeba«. A bezprostředně po této střízlivě rozumné větě pokračuje: »Jediný sloup, o který jsem se chtěl opříti, bylo přátelství s nimi: (Jirglem a Gablerem) »neboť nevím ani, jak bych mohl na světě žít, aby mne žádný neznal, žádný neměl rád«. Pod tvrdou korou bilo v něm stále citlivé srdce, ale bránil se mu. V náčrtku dopisu neznámé osobě 13. listopadu 1843 (rukopisy musejní) vypisuje několik dní svého ruského pobytu a zaznamenává na příklad: »4. října. Byl jsem celý den mučedníkem a cvičil jsem se v trpělivosti«. Posedly jej i tvrdší úmysly: »Dobře bude zkoušeti sebe a připravovati se ke všemu: na měsíc sám se dát do žaláře, sedět v komůrce sám přikován atd., zcela jako v žaláři. Udělám to!«*) Dostatečná ukázka, jak vědomě pěstoval svou povahu a otužoval se k příštím zápasům (dost romanticky pojímaným)

*) V Moskvě 7. září 1843 (z rukopisů Tůmových).

polykaje po Mithridatovsku jedy, aby je v budoucnosti vydržel bez pohromy. A dělal to rád i nerad; se smíšenými pocity hovoří o této dráze, po níž jde i jest vlečen tajemnou silou.

I kdyby nebylo těchto vlastních výroků Havlíčkových, mohli bychom jeho přísný život vyčísti z podobizen. Ty ostré a výrazné rysy obličeje mluví za knihy, a věděli o tom jak jeho přátelé tak on sám. V onom listě ze Lvova (12. listop. 1842) píše Jirglovi: »Nevypadával-li jsem kdy zamračen, tedy jsem nyní. Zdá se mi, že jsem přešel periodu mládí a přešel v mužství«.

H. Humor a vtip.

A přece vedle této vnitřní přísnosti a zevní nevlídnosti, která Havlíčka vyznačovala od nejrannějšího dětství, vyrostl v něm ponenáhlu největší humorista, jakého jsme kdy měli, ne humorista ze zvyku, ale zrovna z nutnosti, bytost sršící vtipem, jako slunce srší paprsky.

Jakmile uvolnily se jeho zevnější poměry, vynahražoval si už jako hoch bujností a veselostí, co promeškal.

V tom hochovi, tak brzy vyspělém, zůstalo vždy cosi dětského; jako děti mají na snadě smích i pláč a z jednoho často přímo spadají do druhého, tak v Havlíčkovi úplně naivně tón vážný často přeskočí v žert, opravdovost v ironii, vroucnost ve čtveráctví. Dopis Příborskému na příklad (9. dubna 1839) končí: »Ještě jednou Vás, obzvláštně Kostku, Dlaského (tebe ne) líbám a sice tolikrát, kolikrát sami líbáni

býti chcete, Tobě ale přeju, aby Ti někdo notně vyprášil a zůstávám« . . . Je to jako naivnost v dospělejším věku vůbec, příznak velkých osob, nespoutaností suverénně se povznášejících nad klasická pravidla jednotnosti tónu a slohu: míhavá hra pláče i smíchu, žertu i pravdy, jak ji shledáváme v indických dramatech, Shakespearových veselohrách a Beethovenově spojení scherza s adagiem v sonatové formě.

I bylo již tehdy, r. 1839 slýchat o Havlíčkovi »jako neobyčejném« jinochu, »veselém, vtipném a velice opravdovém, až přísném ve věcech životních«*). A jako ve vážnosti, tak ani v živosti a smíchu mnohdy neznal míry. Píše v denníku v semináři: »Matku miluji, a když miluji, miluji hodně«, a takovým byl vždy: nic polovičatě, všecko upřímně a celou silou, až kosti praskají. Jeho život, výron povahy jeho ohromuje — brzy tragikou, brzy komikou. Havlíček nesrovnal tyto protivy současným kompromisem ani jich nesloučil v harmonii, ale mocnými vnitřními obraty rychle přecházel z jednoho do druhého, ovšem ne úmyslně, nýbrž spontánně.

V rukopisech Tůmových uchován je zápisek, v němž Havlíček zachytil postup představ svých. Zní doslova: »V hospodě jak mne kousaly štěnice, co jsem myslel: jak jsem se těšil. Hanba vzpomínal jsem si na horší věci podlé svého způsobu a obyčeje (: že by mohlo být hůř) uvést satiricky nějaké příklady: tu mi napadl šťastně slib, který jsem co gymnasista kdysi v rozpálení všeslovanském učinil

*) Ant. Musil: Vzpomínky na K. H. str. 9.

a nyní již skoro z polovice vyplnil, a že je řeka X. blisko in hoc signo vinces«.

Přes veškeru nejasnost zápisku toho patrno, že je psán někde na cestě do Ruska a obsahuje postup myšlenek Havlíčkových při plánu na nějakou literární práci. A v tom plánu i postupu živel vážný i komický jsou znatelny nepopíratelně.

Ani bez té vážnosti ani bez toho humoru Havlíček nebyl by Havlíčkem. Uvidíme, jak jeho překypující vtip zaléval břehy v situacích, kde to věru nebylo na místě vzhledem k vážnosti předmětu, a stejně v společnosti při hře, ač obyčejně prohrál, »musel hru provázeti vtip a žert, sice říkával, že je to pohřeb a nikoli žertovná hra«*). Měl o tom i svou theorii a soudil dokonce, že litkup — ovšem »je-li to slovanské« — »velmi ukazuje krásnou stránku: že kdo se raduje (pije), již je lepším člověkem, neošidí atd.«**)

Ovšem promyšlenost životního plánu Havlíčkova i příhody jeho nezůstaly bez vlivu na tuto stránku jeho povahy. Jako své city, nevyjímaje lásku, podroboval vůli a úmyslu, tak i vtipnosti své užil jako zbraně v zápasech, spontánní vlastnosti využil, aplikoval tendenčně. Již v semináři jeho vtip, dotud pouze rozjařující a dobromyslný, značně pokročil k ironii a satiře, jak patrno z epigramův o Rostovi-Rožňovi. Vtip, dotud pouze samoúčelný, bezděčný výbuch temperamentu, stává se prostředkem v službách přesvědčení, metlou na živly, které rozum shledal špatnými. Je to reakce na duševní dojmy nepříznivé, u Havlíčka jako humoristy-literáta uskutečňo-

*) P. M. Veselský v cit. kn. str. 14.

**) (Quis, Havl. spisy u Laichtera II. str. 254.)

vaný formou satiry. »Malinké nádobky, do kterých vztek svůj nalévám, když ho nesmím oustně vyslovit, aby mi srdce nežral«, tak 22. května 1844 Zapovi Havlíček charakterisuje epigramy. A smích ovládal povahu jeho tou měrou, že se mu stal zamilovanou vnitřní sebeobranou. 27. dubna 1844 stěžuje si Klejzarovi na své trampoty, ale odmítá předem »všechny útěchy křesťanské a vůbec božské atd.; ty mně tuze nenaškrobí ducha ani mysl«, ale dodává ». . . to je již můj obyčej, že o nesnázích nemohu jinak mluviti než žertem. poněvadž jest nejlépe v smíchu s nimi zápasit.« A dovedl později zápasiti v smíchu nejen pro vnitřní vítězství a klid, nýbrž i veřejně v zájmu národa v povolání, které více než jiné přivádí k platnosti dar bojovné ironie a výsměchu — v žurnalistice, zvláště pak v polemice.

Působiště jeho vtipu i jeho všestrannost a vnitřní hodnota rozšířily se teprve po mravní a náboženské jeho krisi. Teprve s výše ustálenějších a samostatnějších názorů, pln sebevědomí a pln nenávisti proti všemu trýznivému a špatnému, nač byl v životě narazil, teprve tehdy takořka našel sám sebe i v humoru. Jeho výsměch a jizlivost nabývají drtivé síly a žíravé jedovatosti. Jaké štěstí, že tento dar, tato zbraň byla vložena v ducha tak poctivého a čistého! U osoby méně dokonalé mohla posloužit nízkostem a malichernostem, kdežto u Havlíčka nejen byla zřídlem cenných výtvorův uměleckých, nýbrž i mocnou ochranou národního a politického pokroku.

Havlíček vyzrává v humoristu teprv tehdy, když vyzrává v hotového sebevědomého člověka. Humor jeho je částí lidskosti, a jako u humoristů největších, propuká reakcí na projevy lidské slabosti a marnosti.

Proto klassické výše dosahuje teprve na podkladě nejtrpčích zkoušek osobních — v Křtu sv. Vladimíra, zejména však v Tyrolských elegiích. V nich přestává být pouhým vtipem a smíchem a stává se pravým, hlubokým, ryzím humorem, tak vzácným projevem duševním, v němž se spojuje odbojnost individua s uznáním řádu světového a bojovná nenávist s hrdou povýšeností nad zápasy denní.

Havlíček byl si vědom tohoto svého daru, a byl jím sám okouzlován a strhován tak, že mu povoloval uzdu časem i na úkor věci. Brauner vytýká mu:*) »Vy soudíte, že ti Vaši přátelé a Vašeho smýšlení jsou, kteří Vám ve všem pochlebují a z Vašeho humoru vždy se radují.« Výtka Braunerova nebyla neoprávněna, jak ukazuje osud Havlíčkův i jeho vystupování.

Havlíček byl, jako Ovidius dle výtky Quintilianovy, příliš zamilován do svého genia. Ale týž dar jej chránil od zpyšnělosti: »Já jsem panečku!« píše 1. února 1852 z Brixenu Řezáčovi, »satirikus a humorista od přirození a proto mám dobrý instinkt poznati všeliké směšnosti a slabosti jak na jiných, tak na sobě, a vždy jsem při chuti smáti se jim. A pravý humorista nesměje se nikdy pouze jiným, nýbrž také vždy sám sobě, třeba ne nahlas.« (Belletristická příloha Času 1898 str. 92). Měl tolik sebekritiky, že leckdy uznal výtku neb aspoň na ni mlčel (ovšem ne tehdy, šlo-li o nějakou jeho utkvělou ideu, kterou hájil do krajnosti) a že, jak ukázáno v kap. III., časem výslovně doznával, že vtip jej časem strhuje příliš daleko. Zejména ohradil se proti tomu, aby některých

*) V dopise z 1. února 1850, otištěném od L. Machače v Časopise Pokr. Stud. 1906.

jeho plodů veršovaných bylo užíváno jako vážných projevů (Prohlášení v Šotku 13. ledna 1849 a v dopise z 28. února 1845 neznámému adresátu.*)

J. Vůle.

Zůstane však pro Havlíčka charakteristickým, že spontánní výrony svého vtipu dovedl podřídit pojatému plánu. V dospívajícím věku děje se to i s jinými stránkami povahy jeho. 12. listopadu 1842 píše Jirglovi ze Lvova: »Bývala-li kdy v duchu mém láska k vlasti, zdá se jaksi nyní převládati nenávist a touha po pomstě na nepřátelích.« Cit klidný mění se v cit hybný. Havlíček zůstává ovšem přístupen i citu něžnému — vypravuje v Tyrolských elegiích o své slze, a Musil sděluje, že »plakal jako dítě« zvěděv o smrti Juliině a shledav se s matkou po návratu z Brixenu — ale pěstuje usilovně cit ženoucí k činnosti. Psychologicky řečeno oddává se raději citům sthenickým než asthenickým. Sthenické city pak stávají se pákou, provádějící práci fantasií a rozumem určenou. Havlíček se v citech nerozplývá a mluví o nich málo, proto povrchní pozorovatel je snadno podcení. U Havlíčka cit zůstával zhusta kryt z důvodů jak vnitřních, tak i vnějsich, jež vyslovně udává v dopise bratru Františkovi z Brixenu, psaném 10. února 1852: »Hlavní věc jest míti oheň vnitřně a povrchu se zdát, kde toho potřeba, zcela chladným: prudkost jest hlavní zbraň, kterou sami dáváme do ruky nepřátelům svým.« Ovšem toto napomenutí je příliš moudré a školské, aby Karel Havlíček sám se ho byl vždy držel. Ani

*) Tento dopis otiskl jsem v Přehledu 1906/7 (str. 780.)

za dob censury předbřeznové nedovedl se držet na uzdě tak, aby neměl nepříjemnosti s policií i s vrstevníky, tím méně později. Ale dobrou vůli měl, a nejednal-li často dle ní, je to důkazem prudkého temperamentu, který přese všecky překážky vnitřní i vnější propukal, a který zjednal mu v lidu stejnou přízeň a popularitu, jako jeho ideologie v kruzích theoretických.

To tedy jest poměr citu, rozumu a vůle v jeho povaze. Vůle nezlomná, rozum neúprosný, cit pěstovaný a obrácený k společnému cíli, ale často vybuchující navzdor všemu omezování, tu bouřlivě, tu vesele, tu tklivě. Všecky ty stránky citu Havlíčkova zrcadlí se v Tyrolských elegiích, přispívajíce mocnými kontrasty k jejich síle.

K. Úsudky vrstevníkův o Havlíčkově povaze.

Vrstevníkům Havlíčkovým tato povaha a její krajnosti nebyly neznámy. Ovšem že je uváděly v podiv. Orgán jeho radikálních odpůrců. Pražský Večerní List přinesl na základě úředních Moravských Novin tuto zprávu o účasti Havlíčkově při sepsání stanov Jednoty Cyrila a Methuda (20. dubna 1849): »Bylo to velmi vhod, že zde byl praktický pan Havlíček z Prahy, jenž svou radou hlavně přispěl. Jest to vám podivný muž, ten Karel Havlíček. Kdo jej zná jen z pověsti, myslel by, že to člověk plný horlivosti žhavé a bořivé, ale on jest muž bystrého považení praktického, shovívavého, nebo jak se říká, dobro-konservativního.« Tato Havlíčkova »dobro kon-

servativnost« byla tedy současně dosvědčena listem úředním a listem radikálním, a to několik dní po porotním soudě, kde Havlíček sebral vládu tak hrozně, že ve Vídni trnuli! Postavme vedle této »dobrokonservativnosti« píseň »Šuselka vám píše« a jiné popěvky jeho, tehdy populární, a pochopíme, že vrstevníci byli Havlíčkem oslněni, ale jeho »podivný« zjev je překvapoval. V J. E. Sojkově životopise Havlíčkově*) je vidět bezradnost radikálů při výkladu jeho povahy; Sojka, jenž jej znal, brzy horuje proň a brzy jeho vystupování zatracuje, ale v celku se nedovede vyznat. Nejspíše ještě lze soudit, že Havlíčkův temperament si cení, ale zazlívá mu spojení s Palackým, Riegrem a ostatními »autoritami«.

Výslovně podává tento výklad jiný radikál, J. V. Frič**), vytýkaje Havlíčkovi, že před Brixenem věřil v Palackého »jak český bratr v svaté písmo«, a vyčítaje mu »mravní odvislost od autority v tiché vodě na povrchu se udržující, k plování však v živém proudu« (t. j. r. 1848) »naprosto neschopné« a rozdvojenost mezi vlastními projevy jeho ducha a projevy, v nichž pouze tlumočil diktát Palackého. Palacký a Havlíček byli dle Friče osobnosti »rozdílné co do povahy« a z části též v snahách«. Následkem této hlavní příčiny a jiných podružných byly »protimluvy«, kterých v Národních Novinách se vyskytla hromada; Havlíček »brzy konejšil a napomínal, brzy popichoval a rozohňoval massy«; tu vybízel, abychom se starali jen o sebe, tu zase napomínal, abychom se spoléhali na vládu, a tak dále.

*) Naši mužové 1862, 3.

**) Paměti, II. svazek str. 150 a 392 a IV. sv. str. 436/7.

L. Havlíčkův poměr k Palackému.

Nehledě zatím k politické stránce těchto jistě důmyslných tvrzení, třeba uznávat bez obalu, že osobní poměr Havlíčkův k Palackému radikály nutně přivedl k těmto názorům. Palacký Havlíčka doporučil za redaktora r. 1845, Palacký si ho vysoce vážil i později hájil jej i za doby »Slovana«, až mu to měli za zlé, a ještě po smrti mu postavil krásný pomník ve vzpomínce r. 1862*); Havlíček zase byl Palackému hluboce oddán a bil se po léta jako lev za jeho stanovisko ve věcech závažných i méně závažných. Ačkoli n. př. užíval už před rokem 1846. pravopisu s »ou, v«, přistoupil k mínění Palackého a nejen držel se v novinách starého »au, w«, nýbrž i stoupence jednoduché a rozumné té opravy pravopisné persifloval zbytečně podrážděně. V politice šel za Palackým tak daleko, že jeho známý článek z r. 1849 navzdor centralistické reakci vyhlásil za svůj prapor ještě r. 1851. Věnuje »Duch Národních Novin« uctivě Palackému, a hned po svém odvezení do Brixenu svěřuje se mu s osudem vlastním. Ale přes to můžeme mu věřit, píše-li (6. srpna 1846) Weidenhoffrové, že u Šafaříka ani Palackého nehledá protekce. Hmotně na Palackém nezávisel vůbec nikdy, a tak oddanost jeho měla příčiny vnitřní. Havlíček vzhlížel k němu s úctou jako muži staršímu téměř o čtvrt století, organisatoru české literatury a vědy, duševně i mravně vysoce vynikajícímu. Jakmile se s ním sblížil osobně, nalezl v něm druhého otce. Vlastně ne otce, ale — druhého Borovského vikáře.

*) Gedenkblätter str. 277.

Zde jsme u podstaty zvláštního poměru těchto dvou velikánů, jež arci vrstevníkům nemohla být jasna, protože průběh života Havlíčkova jim nebyl tak znám jako dnes nám. Matice s Palackým v čele stala se v letech čtyřicátých v Praze Havlíčkovi náhradou za borovskou faru s vikářem: svrchovanou autoritou duchovní ve svém prostředí, které Havlíček se podroboval tak, jak byl zvyklý již z mládí »chovat se jako dorostlý« v styku s mužem starším. Nad to Palacký byl stejně přísný, bezohledný a neustupný jako Brůžek. V poměru k němu Havlíčkovi se vrátil kus dětských let.

Havlíček byl tedy přímo vychován k takovému poměru, a nejen vychován, nýbrž i vnitřně k němu tíhnul. Přes to, že byl aspoň v jednu chvíli a v svých zápiskách »svým bohem« spoléhajícím jen na sebe, přes to, že měl sebevědomí a dovedl jít vytčenou cestou i když po revoluci všichni ostatní umlkali a on zůstával sám »jako Robinson« — přes to vše cítil potřebu »sloupu, o který se lze opříti«, a bez lásky něčí ani si nemohl myslit vlastní život. Byli to z části kamarádi, z části žena a rodina, z části vážná starší autorita. A nic neranilo ho tak zhoubně, jako opuštěnost po návratu z Brixenu, kdy Julie zemřela a přátelé se zaň styděli.*)

M. Taktnost a hrubost.

Že Havlíček přes veškeru svou neústupnost a prudkost nikdy nepodceňoval jistý takt, slušnost a sebevládu, dosvědčují některé jeho výroky. V článku

*) Snad i zviklaná důvěra v Palackého, lze-li věřit Fričovu tvrzení (Paměti IV 436).

»Jelikož jsme módisté« (Česká Včela 21. října 1845) kárá »nevědomost způsobů« a »hrubiánství«, když dopisovatelé z venkova kritisují a haní hru ochotníků. A dokonce 24. září 1846 k zprávě, že dánský král přijel do Šlesviku a na ulicích lid pozdravoval, lidé však pozdravu neopětovali, dodává: »Jsou . . . grobiáni . . . Jest to výstřelek pravé šosácké nadutosti« a přirovnává je »k oslu, jejž na ulici řeckého mudrce kopnul, který se mu ale za to zdvořile z cesty vyhnul« (Pražské Noviny).

Z úst rozhodného demokrata tento úsudek o nezdvořilosti ke králi zní věru neobyčejně, a v celé publicistice demokratické bychom sotva našli něco podobného. Havlíček však měl podobné zvláštnosti v krvi; již jako student »držel se vždy jakési slušné meze« v čtveráctví, zvyknuv jako dítě odměřenému chování. *Jeho úcta k Palackému nebyla tedy nijak v rozporu s jeho povahou, jak myslí Frič, nýbrž přímo vyplývala z celé bytosti jeho.* On nebyl ani pouze prudký ani pouze rozvážný, nýbrž spojoval tyto protivy.

Dokladem toho může být již sám vášnivý tón, jakým Havlíček na uvedených místech kárá nezdvořilost. Káže dobré způsoby a při tom vytýká »grobiánství«. Ale drastičtěji to doloží *Havlíčkova náklonnost k hrubým, vulgárním výrazům*, které v tisku často bývají vytečkovány a někdy se ani tisknout nedají.

Je známo, jak drasticky se vyjadřuje Perun o křtu sv. Vladimíra, jak Havlíček píše i překládá epigramy a popěvky (n. př. Šuselka) s podobným zaostřením. Ale to je malá část celku: Havlíček užívá takových slov i obratů také v korespondenci (list

Jirglovi 12. listop. 1842), sestavuje z nich dokonce akrostich (»Šebestov a potom celou zem« v rukopisech musejních, nyní i v II. vydání Quisově), v době seminární pak pořídil si sbírku českých i německých »Zdvořilostí a poklon« jako »1. I polib ty mně kam slunce nesvití. 2. Nadělat ti na mozek« a tak dále (některých vůbec nelze otisknout) a jako protějšek sbírku pořekadel »Jak by se mohlo do důchodu klet' a zavěrovat. Sepsáno mistrem K. H. B. ... V semináři 1841 ve škole«.*) Časem s celou hromadou takových roztomilostí experimentoval, jak svědčí n. př. tento úryvek z rukopisů musejních (z mladších let):

»V Jesenicích, slyšte lidé, stal se žert,
narodil se z staré baby mladý čert.
Obtěžkali starou bábu jelitem,
porodila satanáše s kopytem.
Rozbořila se babyzna před časem,
porodila satanáše s ocasem.
Rozpárali babě břicho nůžkama,
vytáhli z ní satanáše s růžkama.
Jak z ní vylez mladý čertík hned mluvil,
po německu hnedle bábu pozdravil« atd.**)

Výrazy takové jsou mu zcela běžny, jak ukazuje rukopisný epigram (v Museu král. Čes.):

»Se sedlákem div se stal:
Míru pšenice vyscal.
Však to žádný div nebyl,
když ji sedlák dřív propil.«

---

*) Mezi pozůstalými rukopisy Havlíčkovými je lístek s plánem na slovanský národopis, jehož poslední (28.) oddíl by obsahoval pozdravy, proklínání a nezdvořilosti. Havlíček na tuto stránku tedy nezapomínal nikdy.

**) Tyto verše jsou patrně »studiemi« jadrných rýmů, které Havlíček shromažďoval i jindy samostatně (n. př. v rukopisech Tůmových lístek s rýmem »varyto-koryto«).

a rád je vkládá v cizí myšlénky a výroky. »Andere Länder, andere Sitten« překláda s ostřím protimaďarským: »Jaké prase, takový kvik«. V Tůmově sbírce rukopisů jeho, z nichž tento příklad vyňat, jsou nápady zrovna neuvěřitelné. Na příklad: »Čech špatným pravopisem napsal: císař-cisarsz-cisarsch. Jaké nebezpečenství špatný pravopis hrozí panujícímu domu: Němec se tomu divil jací jsou Češi muzikanti zapálení a sviňáci, že i p . . . l na tóny rozvrhují«. »Dlouhý nos« přirovnává tam k »předchůdci Páně Janu Křtiteli«. Některé jeho paralely a persifláže, jako o Adamovi, Evě a jablku, o farářích konkurujících o faru, neb o krávě, církvi, volu a konsistoři netroufám si vůbec citovat.

Ale k charakteristice dostačí doufám uvedených několik ukázek, a Havlíčkovo mínění vlastní o věci. O epigramu

»zuk! zuk! zuk!
kontribuci dám,
hovno vydělám«

si poznamenává (rukopisy musejní): »Za to, že jsem přišel na tu myšlenku k epigr. 78 Zuk! zuk! nevzal bych jistě ani 100 rublů. — Jako dítě se ním těším.« Byl prostě strhován svou jadrností a jak řečeno, příliš do ní sám zamilován. Ostatně míní (v rukopisech Tůmových): »Humor je lavina padající dolů a nechtíc. Vtip je uličník, kluk mlynářský, jenž běže po ulici každého maže a v každého se vtírá, proto se mu všichni vyhýbají.« V dopise Klejzarovi 25. května 1844 píše, že »v každém komick. satir. humor. spisu« je snadno »padnout do trivialnosti.« Uvedu-li ještě jeho rukopisný výpisek z Goetha »Es gibt nichts Gemeines, was fratzenhaft ausgedrückt,

nicht humoristisch aussähe«, pocházející z dospělého věku, máme klíč k této drastičnosti, jíž rovné lze nalézti jen u autorů jako Aristofanes, Voltaire, Byron, Puškin a vlastně ani u nich ne, protože u Havlíčka je pěstována hojně a vědomě. Havlíček, jak patrno, jednak je tu strhován jadrností vlastního temperamentu a jak sám dí, »jako dítě« má z toho radost; jednak má ovšem pohotově hned výklad a aforistickou theorii o tom. »Když otec Homer směl porovnat hrdiny své k oslu a k divokému vepři: proč by nám dovoleno nebylo ruského literatora připodobnit domácímu praseti?« píše Zapovi 16. ledna 1844 a dodává k žertovné omluvě vážněji: »Račte odpustit nečisté porovnání; člověk někdy nechtíc zaleze do bláta.« Shledává jistou souvislost mezi hrubými výrazy a komikou, a vtip líčí jako rozpustilého kluka mlynářského. Pozorováno je to celkem správně. Známo, jak veliká část »vtipů« každodenních, zejména hospodských, záleží v pouhé sprostotě výrazu; je to arci komika nejnižšího druhu, avšak ani komika slušná nepopře, že vnitřně souvisí s jakous obhroublostí. Vtip, i slušný, raní více než nadávka, posměch více než hana, ironie více než kritika. Proto humor a vtip ušlechtilý je velice vzácný, a při satiře, t. j. komice tendenční, u Havlíčka tak časté, skoro nemožný.

N. Karikatura a společenskost.

Komický živel v službě tendence jeví se zvláště jako karikatura, zdůrazňující charakteristické rysy individuálního zjevu tak, že jej znetvoří a vypouštějíc rysy všeobecné, obraz od průměru odchýlí, takořka zmrzačí. Jest opakem idealisace typisující, která

právě se vyhýbá nepatrným úchylkám individuálního zjevu od všeobecnosti a povznáší jej na výtvor vyšší harmonie, prostý podružných skřípavých nesouzvuků. V literatuře, kde materiálem jsou slova, jeví se tento dvojí druh stilisace umělecké v řeči velmi jasné. V poesii idealisující, převahou vážné, oblíbeny jsou výrazy ušlechtilé, kdežto všednost a trivialnost je vůbec vyloučena, karikatura naopak často sahá právě k výrazům všedním a nehezkým, aby nabyla účinnosti.

Obojí forma není pouze literární a uměleckou, nýbrž je založena v lidské povaze samé, v člověku, v jeho prostředí a v jeho poměru k prostředí.

Pravidlem osobní situace je přiměřený soulad osamocenosti se společenskostí, přiměřené střídání obou protiv. Každá úchylka od normálu toho — a individualita záleží právě v nějaké úchylce od něho — je plna důsledků pro celý charakter. Kde osobnost je příliš osamocena, cítí potřebu společnosti, touží po ní, vidí ji v ušlechtěných rysech, idealisuje si ji; na všem vzdáleném ztrácejí se malichernosti a podrobnosti, za to vystupují velké linie celku a velebně vinou se do modrého nedozírna. Kde naopak žijeme ve víru styků a stále jsme obklopeni společností, že nezbývá celý den kdy, abychom se vzpamatovali a soustředili sami v sobě, tam znenáhla vyvíjí se drážđivost; v blízkých, bezprostředných stycích mizí nám celek a za to bijí v oči jednotlivosti, zvláště ty, které se odchylují od průměru; v neustálém podráždění působí zvláště nápadné odchylky a vrývají se do paměti; přivřeme-li po takovém dojmu oči, vytvoří před zrakem duševním samy od sebe karikaturu, a dojem buď se přenese na papír a plátno nebo ve většině případů rozmnoží celkovou náladu

naši — popuzenost proti stálým útokům zevního světa na naši sensibilitu, časem i rozjitřenost bez určitých příčin, náklonnost k jízlivosti, karikatuře a satiře — jakási bezděčná msta za tyto nepříjemnosti — a pomysl, utéci z okolí toho: touha po samotě.

Tak Havlíček odjížděje z pražské společnosti na Rus opravdu měl »velikou touhu po samotě«; v samotě ruské nálada se ovšem zvratila v opak a Havlíček trápen jsa opuštěností značně zkrátil zamýšlený pobyt v Rusku a vrátil se. Již v Moskvě (25. května 1844) pak navrhuje příteli Klejzarovi společný byt a společný dvounedělní výlet po návratu svém, dodávaje výslovně, že sám bez Klejzara by výletu nepodnikl.

Ale protiva samoty a společnosti jde dále nežli k náladě, střídající se dle přítomné situace a tíhnoucí rythmicky ke změně v opak. Jakkoli každý nutně se ocítá občas v obou stavech, ohromná většina lidí má větší **náklonnost k samotě** nebo **k společnosti**, a tento živel utváří **dva rozdílné typy**, rozdílné nejen sociologicky, nýbrž i psychologicky.

Samotář idealisuje nejen společnost; idealisuje si také přírodu, která mu společnost nahražuje. Příroda nedohání k nervose jako ruch velkoměsta; když jest blízka, je bratrská a sesterská, když daleka, je mocná a božská. Kdo neodešel do samoty již s nenávistí proti společnosti, necítí nenávisti vůbec; a z dřívější nenávisti snad se v samotě vyléčí. Jak liší se od rachotu ulic hučení řeky a lesů! Jest harmoničtější a mírnější; nedráždí, naopak uklidňuje. Samotář více patří sobě a cítí živěji boha v sobě a kolem sebe. Kdo se vzdaluje od lidí, přibližuje se

bohu a svatým jeho, praví Tomáš Kempenský (O následování Krista), psychologicky jistě správně. Samotář nemá tolik popudů k myšlení a pokračující práci jako člověk společenský, stále poháněný soutěží; za to jeho cit a obrazivost se rozvíjejí bujněji a vroucněji, rozněcují se touhou a láskou až k žáru mystickému.

Člověk společenský žije prostřed bližních, na které při své životní cestě naráží každou chvíli. I lidé sebe hodnější a klidnější narazí na sebe časem; ani nejšťastnější láska a manželství není bez chvilkových neshod a žalů, tím méně denní život, kde jsou spory zájmů. V společenském styku poznáme úžasnou spoustu lidských slabostí a špatností. Šalomoun řekne o tom na konec »Marnost nad marnostmi a všecko je marnost« — odpoutává se od ruchu a uchyluje se do samoty, Marcus Aurelius s passivním pessimismem se tomu přizpůsobuje a zapisuje si neveselé myšlenky o tom; člověk však, jenž bez tohoto ruchu nemůže žít, reaguje na tyto chyby jinak. Nevyhýbá se jim, přemáhá je, kárá, napravuje, sesměšňuje; jeho poměr k světu s jeho dobrými i špatnými stránkami vyhraňuje dilemma: pro — proti. Třídí si vše v světlo a stín, chválí a haní, podporuje dobré a překáží zlému, má vůli stále zaměstnánu a jsa nucen střízlivě uvažovat nemůže se oddat citu a volně vzlétat na perutích fantasie.

Oba typy vrcholí v náboženství. Samotář, cítící blízkost Boha a nekonečna, je pokorný, člověk, zápasící s přívalem špatností cizích, jest útočný, a volá často v oposičním zápalu, jemuž uvykl, protesty a rouhání i proti Bohu. Poměry obvyklé promítají se do končin metafysických.

Jak patrno, shoduje se tato dvojice typů s dvojicí povahy citové a rozumové, dříve probranou. A jako tam jsme Havlíčka přiřadili převahou k typu rozumovému, ačkoli s mnoha a mnoha výhradami a výjimkami, tak zde vidíme, že patří celkem k typu společenskému. »Mne celá příroda, hvězdy atd. nic netěší, jen člověk a jeho vnitřní svět«, napsal si (v rukopisech Tůmových) a opravdu celá jeho literární tvorba vnitřním i zevním rázem to potvrzuje. Neličí přírodu, ač jeho cesty dávaly k tomu plno příležitosti, ale pozoruje všude jen lid a jeho zvyky. V Tyrolských elegiích velikolepý obraz přírody alpské vzniká jen podobností a protivou k politickým poměrům; z líčení alpských panoramat nejvíce jej zaujalo a k překladu (3. září 1852, rukopisy Musejní) vybídlo rozjímání »Stupně lidského pokolení« ze Schweizer-Skizzen od H. Zschokke, podobně jako Schillerova »Procházka« odbočující od přírody k úvahám o vývoji lidstva. Jest bystrým pozorovatelem i kreslířem osob, ale ne přírody; aby ji pozoroval a jí se kochal, o to nemá zájmu. »Jen po zahradě se procházet a nemoct s ní nic manipulírovat, na to já nedržím« píše bratru Františkovi (23. července 1854). I když se r. 1842 vydal na čtyřdenní výlet na Boleslavsko a Jičínsko, »neznaje velkou část vlasti své«, zaznamenal o tom skoro jen své styky cestovní, o krajině velmi málo.

O. Demokratism, nacionalism, realism a liberalism (psychologický podklad jich).

Potřeboval prostředí lidského, aby s ním zápasil i pro ně pracoval, aby z něho dostával popudy k čin-

nosti i přemýšlení. Ani v částečné samotě seminářské necítil se doma, a jakkoli ho nebavily plesy a salony, přece spěl do společnosti, ovšem do společnosti jiné nežli do škrobenosti »lepších kruhů«. Jeho společenskost byla demokratická. Proto bylo mu tak přirozeně právě mezi lidmi: nesnesl delší osamělosti, kde byl sám; potřeboval »pomocníky podobné jemu«. Nenáviděl absolutní monarchy v politice, cizím byl mu solipsism a vůbec subjektivism filosofický, stavící jednotlivce, subjekt v protivu k ostatku jako pouhému objektu; neměl rád aristokracii rodovou ani peněžní, ani neměl smyslu pro výjimečné individuality. Tíhl k prostředí, kde jako první, ale jako první mezi rovnými by pracoval pro pokrok. A jako potřeboval společnosti rovné a podobné mu metafysicky, fysiologicky i politicky, tak i srostl nerozlučně se společností rovnou mu národnostně. Nemluvě o nenávisti k Němcům a k instinktivnímu odporu proti židům odmítal i panslavism Kollárův a nelíbilo se mu nikde u bratří Slovanů; měl ovšem jako každý Čech vědomí slovanské, ale byl jako Palacký urputným Čechem, separatistou od všeslovanství. Kosmopolitismu pak dle vlastních slov »neměl nikdy ani za mák v těle« a mínil, že »člověk pořádný nemá být kosmopolitou (kdo praví, že každého miluje, nemiluje žádného)«. Jeho demokratism a nacionalism tkvěly tedy hluboko v samém jádru povahy, a všecky zevnější popudy i vlivy nevykonaly víc nežli že probudily a rozvinuly zárodky již dřív existující.

Nemiloval Němců proto, že nemiloval vůbec nepřátel, jak výslovně vytkl v svém vyznání víry, naděje a lásky, psaném v semináři; nemiloval vůbec těch, kteří »lásky nezasluhují«. Ale nemiloval ani

Boha, »neb ho jen ctít mohu, ale ne milovat«, praví, ani celý svět, protože milovat celý svět prý nelze, a kdo myslí, že ano, »ten ani nezná lásku a pošetile mluví«. Havlíček tedy lásku k bližnímu zužuje výslovně v lásku k blízkým bytostem. Bůh a vesmír jsou mu pro lásku příliš daleko a příliš zvláštní, byť úctyhodny; on miluje blízké, konkretní, v pravý opak »Fernstenliebe« samotáře Nietzsche-Zarathustry. Jest realista v tom smyslu, že cení vše určité, třeba drobné a nevýznamné, a odvrací se od velikých všeobecností a od absolutna. Proto jednak odmítá německou filosofii, idealistickou i Herbartovskou, jednak nemá rád ani skepsi. Jeho realistický názor i sklon praktický jest poměrně blíže materialismu a dogmatismu — pravím poměrně blíže, protože úplným materialistou Havlíček nikdy nebyl a dogmatikem také ne.

Tato realističnost je dalším výkladem jeho dikce, nehledané, neidealisující, ale nevybíravé v slově a říkající vše plnými ústy. Že salonní konversace a spisovná, zvláště básnická řeč některé výrazy a obraty slovní vylučuje z užívání, toho si náš realista nevšímá. Říká vše, jak to jest, protože je realista; nevylučuje žádného slova ze svého slovníku, protože je demokrat i v dikci a popřává všemu rovné právo bez vylučování. Ba jako demokrat má tím větší náklonnost k slovům lidem užívaným, třeba všedním a »nezdvořilým«; demokracie nezná vyvolených, privilegovaných osob ani slov, a má raději všednost než kothurn a pathos. Přidruží-li se k tomu ještě živel komiky, satiry a karikatury, vulgární výrazy Havlíčkovy jsou již dosti jasně vyloženy.

Havlíčkův duch ani forma jeho projevů netíhne tedy k svátečnímu lesku, čistotě a vybroušenosti; nemluví sám bez příčiny o svých »čtverhranatých bedrech« (Klejzarovi 27. dubna 1844). Měl raději výraznost nežli klasickou souměrnost, raději charakterističnost nežli krásu.

A přece vytýká jiným tak ostře neslušnost! Kromě příkladů již uvedených ukazuje to n. př. epigram o polemice Rožňově a výklad jeho v dopise Klejzarovi jako satiry na »hrubost katolické polemiky«; dále jeho ortel nad »hnusnou vtíravostí a familiarností« Petráčkovou v Tylově Posledním Čechu, a jiné. Ba i sám sobě vyčítá jako »tuze mamlasský nápad« epigram »U Matouše v sedmé kapitole«; ovšem jak patrno i tu výtku pronáší slovy nehledanými!

Vyložit možno to částečně protivami v jeho povaze, částečně přesvědčením, že hrubost netkví v slovech a zdvořilost v krasořečení. Míní (v rukopisech sbírky Tůmovy): »Lidé vysokých stavů, mínice se za lépe vychované a zdvořilé, jsou v této zdvořilosti mnohem hrubší než největší mlac-huba«. Přímo programově vyjádřil toto stanovisko v dopise Krásovi z Brixenu 11. března 1852*): »Já mám jakýsi instinkt proti zdvořilým lidem: jen mezi grobiány se cítím jako doma . . . Zdvořilosti se může každý naučit, ale grobiánem se musí narodit, a kdo by chtěl se jen grobiánem na oko stavět, toho pozná každý pravý, rozený a »ächt« grobián hned na prvý pohled, jako se rozeznává papírový šesták od stříbrného.

Ostatně sluší znamenati, že svět strany těchto dvou pojmů zdvořilosti a grobiánství zcela opačně

*) Plné znění dopisu toho a zprávu o jeho osudech viz v Přehledu 1906/7, str. 780.

mluví: neboť každý, koho svět obyčejně jmenuje zdvořilým člověkem, jest vlastně největší grobián: seine äussere Erscheinung nur ist Höflichkeit, sein eigentliches Wesen Grobheit a svět soudí vždy jen »nach der Aussenseite«. Naopak ale každý, koho svět obyčejně za grobiána drží, jest právě zdvořilý a uctivý člověk, neboť grobianství jest jenom zevnitřní slupka, kterou zahalena jest vnitřní zdvořilost; grobianství jest jen zbraň, kterou dobrotivá příroda opatřila dobré lidi, aby svět příliš nezneužíval jejich dobroty«.

V paradoxním aforismu tom Havlíček prozrazuje další příčinu své obliby vulgárních výrazův — oposiční postavení vůči obecnému mínění, o němž bude pojednáno níže; kromě toho pak očividně se staví na stanovisko demokratické a realistické v uvedeném smyslu, a zároveň proti formalismu. Nehledá hrubost ani slušnost v slovech a formách, nýbrž v duchu a v pravdě, a odůvodňuje to stkvělou argumentací, odvažující se paradoxních kontrastů prvého řádu. Tím vším vyrůstá konečně z ovzduš autority, v kterém vězel skoro celý život; ale zdali se z něho vybavil úplně, nelze říci s jistotou. Frič to sice tvrdí o své poslední rozmluvě s ním r. 1856, ale příliš všeobecně, že nelze poznat, nejde-li aspoň z části o pouhý domysl.

A zase shledáváme v jeho povaze i rys opačný. Jako již za dětských let měl rád přísného vikáře a při tom byl svéhlavý, tak jedná i později a tak nazírá i na slušnost. Tento bezohledný demokrat je také liberálem i v ohledu chování společenského; a jakkoli se drží autority, doporučuje svobodu jako dobrý tón.

Když v říšském sněmu jednalo se o zrušení šlechty, Havlíček*) mínil, že lépe by slušelo šlechtě, aby sama vyslovila své zrušení; »vyřkne-li to občan, vypadá to zištně«. Podobně schvaloval (Nár. Noviny 22. září 1848), aby na německých ústavech školních nebyla zrovna teď zaváděna čeština, aby prý Němci viděli, že je k ní nechceme nutit.

Taková zdvořilost ovšem nebyla politická; nemohla se v praxi osvědčit, protože odpůrci nebyli tak zdvořilí a svobodomyslní jako Havlíček; ale pro jeho povahu zůstává dokladem nesmazatelným.

P. Sebevědomí a sebezapření.

Havlíček tedy byl osobně disponován, přijati učení o společenské smlouvě; aspoň uznává autority, ale jen dobrovolně, a nucení nesnese. V tom jeví se jeho individualism, opět protiva o jeho společenskosti. Obě ty protivy sesilují účinek, any se spojují v jeho citu národním. Národ jest kollektivní individuum, a tak má i sebevědomí oproti jiným národům i pospolitost oproti jednotlivcům. Z toho plyne Havlíčkovo výlučně české stanovisko, kterému nápadný výraz dává v dopise Zapovi z 30. dubna 1844. Píše, že by své epigramy, které se vysmívají českým vadám, »za žádnou cenu nechtěl přivésti v svět a známost«, aby tak Čechy u odpůrců neuvedl v posměch. »Kdo se chce Čechům vysmát, ať si dělá epigramy, ale sám pro sebe aneb pro některé, cizími nápady se vysmívat je jistě sprosťáctví«.

* 22. srpna 1848, viz Tobolkovo vydání jeho Politických spisů II. str. 1033.

Míní tedy: co se doma uvaří, má se doma sníst. Toto důrazné vytčení slušnosti, aby domácí věci nezatahovaly se v širší veřejnost nežli pro kterou jsou samy určeny, jest hluboce založeno v individualistickém sebevědomí a částečně i v hrdosti. Sami vyslovíme o vlastní osobě často úsudek přísný, který bychom pokládali za urážku, kdyby jej o nás vyřkl někdo jiný.*) Toto poznání, že určité pravdy přirozeně se hodí jen určitému okruhu (sobě samému, přátelům, vlastnímu národu, celému světu), je vysloveno v Böhmeově-Mickiewiczově epigramu Stupně pravd, jejž Havlíček přeložil v Brixenu, a shoduje se s celou jeho bytostí,**) jak ostatně dokazuje i důrazné jeho prohlášení v polemice s Vídeňským Denníkem v Slovanu 27. listopadu 1850: »Nikdy vás za hodny neuznám, abych před vámi skládal své úplné vyznání víry«. I v mládí psal své vyznání a modlitby jen pro sebe. Nestavěl se to na Voltairovské stanovisko »nevěřit v čerta, ale být rád, že v něj věří náš krejčí, aspoň nás neošidí«, ba ani ho neschvaloval, jak učinil Jungmann ve svých Zápiskách: nejde tu jen o prospěch a obranu proti ošizení, nýbrž o pocit slušnosti a taktu, jejž Havlíček výslovně vytýká, o hrdost, která dovede odsoudit sama sebe, ale nepodrobí se soudu cizímu. Ze stanoviska Havlíčkova nevyrůstá aristokratické opovr-

*) Na příklad Aug. Smetana ve svých „zápiskách se přiznává, že neměl schopnosti žurnalistických, ale podotýká, že není povinen snést podobný úsudek od svého představeného.“

**) O uvedeném výroku Havlíčkově k Zapovi míní Jakubec („Tři čeští epigramatikové“ v Obzoru literárním a uměleckém 1900 str. 230): „Div že Havlíček později na toto své kompromisní stanovisko nedělal sám epigramy“. Patrno z hořejších výkladů, že Havlíčkovo stanovisko ani nebylo kompromisní, ani se ho nikdy nevzdal.

žení filosofujícího literáta vůči lidu, jak u Voltaira, nýbrž naopak péče, aby vlastní lid nebyl uváděn u cizinců v posměch, a mimo to povýšenost osobní, kteráž opovrhuje všemi almužnami, protekcemi a zavděčováním se, která chce jen právo, ale sebevědomě, a ukládá povinnosti.

»Za tu cenu, za kterou by oni dělali dobrodiní, za takovou cenu já je neberu«, píše o ruských příznivcích Zapovi (30. dubna 1844). V rukopisech musejních zanechal satirický aforism o dvou druzích Čechů: »krotkém domácím«, kterému se dobře vede, a divokém, který prý asi vyhyne, protože si musí sám hledat »žrádlo«. Sám však hlásil se k těm »divokým« a vydal se raději nepohodlí a nebezpečí, nežli v nedůstojnou závislost. »Já ovšem chci mít ještě větší svobodu« nežli Vy budete mít jako kněz, píše 25. května 1844 Klejzarovi z Moskvy, »za to ale budu jíst jen komisárek«. Slavná jsou jeho slova, že nikdy se nesnížil k tak bídnému ponětí o českém národě, aby proň očekával spásu od nějaké protekce. »Buď si tygr nebo lev, jenom nebuď psem«, napsal si. (Tůmovy rukopisy). Již z Ruska hlásá (Zapovi v uvedeném dopise), že »jsme my Češi panující narod v Čechách a Němci jenom trpený národ«, chce si »dupnout« a stěžuje si na českou skromnost a »upejpavost«. Dospěv k přesvědčení o nastávající obnově národní slávy a mohutnosti žádá na bojovnících tohoto pokroku stejnou povznešenost povahy jako Lassalle, když líčil dělnictvu německému nastávající epochu jeho síly. Již z nejmladších let Havlíčkových zachovala se nám slova (v rukopisech musejních): »Prokáže-li někdo vlasti nějakou službu, neudělejte z něho hned svatost a Boha, ať se nenaduje a je-li člověk sobecký i nepou-

žije vaší důvěry k svému ne k obecnému (dobrému) užitku: ale považujte každou službu i tu nejznamenitější za povinnost a neoslavujte pro ni žádného: neboť jen kdo jest dobrý, sloužiti vám bude, i pak nevyhledávaje žádnou slávu, ale jen cnost: a špatných sobíků se tím zbavíte«.

Jak opravdově pochopil Ježíšův příkaz: kdo je z vás první, buď služebníkem vaším! Chtěl být prvním v národním boji, a byl; ale prvenství si vydobyl jen obětavou službou, oddaností, neb »nenáležel sobě«. A co pokládal za vlastní povinnost, ukládal i jiným, deroucím se v popředí národa: tuhou práci a sebezapření. Vzájemného kadidla pochvaly a hagiografie byl úhlavním odpůrcem. »Potřebí«, píše v uvedeném dopise Zapovi o pánech z Květův, »aby je někdo časem bodnul, aby si již tak brzy na vavřínové věnce nesedali«. A nic ho nepopudilo proti Tylovi více než pochvaly, které Tyl sám o sobě otiskoval v Květech (viz jeho dopis Weidenhoffrové 29. července 1845).

R. Spory a polemiky.

1. Před redakcí.

Náchylný jsa k ironii, karikatuře a satiře, chovaje vysoký ideál vlastence a jsa ve všem přísný a při tom bojovný, Havlíček ovšem nevyhnutelně se dostal hned na počátku dráhy své do bojů; boje ty zpravidla začínal on sám, jak při útočné povaze jeho pochopitelno. U spisovatele boje ty odehrávaly se samozřejmě ve formě polemik.

Havlíček byl, jak vidět už z dosavadní charakteristiky, povaha význačně polemická. Veliká část jeho veškeré činnosti spisovatelské je polemická,

brzy s vládou a vládními novinami, brzy s kněžstvem, brzy s rozličnými stranami a osobami. Byl si toho rysu povahy plně vědom. 16. července 1844 nabízí se Zapovi v dopise, že zaň převezme polemiku s Maciejowským a dodává: »Mám obzvláštní zalíbení v polemice a bude ze mne časem dobrá metla boží«. A jistě vyrostl z něho polemik prvého řádu, polemika byla z jeho činnosti snad nejbrillantnější a naháněla nejvíce strachu odpůrcům. Má kvantitativně i kvalitativně význam takový, že stojí za zevrubnější přehled.

Již první z dochovaných původních českých veršů Havlíčkových (»Chůvo moje milá, naboženství!«) jsou polemické, a p. v jeho rukopisných náčrtcích z mládí polemická forma je častá. Když pak v Rusku dozrával a vyhraňoval se v spisovatele se sklonem k epigramu a satiře, hned první z těchto veršů (»Jehelníček Ludmily Češky«, »Za dnů mladosti«) jsou polemicko-parodistické, a v epigramech autor vpadá leckdy v tón ironické polemiky, zvláště theologické. Na další karieru polemickou se vědomě chystal už v Rusku a po návratu z Ruska vpadl zrovna doprostřed šiků vlasteneckých.

Tylův »Poslední Čech« dráždil jej nadpisem již před návratem do Čech, obsahem tím více, dokonce pak úspěchem, který sklidil dle mínění Havlíčkova nezaslouženě. Maje pak Tylovi osobně za zlé, že si dělá sám reklamu, a jsa váben k zápasu právě »ostrým pérem« Tylovým, pro které, jak sděluje Weidenhoffrové 21. července 1845, nikdo si naň netroufal, vydal po bedlivém studiu Tylova románu známou kritiku, kde změřil svou sílu kritickou na díle chváleném a přeceňovaném.

Kritika ta vyšla v České Včele (red. K. B. Storch) 1. a 4. července 1845 a způsobila sensaci. Tyl od-

pověděl velmi nevěcně a neobratně v Květech pod čarou, a tu Havlíček vyrazil v polemice, sršící vtipy, Tyla odstrašil od přímé polemiky další a sobě zjednal rázem takovou pozornost, že byl — mladík třiadvacetiletý — od nakladatele Háze vyhlédnut za redaktora.

Zdá se, že zároveň upozornil na se Palackého, jsa Šafaříkovi sympatický již před cestou do Ruska, a snad sblížil se i s jinými osobami z Matice a Musejníka. V listopadu 1845 aspoň v České Včele již ujímá se Časopisu Českého Musea proti kritice Slavomila Vávry. Názorů, které hájí v antikritice této i v jiných (nepodepsaných) příspěvcích Č. Včely, všimneme si na místě příslušném. Zde stačí zmínka, že Slavomil Vávra v replice vytkl: »Pan H. podemlel ty staré vetché sloupy vlasti« (t. j. Tyla a ostatní spisovatele), »aby na něm jediném, co Atlasu bezpečně spočívati mohla«. Matice však se prý nedotkl, protože k ní měl respekt, a stal se jejím zástupcem.

Patrno, že přes Havlíčkovo mládí a teprv nedávné vystoupení viděli v něm i odpůrci silnou osobnost, razící si cestu vpřed mezi českými spisovateli; zároveň však jeví se tu již výtka, že Havlíček se přimyká ke straně starších vlastenců. Vedle tohoto úsudku stojí faktum, že i Palacký viděl v Havlíčkovi nadějnou sílu a doporučil jej za redaktora P r a ž s k ý c h N o v i n a Č e s k é V č e l y novému nakladateli jich, Medauovi.

2. V letech 1846 a 1847.

a) P o č a t k y s r á ž e k.

Přejímaje redakci Havlíček umínil si, jak prohlásil 3. května 1846 v polemice s J. Malým, vystříhati

se »všelikých hádek obzvlášť s Květy«. Důvodů rozhodnutí toho nepověděl (arci možno se jich z části domyslit); kterak přes tento upřímný úmysl vypadla jeho redakční praxe, ukazuje se hned v prvých číslech.

V 1. čísle České Včely 1846 ohlašuje rubriku »Žihadlo», pro kterou si vyžaduje předem »generální pardon« od zasažených. »Jaká by to byla včela bez žihadla! A také rány nejsou smrtelné, brzy se zahojí.« A zároveň přináší ironický dopis s narážkami na — Květy a Tyla.

V 2. čísle pustil se, a to hned dvěma vtipy prósou a epigramem »Originálnost« do »vynálezců nového pravopisu«, háje v duchu Palackého starý pravopis proti novotám. Týž den (6. ledna 1846) Květy v prvním nadšení uznaly, že tento nový redaktor »noviny výborně uspořádal«; ale pak byl přebrzo konec svornosti.

Již koncem ledna 1846 utkali se hudební referenti Č. Včely a Květů. Referent Květů (Jelen) strhal Berlioza, jejž u příležitosti pražských jeho koncertů Česká Včela nadšeně chválila, a stoupence Berliozovy prohlašoval za nečeské.

Havlíček sám 20. ledna v redakční poznámce narazil zase na Hurbana a Štúra a jejich slovenský separatism. Jejich literaturu nazval »Tatarskou« a Slovensko »prasidlem« českým, po několika dnech pak to vyhlašoval za tiskové chyby (místo Taterská, prasídlo) a tím ovšem jen zas upozornil na tyto »vtipy«. 27. února v Č. V. dokonce předpovídal, že Hurban a Štúr se raději přidají k Maďarům nežli Čechům.*)

*) Stejně vyslovil se v téže věci Palacký v „Hlasech“, vydaných Matici.

Že takový tón rozluku se Slováky nemohl odstranit, naopak jen přiléval oleje do ohně a také v Čechách nebyl mnohým vhod, je samozřejmo.

27. února v Č. V. Havlíček poznámkou »Mylné mínění, že by mezi všemi Slovany vždy svornost býti měla a mohla, vyvrátili jsme a vyvrátíme ještě v článku »Slovan a Čech« v (Pražských) Novinách. — Vůbec ze všeho vidíme nešťastnou a komickou snahu Francouzů ustavičně a bez znání věci do větru politikovati« — zahájil velikou kampaň polemickou. Vyvolal poznámkou tou narážku v Květech z 5. března, kterou oplatil nazejtří »šňupečkou«.

Zatím však 1. března vytiskl v Pražských Novinách také posměšnou narážku na mínění Květů z 28. února o deklamovánce z merendy masopustní, s podpisem: »Dle národní pověsti Čerkesské zčeštil H. Borovský«, a Slavomil Vávra 3. března v Květech narazil na Havlíčka v článku »Všehochuť«, zavrhoval bývalé »literární mazlení«, ale chtěl »věci, nikoli pouhé nadávky a osobní dotýkání se . . . nebo podlé vtipy jako »prasidlo«.«

Na to Havlíček učinil 8. března v Č. Včele útok na projekt nové Matice pro vydávání spisů prostonárodních, na který Slavomil Vávra, zasažený jím, 14. března v Květech odpověděl Hádali se o vzdušný plán, o stín osla, a pravdy měli oba tak polovic. Slavomil svou odpověď však zakončil opětnou narážkou na Havlíčkovy »často nechutné šprymy v Novinách a Včele«.

Havlíček na to se ozval v Č. Včele 17. března tímto originálním způsobem:

1) Odsekl stejným tónem jako Vávra, že jemu vtipy Květů »naopak dobře chutnají a nepokazily mu posud žaludek«.

2) Hned pod tím otiskl vyobrazení krávy,

3) a pod tím zase »krátké, ale jadrné odpovědi«.

Květy zavedly totiž 27. ledna 1846 rubriku »krátké odpovědi« přispívatelům pro případy »kde toho potřebu uznáme«, totiž, kde není třeba zvlášního dopisu. Zároveň prosily, aby dopisovatelé nepsali o tom, »co jen místní zanímavost má«, tedy souhlasně s Havlíčkovým míněním, projeveným v článku »Jelikož jsme módisté« (Č. Včela 1845). Tyto »krátké odpovědi« Havlíček zatáhl do polemiky a zparodoval. (N. př. v Květech čteme: »Váš historický příspěvek neobnáší nic nového, druhý příspěvek s vděčností přijímáme«. U Havlíčka: »Básně vaše tisknout nemůžeme, přiloženého však krocana s vděčností jsme snědli« a tak dále.)*) Na hrubý špalek hrubý klín: Květy 24. března přinesly tuto »krátkou odpověď« s průhlednou tendencí: »Panu Tr—ovi v Bul—ově: Takové skandály nepřijímáme, k tomu jsou jiné časopisy dosti dobré. Red.« a zároveň oznámily, že si podají »lehkovážný« Havlíčkův článek »Slovan a Čech« (Pražské Noviny 15./2.—12./3.); 26. března pak přinesly hrubou satiru »Vlastenci dle nejnovější mody«. Havlíček 27. března odpověděl epigramem »Nejsi-li Slovan, nejsi Čech«, zároveň otiskl anekdotu o kritikovi, který své opice jmenoval jmény špatných spisovatelů.

*) Druhé »odpovědi« z té parodie byly citovány již na straně 26.

Květy 4. dubna se zřejmým ostnem proti Havlíčkovy otiskly báseň Jablonského »Slovan Čech«, a 7. dubna počaly otiskovat polemiku J. Malého proti Havlíčkovu článku »Slovan a Čech«, která skončena 28. dubna. Havlíček dostal také soukromou odpověď na zmíněný epigram, na lokálku z 1. března »dle Čerkesské pověsti« a na obraz krávy — totiž anonymní verše,*) končící: »Uváděje vtipů svojich pramen, podal jste tam v o l a — pročež amen!« Malému odpověděl 3., 17. a 21. května, Malý dupIikoval pak 26. května v Květech, čímž tato polemika, zabočivši i do osobních urážek (zejména na straně Malého), skončena, patrně k radosti čtenářstva, které dle jistých známek již se na ni horšilo.

Ovšem ticho nenastalo. V oněch směrech, do kterých vpadl již v prvých číslech, Havlíček setrval a odpůrce pronásledoval opět a opět.

b) P o l e m i k y p r o t i p r a v o p i s n ý m n o v o t á m.

Předně stran p r a v o p i s u. Ačkoli před r. 1846 již sám užíval pravopisu nového (nynějšího), koncem r. 1845 vrátil se k **w** a v Pražských Novinách 14. května 1846 oznámil, že pro jednotu pravopisu i k vůli starším spisovatelům bude na dále užívat i **au** místo **ou**.

U něho arci nemohlo zůstat při pouhém tomto rozhodnutí. S obvyklou přímostí bezohlednou je také propagoval a zabíhal při tom do krajnosti. Kde nestačily důvody, pomáhaly vtipy. Již v prvních číslech se smál pravopisným reformátorům, že raději »půjdou

*) Uschoval je mezi svými rukopisy; nyní otiskl je L. Quis v Spisech Havlíčkových u Laichtera. (Díl I. str. 279.) Výklad Quisův na tomto místě není však úplný ani správný.

louží« nežli přes most. 28. srpna 1846 napsal v Č. Včele: »každý Čech jest buď Němec neb vynálezce nového pravopisu«. I jindy se k věci vracel a 18. prosince 1846 dokonce polemikou »Má-li se nos p. Štorcha dokonaliti?« snažil se uvést ad absurdum Štorchův projev, mínící, že vše, i pravopis český potřebuje zdokonalení. Štorch odpověděl popuzeně a Havlíček si neodepřel dupliku. I roku příštího neustával; když nepolemisoval sám, otiskl aspoň kus polemiky Palackého (Č. V. 26. března); když psal o illyrských sporech o »pravopis nejpravopisovatější« (Č. V. 24. prosince 1847), dostali také čeští novotáři svůj díl. Rokem 1848 ovšem tyto malicherné a zbytečné spory zmizely v proudu závažných událostí, ba Havlíček sám v Slovanu přijal opět nový pravopis, který přece jen zvítězil.

c) Proti secessi Slováků.

Druhou obětí polemik Havlíčkových bylo odtržení Slováků. Tón, jakým Havlíček si vedl proti Štúrovi a Hurbanovi, již jsme viděli. Jiní (Květy), ač rovněž přívrženci jednoty, to odsuzovali.*) Když 6. října 1846 Havlíček na základě soukromého dopisu Hankova jej obvinil, že potají schvaluje rozkol, Hanka odpověděl rozumně (v Květech 13. října): »Nepomůže-li v té roztržce rozumno-povolná mírnost k sjednocení, malomyslné hořekování zajisté tak málo

*) Květy zprvu se Slovákův ujímaly, ale pak odepřely Hurbanovi tisknout další jeho polemiky (17. října 1846), dokládajíce, že pokrok Slovenska ovšem vítají vždy. 31. prosince 1846 redakce Květů (Malý) odmítla odpovědnost za útoky Havlíčkovy, který »nám na proroka neplatí, a bylo by nám líto aby smýšlení jeho mělo považováno býti za smýšlení našeho národa«.

pomůže, jako prudkovášnivé hanění«. Havlíček odpověd Hankovu otiskl a dodal k ní jen poznamku. Byl tedy své věci tak jist, že odpůrce neumlčoval; ovšem sám zůstal — Havlíčkem. Vystoupil proti Štúrovi u příležitosti »Hlasů« vydaných Matici (Pražské Noviny 10. a 14. května 1846), sblížil se tak i s Kollarem, proti jehož panslavismu nedávno byl tak rázně vystoupil, a otiskoval v Č. Včele jeho anonymní, věru nepěkné epigramy proti Štúrovcům (koncem r. 1847). Tropil si úsměšky ze »Štúroviny« (Č. Včela 3. září 1847) a posléze rozloučil se se Štúrem »navždy« (31. prosince 1847), protože prý »ztenčil čestnost národu našeho více, než dvě nepříznivá století. Jmenuje-li nás Štúr svými bratry, je to »pokrytství«.

Jak známo, ani toto rozloučení »navždy« nedopadlo tak zle. Za několik neděl přišla revoluce a vyčistila i tyto výpary. Štúr i Havlíček našli se v bratrské shodě na Slovanském Sjezdě, a Havlíček asi sám uznal, jak Čechové Štúrovcům křivdili, když jim prorokovali spojení s Maďary: právě oni vystoupili proti Maďarům i zbraní, byť nezdařile, kdežto Kollár se vyslovil proti jejich povstání! —

d) Proti Němcům a filosofii.

Třetí, co Havlíček si vzal na mušku, byli **Němci**, zvláště **německá filosofie**. Již r. 1845 i dříve projevuje odpor proti systémům a systematičnosti. Zejména má radost, když najde německý hlas proti této vlastnosti; hned jej otiskne a okoření dodatkem vlastním. Ačkoli, jak uvedeno, odsuzoval vadu Francouzů (27. února 1846 v Č. V.), přece zas vítal francouzský vliv na českou literaturu »bohužel němectvím pouhým přesycenou« (Č. V. 17. března 1846).

Odpor jeho k němectví a filosofii — což obojí často mu splývalo v jeden pojem — stupňoval se až k idiosynkrasii, a dával mu průchod i tam, kde šlo o jiné věci.

Příklad: F. Čupr posoudil v Květech (12.—19. listopadu 1846) spis Kořátkův a Frostův, při čemž pronesl názor: »Prostonárodnost ve spisech nezáleží právě v tom, aby se spisovatel se stanoviště vědeckého snížil v okres temných pomyslů sprostého lidu, ale by spíše paedagogickými prostředky a pohodlnější cestou vedl lid k témuž cíli, k výsledkům totiž, kterých věda již dosáhla; a proto se má lid spíše povýšiti než věda snížiti. Spisovatel prostonárodní musí si důkladně osvědomiti vědecké stanovisko učení svého a při tom se odříci všech výhod, které věda slovem a uspořádáním podává«. Tvrzení nejen správné, nýbrž i samozřejmé.

Autoři posouzeného díla však oba vyšli s antikritikou: Kořátko v Květech, Frost v Č. Včele. K odpovědi tohoto Havlíček dodal (8. pros.) několik výtek o »poutech Herbartství« ve kterých se Čupr vleče, »my však«, dodává, »nelibujíce si v zbytečných »filosofických myších . . . musíme proti celé Herbartské theorii o »einfache Wesen« poníženě protestovati«, 11. prosince pak napsal, narážeje na uvedenou poznámku Čuprovu o populárnosti formy: »V žádném ohledu nemilujeme augurství, jenž zahalivši se nuzně do všelikých pavučin terminologie, poklady své (?) miláčkům svým vyvoleným jen odkrývá . . . tím méně ve filosofii. Co zdravý rozum každého rozumného člověka nechápe, toť nezasluhuje posvátného jména filo-sofie, a jinak nazváno býti nezasluhuje než pletení, zatemňování lidského rozumu. Každá veliká moudrá

a nová myšlenka ve filosofii dá se dle našeho mínění populárně vyjádřit . . . Mnohý »filosof« by nad jednoduchostí svého rozumu splakal, kdyby se snažil, v krátkosti všechny výsledky systému svého populárně vyjeviti. O jak by tu často byla dlouhá filosofie, ale krátký rozum!«

Projev Havlíčkův zrovna jiskří sebevědomím a jistě je zajímavý. Ovšem je vším spíše než odpovědí na vývody Čuprovy. Čupr nenapsal ničeho, co mu Havlíček podkládá,*) a podnět polemiky Havlíčkovy je tím nápadnější, ježto nedávno před tím (4. září) uveřejnil v Č. Včele Čuprův »Článek o vlastenectví« a podotkl, že »srovnává se ve všem úplně s váženým panem spisovatelem«. Všecko vysvětlí Havlíčkův odpor k filosofii, kterému za každou cenu dával průchod, a příležitost k tomu přitáhl za vlasy.

V zápětí rozpoutal se o touž věc boj větší a zásadní. Gabler napsal do II. svazku Časopisu Čes. Musea 1847 »Něco o filosofii«, kde stojí zřejmě pod vlivem Havlíčkovým: útočí na Herbarta (místy zmateně) a hlásá zdravý lidský rozum.

Boj byl vypovězen. Augustin Smetana v obšírné polemice (Ost und West 24./4.—1./5.) zle rozsekal Gablerovu »nevědomost a nesmysly« a na konec pronesl o Havlíčkovi, že »hat sich zur Aufgabe gemacht, die Wissenschaft mit der Unwissenheit zu bekämpfen«.

Havlíček odpověděl Smetanovi v Č. Včele 4. května stejně nešetrným tónem, ale, co je zvláštní,

*) Také v odpovědi prohlásil Havlíčkovy poznámky za »šprýmy a švingulantství« a Havlíčkův »ponížený protest« proti Herbartovi přirovnal k »pimprleti ve Faustu«. Zároveň odpověděl Frostovi a spor o knihu se utopil v dalších replikách.

boj o německou filosofii sváděl na pole národnostní, do věcného rozboru výtek se nepustil (jen v rukopisech musejních zanechal jakýsi koncept opravy proti Smetanovi, posměšně mluvící o »podstatitosti« atd.) a za to vytkl Smetanovi nevlastenectví, že píše německy a český článek odsuzuje v německém časopise. Gabler vydal odpověď Smetanovi v německé brožurce.

Na to v »Ost und West« pustil se do Havlíčka i Gablera Čupr, za ním J. J. Kollár v ironickém dopise, podepsaném »H. B-s Negation«, posléze i J. Wotka, žák Smetanův. Havlíček, jenž 21. května otiskl proti Kollárovi a Herbartismu úsměšek »!!!Seiendes!!!«, obšírně odpověděl v článku »Odporné, ale zdravé« (Č. V. 28. května), kde se zaříká, že s Ost und Westem už nepovede žádnou polemiku, ale »korouhev rozumu« bude bránit proti školským filosofům i na dále. —

Avšak ohlas polemiky se rozlétl daleko. K. Štorch 5. června v Květech se ozval anglickým citátem celkem shodně s Havlíčkem; Čupr s ním opět polemisoval, tvrdě, že nešlo o německou filosofii vůbec, nýbrž jen o způsob Gablerova vystoupení. Štorch opáčil, že spor pokládá za zásadní, ježto k reakci proti německé filosofii dojít musilo. Čupr vytýkal Štorchovi anglický citát; naše literatura nemá být anglická ani německá, nýbrž česká, totiž samostatná. Z cizích vlivů máme přebírat jen co se hodí naši »individuálnosti« národní. Ostatně — dokládá Čupr — nedělejme si z té polemiky nic. »Bez odporů není živosti, není postupu.*) Až se všecko utiší, podáme

*) Stejně soudí o občerstvujícím účinku polemik této doby Malý v »Našem znovuzrození«.

si ruce«. Spor*) byl skončen tím, že Čupr polemiky vydal souborně v spise »Sein oder Nichtsein der deutschen Philosophie in Böhmen« s pěkným úvodem, kde hájí filosofii a zavrhuje národnostní odpor proti ní.

Havlíček setrval na svém. 17. prosince 1847 píše pohrdavě o »německých pisálcích skoro vesměs filosofií mladého Německa zapáchajících«, v letech 1848—1851 měl plno příležitosti k vystupování proti Nemcům, a ještě v Brixenu se zálibou překládal nepříznivé úsudky o Němcích a jejich filosofii (na př. z Börna).

Z téhož pramene vyvřely i jiné polemiky Havlíčkovy, zvláště s Čuprem. Počátkem r. 1847 Čupr psal do Květů nepodepsané články o výchově, z kterých Havlíček stropil si 9. února v Č. Včele posměch, vytýkaje jim chatrnost, otrockou závislost na Herbartovi a přednáškách prof. Exnera a místy i překrucuje smysl**) jich. Čupr odpověděl zprvu klidně a skromně (Květy 20. února), potom hrubě (K. 23. února) nazývaje Č. Včelu »orgánem sprostých náruživostí« a »nepoctivosti«. Potom, jak to bývá, vyčetli si navzájem anonymitu (ale nepodepsali se ani potom), takže spor klesl na nevážnou schovávačku osobní a opravdu se později ukázalo (Č. Včela 29. října 1847), že věci

*) Vzbudil pozornost i v cizině (Augsburger Allgemeine Zeitung č. 151. r. 1847 v dopise z Prahy).

**) Čupr píše n. př.: »Nemusíme věděti, co duše právě jest, pomysleme si zatím, že to něco jest, nač nám mysliti třeba, chceme-li vznikání představ a ostatních činnosti duševních vysvětliti«, což Havlíček tlumočí: »Nejprve se dokazuje, že duše není ničím, jelikož duše Herbartova ničeho nemá do sebe sama o sobě; pak ale stane každá představa duší, jelikož každá sama o sobě za sílu se prohlásí«!

měla pozadí soukromé: Havlíček znal články Čuprovy již v rukopise, haněl je a zrazoval autora, aby jich nevydával; když pak Čupr je přece vydal, nezdržel se výpadu.

V říjnu r. 1847 oba se dostali do sebe opět. Čupr napsal v Čas. Č. Musea článek o Štítném, Květy článek pochválily a tu Havlíček prohlásil autora za »školáka v každém ohledu«, jeho definici filosofie za »nejnerozumnější v celé Evropě« a vytkl mu »šarlatánství«, což Čupr oplatil, a spor se vybíjel v dalších odpovědech, při čemž nechyběla v Č. Včele opět satira na Čuprův spis »Sein oder Nichtsein«.

e) Porůzné polemiky.

Z celé řady srážek drobnějších uvádím toliko: Výstraha (v Č. Včele 30. září 1845) před Chocholouškem, sbírajícím předplatné na svůj spis, patrně přenáhlená, ač poctivě míněná; věcná polemika s Braunerem v únoru 1847 (v Pražských Novinách a Květech) stran Havlíčkovy kritiky jeho spisu o selských poměrech; polemika mezi Gablerem (Květy) a Zapem (Č. Včela) o Zapův »Všeobecný zeměpis«, do které se vmíchal Malý a vyvolal říznou odvetu Havlíčkovu (27. dubna); šrůtky s Ost und Westem o němectví a židovství (koncem 1847) a zevrubná věcná polemika se Schnablem o statistiku Čechův a Němcův v Čechách (leden 1848).

3. Polemiky pozdější.

a) novinové.

Zejména polemika posléz uvedená je předzvěstí kursu nového, politického. Vypukla revoluce, dřívější drobné kyselosti byly pošinuty v pozadí a na krátko slaveno všeobecné sbratření, namířené pouze proti

absolutismu. Jakmile však nastalo vystřízlivění, bylo po lásce. Velmi brzy vypukly nesváry mezi Čechy a částí Němců, trhlina se šířila, vládě nebylo příliš věřeno a polemika v nejširším smyslu stala se nutností. Havlíček byl ve svém živlu; jeho polemiky vyrostly nad osobní nechuti v prostředek obrany snah národních, jemuž co do vervy, vtipu a důraznosti každý přiznal vavřín.

6. června 1848 Havlíček prohlásil Národní Noviny za orgán oposiční; v zápětí vypukla v Praze bouře a Havlíček od té doby stíhal Windischgrätze a Lva Thuna neuprosně: v Národních Novinách, v Šotku, v Slovanu, kdekoli se naskytla příležitost. Zvláště pustil se do brožury Thunovy »Úvahy o nynějších poměrech« (21. srpna 1849 a násl.) Podle postavení k vládě řídily se i další polemiky, které z tónu mírného přecházely v nejostřejší po březnovém státním převratu kroměřížském.

Stejně jako vládě a novinám vládním Havlíček čelil nacionálním novinám německým (Schwarz-Roth-Gold 5. srpna 1848 a j.), maďarským, ba i polským*) (24. října 1848 Jutrzenka), sedmašedesátníkům a hodnostářům i žurnálům klerikálním. Na podzim r. 1848 dostal se i do prudkých polemik s českými radikály, které za rostoucí reakce byly vystřídány polemikami proti konservativcům a opatrníkům. »Ještě nikdy jsme neměli tolik nepřátel jako teď«, psal tehdy Havlíček a mínil: Mnoho nepřátel, mnoho cti.

*) Polemiky r. 1848 a násl. probírám úplně stručně, protože jsou přístupny ve vydání Tobolkově. Ty z nich, které jsou politicky význačnější, uvedeny jsou v kapitole o Havlíčkovi jako politikovi.

Nejdůležitější z těchto četných polemik byla kampaň o článku Palackého »O centralisaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku« (Nár. Noviny 23. prosince 1849), která byla příčinou zastavení Národních Novin; vrcholem posměšnosti a sarkasmu byly »Dva copy« 13. prosince 1849, namířené proti Landsteinerovi, redaktoru Osterr. Reichszeitung. Jak v této polemice Havlíček nemilosrdně humoristicky naložil s odpůrcem, dosahuje vůbec posledních hranic možnosti. —

V prosinci 1849 a lednu 1850 Havlíček byl na vrcholu své polemické nezmarnosti. Ale všecky polemiky do doby té byly příležitostné, nesoustavné. Založení Vídenského Denníku (1. číslo 9. července 1850) dalo podnět k polemice permanentní, která trvala až do potlačení Slovana. Zde Havlíček našel odpůrce, jimž mohl vytýkat nejen zpátečnictví, nýbrž i co u něho bylo nejtěžší výtkou, bezcharakternost, přeběhlictví od praporu národního do služeb vládních a pokrytecké vystupování proti svobodomyslnosti. A toho podnětu využil plnou měrou, což pochopitelno zvlášť okolností, že Vídenský Denník byl založen právě proti Slovanu a stále jej nutil k odpovědem.

Již před založením Vídenského Denníku Havlíček upozorňoval v Slovanu na tento podezřelý podnik. Když pak Vídenský Denník vyšel a hned obrátil se proti »denuncirování« Slovana, ač »dosud jsme jej«, psal o Havlíčkovi, »měli za muže poctivého«, Havlíček odpověděl a prohlásil, že to jsou jeho »poslední slova proti Vídenskému Denníku«, protože za nesvobody tiskové nemůže podstupovat nerovný boj s vládním listem.

Taková prohlášení jsou choulostivá; nikdo neví, zda zítra přece nebude nucen jednat proti slibu a přece jen odpovědět. I Havlíček se neubránil a polemisoval celý rok s Vídenským Denníkem, s jeho redaktory (Votkou, Beckem, Tomkem, Jos. Jirečkem, Kollárem) i dopisovateli (Šmídkem a j.) o politiku, náboženství, slovanskou archaeologii, historii i dřívější soukromý poměr svůj k nim. Vyuzil proti nim vší příkrosti svého posměchu (zvláště v odezvě na zmínku Víd. Denníku z 5. listopadu 1850 o Lukianovi) a obratnosti své dialektiky, oni zase hrubosti (Tomek píše anonymně 15. dubna 1851, že vlastenci v Praze říkají, jak Slovan »jim dělá (s odpuštěním) jen ostudu«) nebo krajní impertinence (n. př. způsob, jakým Víd. Denník 1. srpna 1851 citoval Havlíčkovy antithesy o skutcích, které soukromě se jmenují »zlodějstvím«, veřejně »ažiotáží«, soukromě »podvodem«, veřejně »změnou systému« atd.) a ticho nastalo teprve zánikem Slovana.

b) ř e č n i c k é.

Za politického probuzení Havlíček několikrát byl nucen vystoupit i ř e č n i c k y. I tehdy vystupoval nikoliv iniciativně, nýbrž polemicky. Málo pozornosti vzbudil v parlamentě, za to více v jiných okolnostech, kde jeho individualita mohla více vyniknouti.

29. dubna 1848 na bouřlivé schůzi v K o n v i k t ě v polemice o Frankfurt zasáhl do do debaty řečí tak mistrovskou, že uklidnil rozvášněné strany a nejenom u Čechů, nýbrž i Němců (Ost und West 2. května) došel uznání. Řeč tato se nám bohužel nezachovala.

Tím jasněji můžeme »velikého polemika« (A. Denis, Čechy po Bílé Hoře díl II., 3. sv.) stopovat při jeho

dvou porotních líčeních, 13. dubna 1849 v Praze a 12. listopadu 1851 v Kutné Hoře.

Co Havlíček si dovolil při těchto líčeních, je vzácný doklad odvahy i slovní strategie. Při soudě prvém, nemaje obhájce, bráně se, dovedl poměr stran obrátit, že na konec sám vznesl na žalující vládu hroznou obžalobu nepoctivosti a věštil jí, že bude jednou sama na lavici obžalovaných, jenže s méně čistým svědomím než on. Při líčení druhém měl výborného obhájce Friče, ale vlastně se hájil nejlépe zase sám, s troufalostí neslýchanou:

Předseda soudu: Vy jste vládu tupil když pravíte: »Ty své nadýmání nad domkářem peprně zaplatíš daněmi, které se z tebe pumpovati budou«...

Obžalovaný Havlíček: A již se pumpují, neboť stát vyhazuje peníze na zbytečnosti.

Předseda: Vy jste tím ale hleděl vládu v neváznost uvésti?

Havlíček: Já to chtěl, poněvadž taková vláda neváznost zasluhuje! —

Za měsíc pak Havlíčka četníci vezli do Brixenu.

4. Rozbor psychologický.

Tak počátek i konec veřejného působení Havlíčkova byl polemický. Havlíček mnohou polemiku, formálně a na oko vítěznou, ve skutečnosti prohrál. A když ochladl jeho zápal, poctivě to přiznal, aspoň nepřímo. On, jenž byl vedl tak nesmiřitelné hádky pravopisné, na konec nejen přijal sám pravopis nový, nýbrž i pustil se do pravopisných polemiků co nejpříkřeji, vytýkaje jim »tajtrlictví« a »ničemnost«, když se prou o malichernosti a zanedbávají vzdělání lidu, (v červenci 1850 proti slovenskému časopisu »Zora

Slavie pro hospodárov«). On, jenž Hurbanovi a Štúrovi napřed vytýkal »osobní pohnutky« rozluky jazykové (Č. Včela 1. srpna 1845), citoval v Slovanu 7. května 1851 úsudek »Slovenských Novin« o Hurbanovi, kde jeho charakter, osvědčený v revoluci r. 1848, je uznáván, ačkoli s rozlukou jeho nesouhlasí. A ke konci života se smířil i s Tylem osobně, trvaje ovšem na zásadách a úsudcích v kritice Posledního Čecha projevených.

Ať však ustoupil v čemkoliv od té oné určité polemiky — v polemisování vůbec neustal nikdy a za jeden odložený podnět nalézal dva nové. Citoval jsem jeho vlastní úsudek o tom*), a vrstevníci, přátelé i nepřátelé jednomyslně uznávali jeho polemický talent. Správně soudil Rittersberg**), že vláda si nepomohla, nedovolivši Havlíčkovi 13. dubna 1849 za obhájce slavného sněmovního řečníka Riegra: »Volil bych zajisté bojovati proti hřímajícímu proudu květnaté a jakkoli krásochutné výmluvnosti Riegrovy, než proti Havlíčkovi.«

Vláda to na konec uznala sama. Často jest uváděn památný úsudek ministra Schmerlinga ze října 1850 při návštěvě Kutné Hory: »Nijak nelze upříti, že Havlíček jest nejnadanějším a nejgenialnějším politickým redaktorem, a nutno tedy litovat, že se nechce spojiti s vládou.« Výrok ten vztahuje se, jak Havlíček sám vycítil v známém epigramu, na jeho vystupování proti vládě. Havlíček byl dle slov Rittersbergových »již od přirození jakoby nějaký vtělený princip

*) Havlíček byl si vědom nejen své záliby v polemice (sv. onen dopis Zapovi), nybrž i svého „aequilibristického umění“ v ní.

**) Kapesní slovníček novinářský a konversační (I. 1850) str. 602.

oposiční« a jako nezlomný oposičník proti vládě žije v paměti lidu českého. Jenže toto populární podání chápe a oslavuje toliko jeho politickou oposici proti vládě, která jest jenom jedním případem z mnoha jiných a výronem jeho povahy. A právě ty kořeny pod povrchem nalézt a určit jest úkolem vědy.

Havlíček byl »oposičníkem« už v dětství, jak jsme viděli. Jeho dětská umíněnost byla jistým odporem proti vlivům vnějším. A když během let výchova jeho hrany zjemnila, zvykl si reagovat na vnější dojmy hbitěji; jeho svéhlavost pozbyla některých drsností a malicherností, za to nabyla říznosti a hlubšího podkladu. Čím víc osoba jeho vyspívala a se osamostatňovala, tím ostřeji lišil se od okolí a po případě mu odporoval.

Toto vyhraňování jeho individuality — s konečným odporem a rozlukou — patrno v roce seminářském. Ještě hbitěji a vyspěleji zrcadlí se v jeho ruských dojmech, které při své zvláštnosti a novosti a při horoucím zájmu, s nímž byl přišel na Rus, působily naň zvláště silně. Jakmile zbavil se prvého kouzla novoty a neznámé velikosti, dýšícího z jeho líčení svátku pravoslavnosti, hned objevil se u něho živel oposiční. V musejních rukopisech jeho čteme v náčrtku jakéhosi dopisu z 13. listopadu 1843: »Při obědě jsem (jak obyčejně) zastával Němce proti Rusům, poněvadž velmi všetečně se jim posmívají a je tupí, ačkoli ani slovo odjinud neznají než od Němců. Čím déle zde budu, tím více se očistím od všeliké surové nenávisti k německému národu.«

Kdyby autorství Havlíčkovo nebylo tak nepochybno, snad mnohý by ani neuvěřil, že Havlíček opravdu napsal tato slova. On, který proti Němcům

cítil vždy odpor a zejména v Obrazech z Rus posmívá se jim sám, najednou je hájí proti bratřím Rusům! Nenávist svou k Němcům nazývá surovou. Tvrdí, že Rusové neznají slova odjinud než od Němcův — on, jenž podobné názory, napsal-li je některý Němec, pronásledoval pernou odvetou, on, Gogolův ctitel, on, jenž neměl rád ani Puškina, protože se mu zdál málo národním ruským básníkem a přílišným západníkem!

A přece tyto zdánlivé neshody vyplývají z téhož zdroje: sebevědomí, které samo své nedostatky doznává, ale nedá si líbit, aby je vyčítal někdo cizí, a oposičnosti, která tíhne k opaku běžného mínění — proti německé chvástavosti o šíření kultury poukazuje na rub této činnosti, a naopak proti ruské chvástavosti zdůrazňoval zase líc německé práce.

Tento výklad podal vlastně zas Havlíček sám. Píše Zapovi 28. ledna 1844: »Dobře cítím, že oči mé, pokud jsem zde, všechno vidí hůř«, a předpovídá, že až se vrátí do Čech, bude se na Rusko dívat nestranněji, méně černě, spravedlivěji.

A stopy tohoto temperamentu, ba nejen stopy, ale temperament sám, vidíme v celku i v jednotlivostech: když radikálové byli za revoluce nejsmělejší, když dokonce překládali brožuru Bakuninovu, Havlíček apeloval na mírnost; když rostla reakce, Havlíček zostřil tón v radikální a napomínat ho k mírnosti bylo marno.

Tak ve své oposiční břitkosti a neúmornosti vyloudil odpůrci Pickovi*) charakteristiku »obrněného Havlíčka . . . onoho mladého muže, který se jak říkáme ani

*) J. V. Picek: Politické zlomky v Čechách 1850, str. 41.

čerta nebojí, který chválu jako hanu stejně přijme, který se nedá onou uchlácholit a touto potlačit, který všecky šípy záští, osočování, nepřízně a žárlivosti v letu do jediné ruky schytá a je zase vymrští tam, odkud byly vystřeleny, který ale také sám od sebe někdy, a to bez příčiny šípy vystřeluje na takové, jimž by měl spíše ve jménu národa vděčnost jeviti«.

Pěkná a pravdivá podobizna, ale s výtkou. Jenže — jak neměl Havlíček vystřelovat šípy, když stál v boji, jak měl šetřit zasloužilých mužův on, jenž nešetřil sebe?

Jsou výroky a skutky, jež vysvětlit možno jen okolnostmi; jsou rozpory, které v celku přece jen tvoří jednotu. Havlíček sto let po Petrovi Velikém vytýká jeho radikálnímu novotaření, že jednal jako když by po mouše sedící někomu na obličeji házel kamenem. Po pěti letech Picek vytýká zase jemu, že »se podobá člověku, který místo aby pavouka s krásného obrazu sehnal, do něho tak udeří, až obraz sám prorazí«. Nejen týž názor, nýbrž i skoro táž slova! Tak vidíme vždy cizí chyby — a jiní tytéž chyby vytýkají zas nám. Rozum radí a soudí, ale cit vede jinam.

I Havlíček šel za vášní a instinktem do končin, kde jiné vídal nerad; šel bezohledně, neváže se ani na vlastní minulé názory, nedbaje, že jiní je budou proti němu opakovat, a nešetře ani těch, jichž minulé zásluhy uznával, ať to byl Kollár či Tyl. Jeho povaha byla příliš vzrušitelna a polemická, aby ji neurčovala přítomnost bez velkých ohledů na minulost a budoucnost; ovšem určovala ji ne k souhlasu, nýbrž k odporu a vzdoru. Havlíček je typ českého vzdoru, přímý potomek Husitů.

Když zachmuřoval se politický obzor a reakce rozprostírala netopýří křídla nad říší, mnozí svobodomyslní Čechové odjížděli do ciziny. I Havlíček se chystal vystěhovat*) a měl už na cestu připraven svůj poklad, bedničku s rukopisy. Jakmile se však dověděl, že jiní opravdu odjíždějí, řekl: »Když všichni toho nechávají, já toho nenechám. Někdo tu musí zůstat a to budu já«. Vzdoroval sám sobě.

Vzdor tento nebyl malicherným justamentem ani touhou po mučednictví. Nebylo to ani pouhé sebevědomí a obětavost. Bylo to jedno z nejvelkolepějších pojetí vlastního života a jeho úkolu — jednotlivec jako mocný činitel organismu společenského, jako protiváha celkového sklonu doby a situace: Já půjdu tam, kam nikdo nechce jít; odvážím se toho, před čím všichni couvají. Stanu na místě všemi opuštěném. Budu pracovat v oboru, který leží úhorem. Moudrost i láska mne povede jako prince v pohádce, který jediný se odváží vysvobodit zakletou princeznu.

Je to stav, který přibližuje k Bohu. Činí člověka tvůrcem osudu svého, a bytost jeho zdvihá v titana, nejen však v titana vzpoury, nýbrž i v dárce ohně a života. To činí Leonidas, když s vojáky svými zahražuje přístup nepřátel do vlasti; tak jedná Říman, v pověsti vrhající se v smrtonosnou hlubinu, aby se nad ním zavřela a obec zachránila. V pověstech a bájích všech národů žije touha po takovém jednotlivci, tušení vykoupení a prosba za vykupitele, přesvědčení o nesmírné ceně čistého, velkého života. Pokolení

*) K. Havlíček v rodinných vzpomínkách str. 26.

vztahují ruce k neznámým budoucím spasitelům, zatím co přítomné kamenují . . .

I naše vzkříšení národní jako vše veliké v lidstvu mělo tento rys. Zhyne-li vlast, volá Jungmann, okolo nás a vedle nás, jen v nás ať nezhyne! Kdybych byl třeba posledním potomkem cikánského rodu, hlásá Palacký, přece bych se postaral, aby čestná pamět zůstala po něm v lidstvu! Jen nedostatek této zanícené, nezlomné víry pošinul kdysi v pozadí památku muže tak velikého a o národ tak zasloužilého jako byl Dobrovský.

I Havlíček v mládí již odhodlal se k této cestě. »Když váha vlasti a literatury bude stoupat do výšky, vložme do ní naše životy«, píše si. »Život lidský má takovou váhu, že vše ostatní převáží«.*) Stejně dí v náčrtku k »básni nebo písni«: »Nemilovaný ku své milé: Chceš-li mne, děvče, znáti, nehleď na mé spisy; tam mně vidíš do srdce jen skrze zrcadlo, dané od světských předsudků: ale hleď na mne, až já meč do rukou vezmu proti vrahům vlasti a až budu umírat pro vlast, tentokrát mi patř do tváře«!

Jakoby již tehdy byl tušil v literárním povolání svém jen formu boje za život a povznesení národa; chce posuzován být ne dle této formy, nýbrž dle své povahy, a dle toho, jak osvědčí se v rozhodné chvíli boje. Jak se osvědčil, netřeba zevrubně líčit; je to zlatem vepsáno v jeho životopis i v české dějiny.

Ale Havlíček nebyl pouhý romantik, aby setrval při tomto horování a pro touhu za dalekým

*) V rukopisech Tůmových.

ideálem zapomínal razit k němu cestu krok za krokem. Zemřít za vlast nelze každý den; ale jest možno a potřebno, obětovat jí život den za dnem. To Havlíček vyjádřil v známém paradoxu: »Jindy umírali mužové pro čest, pro blaho svého národa; my však z téže příčiny budeme žíti a pracovati« (Pražské Noviny 18. ledna 1846). Že ovšem slovy těmi nezavrhoval oběť života za vlast ve válce a v podobných případech, dokázal nejen kritikou Vocelova Labyrintu Slávy (1846) nýbrž i hlavně odvahou za reakce a tragickým svým koncem.

Nehledal mučednictví, ale v případech potřeby se mu nevyhýbal. Jest veliký právě v tom, jak uměl řídit svou plavbu po moři života po větru i proti větru, vždy ku předu.

Po větru: za starého absolutismu postupoval opatrně, v úzkých mezích sevřen, za svobody rázně; za svobody pracoval politicky, za absolutismu a v Brixenu literárně, jak naznačil, konče Slovana. A proti větru: za úzkých poměrů předbřeznových se rval s opatrnictvím a nevyspělostí poměrů domácích; za bouře revoluční zdržoval od krajnosti výbušných; za reakce zase popoháněl ochabující a bázlivce. Vždy jsa pohotově k chvále i haně dle vyšší potřeby, k zápalu i chladnosti dle toho, jak právě uznával za dobré, připraven k vážnosti i smíchu stál nad národním hnutím jako věž, bedlivě stopující blízkost i dálku, s korouhví, označující směr větru, ale sama pevná, vzdorující bleskům a připravená jako bašta k obraně, a pohyblivá, vždy přítomná tam, kde bylo nejhůř, pokud boj vůbec byl možný.

V této vnímavosti, citlivosti pro zevní dojmy a zvláště pro útoky je pramen jeho polemik a také

jeho velikosti. Havlíček nebudoval velikých, soustavných programů. Doznal vůči knížce Lva Thuna výslovně, že jde za několika jednoduchými hesly. Ale dovedl heslům těm zjednávat stoupence a bránit jich proti útokům. Útoky právě byly mu podnětem, aby hesla ta znova a znova rozvíjel, odůvodňoval, zdůrazňoval. Byl v ohledu tom rozeným žurnalistou ve své jasnosti, říznosti a pohotovosti.

Tato vlastnost je rozhodná netoliko pro psychologický rozbor, nýbrž i pro mravní ocenění jeho činnosti. Polemiky, jsouce psány bez velikých rozmyslův a často za prvního dojmu odpůrcova útoku, mívají jakožto improvisace dost malou cenu literární a vůbec positivní. Za to zrcadlívají věrně povahu pisatelovu: viděti z nich u někoho bojovnou povznešenost, kteráž i v denních půtkách neoblomně spěje za velkým cílem, u někoho zase zlobu a malichernost, která byvši dlouho skryta pod zástěrou deklamací o humanitě, bezděčně propuká v nestřeženou chvíli a demaskuje farizea. Ukaž mi, žurnalisto, své polemiky, a povím ti, jaký máš charakter.

Oceňujíce tedy Havlíčkovu povahu dle jeho polemik a srovnávajíce je s odpovědmi odpůrců, vidíme, že Havlíček psal ostřeji ve věci, obratněji a trochu slušněji ve formě. Vládna slohem i vtipem dovedl hladčeji opsati nápad, jejž odpůrci jeho vyjádřili hrubě. Místo, aby svého odpůrce přímo nazval oslem, napsal, že jej svým čtenářům — bylo to k vánocům — »přivazuje k letošním jesličkám«. Užívaje v rukopisných plodech svých nejhrubších výrazů, v polemice veřejné se jich přece vystříhal. A tak i když někdy polemisoval nevěcně, polemika jeho vypadala většinou slušně. Ovšem ironií ranila

odpůrce tak, že leckdy jim nezbývalo, než mlčet aneb odpovědět hrubě, protože neměli Havlíčkova vtipu a polemika nebyla jejich živlem. Byla živlem Havlíčkovým.

Havlíček ji však nepěstoval jako sport, jako výron suverénního rozmaru, který odpůrce znehodnocuje a kope. Stál nade svými výtvary a projevy v satirách, nikoli v polemikách. Nepolemisoval ze řemesla, nýbrž z nutnosti — měl to v krvi.

Ovšem, jest veliká otázka po mravní hodnotě polemiky vůbec. Polemika je boj, obrana, odveta, ba i msta. Pokud ji může připustit náš mravní ideál?

»Udeří-li tě někdo v jednu tvář, nastav mu i druhou«, zní vznešený příkaz Ježíšův, bez odporu nejvyšší ze všech, co jich kdy bylo vysloveno. Polemiky mu jistě v něčem odporují, a přece je všecky nelze prohlašovat za nemravné. Jak rozřešit záhadu?

Jedni vidí v Ježíšově výroku absolutní pravidlo pro všecko jednání; protože však ve mnoha případech nelze dle něho jednat, jiní naopak je prohlašují za naprosto chybné. Vznikl vášnivý spor obou krajností a stoupenců jejich dnešních kazatelů, Tolstého a Nietzsche.

Spor se nevyřídí nikdy se stanoviska toho ani onoho. Kdo z praktických zásad dělá dogmata, znemožňuje rozřešení. Jako bdění i spánek a den i noc, tak obojí názor má platnost, ale žádný naprostou.

Ublíží-li nám zvíře, na př. pes, nesnášíme to a bráníme se. Udeří-li nás člověk šílený nebo dítě, také nenastavíme druhou tvář, naopak zadržíme rány a

dítě po případě potrestáme. A i v stycích lidí dospělých a zdravých jsou situace, kdy heslo »Neodpírej zlému« selhává.

Naopak ubližuje-li nám nepatrný nějaký hmyz, ovšem neškodný, nestojí začasté za obranu. Ukřivdí-li nám někdo hodně ničemně, nebývá zas lepší obrany než mlčet. Neodpírat zlému z opovržení k nepříteli malému fysicky nebo duševně je příkaz velmi praktický a ve skutečnosti bývá prováděn častěji, nežli theoretičtí odpůrci jeho tuší.

Ale lze také neodpírat křivdě z lásky. Mstíme-li se za nějakou křivdu, odpůrce popudíme snad k špatnostem dalším, a vzájemná odveta mohla by skončit jako při krevní mstě teprve smrtí obou stran; protože skoro žádný spor nekončí tak hrozně, na konec někdo přece má poslední slovo a druhý mu je ponechá. Snad mu je ponechá ze slabosti. Nuže, není lépe ponechat mu je ze síly, odepřít si je z vlastní vůle a přemoci tak svou i jeho slabost? V rythmu skutků nic není bez následků. Necháme-li křivdu bez odvety, původce křivdy je zaražen. Snad přivede jej to k lítosti nad pokleskem a vynasnaží se chybu napravit. Neodpírati zlému tedy bývá prostředkem k ušlechtění chybujícího bližního, činem výchovným, činem lásky, která nepřátele mění v přátele. Taková zdánlivá trpnost je činem tvůrčím a pokrokovým, rozhojňujícím radost a krásu života, zásluhou větší než obranná odveta.

Ale jsou lidé, vůči kterým nelze této resignace užíti. Dobrota, která jednoho napraví, jiného pokazí. Jsou prospěcháři, kteří jdou za svým cílem třeba přes mrtvoly bratří, a s takovými nespravíš nic jinak než ranou za ranou, až zkrotnou nebo jsou učiněni ne-

škodnými. I Ježíš byl nucen vzít na ně karabáč. A také dle chvíle a okolností nutno měnit postup. Vůči témuž člověku správnější je někdy ten, někdy onen.

Jsou tedy rozdíly v lidech a okolnostech, a týž čin — neodplácet — může mít rozdílné pohnutky, opovržení nebo lásku. Najít pravou příčinu jednání nebo resignace v tom onom určitém případě bývá pro tyto složité možnosti velmi nesnadno. Nechávajíce stranou další a jemnější rozbor (zajímavé náběhy k němu má Nietzsche v Zarathustrovi, ovšem že se zmíněnou základní chybou) vidíme, že obojí ta pohnutka má v sobě živel povýšenosti nad odpůrce. Opovrhovat mohu jen tím, kdo stojí pode mnou, a také láskou napravovat mohu jen toho, nad kým stojím sám a koho chci k sobě povznést. Ta povýšenost předpokládá pak vzdálenost, zejména vniternou. Filosof a mystik bude míti spíše sklon k neodpírání, politik, obchodník a právník k odpírání zlému. Kdo je zvyklý pobývat ve hlubinách ducha, blížit se věčnosti, přehlížet staletí a budovat názor světový, nebere konkretní jednotlivosti, třebas útoky odpůrců, na váhu tak velkou jako ten, kdo se pohybuje v denním zápase osob, stran a zájmů, při tom nutně vráží do jiných a tito zas do něho. Rána, která v denním boji nás rozčílí a donene k odvetě, se stanoviska věčnosti a nekonečnosti jeví se takovou nepatrností, že nestojí ani za povšimnutí.

A to je důvod existence polemiky žurnalistické. Novinář, stopující a spolupůsobící ruch týdnů, dnův i hodin, volky nevolky je do ní strhován. Polemika je druh odvety, útoku neb obrany v boji žurnalistickém. Protože každá příčina přivozuje následek, každý náraz má účinek. Přirozený a primi-

tivní účinek záleží v odraze zpátečním, jímž v společnosti jest odveta. Postupem vývoje účinek ten se zbavuje mechanické pravidelnosti a jednotvárnosti, zduchovní. Mnohý útok, zdánlivě nevinný, raní hluboko člověka jemnocitného, a mnohý prudký útok nemá účinků zevně znatelných; ale v nitru postiženého působí, a i bez pomsty reaguje se naň, ať trpně či skutkem. U jednotlivců osamocených opodál denního ruchu stojících, náraz ponenáhlu se duševními silami paralysuje, ruší nebo převede v jiný směr; u žurnalisty, který nemá tolik času, aby se z dojmu vybavil, náraz vyvolá obyčejně protináraz. Kdo nemá smysl pro polemiky, tomu chybí žurnalistická krev. Polemika jde za žurnalistickým nárazem tak nutně a určitě, jako vítr zdvihá prach.

Jest arci v podstatě negací, mnohem více nežli kritika, která bývá pokládána za typ negace a v které přece je tolik positivního. Řekneš určité mínění; polemik řekne nejen mínění opáčné, nýbrž ještě výslovně popře mínění tvé. Polemik nespokojí se vyslovením pravdy, nýbrž ještě zaútočí na to, co pokládá za nepravdu. Teprve, když omezí se na výtky a svého mínění nepostaví proti odpůrcovu, uvázne v negaci čiré. Avšak i ta někdy sboří zhoubný předsudek, a polemika tedy i zde má účel.

Je tedy cestou k pravdě, jest prací stejně jako jiné literární formy, jenže jde k cíli cestou klikatou. Odbočíš trochu na levo, náraz tě odrazí na pravo, protináraz opět na levo a tak dále. Ale k cíli dojdeš. Okliky takové jsou následek přílišného kvapu. Jako blesk letí a doletí k cíli, ale až po několikerém odraze na své dráze, tak hbitý žurnalista nebo řečník vystřelí nápad, v úprku ovšem snadno odbočí nebo

narazí, a odchylku nutno pak vyrovnat několika srážkami dalšími. Vzdálený divák často pokládá srážky ty za zbytečny, a mnohý polemik sám pozastavuje se nad polemikami cizími. Cizí hlava nebolí, ale vlastní bolí, bolí! Kdyby o každém, kdo prohlašuje polemiky paušálně za zbytečné hašteření, bylo v novinách napsáno, že je darebák, měl by hned jiné mínění o nutnosti odpovědi. Stará historie o třísce v oku cizím a trámě v oku vlastním, čerpaná rovněž z evangelia.

Objevila-li se rozborem posavadním polemika jako přirozený reflex žurnalistické techniky, zbývá ukázat, že polemika v žurnalistice jest nejen přirozena a přes krásu zásady »neodpírej zlému« také prospěšna a účelna, nýbrž někdy že jest nutna i mravně, totiž ryzostí pohnutky, kdežto naopak mlčení bylo by nemravno.

Útok je někdy křivdou; směřuje-li však proti zločinu, je mravný a záslužný.

V novinách reflexem útoku byla by polemika. Ale odpůrce je někdy tak zkompromitován, že vůbec nemůže se bránit odpovědí. Mlčí tedy a věc ututlá. Má-li útočící orgán méně čtenářů než mlčící, nezvítězí. Velký list umlčí hlas malého, nezasáhnou-li do věci jiní činitelé.

Bojovati v případě takovém umlčováním je často účelné a vychytralé. Avšak není mravné a nikdo poctivý nesplete si je s jednáním dle pravidla »neodpírej zlému«. Pokrytecké mlčení, předstírání hluchoty, předstírané opovržení k »bezvýznamnému pokřiku« karatelovu jest ukázkou, jak možno vznešeného hesla zneužít, a jak v mravním ohledu nejde o skutek, nýbrž o pohnutku. Polemika v případě

takovém je formou sice také negativní, ale prací positivní.

A Havlíček, jenž byl vtělený »oposiční princip«, žurnalista, reagující hbitě a neustále na vnější nárazy, jenž tíhl ke konkretnosti a živému boji, maje zároveň odpor k snění, kontemplaci a filosofii, měl i tuto vlastnost polemika dokonalého: poctivou přímost. Již v dopise matce z 15. května 1841 povídá o jistém člověku (německy): »Kdyby byl někoho zabil aneb učinil něco sebe horšího, bylo by lze to prominout; ale tato přetvářka!« A jak hrozně nenáviděl přetvářku — ovšem zase jenom nepoctivou, neboť v dopisech z Ruska (Klejzarovi 9. května 1844) sám podotýká, že »obcuje se všemi jako v maškaře«, ovšem proto, že ho nemají tak rádi, aby jim otevřel celé srdce — tak dovedl každému povědět pravdu do očí a honosil se tím.

Ale ještě jiné vlastnosti učinily z něho náruživého polemika. Byl jak uvedeno, velice sebevědomý a samostatný v úsudku, záhy vyspěl; a tedy ovšem hned při prvém vystoupení veřejném vpadl mezi spisovatele »jako koule mezi kuželky« (Mickiewicz). Vyhráněný vlastní názor a sebevědomí působí vždy expansivně a bezděky nesnášelivě; a Havlíček při své časné vyspělosti měl tolik mladistvé bujarosti, že letěl a útočil více než bylo třeba.

I jeho sklon k racionalismu vedl tamže. Rozumové povahy jsou přímočaré, ostrohranné, neústupné.*) Schemata nedají se ohýbat a přizpůsobovat. Proto jsou též útočna a nesnášeliva. Třeba-li je změ-

*) Zajímavým dokladem toho jsou i Havlíčkovy redakční poznámky k cizím příspěvkům; nemohl si odepřít, aby k tomu onomu neřekl i své mínění.

nit, nutno je rozbít a přeskočiti v schema jiné, protože formule ani schemata nerostou, nýbrž vznikají konstrukcí. Racionalistovi, zvláště má-li tak prudký temperament jako Havlíček, stane se, že dnes útočí s vervou na něco, co včera hájil: jakmile uzná svůj omyl, přehoupne se naráz a vymění formuli za formuli rozdílnou.

To je další psychologický podklad Havlíčkovy polemičnosti. Blízký jest mu i původ zevní určitosti projevů Havlíčkových, jak ukázáno svrchu. Rozumový sklon vede k ostré výraznosti a také k objektivismu. Představy jsou méně subjektivní než city, a povaha rozumová, představivá promítá vniterný život na venek. Neuzavírá se v sebe, nýbrž střídavě působí na okolí i přijímá od něho vlivy, dýše a vdechuje a naráží v rythmickém postupu. Život okolí ji unáší s sebou a ona vybojovává si v něm samostatné místo.

Havlíček, jsa takovou povahou a maje vlastnosti uvedené, nemohl nebýti polemikem, když se stal žurnalistou. Jsou v jeho polemikách případy nevěcné a nespravedlivé, ale vysvětlitelné příčinami — jeho prudkostí a situací žurnalistickou; ostatně i polemiky jeho i odpovědi odpůrců stojí co do slušnosti přece nad polemikami mnohých moderních spisovatelů, kteří často polemisovali ze sportu a prospěchářství. On polemisoval ostře, ale poctivě a z nutnosti. Svého polemického genia věnoval boji za národní svobodu a pokrok a v boji tom jej vlastně vyčerpal.

5. Činnost a trpnost.

Kutnohorský porotní soud, při němž jeho břitkost a pohotovost polemická slavila největší triumf ještě

po pádu Slovana, byl v oboru tom labutím zpěvem. Poslední veřejné vystoupení Havlíčkovo zakončilo jeho polemickou dobu i vniterně. Za krátko z bojovníka stal se trpitel, nejen z nutnosti, nýbrž i dobrovolně. Mohl uprchnouti z Čech, ba i z Brixenu, ale neodhodlal se k tomu. Umínil si, jak řekl hned po cestě do Brixenu v dopise Palackému, »nastavit záda a trpět«. A třeba že humor ho neopustil, vyrostla vedle něho v jeho duchu tragická velikost, opovrhující odporem a naprosto různá od persifláží, jimiž jeho vtip oplýval. Na počátku Křtu sv. Vladimíra líčí, jak policajti vedou Peruna k soudu a

»na humnech u strouhy
paní Perunice
zapírala Peruňátku
něco na sukničce.

Jak poznala svého pána,
hned se s hrozným křikem
na pochopy obořila
mokrým lavičníkem.

Ale Perun dobrotisko
sám ji napomíná:
Schovej, ženo, meč do pochvy,
přišla má hodina!«

Jaká nevázanost! A přece zde je parodováno nejen utrpení Ježíšovo, nýbrž i Havlíčkovo vlastní. Když v noci z 15. na 16. prosince 1851 odváděli jej rodině četníci do neznáma, bratr František chtěl vystřelit a město zburcovat, ale Karel řekl: »Nechej Brodské klidně spát«.

Tak moc událostí změnila vtipného zápasníka! Podivu hodno, jak tento neunavný bojovník se vžil v úlohu trpitele. Přese všecky vlastnosti, které jej předurčily pro úlohu žurnalisty průkopníka, patrno,

že bez popudu zevnějšího a příznivých okolností talent jeho nebyl by se mohl tak velikolepě rozvinout. Lze i myslit, že by se byl po případě vyvinul jiným směrem.

T. Jiné protivy.

Významno, že i v ohledu tomto shledáváme v jeho povaze odpory. Jako bojoval a zase trpěl podle toho jak právě poměry kázaly, tak vedle živé reakce na venek, vedle objektivního promítání dojmův a potřeby čilého ruchu objevuje se u něho uzavřenost.

Nemluvě o jeho svéhlavé uzavřenosti v dětství, máme zajímavý doklad o tom z r. 1846. Byl na výletě ve Vysokém Mýtě a tam »kamsi jel na koni půjčeném, příliš bujném, a nevšimnul si včas jakéhosi přetažení cesty bidlem, kůň před bidlem náhle zůstal státi a Havlíček spadnuv, pohmoždil se trochu na noze«.*) Patrno, že si bidla nevšimnul, zahloubav se do přemýšlení; byl si této roztržitosti také vědom, a radí bratrovi v dopise 27. dubna 1854 z Brixenu k něčemu podobnému. Vytýká mu, že si koupil mladého koně k jízdě a riskiruje zdravé oudy, »kdežto na nějaké staré herce mohu po cestě zcela pokojně přemýšlet o svých záležitostech«. Že časem toužil po samotě, již uvedeno, a že po návratu z Brixenu se stal samotářem naprostým, nikoho nepřekvapí. Také v dopisech jeho porůznu vyskýtají se doklady, jak se zahloubával do přemýšlení, třeba veselého (n. př. o příhodě na dostavníku v N. Brodě při cestě do Ruska).

*) Tomek: Paměti z mého života I. str. 236.

Proti jeho racionalistickému objektivismu stojí pak hluboký cit mravní, přísný soudce vlastní i cizí. Havlíček stopuje cizí nitro a dle toho soudí. Patrně na jeho politickou antipatii k Sabinovi působilo mínění, že Sabina vzal v Museu jakési knihy (dopis Klejzarovi 9. května 1844). Stále zdůrazňoval »rozumnost«, tedy účelnost objektivní, prospěšnost jednání, a ještě více »poctivost«, subjektivní pohnutky.

U. Souhrn.

Přes určitost, jíž vyniká jeho každý projev a která pramení, jak ukázáno, v jeho racionalismu, neuvedl těchto rozporů v harmonii trvalou. Byl neustále vytrhován a uchvacován vnitřním ohněm, který v zápětí snažil se ukrotit rozumem, a nikoli v ustáleném souladu, nýbrž v úprku boje byl doma. Můžeme mu věřit, že si umiňoval nepolemisovat vůbec a zvláště s určitými odpůrci, n. př. Květy nebo Vídenským Denníkem; jistě se mu ošklivily pravopisné hádky — ale neodolal, aby se do toho nepustil.

Byl perpetuum mobile; za dětská léta, v nichž se vyvíjel zdlouhavě, nahromadila se v něm energie, která potřebovala odpoutání a popudu, aby se vybila. Ten obrat nadešel, jak vylíčeno shora, v prvých letech gymnasijních. Od té doby Havlíčkův život vnitřní je samý pokrok a úder. Rozum je síla nezastavující se, pro svou objektivnost navršující představu na představu, vědomost na vědomost, bořící i konstrující krok za krokem; a ráz takový vtiskl i životu a dílu Havlíčkovu, sloučen jsa s nehasnoucím citem.

Havlíček pracoval úsilovně, zvlášť ode chvíle, kdy dospíval duševně a počal sám sobě rozkazovat.

»Bože dej mi, abych byl pilným, aby ze mne někdy měli Češi radost«, psal si po vyloučení ze semináře do zápisek, a neustal v úsilí. Tak novými a novými podněty z knih i cest, z domova i ciziny živil neklidnou sílu, která byla v něm, prolomila nevlídnou kůru dětské umíněnosti a rozletěla se mocí neodolatelnou.

Spěchala přes kamení a okliky, vlnila se i stříkala peřejemi a nedala se zastavit. Hleděli, jak na povrchu vlny se zdvihají a klesají, divili se tomu, ale nepoznávali v tom jednoho proudu celkového ani následkův útvaru řečiště.

Jak zvláštní to člověk! Nejpopulárnější a přece přes půl století po smrti nepoznaný v plné pravdivé podobě: jedna z nejsložitějších a nejzáhadnějších bytostí, stálým neklidem vymykající se pozorovatelům a z nouze zobrazovaná jenom několika momentkami, za jejichž případnost a typičnost se neručí, dokud jich není nashromážděno tolik a tak rozmanitých, aby z nich bylo lze vytvořit obraz celkový

Dnes po všech pracích přípravných už je to možno; Havlíček zanechal tolik památek písemných,*) tolik stop ducha svého, jako žádný jiný velikán český. A z rozptýlených prvkův těch, shromáždíme-li je a roztřídíme všechny, utvořit možno celek, pokus o všestranný obraz jednoho z nejzajímavějších a největších mužů nejen českých, nýbrž veškerého lidstva, a také jednoho z nejšťastnějších: ač vytrpěl tolik,

*) Tištěné spisy a dopisy Havlíčkovy, dosud vydané, činí přes 4000 stran, rukopisů netištěných zbývá i po všech velikých ztrátách několik tisíc lístků. K tomu nutno připočíst památky, roztroušené po literatuře o Havlíčkovi (ztracené originály, zachované v otiscích a pod.)

přece vykonal úkol svého života za krátkou jeho dobu dokonale, a žil v poměrech, které dovolily pevný rozvoj talentu jeho. Ku podivu! Muž, mající tolik nepřátel a tolik pronásledování, nikdy nebyl zneuznáván, nikoho se nemusil doprošovat, nezažil vnitřních ústrků v povolání ani bídy: před jeho spisovatelským geniem skláněli se přátelé nepřátelé; od prvního vystoupení na veřejnost měl vyhráno; nebyl umlčován; kromě zevního pouta censury a policie nikdo mu nezabraňoval v projevu přesvědčení, a tak měl svobodu, jaké se netěší žádný žurnalista v žádné straně. Byl svým vlastním chefem; měl výnosný žurnál, založený bez kapitálu; měl věrné stoupence i popularitu; a srovnáváme-li s jeho veřejnou činností jeho rukopisy, kterých za živa nevydal, nepochybujeme, že jeho duch vydal plně své plody, rozvinul se a vyžil na hranice možnosti, že ani jeho tragický osud nezabránil mu schopností vlastních využiti. Přišel do vhodné doby, kdy měl monopol na veřejné mínění, (odpůrci jeho to dobře cítívali!) kdy za to, že vzal na se břímě práce, oběti a zodpovědnosti, měl slávu a popularitu vůdce národa, ve věku tak mladém! Kde jest mladík, ptá se v Obrazech z Rus, jenž by »váhal i život svůj i nejdražší všechno obětovati za jistotu, že mu bude volána věčná památka?« A jemu se jí dostalo, třeba jej stála vlastní krev.

Šťastný člověk!

V.

Havlíčkovo stanovisko náboženské a národní.

A. Víra nejmladších let.

Veliký úkol v životě Havlíčkově a zvláště ve vývoji ducha jeho hraje náboženství. Náboženská krise změnila jeho povolání i názory a měla vliv na povahu i na tón pozdějších jeho projevů.

Havlíček v mládí věřil v učení katolické církve celou duší. Vikář a matka měli zřejmý vliv na jeho rozum i cit, a sílu jeho náboženského přesvědčení dokazuje mnoho okolností.

V konceptě dopisu k otci, pocházejícím asi z osmnácti let a jevícím samostatnost i odpor k frázím, slibuje, že bude prosit Boha při svém úsilí a přičiní se, aby slova nezůstala slovy.

Jakkoli tehdy poznal již osvícenskou literaturu 18. století, přece jeho věrou to naprosto neotřáslo; krise dostavila se teprve v devatenácti letech a to za vlivů zevnějších, bez kterých byla by v tom věku a v té příkrosti nevypukla nikdy.

Dokud nepřekročil práh semináře, Havlíček byl, vzpomínaje s dávnou úctou na milé kněze Borovské, nadšen pro povolání kněžské. »Nemohu . . . milá

maminko . . . státi se ničím jiným než knězem, všecko jiné se mi téměř příčí a ošklivi«, píše 15. března 1840. A v září 1840 na návštěvě u vikáře Brůžka v Přibyslavi v zahradě nad Sázavou dle vypravování V. Zeleného »byl uchvácen takovým zápalem vypočítávaje vše, co řádný kněz ve prospěch lidu může konati, že nepamatuji, aby byl kdy potom mluvil tak ohnivě a nadšeně«.

Do stavu kněžského vábilo jej »vše«, co kněz může dělati pro lid, a vysokou tuto představu si zachoval navždy. Právě v 1. čísle Národních Novin (5. dubna 1848) pokládal za nutno v redakční poznámce k článku kněze J. P. prohlásiti: »Strany tohoto vyučování lidu (kázání) představujeme si my, to jest já, H. B., pravé postavení a úkol kněze v osadě zcela jinak, než se obyčejně béře, a jak rád připustím, snad mnohem idealněji než tento svět žádá. Já myslím, že má býti kněz vůdce národu ke všemu dobrému, a s tímto smýšlením přidružil jsem se v mladické rozčilenosti pod korouhev církve«.

Jak idealně si představoval katolické kněžství, patrno z toho, že jeden čas přemýšlel i o tom, nemohl-li by vstoupit do řádu Jezovitského (viz jeho korespondenci s Příborským a K. Dlaskem ve vydání Quisově str. 740 a násl.) a hleděl se o poměrech řádu toho informovat. Dle neúplných dokumentů nelze zjistit, jakou měrou tehdy viděl v jezovitském řádu a v kněžstvu vůbec možnost, pohodlněji s t u d o v a t a svobodněji působit u č i t e l s k y, protože censura, tísnivší tehdy tisk, na kazatelnu nedosahovala. Že i tato volnost projevu kněžského rozhodovala hodně při úmyslu jeho, výslovně udává Gabler.

Vzájemný poměr a podíl všech těchto vlivů na Havlíčkovo rozhodnutí nelze však bezpečně zjistiti — v takových vnitřních hnutích možny jsou jen dohady. Jisto je, že Havlíčkovo rozhodnutí bylo pevné a samostatné, mířil dokonce proti přání otcovu a že již tehdy viděl v knězi zároveň učitele — názor, který po celý život podržel jako jednu z nejpůvodnějších svých ideí.

Zdali jej vábilo také vlastní jádro kněžství katolického, zpovědnictví, obřady a tak dále, jest více než pochybno již pro dobu před seminářem. Víru však měl nadšenou, a proti tvrzení často slýchanému, že náboženství upadá, polemisoval pracně sestavenými a nezvučnými, ale vznešenými verši:

»Chůvo moje milá, náboženství!
chtějí tomu, abys stárlo;*)
ale »Nezšediviš!« pravil Pán,
pravil, až mi srdce plápolalo!
Mlado budeš, ať si slunce zpráchniví,
po mém boku poplyneš co panna,
červeňoučké líčko nezahalíš;
a když obklopí mne bláznů sbor,
čelo Tvoje skvoucí utvoří mi ticho!«

Vzpomínal náboženství jako chůvy dětských let a doufal v ně jako v milenku, mladou, krásnou a věrnou až do skonání. Jasně tu proráží jeho láska studentská — ne k děvčatům, ta srdce jeho do té doby nerozechvěla, nýbrž k ideám. Od ideálu svého slibuje si vítězství nad protináboženskými »blazny« a povznáší se k velikolepému obrazu: mlado budeš, ať si slunce zpráchniví!

---

*) Po tomto verši následuje v pozdější variantě verš: »Abys necudnostem ustoupilo«.

B. Náboženská krise.

1. Praktická stránka.

Toto nadšení se v semináři shroutilo a změnilo v bolestný zápas o víru. Ačkoli Havlíček i tehdy i později četl knihy osvícenské a skeptické, nepozbyl své naivní víry katolické četbou — mínění o rozhodném vlivu literatury v tomto směru, tak rozšířené u klerikálův i protiklerikálů je vůbec doktrinářský předsudek — nýbrž tím, že poznal rozdíl mezi svým ideálem a seminářskou skutečností. »Vyznati mohu nyní směle«, píše v citované poznámce 5. dubna 1848, »že tehdejší vedení semeniště Pražského udusilo ve mně velikou část pravých náboženských citů, a teprve za několik let po návratu do zdravého božího světa podařilo se mi po mnohých bouřlivých dobách najíti opět pravou cestu a pravé veslo«.

Výrok tento je základem pro poznání Havlíčkova náboženského vývoje. Udává přesně (a jistě spolehlivě, jsa psán jednak za úplné tiskové svobody, jednak v době, kdy Havlíček ještě neměl veřejných sporů s hierarchií, jednak z vlastního popudu a klidně), že:

1. příčinou jeho náboženské krise bylo vedení semináře

2. krise ta udusila v něm velikou část víry, ale ne všecku

3. trvala několik let a byla bouřlivá

4. skončila najisto před r. 1848, a patrně ještě dříve, vykvašením a »opětným nalezením pravé cesty«.

Podrobné doklady výrok ten potvrzují dokonale. Havlíček počal se viklat ve víře v semináři, ačkoli tam byl uchráněn »bezbožných vlivů« více než jinde. Drsná protiva skutečných poměrů vůči jeho představě otřásla jím jistě hned na počátku. Hloubavý duch jeho pak v učení theologickém nalézal asi brzy podněty ke kritice, vedoucí k závěrům nekatolickým. Nejvíce však působilo ovzduší. Přes přátelsví milovaného Mudry a Řezáče cítil se v novém prostředí opuštěn, a když v prosinci (1840) vzpomínal na kouzlo rorátů v Borové, kde jako hošík ministrovával, a srovnával je se současným stavem, »zabolelo mne cosi! Však vím co!«

Ale byly to zatím jenom nárazy. V jádře trval na starém názoru a snažil se smířiti s poměry, které se mu ve všem nelíbí a které bez obalu charakterisuje. Ještě 31. ledna 1841 píše »Janu Klumparovi, posluchači bohosl. v I. roce v Hradci Králové«: »Ostatně se mi zde dobře daří, drženi jsme sice zostra a někdy . . . nás . . . jako psy na řetěze drží: uvážíme-li však, že někteří z nás věru takové přísné dohlídky potřebují, lehce i sami něco potrpíme«. Vybízí přítele, aby četl a dbal o češtinu »jakožto theolog« jenž bude působit mezi českým lidem. Dokonce píše o spolužáku jednom: ». . vůbec potupně o theologii mluviti uměl — to víte, z jeho nečistých úst málo čistého vyšlo«.

Zůstávaje takto v celku pevný, přece v úkrytu již zápasí s nevěrou, a po dvou měsících si zapisuje: »Na den sváteční matčina jména (19. března) poslední útok učinilo křesťanské náboženství na mne proti ukrutné nevěře a ta nevěra, kat můj a ukrutník — zvítězila!« Chtěl se modlit za matku: »Cit pudil mne

modlit se — tu nastal boj, rozum za dětinství to vyhlašoval! Může modlitba tvá — ptal se — jakou změnu v opravdovském světě způsobit? Nemodlíš se jen pro své uspokojení?« Zmiňuje se pak o nevypsatelné bouři duševní, jež jím zmítala, končí: »Umínil jsem si, že o duševních záležitostech počnu přemítati a takto zdokonaluje se, že nejlépe oslavím sňatek své matinky«.

Tak tedy, půl leta po vstupu do semináře, skepse zasáhla jádro víry Havlíčkovy. Příčiny rozhodného záchvěvu takového, změny principu životního bývají zkušebním kamenem povahy. U Havlíčka hlavním nárazem nebyl n. př. odpor lásky a milosrdenství proti učení o věčnosti pekelných trestů, jako u Augustina Smetany, nýbrž ve shodě s jeho charakterem příčina rozumová a praktická: rozumová pochybnost o moci modlitby, vsahovati v příčinný svazek jevů vyšších a praktický zájem o blaho milované bytosti, který jej uvrhl v trýzeň, jakmile přestal věřit v účinek modlitby. Havlíček si přál, aby se nemodlil jen pro své uspokojení, nýbrž i pro matku, a rozum, přesvědčený o determinovanosti účinků, ukazoval neuskutečnitelnost přání toho. Havlíček došel tu přesvědčení, jež formuloval v druhé části známého vyznání svého, z téže doby pocházejícího:

»Nedoufám ničehož, neb nic z toho, co Římská církev doufá, nepotřebuji, a byť bych potřeboval, dosáhnouti nemohu. Hříchy mi Bůh odpustiti nemůže, a kdo by to myslil, ovšem si ulevuje, ale božstvu i lidstvu se rouhá. Ani zatratit ani odměnit mne Bůh nemůže a nechce. Já sám se mohu zatratit a odměnit sobě (v jiném smyslu) —«

Zde je viděti vliv osvícenství osmnáctého věku: Havlíček cítí se odkázán sám na sebe, je přesvědčen, že ani Bůh nemůže prokazovat milosrdenství, a spasení nebo zatracení že má smysl nikoli transcendentní, nýbrž jen individualistický a reální, má-li vůbec mít smysl. Jako vyznání je tedy parafráse přísloví: »Člověče přičiň se a Bůh ti požehná«, ovšem ostře negativně protikatolicky vyjádřená.

Přes určitou formulaci však tento názor není konečný. Brzy po zápisku o »vítězství nevěry« Havlíček píše: »Dnes byl jsem u přijímání! Bůh af mne sílí. Jak jsem započal — nechť dopřáno mi kračeti dále.« Ale ještě zřejměji od ostrého kreda seminářského odstupuje o rok později, v »Modlitbě vlastencově« psané v noci na 27. ledna 1842, zároveň se společenským bálem na Žofíně. Ač rukopis není dokončen*), přece zřetelně čteme v něm:

»Bože! Můj Bože! Nedej nám vyhynouti v otroctví, nám, jejichž otcové se nepodali celé Evropě. Dej nám setrvalost v pracích a požehnej vše, co započíná čistá láska k vlasti a k slávě velikých otců našich. Nedej vrahům šlapati nám na šije u hrobů otců našich, před nimiž utíkávali otcové jejich, ale smiluj se nad matkou chudou vlastí naší a rozmnožuj její dobré syny.

Veliký, dobrý otče! plyň tam nad nimi plesajícími a odpusť jim, jestli někdy pro milostné usmání jedné dcery české »na jho bratří a sester svých zapomínají.«

---

*) Viz o těchto všech zápiskách studii V. Zeleného o Havlíčkovi v Osvětě 1872 a 1873, nově vydanou v III. díle spisů Havlíčkových u B. Kočího.

Kam se poděla Havlíčkova nevěra v moc modlitby a odpuštění? Zmizelo protivné ovzduší seminářské, a roztály také rozumové pochybnosti — v ohni citu národního. Jsme zde u okolnosti, význačné nejen pro Havlíčka, nýbrž i pro jiné buditele české a pro mnohé velikány jiných národů: nacionalism substituje náboženství; dílem je za ně náhradou, dílem jím podporuje své cíle, dílem je zachraňuje žárem citu národního před skepsí — dílem ovšem s ním i zápasí o přednost.

Láska k národu měla vliv už na Havlíčkovo rozhodnutí se pro stav kněžský. Jako při volbě této, tak i r. 1842 zase v »Modlitbě vlastencově« národnost i náboženství se spojují. Za krise seminářské však octly se ve sporu.

Havlíček, jak líčí v denníku, odhodlával se k nenávisti a vzpouře proti nepřátelům Slovanův a volá: »Dejte mi železo! Hurrá! Cítí však, že toto předsevzetí je v rozporu s vlídností křesťanskou a výchovou matčinou. Rozpor urovnává hlubokým paradoxem: »Tak tomu buď! K lásce přiznává se mnoho lidí, jeden ať pro lásku nelaskavým se stane.« Šlechetný účel, láska, světí mu nelaskavý prostředek, Havlíček pak, ačkoli se ještě stále »houpá« v rozpacích, naklání se na stranu vzpoury a nacionalismu. Dojemně touží po spolubojovníku a příteli, ale na konec zůstává »sám, jsa svým bohem . . . neočekávaje pomoci . . . sám toliko na bedrech vleka ukrutnou myšlenku«, na kterou »srdce jaksi s úžasem hledí«.

Individualism vybuchl tu v jedné větě až k solipsismu — Havlíček je »sám svým bohem«. I tuto příkrost po vystoupení ze semináře opustil. Zanechal aforism:

»Velikost člověka. Dnes táhne s psem spřažen vozík jako zvíře — a zítra bude předpisovat slunci cestu a světu zákony a zeptá se Boha: Jsem-li ti poddán?«*)

Spor lásky všelidské a národní vtělil v třetí část vyznání svého, kde popírá, že bylo by možno milovat všechny lidi, zvláště také nepřátele. Soudí, že ani Ježíš jich nemiloval, že jim pouze hleděl prospěti. Trvá zde tedy na nelaskavosti k nepřátelům. Projevuje abstraktní pojetí Boha pravě, že ho jenom ctí, ale milovat nemůže. Neví, co miluje, za zásluhu si to nepokládá, »neb láska se mnou srostla jako květ se stromem«. Lásku mystickou převádí v realnou: v bezděčně vzrostlou náklonnost, stejně jako nacionalism podklad ideje své čerpá z přírodního neb aspoň anthropologického podkladu — příbuzenství.

Pouhým sepsáním kreda věc ovšem nebyla vyřízena. Usilovný další vnitřní boj Havlíčkův je patrný z neobyčejného pokusu o spojení ideje křesťanské a slovanské, který podnikl na samém konci pobytu v semináři v blahopřejné ódě profesorům Smutkovi a Mařanovi k 24. červnu 1841.

S ódou tou jest ovšem potíž. Jako báseň příležitostná obsahuje jistě také věci, za nimiž autorovo srdce nestojí Snad je v ní i kousek ironie. Přes to však právě v místech, kde opouští konvenci, v místech, do kterých se pustila censura a za která Havlíček byl potrestán, možno ji pokládat za dosti věrný obraz tehdejšího mínění Havlíčkova, pouze formou přizpůsobený názoru oslavenců. Ta místa znějí:

*) Z rukopisů Tůmových. Aforism tento není datován; ale dle formy pochází z doby pozdější.

Ač západ vetchý v neklidě vrávorá
plodův mudráckých, z Kristova objetí
mocí vyrvav se; ač mu jiskra
chladne svatá v rozumech ochablých:
Bystré Slovanstvo jiskru drahou, Bohem
zvoláno, přejmout v nezkalená prsa
vědou ji pěstovavší zdárnou
obnovenou svede zář na východ.
Dopřálo vážní Vám nebe vůdcové
vůdcův slovanských! šlechtiti Slávii:
Ne díky! Vám jenom zdar může
zásluhu odplatiti královskou.*)

Havlíček projevuje tu Kollárovskou víru v budoucnost mladého Slovanstva. Ačkoli zdůrazňuje »zdárnou vědu«, odmítá »mudrácké plody« kultury západní a touží po obnovení záře jiskry boží, kterou »křtitel v pustině připravil«. Mezi řádky lze vyčísti i z této věrou provanuté gratulace, že Havlíčkovy názory se liší od církevních, a skoro připadá, jakoby víra byla mu prostředkem a sláva slovanská cílem. Havlíček ani v příležitostných verších nic nepředstíral — hleděl říci, ovšem opatrně a takticky, své mínění.

Rozpadl-li se tím s vedením semináře zevně, jiný projev z té doby, verše »Bratře Čechu, shoď černou hazuku!« s kletbou »na římské vrahy« Husovy a na Jezovity (demonstrativně napsané na rub téhož lístku, na kterém před rokem Havlíček napsal verše »Chůvo moje milá, náboženství!«) jeví vnitřní odklon od římského kněžství a vůli, vystoupit ze semináře.

*) Poslední sloku cituji dle původního znění, jež Havlíček vlastnoručně připsal k tištěnému vydání ódy (je v sbírkách král. Č. Z. Musea vystavena; sr. i rukopis konceptu ódy) a nikoli dle znění „svévolně přetvořeného censorem“, vyskytujícího se ve všech vydáních spisů Havlíčkových.

Obsahu nadšené oné apostrofy náboženství, pokud jde o víru v jeho věčné trvání, Havlíček nikdy neodvolal; ale za blouznivou lásku k němu přejal skoro úplně — blouznivou lásku národnostní, čemuž v druhých verších na rubu lístku dal výraz. Postoupil k realitě, ale zůstal zamilován do ideí.

Avšak i v ohledu tom krise pokračovala. V srpnu 1841 v Batelově přemýšleje o kázání při západu slunce byl uchvácen citem k sepsání tklivé Dumky, kterou dokončil až v Moskvě. Dumka je věřící a zní jako žalm Hospodinu; ostatně i žalmy hebrejské jsou nacionální. Za několik dní pak láska Havlíčkova postoupila zase ke konkretnosti: 9. září dostal psaní, kterým byl ze semináře vyloučen, a za týden již po tomto definivním rozlomu píše apostrofu Terezie Jirglové:

»Krásná dcero českých luhů! . . .
Víru novou, nové náboženství
učily ho blesky zraků Tvojích« atd.

Za nebe nežádá prý nic, než slití obou srdcí v jedno, ona jest oltářem jeho a povznáší zrak jeho k nebi. Tady již došel od lásky k »ideám« až po lásku k »děvčatům«, ovšem idejí se nevzdávaje. S rázem apostrofy té shoduje se koncept dopisu Terezii Jirglové,*) jejž napsal o dvě leta později v Rusku:

»Abych tak svatou věc nepočal lhaje, přiznávám se, že nevím kterak počíti. Nebojím se sice ani těch, co tělo mohou usmrtiti, duši však nemohou, ani těch kterým jest dána moc zavazovati a rozvazovati na zemi i v nebi, ba snad ani toho, co i duši uvrci může v věčný oheň. Ale Vás se bojím, a piše tyto řádky, silněji mi srdce bije nežli by bilo tenkrát, kdyby

*) V rukopisech musejních.

mne některá z oněch třech mocí před svůj soud povolala«. Pak ji prosí, aby se stala »jeho jměním«, ač připomíná, že sám sebe odstoupil několika ideám«; připomíná, že na ni myslíval již v semináři a končí: »Od Vás psaní mi bude platnější než všichni andělé strážce dohromady a pán Bůh s nimi«.

Oba projevy k Jirglové Havlíček psal v osamělosti, a proto jsou toužebné; touha erotická, ač ne prosta ideologie, nahražovala mu v těch náladách touhu náboženskou. Věří v Boha, ale »snad« se ho nebojí: tedy jednak titanství, jednak nejistota. V celku příznak nerozřešené ještě krise. V pozdější milostné korespondenci Havlíčkově podobné zabarvení se nevyskytuje, tedy okolo r. 1845, ve svém dvacátém čtvrtém roce Havlíček onen trapný zápas dobojoval.

To je citová a mravní stránka náboženské krise; potřebí ještě všimnout si rozumové, theoretické.

2. Stránka theoretická.

Jak jsme viděli, rozhodný náraz proti naivní víře dala pochybnost o účincích modlitby na vnější svět. To znamená pochybnost o zázracích a racionalism s důsledky, vyjádřenými v prvé části vyznání Havlíčkova:

»Věřím v Boha, otce všemohoucího, stvořitele nebe i země«. Doslovné znění nicejského vyznání! Ale hned omezení: »Věřím, že o něm nebudu nikdy nic jistého vědět, a věřím, že by to pošetilost byla přít se, kolik má vlastností«.

To už je proti dogmatice katolické, nejen proti církevní, nýbrž i Bolzanovské, je to positivism; mů-

žeme tu připomenouti Spencerovo »nepoznatelno«. Další kredo církevní Havlíček si upravil:

»Věřím v Krista, syna člověka, učitele našeho . . . že ale sedí na pravici boží, věřím. Věřím v svatých obcování, v život věčný. Amen.«

Prokazuje tedy hlubokou úctu k Ježíšovi, ale má jej za člověka. Nevěří v »svatou církev obecnou« — to je snášelivost — ani v svatého ducha, ani ve vzkříšení těla; věří však v nesmrtelnost a »svatých obcování«, tedy v mystickou věčnou jednotu žijících a zemřelých. Že i zde je v krisi, dokazuje víra v »odpuštění hříchů«, kterou napřed napsal, pak vyškrtl a kterou v druhé části kreda popírá.

Theoretická stránka vyznání toho je tedy křesťanská, rozmnožená o rys katolický a naopak zase zabstraktněla vlivem deismu. Havlíček je v celém vyznání pod vlivem osvícenství 18. věku, ale křesťanské, katolické a nacionální zabarvení dodává mu svérázu individuálního.

Po odchodu ze semináře i theoretická stránka prodělávala další krisi, zmítajíc se mezi racionalismem a mysticismem.

Havlíček přemýšlel, jak by byl »zajímavý výtah z Nového zákona pro děti, kdybych ku př. vynechal všechny zázraky a spojil dohromady všechny evangelisty«. Naivní racionalism, nepozorující, že spojit všecky evangelisty není věcí tak jednoduchou, že nejde o vynechání zázraků, nýbrž o jejich přirozený výklad, a že dětem právě zázraky stejně jako pohádky jsou přístupnější nežli vlastní náboženské učení, hluboké a nesnadné.

Více však byl tehdy pohroužen v mystiku, pod vlivem Lamennaisových »Slov věřícího«, jež četl

v polském překladě, a i četbou inspirace Lamennaisovy, totiž Mickiewiczových »Knih národa polského.«

V Lamennaisovi Havlíček nalezl proud větru, blízký jeho nábožensko nacionální, mysticko revoluční náladě seminářské, a nejen z něho části přeložil, nýbrž v jeho duchu a formě sám se pokusil psáti.

Nejzdařilejší z pokusů těch jest allegorie označená jako »Obraz XII.«

»1. Vidím táhnout hejno havranů od západu na východ, přistupují před trůn lvův a prosí:

Kraluj nad námi.

2. Ale slyším odpovídat královského lva: odstupte ode mne duše otrocké, nepanuje lev jenom nade svými«.

I letěli havrani »do Švýcar« k dvouhlavému černému draku, vzali si jej za krále a hrnuli se s ním na lva. Lvovi služebníci, aby draka ukonejšili, hodili mu »z dítek našich« pannu Štyrskou, pak Krajinskou, pak Rakouskou. Drak je pohltil všecky a sesílil jimi tak, že lev mu již nemohl odolat.

»12. I porazil černý dvouhlavý drak královského lva, a sesypavše se naň ti, nad nimiž královal drak, orvali mu hřívu zlatou

13. a navěšeli na draka černého krále svého«.

»15. Procitna, viděl jsem, kterak sedí na mrtvole královského lva černý dvouhlavý or . .*)

16. i odlítna dvouhlavý or . . sedl na V . . . .*) a jal se královat nad havrany až po tento den«.

Obraz ten je napsán na listě neznámému adresátu s úvodem: »Nepochybuji, že pracujete v dějinách vlasti naší. Abyste tedy viděl, že: si duo faciunt idem

---

*) I v rukopise vytečkováno.

non est idem, ukáži Vámi jak já v české historii pracuji. Kladu to bez nadpisu, uhodněte, co to je. Při tom (bohdá) zpozorujete, že bibli čítám také, třebas ze špatných úmyslů, avšak: omnia ad majorem Dei atd.«*)

Dle toho uvedený obraz patří do pobytu v Rusku, a tedy ještě tehdy na Havlíčka působil Lamennais. Ale mystika (ač »obraz« sám byl myslím koncipován už v Praze)**) těsně sousedí tu se satirou, která později převládla. Satirické allegorie v biblickém rouše ostatně Havlíček psal již dříve, jak svědčí »Bájka bez mravního naučení«, datovaná ze semináře 1841, s podtitulem: »Imitatio styli in »Ksiengi (!) narod etc. vel biblici«. Smyslem nezcela jasná, tónem dost nehorázná jako pozdější verše, vypravuje o pánu jezdícím na hnědáku, což uvádí ve spojení s panováním Habsburků v Čechách za pomoci jezovitů.

Do téže periody patří i píseň »Zdvihni se, zdvihni, starý český lve« pocházející z pobytu ruského (»začatá 12. září 1843 v Mikulské«), fanaticky protivídeňská (»Pán Bůh Rakousům hříchy odplácí« »Pomsty brána se odmyká, svatí táhnou od Blaníka«, »Dlouho Rakousy českou krev pili« a j.)

Vystupuje tu všude vlastenecký oheň, tlačící se v popředí a opírající o víru v Boha, ovšem o jinou než katolickou.

---

*) Na témž listě je nedokončený satirický dopis začínající »Velebný pane Rozumný« a připomínka Havlíčkova: »V rukopisných pracích mám ležet balíček s nápisem: Paní bratři. Pastorální román od H. B.«

**) Tomu by nasvědčovala poznámka na úryvku téhož obrazu »V Praze 1842 u Turků«. Snad tu Havlíček podobně jako při batelovské Dumce obraz jenom začal a pak v Rusku dodělal.

V nedokončeném článku »Rozumný člověk« z r. 1842 (rukop.) Havlíček píše významně:

»Mnozí z našich spolubratrů nevěřili na to náboženství, které právě za jejich časů panovalo. Nejznamenitější z těchto jsou sami zakladatelé nových náboženství«.

Dobře tedy cítil potřebu nového náboženství místo starého. Jak si je asi představoval, ukazuje (nedatovaný) náčrtek z mládí, slohově jsoucí pod vlivem Jungmannovým a Kollárovým:

»Vzhůru plemeno Slávské! K vážnému Španěli, k hbitému Franku a starostovi Anglickému poneste lípy a bohy a řeč — a vzdělávání. Ať štěbetaví v Paříži běhouni a samovtipní čínské země syni v Slovanech se učí. Ať Alkoran odloživ Turek zpanštilý ctí, co Slovanstvo světu zvěstovalo. A pakli co 33letý mladík dvanácti základními kameny založil tisícům z potomků k potěšení se poboří: aj! Slavie, nechť z tvých Tater zazní jako z Horebu světu zákony.«

Pathos poněkud umělý, ráz u Havlíčka nezvyklý; utopie Kollárovská, ale u mladého epigona ještě větší a nejasnější než u mistra. Havlíček tu mluví o Slovanech asi tak jako němečtí »kulturtrégři« o Němcích; Slované mají nésti vzdělání a náboženství všem národům (vyjma Němce, o nichž není zmínky) a na troskách křesťanských církví zbudovat nové zákony.

Nelze přesně určit, byla-li ta výzva míněna pouze jako výzva Slovanů k odhodlanému pokroku či také jako věštba. Každým způsobem je to volání po nové osvětě a novém náboženství, z jehož obsahu

se ovšem nedovídáme nic kromě slova o »bozích«. Za to víme, že bude (ba snad už je) slovanské, a cítíme sebevědomí pisatelovo, pravý výbuch siláctví mladíka jednadvacetiletého nad dílem Palestinského »mladíka« domněle pouze třiatřicetiletého — podobně jako Nietzsche v třiceti osmi letech napsal, že Ježíš, kdyby byl nezemřel tak mlád, byl by své učení odvolal. . . . Výbuchy cenné pro psychologa, kritiky ovšem vůbec nesnesou.

Tento Havlíčkův náčrtek jest asi z oné doby, na kterou Havlíček nejasně naráží (r. 1848?) v básni »Má hvězda«:

Když jsem školy proběhl,
byl jsem atheista,
nevěřil jsem na Boha.
na Ježíše Krista.

Zapomněl jsem na hvězdu,
na maminku taky . . .
. . . a já bloudil po světě,
srdce bylo pusté.

Byly tedy v náboženské krisi doby — a to dle všeho poslední dobu v Praze před cestou na Rus a časem v Rusku — kdy Havlíček odbočoval od náboženství ještě dále než ve svém seminářském vyznání. Byly to chvíle trýzně, rozpaků, vnitřní osamocenosti a střídaly se s vlahými chvílemi útěchy, bouřlivé radosti a jasu, jako zažil při slavnosti svátku pravoslavnosti v Moskvě. A provázel-li satirický živel již jeho projevy allegorické a mystické, pochopitelně propukl později ještě více. Bylo sebeobranou, »v smíchu zápasit« s nepříjemnostmi, od té doby heslo Havlíčkovo (Klejzarovi 27. dubna 1844).

Zápasil s pochybnostmi a přemáhal je satirou, která ovšem positivně nepovídá nic a problému neřeší,*) ale nitro na chvíli utišuje, vytváří »malinké nádobky« na vztek, aby »srdce nežral«, a náboženskou trýzeň přehlušuje esthetickým zalíbením v zdařilém vtipu: »Pán Bůh sám je první atheista«; — »praví svatý Havel Bořivít: není Bůh a císař nemá být«; »Hlavní pravidla proti kněžím jsou dvě: 1. nic jim nedávat, 2. nic jim nevěřit« a tak dále.

Směr Havlíčkových útoků satirických byl určován jeho vnitřními boji; ačkoli zasahoval příležitostně do všech oborů, »nejvíce vpadal do paruky S. S. theologii dle staré známosti« (Zapovi 12. května 1844). Znova a znova se vracel k seminářským vzpomínkám, k Rostovi, jezovitům a scholastickým důkazům; v svých epigramech věnovaných »církvi« je nejosobnější, nejméně pod vlivem Logauovým, Lessingovým a ostatních vzorů svých. Cíle jeho byly esthetické a zároveň tendenčně psychologické: chtěl napsat cenné verše a zbavit se žluči — nikoli hlásat určité názory. Přes to jasně v nich vidíme, že i jeho bezohledný vtip něčeho šetřil a řídil se jistým stanoviskem. V epigramech protijezovitských naznačuje několikrát, že Jezovité nemají s Ježíšem společného nic (»Ježevit pochází spíše od Ježka než od Ježíše«) a bije do nich, nikoli do něho, jak ostatně ještě nadbytečně sám prohlásil v Šotku 13. ledna 1849 proti mínění opačnému**).

---

*) Viz o tom methodické ocenění Havlíčkova humoru v III. kap.

**) Kromě epigramů komicky se obírajících theologií napsal i epigramy stejným tónem se obírající skeptiky (»skeptická modlitba«: Bože milý . . .) materialisty (»Anti-Staněk, Anti-Gall«: Na dar ducha; »Jisté německé škole«: Kterak pak vám nenadati) i atheisty (»Evangelium sophisticum«) atd.

Z epigramů těch nelze, přesně vzato, soudit ani o chvilkovém stavu názorů Havlíčkových, protože koncepcí uměleckou, »pilováním«, vznikl začasté výtvor neshodující se s vnitřním podnětem; vtip letěl na daný popud a dolétl třeba jinam než mířil. Že Havlíček nepřál si, aby na tyto vtipy bylo hleděno jako na projevy vážných názorů, projevil několikráte nejen v korespondenci, nýbrž i tiskem. »Epigramy jsou epigramy, ne pak vyznání víry«, píše 28. února 1845 neznámému příteli a prosí jej, aby je nedával do rukou nikomu, kdo by se nad nimi mohl »horšiti«. Později ovšem i některé takové epigramy uveřejnli sám, ale když na příklad v 1. čísle Šotka otiskl »kupeckou výstrahu« Ježíšovu před Jezovity a jakýs anonym viděl v tom snižování náboženství, odpověděl (13. ledna 1849): »Šotek vychází pro rozveselení a zábavu, ne ale proto, aby k pohoršení sloužil a p. dopisovatel může být ubezpečen, že nikdy nenajde v Šotku věc, která by náboženství a víru atd. zlehčovala. Tolik však jest jisto, že se každý za čtenáře Šotka nehodí, k tomu musí být jen lidé, žertu rozumějící, ne ale — mukerové a kvakerové.«

Patrno, že by se stejně ohradil proti tomu, když mnohé jeho epigramy a jiné žerty bývají tendenčně citovány v polemikách. Citovat arci může každý cokoli — každý výtvor, objektivně hotový, je přístupen obecnému použití — ale nejsou to vždy názory Havlíčkovy, nýbrž jenom vtipy, a není správno ze šprýmů dělat argumenty. Nad to mnohé tyto drobnosti vznikly příležitostně a v době přerodu; citovány jsouce samy o sobě pozbývají původního smyslu.

C. Opět na „pravé cestě".

1. Stanovisko k Bolzanovi, Voltairovi a Lukianovi.

Stanovisko, k němuž Havlíček se v krisi probojoval, je založeno téměř veskrze na bodech, kterými v zápase procházel. Z jeho náboženských projevů r. 1845—1856 vidíme jasně vlivy, které naň působily, a ustálené názory v mnoha ohledech, kdežto jiné zůstaly nezjevny a neurčity.

K duchům, z nichž byl sám čerpal poučení, Havlíček zaujímal stanovisko blahovolně kritické, a a nepřímo projevil v poznámkách o nich i názory vlastní.

8. února 1849 otiskl v Národních Novinách vyňatek ze závěti Bolzanovy dle níž »Je Bůh, od světa rozdílná a nejdokonalejší bytost«, »Člověk nesmrtelný a s vědomím a rozpomínáním se na věky trvati bude«, »též« učení církve katolické »pravé božské zjevení jest«, bylo však v mnohém pokaženo a potřebuje mnohých oprav.

K tomu přidána poznámka (nepodepsaná): »Není pochybnosti, že by vyznání toto mnohého k rozumu přivésti mohlo. Položili jsme je sem i proto, aby, kdo o týchž věcech přemýšlí, útěchy a potvrzení nalezl. Výroky slavných mužů jsou vždy památné«.

Že by Havlíček s Bolzanem souhlasil plně, nelze říci. Ale jistě mínění Bolzanovo jest mu sympatické a doufá, že mnohým přinese útěchu, potvrzení a — rozum. Naráží tu asi na svou krisi, po které nalezl »pravou cestu a pravé veslo«, a doufá, že názory Bolzanovy mohou být podobným veslem pro jiné pochybující katolíky. Stojí jim tedy blízko.

Bolzano v této závěti jest ovšem snášelivější než ve své theologii dřívější; nezdůrazňuje tak jednostranně dokonalost katolicismu, a to asi Havlíčkovi bylo milé, jsouc blízko jeho vlastnímu stanovisku.

V polemice s Vídenským Denníkem, který jej obvinil z Voltairství a Lukianství, Havlíček prohlásil 27. listopadu 1850:

»Ačkoli si Lukiana velice vážím, přece bych sobě za žádnou velikou čest nekladl jeho nebo kohokoli nápodobňovati«, a Kutnohorské Epištoly prý v ničem se nepodobají Lukianovým spisům. »Nemůže nám ovšem ani napadnouti, že bychom smýšlení« Lukiana a Voltaira »v celku a v každé jednotlivosti zastávati a za pravé držeti chtěli. To však jest jisto ... že Voltaire má vedle svých mnohých vad tu nesmírnou, a všechny jeho chyby víc než nahražující zásluhu, že porazil neodolatelným vtipem svým duševní hierarchickou despocii a tak učinil možným přístup pravdě a svobodě«. V Brixenu pak Havlíček přeložil mezi rozličnými jinými aforismy z Börna úsudek o Voltairovi, který podobá se jeho vlastnímu tak nápadně, že se skoro zdá pramenem Havlíčkova prohlášení.*)

Tu jsme již jinde než u voltairství Jungmannova. Havlíček neakceptuje Voltairovy názory tak celkově jako Jungmann, třeba že s jeho theismem souhlasí; Voltaire se mu líbí více jako vtipný průkopník svobody myšlení a bojovník proti dogmatismu a zlořádům

*) Překlad onen z Börna zní: »Voltaire nebyl slunce nových časů, ale byl zapalečni sklo, které spojilo roztříštěné paprsky a uvrhlo jiskru do každého citlivého srdce«. Působil nejen svými přednostmi, nýbrž i slabostmi: »Co hřešil, hřešil pro vás« atd.

církevním.*) Lukian, Voltaire starověku, zamlouvá se mu z týchž důvodů; Havlíček oba překládá, přikládaje spisům jejich význam výchovný, proti snižování a nesprávným výkladům je brání, ale naprosto se s nimi neztotožňuje. Dává v polemice znát, že sám jest již dále, že pouhý posměch a boření předsudků mu nestačí.

2. Vlastní stanovisko praktické.

Co tedy vedle negativní práce, potírání klerikalismu postavil positivního?

Propagoval předně snášelivost. Jsa, jak v rozboru povahy jeho bylo ukázáno, prodchnut svobodomyslností, ne naučenou a vyčtenou, nýbrž organicky vyrostlou z jeho bytosti, hájil právo svobodného přesvědčení. »A jestli psáno stojí, že bude jeden ovčinec a jeden pastýř«, napsal 16. dubna 1851 v Slovanu, »nemyslí se to o vašem nadutém nesnášelivém učení ... nýbrž jedině o té snášelivosti, kterou neznáte a kterou potupně Voltairstvím jmenujete. Nikdy zajisté nebudou lidé jednoho smýšlení.«**)

*) Positivní názory osvícenské filosofie francouzské vůbec Havlíčkovi nepřirostly příliš k srdci. V »Obrazech z Rus« podotýká, že Kateřina II. »podporovala francouzské filosofy až zbytečně a nepotřebně svobodného smýšlení!«

**) Tato snášelivost byla z části také dítkem tehdejší doby. Pocit všeobecného bratrství, proniknuvší národy za prvních dnův ústavních, a snaha po zdokonalení všeho způsobily vzácný zjev: horlivost ve věcech církevních, zbavenou nesnášelivosti. Františkán Kröpfel zaznamenal z doby té: »Slyším, že i v katolickém spolku jádrně se o víře řečnívá, kam i také nekatolíci přístup prý mají a též odporovati smějí, ba i odporují«. (Belletristická příloha Času 1898 str. 53). Zájem náboženský byl tehdy v Čechách mezi duchovenstvem i laiky tak roznícen, že hierarchie sahala až k potlačování svobodomyslnějších duchovních (případ Náhlovského, dra. Novot-

Ze slov těch vyzírá nejen snášelivost, nýbrž i samostatný názor na evangelia. Jako každý pokrokový člověk, i Havlíček nalézal v nich podklady pro své názory moderní, a čelil tak mocně klerikálům.

Při své povaze ovšem naprosto neschvaloval anarchii a sektářství. Byl odjakživa, soukromě i veřejně zvyklý »držeti se jakési meze«. A tak o ustanovení oktrojované ústavy pronesl polo ironicky, že dle ní »může si každý sám pro sebe doma novou víru vymysliti. V tom punktu bylo tedy ministerstvo až příliš liberální — to je zadarmo« (Nár. Noviny 14. března 1849). Jako v pravopise, tak i ve věcech důležitějších příčilo se mu zbytečné novotaření. O posvátných citech soudil, že »nejlépe když si každý je nechá pro sebe«.*)

Vážil si však jenom náboženství, nikoli pověry, pobožnůstkářství nebo kupčení s posvátnými city. Na tyto krajnosti a zneužívání se jeho snášelivost nevztahovala. Rozdíl mezi náboženstvím a jeho zneužíváním vykládal často a důrazně.

Již v prohlášení zásad Národních Novin 7. června 1848 napsal: »Ctíme každé upřímné a svědomité přesvědčení; ale nenávidíme pokrytce«.

O pokrytcích takových vyslovoval se hněvivě v Brixenu (dopis matce 10. prosince 1853): »Zdejší lid to je pobožná pakáž, pořád jsou v kostele ale poctivé žilky na nich není. Kolikráte se divím té

---

ného, Aug. Smetany), že kněží z katolické církve vystupovali a na sjezdě Slovanských Lip koncem r. 1848 referent vyjadřoval obavu, že se vrátí časy válek husitských a války třicetileté, neučiní-li se přítrž náboženským hádkám. I jinde v Rakousku byl tehdy zájem o církevní věci, ale nikde tak silný a hluboký jako u Čechů.

*) K. H. v rodinných vzpomínkách str. 15.

neskončené dobrotě a trpělivosti Boží, že si nechá tak se sebou komedii hrát — já bych tu trpělivost neměl«*).

V zápětí se ovšem ohražuje proti domněnce, že by paušálně napadal kněze (matce 13. října 1854). »Já proti duchovním docela nejsem, nýbrž jen proti darebákům, a že mezi těmi je náhodou« (!) »mnoho duchovních, za to já nemohu«.

Že proti kněžím nikdy nebyl, třebas o nich složil několik žíhavých epigramův a »hlavní pravidla« proti nim, dokazuje nejen hluboká úcta jeho ke kněžím Brůžkovi a Serbouskovi, vůdcích jeho dětství, nýbrž i pozdější život a výslovné projevy. 14. května píše Weidenhoffrové ze Sichrova: » . . . jsem poznal p. faráře, kněze řádného jak bílý havran, a to mne vždycky tuze těší, když vím zas o hodném knězi«. 22. října 1850 byl svědkem svatby Dru. Gabrielovi a tu nazval děkana Kruha »apoštolským duchovním«.**) Měl dobré přátele mezi kněžstvem, zvláště u osob osvícenějších názorů, rád je navštěvoval (viz Tomkovy záznamy v Pamětech jeho), ba šel i na oběd k františkánům (Kröpfelův záznam v Belletristické příloze Času 1898, str. 52); a ani za doby, kdy psal nejostřejší epigramy proticírkevní, neodolal říci příteli Klejzarovi (v dopise z Moskvy 7. května 1844): »Nechte svět běžet jak, kam chce . . naději mám, že budeme svoji . . bude-li nám přáno slíti se v jednu

---

*) Oposiční rys jeho povahy měl vliv i na jeho stanovisko náboženské. Prostřed pobožnůstkářství tyrolského píše Řezáčovi: »Pozdravujte ctihodného Františkána« (Kröpfela) »a řekněte mu, že se zde teprve tím více utvrzuji čili zatvrzuji proti hierarchii, a že děkuji Bohu každodenně několikrát za tu milost, že jsem jim mohl v Čechách trochu pokazit řemeslo«. (Dopis z 1. února 1852, Belletr. příloha Času 1898 str. 92.)

**) P. M. Veselský: K. H. Kutnohorský pobyt str. 26.

duši o dvou tělech, budeme jistě oba šťastni, třeba v klášteře jeden a druhý v tiskárně«.

Zachoval si vždy vysoký ideál kněze, od dětství do hrobu, a měl rád ty, kdo se mu blížili. Nechápal úkol kněžský tak hluboce ideově jako Dostojevský ve Velkém Inkvisitoru, ale jistě vznešeně a ryze.

Při takovém stanovisku k orgánům náboženským rozumí se, že sám, ač byl snášelivý, nebyl indifferentní, naopak tíhl k stanovisku náboženskému, jemuž dal výraz ve zprávě o založení Štulcova »Blahozvěstu« (Č. Včela 27. dubna 1847): »Naučili jsme se, poznavše více různost světa, snášeti věci u nás neobvyklé, a neodsuzovati hned, co by se nám zdálo nepravdivé; každý člověk má svaté právo na rozum svůj od Boha mu udělený jakožto vůdce v životě. Hlavní ale zásluhou vel. p. vydavatele bude — čehož se od něho vším právem nadíti můžeme — opříti se krajnostem (radikalismu) s obou stran, totiž s jedné strany tak zvanému ultramontanství, s druhé úplnému beznáboženství, jakož se i nadějeme, že při redakci svého časopisu na to hlavně a pečlivě bude dbáti, aby se nestal Blahozvěst orgánem jistého jen stavu a zároveň jako protivníkem všech ostatních, nýbrž aby byl orgánem náboženství. . . . My ctíce upřímně mínění a přesvědčení každého, nadějeme se, že přátelsky vedle sebe budou státi časopisy naše, ačkoli nemáme úkoly náboženské:*) avšak celý

*) 9. dubna 1847 Havlíček v Č. Včele v příležitosti polemiky o školství prohlásil, že se v časopisech bude »vystříhati všelikých záležitostí náboženských, kterým co pouhý laik nerozumí«. Obě tvrzení tato jsou patrně ironická, učiněná k vůli censuře. Po zrušení censury Havlíček se ihned o náboženství zajímal co nejostřeji.

musí býti člověk, aby žádná stránka se nezanedbávala, neboť všeliká jednostrannost škodí«.

Štulcův »Blahozvěst« ovšem nedostál úkolu, jejž mu Havlíček určoval. Ozval se sice r. 1849 nesměle při známém listě biskupů rakouských, s nímž i Havlíček polemisoval, ale jinak nevykonal pro náboženský pokrok ničeho. Co Havlíček na něm žádal, ovšem bylo daleko úmyslu vydavatelova. Jsou to vesměs osobní názory Havlíčkovy, z ohledu na censuru arci opatrně vyslovené, přes to srozumitelné:

Havlíček chce předně »člověka celého«, všestranně pěstujícího svou bytost. Je proti jednostrannosti a chce pečovat o všecky stránky života lidského. Jeví se tu jako bystrá hlava sociologická, neupadající v častou vadu: omezené zdůrazňování jedné složky na úkor celku.

Chce za druhé, aby o náboženství bylo dbáno jako o rovnoprávnou složku života; za třetí, aby nový orgán postavil se proti krajnostem, proti radikální nevěře i radikálnímu klerikalismu*); za čtvrté opakuje požadavek upřímného přesvědčení, za páté snášelivost.

Havlíček tedy chtěl náboženství jako podmínku celého, dokonalého člověka. Proto litoval všeho, co náboženství »pravé« podkopává: falešných zázraků, které jsouce vyvráceny odvádějí lid i od víry v »skutečnou pravdu« (Slovan, 20. července 1850); litoval jako »pravého neštěstí«, že z každého náboženství se

*) V Slovanu 23. října 1850 zaznamenal s patrnou libostí: »V Sardinsku panuje největší pořádek a nejpravidelnější konstituční vláda: viděli jsme, kterak tam odsouzeny jsou k trestu časopisy hanobící náboženství a spolu i ultramontánské časopisy, zastávající neposlušnou k zákonům hierarchii.«

»poznenáhlu udělá řemeslo« (Epištoly Kutnohorské XI.); ač ne nerad viděl, že »hierarchie se hyzdí sama« jednáním nepěkným, bolelo jej, že to zároveň škodí náboženství, protože lid obého nedovede rozlišovat (Slovan 26. března 1851). Proto psal o náboženských a církevních poměrech »mnohem častěji než jiné politické časopisy«, (a to při všeobecném tehdejším zájmu o náboženství znamenalo mnoho!) ačkoli záhy shledal, že náboženství jest klasickou půdou nesnášelivosti, která reformním projevům v oboru tom působí mnohem více protivenství nežli články čistě politické (Slovan 15. března 1851) a zejména kněží jsou nedůtklivější nežli vláda, »neboť se sesypou na člověka jako hnízdo vosí« (dopis Boženě Němcové 7. prosince 1846). Věděl i říkal, že kdyby byl nábožensky lhostejný, nestaral by se o reformy v církvi a nedělal si tolik nepříjemností; psal i tiskl o věcech těch tolik, že kdyby byly vydány všecky články Národních Novin a Slovana, týkající se církevních věcí, byla by to druhá kniha vedle Kutnohorských Epištol.

Na společenský účel náboženství se díval utilitaristicky. »Náboženství není na světě jako by toho potřeboval Bůh, nýbrž proto, že toho potřebují lidé, zkrátka že jest a má býti ku prospěchu lidstva a ne pro Boha« (Slovan 1. března 1851). Náboženství »určeno jest« k tomu, aby bylo »vůdcem naším v životě« a proto nesmí »občanskou stránku zanedbávati«, nesmí tedy se omezovat na kostel a vzdalovat se veřejného působení. (Epištoly K. XXVI). »Povinnosti k Bohu a povinnosti k člověčenstvu a národu nemohou býti od sebe odděleny« a nemůže Bohu sloužit, kdo lidu škodí (S. 24. srpna 1850). Ozývá se tu opět

názor jeho seminářského vyznání o lásce k nejbližším, ale znatelně proměněný vlivem Rousseauovy theorie smluvní, ještě zřejmějším v terminologii výkladu, »proč vlastně bylo zřízeno (!) náboženství, »aby totiž se množila láska a poctivost mezi lidmi, aby jeden druhého podporoval, aby člověk toho, čím nad zvířetem jest povýšen, náležitě si vážil« (S. 1. března 1851).

Hlavní účel náboženství Havlíček tedy vidí v praxi, v stránce mravní, v lásce a solidaritě. Pro stránku theoretickou, dogmatickou nemá smyslu, a pokládá ji spíše za živel zbytečně rozeštvávající konfesse a národy, tedy překážející vespolné lásce. Dokazuje, že mezi církví pravoslavnou a katolickou není vlastně žádného rozdílu v učení, protože »filioque« neznamená nic. Pokládá, a »snad i veliký počet katolíků«, Národní Noviny za »čistě katolické, třeba se nesrovnávaly v náhledech s některými pány biskupy« (22. července 1849); o pravosti mnohých svatých pochybuje*) »zůstávaje přece katolíkem, protože to není žádné dogma«! (Šotek 12. ledna 1849).

Doufal skorem až do poslední doby své činnosti, že církev katolická se zmodernisuje reformami kázně a organisace, které proklamoval jako program Národních Novin 7. června 1848, hlavně zrušením celibátu, štoly, desítku a patronátu, zavedením stálých platův a národního jazyka do bohoslužby, založením četnějších biskupství a spojením kněžstva v jeden stav s učitelstvem — dogmat jakožto oboru »citu, víry« se reformatorsky vůbec nedotýkal, nýbrž jen »věcí

*) V Brixenu činil si výpisky ze životopisů světcův a světic katolických s ironickými poznámkami hlavně o stránce pohlavní.

světských« (viz Nár. Noviny 25. ledna 1849, Slovana 14. května a 24. srpna 1850). V prvém nadšení svobody rozkřikl se na šosáckého biskupa brněnského (Národní Noviny 8. června 1848): »Nastanou brzy časy, kdy nebudou biskupství pouhá pastvišťata pro vysoko urozené lenochy . . ., kdy svatá církev zvítězí nad aristokratickou a byrokratickou hierarchií, navrátí se k nám opět Duch Svatý, kterého jste vy posud tělesností svou utlačovali, a pravý duch víry Kristovy zase usedne na svatyně, z kterých jste vy jej vypudili.«

Proto neschvaloval vystupování z církve. »Dle našeho míněni jedná každý katolík, jenž z katolické církve vystupuje, velmi škodlivě, a pomáhá svým vystoupením jenom té hierarchické straně.« (Slovan 14. května 1850). Ba měl hierarchii za zlé, že dohnala Augustina Smetanu k vystoupení z církve; kdyby jej byli nechali na pokoji, byl by »pokojně co učený muž ve své vědě pracoval a zůstal tak katolíkem formálně« jako »nesknočený počet« jiných (Slovan v únoru 1851). Ve shodě s celou povahou svou dbal o nitro více než o formu zevní, ba i než o srovnalost formy s nitrem.

Ale měl ještě jiný důvod k odporu proti vystupování z církve, důvod, kterým i dnes bojuje se proti vystupování, ba i proti antiklerikalismu: jednotu národa ve víře. V Obrazech z Rus je nadšen pro národní náboženství ruské, a »úplné organické spojení státu, narodnosti a víry dohromady«, které jej nadchlo ve svátek pravoslavnosti. Není-li to u nás možno tak úplně, ať aspoň český narod jest uchráněn vnitřních roztržek o víru, které v minulosti div jej nezhubily, myslil si. A protože cit národní

byl v něm od mládí tak těsně spojen s náboženským, že jej i částečně nahražoval, pochopitelný jest jeho nářek (Nár. Noviny 8. června 1849): Církevní reformy se neprovádějí. Proto »asi polovice lidu konečně přestoupí k evangelíkům, a pak naše zem okusí ještě jednou všechny nehody církevních roztržků«, kdežto při reformách jest »veliká naděje«, že aspoň Augsburská konfese by znenáhla se navrátila do církve katolické, a »sjednocenost ve víře jest skutečně největší blaho pro národ«.

Jen člověk stojící tak pevně na stanovisku mravním a nábožensko národním, podceňující theoretickou stránku náboženství, doufající v reformu církve katolické a nedbající rozdílů historicky vyprávěných, mohl hlásati takové názory. Nechával si theoretické věci pro sebe a odmítal mnoho z učení církevního proto, že to »nejsou dogmata«. Uváděl proti protestantismu jako přednost katolicismu, že připouští prý vedle písma též »rozumný výklad« — jakoby ani nepozoroval, že je tomu spíše naopak, ač sám už v Rusku se církvi »vysmíval«, jak »platonicky« si vykládá Šalamounovu píseň (rukopis z 13. listopadu 1843). Octl se tu slovem na půdě politické, a cítil se nucen ke k o m p r o m i s u, který v důsledcích vedl i k r o z p o r ů m v n i t ř n í m. Je-li jednota církevní takové blaho pro národ, jako Havlíček mínil, pak odpůrci jeho mohli z téhož důvodu kárati jej, že Kutnohorskými epištolami působí náboženskou roztržku; a jako on varoval před vystupováním z katolické církve, boje se, že tím oslábne strana přející reformám, tak zase Štulcův Blahozvěst varoval jej: »Počínání p. epištoláře z Kutné Hory není cestou k reformám, alebrž jejich vraždou« (r. 1850, str. 554).

Sám se probojoval těžkou krisí, ale národ chtěl od ní ochrániti. Nepostřehl, že boj, zahájený proti hierarchii, nutně povede dále nežli k reorganisaci poměrů zevních, nemá-li pokrok se zastaviti v polou cestě; a nechce-li ho provésti do důsledků vnitřních, že by vůbec neměl ho začínat.

Miloval svůj národ, ale nechtěl si říci po napoleonsku: »Kdo svůj národ miluje, nešetří ho«*); ovšem pravil dle Ježíše: »Nepřišel jsem dát pokoj, ale meč«, jenže nechtěl jít v důsledku toho do krajnosti. Ne že by sám nebyl měl dost mravní síly k tomu — vždyť se namáhal a obětoval, že víc ani nemohl, a mučednictví neunikl — ale nebyl vniterně úplně rozhodnut, úplně jasný a svůj. Řada dokladů svědčí, že zejména theoreticky záhady si nerozřešil úplně, a přes veškeru genialnost nechalo to na jeho díle stopy nehotovosti, jaké nalézáme i na díle jiných velikánů.

Jde o dvojí otázku: jak smýšlel o náboženství vůbec (tedy o jeho názory sociologické) a v jaké náboženství sám věřil.

3. Názory o náboženství (theorie).

V směru prvém podal tuto definici: »Náboženství v nejširším smyslu« je »nějaké představení, které si člověk každý podle stupně svého duševního vzdělání dělá o původu« a účelu světa**) »a povinnostech svých« (Epišt. K. VI). Terminologie je trochu nepřesna a ovšem nese stopy Havlíčkovy ideologie

---

*) Viz knihu „Svět jako vědomí a nic“ (1904, str. 157).

**) Tato tři slova Havlíček v druhém vydání Kutnohorských Epištol (v brožuře) vypustil. Viz Tobolkovo vydání Politických spisů jeho, III. str. 851.

(výraz »představení« t. j. představa), ale jinak vystihuje věc dobře. Při stanovisku takovém Havlíček nemohl upadnout v slovní rozpaky o termin »náboženství«, a také ho to nikdy ani nenapadlo. Při tomto pojetí též arci nemohlo být u něho řeči o celkovém úpadku náboženství nebo podobných názorech.

Z podkladu, na kterém zbudoval svou definici náboženství, plynou důsledky:

a) Vidav náboženství jev tak přirozený jako každý jiný, Havlíček neviděl mezi ním a ostatním životem rozporu. V jeho Pražských Novinách vyšel 8. října 1846 článek neznámého pisatele, v němž praveno: »Náboženství veliký má vliv na osvícení člověčenstva a dovršuje mravní vzdělání povahy jeho. Ono tedy nikde, kde se o vzdělání lidu jedná, buď slovem anebo písmem, by nemělo vyloučeno býti«. Žádaje za náboženský časopis pro lid, pisatel pokračuje: »Je zapotřebí, aby se rozšiřování a podporování náboženství považovalo co společná záležitost všech stavů, a nejen co výhradná povinnost jediného,« t. j. kněží. Havlíček vývody tyto doplnil vlastní poznámkou: »Náboženství zajisté se všemi světskými naukami velmi dobře se spojiti dá, vždyť pak jest náboženství také světská nauka. Pokud žijeme ve světě, jsou všecky naše věci světské, a to právě jest chyba, že se náboženství od ostatních věcí obyčejně odděluje. Kdo má náboženství opravdu v srdci a hlavě, tomuť se samo i s ostatními jeho vědomostmi a city« (Havlíček tedy uznává v náboženství prvky rozumové i citové) »spojí, a dobře všechno pohromadě obstojí. — Něco jiného jest, kdyby někdo pouhé pověry za náboženství vydával, ty pak se, co nepravda, ovšem nedají

spojiti s ostatními pravdami. Pravda ale nikdy pravdě neuškodí«.

Rozlišoval přísně »pravdu«, totiž víru, a »nepravdu«, totiž pověru, a chválil slavjanofily (Slovan 10. července 1850), že obojí rovněž rozlišují.

b) Uznávaje náboženství za nutnou složku »celého člověka«, která se studuje se stupněm jeho vzdělání, měl za to, že náboženství se zdokonaluje zároveň se vší osvětou. Dokazoval, že »národ irský pro nesmírnou nevzdělanost a pověrčivost svou neumí náboženství své náležitě oceniti« (Pražské Noviny 13. června 1847). Tvrdil tedy, že teprve člověk vzdělaný dovede ocenit náboženství, ale vykládal také, že »rozkolníci ruští, zavrhujíce všeliké novoty, shledali se najednou bez obřadu i bez víry, ale neosvíceni pablesky civilisace, museli padnouti v propast anarchie a demoralisace. Předmět ten podává mnoho k uvažování«. (Slovan 1850 str. 238). Co má znamenat poslední věta, není zcela jasno; nejspíše naznačuje tu Havlíček, že jen člověk vzdělaný může se bez nebezpečí odtrhnout od obřadů a jiných »novot«, církvemi přidaných k učení Kristovu; nevzdělancům, že takové církevní řády jsou užitečny, ne-li nezbytny.

Je tedy nejen snášeliv, nýbrž uznává přímo, že i víra nerozumná má cenu. »Žádný člověk s citem« nemá se posmívat věřící babičce, která za groš míní ulehčit duším v očistci, naopak »musí se z takového činu potěšiti«. (Epištoly Kut. III.) Ba Havlíček nechce ani zvracet autority. Nedává vše »jen k hloubání vlastnímu jednotlivcům«, nýbrž »zrovna naopak víra bez autority neobstojí, avšak právě proto . . . autorita

taková musí míti morální váhu, má-li být skutečně platná«. (E. K. XVI.)

Tu vystupuje relativní, vývojové hledisko. Havlíček shledává shodu mezi věrou a stupněm civilisace. Neuznává dle toho nižádnou církev samospasitelnou (E. K. II), nýbrž za určitých okolností každá víra může být pravá.

c) To souvisí i s noetickým stanoviskem Havlíčkovým. On rozeznává (E. K. II. a III.) dvojí druh »pravd«: pravdy vědecké, které jsou pravdami pro každého, a pravdy náboženské, kterých nelze »nevyvratným způsobem dokázati, bez kterých ale přece svět nikdy nebude«. Taková pravda »jen potud může býti pravdou, pokud jí kdo věří«, ale naopak je pravdou vše, v co někdo upřímně věří.

V důsledku Havlíček uznává »jenom dvojí náboženství: pravé a nepravé... Pravým jmenujeme to, které ten, kdo je veřejně před světem uznává, také skutečně v srdci svém potají věří«. Nepravým je to, které jest jen předstíráno. Mohou tedy býti rozdílné pravdy náboženské u rozdílných lidí a národů, »před Bohem ale (osměluji se doufati),« dokládá Havlíček, »jsou všechny stejně pravdou.«

Havlíček je tedy positivista, vylučující náboženství z oboru poznání objektivního a shledávající je v přesvědčení vnitřním, čímž náboženství zároveň se přesouvá do sféry mravnosti, protože přesvědčení musí být upřímné a poctivé. Positivism jde ovšem ruku v ruce se snášelivostí, kterou Havlíček odlišuje od indiferentismu (E. K. IV. a V.), ovšem nevalně

přesvědčivě. V tomto bodě neměl důvody nejšťastnější.*)

---

*) Mnohem zdařileji pojednal o náboženské otázce v tomto směru anonymus —jz— (patrně Havlíčkův přítel ze semináře, později evangelický duchovní Klejzar) v Slovanu 13. července 1850 str. 517) v soustavném článku »Pravá křesťanská církev«, z něhož uvádím výtah pro věcnou i historickou zajímavost jeho a pro srovnání s názory Havlíčkovými, jenž otisknuv tento článek bez poznámky, jistě dal na jevo, že s ním v podstatě souhlasí. Klejzar píše: »Byť i bylo náboženství původu božského, byť by ono naprosto neb objektivně vzato bylo pro všecky časy a prostory jen jedno: přece zjevení samo se stalo ne najednou, než poznenáhla, ne skokem, ale po stupních — a to vždy podle potřeb času a po schoplivosti lidské. Čtyři tisíce let podle židovského letopočtu uplynulo, než zásady křesťanského náboženství světu . . . mohly být ohlášeny.

Jest to předůležitý rozdíl mezi náboženstvím naprosto . . . a mezi zjevením v některém čase stalým, které poslední je kombinace božského a lidského, věčného a časného a zdokonalitelné. Ovšem že je zas dokonalé zjevení totožné s náboženstvím naprostým . . . Církev jest rozsahu širšího než náboženství, neb mimo náboženské zásady a učení (dogma) obsahuje ona celý kult a řízení církevní«. Křesťanství je dokonalé zjevení boží, ale tím ještě není dokázáno, že je pravá křesťanská církev. »Já proti tomu nic nemám, když která ze stávajících církví to považuje za své právo a povinnost a cíl vyvinouti se v pravou křesťanskou církev, neb to mají všechny chtít a o to vespolek usilovat: ale o dosáhnutí konečném toho cíle již nyní dovoluji si prozatím silně pochybovat, až mi bude . . důkaz podán. Však ale tomu pro nynějšek odporuje historická analogie s jinými okresy života«. N. př. je více států více méně dokonalých, ale nebylo a není tu ideálního. »Jinou obdobu nám poskytuje umění a rozličné umělecké školy, které v náboženství rovnají se konfessím. Jako může být jen jedno pravé náboženství a zjevení tohoto, tak napodobně může být jen jedno pravé učení. Ale jako v náboženství, tak se nacházejí i v umění stupně vyvinutosti historické a dokonalosti a směry, kterých jsou umělecké školy representanty«. Je mezi nimi též zelotství, fanatism a osočování. »Též

d) Havlíčkův názor o pravdách náboženských vede k odporu vůči missiím aneb apoštolování. Klada váhu na mravní stránku a pokládaje za největší »kacířství a rouhání a neznabožství« nepoctivost a hloupost (E. K. I.) bez ohledu na positivní obsah víry, podceňuje dogmatickou stránku, protože »nemá se žádný rozumný člověk hádati o věcech, které se pouhým rozumem*) pochopiti a posouditi nedají« : byl proti proselytismu v každém ohledu, jak u jiných tak u sebe. O netištěném epilogu k Epištolám Kutnohorským dí, že »neřekl v nich žádnou nepravdu«, ale také ne »celou pravdu«, »celé a úplné své přesvědčení«, a dále: »každý jednotlivý myslící člověk své zvláštní náboženství má, pročež také užitečné ani potřebné není, aby každý své osobní mínění celému světu ohlašoval o věcech, které s jistotou vypátrati posud není dáno člověku. Jsouť v náboženství věci, které jsou předmětem jen vnitřního srdečného tušení člověka«, jiné však »sahají hluboce« do života občanského, a jen o těchto bylo v Kutnohorských Epištolách jednáno.

Uvážíme-li, že Havlíček (v Slovanu 27. listopadu 1850) zvolal na Vídenský Denník: »Vězte, že vás nikdy za hodny neuznám, abych před vámi skládal své úplné vyznání víry« a že opravdu také ho nikde neprojevil — kromě zápisků ze semináře, které ne-

---

tak nedůvodné jest dokazování povinností, držeti se té neb oné církve«. Uznávam-li americký stát za lepší než rakouský, nepřestěhuji se proto do Ameriky, ale přičiním se o zlepšení Rakouska. Podobně v církvi. Na konec uváději se dle bible hlavní zásady křesťanské.

*) O výraze „pouhý rozum“ (= reine Vernunft Kantova) viz kap. VI. této knihy.

mohou přesně dokazovat jeho pozdější stanovisko — vidíme, že své přesvědčení o náboženství jako »záležitosti jen privátní (osobní)« (E. K. II.) prováděl netoliko v případě obavy před profanací (Ježíš: Neházejte perel svých před svině), nýbrž všeobecně, skoro tak opatrně jako Jungmann. Od Jungmanna ovšem lišil se v tom, že vedle subjektivních pravd náboženských uznával »neomylné pravdy, které dle našeho přesvědčení každý musí uznati a nikdo nemůže vyvrátiti« tedy axiomata objektivní, vědecké názory o náboženství, za které se bil a které šířil; uznával dále potřebu i možnost reforem církevních, a toto přesvědčení propagoval také jako vlastní účel Kutnohorských Epištol*).

*

Uvedl jsem Havlíčkovu náboženskou theorii a objasnil, jak vyplývá z jeho povahy a základního stanoviska. Vyvinula se přirozeně a přece se vyvrací sama. Vedle správných podkladů má části i důsledky pochybené.

Stanovisko, že náboženství je věc soukromá, vede na konec ke kvietismu a zaražení duševního pokroku. Havlíček výslovně chce »pokrok ve věcech náboženských« (Slovan 24. srpna 1850), který nyní pro neschopnost hierarchie »musí nyní vycházeti od nás neknězí«. Kterak jej však uskutečniti, když každý má si víru nechat pro sebe a tak být snášeliv i k po-

*) Mimo jiné, svrchu zmíněné reformy, navrhoval také »mše držet jen ve svátek« a ve všední den »jen nějaké modlení«. (Ep. K. XXVIII.) Sahal tedy i do oboru liturgického a jevil tu — snad pod ruským vlivem — pochopení pro sváteční ráz náboženského povznesení mysli a snahu, aby náboženství nesevšednělo a nestalo se »řemeslem«.

věře, protože subjektivně je stejně pravdiva jako jiné přesvědčení? Ovšem, odpoví se: Šiřte vzdělání, a pověry vymizí samy sebou. Ale to neodstraní obtíži.

Předně, proč by proti pověře mělo být vystupováno pouze nepřímo a ne také přímo? Za druhé, Havlíček výslovně vyžaduje vyučování náboženství ve škole (E. K. XIX. 10, 11.) a zamítá snahy o školu od církve »neodvislou«. Při vyučování tom ovšem nutno probírat i části dogmatické. Kterak je však možno připustit, aby je učitelé vštěpovali mládeži, když jich nikdo bezpečně neví, nemůže dokázat ani vyvrátit a když jsou soukromé, osobní?

Havlíček zabředl vlivem osvícenství do upřílišněného individualismu. Náboženství jest ovšem osobním živlem, ale ne v míře rozhodné; celé národy, pokolení, vrstvy lidstva mají společnou víru o hlavních otázkách svého účelu, původu a svých povinností, společné duševní jmění, jež odkazují potomstvu, aby je přijalo a dále množilo. Proto jest přípustno i potřebno vyučování náboženské*), proto přípustno jest i šíření víry. Není takových podstatných rozdílů mezi náboženstvími jednotlivců téže doby a téhož národa, aby nebylo víry společné, mohutného pouta solidarity a lásky. I v náboženství jsou Böhme-Mickiewiczovské »stupně pravd«, tedy »pravdy, hlásané všemu světu« nebo národu. A zas ani ve vědě není vše pravdou »neomylnou«, nýbrž je spousta domněnek, hypothes, které přes to, že nejsou nepochybny, jsou propagovány pro svou pravděpodobnost. Není absolutního rozdílu mezi pravdou vědeckou a náboženskou, naopak je

*) Tímto všeobecným názorem naprosto nemíním hájiti snad t. zv. „náboženské vyučování“ ve školách dnešních!

mezi nimi mnoho styčných bodův a někde úplně splývají.

Všecko to Havlíček v rozličných projevech svých zdaleka tuší, ale ve své theorii náboženské neprovedl moderních názorů těch do důsledků — zabočil zpět v abstraktní logičnost rázu 18. století a tak se dostal v rozpor sám se sebou. Na příklad názor o výlučném osobním náboženství je neslučitelný s nadšením pro náboženství národní, nezanedbávající občanský život, rovněž neslučitelný s Havlíčkovými názory o výchově. Názor o náboženství jako »věci soukromé« znamená, že nikdo nemá být nucen k nějakému náboženství,*) ale nikoli, že by veřejnosti do náboženství vůbec ničeho nebylo. Soukromost náboženství jest program pochopitelný v době, kdy mezi skutečnou věrou a vnějším členstvím určité církve jest rozpor, ale program ten, jak dobře vidí Natorp v díle »Socialpaedagogik« (1898), je pouze provisorní. Ne v tom vězela hlavní chybnost bývalých theologických hádek, že mocní neponechávali každému jeho soukromou víru, nýbrž v tom, že se přeli o malichernosti podružné a dávali jim dosah zásadní. Spory o skutečné principy však nelze pohrdlivě odbývat jako »hádky«: shoda v těchto principech je pro určitou společnost v určité době blahodárna, ba nezbytna, a sám Havlíček dobře to vycítil v Obrazech z Rus.

Ovšem, je si patrně vědom, že v národě českém podobné shody národnosti, víry, církve a státu dnes není a nemůže být. Proto zaujal stanovisko kompromisní; ale nebyl to kompromis úmyslný, nýbrž stanovisko souhlasné s jeho vlastní věrou.

*) Sr. Bernsteinovu polemiku proti Kautskému v této věci v Socialistische Monatshefte 1904.

4. Víra Havlíčkova.

Víra Havlíčkova je založena na katolicismu, z něhož ovšem nepřijímá velmi mnoho. Církev katolickou Havlíček přirovnává v Epištolách Kutnohorských k domu zchátralému, prolezlému hmyzem, ale postavenému dle krásného a čistého plánu. Chce tedy, jako jiní reformátoři, vracet se k původní ryzejší církvi a dle toho dnešní stav opravit.

V ohledu dogmatickém Havlíček šel cestou deistů, ponechávaje pouze některé hlavní články víry, a při tom časem kantovsky, časem positivisticky rozlišoval víru a poznání.

Havlíček věřil v osobního Boha. Ve vzpomínkách sestry Johany (str. 15.) čteme: »Věřil v nejvyšší bytost. V paměti jsou nám slova jeho: To přece musí každý uznati, že jest nějaká bytost nad námi«. V polemice s Vídenským Denníkem (Slovan v listopadu 1850) dokazoval, že není atheistou, mimo jiné slovy: »Nechci se chlubit, ale to pravím, že já smýšlím jako český lid a že český lid tak smýšlí jako já.« Byť byla v polemice té i část ironie, tento důvod je myšlen do opravdy. Že jindy a častěji Havlíček nekonstatoval svůj theism, je přirozeno — svým čtenářům to dokazovat nepotřeboval.

Byloť to jasno z celého způsobu jeho psaní. Rád, často a upřímně užíval výrazů, jako: »Mocná Ruka Nejvyššího pomůže nám« (Praž. Nov. 11. března 1847), »doufám k Bohu, že« strana hierarchická upadá (předmluva k Epišt. K.) »utiskování lidu nechce Bůh« (tamže), »nezáleží jen na mně, učiním, ostatek trochu také záleží na Pánu Bohu, snad učiní též« (14. června 1845 Weidenhoffrové) »doufejme, že Bůh nepopřeje-

konečného vítězství« těm, co Havlíčka pomlouvají (dopis J. Remešovi po návratu z Brixenu 27. září 1855.)

Naproti tomu velice málo napsal o působnosti boží. V rukopisech mezi poznámkami k Börneovi zanechal aforism: »Že Bůh světem vládne, to je jistá věc; ale dle jakých pravidel, to ani čert neví« (27. června 1852). 2. ledna 1848 napsal v Pražských Novinách, »že jest poctivou jenom ta vláda, . . . která sebe nevymiňuje z mravných zásad, kteréž i jednotlivcům i společnostem od Boha věčným zákonem přírody předepsány jsou.« Obraceje se v Národních Novinách 5. prosince 1848 proti titulu císařskému »z Boží Milosti« napsal: »Dobře víme, že králové od Boha nepovstali, nýbrž tak dobře jako každý jiný člověk své povinnosti na světě mají. Bůh nestvořil krále, on stvořil člověka.« Z těchto několika slov jasna je víra křesťanská,*) zbavená kriticismem kantovským nejisté metafysiky a zabarvená liberalismem politickým.

Havlíček patrně setrval vždy v mínění, že nelze vědět »nic jistého« o Bohu a jeho vlastnostech, jež projevil v kredu seminářském. O Bohu, životě posmrtném a jiných takových záhadách napsal v Slovanu 6. listopadu 1850: »Já si zbytečně podobnými

*) Za „nejkrásnější slova" Havlíček pokládal slova člověk a křesťan a horlil, že Rusové je „zohyzdili, zprznili: nazývají prvním sloužícího, druhým nevolníka sedláka". S téhož stanoviska si stěžoval: „My se pořád točíme okolo mythologie, užíváme cizí pohanské nesrozumitelné národu, a svou křesťanskou, která na polou ještě panuje zanedbáváme." I chce „spisovati kusy tam jednající o nebi", komické i vážné o čertech, andělích atd. (Oba ty zápisky, uchované v sbírce Tûmově, pocházejí z ruského pobytu.)

věcmi hlavu nelámu a věřím jednoduše, že Bůh, který mně již v tomto světě na příslušné místo postavil, zase bude nejlépe vědět, kam se po smrti nejlépe hodím, a poněvadž vím, že Bůh zcela konstitučně vládne« (to jest vysvětleno v poznámce důvodu, že boží vlastnosti se vespolek omezují, n. př. spravedlnost a dobrotivost) »jsem přesvědčen, že se mi křivda a nespravedlnost státi nemůže.«

Věřil tedy v Boha, ale resignoval na přesné poznání o něm; věřil v život věčný, ale nepředstavoval si ho určitě. Avšak i tu zůstával Havlíčkem: ač nemiloval úvah o takových věcech, přece se smál, že lidé se jich »bojí neb aspoň neradi o tom slyší«, jak psal z Brixenu neznámé osobě*), a psal cyklus »o posledních věcech člověka, kdežto« sliboval »si práci dám, hlavně z chemického stanoviska podporovati svatou theologii v její theorii o nesmrtelnosti« s úmyslem »přinutit lidi k smíchu nad tím«, čeho se bojí«.

Chemii pilně se zabýval už jako student; v Brixenu pak studoval odborné spisy o rolnictví, a tak ona myšlénka mu byla blízka. V cyklu máme arci jen dvě básně, a patrně jich více vůbec nenapsal. V prvé, úvodní, přirovnává život k divadlu, v němž se herci mezi akty přestrojí; smrt není než takové přestrojení v jinou podobu. »Nesmrtelný jest tvůj duch v nesmrtelném těle.« V druhé žertovně varuje před pohřbíváním na hřbitově, kde z mrtvoly vyroste tráva a krávy ji spasou; lépe je vsadit na hrob lípu pod níž lidé usedají, z nížto včely nosí med a tak na konec »ještě budou hezké holky tebou sladit kávu«.

*) Dle Quisova mínění (Koresp. K. H. str. 792) byl to Dr. J. Podlipský.

Na těchto básních není nic proti víře; mylno bylo by v ní shledávat materialism a pantheism.*) Básně jsou vysloveně theistické (»nepátrej, co Bůh ti dá za hrobskými vrátky«) a chemický rozklad těla nepovídá nic o duši.**)

Ve větě svrchu citované Havlíček bez obalu slučuje »Boha« i »přírodu«. Že však pantheistou nebyl, plyne z jeho povahy i výchovy. Představa pantheistická proň byla příliš abstraktní a neurčitá. Ovšem ujímal se pantheismu proti ztotožňování s atheismem, omlouvaje (v Slovanu 5. února 1851) Augustina Smetanu, jenž se nedal zaopatřit: »Mezi osobním (personalním)***) a žádným Bohem jest veliký rozdíl«. Proti tomu ve Videnském Denníku 20. února 1851 dokazoval anonymně Tomek (autorství své doznává v Pamětech), že neosobní Bůh není žádný Bůh. Ujímal-li se Havlíček pantheismu takovým způsobem omluvným, patrno, že se s ním neztotožňoval.

Přes rozumové vyškolení zůstával, jak sám se chlubil, při víře lidu, zbavené pověr. Schvaloval soucit

*) jak činí Jakubec v Literatuře české XIX. stol. (III. díl, 1. svazek, str. 711) odvolávaje se na Feuerbacha.

**) Sr. Havlíčkův epigram „Jisté německé škole“ ze samého konce Havlíčkova života (26. ledna 1856).

Kterak pak Vám nenadati
učených knedlíků,
když zkoumáte, co je duše,
v chemickém rendlíku?

O té moji v bibli stojí,
že jest boží dech,
co ty o své vychemíš,
to si, Němče, nech!

***) Zde má správně býti »neosobním«.

lidu s vyobcovaným knězem Augustinem Smetanou: »Lid tento věří v Boha, ale v Boha milosrdného, laskavého, spravedlivého, v Boha, jenžto se nedá zneužívati za nástroj k ukojení světských choutek svých »tak zvaných služebníků.«

Svůj demokratism odůvodňoval též nábožensky: »Bůh stvořil všechny lidi podle obrazu svého, všichni jsme, jak nás pravé náboženství křesťanské učí, bratři, synové a potomkové jednoho otce.« (Nár. Noviny 6. července 1848). Rovnost žádal též pro všecky rozdílné národy a v jejich existenci shledával důkaz »nevyzpytatelné prozřetelnosti« a velikosti »původce těchto tvorů«, která »skloňuje člověka do prachu« (Nár. Noviny 17. července 1849 a Slovan 28. červn 1851).

Tuto zbožnost a smýšlení křesťanské přenášel i na část učení církevního. Nejen se neposmíval náboženství, nýbrž odmítal podezření, že by chtěl epigramy o jezovitech a jinými vtipy »zlehčovati veliké jméno Pána Ježíše« nebo »sv. Ducha, kterého si já zajisté nejlépe vážiti umím«. (Šotek 13. ledna 1849.)

Při tom však odmítal »pietism« Lva Thuna (Nár. Noviny 5. srpna 1849), růženečkářství (Slovan 27. listopadu 1850), pověry všeho druhu,*) i slovíčkářskou theologii. Poukazoval, že nelze se držet jen litery písma, sice by zásada »Hledejte království božího a ostatní bude vám přidáno« změnila nás v samé fakiry; užitečnější je zásada: Člověče přičiň se a Bůh ti požehná! (Nár. N. 6. července 1849.)**) Nevěřil, jak

*) V dopise psaném 14. května Weidenhoffrové libuje si, že kněží na Peruci »nevěří nic, leda co je rozumné«.

**) Odvažoval se i na jisté naivně nábožné náhledy českého lidu. Proti poukazu, že i vůl, vrabec a jiní tvorové při východu

prohlašoval, v rozličné svaté a jiné církevní instituce. Hněval se na historické lži o zásluhách církve, když »církev má dosti spravedlivých, velikých a pravdivých zásluh« (Nár. N. tamže).

Ovšem zásluh církve katolické o národ český přes nejlepší vůli neznal. V Epištolách Kutnohorských nevěří v mínění, že zásluhy kněží o národní probuzení byly by zásluhou církve. Naopak zná minulé hříchy církve proti národu českému, a klade je na vrub hierarchii, prohlašuje, že »není možné žádné vyrovnání mezi českým národem a hierarchií«, »nelze býti přítelem národa českého a spolu služebníkem hierarchie« (Slovan 26. dubna 1851). Stejně nenáviděl hierarchii protestantskou, n. př. anglickou (E. K. XXI).

Otázku Husa a husitství, která každého Čecha nutí, aby k ní zaujal stanovisko, řešil si takto: »Pro nás Čechy byl Hus důležitější ještě v jiných ohledech než právě v církevním«. Byl upálen »mnohem více« z národních a politických příčin nežli z náboženských«, napsal v Slovanu 14. září 1850, ale 18. září v dokončení téhož článku soudí: »Vůbec má celé snažení Husovo ten ráz, že chtěl zničiti slepé poslušenství k hierarchii, kterého tato jen ke svému světskému zisku zneužívala . . . Proto také byl Hus u celé hierarchie v takové nenávisti a to jest jediná příčina jeho ohavného usmrcení a mučednictví«. Podškrtl jsem výroky, které si odporují; patrno, že Havlíček sám v ohledu tom neměl jasno

---

slunce padaji na kolena nebo jinak projevuji pokoru k tvůrci, a že tim více člověk má být i tvůrci podobným způsobem oddán, praví: Ty však nejsi vůl a tedy si neber z vola příklad; »ubezpečuji tě, že kdyby vůl měl tolik na práci jako ty, netroubil by na vycházející slunce«. (Rukopisy Tůmovy).

(česká historie nebyla tehdy ještě objasněna tak jako dnes), a že je důkazem špatného pochopení Havlíčka, otiskuje-li se znovu a šíří tento článek o Husovi, jeden z jeho nejslabších.*)

Ale ještě jednu nehotovost a nerozhodnost u něho pozorujeme a to právě, kde bychom nejméně čekali.

Sestra vypravuje o něm,**) že ho nikdy neviděli se modlit, jen jednou v předvečer porotního soudu pražského »přecházel dlouho po pokoji a činil si zápisky. Po dlouhé době kroky jeho ztichly . . . Julie otevřela polehounku dvéře. Spatřila jej klečícího«. Byl to podobný příval citu, jaký mu byl vynutil již po odchodu ze semináře »Modlitbu vlastencovu«? A projevil se snad častěji, v případech, o nichž nemáme zpráv?***)

Modlitba je projev zbožnosti: klečení však je posunek prosebný, navyklý v mládí. A zdá se, že Havlíček se nevymanil úplně netoliko z takových zvyků, nýbrž ani — z pověr, ač proti nim tolik bojoval.

---

*) O Husitech soudil, že »ve mnohých věcech velmi rozumně a poctivě smýšleli, a budeme-li se jen jejich chyb vystříhati, zasluhují zajisté dobré stránky jejich našeho následování«. (E. K. XIII.) Škoda, že ty chyby i přednosti zamlčel. Patrno, že na nich viděl chyb několik, ne jedinou, jak míní někteří.

**) K. Havlíček v rodinných vzpomínkách str. 15.

***) G. Toužil otiskl v Pražském Illustrovaném Kurýru 1906 (6. září) sdělení Kateřiny Mrázkové, služky a chůvy u Havlíčka z doby kutnohorského pobytu, že »páni« (t. j. Karel Havlíček a Julie) »chodili do kostela«. Ovšem to nerozhoduje, ale jest charakteristické a připomíná výrok Jungmannův o Sokratovi, učiněný v jeho zápiskách.

P. M. Veselský vypravuje tento příběh asi z r. 1850*): Jednou se Havlíčkovi rozbila dýmka, kterou dostal na památku od hraběte Vojtěcha Deyma. »Pohlédl na ni smutně a pravil: »Událost tato vrhá na mne jakousi smutnou předtuchu. Ale pamatujte na mne, že i Rakousko jednou samo tak se rozbije, bude-li nadále sledovati svých nynějších rádců . . .« A tu povzdechna si hluboko . . . obyčejný humor jeho umlkl toho večera.«

Z Brixenu Karel Havlíček psal bratru Františkovi 29. srpna 1854: »Já jsem vždy, ani nevím proč, doufal, že uvidím zase domov, až mi bude 33 let a proto nyni myslím« atd. 31. října 1854 psal mu totéž opět. 15. července 1853 psal matce: »Pak (za rok) »mi půjde na 33 let, a na ten rok mám ja velikou jakousi důvěru«. Podobně v dopise matce 24. června 1854. —

Sestra Johana vypravuje v citované knížce: »Od nějakého času nosil na krku na těle stále malý stříbrný křížek. Činil to ovšem zcela neviditelně a nikdy o tom nemluvil. Patrně to stačilo jeho vnitřní nábožnosti . . . Křižek sundali jsme mu teprve při jeho smrti.**) Také malý medailonek s obrázkem p. Marie jsme u něho našli«. Že by ten stříbrný křížek byl totožný s »železným« křížkem, který Havlíček dostal od Weidenhoffrové (dopis ze 14. srpna 1845), není pravděpodobno, protože zrušil zasnoubení a 2. listopadu 1847 vyžadal si od ní zpět dopisy (což odepřela): patrně se tedy

*) Také v citovaném článku Toužilově obsaženo je totéž vypravování »dle sdělení mistra Fialy« (21. listopadu 1906).

**) G. Toužil v citovaném článku (24. listopadu) sděluje, že tento křižek (s Kristem) chová dosud u sebe jako památku.

od ní odvrátil i vnitřně a sotva by byl nosil i nadále památku po ní.

Budiž tomu jakkoli, v uvedených faktech jest odpověd na to, čeho si Havlíček sám nemohl u jiných vysvětlit a o čem psal v Obrazech z Rus: »Nepochopitelno mi vždycky bylo, jak tito kupci, jinak v životě velmi zdravě a moudře smýšlející, jenom v náboženství tak nesmyslní a pověrčiví býti mohou: kterak věci, jimž by se v každém jiném případu pro jejich nesmyslnost a k pravdě nepodobnost jenom vysmívali, přece v náboženství věřiti ba ctíti mohou«. Ačkoli pověru odsuzoval, sám se jí vždy neubránil. Přikládal zvláštní význam určitým předmětům (křížek), příhodám (rozbití dýmky), číslům (33) a podobným jevům i vztahům jako pověra, a rozhodně se příčí hlavním názorům Havlíčkovým, stejně jako druhá krajnost — nevěra. Havlíček nebyl prost ani záchvatů pověry ani nevěry,*) ale ani jedna z těch krajností není pravým výrazem jeho náboženství. Jsou jen dokladem jeho vnitřního života, zmítaného protivami, a jeho povahy rozumové i náruživé. Podobně vidíme, že v Brixenu on, tvůrce žertovných rouhavých veršů, překládá náboženské epigramy (Zdania i Uwagi) z Mickiewicze a jeho předloh (J. Böhma a j.) nevy-

*) Pěkně to kreslí v epigramě

»Tomáš II. (21. ledna 1856).

Mnohé věci věřím rád,
nemusím jich omakat;
jiné, než jim víru dám,
dříve dobře ohmatám;
mnohé držím přec za šal,
třeba bych je omakal«.

Ovšem příčina těchto rozdílů není ve věcech, nýbrž i v osobě samého »Tomáše II«.

jímaje veršův o »andělech« a »čertech«, ba že i v novinách psal »Anděl strážce bdí nad zástupci našeho lidu« na Moravě (N. N. 4. listopadu 1848), že z Mickiewicze překládal i takovéto myšlenky:

Vědy zlosynů.

Vidiš-li, že darebák ve vědách pracuje,
varuj se, jest to zbojník, jenž si zbraň kupuje.

Ohník.

Jak bludičky se chytrost světská nám nabízí:
na bahně loudí nás, když s cesty sejdem, mizí.

Protože nepřeložil všech a mezi vynechanými jsou sice některé nejkrásnější, ale přímo protivné jeho názorům a povaze (některé jsou scholastické, některé aristokratické, některé úplně mystické a kontemplativně protipolitické), lze soudit, že tu pořídil výběr a že s přeloženými sám do značné míry souhlasil.

Souhlasil s odporem jejich proti »mudrování« a proti nadutosti rozumujících, zejména však s hlubokou mravní vážností a přísností jich. Velký počet jich hlásá subjektivism: Bůh je v nitru, bez vlastního přičinění není ti nic platen,*) každý má z Boha tolik, co si vydobude, z písma vyčteš tolik, nač stačí tvé oči, a tak dále. Vidíme, jak blízko je to Havlíčkovu názoru o náboženských pravdách osobních, ovšem bez druhé stránky, kteráž u Havlíčka vynikala stejně, beze snahy po reformě sociálních zřízení a po zevní činnosti vůbec.

Havlíček naopak právě tkvěl v jádru bytosti své v úsilí reformním. V rukopisech Tůmových jest jeho aforism: »To co pravil had-ďábel v ráji i já vám

*) Sr. některé výroky Havlíčkovy, zejména Perunovu žalobu v II. zpěvu Křtu sv. Vladimíra: »Sám se nechce žádný starat, za všecko se modlí« atd.

opětuji: odřekněte se Boha a budete sami bohové (t. j. nespolehejte se ve všem na něho a budete většími lidmi)«. Velikolepá tato interpretace, hodná hloubky výkladů Heglových, Dostojevského a Tolstého, vztahuje se ovšem také na zdokonalení vnitřní a potud s epigramy Mickiewiczovými souhlasí; ale zároveň míří i na život zevnější, jak ukazuje další aforism téže sbírky: »Tak ku př. všechno to co u nás zastává zouvák jest« (v Rusku?) »jediným úkolem života tvora stvořeného podle obrazu božího, vykoupeného drahou krví Kristovou: a vy chlapi pravíte, že jsem atheista a vy že ctíte Boha?«

V epigramech Mickiewiczových je hlásáno důsledně náboženství vniterné a jeví se odpor vůči tělu a zevnějšku, tedy i vůči politice. Havlíček není tak jednostranný, klade důraz na nitro i na zevnější důsledky vniterného náboženství, ale za to upadá v rozpory: samota a společnost, činnost a utrpení, rozjímání a praktická činnost se střídají a potírají, srovnáme-li tyto překlady s jeho celou povahou. »Svět jest ustavičný boj«, napsal v Nár. Novinách 23. září 1848. O něm samém to platilo nejvíce.

Havlíček nedospěl ke vznešené harmonii theorie a praxe, filosofie a mravnosti, která jest jádrem náboženství v nejvyšším smyslu; nedospěl k jednotě, která jest více než harmonie. Měl smysl pro obě stránky, ale jako nedovedl v definici své najít pro ně výrazu jediného (jmenuje vedle sebe původ, účel a povinnosti), tak ani v životě jich dokonale nespojil a nepopřál jim stejné účasti v něm. Zůstaly vždy poněkud odděleny, a stránka theoretická (dogmatická) se vyvinula slabě.

Že neměl rád úvah dogmatických a že víru chtěl uzavříti v jednotlivce, mělo původ v jeho slabosti na tomto poli; kdyby sám v nitru byl měl otázky ty rozřešeny původně a mocně, nebyl by odolal propagovat je tak odhodlaně jako propagoval jiné své názory. Ale jeho povaha nepřivedla ho k tomu; byl racionalista, ne však systematik. Rozhodoval otázky po žurnalisticku, příležitostně; ponořoval se do hlubin skokem, ale nikdy tam dlouho nezůstal. Vrcholné složky společenského života byly mu v celku cizí; jeho povaha tíhla k složkám základnějším — v náboženství přecházela tedy k mravnosti. Mravnost, »poctivost« byla jeho velikým heslem, byla kompasem jeho dráhy. »Základním uzlem člověčí bytosti« (Praž. Noviny 5. listopadu 1846) byla mu protiva »egoismu« (pro užitek) a »mravnosti« (z náklonnosti). A ve Křtu sv. Vladimíra (Bezbožnost v Rusích) v žertovném rouše znázornil stanovisko, že »světská« mravnost a dokonce řád přírodní obstojí klidně i bez víry v Boha. To je sociologicky úplně správno, a snad také vysvětluje, proč Havlíček, překládaje nadzmírněné epigramy, vynechal jeden, kde víra v Boha je prohlašována za pramen mravnosti a vlastenectví.*) Ve skutečnosti spíše mravnost obstojí bez náboženství nežli naopak. Náboženství jest vyšší a pozdější, mravnost původnější a základnější.

Havlíčkův agnosticism, paralysovaný věrou v Boha a jinými náboženskými živly, pozůstalými z mládí, zůstal daleko v pozadí za jeho silou mravní. Kdežto v mravním ohledu zanechal stkvělou památku pro vždy jako pracovník veliký a čistý, v náboženství,

*) Ovšem bylo by možno to vyložit i okolností, že tento epigram přeložil již Čelakovský.

speciálně v theoretické jeho části nemůže nám dostačit.*) Nebyl prorokem, nenalezl nového principu životního — nehledalť ho a setrval celkem na stanovisku předchozím, buď kompromisním anebo nerozřešeném. Jako v politice, tak i v náboženství si asi říkal: »Lhát nechci a nebudu«, ale úplné své přesvědčení říci nemohu. Zůstaly v něm prvky víry lidové i prvky deismu a racionalismu, a z rozpaků si pomáhal tím, že si otázkami podobnými »hlavy nelámal«, a nálady své vybíjel tu zbožným slovem, onde vtipem.

Ale příčina této nejednotnosti Havlíčkovy vězela ještě jinde. Takové zjednodušené a na veřejnost resignující náboženství nemohlo dostačiti vnitřní touze a potřebě. Svazek s církví, jejíž representanty Havlíček nenáviděl, nemohl mu poskytnout předmětu lásky a důvěry, k níž tíhl vždycky. A za to vše nalezl náhradu v nacionalismu.

D. Náboženský ráz nacionalismu.

Národnost byla mnohým buditelům a podnes je mnohým vlastencům, ačkoli jinak jsou indiferentní, náboženstvím. V ni věřili a doufali, ji milovali. Místa památná po předcích jsou Kollárovi »posvátná, kamkoli kráčíš«, a nad hrobem národů slovanských prolévá slzy »jako nad kostmi milenky«. Viděli jsme, jak Havlíček jmenuje náboženství svou chůvou a milenkou, jak jinde v erotické chvíli lásku k milence prohlašuje za nové náboženství své: poměr přírodní

*) Nejen že od té doby se poméry změnily, nýbrž on sám příležitostně od názorů vlastních odbočoval. Tak v Slovanu 5. února 1851 sděluje, že v Anglii roste spolek pro vyloučení vyučování náboženství ze škol, a dodává, že při nesnášelivosti hierarchie »bude věru konečně zapotřebí chytiti se též tohoto prostředku co jediného k zachování svornosti mezi spoluobčany«.

a mravní mění se v náboženský; a podobně svazek národní, původně anthropologický a jazykový, pěstován jest nacionalismem v politický a náboženský. Z podkladu přírodního rostou ideje a ideály.

Obrození národa českého bylo způsobeno v řadě neposlední náboženským nadšením, které mělo nacionální obsah. Národ buditelům byl božstvem, jeho vzkříšení ideálem, jeho jazyk modlou. Jak ve velikolepé víře v zázračné vzkříšení jeho, tak i ve fetišismu a malicherném písmenkovém pobožnůstkářství, jak v ohnivé činnosti tak i ve fanatismu a v mučednictví vynikal náboženský živel. Mystika i organisace, cit i rozum provázely vlastence v jejich díle. Pěkně na tento ráz probuzení poukázal již Tomek v novoročním článku Vídenského Denníku r. 1851. Vypravuje o předbřeznových vlastencích: »Mezi sebou spojeni byli dosti vroucně svazky společného přesvědčení, společného snažení, tak jako nějací apoštolové nového učení, které si mělo s těžkostmi klestiti cestu do světa. Svět se k nim skutečně choval jako k nějaké nové sektě. Jedněm se zdálo počínání jejich blouznivé, druhým brzy i nebezpečné.« A Havlíček ještě dříve v zavažném článku Národních Novin 23. září 1848 přirovnával dřívější vlastence k »pokoutní sektě«, která »nyní« již stala se národem a prorazila úzké hranice, v které byla dříve sevřena. Mluví-li Tomek o přesvědčení a snažení společném, poznáváme v těch výrazech zřetelně theoretický i mravní prvek náboženství; definujeme-li náboženství přesněji a jednotněji jako princip, jako smysl života, hodí se výměr ten na české buditele úplně.

Přirozený cit národní a lásku k jazyku rodnému povznesli v duchu současných ideí osvětových rovněž

na ideu a skvělá budoucnost národní stejně jako slavná minulost jim planula v duchu jako ideál. K ideálu tomu směřovala jejich práce, pod jeho zorným úhlem viděli vše — vědu, literaturu a vůbec civilisaci. Jungmann, který první a nejvšestranněji hlásal i prováděl tento princip, stal se přirozeně patriarchou vzkříšení národního; a vroucí zbožnost s osvícenským nádechem spojuje se v jeho Zápiskách s neméně horoucí láskou k národu a jazyku. Prohlásil-li Palacký r. 1848, že při vší lásce k národu svému cení přece výše dobro lidské a národní, neznamenalo to nižádnou kollisi národnosti a humanity, protože heslo znělo dle Kollára: Voláš-li Slovan, ať se ti ozve člověk! Existence a pokrok národní jim byly samozřejmým, konkretním případem lidskosti vůbec,*) a křivda snášená vlastním národem jevila se jim netrpčí křivdou. S menší mystickou a básnickou silou, s menším plamenem citu než u messianistů polských, ale se stejnou opravdovostí splýval jim osud světa s osudem národa. Byť jenom naznačena, přece jasně vyniká u Kollára filosofie dějin, věštící mladému Slovanstvu vzrůst a vítězství nad sestárlým západem, od hlubokých myšlének básník časem se dostává k žaluplné modlitbě: »Bože! Bože! který dobře mínil vezdy s národy jsi všechněmi! Ach, už nikdo není na zemi, kdo by Slávům spravedlnost činil!« — a dílo své končí po Dantovsku obrazem slovanského nebe a pekla.

Nechybí ani proroctví, potvrzujících víru. I skeptický Dobrovský vyřkl slova zářivé důvěry v bu-

*) Jungmann dí r. 1803 (v Hlasateli): »I míním, že se tak láska k vlasti s láskou k ostatnímu světu, jako láska k příbuzným s láskou k sousedům srovnává.«

doucnost národů slovanských na základě positivistickém. Výslovněji kázal již Jungmann na rozhraní 18. a 19. věku: »S vámi čas starý přestává, s námi obrodil se věk.« Obrození! Slovo Ježíšovo k Nikodemovi tu zazářilo jako výraz usilí doby. Proti nedůvěře v nové živly Jungmann, ač nazírá na obrození úzce jazykové, sebevědomě předpovídá: »Než třetí koleno vzejde, černé bílým bude slout.« A za ním Kollár nadšeně věští, »co z nás bude Slávů za sto roků«, jak Slovanství se rozšíří světem jako potopa.

Stejně však nechybí ani skepse a nevěra, nejen u těch, kdo vůbec nevěří, nybrž i u křísitelů samých jako známe »pokušení« u Ježíše i jiných svatých. Dobrovský pochyboval o vzkříšení jazykovém a národním velice. Pozdější věřili, ale chvíle pochybností neušetřili ani j e d i n é h o. Jungmann zaúpěl r. 1827 v Časop. Č. Musea nad »konečným (o kéž se mýlím!) zahynutím mateřštiny«, Šafařík i Kollár sice méně bolestně, ale přece. Ani Palacký pochybám se neubránil, ač o jeho železné povaze a důvěře jest obecné mínění opačné. V Časopise Č. Musea r. 1838 napsal a posuzuje Šafaříkovy Slovanské starožitnosti: »A věru třebas by jazyku českému a s ním i národu našemu ve příštích stoletích i d o k o n c e v y h y n o u t i a v ř a d ě n á r o d ů z m i z e t i souzeno bylo — čehož Bůh ostřez — dílo jeho proto vždy se neztratí, anobrž požije i hojné užitky vydávati nepřestane, pokudkoli Slovanstva i dějezpytu stávati bude«.*) Havlíček pak r. 1841 hluboce se roztesknil v Bate-

*) Také v žádosti za připuštění k Matici (r. 1832), sepsané Palackým a spolupodepsané Jungmanem a Preslem, výslovně se připouští možnost, že český jazyk zanikne (F. Dvorský v Památníku Palackého 1898, str. 445).

lovské dumce nad »umírajícím« národem a teprve v Rusku hleděl na tuto chvíli zapomenout*). Ano i později, ač řidčeji a v smyslu trochu jiném, ozývaly se hlasy takové. Schauerovy »dvě otázky» (1886 v Čase) jsou jedna ukázka toho. Ale víra zvítězila nad pochybnostmi.

Idea národnostní substituovala v nové době starou ideu náboženskou velmi snadno. V širším, zejména psychologickém smyslu je také náboženskou, dávajíc vůdčí princip životní a spojujíc v něm jednotlivce. Má podklad mnohostranný: příbuzenský, historický, jazykový, a vede k vysokým ideálům politickým i všelidským, jak vidíme na př. u Mazziniho. Nacionální strany pak mohou nahražovat církve a sekty.

Tento zvláštní živel vidíme podnes u nacionalistův, a setkáváme se tu se stejnou orthodoxií kacеřováním, papežstvím a protipapežstvím, nesnášelivostí a fanatismem jako u církví, ovšem i s nadšením, obětavostí, vzájemnou příchylností a s jistotou skalopevného idealismu.

Vidíme i jiné zjevy, zastupující náboženství středověké, na příklad socialism a artism. Každý směr takový založen je na jistém principu, který sdružuje vniterně, bez organisace, ale dá se ovšem organisac sesílit a zpravidla k ní tíhne. Od náboženství v obvyklém smyslu se vesměs liší větší realností, jest bližší dennímu životu, ale vzdálenější od všeobecnosti a zorného úhlu věčnosti. Proto v ohledu metafysickém nevystačuje žádný, za to však životu dennímu se hodí spíše než náboženství metafysické.

*) Tak správně posuzuje Quis jeho ruský výklad této Dumky v úvodu k I. vydání Básní Havlíčkových (1897).

Rozdíl mezi nimi je tedy obsahový a pojmový; psychologicky však a sociologicky, totiž v poměru k životu duševnímu a společenskému jsou podstatně shodny a liší se jen relativně. Náboženství ve smyslu nejvyšším překonává ohrady církví, národů, států, tříd, stran a škol a hlásá bratrství i rovnost všeobecnou: »Zákon Boží jest jeden a jedno má v sobě: aby všichni jedno byli, aby rovností přistoupil jeden k druhému a miloval jeden druhého jako sám sebe, jeden druhého břímě nesl, a což každý chce od jiných, to aby jim činil: a ta věc mohla by učiniti z tisíce světův jedno množství, jedno srdce a jednu Duši. Protož nemůže lepší zpráva býti pokolení lidskému putujícímu na tomto světě«. (Chelčický, Sít víry I. kap. 14). Ideál humanitní jest jím zevšeobecněn a promítnut do všehomíra.

Nacionalism jest užší a výlučnější, za to živější a zvláště duchům povrchnějším bližší. Potřebí arci jej, pokud jest ideový a programový, odlišovat od pouhého citu příbuzenství plemenného a jazykového. Náboženským se stává teprve theorií a praktickým úsilím.

V proudu nacionalismu všestranně bohatě vyvinutého vyrůstal Havlíček jako student. Nacionalism český byl tehdy v nejbujnějším rozpuku. Kollárova Slávy Dcera byla vlastencům evangeliem: R. 1844 citoval Čejka v České Včele (13. srpna) z dopisu o Kollárovi úsudek o slovanské idei: »Jasněji, konkretněji, hlouběji a vyčlánkovaněji se ta idea vyvine, ale nikdy v tom mladistvém tvaru, v tom poetickém ozáření«. Jak správná pronesena to byla slova, ačkoli právě tehdy již z Ruska vracel se do Čech jinoch, který ze snů Kollárových trochu vystřízlivěl a byl

odhodlán proti Kollárově idei »bouřit«, doufaje, že zavede v české literatuře docela nový styl!

E. Mladistvý ráz národního probuzení.

Citát Čejkův dotýká se výslovně mladistvého rázu tehdejšího vlastenectví. A věru, ne sic úplně — každé srovnání kulhá — ale přece případně lze poměry obrození našeho znázornit obrazem dětského života, dětské duše.

Nuže, čím je dítě na úsvitě života samo o sobě? Znamená samo pro sebe něco, má sebevědomí? Mysleme, že dítě by dovedlo samo se pozorovat a ocenit; mohlo by na se hledět hrdě, sebevědomě? Nikdy. Dítě samo o sobě není ničím — bude snad jednou něčím velikým, ale dosud není; vším jsou mu rodiče, bez nich by nebylo jeho života. Proto tak úzkostlivě se drží tatínka a maminky, a nedá na ně dopustit. Úplně se s nimi ztotožňuje. Když děti se pohádají, vyčtou si nejdříve, čím je otec toho a čím otec onoho. A když dítě je pyšno ještě na někoho jiného, jsou to strýci a tety, dědeček a babička a tak dále. Vždy jsou to blízké osoby a vždy osoby starší; jsou dětem patrony, miláčky, vzory.

Jako dítě ničím není, tak ani neví nic a jest odkázáno na to, co mu povědí jiní; dá se směšně snadno oklamat a věří všemu, co mu řeknou starší, zejména rodiče. Ponenáhlu se vžívá do světa, zrobeného z cizích myšlenek, jimž věří jako vlastním: věří, že na svět přinesli je vrána nebo čáp, věří, že má strážného andělíčka. Důvěřuje pověrám, strašidlům, zázrakům. A protože samo je bezmocno a bezvý-

znamno, odkázáno na cizí pomoc — věří v ni i tam, kde jí nemůže obdržeti. Sní o bohatém strýčkovi, a tomu, kdo chce ubližovat, vyhrožuje tatínkem a maminkou.

Jednak to potřeba cizí pomoci, jednak dětská povaha sama vede je k družnosti, provázející mladá léta až po věk dospělý, kdy každý se rozchází za svým cílem. Mládež ráda se kamarádí s kýmkoli, zvláště je-li rozjařena; nerada poslouchá výstrahy před nehodnými druhy a družkami; nesnese samoty.

Mladosti! Tobě nápoj žití
je sladký jen, když s jinými se sdělí;
srdce se rajsky rozveselí,
když k sobě zlatou svázána jsou nití.
Spolu, přátelé, číle!
V jednoho štěstí jsou všechněch cíle —

praví Mickiewicz v »Odě na mladost«. A poznáváme z těch veršů smysl mladistvého přátelství; není to hluboké přátelství, spojující sice jen jednotlivé osoby, ale spojující je trvale a vážně — nýbrž dočasná rozjařenost celého kroužku mládeže skotačící, hrající si, zpívající a tančící; mládeže, která vystřízliví a pak se rozejde chladně; která jest ohnivá, ne však vytrvalá; mládeže, mající víc obrazivosti a citu než rozumu a vůle, vedené více náklonnostmi nežli zájmy.

Je nadšena, ale chvilkově; je horkokrevná a radikální, ne houževnatá. Podrobuje se náladě okamžiku; u dítěte smích a slzy jsou stale pospolu, a stejně u dospívající mládeže bleskem se střídají pessimistická mračna s blankytem optimismu. Mládí upadá z krajnosti do krajnosti.

Mládež není a neumí být samostatna. Dává se ráda nečinně unášeti sněním a blouzněním; přejímá

cizí myšlenky, věří v ně a brání je s veškerou vznětlivostí své povahy. A protože dílem prožila dosud málo, dílem obklopena byla jen drobnostmi, přikládá každé maličkosti veliký význam; věc, které dospělý se usměje, dítěti je na chvíli životní otázkou. Dítě nevidí nežli co má právě před sebou; plot domácí zahrady je mu koncem světa. Nemá zkušeností, které by vespolek srovnávalo, nemá rozhledu a pevné paměti; má jen zápal pro pravdu, má opravdovost a víru. Tak mládež dovede se do krve hašteřit o nejmalichernější drobnosti, protože nevidí, že to jsou drobnosti; a protože nemá hlubokých zkušeností a není zvyklá chladné úvaze, jest umíněná, fanatická. Neumí vážit důvody a nedá se jimi přesvědčit, pokud nevnese jí v nový svět nová nálada. Ani věci dosti lhostejné neposuzuje bez citového přízvuku, nedovede být nestranna. Utkvívá na povrchu a brání zevnějšek, neznajíc dosud podstaty věcí. Pěstuje parádu.

Jest jaksi svátečně naladěna a těžko přivyká všední skutečnosti, všední práci. Mládí je pohádka a neradi se z ní probouzíme, neboť je pohodlna a mila. Mládež je živa od jiných, sama si nevydělává; a protože bez výdělku není ani hospodárnosti, mladí lidé špatně hospodaří. Jsouce duševně i hmotně závislí na starších, nechápou významu toho, co dostávají. Předně jsou zvyklí na cizí podpory; za druhé neumějí sami hospodařit, bývají živi tak, že po patnáctém se jim nedostává, i když právě nejsou chudi. I v letech, kdy dorůstají a počínají sebevědomě a plni naděje hledět na svět, chybí jim praktičnost. Pořád a pořáde jsou závislí na jiných.

Zdává se občas, že jsou velmi moudří — z úst dětí často slyšíte nadmíru rozumné věty, rozmluvy

i dopisy mládeže dospělejší bývají plny hlubokých pravd; ale nemylte se! To nejsou jejich myšlenky, jsou to slova, zaslechnutá tu a tam, utkvělá v paměti a nyní opakovaná — pouhá slova, jichž dosahu mladá ústa, která je pronášejí, si nejsou vědoma, a která (zapamatují-li si je) plně pochopí teprve v pozdějších letech; až potom si je osvojí, ba snad k nim dospěje sama, a snad se pokusí uvésti je v praxi.

Neboť, jak víme, dítě napřed učí se mluvit, a pak teprve samostatně myslit. Prodělává rozvoj a pokrok jako vše na světě. Když umí mluvit, učí se číst a psát, a ústně i písemně rozhojňuje svůj obzor. Napřed zná jen uzoučký okruh své domácnosti, dvorku a zahrádky. Pak poznává i jiné. Jednotlivosti, které kdysi se mu zdály mimořádně krásny a zajímavy, pozbývají pomalu bývalé slavozáře. Rok za rokem shledává, že i dál, i v cizině je svět, krásný svět, v něm také lidé a také život — po letech vrací se domů; jeho domovina mu není už jedinou na světě. Ale cítí, že jemu je dražší nežli svět ostatní, cítí se v ní doma, dovede ji konečně nestranně ocenit, tu i tam zlepšit, a ona stane se pevným přístavem jeho plavby životní.

Ale mnoho se změnilo v tomto člověku během let od té doby, co se vyzul z dětských střevíčků. Je to týž člověk, táž osoba, ale změněná a vyhráněná, rozvinutá. Bylať svou dobou shledala, že přece jenom není pravdivo vše, čemu se naučila jako dítě, třeba to řekli drazí a láskyplní rodiče. Dospívajíc poznala, že nepřišla na svět v zobáku vrány; dověděla se, že není strašidel, a dala se přesvědčit, že není zázraků, třeba starši v ně věřili. Shledala nejednou, že domnělý strážný anděl nechrání nikoho, kdo není sám opatrný.

Tak krok za krokem shledala, že jest odkázána sama na sebe, že nemůže ani na slovo věřit starším, ani spoléhat jenom na cizí pomoc. A v povaze její nastává převrat.

Mládež jest ohnivá, nadšená, radikální, umíněná až k fanatismu. Přesvědčivši se v tolika směrech, že od starších se nedověděla plné pravdy, počne jim nedůvěřovat vůbec. Domnívá se v zápalu, že teď poznala najednou všecko. Pro ni již není tajností a vše, co této nové pravdě odporuje třeba jen zdánlivě, je lež. Nastávají spory v rodině; rodiče a děti si najednou nerozumějí a nevěří. Vzniká vzájemná hořkost, vzájemné napjetí — idylické doby a pohádky mládí minuly.

Dospívající člověk však vyvíjí se dále. Probírá se a probíjí rozumovými úvahami; přemýšlí o rozdílu obou stanovisek, srovnává je a brání své. Vyvíjí se v něm soudnost, a čas po čase, kdy rozčilení ochabne, zvážní a počíná hledět na svět chladněji, rozumněji. A svět jej učí i jinak: obrušuje tvrdé jeho hrany, nutí do všední práce, aby si vydělal na chléb; nutí k hospodárnosti, aby hned neutratil, co vydělá. V bolestných nárazech dozrává jeho vůle, duševní zrak ponenáhlu proniká do nitra věcí a otázek — člověk je jako vyměněn.

Sny mládí zmizely, zbývá jen sladká vzpomínka na ně. Hlava již nedává se jimi trpně unášet; počíná sama řídit osud svůj a činně se na něm účastnit. Nespoléhá už na bohaté strýčky, pracuje sama. Cítí a poznává, že dovede — a musí dovést — uživiti se a čestně žít sama, třeba se nemohla odvolávat na bohaté a slavné předky a příbuzenstvo. Kdo tomuto člověku ublíží, tomu on už nehrozí, že to poví ma-

mince, nýbrž dobude svého práva sám. Vysoce váží si přátelství, ale v případě potřeby dovede jít sám, třeba proti všem; ví, že není na světě moci, která by dovedla zničiti toho, kdo sám se nezničí, kdo sám k své záhubě nepřispěje. Již není loutkou měnivých nálad cizích myšlenek, svého okolí, a čas od času pocítí potřebu ohlédnout se po své minulosti (již má svou minulost!): probírá se podobiznami, dopisy, zápisníky, vzpomínkami z mládí, poznává sebe; co najde cenného, bezděčně promluveného za mladých let, shrnuje, oživuje, naplňuje novým obsahem a tvoří z toho kapitál pro další podnikavou a plodnou práci, pro plný život vyspělého věku.

*

Postačí podaný náčrtek, aby znázornil ráz obrození našeko národa za posledních sto padesát let?

Prohodil už před devíti lety Kirilov-Jarolímek, že »obrození národa českého je vlastně jeho zrozením«, a v slovech těch v jistém smyslu je mnoho pravdy. Život národa českého od polovice 18. století je něco svérázného, značně odlišného od českého života v stoletích předcházejících, cosi zcela nového, zjev, nápadně podobný životu dítěte za nejútlejšího věku.

Na úsvitě obrození vypadá národ český jako novorozeňátko. Jeho ošetřovatelé — »buditelé, křisitelé, patriarchové, otcové« — třesou se stále o jeho život. Prodělává dětské nemoci. Napřed neumí než plakat, a pěstouni dlouho a pracně jej učí mluvit (česky); když pak se mluvit naučil, učí jej slabikovat, a pomalounku prodělává počátky čtení a psaní.

Není-liž v tomto přirovnání zobrazeno a oceněno úsilí prvých buditelů, jejich pochybnosti o budou-

cnosti národa, obrany jazyka českého, jako Thámova a Jungmannova, první knihy novočeské literatury a pěstování jazyka? Co se nám objevilo svrchu jako víra a naděje polonáboženská, na druhé straně podobá se lásce rodičů.

Jak řečeno, dítě novorozené není samo o sobě ničím. Vše bere od jiných, a teprve po letech přichází k sobě a dochází pozvolna k samostatnosti. Tak za dob probuzení dobrý překlad byl u nás větší literární událostí, nežli jinde stejně cenná kniha původní. Cizí literatury a cizí národní hnutí dodávaly nám potravu — a co jsme považovali za své a vysoce si cenili, byla práce našich předků, ne naše vlastní.

Ale to národnímu hladu nestačilo. Přítomnost byla příliš uboha a chuda, aby se dala upokojit pouhou skutečností. I našli se, kdo vymalovali národu báječný obraz jeho minulosti a zářivou budoucnost. Objevily se (1817) rukopisy Královédvorský a Zelenohorský, a z nich usouzeno a všemu světu okázáno, jakou prý měli jsme literaturu za dob, kdy Němci neměli svého nic.

Hladové dítě najde peníz. Peníz je falešný. Ale může to dítě uvěřit? Ne, ono chce a potřebuje nasycení a koupí si je, aniž se ptá po pravosti mince. Tak tehdy přes pochybnosti, ihned projevené, česká veřejnost uvěřila pevně v pravdivost Rukopisů, náhodou tak nádherně pojmenovaných dle míst »nálezu«. Pyšná jména »Královédvorský« a »Zelenohorský«, která již sama o sobě střízlivé úvaze vzbuditi musí jisté podezření o pravosti — či je to jen tak náhodou, že byly »objeveny« na místech tak krásně nazvaných, a ne v nějakém, všedně pojmenovaném Slaném, Přelouči neb Unhošti? — jistě spíše sílila tehdy národní

sebevědomí a pýchu. Národ si vysnil, uměle vytvořil a vykrášlil čeho potřeboval.

A ovoce šťastného tahu bylo brzy cítit. Národ byl značně vzpružen, zejména když v zápětí (1824) Kollár vydal Slávy Dceru. Zvláště v Předzpěvu podnikl totéž, co Rukopisy: zobrazil národní neznámý dávnověk v růžových a hrdých barvách. Ale také národní budoucnost obestřel kouzelnými vidinami síly a zdaru. A co hlavní, — národu, který z Rukopisův i ze skutečných dějin čerpal hrdost na své předky, ukázal nadějí sen na jeho bratry a sestry a celou příbuznou rodinu Slovanstva. On i jiní znenáhla přispěli k tomu, že národ, který z čista jasna v Rukopisech našel svou starou slávu, s nebe spadlou — jako dítě věří, že je přinesla vrána —, v Slovanstvu našel svého strážného anděla, a když se hlásily k slovu zájmy a prospěch, počal věřiti v sympatie a pomoc bohatého strýce Rusa, která jej sílila za ponurých okamžiků bázně před německými strašidly. Zažehnal je, ano »se z jitra hlučně zvonilo na Slovanů slavné požehnání«. (F. J. Rubeš: »Deklamovánky a písně« 1838).

Byl prostoduchý jako dítě, roztomilý a zároveň titěrný i hašteřivý jako dítě. Vyčital si s nepřáteli každé slovíčko v řeči, které zní hůře nebo liběji, nežli v řeči jiné, honosil se proti Němcům, že dovede svým jazykem napsat básně, kde vždy jedna souhláska se střídá s jednou samohláskou, čehož arci Němec učinit nemůže (Vinařický: Varyto a lyra). Přel se o písmenka **i** a **y**, a dovedlo jej to plněji zaměstnavat než-li mnohá veliká otázka, zmitající současnou Evropou. Praobyčejní veršovci, deklamující vlastenecké modlitbičky, líbili se mu více než Mácha. Nacionální

theologie a scholastika cení své malichernosti nade »všední« otázky sebe palčivější; a dítě, žijící ve svém polofantastickém světě, cení si hračky nad cokoli jiného. Však ve věku tom hra má veliký význam výchovný, je to nevyhnutelný stupeň vývoje: mládí, které v životě národa trvá desetiletí a staletí. U nás trvalo přes sto let, a ještě dnes objevují se tu a tam stopy nevyspělosti.

Kolik váhy ještě dnes mnozí přikládají parádě, titěrnostem! Nejprve se zpívalo, tančilo a deklamovalo; později přibyly mnohomluvné, pathetické řeči, na jichž obsah se dbalo málo, jen když nechybělo v nich několik posvátných slov: národ, vlast, právo, svoboda. To vyvolávalo nadšení, které nápadně rychle kleslo v malomyslnost při každé nehodě. Jásot a kvílení, vzdor a skleslost, furianství a poníženost se střídaly jako smích a pláč u dítěte. A když se ty děti v koutku svém o něco servaly, bylo za chvíli ticho a shoda jakoby nic. Dětský život není idyllou bez neshod, ale přece končí v dobré shodě. Energie se vybíjí třeba v rozpustilosti, ale na konec je dobře, vše se urovná a dospějíce rádi si vzpomeneme na dětská leta, jejich příhody a třebas i výprasky.

Před vyspělostí ovšem díváme se na svět jinak. Nevyrostli jsme ještě nad běh věcí, nestojíme pevně bez opory, a přese všecko naivní sebevědomí cítíme potřebu otcovských a jiných autorit. Po celou dobu obrození bylo a podnes zůstalo velikým důvodem pro naše snahy vše příznivé, cokoliv o nás bylo napsáno v cizině. I špatní lidé si získali a získávají nás lichocením. A lichotíme si také sami, když to nijak nejde; a není-li skutečnosti, pomůže obrazivost.

Zlou přítomnost zastře sláva minulosti a zora budoucnosti.

24. srpna 1869 při svěcení praporu Sokola v Hradci Králové kmotra praporu těšila shromáždění pyšnou zvěstí o důležitosti a starobylosti sokolské, neboť prvními sokoly byli Záboj a Slávoj! V týž den téhož roku světili v Radnicích prapor ostrostřelci a slavnostní řečník vykládaje účinnost českého velení ostrostřeleckého poukazoval, že jím Jaroslav ze Šternberka porazil dle Rukopisu Tatary. Kdybychom tehdy byli měli athlety a footballisty, byli by svou národní důležitost dokazovali Ludiší a Luborem.

Jen opřít se o něco! Hledáme pevný bod Archimedovský, o nějž oprouce se, pohneme světem, a ne-li, aspoň udržíme sami sebe. Hledáme ho po celý život; dítě ho potřebuje dvojnásob, a najde si jej za každou cenu. Lne ke všemu a ke každému, kde cítí oporu a mladičký národ podobně. Jednou čekal spásu od Rusa, po druhé od Francouze, po třetí od poslanců, reskriptů, státních podpor a po čtvrté třebas od zázraků. Politika našich živnostníkův i jiných stavů poskytla ukázky této nálady, a stejně politika mnohých jednotlivcův i stran.

Napřed se dávali cizími vodit za ruku, později alespoň chodili po cizích stopách. Jednou hořeli pro liberalism ústavní, jindy pro zřízení ruská, jindy pro literaturu francouzskou, vůbec pro vlivy cizí. Bratřili se mladicky důvěřivě s každým, kdo přišel jim vstříc a tiskl ruku, ať upřímně či neupřímně. A jako děti dali si od jiných leckdy namluvit mnoho, čemu pak vážně věřili.

To také objasňuje utrakvism jazykový, který před r. 1848 vládl v celé inteligenci a podnes ne-

vymizel. Není to jen rozumné uznání užitečnosti němčiny, nýbrž jednak pověra, ze Čech bez němčiny není ničím, jednak potřeba nevyspělého života národního, opírat se o cizího; tedy zase rys náboženský i dětinský.

Dějiny obrození jsou dějinami ústupu utrakvismu. U Dobrovského němčina ještě převládala, i u Palackého jí bylo velmi mnoho. Naproti tomu Jungmann a Havlíček znamenají silný odklon od utrakvismu k češtině. Bylo však zvláštním zjevem i poměrně dost pozdě, že měli jsme utrakvisty naprosté (Kapper, Wenzig) a vlastence, kteří psali skoro výhradně německy (Aug. Smetana).

Podobný utrakvism byl i v poměru k církvi a liberalismu. Kněžstvo, nevyjímajíc Jesuity, bylo namnoze osvícenské a nekněží zase hluboce zbožní (Dobrovský — Čelakovský). Mladistvá splývavost a nevyhráněnost.

Ta mladost nebyla také vypočitavá. Byla naivně upřímná, odhodlaná k boji i k utrpení, ale často bez prospěchu. Byli nadšeni a myslili, že dělnictvo se nadšením dá nakrmit: kde měli hospodařit, dopadalo to často smutně (záložny, »Ouly«, obecní jmění). Šli bezohledně za tím, co pokládali za dobré, neberouce v počet rub líce toho a nedbajíce, že při jednom kroku vpřed udělat mohou bezděčně dva kroky vzad. Proto české dějiny 19. století jsou řetězem náběhův a couvání, odchylek v levo i v pravo od přímé cesty, řadou bouřlivých, rozčilujících vln (zvláště v politice, kde z důvodů sociologických nevyspělost činitelů je zvláště nápadna); jsou řadou zmatků, protože pro slupku často bylo podceněno jádro, protože pro veřejnost vlastenectví vězelo často více v čamarách,

barvách, kokardách a přidaných jménech nežli v srdci, a tak největší a nejčeštější lidé, pokud se neblýskali »národním« povrchem, jako Bedřich Smetana, byli pokládáni za poněmčovatele českého života, i stíháni s fanatismem pravověrných papežencův. A často nebylo v tom jiné chyby než nedostatek rozhledu a nepochopení, na př. u Máchy, kterému nerozuměl ani Čelakovský, ba jemuž českost upíral i Tyl, uznavající jeho talent básnický.

V ovzduší tohoto mládí nacionalismu a této zvláštní církve patří první doba nacionalismu Havlíčkova. Byl k němu vždy disponován; »Kosmopolitismu jsem nikdy neměl ani za mák v těle«, napsal v únoru 1846 v Pražských Novinách. Otázka je pouze, kdy národní cit se v něm probudil k uvědomělému principu, kdy vyspěl z bezděčného vztahu k nadšení náboženskému.

F. Vlastenectví Havlíčkova mládí.

Po několikaměsíčním pobytu v Praze Havlíček sděluje 16. ledna 1839 kamarádu Příborskému: »Já však, jak do sytosti zpozorovat lze, němčiny jsem se zcela odřekl a svatou libozvučnou mateřskou řeč uchopiv ze vší chuti Čechem chci býti i řečmi i skutky.« Dle toho pravděpodobný jest Quisův úsudek, že tento dopis jest prvým českým dopisem Havlíčkovým, i vydává svědectví, že národní uvědomění se v Havlíčkovi probudilo v nejprvnější době pobytu v Praze. To dokazuje i jeho přímé doznání, že »za studentských let na universitě Pražské zablesklo se mu teprv něco o velikém Slovanskem národě« (Praž. Noviny 1846).

Poněkud od toho se liší záhadná zmínka o zápiskách Havlíčkových z Moskvy, citovaná na stránce 63: »Tu mi napadl šťastně slib, který jsem co gymnasista kdysi v rozpálení všeslovanském učinil a nyní již skoro z polovice vyplnil.« Slovo »gymnasista« však se vztahuje asi na studia v Praze, ačkoli český překlad písně »Bei Warschau schwuren« svědčí, že vědomí národní v Havlíčkovi se počínalo probouzeti již v Německém Brodě. Tím ovšem jednak se potvrzuje, jednak opravuje vypravování Gablerovo, probrané ve IV. kapitole.

Povzbuzený nacionalism Havlíčkův byl na počátku podoben obecnému cítění; byl více nadšený než jasný a cílů vědomý, více jazykový a literární než politický*), byl v prvé řadě všeslovanský a teprve v druhé český. Liší se však již tehdy od obecného proudu a to několika směry.

Havlíček pochopil nacionalism hlouběji nežli většina vlastencův, a vytrvale jej spojoval s náboženstvím positivním. Vycítil bezděky jeho náboženský ráz a jsa stejně zbožný jako vlastenecký pokoušel se o synthesu. Jeho náboženské projevy z doby semínářské i pozdější, jeho dřívější rozhodnutí se pro stav kněžský ukazují psychologickou shodu a podobnost obou živlů. Tím také lze vysvětlit účast národního citu v jeho krisi náboženské. Vrcholem v tomto směru je výzva »Vzhůru plemeno Slávské« (v rukopisech musejních), proklamující nové slovanské náboženství jako spásu a vedení lidstva.

---

*) V rukopisech z mládí má poznámku: »Výborná a užitečná věc jest říkati všude místo ku př. věren národu svému věren jazyku svému« (ze sbírky Tůmovy.)

S tím souvisí odhodlanost Havlíčkova vlastenectví. Jeho projevy znějí ostřeji, odvážněji, revolučněji než projevy předchůdců. Máchova báseň »Až zařva český lev na nepřátely vstane« umírňuje se v závěru v »zpěv«; Havlíčkova píseň »zdvihni se, zdvihni, starý český lve«, stupňuje se v heslo: »K válce do krve«, »hrr na vraha!« V básni napsané do pamětní knihy v Tatrách krásně a určitě symbolisuje ponížení čtyř větví slovanských a chtěl by »hlasem hromů« zničit Berlín, Vídeň a Petrohrad. To je stejné nadšení jako v Kollárově Slávy Dceři, avšak ostřejší program než Kollárova literární vzajemnost slovanská.

Revoluční nálady však Havlíčkovi nezbraňovaly v praktické přípravě k vlastenecké dráze. Jeho plán společný s Gablerem a Jirglem je přes odvážnost i střízlivě vypočítán a solidně založen. Vedle vlasteneckých kleteb a modliteb Havlíček projevuje názory velmi realné a praktické, vedle mlhavých věšteb a tužeb přesný program, vedle mystického zanícení smysl pro tvrdou skutečnost a drobnou práci, vedle vášnivých záchvatů vytrvalost i v protivenství.

Tak už jako jinoch Havlíček má vlastnosti, které jemu a Augustinu Smetanovi shodně přičítá Alfred Meissner*): »tvrdou hlavu, směs blouznivosti a bezohledné logiky a nezlomný charakter.«

G. Nacionální krise.

Vlastnosti ty podržel ovšem i na dále a bohatě je rozvinul, avšak obsah jeho vlastenectví se radi-

*) V předmluvě k Smetanovým »Geschichte eines Excommunicirten« 1863.

kálně změnil po stránce praktické. Národním věřícím, nadšeným mystikem a bojovníkem zůstal vždy. O českém lvu sebevědomě mluvil na prahu ústavy r. 1848 a ještě v Brixenu jako přímé pokračování jinošské písně »zdvihni se, zdvihni . . . hr na Němce! hr na vraha!« napsal »Moje barva červená a bílá... varte Němci, hrr! já jsem Čech«; ale postavení k idei všeslovanské a taktika národního postupu změnily se nadmíru.

Byl to jak známo pobyt v Rusku, který v Havlíčkově nacionalismu podnítil krisi podobnou seminářské krisi církevní. V obou případech krisi vyvolaly poměry zevnější, na které Havlíčkova bytost mocně reagovala; zevnější poměry také hlavně způsobily, že přerod nacionální přišel o dvě leta později než církevní, ačkoli měla vliv i okolnost, že běžná víra byla v Havlíčkovi rozvinuta dříve nežli běžné vlastenectví, a tak i dříve dozrála k pádu.

Krise nacionalismu Havlíčkova byla méně bolestna než církevní, protože povaha jeho byla prvou přestálou krisí již utužena a zocelena, ovšem i věkem byl vyspělejší; nacionální krise skončila však též rychleji a positivněji, protože Havlíčkovi se podařilo proti staré idei postavit novou, vlastní, a to přese všechen idealism praktičtější, nikoli pouhý neúplný surogát, jako v metafysickém oboru náboženském. V náboženství onom nedospěl nikdy k programu tak positivnímu, určitému a podrobně vybudovanému jako jest článek »Slovan a Čech« v Pražských Novinách 1846, snad nejdokonalejší jeho stať politická. Proto neměl příčiny, aby své názory v tom směru zamlčoval, jak činil onde.

V ohledu národním Havlíček, podporován jsa nacionalismem doby, rychle překonal negaci, a od kritiky současných poměrů české společnosti stejně jako od negace ideje Kollárovy dospěl k přesnému stanovisku vlastnímu, které jej naplnilo sebevědomím, poskytlo mu Archimedovský pevný bod a hnalo k propagandě nové nacionální víry.

V Rusku v prostředí větším a vyspělejším Havlíček rychle poznal dětinský ráz poměrů českých a jal se je vychovávat, při čemž užíval i metly, ovšem duševní, satirické. Rozumí se, že sociologicky si nemohl být vědom té situace, vždyť ještě tak dlouho po jeho smrti vědomí to nepronikl o; ale instinkt mu diktoval onu apostrofu Tyla v polemice o Posledního Čecha r. 1845, kde třiadvacetiletý mladík Tyla o mnoho staršího kárá tónem otcovským »milý synu«, a píše naň epigram:

Děckem jest — díš — obecenstvo naše,
a tvé spisy, ty jsou tedy kaše.

Vystřízlivěl z prostoduchých libůstek hravého dětinství a jal se je nemilosrdně potírat. »Nechlubte se, vlastenci«, volá v jiném epigramu, »že neteče do Čech žádná cizí voda! Špatná je to sláva, že od nás odtéká »všecka šťáva« do Němec!« Posuzuje tedy zeměpisnou polohu naši podobně kriticky jako později Palacký, jenž poznal, že právě vnitrozemská poloha »v srdci Evropy«, na kterou idyllisté zpívali hymny, znesnadňuje politickou samostatnost českou.

Libovali-li si dříve kdo nic velkého nesvedli: »Že je malý národ český, pro něj také malý zpěv jen hezký«, Havlíček naopak ostře se proti takové hravé zakrnělosti obrátil: »kdo nemůže být prorokem v cizině, ať jím nechce být ani doma!«

Bylo-li dříve všeobecnou vlasteneckou touhou, ba známkou vlastenectví psát a veršovat, což arci bylo více hračkou než prací literární, Havlíček zakřikl zvyk ten co nejrázněji. Nebyl v tom prvým; již r. 1836 Tyl v Květech 4. srpna psal proti »diletantismu« a jako »znamení v pevný kořen se rozbíhající české literatury« vítal placení honoráře. Havlíček však obnovil boj mnohem rázněji a účinněji, nešetře ani Tyla sama. »Jest lépe ve vlasti své pokojně pivo píti a české písně zpívati, než spisováním nemoudrých knih vlasti své ostudu rozmnožovati« napsal 24. října 1845 v Č. Včele. To bylo známkou dospívajícího věku: dělba práce je dětství neznáma a stejně buditelé byli nuceni pracovati v mnoha oborech, dbajíce víc o české roucho než odbornou přesnost a původnost. Mnohý nadějný pracovník se tak roztříšťoval anebo zakrněl (Sabina). V tom Havlíček postřehl jednu z hlavních vad a jednak přesnějším posuzováním literatury, jednak obrácením pozornosti na jiné obory práce ji hleděl vyplenit.

H. Vlastenectví vyspělého věku.

1. Hlavní zásady.

Dospěl k vyššímu a přísnějšímu pojímání vlastenectví nežli bylo běžno; v mnohém opětoval tím jen starší velké buditele, lišil se však od nich tím, že jednak vystupoval proti zpovrchnění snah jejich, jednak i snažil se pokročit výš a dále nad jejich dílo.

Na vlastencích žádal předně obětavost a káral malichernou dětinskou samolibost. »Milovati vlast jest dávati za ni své peníze, práci, štěstí, čest« (!) »atd., ne pak žvatlat pořád a vytrubovat, že je doma všechno lépe než jinde« psal Zapovi 24. října 1843 z Moskvy a podobně 21. října 1845 v Čes. Včele. Ale zároveň

s přísností tou počal na život pohlížet reálněji, a uznává v témže článku, že »nemožno ode všech lidí žádati, aby dle takového smyslu byli patrioti; obyčejný člověk stará se výhradně jen o svou a své rodiny výživu, všechno ostatní jest mu nepraktické, hračka, kaprice; když jen jazykem svým co jísti má, mluví-li se jím ostatně ta neb ona řeč, vše mu jest jedno; kdo od takových lidí patriotism žádá, nemoudrý jest«.

Od toho vyššího vlastenectví liší pouhé mluvení vlastním jazykem a národní vědomí jako věc u vzdělaných lidí samozřejmou a »doufá v Boha«, že než uplyne deset let, Čechové nebudou již nikde mluvit než česky. »Zatím se o tu vzdělanost a vůbec dokonalost přičiňujme: napřed buď každý našinec sám přičinlivý, pracovitý, čestný, vzdělaný člověk a pak teprv vlastenec. Člověk, který se, páchaje špatné kousky, nade svou vlastní ctí zapomíná, kterak může vyhledávati čest národu«?

Zde vystupuje opět jasně náboženský ráz Havlíčkova nacionalismu a to po stránce praktické jako vyvrcholení národních zásad v princip životní; Havlíček ovšem je si tu již vědom, že vlastenectví takové není populární ani všeobecné, a liší je od pouhé přiznávané národní příslušnosti a národního vědomí, běžného u »Francouzův, Angličanův a ostatních vzdělaných národů«, jakého si přál i u Čechů. Nejprve tedy národnost jako samozřejmý fakt anthropologický — u Havlíčka zejména, jak ukázáno na straně 80, založená hluboce psychologicky — pak mravnost a vzdělanost, a na třetím stupni vlastenectví pravé, nemožné bez oněch dvou základů: to bylo Havlíčkovo stanovisko, pronikavě vystihující sociologický poměr složek životních.

Havlíček je opakoval častěji a jednal dle něho. Vystupoval po návratu z Ruska nejprve proti výstřelkům běžného vlastenectví, vzniklého sploštěním ideje Kollárovy, a potom proti myšlence samé, a tak reformoval základ nacionalismu českého. Epochální článek »Slovan a Čech« uveřejnil ihned na počátku své redakční činnosti, a to dle Fričových zpráv patrně se zásadním souhlasem Palackého. Zřejmě klade naň velikou váhu; článek pak znamenal revoluci v českém nacionalismu.

Havlíček odmítl nejprve předpoklad jednotného národa slovanského, za druhé jeho ideál: dle něho není národa slovanského, nýbrž je několik národů samostatných, proto není národní hrdosti slovanské, nýbrž jest národní hrdost česká, polská atd., a není ani pomyšlení na všeslovanské bratrství a sjednocení v Kollárově smyslu. Zavrhuje dále polovičaté učení se počátkům »čtyř hlavních nářečí slovanských«, které bylo u mládeže české v modě, zatím co se nenaučila dokonale psát ani vlastním jazykem. V praktickém slovanství pak poukazuje na spojení Čechů s Jihoslovany jako jedině úspěšné, kdežto o Polácích a Rusech Zapovi psal už 22. května 1844 z Ruska: »s Poláky a Rusy nechci mít nic«; »Rusové a mutatis mutandis Poláci nejsou naši bratři jak je jmenujeme, ale mnohem větší nepřátelé a nebezpečnější naší národnosti než Maďaři a Němci«. V »Slovanu a Čechu« a tím více později se arci vyvaroval unáhlené příkrosti tohoto výroku, učiněného v prvním oposičním návalu protislovanském*). Ale k veřejnému rozruchu dostačilo i to.

---

*) Jak daleko ta oposice šla, ukazuje dramatická scéna, zachovaná v Havlíčkových rukopisech (sbírka Tůmova):

»Chleboslav Vokůrka, vlastenec.

Havlíček i v svém vývoji nacionálním projevil podstatné vlastnosti povahy své. V Rusku, ač na počátku byl stržen proudem slavjanofilským a dal se jím unésti až k podceňovaní Puškina, vystřízlivěv z prvého nadšení upadl v tak prudkou nevoli proti Rusům a Polákům, že chvílemi zapomínal i na svou nenávist protiněmeckou. Ač oslabena, jeví se nálada ta ještě v článku »Slovan a Čech«, ale doma se ponenáhlu vrací k původnímu stavu: r. 1848 Palacký i Havlíček, oba Čechové zaujatí proti říši ruské, pracují o sjezdě slovanském, a národní zápas jeví se zas jako boj s Němci. Před březnem r. 1848 je to spor s vládou a censurou, po krátkém záchvatu všeobecného sbratření z jara 1848 pak vedle srážky s vládou nastává boj s rozvinutým německým a maďarským nacionalismem. Za těch poměrů Havlíček, ač neodvolal svých dřívějších názorů, přece se zase částečně změnil a upustil od tvrdé antithese: Čech, ne Slovan. Nebylo jí také již třeba. Vlastní národní vědomí české bylo již tak vyjasněno, že méně se tratilo

---

Protichůdci.

Osoby: 1. Kollarus, poëta magmus nec non philantropus slavicus.

2. Gallus Borovianus qui habet malum cor.

Kollarus oculos sursum tollit et dicit rimum:

Rada matky Slávy.

Co jsi ty? Čech. Co ty? Rus. Co ty? Srb. A ty? Jať Polak jestem.
Dítky moje, svornost! Nechte to, mluvte: Slavjan.

Gallus procurrit in scenam et despicienter dicit rimum:

Kušte, kluci, darebáci,
Češi, Rusi i Poláci!
Držte huby nevymyté, to vám povidám,
sic vám je tu dohromady všechněm nabaňkám.
Rus a Polák — Čech a Slovan — to že Vám je rovno?
Dobytkové! Co vám z toho všeho pojde? —h—!«

v stínu všeslovanství, a naopak poměry nutily ke každodennímu zápasu s Němci. I otázka jazyková i frankfurtská i spor federalistů s centralisty obrátily těžiště zápasu českonárodního na toto pole a vše ostatní pošinuly v pozadí.

Tu Havlíček byl ve svém živle.

2. Odpor k Němcům.

Již z Jihlavy jako desetiletý chlapec odnášel si nenávist k němčině, násilně vtloukané; v prvém zápalu všeslovanském sdílel protiněmeckou náladu kollárovskou a již v semináři pokládá za svůj životní úkol boj s Němectvem, a to boj krvavý, boj »železem« a »husitskou nenávistí« k těm, »kdož nás pálí«. A po krisi ruské se vrátil k těmto pocitům. »Němci« venku za hranicí mně budou dost nadávat«, píše 25. listopadu 1845 o vyhlídkách své popularity, »to vím a chci, že s nimi musíme být nepřatelé«. Jeho názory byly snášelivé, ale temperament nikoli; cit národní, základ bytosti, nesnesl područí ani omezování. Již z Ruska psal 30. dubna 1844 Zapovi, že »jsme my Češi panující národ v Čechách a Němci jenom trpený národ«, a chystá se heslo to uskutečnit.

Vše německé bylo mu protivno a litoval, že jsme od Němců již mnoho převzali; proto znova a znova poukazoval na vzory anglické a francouzské a jakkoliv od žádného Angličana ani Francouze se nenaučil tolik jako od Němce Lessinga, nezměnil svého odporu k němectví. Rozpor utišoval míněním, že mezi »Michlem« a Lessingem (7. listopadu 1843 Zappovi) je rozdíl jako mezi »blechou a slonem«. Ani

pro Goetha se nenadchl, spíše pro Schillera*). Nemaje vůbec náklonnost k filosofii, ztotožnil nechuť k ní s odporem k němectví a spojená představa »německé filosofie« byla mu zejména v letech 1845—1847 vtělenou protivností. Také německá psavost a obrovská tisková produkce vynutila mu známý úsměšek v kritice »Posledního Čecha« (celé Německo se promění v bibliotéku, a lidé tam budou jen číst, psát, knihy jíst, jimi se odívat atd.). Persifláže německé filosofičnosti rád otiskoval, kdekoli se jich dopídil. Ještě v Brixenu překládal z Börna aforismy, kárající národní vady německé povahy a po návratu svezl se v jednom epigramě na německé chemii materialistické.

Varte, Němci! psal ve »své písni«. Z jara r. 1848 bylo o něm povídáno v Praze, že provolával »smrt Němcům«, a při jeho temperamentu nelze upříti možnost podobného výroku, třeba ne do opravdy myšleného. Vítal vydání protiněmecké Dalimilovy kroniky. Nesmířitelná nenávist a drásavá bolest nad křivdami, jež Slované zakusili od Němců, diktovala mu překlad Klaczkova vášnivého spisku »Die deutschen Hegemonne« a úvod k němu, který pokládal za tak důležitý, že spisek otiskl po druhé v Duchu Národních Novin. Odpor k němectví prováděl i soukromně. »Často říkával, že Zděnka nesmí uměti německy«, vypravuje o něm sestra**).

Přes to vše nebyl šovén a ohražoval se vždy, že by byl proti Němcům zaujat. Nejen ve své obraně, podané 22. července 1947. Bücherrevisionsamtu proti důtkám vinícím jej ze štvaní, nýbrž i jinde vykláda

*) »Krásný Goethe, namažu tě medem; mužný Schillere, tebe obejmu« (z rukopisů Tumových).

**) K. H. v rodinných vzpomínkách str. 22.

svým přesvědčivým způsobem, že Němcům nekřivdí. Vždyť prý si váží Němců více nežli Francouzi a Angličané, ba než někteří Němci sami sebe! Říkal to jistě upřímně, maje na mysli Börnovy a jiné výtky německých vad, a byl z té duše přesvědčen o německých špatnostech, a tedy o tom, že Němcům výtkami svými nekřivdí; ale proč nevzpomněl si při tom, že sám psal proti výsměšnému citování cizích nápadů? Nechtěl-li některé své epigramy uveřejnit za žádnou cenu, aby cizině nepodal možnost vysmívat se nám jimi (což jmenoval »sprosťáctvím«), proč sám naopak rád citoval podobné projevy proti Němcům?

Bylo by marno, poukazovat na takové nedůslednosti. Národní cit a zaujetí se neptají na rozum; Havlíčkův nacionalism je velikým důkazem proti mínění o jeho naprostém nacionalismu; Němce nacionála nepřesvědčíš, že my Čechové nemáme osvětu od Němců, nýbrž že jsme ji nabyli navzdor Němcům (Havlíček v Slovanu 14. srpna 1850), a podobně Čech nacionál nedá si oddisputovat mínění svoje. Stet pro ratione voluntas — rozhoduje vůle, ne rozum. V politice Havlíček dospěl k poznání tomu až na samém konci své činnosti v polemice o federalism (Nár. Noviny 6. ledna 1850) a v polemice s Vídenským Denníkem (Slovan 1850). Ne dle spravedlnosti, ale dle naši moci bude nám přiměřeno postavení národní! o těchto věcech nepřesvědčí nikdy jedna strana druhou, ale přehlasuje! — praví sám. V nacionalismu k mínění tomu nedošel vůbec a do smrti zůstal nakloněn k víře, že Němci a Maďaři jsou v choutkách svých nejen panovační, nýbrž i nepoctiví. Stejně člen jedné církve rád podezírá druhého aspoň z neupřímnosti, ne-li z vlastností horších. Havlíček

se zálibou Maďary přirovnával k vepřům, Němce ve frankfurtské písni jmenoval »chámy« a tak dále.

3. Ráz nacionalismu.

Přes to, že se propracoval ke kritickému názoru na otázku slovanskou i na domácí vlastenčení, setrval v nacionální víře mnohem houževnatěji než i v církevní. Živel rozumový, skeptický, kterému vůči církevní nauce dopřál tak značného působiště, v nacionalismu byl náruživým citem zřetelně zatlačen v pozadí. Národnost Havlíčkovi nebyla věcí soukromou; v ohledu národním nebyl tak snášeliv jako v dogmaticko-náboženském. Opětné to důkazy jeho povahy, která byla náboženskou teprve v druhé řadě a náboženství stále stačela a měnila v původnější element mravní, vzdalujíc se theorie. Národní vědomí bylo mu znakem charakteru a charakternosti, a tak v dospělém věku se ustálil uprostřed mezi pouhým členstvím národní společnosti, faktem příbuzenství kmenového — a mezi nábožensko-nacionalní synthesou filosofie a morálky, jakou vypracovali neb aspoň načrtli pro své národy Mickiewicz, Krasiński, Mazzini, R. Wagner, Whitman, u nás Aug. Smetana a Masaryk. Ani prvý ani třetí stupeň mu nevyhovoval — on stál na druhém, středním: praktické morálce.

»Národ ztrativ národnost svou klesá vždy více v bídu a opovržení«, hlásal 13. června 1847 v Praž. Novinách a hned po pádu Metternichově doporučoval za »první péči« národnost a jazyk. Tehdy byl si však už vědom, že »smýšlení národní jest jenom počátek všelikého budoucího pokroku a osvěty, kterých bychom se rádi ve vlasti své dočekali. Nezůstavejmež tedy

jen při počátku státi« psal 3. ledna 1847 v Praž. Novinách. Citoval proti Štúrovi Kollárův výrok, že »řeč není cílem, ale jedině prostředkem« (10. května 1846) a zejména byl proti přeceňování gramatiky: »Všechnu úctu gramatice, ale život platí víc« (22. ledna 1846).

Zajištění a upevnění národnosti jevilo se mu na počátku činnosti »velikým, ba nejdůležitějším úkolem« (24. května 1846). »Kam a jak vysoko potom doletíme, o tom prozatím ani řeč, napřed křídla rozvázat«. A tohoto principu se držel i na počátku života ústavního, kde nevěděli »čeho se dříve uchopiti . . . jakým pořádkem přistoupiti hodláme k znovuzrození svému« (12. dubna 1848). Se stanoviska toho psal úvahy o poměru hesel národnost a svoboda ve sporu, o kterém bude pojednáno na příslušném místě v kapitole o politice.

Již r. 1846, ba dříve se netajil míněním, že zůstati při pouhé péči o jazyk »byla by neprominutelná jednostrannost, která by nám časem svým velice škodila. Až posud byly časopisy naše téměř jednostranně toliko orgány pro řeč a národnost, všechen ostatní život zanechávali jsme jenom německým časopisům . . . Tak jsme se jako sami z opravdovosti vyobcovali, živouce ve světě budoucím, který teprv časem svým utvořen býti může. O nynější skutečnost opříti musíme snažení své . . .« (Pražské Noviny 28. května 1846.)

4. Utrakvism jazykový.

»Nynější skutečnost« ovšem znamenala nadpráví němčiny. »Jazyk německý jest u nás posud nevyhnutelný most do chrámu osvěty«, psal Havlíček 4. ledna

1846 (P. N.) a hned poukazoval, že čeština proto nemá být zanedbávána: »Dobře (je) uměti německy, ale nevyhnutelně uměti česky«. 19. března 1848 vyzývá v Pražských Novinách čtenáře: »Neužívejte nyní v této době přechodu nikdy a nikde jazyka německého, kde toho není nevyhnutelná potřeba«. Na této taktice trval důsledně a proto byl pro dočasný utrakvism.

Havlíčkovo postavení k utrakvismu je tím příznačnější, že tehdy národní předáci uměli německy namnoze dokonaleji nežli česky a heslo tehdy záviselo pouze na jejich rozhodnutí, kdežto dnes utrakvism vůbec není možný již proto, že dokonalá znalost obou jazyků je výjimkou. Havlíček sám psal i část korespondence německy a mínil, že nyní »bez němčiny nelze nic pro dobro a zvelebení češtiny podniknouti ... Ostatek nechejme na budoucí časy ... Zbavovati se nyní němčiny bylo by nepraktické.« (Pražské Noviny 10. října 1847); protestoval proti zřízení gymnasií českých jedině z důvodu prospěchového: »Nyní, kdežto člověk bez dokonalé znalosti němčiny nemůže být v Rakousku ničím ani kaprálem u vozatajstva .... nyní se založí čistě česká gymnasia!« (Nár. N. 14. ledna 1850). Pro venkov ještě by je schvaloval, ale pro gymnasia pražská žádal aspoň na dvě léta obojjazyčnost (N. N. 26. září 1848).

Jinak ovšem trval na úplné »emancipaci od němectví« pomocí vlivův anglických i francouzských — odkudž prý Němci vzali největší část vzdělanosti své — a slovanských (Slovan 17. a 24. července 1850); neustále poháněl vpřed a ukazoval na cíle větší a další. Zahajoval Národní Noviny 5. dubna 1848 slovy: »Že se neztratíme ve všeobecném kvašení národů,

zdá se nyní již veliká jistota; avšak není hoden jména velikých předků, kdo se nyní spokojí nečestným podílem.«

5. Země československé. Slováci.

To platilo pro Prahu a ostatní Čechy. O Moravě soudil o trochu později (N. N. 5. května 1848), že »pod deset let není ani pomyšlení, aby národnost slovanská uvědomila se sama; musí se jinou cestou k tomu dopomáhati«. Tou jinou cestou míní patrně vlivy z Čech.

Vzájemný poměr tří hlavních území národa našeho si myslil takto: Čechy přirovnával v Slovanu 23. října 1850 k baště, která chrání Poláky a Jihoslovany před návalem německým, a která je záštitou i Moravě a Slovensku; připodobňoval je v netištěném rukopise (sbírka musejní) z polovice r. 1848 k »hlavě okrouhlé, osamotnělé, tvrdé,« která už mnoho věkův odolává návalu nepřátel Slovanstva, a podškrtává, že »nikdy ještě co svět stojí neměly Čechy tolik důležitosti pro rozhodnutí záležitostí evropských jako v tuto dobu«, což aspoň časově potvrdil postup reakce politické.*) Ale bolela jej veliká menšina německá v zemi, menšina, která nám »bude věčným těžkým závažím . . . vše budeme mít na polovic.« (Slovan 9. listop. 1850) v Čechách i na Moravě, a s hlediska národní ryzosti mu připadalo, že »Slovensko při všem má větší a lepší naději pro budoucnost . . . ba . . . stalo by se časem svým první zemí československou, odtamtud by vyšlo znovuzrození Čech a Moravy, odtamtud vůdcovství a síla celého kmene československého!«

*) Sr. Denis, Čechy po Bílé Hoře, II. díl 2. sv.

Touha stejně zajímavá jako mínění, že »mají evangelíci naši to důležité povolání, aby zprostředkovali, živili, podněcovali národní jednotu mezi Čechy, Moravou a Slovenskem, věc to, od jejížto šťastného provedení závisí celá budoucnost našeho národu«. (Slovan 15. ledna 1851.)

Maje takovou až přílišnou představu o potřebě spojení všech větví československých — přílišnou proto, že i bez toho spojení větve ty mohly by se (n. př. Čechy samy) udržet jako se udrží národy ještě menší — a přeceňuje tolik význam Slovenska, postavil se s příkrostí největší proti snahám Hurbanovým a Štúrovým o spisovný jazyk slovenský. Hořekoval, že Štúr ztenčil národ náš o třetinu členův, a pronásledoval jej polemikami tak, že i Čechům již se to zdálo přílišno.

6. Otázka židovská.

Maje na mysli národní ryzost Havlíček se postavil i proti myšlence českožidovské. (V kritice »Českých Listů Siegfrieda Kappera, Č. Včela 1846). Nepřál assimilaci židů vůbec; pokud židé si jí přejí sami, doporučoval, aby splynuli s Němci, jejichž jazyk během doby stal se prý »druhým mateřským jazykem« židovským. K českému národu však jich přibrat nechtěl, odkazuje na jich semitský původ, následkem kteréhož prý jsou Čechům cizejší než Němci, Francouzi a jiní národové. Také prý se židé, přes to, že bydlí roztroušeně a nemluví již hebrejsky, sami »považují za jeden národ, za bratry, a ne jen za stejnověrce«. Nechoval arci k židům nenávisti programové, antisemitou v tomto smysle nebyl*); jako

*) Sr. výrok M. P. Veselského v cit. knize str. 30.

se z rozumových a mravních důvodů smiřoval s ideálem »politické jednoty všech Němců v Evropě«, »pokud možná jest« (totiž přibližování se k ní) a to s důvodem, že to »musíme Němcům tak schvalovati, jako sami sobě toho přejeme« (Nár. Noviny 10. prosince 1849) — tak se smiřoval i s emancipací židů v oktrojované ústavě 1849, ač jinak ústavu tu zatracoval. Ale v obojím případě patrno, že názory ty plynou mu více z hlavy nežli ze srdce. V nitru zůstával plemenným protiněmcem i antisemitou,*) ovšem ne v té surové a hnusné podobě, v jaké vystupuje běžný plemenný antisemitism, nýbrž v podobě výlučnosti kmenové,**) žárlivé na svou odlišnost tím více, čím silněji a tíživěji na ni již dolehly cizí vlivy, které svéráznost její částečně setřely. »Čím menší vlast je má, tím větší má k ní láska« (Mácha).

Tu ovšem pronikají zase rozpory. Když Havlíček tak výslovně odmítal židy pro jejich cizí původ, proč hlásal neustupný separatismu vůči příbuzným národům slovanským a prohlašoval na př. Rusy za horší nepřátele Čechů než Maďary proto, že nás chtějí pohltit a tváří se nepřátelsky? A když vystupoval proti všeslovanské idei Kollárově klada důraz na samostatnost jednotlivých národů, proč Jihoslovany chtěl mít sjednoceny a odluku literatury slovenské tak zle odsuzoval? Nejsou to rozpory naprosté, lze je do značné míry odstranit podrobnou rozvahou, ale jisté neshody zůstávají i potom. Pramení z téhož zdroje jako zmíně-

*) V 1. č. Šotka otiskl »vtip« o židu, který byv polit, »počal žalostně achvajkati«.

**) Přes to ve své snaze k všestrannosti uznával i, že se můžeme učit od jiných a schvaloval, že jsme od Němců pochytili »trochu toho Ernstu v životě« (Slovan a Čech, Praž. Noviny 1846)

no dříve: z citu, který vytryskuje bezděky a neptá se po důvodech, kterými by vnitřní neshody odstranil. A i když se na ně ptá, neshod neodstraní.

7. Theorie o národnosti a obrození.

Proto Havlíček při svém živém citu národním jak v praxi tak ani v theorii nedospěl k přesným a shodným pojmům. Dle potřeby a nálady klade důraz brzy na ten, brzy na onen znak.

Za národ v nejčistším a nejideálnějším smyslu považuje veliký počet lidí, mající společný původ, jazyk, stát, náboženství, obyčeje a vlastnosti. (Časopis Č. Musea 1846). Pro skutečnost ovšem při dnešní promíšenosti je třeba některé tyto znaky prominout, a tak jako nejcharakterističtější znak národnosti dlužno přijati jazyk. (Tamže). Současně však v »Slovanu a Čechu«, aby odůvodnil svůj program separatismu národů slovanských, řečí si tolik blízkých, uvádí, že »nejen jazyk, nýbrž také obyčeje, náboženství, vláda, vzdělanost, sympatie a j. v. dohromady národnost tvoří«. Patrno, že mu běželo o praktickou informaci a šíření určitého programu, a teprve v druhé řadě o theoretické formule.

Arciže při jeho duchaplnosti a pronikavosti ani tyto formule nepostrádají zajímavosti. Uvedu z nich aspoň Havlíčkovy názory o našem národním upadku a obrození.

»Nejvíce naši a poněkud také cizí vinou . . . národnost naše hluboko klesla«, napsal v Pražských Novinách 23. ledna 1846, a jakkoli je to psáno s ohledem na censuru, přece zrcadlí změnu mínění oproti poetickým výlevům jeho mládí, kdy vinil z úpadku

národního jen Vídeň a Řím s Jezovity v čele. Je to psáno již v době sebepoznání a kritiky, a značí stejnou bystrost jako na druhé straně tento odhad snah obrozenských (Nár. Noviny 23. září 1848);

»Vlastenci se jmenovali oni na počet nehojní mužové a mladíci, kteří ve jménu a pod firmou filologie pracovali neunavně o vzkříšení národa českého. Známa jest všem tato idylická doba naše, kdežto byly bály a besedy a divadla nevinnými pákami české svobody a národnosti, kdežto se založení maličké knihovny za znamenitý a pamětihodný pokrok považovalo ... Ale i my sami nenadáli jsme se, že idey naše směr náš v praktickém životě se tak silným ukáže, a přiznejme se, nám skutečně někde bez našich zásluh náhoda a okolnosti pomáhaly ... Nyní ale ... nejsme již sekta pokoutní ... my jsme národ český ... Hlavní věc jest, aby zřízení naše politické bylo moudré a svobodné, pak utužena přiměřenými zákony zkvete naše vlast«.

Je to snad prvý pokus o theorii obrození národního, pokus podniknutý velice brzy — již r. 1848 — a zdařilý. Havlíček jasně rozlišuje dvě období, jazykové a politické, trefně charakterisuje prvou dobu jako idylickou, a co do převratu politického poznává, že v září 1848 jsme byli dále nežli stačily naše vlastní síly.

Zde jeví se jeho původnost a samostatnost myšlenková; v proudu revolučního roku již načrtl theorii, v které vlastně anticipoval, předpovídal možnost reakce. Byli-li jsme tehdy dále než kam bychom si byli pomohli vlastní mocí, musil přijít obrat a vrhnout nás zase zpátky. Tento důsledek vyplývá z Havlíčkova názoru, jakkoli Havlíček sám byl stejně zle překvapen, když reakce sku-

tečně propukla. A podobně Havlíček anticipoval vývoj když míní, že doba bálů, divadel a besed už minula: v následujících letech se obnovila a trvala ještě dlouho a dlouho. Události neletěly tak rychle jako názory Havlíčkovy; ukázalo se tu opětovně, jak dlouhé doby i práce potřebí než ideje vejdou v krev, a zase jak často myslitel sám ani se nenaděje, že jeho náhledy se splní více nežli se nadál.

J. Souhrn.

Každým způsobem Havlíček jeví se jako vědomý činitel obrození politického; pochopil jeho potřebu a pracoval k němu již za absolutismu. V theorii své míní, že i pro ostatní vlastence jazyk byl jen firmou, pod kterou klíčil živel politický, a srovnává se tak se Springerem; ale jakkoli politický živel opravdu možno najít i u Dobrovského, názor ten přece o prvém období není celkově správný. Havlíček přikládá tu svoje snahy již předchůdcům a tím skutečnost poněkud přebarvuje. Ovšem se s ní neztotožňuje, a jako již dříve, hlásá potřebu postupu nad stanovisko předchůdců; podobné vědomí jsme viděli již v slovech Jungmannových a o málo později v Šafaříkových: »Hanba by nám zajisté bylo, ještě jednou pravím, hanba vlastenectví našemu, hanba devatenáctému, v němž žijeme, století, kdybychom dále než otcové naši neviděli, kdybychom k něčemu vyššímu, vznešenějšímu, svrchovanějšímu nežli oni schopni nebyli«. (Počátkové českého básnictví 1818).

Tak v druhé, třetí i čtvrté generaci buditelé jsou proniknuti ideou pokroku a obrození, a nejen jí

proniknuti, nýbrž i prací jí oddáni. Jejich nacionalism jim zároveň byl principem pokroku a tím vlastně již náboženským živlem. Generace Šafaříkova a Palackého také již značila krok nad idylickou dobu; v »Počátcích« čteme: »komu se o ctnosti bez protivenství, o vítězství bez boje snívá, ten nejrozumněji, přečta tuto předmluvu, knížku zavře a na stranu odloží«. Stejná bojovnost hledí z Kollárova »Vlastence« a prvého pokusu Čelakovského o satiru. Nastupuje tu po tichém kroužku apoštolů církev bojující. V tom ovzduší vyrostl a je representuje Havlíček.

Byl nejbojovnější a při své povaze nejvíc uchvácen citem národním; a káral-li »nízkomyslnost, pokaženost a zmalátněnost« národa svého, v zápětí horoval: »Čech se práce a překážek neleká, Čech nezmálomyslní, Čech se na jiného nespoléhá: Čech se přičiní a přemůže všechno«. (Praž. Noviny 12. března 1846).

A brány pekelné ho nepřemohou!

Nezdolná naděje v dalekou i v nejbližší budoucnost, víra v spravedlnost a pokrok věci národní, láska k lidu českému a nenávist k utiskovatelům jeho; živel, který poskytoval obraznosti zářící vidinu a drobné práci podnět i odměnu; směr, zakořeněný v samé bytosti, v krvi a pozdvižený na výši principu; nacionalism, vyhovující rozumu i citu, náklonnostem ideálním i reálním — to byl kus náhrady za smysl života, který Havlíčkovi s pádem církevního náboženství odešel. Nalezl v národě náhradu za církev a jeho život nabyl tím zvláštního rázu. Všecky otázky posuzoval spíše pod zorným úhlem národnosti nežli se stanoviska osobního a všelidského. Pražský Večerní List vytkl mu 7. dubna 1849, že považuje »národ-

nost za modlu, jíž se vše jiné obětovati může«. Nemaje v přechodné době, v které žil, síly, aby staré církevní náboženství přemohl na vlastní jeho půdě a nahradil lepším, spokojil se snášelivostí k věřícím i nevěřícím a soustředil svůj zájem i mystickou zanícenost jinde, v národnosti, kde nebyl již tak snášelivý — minil, že »pořádný člověk nemá býti kosmopolitou«. Národnost mu nebyla věcí soukromou, jako žádný velký životní princip, v který se opravdu živě věří, soukromou věcí být nemůže.

Soukromou věcí je, co si chráníme v úkrytu srdce a čeho nechceme na venek projevovat. Ale jsme-li kterýmkoli citem aneb ideou proniknuti veskrze, nedovedeme jí v sobě skrýt, jako slunce nemůže skrýti paprsků svých. Vášnivý milenec stejně jako fanatik aneb ironik neutají svého nitra, byť i se o to pokoušel. Kdyby Havlíček byl býval pln náboženského citu tak jako na př. Mazzini, nebyl by jej programově omezoval na nitro jednotlivcovo. Ovšem, nosit city své na odiv světu může být po případě jen přetvářkou a koketností, ale utajovat je, znamená ostýchat se, cítit slabost, uzavírat ve skleníku křehkou květinu, která by asi nesnesla venkovního povětří. Je to vždy spíše příznak resignace nebo nerozhodnosti, nežli příznak síly.

U národů barbarských i u Řekův a jiných starověkých kulturních i ve společnosti středověké proveden je princip theokracie, církev a stát, element náboženský a politický se spojují ve velikolepou jednotu. V dobách harmonie se ukazuje pravé požehnání tohoto řádu; podobný stav okouzlil Havlíčka v Rusku, v jeho poměrech, kde náboženství splývalo s nacionalismem i s politikou, protože církev se ještě

neodcizila národu a vláda byla rovněž domácí. Snad byl si tehdy vědom, že ideálem náboženství není soukromost, nýbrž povšechnost — nitro i veřejnost; ale již v Obrazech z Rus resignuje na možnost podobné národně-náboženské jednoty u Čechův, a nejen z jeho vniterných rozpaků, nýbrž snad i z pochopení přítomné situace národní vyplynulo stanovisko poněkud rozdvojené: nacionalism postavit v popředí se vší vervou, ostatní náboženství (metafysiku) trochu stranou.

Tak náboženství z části nahražoval nacionalismem, který propagoval veřejně a bezohledně; pokud měl pevné stanovisko v náboženství, projevoval je také, i v polemikách; ovšem zůstával si při tom věren: i v nacionalismu hlavní důraz kladl na stránku mravní, »pořádnost«, kdežto dogmat si také zde příliš nevážil. Staral se o ryzost lidského nitra a opakoval často zásadu, za jejíhož původce pokládal Ježíše: Nečiň jinému, čeho bys nechtěl sám trpěti. Avšak nezakládal národnost na humanitě, spíše naopak: »Kdo říká, že každého miluje, nemiluje žádného«.

I v ohledu národním ovšem pěstoval satiru a vtip jako v církevním, ale nešel zde tak daleko a tak do živého. Nedovedl se zde odpoutat od předmětu tolik, co satira vyžaduje. V jeho nacionalismu zůstalo ještě více starého podkladu a více mystiky nežli v náboženství církevním. Jeho národní cit byl takořka nezničitelný, a některé jeho formy, na příklad záliba ve formě lidové písně jsou svrchovaně příznačny pro jeho dílo. Národnost byla mu znakem osobitosti, a ještě více znakem charakteru. V národní vlažnosti a přeběhlictví viděl jeden z nejhorších činův. A tak

neustále nejenom náboženství církevní, nýbrž i nacionální u něho se přesouvalo v mravnost.

Jaký div, že tento člověk dovedl tak uhodit na strunu českou a zachvět srdci lidu českého? Jaký div, že se stal představitelem národního boje a jako takový že žije v paměti národa, on, který hlavní strunu obrození národního, nacionalism, napnul nejmocněji a dal se všecek unést vlnami jejího zvuku?

VI.

Havlíček jako filosof a theoretik.

A. Léta studentská a ruská: počáteční vývoj.

Havlíčka jako theoretika poznali jsme již v jeho názorech o náboženství, národnosti a jiných jevech, a poznáme ještě na příslušných místech: v kapitole o umění jako esthetika atd. Proto pro všeobecnou charakteristiku jeho názorů zbývá jen jeho světový názor, tedy filosofie, a jeho názory o theorii samé.

Za studentských let Havlíček, s neúmornou pílí pracující i v předmětech nepovinných, byl se svými kamarády Jirglem a Gablerem (dle svědectví Gablerova) nadšen filosofickými přednáškami herbartovce Exnera, a hoši o předmětě tom hovořívali i soukromně.

Kdy Havlíček se z herbartství vybavil, neznámo; jistě že obě krise, seminářská i ruská, měly vliv i na jeho vývoj filosofický, a hlavně jeho četba i prostředí v Rusku. Již 12. listopadu 1842 píše Jirglovi ze Lvova, jak se mu líbí Pogodin, »protože není to lecjaký mudrc, (ala němec) ale veliký practicus, jako všichni Rusové v jistém ohledu«. A podobně se mu zamlou-

vala ruská povaha vůbec. »Ovšem bych«, píše v Obrazech z Ruska 1845, »co se zdravého rozumu dotýče raději vzal jednoho ruského kupce než dva profesory a čtyři úředníky.« Uvážíme-li pak, že v Rusku prostudoval Lessinga, autora fragmentárního a nefilosofického, který měl naň hlavní vliv; uvážíme-li i jinou jeho oblíbenou četbu (J. G. Zimmermanna, jenž dí v knize »Vom Nationalstolze« str. 215, »nic není tak bláznovské, aby to některý filosof byl neřekl«, nebo L. Börne, z něhož Havlíček přeložil 1852 aforism »Filosofování jest dědičná nemoc ducha lidského«) snadno poznáme, že od pobytu ruského měl názory o filosofii ustáleny. Jaký podíl měla v tom četba, nelze přesně odhadnout. Mám za to, že poměrně neveliký, protože již rozbor Havlíčkovy povahy ukazuje, že jeho filosofické stanovisko je samorostlé, a k Lessingovi i Börneovi jej přivedla duševní příbuznost, nikoli slepá náhoda; kdyby spisovatelé ti nebyli mu příbuzni, nebyl by se o ně tolik zajímal.

B. Odpor k metafysice.

Dospěv postavil se proti herbartismu stejně ostře ako proti katolické theologii. Vpadal-li »do paruky S. S. theologie dle staré známosti« (Zapovi 12. května 1844), útočil na Herbarta a herbartovce rovněž pro lásku, již k směru tomu choval za mládí a jež se změnila v odpor.

Viděli jsme již v polemikach o filosofii r. 1847, jak s Gablerem se postavil proti Herbartismu. Ještě výslovněji však vytkl své odmítavé stanovisko 8. prosince 1846 v Čes. Včele v redakční poznámce k Fros-

tově antikritice proti Čuprovi: »Vůbec p. dr. Čupr v celém posouzení této knihy vleče se v poutech Herbarství a posuzuje celou tuto na čistě lidských přirozených, praktických a populárních základech osnovanou knihu jenom podle své suché jednostranné Herbartovské terminologie, což jej i jeho system jen ve směšnost uvádí. Od Herbarta se naučil, dass nur einfache Wesen ewig sind, a proto jest jeho duše »ein einfaches Wesen«. My však berouce všechno jak jest a nelibujíce si v zbytečných »filosofických myších«, poněvadž duši nikdo nevidíme, soudíme o ní jen potud, pokud se nám v činnosti objevuje, a proto jest naše duše spojení činností duševních ... Vůbec musíme ze stanoviska zdravého lidského rozumu proti celé Herbartské theorii o »einfachen Wesen« poníženě protestovati.«

Podtrhl jsem obraty zvláště zajímavé. Není pochyby, že proti Havlíčkovi bylo by lze namítnout: »zdravý rozum« nikde nevidíme zrovna tak jako duši, i nelze o něm mluvit s takovou určitostí jako mluví Havlíček. Ale nehledě k této přenáhlenosti jeho výrazu, vidíme jasně, co vytýká Herbartovi: suchou jednostrannou terminologii a zbytečná i nesprávná tvrzení o podstatě duše, tedy metafysiku. Protiví se mu zkrátka abstraktnost vyššího stupně*), on tíhne ke konkretnosti a k praktičnosti. Chce, aby theorie se držela blízko skutečnosti; tím ovšem je blíže vědecké empirii nežli filosofické spekulaci povšechné.

Byl důsledně nejen proti metafysice Herbartově,

*) Proto neobíral se rád ani statistikami a »miloval více monografie«, jak sděluje 16. ledna 1844 Zapovi.

nýbrž proti vší podobné činnosti. »Přiznávám se«, napsal 21. listopadu 1845 v Čes. Včele, háje proti Vávrovi čl. Ondrákův v Časopise Č. Musea, »že o stanovisku filosofickém, o hlubokých názorech, o vniknutí v konečnou podstatu pojmů atd. velmi nerad mluvím a mluviti slyším, jako bych se vůbec v každém pádu, kde se filosofie, jako často bývá, se zdravým rozumem nesrovnává, raději na stranu tohoto dobrého daru božího a proti filosofům postavil . . . O všem se aspoň se stanoviska zdravého rozumu mluviti má, ne pak v nerozuměných frasích, a my p. O. jenom za to chváliti musíme, že se nikoli oněmi nezáživnými zásadami tak nazvané filosofie při skládání spisu svého neřídil, nýbrž praktičností«. Žádal určitost myšlenky i výrazu, a právem bylo mu protivno frásovité mluvení, při kterém nelze si nic přesně myslit.

C. Kantism.

Ale v těchto projevech proráží i jistý názor positivní, s nímž zajímavě se shoduje článek »Odštěpenci církve pravoslavné v Rusku«, anonymně uveřejněný v Slovanu 1850 (str. 233) na důkaz »do jakých nesmyslností upadá člověk, jakmile se počíná spouštěti svého pouhého rozumu, a chce se dopátrati nějaké jistoty o věcech nepřiměřených k zákonům soudnosti lidského rozumu«. Látkou, slohem i výrazem »pouhý rozum« jeví se autorství Havlíčkovo. Havlíček totiž Kantův termín »reine Vernunft« překládal již dříve pěkným obratem »pouhý rozum«, nikoli školácky prkenně »čistý rozum«,

jak se děje podnes. V citátě právě uvedeném nade všechnu pochybnost prosvítá stanovisko Kantovo; tím pak arci lze snadno vysvětlit Havlíčkův odpor k Herbartovi a k metafysickému rozumování vůbec.

Znal-li Havlíček Herbarta, Kanta a jiné filosofy z originálu, nevím; ale theorie se vůbec šíří spíše z druhé ruky, a zde jde víc o Havlíčkovy názory samy než o jejich pramen.

Již v Havlíčkově náboženství jsme viděli dvojitost, shodnou s Kantovou dvojitostí rozumu theoretického a praktického. Dvojitost ona ovšem není výlučně Kantovská, naopak sám Kant ji převzal od předchůdců nebo vycítil ji z nálady doby. Shledáváme ji už u Huma a vůbec osvícenství jest jí proniknuto. Kritické, ano i skeptické stanovisko k metafysickým konstrukcím a omezení jich na jisté minimum, na druhé straně však důraz na mravnost, ovšem nezávislou na náboženství a metafysice — to byly směry, které Kant svérázně vypracoval ve velkolepé dvojici hlavních svých spisů. »Kritik der reien Vernunft« je negací metafysiky běžné, »Kritik der praktischen Vernunft« vztyčuje positivní zákon mravní. Oba tyto živly shledáváme u Havlíčka; subjektivní živel, mravnost, jest osou jeho povahy, jest přísná, ideální a kategoricky všeobecná jako u Kanta, avšak osvěžena humorem a zkonkretněna životní praxí, objektivní pak živel, theorie, zbavena jest i té metafysiky, kterou zbudoval Kant sám ve formách času a prostoru a dalších »architektonických« (jak dí Schopenhauer) formulích, a odmítajíc nadsmyslno vůbec plove v plném proudu pokantovského positivismu.

D. Positivism český.

Všude, kdekoli Havlíček se vyslovil o živle metafysickém, stál na stanovisku »nepoznatelno«. V tom se shoduje s Comtem a Spencerem, ačkoli jich neznal (Spencerovo dílo je ostatně pozdější) a oni nevěděli o něm.

Společenské jevy stavěl vedle přírodních. Pokládal současný utištěný stav národnosti české za »nepřirozený, nesouměrný s ostatními přírodními zákony« (Pražské Noviny 5. dubna 1846) a tím jasně označil svůj positivism, podobně jako svým pokusem »klasifikovati dle obyčejů přírodopisců české lidové písně« (dopis Palackému v březnu 1853).

Tím však shoda mezi nimi není vyčerpána. I ostatní hlavní theorie positivistických sociologů, vyplývajíce z potřeb a snah doby, došly u něho výrazu; a nejen u něho, nýbrž i u jiných Čechů buditelů. Týče se to zvláště Comte-Spencerovského názoru o úpadku typu vojenského a pokroku společnosti moderní k typu průmyslovému.

Názor tento vyskytuje se u všech předních buditelů českých a to nejen jako theorie, nýbrž i jako praktické pravidlo. Časově vlastně předchází positivism a je nesmazatelným svědectvím ducha, který se projevil v obrození našem. Je to positivism Vrchlického »Balady Blanické« — změna mečů v pluhy.

Dobrovský rozjímaje v »Slavínu« (1806 či 1808) o smutných osudech Slovanů píše (str. 13): »Přišli do neštěstí proto, že při své lásce k pokoji a domácí pilné práci nedovedli si dati trvalé zřízení válečné«, ale soudí dále: »Protože nelze mysliti jinak, nežli že v Evropě zákonodárství a politika vždy více

budou podporovat a musí podporovat na místo ducha vojenského ducha tiché píle a klidný styk (Verkehr) národů vespolek: tož i vy, národové tak hluboce poklesli, kdysi pilní a šťastní, vzchopíte se konečně jednou z dlouhého netečného spánku, budete užívat jako vlastnictví krásných zemí svých od moře Adriatického až k pohoří Karpatskému, od Donu k Muldě, a budete směti slavit na nich staré svátky klidné píle a obchodu (Handels)«.

Co zde Dobrovský povznáší jako theoretickou předpověď, slyšíme jako praktickou radu osobní již dříve ze »Slovenských dvojnásobných epigramat« J. Ign. Bajzy*) (1794):

»Dobré bíť mlúvíš svůj pro kraj skládati žívot, lepší však pro kraj zdržať ho předce bude«.

Moravský buditel Gallaš počátkem 19. století napsal:

»Sladko pro vlast trpěti,
sladko umřít v boji,
sladší však jest viděti
ji v svatém pokoji.«

Z projevů pozdějších obecně je znám a tisíckrát už byl citován názor Kollárův, že »často tichá pastuchová chýžka více pro vlast může dělati nežli tábor, z něhož válčil Žižka«. S tím i formou se shoduje mínění Palackého, pronesené v dopise Havlíčkovi 28. ledna 1852: »Jediný Walter Scott více by nám nyní prospěl, nežli pět Žižkův, jelikož by tito ani co činiti neměli, ana mysl národu v kalu všednosti se brodí.« Havlíček pak již r. 1846 napsal: »Jindy umírali mužové pro čest, pro blaho svého národa; my však z téže příčiny budeme žíti a pracovati.«

---

*) Viz o nich Jakubcovu stať »Tři čeští epigramatikové« v Obzoru Literárním a uměleckém 1900.

Všecky uvedené výroky nesou se směrem sociologického positivismu, nejvýslovněji výrok Dobrovského, po něm Havlíčkův. Ojediněle názory podobné vyskytují se za všech dob, na př. v antice v Martialově epigramě »Na Deciana« (č. 86, přel. Fr. L. Čelakovským*)) a nově u Goetha (Werther) a Dostojevského (Bratří Karamazovi). Ale shoda, s jakou pronášeny jsou buditeli českými ve smysle osobního i národního vývoje, i vytrvalost jich až do nejnovější doby (sr. boj mladočeské strany proti passivní oposici v letech sedmdesátých, Masarykova propaganda protirevoluční) ukazuje, že v národě českém byla zvláště příhodná doba pro vznik a rozvoj směru toho. Byly to, hlavně z počátku, dle slov Havlíčkových, poměry idylické, idylické co do naivnosti, pokojnosti a mírumilovné práce. Viděli jsme v kapitole předešlé, jak z nevyspělých, dětských poměrů národní hnutí rostlo k sebevědomí; po skepsi Dobrovského a nesmělosti Jungmannově hlásila se již v Kollárovi k slovu bojovnost, za Havlíčka a jiných politiků přihlásila se již k činu. Však byli si vědomi všichni předáci hnutí, že pro použití zbraní v současném stavu českého národa nejsou splněny nutné podmínky — národní gardy r. 1848, bouře červnové r. 1848, pokus o povstání slovenské a květnové spiknutí 1849 ukázaly to ještě v polovici 19. století — a tak stav ten je vedl spíše k nehlučné práci nežli k zápasu, třeba že taktika Poláků, Jihoslovanů, Vlachů a Maďarů sváděla je aspoň v myšlenkách k výbuchům bojovnosti. Toť situace, z níž vyrůstaly positivistické theorie i zásady české nezávisle na přímém popudu ciziny, na podkladě slo-

*) Překlad zní: »Hanba, netěžce krvi vylitou si zakoupiti slávu; muž jest můj, kdo jenom pochvaly dojde žitím.«

vanské záliby v míru, ovšem ale v shodě se současným proudem idejí v západní Evropě.

Z myšlenkového vývoje pokantovského vyskytl se u nás tedy positivism, ne tak idealism. Idealism v stopách německých jeví se ovšem u Augustina Smetany a jiných myslitelův, u Havlíčka však shledáváme ideový i národnostní odpor k němu a naopak dílem vliv, dílem souběžnost anglického a francouzského smýšlení. Ze subjektivismu Kantova měl v sobě, ovšem samorostle, jedině mravní rigorism, základ svého charakteru; subjektivism noetický však, u Kanta, Fichte, Hegela, Schopenhauera tak podstatný, byl mu cizí. Z Kantovy noetiky podržel, jak uvedeno, pouze odpor k metafysice. V positivní spekulaci nedošel ani tak daleko, aby se rozhodl o metafysickém idealismu; opomíjel to naprosto a po této stránce nelze vůbec názorů jeho poznat. Nejspíše pravděpodobno, že zůstal vždy dualistou, ačkoliv o poměru hmoty a ducha se nevyslovil (sr. výroky jeho, uvedené v předešlé kapitole). Neměl smyslu pro spekulaci a abstraktnost ve filosofii právě tak jako v náboženství; jako v tomto dbal předně o stránku mravní, tak v oné zas o stránku empirickou*). Měl raději přesnost nežli hloubku, určitost nežli celkovost, vědu nežli filosofii. Proto nevypracoval soustavný názor světový, ale plno theoretických náběhův uložil v jednotlivých výrocích,

*) Výslovně vytýkal, že prý »každý i nejbystřejší Němec víc a priori soudí a mudruje, než by se držel připomínky jdi a viz«. (V poznámce v překladu Gogolovy »Povědti, jak se rozhněvali pan Matěj s panem Matoušem«.) Empirii tedy ztotožňoval vůbec s bystrostí, dedukci nenáviděl jako »německou«, a nemohl si tuto poznámku odpustit ani na místě, kde byla naprosto zbytečna a přitažena za vlasy.

poznámkách i na rozličných místech svých veršů, dopisův i článků. Pokud jej a jeho dílo charakterisují, docházejí povšimnutí na příslušných místech tohoto díla. Sestrojovat z nich celkový názor byla by práce marná a chybná, protože mají zřejmé stopy věku, nálad i účelů, za kterými byly psány, a tím se často nadmíru liší od sebe vespolek. Mají cenu každý o sobě, ale celku nečiní. Havlíček píše n. př.: »Krásná mašinka lidské tělo: sama si topí, sama běží bez natahování, sama se čistí, sama se maže, sama se opravuje etc.« (v rukopisech Tůmových). Z té věty nelze dokazovat ani materialismu ani opaku. Ovšem těžiště významu Havlíčkova jest jinde.

Havlíčkův poměr k metafysice i poetice je tedy celkem negativní, jako u praktických povah většinou. Havlíček však i zde se vyznačuje rozdvojeností. Velikým důrazem na lidské nitro po stránce mravní a naopak na vnější jevy po stránce poznávací, čili, jak často opakoval, rozumnosti a poctivosti míří na obě společenské složky, sousedící s náboženstvím: theorii a mravnost. Vzdálenost mezi nimi vyrovnával z valné části nacionalismem a náboženstvím vůbec.

Nacionalism zanechal stopy i v jeho filosofii, smíme-li užít výrazu toho. Jako v citu národním Havlíček od racionalismu dostupoval až k mystickému zanícení, tak v něm také došel nejdále v abstrakci. Jak jsme viděli z vlastních slov jeho, »odstoupil sebe sám několika ideám«, »zamiloval se do idei«, a to právě do idei národních. Tak zasáhl i do směru duchového a splatil daň spiritualismu. Dle uvedených slov sklonil se v theorii stejně jako v náboženství k jistému anthropomorfismu: jako věřil v Boha osob-

ního, ať s výhradami, tak i do ideí se »zamilovál« jako jiní »do děvčat«.

Ze všech oborů myšlení, které bývají zahrnovány názvem »filosofie«, vábila jej arci nejvíce filosofie společenská, slovem sociologie. Říkal, že ho netěší celá příroda i s hvězdami, jen člověk; duši nalézal a poznával pouze v jejích činnostech — slovem ze všech věd byla mu nejblíže sociologie, a to dynamika, theorie dějin. Vábil jej neustálý pohyb, jejž jako žurnalista vytrvale stopoval. Pro statiku, pro ústrojí společnosti neměl značnějšího zájmu.

Pochopitelno, že i v názoru na dějiny tkvěl v positivismu. Názor, že vývoj společnosti spěje k industrialisaci, názor, v němž Comte se může stavět vedle hospodářského liberalismu, směru jinak mu tak protivného, u Havlíčka byl provázen míněním opačným, jak je v povaze jeho pravidlem. Havlíček myslil positivisticky a přejímal theorie liberalistické, ale neušlo mu, že liberalism v důsledku vedl by k všesvětovému styku a obchodu, stírajícímu zvláštnosti národní a rušícímu hranice. Palacký mínil o tendenci k světovému hospodářství, k němužto dle jeho slov směřuje »světová centralisace«, že tendence ta jest paralysována moderním hnutím národním. Havlíček se v témže smysle vyjádřil už dříve. V České Včele 3. listopadu 1846 čteme: »Podivno, že teď, kdežto svět průmyslový všechny národy spojiti a jako slíti se snaží: jednotliví, třeba dosti malí národové co do věci a literatury se isolovati a samostatnosti nabýti touží«.

Snahy Havlíčkovy o vnější i vnitřní samostatnost národní jsou v zrcadle této theorie snahami význačně moderními. Nevedla ho filosofie, ani filosofie dějin,

ale jeho dílo přece se shodovalo s jeho názory. Nezanechal světového názoru vlastního; ale jeho názory všeobecné, pokud je projevil, jsou aspoň zřejmým dokladem směru, ke kterému patřil, i jeho povahy, tíhnoucí k skutečnosti realné, k společenskosti a ke všestrannosti, byť na úkor jednolitosti: Není tu monumentálního celku, nýbrž seskupení sil a směrů vespolek neshodných, ne spontánní směr, nýbrž oposiční reakce na popudy, ne harmonie a plastický klid, nýbrž vlnivý proud, protivami nárazů letící ku předu. Dlouhý řetěz pronikavých myšlenek, nikoli velká myšlenková stavba.

VII.

Havlíček jako spisovatel (básník, kritik, žurnalista).

A. Psychologický podklad Havlíčkovy tvorby literární.

Nefilosofický ráz Havlíčkova ducha a jeho odpor proti filosofii vyrostly zvláště z jeho sklonu uměleckého a literárního. Princip umělecký, typ a stilisace, jest od principu theoretického, schematu a abstrakce, tak rozdílný, že zpravidla se v jedné osobě nesnesou harmonicky rovnoprávně. Havlíček rozumoval a theoretisoval*) mnoho, ale ne trvale a soustavně: rychle docházel k jednoduchým schematům, typicky znázorňujícím věc, o kterou šlo, a nestaraje se o podrobnosti odchylné, neznamenaje složitost otázky vyslovil a napsal myšlenku. Uvažoval a potiori: podle nejbližších, nejnápadnějších případů

*) V listě Jirglovi 12. listopadu 1842 píše, že »jenom o tomto faktum« (když byl vyhozen z dostavníku) »as hodinu cesty filosofoval«. V zápiskách o své cestě na Boleslavsko a Jičínsko se často zmiňuje o svém »politisování« t. j. rozumování v debatě. Dle svědectví vrstevníků zůstal tomu zvyku věren i později.

soudil o celku, stejně jako své snahy a cíle i cestu k nim neunavně upravoval a opravoval podle přítomné situace. Zejména za dob svobody politické (v Národních Novinách a Slovanu) tato jeho vlastnost rozvinula se bohatě; jako redaktor politických novin byl nucen myslit a psát podle situace ze dne na den, i vyhovovalo povolání to jeho vnitřní náklonnosti. Proto v něm dospěl výše přímo klasické a stal se žurnalistou prvého řádu.

Byla-li již dle toho povaha jeho více žurnalistická než filosofická, tím víc potvrzuje to jeho náklonnost ku psaní a zapisování. Filosofický duch uvažuje většinou sám u sebe, v nitru, a zaznamenává teprve myšlenky vyhráněné a sestavené; literát a hlavně žurnalista zaznamenává fakta i nápady hned a zpracovává je přímo venku, na papíře. Filosof nosí v hlavě ideu po léta, než ji vyjádří, a zápiskem leda napomáhá paměti; literát svěří papíru všecko a zpracuje třeba teprve později.

Havlíček byl v tomto ohledu literatem do krajnosti. Po žádném spisovateli našem nezůstalo tolik písemných památek: poznámek, zápisek, dopisů, náčrtků, rukopisů dokončených i nedokončených, prací vlastních i výpisků a překladův, a také u žádného nelze stopovat jeho záliby, odpory, názory a snahy i vývoj povahy tak jako u Havlíčka právě pro tuto spoustu dokladů písemných. Havlíček přenášel své nápady a nálady na papír tak pravidelně a bezprostředně, že v rukopisné pozůstalosti jeho máme životopisný pramen spolehlivější než bývají zápisky vůbec. Nenavykl si téměř soustředit myšlenky a propracovati thema zpaměti — i jeho delší projevy, jako řeči před porotou pražskou a kutnohorskou, nebo řeč

v Konviktě 29. dubna 1848 jsou polemické výrony okamžitou potřebou vyvolané — ale promítal myšlenky ven, napsal a propracovával je na papíře. Zejména činil tak v mládí, když češtinou spisovnou a veršem ještě dobře nevládl. Dokladem toho je klopotná práce ódy profesorům Smutkovi a Mařanovi, která se nám zachovala jak v podobě konečné tak i v prvotní, i v postupu práce se všemi opravami a škrty*) Znamějšími doklady jsou historie básně Král Lávra, připomenuta již Zeleným 1870 (náčrtek básně, vypracování a několikerý opis) a přípravné zápisky ke kritice Tylova Posledního Čecha (sr. tamže). Havlíček tak postupoval i jindy (n. př. v rukopisech musejních poznamenal si k satiře »Matka Perly Makasarského Oleje«: »Napsáno 27. května 1845. Myšlenky k tomu sebrané o několik dní dříve«), dokud žurnalistický chvat v tom nepřekážel a získaná spisovatelská zručnost nečinila to zbytečným. V básních však a dílech větších (Král Lávra, Ruská historie) počínal si tak ještě v Brixenu.

Pro psychologickou i esthetickou důležitost uvedu aspoň jeden krátký příklad Havlíčkovy tvorby, vznik básně, napsané r. 1842 do pamětní knihy v Tatrách:

Rukopisný náčrtek (v Museu):	Báseň.
»Kdyby Poláci upřimně milovali svou vlast:	Kdyby mořské oko jenom slze byly, slze, co Poláci za vlastí ronili:

*) Viděl jsem ji na Havlíčkově výstavě v Dejvicích v červenci 1906; kde jest uložena nyní, nevím. (Viz i str. 134 zde.)

Čechové měli vždy na paměti bělohorsk. bitvu:	Kdyby bělohorská hanba v českém srdci tak věčně bydlela jak sníh na Lomnici:
Rusové se osvobodili od cara:	Kdyby se spojili Srb, Chorvát, Slovenec, jak malé potůčky ve velký Dunajec:
Ilirové se spojili:	A kdyby Rus otrok zlámal pouta carská, jako drtí dřeva vichřice tatránská:
Tenkrát bychom zvítězili nad nepřáteli«.	To bychom volali hlasem z Tater hromů: Víděň, Berlín, Petrov — ať padnou do hrobu!

Charakteristická ukázka Havlíčkovy tvorby, zvláště veršové! V náčrtku není leč suchá úvaha — v provedení tolik krásy a síly! Jak Havlíček dovedl všeobecnou myšlenku odíti v roucho vzaté s místa sepsání, přírody taterské! Jak taktně dovedl Poláky, u nichž právě byl hostem, položit na prvé místo, od místa toho postupovat v obrazech: slzy — hanba — spojení — vzpoura, a sesilovat mocně účinek až k hromovému závěru! Ideální byl by to příklad k Lessingově definici epigramu,*) ačkoli není epigramem a vznikl dříve než Havlíček Lessinga prostudoval.

*) »Ein Gedicht, in welchem, nach Art der eigentlichen Aufschrift, unsere Aufmerksamkeit und Neugierde auf irgend einen einzelnen Gegenstand erregt und mehr oder weniger hingehalten werden, um sie mit eins zu befriedigen«. G. E. Lessing. Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm 1771.

B. Koncepce a stavba jeho výtvorů.

V uvedené básni zrcadlí se práce Havlíčka jako básníka, souhlasná s jeho povahou, svrchu rozebranou: není statik, nýbrž dynamik; netvoří celkův architektonických, jako v poesii jsou n. př. Faust, Oněgin, Pan Tadeáš, nýbrž na jednoduché pásmo navléká perly jako na **šňůru.** Nepůsobí celkovou silou a mohutností výtvaru, nýbrž postupným spádem charakteristických podrobností, kde se mu zdaří nahromadit je a stupňovat až k vrcholu, jako v básni citované, vytváří dílo dokonalé.

Toť jádro jeho koncepce v básních i v próse: podrobnost a řada podrobností. V básních nejpříznačnější a nejčastější formou jest mu epigram, a ve verších stejně jako v próse netvoří systémů, nýbrž postupuje cyklicky, v řetězích — ať už jde o cyklus celků, n. př. obrazů z Rus, či o řadu nápadů v práci jinak jednotné.

Jeho síla tkví v jednotlivostech. Každá podrobnost je poměrně samostatna, kypí bezprostřední svěžestí,*) a někdy ze souvislosti přímo vybočuje. Na příklad krásná všeobecná myšlenka: »Jindy umírali mužové pro čest, pro blaho svého národa; my však z téže příčiny budeme žíti a pracovati« překvapí nenadálým a nedostatečně motivovaným umístěním v úvaze

*) Cítil to sám a liboval si v tom tak, že týž postup psaní předpokládal i u milenky. »Nepište mi psaní na jedno posezení celé« prosí Weidenhofferovou 10. dubna 1845, »ale když Vám napadne dobrá mysl, když si někdy vřelcji vzpomenete na naše pospolu bytí, napište mi vždycky několik řádečků, a až toho bude hodně pohromadě, aby to za psaní stálo, pošlete mně to sem«.

o — Měšťanské Besedě (Praž. Noviny 18. ledna 1846). Zdá se, že byla dříve napsána samostatně a do textu dodatečně vložena.

Typickým příkladem Havlíčkovy tvorby po této stránce (co do koncepce) je cyklus aforismů »Takto praví jistý neznamenitý mudrc« (Č. Včela 12. června 1846.). Každý z nich jest úplně samostatný, formou i obrazem jdou po sobě, zevně docela nespojeny, jako korály navlečené na neviditelnou šňůru. Ale spojitost přece to jest, ač slabá a neviditelná; článek má postup, spád a jakýsi závěr (»dobrý rozum je dobrá věc«), takže přemístěním jednotlivých aforismů celek by byl porušen.

Je to arci příklad ojedinělý a drastický; avšak i jiné Havlíčkovy články i básně mají týž ráz, byť většinou jejich kostra podobně jako u básně svrchu citované byla znatelná a pevněji stanovena než u tohoto cyklu aforismů. Spojitost je brzy jen zevnější, předmětem stanovená, jako u Obrazů z Rus a Kutnohorských epištol, brzy vnitřní i zevní, ale vždy volná, jako u Tyrolských elegií, postupujících vypravovatelsky dle chronologie (s výjimkou VII. zpěvu, jehož rozbor viz níže), brzy toliko vnitřní, jako v II. a V. zpěvu Křtu sv. Vladimíra, kde řada slok přináší variace, z nichž některé dokonce bylo by lze přemístit bez uhony celku. I v útvarech jednotných a celistvých, jako v »Dumce na batelovském vrchu« nebo v článku »Slovan a Čech« spojitost částí je dost volná; naprosto jednolité práce, jako citovaná báseň z Tater nebo »Král Lavra« jsou řídky a vesměs neveliky. V próse lze k nim přičísti nejlepší články z České Včely (1845—1847), Pražských Novin (1846—1848) a Slovana (1850, 1851), méně z Národních No-

vin, kde následkem denního kvapu Havlíčkův úryvkovitý způsob psaní vystupuje v popředí i v článcích delších.

Havlíček však silou osobnosti své a vrozeným vkusem dovede se vyhýbat úskalí této úryvkovitosti, která je drobnější a citelnější než u aforismů dnešních, u feuilletonův a essayí. Jak v jednotlivostech o sobě, tak i ve spojitosti Havlíček dosahuje mocných účinků vážných i komických. Jsa rozený dynamik, vyzná se v effektu postupného sesilování tónu, jak jsme viděli na příkladě. Kde pak nestačí ani to, stupňuje účinek ještě jinak: buď překvapí novou myšlenkou v proudu děje, nebo dokonce ji přiřadí k předchozímu líčení tak, že z něho vyplývá a přec oslní novotou — zkrátka, nadhodí myšlenku, provede prvou část periody, ale již v druhé části překvapí novotou nebo třetím nápadem vloženým jako mimochodem do prvých dvou, a tak jiskry jeho vtipu srší, až oslňují, obrazy dopadají tak rychle a pádně, že nemáte ani kdy je zkoumat a sotva stačíte jejich letu. Druhý a pátý zpěv Křtu sv. Vladimíra jsou v ohledu tom klassické; n. př. v pátém zpěvu líčí se »bezbožnost v Rusích« po Perunově popravě, která předem je naznačena slovy, »svět je pořád stejný«, spoustou obrazů, líčících nejvšednější zjevy, ale sestavených tak, že čtenář nevyjde ze smíchu samým překvapením. Na příklad:

»Staří lidé umírali,
děti se rodily,
hodní lidé pracovali«

— nyní byste čekali logicky, doplněk »a lenoši zaháleli,« ale Havlíček zabočí jinam: dodá:

»a ochlasti pili.«

Anebo:

»Kdo byl taškář za Peruna,
taškařil zas dále.
A kdo byl poctiva duše« —

— místo očekávané antithese »byl poctivý dále« udeří vás obrat, opačně parafrasující prvou polovici sloky:

»dřen byl neustále.«

Někde Havlíček provede úplnou antithesu, ale odstraní její schematičnost opětným překvapením:

»Šlechtic nepracoval s mužským
měšťanského rodu«

stačilo by samo na břitkou satiru nepřímým poukazem na šlechtická dobrodružství »galantní«, ale Havlíček najednou obrátí, odbočí od narážky této a k doslovnému znění dvou veršů, mluvícímu o kastovnictví, postaví antithesu z oboru docela vzdáleného:

»ale šenkýři míchali
přec do piva vodu.«

A po pravých orgiích vtipu v obrazech světského pořádku, který i bez Peruna šel jako dřív, najednou přeskočí v opak, vykreslí humoristickými tahy úpadek výdělku církevního a na konec vybuchne v bouřlivý smích:

»Kupujte, lidé, měchýře
na potupu světa!«

Touto vazbou a spletí obrazů, jejich sytostí a vrcholením Havlíček podobá se Otokaru Březinovi, básníku v jiných ohledech naprosto rozdílnému. Březina je všeobecný, Havlíček časový; Březina tíhne k metafysice, Havlíček se od ní odvrací. Havlíček je populární, Březina nesnadný, Havlíček je žertovný satirik, ostře chápající a kreslící vnějšek, Březina vážný mystik, nořící se vnitro. Havlíček nemá zájmu pro přírodu a hvězdy, Březina naopak utápí bolest nitra v nádherách západu a třpytu hvězd. U Havlíčka převládá vtipný

nápad, u Březiny kouzlo nálady. Oba však shodují se přes tyto diametrální rozdíly, a nejvíce ze všech básníků českých podobají se sobě koncepcí celkův a obrazů. Obrazy obou valem odchylují se od průměrných metafor — Březinovy obrazy jsou bytosti obklopující básníka, hledící a mluvící naň tisícerými zraky a ústy*), Havlíčkovy obrazy jsou jiskrami, vykřesávanými z všedního života, překvapujícími jednak samozřejmostí, jednak aplikací známých věcí na thema neočekávané, na příklad v básni Hrob.

Obrazy Havlíčkovy shodují se tedy s Březinovými převážnou negací obvyklé metaforisace; ještě více však jsou si podobny, jak uvedeno, posloupnou kombinací při tvorbě. Dějová neb ideová kostra u obou bývá skrovna, u Havlíčka dokonce někdy převzata ze skutečnosti (Tyrolské elegie) nebo z cizích výtvorů (Král. Lávra); oba však thema zpracují bohatými variacemi obrazovými. Variace ty nejsou pouhou ozdobou jako metafory u parnassistů, nýbrž srůstají s thematem nerozlučně a stěží se dají odmyslit, pročež prosaická parafráse činívá u obou básníků veliké potíže. Obrazy obou jsou spontánní, talenty jen srší jich bohatstvím, a u obou stejně jsou zpracovány vybroušenou technikou, formální koncisností a sebekázní.

Někdy ovšem i Homér podřimuje, a každý výtvor není stejně dokonalý. Tak v parodii »Tys bratr náš« (1843) Havlíček spletl dohromady dobré i špatné vlastenectví a místy šlehá i to, oč sám vážně usiloval, na př. když se směje tomu, kdo »Schuhmachermeistra«

---

*) Podrobně jsem o tom pojednal v psychologické studii »Otokar Březina« v Ženském Obzoru 1903.

v peci spálí a nad krám píše »Já jsem švec«, jakkoli sám ještě později (1848) proslul usilím o přemalování štítů a nápisů na česko, nebo když se směje těm, kdo se modlí za vlast aneb odebírají Včelu a Květy; proto satira ta jest ochromena sama v sobě a vnitřně nepravdiva. Bezuzdný vtip ji pokazil. Kromě těch věcných vad bývají i formalní. Někdy Havlíček totiž neseřadí obrazy s rostoucí účinností, nýbrž položí je vedle sebe nespojitě (»Ministerská rada« ve Křtu sv. Vladimíra).

Jindy ovšem dovedl vyhovět i nejpřísnějšímu měřítku; tak v znamenitém popise Vladimírovy audience, kde od trůnu sestupuje antiklimaxem k hodnostářům, sekretářům, žandarmům, katu a posléze k petentům ležícím na břiše;*) jindy vyniká opakováním nezměněným (tamže ve výpočtu popů, diakonů atd.) nebo případně pozměněným (ve zpěvu X. »konkurs« čtyř hlavních církví) anebo zdrcujícím kontrastem (zpěv III., stejný ortel nad Perunem i nad bezbožným žurnalistou). Ve všech těch směrech u Havlíčka nalézáme výkony přímo klassické, uspokojující formální esthetiku technickou zdařilostí.

C. Symbolika obrazů.

Avšak účinek umění Havlíčkova jest nejen zevní a formálně uspokojivý; jde časem dále a prohlubuje se až k symbolice.

Havlíček, nestarající se o přírodu, dovede z ní přece někdy vyvodit účinky, rozvlňující a hřející

*) Ku podivu, že tuto scenu nevystihl dosud žádný illustrator Křtu sv. Vladimíra!

nitro — když její moc postaví v protivu k moci vlád a vládců a shledá přírodu mocnější v celé hrůze její . . . »neb neznám větší na světě slast, nežli vidět slavnou policii ouzkostí se třást«. S pravou rozkoší poznamenal ke zprávě o srážce vlaků, z nichž v jednom seděl car (Slovan 4. června 1851): »z čehož vidíme, že se dobře vytopený lokomotiv ani cáru ruskému nevyhne«, a v Tyrolských elegiích opět:

Ach, ty vládo, převrácená vládo!
Národy na šňůrce vodit chceš,
ale čtyřmi koňmi bez opratí
vládnout nemůžeš!

Stejně obrovitě pak jako k protivě užívá přírody k srovnání:

Hory, skály ohromnější ještě,
než je hloupost mezi národy,
vedle cesty propast bezedná jak
držka armády,
temná noc jak naše svatá církev,

anebo:

Svěřiti svůj život také jednou
koňům splašeným se já mám bát?
Občan rakouský? což se mi může
horšího již stát?

Kdykoli se povznesl k tomuto hledisku, objevila se mu současná politika státní i církevní malichernou marností; trpký povzdech, jímž končí jeho článek v Slovanu (1. března 1851) »Proč jsem občanem?«, došel výrazu v žertovně bolestných slovech:

Ctěte, hoši, policajty!
Ouvej, jak to bolí!
Stát vyplácí krejčům metlou,
ale ševcům holí. (Křest sv. Vl. III. zpěv)

t. j. z každého vydře, co může: slabý krejčí by hůl nevydržel, dostane tedy jen metlou, silnější švec

však holí, bez milosrdenství. Konečný effekt pak všeho — nářek »ouvej! jak to bolí!« — je zvláštní ironií formální přehozen anticipovaně napřed. Myšlenka vyjádřena tu tak zhuštěnou formou, že méně pozorní čtenaři obrazu tomu ani neporozumějí.*)

Nejvyššího stupně Havlíček došel v ohledu tom při zpěvu o vlastní tragice osobní. V Tyrolských elegiích vtip místy přechází v pravý h u m o r, patřící k nejvzácnějším úkazům umění vůbec. Havlíček měl vroucí cit, jenž v jeho jinošských verších, modlitbách i zápiskách vytryskuje proudem. Později jej ukrýval v ironii a posměchu a vědomě usiloval o rozumovost výtvorů svých. V takových případech cit násilně potlačovaný nebo skrývaný vybuchne zpravidla sentimentálně, když se již nedá zadržet a tvrdá kůra rozumu nedostačí, když osud zlomí autosuggesci kázně, síly a siláctví vnitřního. To viděti lze na př. na Nerudových »Zpěvech pátečních« a ještě více na Macharovi, podobně pak se stalo i s Havlíčkem. U Havlíčka však veliká osobnost jeho překonala úskalí sentimentality nejstkvěleji. I srdcervoucí loučení s rodinou před odvlečením do neznámé pohromy vykreslil statečně a se vtipem. Nehořekoval nad sebou, ba v této nejosobnější básni věnoval nejhlubší postřehy zájmům obecným v s y m b o l i c e dosud nedoceněné.

Ale Džok, můj černý buldog,
ten je grobián,

---

*) Podobně zhuštěně píše Havlíček v Králi Lávrovi:

Husy štěbetají,
tichá je labuť,
kdo chce tajnost smlčet,
holičem nebuď atd.

na habeas corpus tuze zvyklý —
on je Angličan.

— — — — — —

Hodil jsem mu tam pod postel
říšský zákonník;
dobře, že jsem měl ten moudrý nápad,
již ani nekvik.

»Habeas corpus« jednak jako anglická záruka osobní svobody občanské, jednak jako symbol bojovnosti věrného psa, který se rád hned zakousne do nepřítele nebo do — potravy! Pes zaštěká a Havlíček mu hází zákonník, zdánlivě proto, aby ho poučil, že je povinen být zticha; ale za tím vězí hořká myšlenka: když pokojný občan proti zákonu může býti zbaven svobody, má ten zákon vůbec cenu? Stojí za víc, nežli hodit jej psovi?

A podobně víří mu to hlavou po celou cestu, což mistrně psychologicky vykreslil v VII. Tyrolské elegii. Zde píše o cestě jaksi přeházeně, až se zdá, jakoby sloky byly chybně seřaděny*); ale Havlíček líčí tu svůj vnitřní stav: když jeli přes Jihlavu, myslil, že ho vezou na Špilberk; za Lincem se domnívá, že jede na Kufstein. Když ani tam nezastaví, nemá už představy o cíli a rozhlíží se po krajině. Je pěkná, ale v bezcílné cestě mu vše připadá jako hloupost. Pozoruje péči o rychlou a bezpečnou deportaci a poznamenává:

* K. Tůma a A. Srb v životopisech je také citují v pořádku domněle opraveném. — Rukopis Tyrolských elegií, jako vzácná památka chovaný v knihovně Musea království Českého, ukazuje, že původně pořádek slok tohoto zpěvu byl opravdu jiný. Teprve při revisi textu Havlíček očísloval sloky změněně a tím vytvořil obraz svrchu charakterisovaný.

Všude kolomaz a všude
přepřahovali:
kdybyste radš ve Vídni přepřáhli
a namazali!

Tak ze všedního fakta vyšvihl se k všeobecné, trpce pravdivé, ač kousavé poznámce; ještě letmo prohodí ironické slovo o telegrafu a policejní pečlivosti, ale vrací se k všeobecnosti nahodilou vzpomínkou na mělnické víno, koupené na cestě v Budějovicích a nyní již dopité. Nu, což, blíží se k Italii a pije zas víno italské —

»ale zdá se, že je v obou stejný
nepokojný kvas!«

Z čista jasna zableskne ve výroku o víně symbolický poukaz na neuspokojené národy český a vlašský: co chce vláda tím, že mne sem zatahla? Bojí se nepokojů v Čechách, abych jí nebyl nepohodlný. Ale v Italii to kvasí také! Deportacemi ze severu na jih se politický neduh nevyléčí! Kvasí to, kvasí nepokojně, zde i tam — a přijde doba, že ve Vídni budou musit přepřáhnout!

Taková perspektiva historicko politická vyšlehuje na konci přemítání z nevinné zmínky o víně. Hlavou táhnou obrazy a vzpomínky cestovní, ale rostou v politické mene tekel!

Jak prostá a krásná symbolika! Již ve Křtu sv. Vladimíra (»Šlechtic neobcoval s mužským občanského rodu« atd.) jsme viděli, jak za výroky, které mají dobrý smysl v doslovném znění, tají se ještě symboly a hlubší perspektivy, patrné jen bedlivému oku. Není to esthetická symbolika metafor a přirovnaní, vyskytující se u každého básníka*); je to symbolika vni-

*) U Havlíčka se taková místa ovšem nesou tónem jadrným, dbajíce spíše charakteristiky nežli uhlazenosti. Na př. charakteristika

terná a podstatná, jako u Otokara Březiny. Opětný rys, v němž oba duchové tak rozdílní se shodují a v němž jsou sobě nejblíže z celé poesie české. Je to u obou skutečný směr, symbolism, ovšem u každého pramenící z jiného zdroje.

Symbolism Havlíčkův má prameny dva: pathetický idealism a tvorbu v duchu písní lidových. Prvý jest rannější a objevuje se v prvých verších Havlíčkových pod rouchem obvyklých obrazů. Vedle Dumky Batelovské, obrazu v duchu Lamennaizově, citovaného v kap. V. a básně napsané do pamětní knihy v Tatrách nejjasněji se zračí v nedokončeném náčrtku:

Víš-li světlo české,
jak jsme tě křesali
do hanby německé
slovanskou ocelí? —

kde nalézáme již nejen obrazy, nejen řadu jich, nýbrž i náběh k složitému celku.

Vlastním vývojem i vlivy zevními Havlíček později se tohoto směru vzdálil a svou symboliku, prve podrobenou vlivu Lamennaisových a Mickiewiczových mystických prós, vypracoval v duchu písní lidových k takové dokonalosti, že směle lze jej staběti na roveň nejlepším umělcům českým, tvořivším v stopách lidových. Byl povahy demokratické, a mimo to i vědomě šel za cílem, jejž vytýká 24. března 1844 v dopise Klejzarovi: »Největší má péče« (při tvorbě epigramů) »byla složiti některé epigramy v národním duchu«, totiž co do formy, jak dále vykládá. Ještě

---

kamarilly Vladimírovy »senát vždycky pohotově jak u rasa maso«. Úsečným přirovnáním Havlíček vyjádřil celé své hluboké opovržení nad despotismem a tajnými jeho péry.

lépe však, nežli v epigramech, zachytil symboliku lidových písní v básních dalších, zejména ve Křtu sv. Vladimíra:

Jedna hora vysoká je
a druhá je nízká,
kdo nemá své muzikanty,
na hubu si píská.

Když hejřili, stolovali
u carského dvoru,
celý ten den byl bůh Perun
v mrzutém humoru. (II. zpěv).

V prvých dvou verších antithesa úplně v lidovém tónu, pak antithesa druhá, napovídající výklad, a do třetice teprv obrat k vlastní věci. Jiný trojčlenný řetěz je v X. zpěvu:

Věje vítr černomořský,
travou v stepi klátí;
sbíhají se do Kyjeva
páni kandidáti.

Věje vítr od západu,
v Kyjevě se práší;
každá firma haní jiné,
sama se vynáší.

V prvé sloce náladový vstup a srovnání sběhu konkurujících církví s travou, již vítr klátí určitým směrem — od černého moře k severu, do Kyjeva; v druhé sloce obraz se opakuje a doplní následkem — od větru se práší, a symbolický význam »prášení« přenese jako tertium comparationis básně k samému předmětu: lživé chlubivosti konkurentů. Havlíček je ostatně charakterisuje i dalším obrazem:

V carském dvoru na Podolu
psi se o kost hryzli,
také ty ostatní sekty
konkurovat přišly.

Asyndetické formy té, příznačné pro mosaikový ráz jeho prací. Havlíček užívá i jindy, na př. v králi Lávrovi (»Husy štěbetají, tichá je labuť, kdo chce tajnost smlčet, holičem nebuď« atd.) Opravdu klasicky jí užil k říznému cyklu symbolů počasí v politické básni v Šotku (1. dubna 1849). Začíná:

Od půlnoci, od západu
chladný větřík věje,
sedlák se s domkářem hádá,
pán se tomu směje.

Mistrně úsečný obraz, jak z Pruska a Francie valí se k nám reakce, a tady zatím občané se rvou spolu k radosti šlechty! Pokračuje:

Slunce ráno jasně vyšlo,
mračna ho přikryly;
měli jsme sném v Kroměříži,
už ho rozpustili.

Srovnání mluví samo. Vrcholu básně dosahuje ve čtveru symbolech, stručně zobrazujících politickou historii roku 1848 s prvou revolucí březnovou, pokrokem svobody v květnu, červnovými neblahými bouřemi a podzimní reakcí, k čemuž ještě se připojuje obraz neplodného zimního rokování sněmu v Kroměříži, březnového jeho rozpuštění a přítomného stavu, kdy občanstvo přestalo věřit samo v sebe:

V březnu sedláček rozsívá,
v máji žito kvete;
praží-li notně Svatý Duch,
v září mlatci spěte!

Prázdná-li stodola v zimě,
na jaře je nouze;
lenoši a staré baby
čekají Francouze.

Básník pak se vrací k obrazu mrakův a deště, až na konec, jakoby si byl s tou šňůrou obrazů jen hrál,

promluví přímo a končí sebevědomou věštbou: »Co ministři nadělali, to si národ změnil!«

D. Srovnávací formy.

Symbolika vyskýtá se však u Havlíčka i v podobách jiných, více méně výrazných. Symbol, jak známo, jest něco podobného Kantovské dvojici »věci jako zjevu«, za kterou se tají vlastní »věc o sobě«. Symbol je hlubší než pouhé přirovnání, které se spokojí i podobností běžnou, náhodnou a povrchní; ovšem rozdíl jest jen relativní, a má význam teprve, když symbolism se vyvine v směr. A i tehdy zůstává patrna příbuznost jeho s ostatními srovnáními.

U Havlíčka je tomu tak plnou měrou; vedle hluboké a opravdu poetické symboliky, shora probrané, vyskytuje se u něho spousta jiných forem téhož druhu: allegorie, parodie, travestie, dvojsmysly, vtipy a narážky.

Nejsoustavnější formou z nich jest allegorie, totiž celá větší práce jako obraz, ukrývající hlubší smysl. Allegorií je celý Křest sv. Vladimíra, zdánlivě příběh z dávnověku ruského, ve skutečnosti satira na poměr církve a státu absolutistického.

Havlíček však allegorický háv nezachoval důsledně; ruší jej každou chvíli moderními obrazy a jednotlivostmi, vplétanými do staroruského rámce, čímž arci zvětšuje komiku. Komický živel, vtip, tkví v překvapujícím spojení věcí rozdílných, jako když Perun kouří z dýmky, Vladimír vyhlašuje konkurs telegraficky v »Augšpurských Všeobecných« atd. Vtip ovšem je velice vzdálen symbolu, ale je také spo-

jením představ pro účinek esthetický; jako nižší forma nepohrdá ani hříčkami slovními (na př. odvozování jména »Rakouska« od raků).

K symbolu vtip se blíží formálně v dvojsmyslu. Symbol je vlastně také dvojsmysl; ale v užším a přesném významu dvojsmysl značí obrat se skrytým vtipem, nedbajícím příliš o salonní ráz. Tak tambor dává znamení,

. . . že ráčil car otevřiti
své vysoké uši,

nebo epigram:

V naší církvi — brachu věz!
růžence, obrazy, panny,
míval-li je v rukou kněz,
jmenují se dotejkany.

Zakrytou formou dvojsmyslu je narážka; někdy, zvláště v politických věcech při nedostatečné tiskové svobodě, z oportunity, jindy pro účin esthetický. Bývá omezena časově a místně. Narážkou je na př. epigram »Biskup světí na památku křestu«; politických a literárních narážek je ve všech pracích Havlíčkových plno.*) Jsou však i narážky ryze esthetické hodnoty; na př. kardinálové se scházejí k »červenému raku« na arak; to už je složitá narážka na jejich červené roucho a jejich zpátečnictví — narážka blízká symbolu.

Zvláštní odrůdou srovnávací formy jsou parodie a travestie. V nich Havlíček až dosud zaujímá u nás prvé místo. Parodií zanechal mnoho, zvláště

---

*) Některé jsou dosud nevysvětlené, na př. verše o Karlíčkovi: „Nedaleko Skalska v temném údolísku sedí Karlík“ atd. Mám za to, že narážka ta míří na Karla Vinařického, který tehdy bydlel v Kovanci u Skalska: zmínka o slabikáři (Vinařický skládal čítanky pro děti) a o Štulcovi tomu nasvědčuje.

politických ve formě známých lidových písní (nejproslulejší »Šuselka nám píše« je od vlastní parodie odlišna; nezachovává z formy nic mimo verš a nápěv). Někde se drží formy věrněji, jak ukazuje na př. ruský »Kde domov můj«, »Ach není tu, není«, jinde napodobí a paroduje všestranně, na př. v epigramech »Lojolovi dědicové šálí lid« a »V Evropě se ztratil český král« vyhlášky v novinách, v »Oberstlandesamts projektu« šlechtický podlízavý sloh, v »Toastu« přípitky, ve Křtu sv. Vladimíra vojenský ortel, audienci, ministerskou radu, v »Matce Perly Makasarského oleje« a v notickách, na př. »Brr, bum, bum« dryáčnictví reklamní, v »Milenců hrobě« zamilované povídačky, které zle nenáviděl, v »Krátkých ale jadrných odpovědech« redakční listárnu Květův, a t. d. Až na vyjimky (»Za dnů mladosti kdo radostné« a j.) jsou zdařilé a duchaplné; parodie byla případným projevem povahy Havlíčkovy, tíhnoucí ke karikatuře, satiře a komice.

Cennější ještě nad parodie jsou jeho travestie. Travestie, postupující opačně než parodie a měnící formu, kdežto obsah předlohy zachovává, daří se velmi zřídka a jenom tam, kde travestující autor má vtipnost v krvi tak hojně jako Havlíček. Vzácnost a řídkost formy té dodává travestiím Havlíčkovým obzvláštní ceny.

Havlíček vybral si k travestii klasické předlohy: předně nesmrtelné místo z Homéra, kde Zevovi shrnou se kadeře a Olymp se zatřese, travestoval obrazem Peruna:

Šňup si zlosti holičského
jak z hmoždíře kýchnul:
tu zahřmělo, nebe prasklo —,
déšť na zem vyšplíchnul.

Za druhé vznešená slova Ježíšova na hoře Olivetské »Schovej meč do pochvy«, jež vřadil do rámce scény, kde Perunice lavičníkem brání Peruna proti policajtům.

Oproti těmto vtipem překypujícím, ovšem krajně drastickým obrazům Tyrolské elegie jsou jedinou travestií tragikomickou, vznešenou i vtipnou, obsahující travestie menší, jako dopis Bachův, zmínku o proroku Jonášovi.

Ve »Schůzce Českého Národního Museum l. p. 1847« Havlíček současně parodoval starobylou formu psaní a travestoval musejní shromáždění, zprávu Palackého, činnost Matice a tak dále.

V dramatickém epigramu »Protichůdci« (ze sbírky Tůmovy, zde otištén již v kap. V.). Havlíček zparodoval, ztravestoval i zpersifloval najednou formu divadelní hry, báseň Nebeského, epigram Kollárův i jeho všeslovanství, ba i latinu.

V »Jezovitském marši« posléze vytvořil zvláštní originální formu parodie-travestie. Spojuje latinská hesla církevní rýmem s protějšky českými místy volně pouze v rámci základní ideje satirické a v spojení rýmů (peccata — telata), místy podrobně i smyslem: tu slovní hříčkou (sed libera nos a malo — sedum liber masa málo), která vnikla i do lidu, tam nečekávaným doplňkem věty (kyrie elejson — když peníze nejsou) jinde nad to ještě drastickým rubem latinského líce (ex profundis clamavi ad te Domine — když jsem byl ve sklepě na víně), onde zas ironickým opakem prvního verše (et ne nos inducas in tentationem — když ti dávají, ber honem) a na konec obvyklé Havlíčkovské vyvrcholení účinku v karikatuře samotného jezovitského principu duchovní tyranie:

Sicut erat in principio et nunc et semper —
nedávej nikomu nic, ale všem ber.
Et in saecula saeculorum. Amen.
Nejvíc nám nese ten pekelný plamen.

E. Sekundárnost.

V Havlíčkově náklonnosti k parodii, travestii a vůbec karikatuře, v zdařilém pěstování těchto forem a to nikoliv úmyslném ale spontánním, plynoucím z jeho povahy; v jeho způsobu tvorby větších prací, opírat se o určitou předlohu, třeba cizí, a o kostru předem načrtnutou; v jeho vtipech a narážkách, připínajících se na určitá fakta neb osoby jako podklad, posléze v jeho symbolice — projevuje se základní rys umění Havlíčkova: sekundárnost, ovšem psychologická, nikoliv esthetická. Havlíček není básník absolutní, netvoří spontánně, vlastní aktivitou; potřebuje zevního popudu, ať ve formě fakt anebo cizího díla, aby se rozezvučel jako zvon po úderu, musí si sestavit rozvrh a postup myšlenek, aby jeho vtip se rozjiskřil, jako elektrická jiskra vzniká teprve po určitém sestavení materiálu jinak indiferentního. Jeho duch žádá si opory, aby ji úponkovitě obepjal, potřebuje oplození, aby tvořil, má ženské rysy: jest nadán značnou vznětlivostí a reaguje bystře na zevní nárazy, ale není k dílu puzen sám sebou*) a proto také soustavnost je mu cizí. Vtip,

---

*) V dopise psaném z Brixenu 1. února 1852 Řezáčovi zmiňuje se o své »strašlivé lenosti«: »Až posud jsem co žurnalista uvykl pracovati vždy dílem z nevyhnutelnosti, dílem ale maje ku každé práci obyčejně z venku silné popuzení. Poněvadž to nyní přestalo, nechce jít posud práce od ruky«. (Belletr. příloha Času 1898, str. 92.)

karikatura i symbol mohou být vyvolány popudem zjevů, systém nikoli; systém, má-li být původní, rodí se jen z opětované práce nitra.

Je to týž typ, jenž vyznačuje hudbu programovou oproti hudbě absolutní, a má podobné vlastnosti, zejména zálibu v charakteristice. Charakteristika nemá hodnoty sama o sobě, nýbrž jenom vztahem k předmětu charakterisovanému, k své předloze. Tak i Havlíček netvoří typův absolutních, ale výborně kreslí i karikuje postavy, v podstatě převzaté ze skutečnosti: drába, Perunici, ministry, jezovity, mohamedány a jiné postavy Křtu sv. Vladimíra*); svého psa Džoka, borovský kostelíček, prázdnotu alpského kraje, příhodu u Weidringu v Tyrolských elegiích; hovorného holiče, jeho starou matku, a české muzikanty v Králi Lávrovi; byrokraty, klerikaly, lživlastence, hanáckou těžkopádnost, idylické veršovce, shon po titulech, a jiné a jiné slabochy nebo slabosti v epigramech; cizozemce v Rusích, ruské kupce a kupčichy, generály, popy a činovníky v Obrazech z Rus; hlavní české vlastence současné v skladbě o schůzi musejní r. 1847 a tak dále. Jeho záliba v národní literatuře ruské pocházela mimo jiné také ze shody v tomto ohledu; ruská literatura vyniká rovněž charakteristikami, protože postavy a situace čerpá ze skutečnosti a ne z ideových konstrukcí.

---

*) Klasická je Vladimírova audience, zejména řeč vůdce deputace:

Veliký jest Vladimír car!
svatá vůle jeho;
když's nám pána boha zabil,
opatř nám jiného! —

vystihujíc pokorné pochvaly, jakých jsou petice k panovníkům plny,

F. Realism.

Jako romanopisci ruští, hlavně Gogol, tak i Havlíček je realistou. Jeho povaha, jak ukázáno v IV. kapitole, jest až naturalistická*); nelibuje si v ozdobnosti, ale v jadrnosti, nedbá o klasickou vytříbenost, ale o charakterističnost ve verši, v rýmu, v dikci. Jeho verše nevyrovnají se pádností a zvučností znělkám Kollárovým a Čelakovského Růži stolisté, ani hudebností Máchovi a Erbenovi, jeho řeč není ozdobná, jeho rým je nezvučný a spokojuje se často asonancí dost primitivní (filosofus — pokus, koňázdra šamstra v překladě Paní Twardowské, pruské — kněžské v překladě Tří Budrysovců od Mickiewicze). Ale nade všecky řeč jeho vyniká nenucenosti, lidovostí, takže lidovými obraty je často až přesycena**) jazykově i estheticky; odvážil se vnést do umění i živly z něho většinou vyloučené, jeho asonance někdy jsou znamenité, zvláště v epigramech, a vše

a zároveň ironii skrytou v nich: svatá je vůle tvá, care, ale — udělals chybu a teď ji naprav!

*) Realism Havlíčkovy tvorby a zároveň její sekundárnost patrny jsou i na tom, jak Havlíček se držel skutečnosti a svých předloh. Neměl daru čarovné fantasie, nýbrž pouze mohutný dar variační, přetvořovací. I věci zdánlivě docela původní v jeho spisech se vztahují na určitá fakta, aspoň domnělá. Tak je tomu ve Křtu sv. Vladimíra s líčením utopení Peruna a Vladimírova života pohlavního (čerpáno z Letopisu Nestorova, viz Erbenův překlad str. 91. a j.), nebo se vtipnou zmínkou o tom, že bezohledný kritik v Čechách musí večer nosit hůl, aby nebyl bit (jak vypravuje manžel Boženy Němcové v Světozoru 1870 str. 207, Havlíček po kritice Posledního Čecha opravdu nosil hůl, maje za to, že Tylovi přátelé jej chtějí zbít).

**) Viz o tom Jakubcovu stať: Lidovost v Havlíčkově řeči básnické (Národopisný sborník českoslovanský 1901).

to je prosté i silně charakteristické zároveň. Křest sv. Vladimíra dosahuje někdy krajní hranice jak drastičnosti, tak i lidovosti; místy Havlíček mluví tam v samých úslovích a vždy tak případně, že čtenáři to připadá jako samozřejmé (překladatelům ovšem působí potíže téměř nepřekonatelné).

G. Kresba, světlo a stín. Myšlenkovost, komičnost a další rysy.

Havlíček i jako umělec je více rozumový nežli citový, třebaže u něho nalézáme krásné výtvory, dýšící vroucností citu (Dumka na Batelovském vrchu, Tyrolské elegie, Obrazy z Rus.) Se zálibou tíhne ke koncepci racionalistické. Dle roztřídění Ruskinova patří k typu kreslících a stínujících umělců, nikoli ke koloristům. Roztřídění to hodí se nejen do umění výtvarných, nýbrž i do poesie, protože je také psychologické. Havlíček nemá barvitosti, ale ostře odlišuje světlo a stín, kreslí ve výrazných liniích a také stejně myslí, argumentuje a vykládá. Populárnost jeho výkladů politických, náboženských a vůbec i jiných pochází právě z této vlastnosti; on přikládá na každou otázku zevný úhel dichotomie, roztřídí věci ve dva druhy, přesně je odliší a dle toho se rozhodne. Bez ohledu na pestré zabarvení jednotlivých náboženství řekne, že jsou jen dvě: víra poctivá a nepoctivá, upřímná a předstíraná, a podobně i jinde. Kde nelze provést dichotomii, rozdělí předmět na tři nebo více částí, ale vždy na málo, aby zůstaly ostře odstíněny. Je také rozený moralista, který třídí vše v dobré a zlé; je praktik, jenž se ptá po užitečnosti

a škodlivosti věcí. Zmocňuje se každého problému, zkoumá, zkoumá, a jakmile jej ovládne, hned si jej rozloží v části a odliší světlo a stín. Nedostatek barev nahražuje překvapujícími kombinacemi představ, budícími pozornost a smích.

Tak působí na čtenáře rozumově, temperament je u něho stále halen v roucho představ a myšlenek a živly umělecké jsou pronikány tendenčností. Havlíčkovy básně působí většinou jinak než náladově. Jeho povaha byla ustrojena opačně. Proto byl mu bližším Schiller nežli Goethe.

Náladovost a barvitost je zpravidla ve spojení se zájmem o přírodu. Havlíček však, jak víme, přírody ani hvězd si nevšímal*) a obracel pozornost jenom na člověka, u něhož arci jediného mohl provádět své mravní třídění v dobro a zlo. U člověka jediného také vzniká vtip, komika, satira, v přírodě mimolidské jí není. Již Čelakovský trefně to vystihl epigramem

Původ komičnosti.

Vtipného posméchu odkud se prýští žíla?
ze člověka a z jeho díla.
A bychť co poustevník žil mezi pustinami,
sám na sebe bych psával epigramy.

Náladovost je však podmíněna i citovou vznětlivostí a bezprostředností; umělec náladový je buď impressionista, přístupný dojmům, anebo temperament, bezprostředně dávající

*) Nejnáladovější báseň jeho, Dumka na Batelovském vrchu, vznikla pod dojmem přírodním. Je tak výjimkou z pravidla. Ovšem patrno, že Havlíček byl přece poněkud přístupen i dojmům přírodním.

výraz bouřím nitra a vzbouzející v čtenáři odlesk toho stavu. Kde, jako u Havlíčka, vnitřní hnutí prochází na venek teprve myšlenkovou stavbou, nestačí k uměleckému dílu. Havlíček sám napsal: »Od jakživa jsem měl nechuť k plodům rozervanosti a pevně věřím, že každý dobrý belletristický plod vychází hlavně z klidné a pokojné mysli« (Palackému v dopise 25. srpna 1852). Tedy nebyl improvisator, nýbrž konstruktér. Měl spontánní představivost, ne však citovost. Jeho cit neřinul se do veršů proudem, nýbrž po kapkách, destillován rozumem, a celková idea stála stranou od záchvěvů nitra. I v rozpacích a netrpělivosti Havlíček byl tak pevný a přímočarý, že se jim nevzdával úplně; ovšem naprosto se jim neubránil, a nemohouce změnit jeho povahy dovedly mu vzít aspoň klid, jenž byl podmínkou nerušené tvorby, hlavně co do díla většího. »A bylo by to tuším přece mnoho«, píše Havlíček v uvedeném dopise dále, »žádati od člověka prudké povahy jako já jsem, v takovýchto okolnostech, kde nevyhnutelně vždy prožitá minulost a naděje neb bázeň budoucnosti duší zmítají, kde přítomnost není nijaká — žádati ode mne tichou, pokojnou, vyjasněnou mysl!«

Povaha prudká a náruživa, ale vždy krocená chladným rozumem! Kde v příznivých okolnostech se zdařilo spojit přednosti obou stránek, vzešly výtvory mocného účinku: rozumově přesné, přímočaré, ostře nakreslené a odstíněné, a vedle toho unášející vtipem, ironií, neb opravdovostí přesvědčení. Kde se to nezdařilo, vznikly projevy slabší — buď příliš chladné nebo málo určité; tuto vadu shledáváme hlavně u prací z mladých let, onu později.

I. Poměr Havlíčkův k vlastním výtvorům. Objektivisace.

Havlíček nevzdává se svému předmětu zplna, a proto jen za okolností zvláště příznivých dostupuje umělecké dokonalosti. On sám je vždy větší než jeho dílo, stojí opodál a nad ním; dobře to vystihl Jakubec*) na basni »Přislibujte si mně«. Havlíček potřebuje k tvorbě zevního popudu, ale neoddá se mu, nýbrž dá se jím pouze vzrušiti k dílu vlastnímu; potřebuje předlohy, ale docela ji přetvoří; spojí vtipem nejodlehlejší, nejnemožnější představy. Na příklad v rukopisech zanechal nástin šprýmovného pojednání o Maďarech a prasatech, kde usuzuje z toho, že vepř ryje: »Až posud jsme mysleli, že orbu vynalezl bůh atd. a zatím prase«. Je příliš nepokojný a aktivní, aby se dal předlohou poutat. Proto Havlíčkovy překlady básní jsou volné a příliš Havlíčkovské, aby byly věrny. Zvláště některé epigramy přebásnil k nerozeznání. Překlad Mickiewiczovy »Paní Twardowské« naplnil českými lidovými úslovími, že vypadá jako jeho vlastní báseň.

Při vyvinutém racionalismu jeho tvorby toto reservované, oddálené postavení k vlastním pracem**) je pochopitelno. Rozum je činnost objektivisující, vyhraňující dílo v samostatnou bytost, odlišnou od autora. Čím výtvor je rozumovější, tím méně se váže na osobu autorovu i náladu čtenářovu, tím nezávisleji

*) Stať o Havlíčkovi v Laichterově sborniku »Česká literatura 19. stol.« III., 1. svazek.

**) Napsal si: »O basnictví lze použiti to, co se stalo matce sv. Karla Borom.: že se mohla modliti před obrazem vlastního syna . . .« (Rukopisy Tůmovy).

působí a snáze se přenáší od osoby k osobě. Na př. vtipy jako překvapující spoje představ působí i samy o sobě, vytrženy ze souvislosti, citují se tak a nevadí jim to; náladová místa by toho naprosto nesnesla (na př. kdybychom citovali úryvky z Dumky na Batelovském vrchu).

Tento živel rozumový působí u Havlíčka na samostatnost autora vůči dílu a naopak i v jiném ohledu. Zmínil jsem se už o jeho sklonu k charakteristice jevů zevních. Tento sklon a talent vyskytuje se umělců objektivisujících, totiž netlumočících svá hnutí vniterná, nýbrž kreslících zevnější jevy, věci, osoby, situace. Objektivisujícím umělcem je na př. Shakespeare, dávající výraz objektivnímu životu a vlastní osobu stavící v pozadí, subjektivisující je Byron, jehož osoba proráží všude, i v pokusech o výtvory objektivní. Onen zpravidla nedovede subjektivním citům svým dávat přímý výraz, tento neumí vytvořit postavy objektivní. Jsou ovšem umělci, kteří dovedou se pohybovat v obojím směru, zejména Slované (Mickiewicz, Dostojevskij, Tolstoj). U nás objektivisujícím umělcem byl zejména B. Smetana, rozený dramatik, a rovněž Havlíček. Účinnost mnohých jeho výtvorů je zvýšena velikostí jeho osoby, ježto znajíce opravdovost jeho, cítíme, že nepsal satiry jen z rozmaru nebo jiných pohnutek zevních, nýbrž hlavně z neúmorné duševní čilosti a ze snahy po všeobecném pokroku — ale i bez ohledu na osobnost jeho vtipy zůstanou vtipny, jeho kresby trefny, jeho satiry účinny. Můžeme si jej od většiny jeho básní odmyslit, a neublíží to jejich umělecké ceně. Jen T y r o l s k é e l e g i e jsou výjimkou, podobně jako Smetanova komorní díla, hlavně kvarteto Z m é h o ž i v o t a:

obojí díla v celku tvorby autorův osamocená svou subjektivností, tím ovšem dražší jejich ctitelům, a obojí bezohledně se rouhají ustáleným pravidlům formy, v které jsou zpracována — ony pravidlu posloupnosti chronologické, jednotnosti a formě zevní, hlavně rýmu, tato pravidlům komorního slohu.

J. Technika.

Rozumový a objektivní ráz tvorby Havlíčkovy působí i na útvar jeho děl; kdežto lidovost působí bezprostřední strhující náladou, jako zrosené jitro nebo hvězdnatá noc, rozum se nerozplývá, nýbž tvrdě sceluje a vyhraňuje látku v přesné obrysy a linie, působí určitostí a hotovostí. Cit je zvlněná hladina, rozum ledový a sněhový krystal. A tak Havlíčkovy básně i prósy čím jsou zdařilejší, tím ostřeji jsou narýsovány, vyhráněny a zaokrouhleny. Kdežto cit jenom napovídá a nechá rozvlněné nitro čtenářovo, aby dojem si docelilo, rozum provede dílo úplně, od přesného začátku logicky do konce, a nezanechá jiného hnutí nežli kámen, hozený do vody: kola zakrouží, rozšíří se a zmizí. Smích vybuchne a utiší se. Zbude-li i potom něco, jsou to představy, nikoli nálada.

Výtvory rozumové vyžadují tedy větší techniky, protože bez ní by se míjely účinku. Bezprostřední citovost proniká i ve formě sebe nedokonalejší; poetický duch zanechá i na drobném náčrtku půvab a vůni. Ale duch v podstatě málo poetický, jakým byl Havlíček, potřebuje přesné, souměrné a pádné formy, aby dosáhl účinku uměleckého; jinak by jeho

dílo zůstalo prósou a mělo by cenu jen obsahem myšlénkovým. Dokonalé dílo potřebuje ovšem vždy jak obsahu tak formy, a bez obratnosti technické nelze dosíci vrcholu umění; ale u každého z uvedených typů potřebnost techniky je rozdílna.

Havlíček byl si vědom, že jeho díla potřebují pevné formy, a pracoval i piloval na svých verších horlivě. Studoval vzory a přebíral od nich prvky svých forem. A vidíme na př. na Jehelníčku Ludmily Češky, jak mu vadí forma nedokonalá, protože nebyl zvyklý psát veršů časoměrných. Opravdovým studiem i cvikem však záhy dospěl k slohu plynnému v próse i verši, ne sice akademicky bezvadnému, ale za to přirozeně plynoucímu a přes prostotu slovní lahodnému.

K. Sloh.

I sloh má známky Havlíčkovy povahy úponkovité, bohatě varirující na převzaté thema. Není tak stručný, pádný a velkolepý jako sloh Palackého, ale jest ohebnější a rozmanitější. Lze-li sloh Palackého přirovnat ke hlubokým basům v orchestru, celkovitým a masivním, ale nestačícím na figuraci a jemnější obraty, Havlíčkův sloh zní pronikavěji a jemněji a v složitějších periodách zvukových jako housle, vlní se rychle jako hladina bystrého pramene, ovšem beze hlubšího podkladu. Jistě mělo na tuto podobu slohu vliv i mládí Havlíčkovo, také vzor Gogolův; na konci své činnosti dospíval k rythmům pádnějším, jak možno pozorovati v posledních číslech Slovana. Avšak i tu změna se nedotýká podstatného rázu, je pouze relativní.

Největší stručnosti a výraznosti Havlíček dospěl ovšem ve verších; kdežto své články prosaické byl nucen psáti většinou na rychlo, verše propracoval k úsečnosti, jaké jen mohl dosáhnout.

L. Inspirace a píle.

Způsob, jímž Havlíček při tvorbě postupoval, charakterisuje osobnost jeho stejně jako ostatní znaky zmíněné. V dopise Klejzarovi r. 1843 sděluje: »Hned po cestě a ještě více po přibytí do Moskvy hrnuly se mi básnické myšlénky do hlavy jako draví ptáci . . . Nyní nejvíce pracuji o nauce rýmu, neboť mi posud forma byla nejtěžší; myšlenek jsem měl na kopy, ale nemohl jsem je dobře uložit.« Za pět let doufá s přípravou být hotov a »dupnout si . . . na pány« veršem.

Z tohoto i jiných dokładů je patrno, že ve verši a v próse belletristické Havlíčkovi improvisace byla cizí. Dle datování epigramův arci by se mohlo zdát, že v Rusku napsal »74 epigramy za 10 dní« a »jednou až 10 epigramů za den«, a že »podnikal své skladby básnické nejraději v jednom tahu«.*) Naproti tomu však svědčí názor Tůmův, podporovaný rukopisy, že Havlíček napřed psal si na lístky myšlénky, pak náčrtky provedení a pak teprve vlastní práci. Také na dumce Batelovské (nemluvě o Křtu sv. Vladimíra) patrno, že Havlíček báseň dokončil třeba až po letech, rovněž Tyrolské elegie byly napsány te-

*) Jakubec: Tři čeští epigramatikové (Obzor literární a umělecký II., 1900). S tím co do epigramů souhlasí i Quis (Spisy Havlíčkovy, vyd. Laichterovo 1907.)

prve později dle plánu, který Havlíček ihned po příchodu do Brixenu sdělil Palackému. Krále Lávru Havlíček psal šest neděl r. 1854 a již r. 1852 přeložil si povídku, která byla mu pramenem básně. Jsou-li tedy epigramy o »páteru Rožni« datovány až z Ruska, znamená to jen datum definitivní úpravy; v podstatě byly hotovy patrně již v semináři.*) Na epigramech, které jsou datovány současně, je leckdy viděti stopy původu staršího. Až na výjimky tedy nelze vznik žádné skladby Havlíčkovy datovat jediným dnem; vznikaly a krystalovaly v konečnou podobu jen ponenáhlu. Inspirace jeho byla postupná a opětovná, nikoli chvilková.**) Umělecká síla individuality, technika nabytá neúmornou pílí a pevný rozvrh dodávají však i větším dílům jednotný ráz a působivost.

M. Cizí vlivy a Havlíčkova samostatnost.

Jako každý umělec i Havlíček se rozvíjel pod cizími vlivy a díla jeho vykazují shody a podobnosti s díly cizími.

Z vlivů cizích nejrannější snad jest vliv bible, která z mládí jeho srdci katolicky věřícímu byla ovšem blízka i milá; v Rusku studoval píseň Šalamounovu »však ze satirického ohledu«; ještě později tón bi-

*) Nevím, proč bráti v pochybnost v tomto směru i svědectví současníků, jako Rittersberga a V. Zeleného. Rittersbergův „Kapesní slovníček“ vyšel ještě za doby, kdy Havlíček vydával Slovana, a tento přece se proti dotyčným udajům neohradil.

**) Ostatně inspirace chvilková v umění je vůbec řidší než obecně se za to má.

blický byl mu na snadě, jak svědčí rukopisný koncept polemiky z r. 1845 »Žalm zarmouceného kritika. 1. Osvědčené neviny Borovského z příčiny Slavomila, syna Květův«. Ale jak patrno, sám stojí už jinde, píše to ironicky a v Tyrolských elegiích cituje příběh o Jonáši pro komičnost. Podobně vybavil se v Rusku i z mystického tónu Lamennaisova a Mickiewiczových Knih národa polského. V Rusku octl se pod vlivem dvou největších svých učitelů: Lessinga a Gogola. Oba mu byli blízci svou jasností, reálností a svým vtipem; oba prostudoval zúplna a oba zanechali na jeho pracech stopy nevyhladitelné.

Lessing svými epigramy i svou theorií epigramu byl Havlíčkovi východiskem jako epigramatikovi. Vedl Havlíčka i k jiným vynikajícím epigramatikům a byl tak nepřímo původcem Havlíčkova plánu, vydat anthologii nejlepších epigramů všech literatur v českém překladě. Z Lessinga Havlíček převzal i některé zvláštnosti technické. Srovnejme na př. epigram Lessingův:

Ein Hurenhaus geriet um Mitternacht in Brand.
Schnell sprang, zu löschen und zu retten.
ein Dutzend Mönche von den Betten;
wo waren die? Sie waren — bei der Hand.
Ein Hurenhaus geriet in Brand.

Poslední verš, logicky zbytečný, dociluje stkvělého účinku esthetického svou vtipnou, ležérní tvářností refrénu. Podobně napsal Havlíček:

Nebyl doma celý rok pan Kojata
a přec žena porodila trojčata;
divil se pan farář velice,
že ji zastínila svatá Trojice.
Tak to stojí v matrice.

Esthetický ráz posledního verše je týž jako u Lessinga; logická souvislost arci je pevnější. Tento rozdíl bylo

by lze pozorovat na mnoha případech a je to rozdíl podstatný. Lessing v epigramech jest ještě velice závislý na antice zevně (ve jménech osob, jichžto se dotýká) i vnitřně. Od něho a tím víc ovšem od Martiala Havlíček se liší menším rozsahem živlův esthetických*) a větší dávkou logičnosti, tendenčnosti, vtipnosti a bezohlednosti až drastické.

V směrech těch blíže jest Havlíčkovi Lessingův vzor ze 17. století, Logau, stejně dravý a časově tendenční. Někde je Havlíčkovi přímo vzorem k samostatnému zpracování. Příklad:

Logau:**)

Wenn Diener löblich rathen,
so sinds's der Herren Thaten;
wenn Herren grässlich fehlen,
ist's Dienern zuzuzählen.

Havlíček:

Nechoď Vašku, s pány na led;
mnohý příklad máme,
že pán sklouzne a sedlák si
za něj nohu zláme.

Idea Havlíčkova epigramu vznikla patrně pod vlivem známého přísloví českého i pod vlivem Logauovým.

*) Není přesno stavět Lessinga oproti Herderovi v takovou protivu a vylučovati z něho živel esthetický tak příkře jak činí Jakubec. Rovněž není správno klásti přílišnou váhu na Havlíčkovu závislost na Lessingovi. Lessing byl mu východiskem, ale ne vzorem k napodobení, a to jak v praxi básnické (viz shora) tak i v theorii. To je vidět na příklad na různosti Lessingovy definice epigramu (uvedena byla na str. 233) a definice Havlíčkovy: »Epigram je satirická malá básnička« (v dopise Klejzarovi 24. dubna 1844).

**) Cituji dle výboru K. Simrockova 1874.

Menší vliv naň měli jiní epigramatikové, z nichž překládal (Puškin, Haug a j.) Avšak i vůči Logauovi je samostatný jak látkou tak zpracováním.

Jakubec vidí v epigramě Havlíčkově pokrok i vůči světové literatuře epigramatické, a to v živlu parodistickém a v tónu lidových písní, které se u něho vyskytují. Havlíčkovy epigramy však mají vedle toho všeho největší význam jako výrony nitra jeho, tak bezprostřední a bezohledné, že o mnohých byl sám přesvědčen, že se tisknout nedají a některé sám »za žádnou cenu« nechtěl uveřejnit. Havlíček odpoutal se ze všech epigramatiků nejvíc ode zřetelů literárních.

Jsme tu opět u jedné z protiv jeho povahy. Psal celý život, psal do únavy, psal i ještě v smrtelné agonii; a přes tuto nevýslovnou náruživost ke psaní a literatuře bylo mu cizím to, co během věků se ustálilo v lidstvu jako živel literární. »Knihy jsou nástroj pro moje řemeslo«, psal matce ze semináře, a v tom výroku zrcadlí se jeho poměr k literatuře: pokládal ji za své zaměstnání, ale hleděl na ni právě jako na zaměstnání. Spisovatelství jevilo se mu s jedné stránky jako výživa, s druhé jako výchova čtenářstva. A mezi těmito dvěma póly nemělo místa »umění pro umění«, literatura jako celek samostatný, hodnotný bez ohledu na ostatní společenský život. To také vedle četných jiných příčin (probraných v kap. IV.) mělo vliv na jeho dikci, časem bezohledně triviální. Spisovná řeč jako sváteční, akademicky umírněná a vyžehlená varianta řeči mluvené, hlavní to příznak literárnosti, byla mu cizejší nežli nenucená řeč mluvená. Nebylo by začasté ničím zvláštním, že vůbec

užívá hrubých slov*) — v denním hovoru jich užívá skoro každý; ale skoro nikdo jich neužívá při psaní v literatuře.

A podobně jako ve formě výrazu Havlíček si počínal neliterárně, dospěl i v obsahu děl svých, zejména epigramů, k plné svobodě a nevázanosti, přes to však silou talentu svého stvořil epigramy cenné i literárně, takže neklesl v opačnou krajnost, v pouhé tendenční verše. I on sice jako Lessing i jiní dělal časem epigramy na motivy dosti slabé a otřepané (zvláště satiry na špatné lékaře, básníky a j.), ale vedle toho napsal mnoho epigramů ryze původních a mnohé z nich postavil do služeb pokroku literárního, politického i náboženského. Arci také mnohé názory, které Havlíček hájí v epigramech i jinde, jsou vzaty od Lessinga, a Lessing jistě měl vliv i na jeho náboženskou snášelivost.

Záliba Havlíčkova v Lessingovi byla veliká a tkvěla ve příbuznosti jich povah; i Lessing byl pracovník fragmentární, tíhnoucí k podrobnostem, také byl podobně neklidný, všestranný a měl v povaze podobné protivy. Jeden výrok Havlíčkův ostatně (o přechodech »od blechy k slonu, od Michla až k Lessingovi« atd. v dopisu 24. října 1843 Zapovi) svědčí, že Havlíček nepokládal Lessinga za povahu německou, které neměl rád; snad narážel tu na slovanský původ Lessingův, pro který již starší buditelé (Čelakovský) měnili jeho jméno v »Lesníka«. Zajímavo,

*) Havlíček užívá neakademických slov i obratů také tam, kde nejsou hrubé; na př. v rukopisech Tůmových: »Jako švestkový knedlík v másle tak vycházelo sluníčko.« Zejména často užívá slova kaše. (V epigramech: »Nekřesej do kaše«, »Měkká kaše tvrdý kámen«, »tvé spisy, ty jsou tedy kaše«; v dopise 24. října 1843 Zapovi, že všude na světě jsou přechody »od kaše až k oceli« atd.)

že novější a větší spisovatelé němečtí Goethe ani Schiller Havlíčka tolik nezaujali ani jako epigramatikové. Byli jeho povaze cizí.

Za to bližším se cítil V o l t a i r o v i. Ačkoli naň hledí kriticky jako Lessing a dobře zná jeho vady, má zálibu v jeho vtipu a cení jeho průkopnický význam podobně jako u L u k i a n a L a m o s a t s k é h o. Ovšem tím víc ohražuje se, aby s Lukianem nebyl ztotožňován. Opravdu, zejména jeho závislost na Voltairovi bývá podnes naprosto přepínána i křivě vykládána. Jest charakteristické, že právě n e j v ě t š í g e n i o v é l i t e r a t u r y n a H a v l í č k a n e m ě l i v l i v u.*) Havlíčkova povaha byla příliš osobitá, aby se ráda podrobovala cizím individualitám; popudy a podklad pro svou tvorbu bral ze skutečnosti zevní a z literatury, ale v zpracování byl samorostlý; bezděky tíhl k autorům druhého a třetího řádu jako Voltaire a Lukian, vůči kterým stál na svém a z nichž si vybíral jen co mu bylo příbuzno. Jejich rozumující duch, jejich vtipnost a objektivism nedotčený bouřemi citovými a zabývající se kresbou zevnějšku raději nežli hlubinami nitra — to vše bylo Havlíčkovi přístupnější nežli moderní subjektivism, v stopách Byronových již tehdy u nás zastoupený Máchou a Sabinou, z části i Kollárem.

Havlíček z Voltaira i Lukiana přeložil některé kratší stati, ovšem ne z originálu ale z německého překladu. Přímého vlivu jich na dílo jeho arci nelze

*) Na př. o Homerovi se zmiňuje pouze tam, kde žertovně háji své triviální přirovnání Homerovským přirovnaním hrdiny »k oslu a k divokému vepři« (dopis Zapovi 16. ledna 1844). Antiky vůbec neměl rád, a »nepřirozená nehezka bizarerie mythů řeckých o Ledě« (Č. Včela 5. srpna 1845) byla mu protivna. České pohádky cenil výše.

pozorovat. Jedině u Lukiana shledáváme vzor pro Peruna ze Křtu sv. Vladimíra: v dialogu Timon, přeloženém již Jungmannem (v Hlasateli 1806), Joviš vypravuje, že si při poslední bouřce polámal hrom a bude potřebí jej spravit. Havlíčkův Perun si zase při bouřce propálil nohavici, a hrom schovává pod lavici. Zároveň příklad ten ukazuje, že hlavní vliv Lukianův na Havlíčka byl jiného druhu než myšlenkového. Lessing, Voltaire i Lukian byli mu blízci svým sklonem k satiře a vtipu, též temperamentem klasickým, protivou k romantice středověké a hlavně moderní. Ovšem i tato blízkost je pouze relativní, jak dokazuje zase Havlíčkovo porušování antické zásady souměrnosti a jednotnosti tónu, uvedené v kapitole IV. H. (Humor a vtip). Kromě toho nelze přehlédnouti, že v podstatné části své individuality, náruživém citu národním, Havlíček byl přímým synem romantiky novodobé jako Mickiewicz nebo Mazzini.

Od Voltaira a Lessinga k nejoblíbenějšímu vzoru Havlíčkovu, Gogolovi — jaký to dlouhý a významný řetěz jmen! Mladší vrstevník Voltairův Rousseau je citovější a proniknut již duchem, který v plné síle propukl u Byrona, tlumočícího bouře i hrůzy nitra lidského, tu s pathosem, tam s ironií. Jeho lyrika s ironií na Rusi nalezla pokračovatele v Puškinovi; Eugen Oněgin je Don Juan, ale méně lapidární, za to jednodušší, klidnější a slovansky zabarvený. Od něho je krok ke Gogolovi, naskrze již ruskému, průhlednému a oplývajícímu srdečným, roztomilým spontánním humorem. A všecky tyto vlastnosti vzbudily v Havlíčkovi nadšení pro Gogola.

Stavěl jej v protivu k humoristům německým, kteří se mu nelíbili, přeložil hlavní dílo jeho »Mrtvé

duše« (1849) a menší práce a po návratu z Ruska nejednou psal úplně dle jeho vzoru netoliko v beletrii, nýbrž i v článcích politických. Na příklad začátek úvahy v obci (Pražské Noviny 1846) je k nerozeznání podoben způsobu líčení Gogolova; podobně »Dva copy« v Národních Novinách 13. prosince 1849 nápadně připomíná Gogolův příběh o nesváru pana Matěje a Matouše. Lehké viny Havlíčkova slohu jsou Gogolovské, jak možno pozorovat zejména, srovnáme-li jeho překlady z Gogola s pracemi jeho vlastními. Drastičnost jeho dikce i obratů rovněž se hlásí ke vzoru Gogolovu.*)

Ovšem ani Gogolovi Havlíček se neoddal cele. Nejvíce jej zaujaly Gogolovy obrazy z doby současné nebo nedávné (Starosvětská šlechta) a vůbec jeho stránka humoristická a realistická. Z povídky Vij přeložil jen rozkošný obrázek starodávných studentů Vijevských, pominul však hlavní obsah její, zbudovaný na lidové pověře a pověsti o čarodějnici. Tedy i z Gogola si vybíral živly příbuzné a pomíjel to, co pro něj a pro české čtenáře se nezdálo vhodným.

Vliv ostatních cizích autorů, které Havlíček studoval a překládal (Zimmermann, Börne, Zschokke a j.) je tak nevýrazný, že nepadá na váhu. I z nich Havlíček spíše si vybírá doklady pro to, co myslil sám, nežli přebírá názory. Tak Börne se mu líbí, že čte levity filosofům, Němcům a ženám a že je liberál a demokrat. Z Weberova »Demokrita« si vypisuje vtipy a anekdoty a sám podobné si zaznamenává, zvláště v Rusku. Je to vše významu podružného.

*) Velikolepého rozvoje literatury ruské po Gogolovi Havlíček se již nedožil. Jen ještě čteme v Slovanu 28. května 1850 zmínku o »velikém talentu« Dostojevského.

N. Vlivy domácí.

Vlivy domácí byly s cizími paralelní. Jungmannův Slovník byl Havlíčkovi základní školou jazykovou. I myšlenkově byl by Jungmann jistě naň působil, kdyby jeho »Zápisky« byly bývaly napsány dříve a vydány tiskem; takto však možno konstatovat pouze shody mezi oběma v poměru k Voltairovi, nacionalismu a náboženství, nikoli vliv Jungmannův.

O velikém vlivu Kollárově svědčí nejen Havlíčkovo doznání v článku Slovan a Čech (1846), nýbrž i jeho básně a náčrtky z mladých let; v Rusku se z toho arci vybavil a přiklonil se k Čelakovskému, jehož epigramy zanechaly na jeho dílech znatelné stopy*), podobně asi jako Lessingovy. Zvláště šípy proti špatným spisovatelům jsou neklamně vzorem Havlíčkovým. I některé obraty se shodují (u Čelakovského II. 46: »I rád věřím, a ještě k tomu«; u Havlíčka v epigr. »Nedostatečnost«: »Věřím, páni, věřím ještě víc«). Také v satiře Čelakovský byl předchůdcem Havlíčkovým, ovšem slabším.

Došlo-li na Rusi od Byrona přes Puškina a Lermontova k podstatě jinému rázu tvorby u Gogola, jednostrannějšímu národnostně i humoristicky, podobně u Čechů Byron zasáhl Máchou a Sabinou a již přišla reakce. V zápětí po vydání Máchova »Máje« Rubeš v »Horymírově skoku« jej vtipně parodoval se známou dobráckou srdečností. A odtud vede stopa k mladšímu žáku téhož německo-brodského gymnasia, kde studoval Rubeš — k Havlíčkovi. Jeho parodistický tón, lidová prostota i jednotlivosti v básních ukazují

*) Viz o tom citované úvahy Jakubcovy v Obzoru literárním a uměleckém.

na vliv Rubšův. Někdy pozorovat možno aspoň shody; tak v Rubšově »Panu amanuensovi« (1841) slouha na návsi opíral se »o hlavní myšlenku své methody, ježto svým nevázaným svěřencům na cit oučinkoval«, Havlíček v epigramu »Praeparanda« má týž obrat, aplikovaný na skutečnou osobu »kantora Doubravu«.

O. Paralely.

Ze shod mezi Havlíčkem a jinými spisovateli nejzajímavější jest obdoba »Obrazů z Rus« vůči závěrečným obrazům (»Ustęp«) III. části Mickiewiczových »Dziadů«. Nelze jich arci srovnávat co do do hodnoty — nesmrtelné obrazy Mickiewiczovy, stojící na vrcholu tvorby geniovy v nejvyšším jeho rozvoji, čerpané z nejhlubších pramenů bolesti, hněvu a hrdosti osobní i národní, samozřejmě zastiňují obrazy Havlíčkovy, dílo mladíka třiadvacetiletého, byť i nadmíru schopného a brzy vyspělého, dílo jdoucí za cílem informačním a popisným, formou feuilletonistickou nebo populárně poučnou; ale obojí díla, jsouce stejně založena na dojmech, které Rusko zanechalo v duších velikých synů druhých národů slovanských, poskytují nápadné shody a rozdíly jak látky tak zpracování. K Havlíčkovým »Obrazům z Rus«, vydaným v České Včele a Musejníku, třeba ovšem připočísti také náčrtky, pozdější články a dopisy z Ruska.

Mickiewicz i Havlíček stejně jsou dojati mohutností Ruska, stejně milují ruský lid (jakkoli jádro jeho, rolníky, důkladně nepoznal žádný z nich) a nenávidí carskou despocii; stejně nevlídně se dívají na Petra Velikého a jeho překotné úsilí, převleknout

Rusko v oděv civilisace západní; stejně se cítí v Rusku opuštěni, a vzrušeni jsouce zalétají vzpomínkami do svého domova. Popisují i obdobné věci a události, jenže se základním rozdílem: Mickiewicz pozoruje severní, poevropštělý carský Petrohrad, Havlíček jižnější staroruskou Moskvu; Mickiewicz přichází do Ruska jako vězeň a mučedník, Havlíček jako nadšený cestující Slovan za dočasným povoláním. Odtud na líčení Mickiewiczově leží pochmurná, mrazivá velkolepost a hučí v něm chvílemi vichřice pobouření vnitřního, kdežto nad obrazy Havlíčkovými, podávanými lehkým, hbitým, feuilletonisticky plynným a zvlněným slohem, klene se jasná obloha, po které tu a tam se přeháněji vážné i laškovné obláčky úvah a vtipu.

S tohoto různého stanoviska každý z obou pozoruje příznačné zjevy ruské. Jízda na Rus Mickiewiczovi jeví se zběsilým úprkem do divokého, bílého moře severních pustin, Havlíčkovi jako »vyražení« při letu mezi blátem, stříkajícím na všechny strany. Mickiewiczovi Petrohrad je metropolí, zbudovanou ďábelstvím, Havlíček v Moskvě a ruských městech vidí »pravý ráj«. Největší obraz ruského života Mickiewicz věnoval úchvatnému líčení nelidského, hrůzného manévru (Přehlídka vojska), Havlíček popisuje zábavy o národních svátcích (Gulaňje). Mickiewicz věští carskou zkázu »kaskády tyranstva« (Pomník Petra Velikého) a temně napovídá pomstu budoucnosti (Oleszkiewicz), Havlíček radostně rozechvěn »Svátkem pravoslavnosti« tlumočí přání »pravoslavnému národu ruskému« i »pravým věrným Čechům«: mnogája léta!

Není pochyby, že Havlíček již před tím, nežli napsal své ruské obrazy, Mickiewicze znal; studovalť jej už v Praze. A přece přes tolikeré shody zůstává

samostaten i v mladistvém, prvním veřejném díle svém. Je svůj i vůči vzorům i vůči obdobným zjevům literárním. Cokoli přejal, zpracoval svérázně a jenom někdy v jednotlivostech je závislejší na vzorech svých; ostatně přejímal jen to, k čemu již sám byl disponován, a tak žádný z jeho zamilovaných autorů neměl v jeho životě a vývoji významu rozhodného. Vniterné převraty jeho — v semináři a v Rusku — vzaly počátek v okolí společenském a v jeho duchu, již připraveném k obratům těm; Havlíček neměl »osvoboditele«, který by sám byl jej zavedl na určitou dráhu, jako Schopenhauer osvobodil Nietzschea, Byron Máchu; byl příliš samorostlý, aby byl přístupen převládajícímu vlivu cizích jednotlivců. Více naň působila společnost.

P. Havlíčkova svéráznost.

Samorostlost jeho není ovšem ideovou. Ideje Havlíčkovy z většiny nejsou význačně originální (n. př. Křest sv. Vladimíra má ideu povšechně osvícenskou a protiklerikální), a právě nejpůvodnější z nich (spojení učitelstva s kněžstvem) vyzněly na prázdno. Jeho samorostlost není ideologická, nýbrž psychologická. Tkví v povaze, nikoli v názorech. Proto každý pokus, budovat význam Havlíčkův na jeho názorech, apriori ztroskotává a Havlíčka nedoceňuje, i kdyby byl proveden všestranněji a spolehlivěji nežli se dálo dosud. Proto také Havlíček nevyniká jako myslitel, nýbrž jako básník a umělec, který dovedl v látku třebas ne

novou vnést nový temperament, výraz a sílu, a veden jsa pouze neklamným instinktem vytvořil své nejlepší práce umělecké takořka mimochodem a bezděky, pominuv úmyslné plány vlastní.

R. Původní plány literární a jejich provedení.

Havlíček, ačkoli znal svou povahu i náklonnosti a jakkoli hotová díla svá posuzoval dobře, časem i přísně (dopisy Klejzarovi z Ruska s autokritikou epigramův, a výrok v polemice s Kollárem 13. října 1850 v Slovanu: »Sepsal jsem množství spisů, o některých pravili lidé, že stojí za něco, o mnohých pravím já sám, že nestojí za mnoho«), neměl přec, jako většina lidí, o vlastní vloze a nejpřípadnější formě budoucí činnosti předem jasnou představu. Jako na hlavní svou dráhu novinářskou byl zaveden okolnostmi, nechovav pro ni původně záliby, tak i v ostatní činnosti literární mířil jinam nežli pak došel.

Spisovat a spisy povznášet český národ byla jeho původní myšlenka, a zůstal jí věren povždy. Ale v širokém rámci tom těžiště zájmu se během doby posunulo jinam, nežli původně zamýšlel.

V rozvrhu činnosti literární, který jako mladík dvacetiletý*) si načrtl pro více než deset let, převládá

*) O jeho prvých pokusech a německých verších z doby gymnasijní, psaných pro školu, pojednal Jakubec ve Filologických Listech 1904 a v Literatuře české stol. 19. III. 1. Protože pokusy ty nemají hlubšího významu pro charakteristiku Havlíčkovu, odkazuju prostě na uvedené studie o nich.

snaha, vyplňovat mezery v dosavadní literatuře české, tak charakteristická proň (viz IV. kap.). Poučné spisy rozvrhu toho, dějepisné, gramatické a literárně-historické a cestopisné mají vesměs ráz příruček, tedy spíše praktické potřeby nežli původnosti, a jsou ovládány vlastenectvím Kollárovským. Kromě toho rozvržen je svazek »Smíšených básní« (chystaný pro rok 1851)*), práce novelistické, tragedie a humoristické práce, dílem veselohry, dílem satiry, šprymy a parodie. Ze spisů poučných některé určoval za úkol společníkům jinošských plánů svých Jirglovi a Gablerovi.

Potíže, které měl tehdy i později s formou veršovou a rýmem, byly asi příčinou, že většinu své belletrie chystal prósou a jediný svazek básní chtěl vydat až po deseti letech. I později v Rusku, kdy již překládal a skládal dokonalé epigramy, chystal se — dle dopisu Klejzarovi r. 1843 — ještě k pětiletému studiu, »gramatickým pracem« potřebným k tomu. I práce prosaické chtěl pět let »držet pod hoblikem«, ač předvídal, že bude přinucen psáti dříve nežli měl původně v úmyslu. Na plánech starých trval i v Rusku; zejména se chystal na satirický »Medvědí almanach« pro jubileum university pražské 1848 a na drama, které chtěl »za 3—4 leta s applausem převésti po českých prknách« (25. května 1844 z Moskvy

*) Básní Havlíček napsal patrně o několik více nežli se nám zachovalo (viz o tom Quisův úvod k II. vydání Belletristických spisů Havlíčkových). Některá z themat, vyskytujících se v epigramech, ostatně byla původně také určena k zpracování ve větší básně. Tak se zdá zejména v epigramě »Ethnografickém«, srovnáme-li jej s původními náčrtky téhož smyslu v sbírce Tůmově; z náčrtků těch byla by však vyšla asi báseň, v níž by stanovisko jazykové spojovalo se se zeměpisným a historickým, což by však pro možnou kollisi stanovisek těch bylo obtížno.

Klejzarovi). Novým plánem jeho v Rusku bylo, přeložit nejlepší epigramy všech literatur (24. března 1844 Klejzarovi) po návratu domů a vydat je s vlastními v »úplné sbírce« kterou chtěl vydat s obrázky. Znova a znova prohlašoval: »hlavním účelem mým je belletristika«. »Vždy bylo mé jediné« (?) »starání státi se básníkem« a podobně.

Koncem ruského pobytu probleskuje chuť k ostrému vystoupení proti tehdejším českým poměrům literárním i vlasteneckým, která činnost Havlíčkovu posouvá opět jinam než prve zamýšlel. V Rusku přišel na jiný nový plán — překlady z Gogola, a posléze se utvrdil v úmyslu: »Láska, na kterou se již dávno strojím, dostane své . . . v novele o zamilovaném medvědu« (Klejzarovi 25. května 1844).

Co z těchto plánů uskutečnil? Z »cest po veškerém Slovanstvě« provedl pouze čtyři obrazy z Ruska, ovšem výborné; řada ostatních, z části již započatých, nebyla dokončena. »Obrazy z Rus« jsou nejvěrnější ukázkou, jak asi Havlíček původně zamýšlel psát: uvádí v nich činnost veškeré složky bohatého talentu svého, píše zábavně i poučně, feuilletonisticky i tendenčně, žertovně i vážně. Bystře pozoruje, a co vypozoroval, duchaplně vyjadřuje s narážkami na české poměry. Chybí jim sice hloubka; ostatně jsou všestranně cenny a mají svěžest a význam podnes.

Ze spisů poučných nevydal žádného; byl od nich odveden žurnalistikou. Teprve v Brixenu se vracel k bývalým plánům a pracoval o dějepise ruském a »výboru historického čtení«. Z rozličných příčin, jako nedostatku pramenů a neklidu mysli nedokonal ani jednoho. V rukopisech zachovaly se hojné pří-

pravné výpisky z Arcybyševa a j. k ruskému dějepisu, vyňaté z rozličných dějepisů jako pramenů. Soudě dle historických míst Obrazů z Rus, a dle toho, co Havlíček o svém úmysle sdělil Palackému 25. srpna 1852, bylo by to dílo více informační nežli původní, ovšem poutavě psané; ale postupem studia Havlíček se do látky pohružoval vždy více, také Palacký radil, aby dílo bylo zevrubnější než Havlíček zamýšlel původně, a tak patrně látka i úmysly rostly až k plánu historie opravdu samostatně zpracované. Dílo to pak se ovšem ukázalo nemožným, protože v Brixenu Havlíček postrádal pramenův a vůbec všeho k práci důkladné potřebného.

Vystoupení proti »l á s c e« Havlíček sice uskutečnil, ale jen kratičkou satirou a lásce vrabčí (Milenců hrob). Ostatní jeho myšlenky o tom zůstaly netištěny a nevypracovány. Máme z nich pouze náčrtky v sbírce Túmově, z nichž patrna Havlíčkova antipatie k románovému a romantickému milování a jeho utilitarism. »Láska romantická byla s křesťanstvím a rytířstvím nejhlavnější prostředek dobýt druhému pohlaví lidská práva — nyní jí není tedy potřebí«. — »Když nyní člověk vzhlédne do krásné literatury, jakoby přicházel do bordelu: všechno se to cukruje. Láska již by nyní měla patřit k hospodářství, ne pak do literatury«. — »Pošetilé jsou starosti, aby holky netratily nevinnost: starej se raděj, aby jim, pakli ji ztratily, neškodilo«.

Z G o g o ľ a Havlíček přeložil poměrně zdařile »Mrtvé duše« a několik povídek. Mrtvé duše vyšly v Národních Novinách 1849 a Havlíček později prvý překlad, na rychlo pořízený, opravil.

»S m í š e n ý c h b á s n í« nevydal a také jich tolik nenapsal, aby vzrostly v knihu. E p i g r a m ů

nevydal také v knize, nýbrž jen v rukopise je roztřídil v oddíly dle látky.

Ze satirických črt některé sepsal a vytiskl, ale byly to patrně jiné nežli původně zamýšlel (Čes. Včela 1845, Šotek 1849 a j.).

Tragedie, veselohry, novely a romány neuzřely světla. V rukopisech musejních zachoval se jen úryvek z novely »Salon a ulice« a kus knihové dramatické práce prósou psané »Sokové«, allegoricky vypisující utiskování češtiny — oba slabé, zřejmě svědčící, jak to pole bylo Havlíčkovi cizí. Byl by vynikal jasností kresby a charakteristikou, jinak útvory ty byly by mdlé. Sám asi to cítil a prací těch nedokončil.

Jiné práce Havlíčkovy záležely v překladech,*) pořízených dílem pro Českou Včelu (porůzně), dílem z tendence protiklerikální (z Lukiana v Slovanu), dílem jako náhrada předplatitelům Slovana, když časopis zanikl (Kniha překladů z Voltaira), v Brixenu přeložil si některé básně, aforismy a články, jež arci zůstaly v rukopise. Překlady ty jsou velmi smělé, plynné a trefné, ale hodně volné**) a někdy v jednotlivostech i nesprávné (»Zdania i uwagi« z Mickiewicze).

*) Havlíček cenil překlady, zvláště pro výchovný jich význam, a v Slovanu 11. prosince 1850 litoval, že nemáme »spisovatelský spolek, spisovatelskou školu«, která by soustavně překládala výborné spisy cizí.

**) V říznosti a přirozenosti překladů Havlíček byl někdy zrovna pravzorem. Na př. »reservatio mentalis« přeložil »podvod za lubem« (Slovan 17. července 1850). Podobně, jak již uvedeno, nadpis Kantovy »Kritik der reinen Vernunft«. Gabler v Osvětě 1896 sděluje, že Havlíček přeložil i některá přísloví francouzská a to lépe než originál.

5. Vliv písní lidových.

V jednom oboru Havlíček pracoval po léta programově, neúmorně a se zálibou: v studiu formy lidové písně české a slovanské vůbec. Rozepsal Erbenovu sbírku písní na lístky a roztřídil je dle rythmu, slok, veršů a rýmů, rovněž tak balady Mickiewiczovy, český Ohlas Čelakovského a j. Z Erbenových písní vybral i některé »národní epigramy«. Z písní těch převzal i některé formy pro své menší a větší básně, odvrátiv se v zralém věku úplně od umělých forem, jež byl pěstoval v německých verších z doby gymnasijní i v prvých verších českých. Sloky »Tyrolských elegií« jsou pracovány hlavně dle písně Erbenovy (121/79):

Sviť měsíčku, polehoučku
na ten panský háj;
nemysli si, má zlatá panenko,
abych si tě vzal,*)

v kteréžto písni třetí verš sloky má buď 8 nebo 10 slabik, právě jako sloky Tyrolských elegií.

I složitější sloky »krále Lávry« mají zřejmý původ ve formě Erbenovy (417) písně:

V zeleném háječku
hory pukají;
zelení myslivci
dobře se mají.
Uhlídají srnku z rána,
padne střelná k srdci rána,
nožky klesají.**)

---

*) Tento vzor je tak očividný, že vyvrací mínění Jakubcovo o maloruském původu apostrofy na měsíček.

**) Touto písní, rovněž zachovanou ve výpisech Havlíčkových, zřejmě je vyvrácena domněnka Quisova (Úvod k spisům H. 1007), že sloky Krále Lávry jsou dělány podle písně »Kdyby moje milá«, podstatně rozdílné.

V popěvcích politických »Šuselka nám píše« i jinde (»Přislibujte si mně«, »Když jsem býval malinký«) český lidový původ formy je zřejmý. Jen »Křest sv. Vladimíra« a drobnější básně (»Od půlnoci, od západu) mají formu maloruských dumek. Havlíček v ruské látce zachoval i ruskou formu, ovšem jen vnější rámec; spád jeho veršův i sloh jsou docela různy od dumek.

T. Křest sv. Vladimíra.

Zvláštní úvahy vyžaduje koncepce Křtu sv. Vladimíra.

Křest sv. Vladimíra má záhadnou historii:*) prvý plán básně dle výpovědi Havlíčkovy pochází z pobytu ruského, a Havlíček napsal tehdy počátek, kterého nedokončil, a který byl psán příliš šprýmovně. Druhý plán, podrobnější, rozvržený na devět zpěvů, vznikl dle Tůmy**) v Kutné Hoře, poslední pak, jevící stopy pobytu Brixenského (na př. zmínka v II. zpěvu), o dvanácti zpěvích, byl dokončen v Brixenu kromě 11. a 12. zpěvu, které patrně nebyly napsány. Úplného rukopisu básně není.

Jakkoli dílo to mohlo v celkové své myšlénce vzniknouti teprve v Kutné Hoře nebo v Brixenu, přece zvláště prvý zpěv je rázu odlišného od ostatních, a svou hrubozrnnosti i »přílišnou šprýmovností« sousedskou jeví rannější původ. Patřil by

*) Viz o ní úvod Quisův k jeho 2 vydání spisů Havlíčkových.

**) K. Havlíček B. str. 592.

dle toho už do ruské doby*). Zpěv druhý stojí mnohem výše co do tónu i perspektivy myšlénkové a dostupuje celkové úrovně díla. Největší tato báseň Havlíčkova zůstala tedy torsem: zbyl v ní počátek starší verse, nejevící stop ideje celkové, a konec nebyl připsán. Křest sv. Vladimíra je zároveň i dílem programovým i dílem bezděčných změn původního plánu a výronem chvil tvůrčích, i stojí na rozhraní obou stránek literárně umělecké tvorby Havlíčkovy.

Které z obou stránek patří přednost, patrno samo sebou. Přese všecku zajímavost plánů Havlíčkových i toho, co z nich provedl, jako Obrazů z Rus, povaha jeho a talent umělecký dosáhly vrcholného výrazu jen v dílech druhých, těch, která tvořil ne jako plod plánů před lety pojatých, nýbrž jako plod inspirace. Jen tyto mají plný švih, ostří a rázovitost individuality Havlíčkovy, a pojišťují mu trvalé místo v českém umění.

Proti všem jiným dílům poesie české mají však zvláštnost, že většina jich vyšla tiskem až po smrti Havlíčkově. Porůzné otiskování epigramů v časopisech a kolportáž rukopisův i opisů za jeho života nestačily, aby mu dopomohly k obecnému uznání jako básníku a aby působily na rozvoj literatury. Co z nich působilo, satiry a popěvky, působilo spíše politicky. H a v l í č k o v o p o s t a v e n í v s o u č a s n é l i t e r a t u ř e b y l o p o d s t a t n ě j i n é n e ž j a k j e v í s e n á m j e h o d n e s, a proto potřebí objasnit je zvláště.

*) O Perunovi Havlíček má zápisky již z doby seminarní; ale jsou to jen výtahy ze slovanského bájesloví, neobsahující ještě nic zvláštního (Rukopisy musejní).

U. Česká kritika před Havlíčkem.

Havlíček vpadl do střediska literárního hlučně a naráz úspěšně kritikou »Posledního Čecha« jako třiadvacetiletý mladík (1845). Sensačnost jeho vystoupení a rozhodné vítězství v polemice — ovšem tehdy jen vítězství zevní a formální, protože Tylův román byl ještě dlouho potom čten a vážen přes odsudek Havlíčkův — zanechala v mínění veřejném trvalou stopu: Havlíček byl od té chvíle navždy pokládán za ostrého kritika nebo »kritikáře«. Poněvadž pak v kritickém stanovisku vůči běžné literatuře a vlastenectví vytrval a kromě jiných prací napsal také specielní úvahu o kritice (1846) a jejím významu, nepřekvapuje, že novější dobou Masaryk v něm shledal svého předchůdce a prvního zakladatele kritiky v české literatuře i v životě.

Havlíček však, ačkoli byl kritikem a to samorostlým, nebyl prvým v kritickém stanovisku k současné literatuře a k běžnému vlastenectví. Již před vystoupením Kollárovým r. 1818 ohniví jinoši Palacký a Šafařík v »Počátcích českého básnictví« podrobili současné české poměry kritice až příliš příkré. Právě na špatné veršovce se vrhli tak rozhodně jako později Havlíček: »Jest to vůbec velmi zpozdilé a smutné, že naši básníři se práce urputnější a stálejší tak hanebně štítí, nevidouce nižádné o zdokonalení veršů svých péče«. (str. 87). Smutný je pohled na českou vlast r. 1620, ale smutnější r. 1817 — když vůdcové neumějí národu zotavujícímu se podat věc kromě špatných rýmů. Nemáme žádné geografie, fysiky, technologie, chemie, »historie přirození«, filosofie atd., »ježto kdyby proplýtvaný nezdárným tím

špačkováním a papouškováním rozum k jiným užitečnějším prácem byl vynaložen býval, cizozemci by se záviděním na zahrádku českou vzezírali«. (str. 110.)

Palacký, jakkoli zůstal ještě později esthetikem a kritikem — případně ocenil v Musejníku Čelakovského »Ohlas písní českých« (1829) — přešel přece stejně jako Šafařík k vědě. Kritika však již nevymizela. Čelakovský se sice vázal příliš na výtky jazykové, jak se ukázalo při polemice s Tylem na podzim 1834 v zmínce o Máchovi i v jiných narážkách, ale nejen jako epigramatik, nýbrž i jako kritik posledních zpěvů Kollárovy Slávy Dcery (Č. Včela 1835) působil silně, byť ne soustavně.

Soustavně kriticky jali se vystupovat ti spisovatelé, kteří později následkem vystoupení Havlíčkova nabyli pověsti právě opačné: hlavně Tyl a jeho časopis »Květy« v literární příloze. Bylo již na str. 198. poukázáno na Tylovo vystoupení proti literárnímu diletantismu. Tyl také vyslovil, stejně jako Čelakovský, pochybnost »jest-li pak všecko báseň a k nepostižení veliké, co kdy Kollár napsal?« (21. července 1836). V Květech vyšly také výslovné projevy na obranu kritiky; byly to dílem satirické šlehy vůči spisovatelům, kteří kritiky nesnesou (ironická anketa v létě 1835), dílem porůzné poznámky, n. př. citát z Berliner Zeitung 1837, otištěný 1838 a dovozující, že »velmi dobrý básník může býti velmi špatným kritikem, a je-li kritika dobrá a pravdiva, je lhostejno, kdo ji psal«. 1. října 1835 Květy podotýkají, že Čechové se nesmějí uzavírat světu. Brzy potom přinesly aforismy B. Štorcha, posmívající se filologisování, které ve všem najde slovanský původ — tedy o patnáct let dříve než Havlíčkův spor s Kollárem o slo-

vanskou archaeologii; jeden z aforismů Štorchových (»Láska k vlasti jest jako železo, z ohně a z pod kladiva vyjde ještě lesklejší a tvrdší«) přímo připomíná jak Havlíčkovy názory, tak i jeho aforism »Vlastenectví, láska k vlasti jest oheň« atd. v České Včele 1844 (13. srpna) Čejka dovolával se Jungmannova hesla »Literatuře diktatura záhubná«. Nejnadanější z celé této družiny byl Sabina.

Sabina je původcem první české kritiky esthetisující, která spíše oslňuje formou i obsahem než soudí. Je to recense Básní Vojtěcha Nejedlého (v Květech 17. září 1835). S kritickým bystrozrakem i s úctou, starému buditeli povinnou, pověděl šetrně ale určitě, že dílo Nejedlého má cenu vlasteneckou, ale nikoliv uměleckou, dokonce pak že je cizí modernímu subjektivismu, jehož vzletnou na tu dobu podivuhodnou formulací*) Sabina zastřel chudobu posuzovaného díla, veda zrak čtenářů v jiné, bohatší končiny, a to ještě za života Máchova. Roku 1844 (8. srpna) rozhovořil se v Květech o literárních našich nedostatcích, zvláště o chabosti kritiky, která nejvýše dostačila na gramatický úsudek, ale k umění se stavěla tak, »jakoby nějaký nádeník outlé tělo pi-

*) »Ještě planou ty samé hvězdy, ještě se nad námi vypíná to samé nebe, jako za času velikého Homéra a Ossiana. V srdcích lidských ještě podobné panuji city jako za věků minulých; jinak se však utvořily okolnosti společné, a na místo nádherné objektivnosti a plastického pojmu o kráse a velikosti vstoupila citlivá subjektivnost . . . Našemu věku dokonalost formy zadost neučiní, my v poesii upokojení citu hledáme, kterýžto zbouřen, ba často zničen vědomím nedostatku upevněných zásad bytnosti člověčí, kouzelně napomáhá k dosažení žádaných ideálů. Příroda jest mrtvá, v poesii nám obživuje.« Pak se dovolává Thorwaldsena, Overbeeka, Beethovena a Byrona.

tevně rozbírati se namáhal tupou kudlou«. Jeho recense Vocelova Labyrintu Slávy (Květy, červenec 1847) nádherou slohovou překonává Havlíčkovu recensi téhož díla, nedostihujíc jí arci jadrností. Podobnou poetickou prósou, jako psal Sabina, napsal i Nebeský recensi Sabinových básní v Květech 1841*).

Rozumí se, že tyto všecky náběhy kritické narážely na potíže, jak je tomu vždy a všude. Kromě opravdové nedůtklivosti reagováno na kritiku i vtipy**).

V. Kritika Havlíčkova a jeho názory esthetické.

Celkem patrný jest již počátkem let čtyřicátých čilý ruch literární v širších rozměrech. R. 1845 Květy konstatovaly, že náklad 2000 ex. pro českou knihu není nic neobyčejného, na každou pak že lze počítat na 1000 ex., počet, který ani dnes nebývá u méně prodejných knih překročen.

Havlíček přišel do poměrů, jeho působení podporujících. Půda pro jeho vystoupení byla připravena, a osoby jako Tyl a Sabina, kterých neměl rád, pokračovaly v činnosti kritické i po jeho vystoupení, jak ukazuje na př. Sabinova kritika Chocholouškovy »Jiřiny« v Květech 1847. Praví: »Žádosti čtenářstva našeho již sahají dále nežli to, co se jim se strany spisovatelů a vydavatelů podává«. »Jenom skutky se osvědčí vlastenec, a skutek literární jest nejpůsobivějším rukojemstvím smýšlení.«

*) Hájí v ní romantiku proti »haraburdí esthetických forem a zastaralých myšlenek«.

**) Rubeš dí v »Panu Amanuensovi« 1841: »Stolek ten . . stál, jako česká kritika, na jediné noze«.

Havlíček *nebyl tedy prvním kritickým spisovatelem*, ba měl předchůdce i v programové kritičnosti. Naopak zase, ačkoli v theorii mínil, že »jest dovoleno *všechno* posuzovati« (v polemice proti politisujícím studentům v Nár. Novinách 3. března 1849), *nešel sám v kritice do krajnosti.* Roku 1845 a opět r. 1847 v České Včele vystupoval proti kritisování a hanění her ochotnických a přímo žádal redakci Květův, aby takových kritik nepřijímaly. »Všechno na svém místě« (27. července 1847). Nebyl také nejlepším kritikem své doby; v některých směrech zejména v barvitosti dikce Sabina vynikal nad něj.

Havlíček také obsahově nebyl všude v právu. Jeho stať »O kritice« místy jen duchaplností a řízností zastírá přenáhlenost argumentace. Na příklad: »Zkušenost a vyzralost úsudku není následkem pouhého staří, *sice by byl dubový špalek nejlepším kritikem a spisovatelem*«! Anebo tvrdí správně, že každý nedovede hanět a posuzovat důvodně, t. j. kritisovat; ale hned zatím hájí právo kritiky pro každého důvodem, jehož byl užil již roku 1845 v polemice proti Tylovi: důvodem, že každý může kritisovat, jako každý dovede pohanět špatnou obuv. Zbytečně brojí proti užívání slova »talent« a j. Význam tříleté kritické práce Havlíčkovy v literatuře české nevězí tedy v ničem jiném nežli předně v boji s Tylem a jeho specielním dosahu (aplikaci všeobecných zásad na určitý případ a osobu), za druhé v *Havlíčkově osobnosti* samé. Jeho bezohlednost, vtip, temperament, jeho bojovnost a jadrnost byly podnětem, že soustředil obecnou pozornost na sebe. Dovedl některé vady sesměšnit a mimo to *vytrvale*

pronásledovat. Jím zjevila se v proudu českého života nová individualita, pokračující ovšem v díle předchůdců. On sám, ne jeho dílo, byl skalou, o kterou se tříštily vlny povrchnosti a sploštělosti průměrné. Měl svou hlavu a zároveň neuhasitelnou žízeň po reformě okolí svého. Tím působil, jak působit chtěl: ne totiž ryze umělecky, nýbrž spíše v ý c h o v n ě,*) a tak se stal v české literatuře nejen výraznou postavou, nýbrž i činitelem výchovným.

I jeho esthetická theorie brala se tím směrem. Soudil, že tendenční poesie jest lepší než netendenční, protože kromě poesie jest ještě něčím víc; ovšem nesmí pozbyti ceny poetické a utonouti v holé tendenci (»O kritice« 1846). Má dokonce za to, že současná poesie je vůbec převážně tendenční.

Jinak soudí esteticky bystře. Drží se Lessinga, ale kde nemá po ruce theorie hotové, utvoří si ji ad hoc. Aby n. př. objasnil základní vadu »Českých Listů« Kapperových, rozděluje poesii v »citlivou« čili pravou a »křiklavou« čili surogát, připomínaje hned, že toto rozdělení se nevyskytuje v žádné esthetice. Dává všude na srozuměnou, že mu nejde o theorii všeobecnou, nýbrž jen o jasné, názorné formulky příležitostné, které osvětlí věc právě probíranou. Stále tíhne k poučování čtenářstva, zaujímá stanovisko k aktuálním otázkám a vrhá světlo na přítomnost, n. př. na zajímavý spor o směr hudby Berliozovy, který se rozvinul v Praze počátkem r. 1846.

Bylo by zbytečno probírat a shrnovat jednotlivé výroky Havlíčkovy v tom oboru; nebyly myšleny

*) V satiře »Milenců hrob« výslovně žádá na poesii, aby podávala ideální vzory k následování.

jako části soustavy,*) nejsou veskrze původní a neměly trvalého vlivu esthetického na literaturu. Zajímají pouze jako stupeň literárního pokroku, jejž Havlíček požadoval podobně jako předchůdci jeho a ovšem též vyznačují jeho individualitu.

V. Celková charakteristika.

Ta individualita nebyla v podstatě speciálně poetická. Neuchvacuje čistě umělecky. Havlíček nejen že neměl záliby v hudbě a kreslení (sr. dopis Šafaříkův Pogodinovi 1842), ale jakkoli »vždy bylo jeho jediné staráni, státi se básníkem« (dopis Klejzarovi z Moskvy 1843), byl dost málo přístupen poetickému rozechvění citu a fantasie, zvláště od ruského pobytu. Byl příliš realistou a nazíral na literaturu prakticky. 15. května 1840 píše matce, že knihy jsou nástroj pro jeho řemeslo, a v březnu 1853 píše Palackému z Brixenu, že české písně lidové se pokusil »dle obyčejů přírodopisců klasifikovati.« Ačkoli význam jeho v české literatuře je značný, přece má pravdu Springer v kaceřovaném výroku, že Havlíček měl skrovnou vníma-

*) Havlíček původně jako Palacký se obíral esthetikou. V musejní knihovně jsou v rukopisech zachována tato jeho »Předsevzetí pro budoucnost«:

»1. V Rusku, pokud zde jsem, sebrat co možná nejvíce dat k popsání tyranstva jak císaře tak i pánů: abych měl material doma je povzbudit a odvrátit od lásky k ruštině.

2. Sepsat Aesthetiku, ne tak systém, ale více udělat holý katalog všech dobře povedených děl a částek, n. př. sílu charakterů, věcí básní, epigramů atd.«

Tyto vysoce zajímavé zápisky o úmyslech ovšem zejména ad 2.) neprovedených opět ukazují naprostou Havlíčkovu nechuť k systematice.

vost pro ryze literární stránku buditelského úsilí. Je to pravdou aspoň potud, že Havlíčkova povaha i jeho cíle byly jiné než absolutně umělecké. Ovšem effekt byl též umělecký, ale víc u těch prací, které vyšly tiskem až po smrti Havlíčkově. Práce za života jeho vytištěné přes dokonalou vytříbenost formální, vyznačující prvou dobu jeho veřejné činnosti (1845, 1846), nestojí na té výši osobní úchvatnosti, jako jeho díla posmrtná.

Havlíček byl velký člověk a reflex jeho velikosti zůstává i na dílech, která po stránce ryze umělecké by sama nepůsobila tak silně*), ale nejen velikost osoby jeho, nýbrž i ráz její má týž účinek. Havlíček za svou belletrií stojí bezprostředně, celý a odhodlaný; nesměřuje k účinku poeticky náladovému, ale vyhýbaje se živlu tomu, působí celkovým směrem a spádem slov i myšlenek. A touto všestranností, upřímností, přesvědčivostí i myšlenkovým zahrocením vyvolává účinek, aniž esthetisuje.

Havlíček v umělecké theorii i praxi nevyděluje umění z celku života, nýbrž tíhne k jednotě a účelnému spojení jeho se životem ostatním. Tak dlužno rozumět jeho výroku. »Poesie musí být pravda« (v kritice o Kapperovi) a horlení jeho proti »hanebným francouzským románům«, jichž »nemravným čtením« se mládež (ruská) připraví »o poslední zbytek morální síly a o zdravý rozum«, kdežto klassických spisů čte málo (v Obrazech z Rus). Proto zdůrazňoval účelnost v umění: »Já neuznavám žádné esthetické pravidlo . . . Celá kritika pozůstává v tomto: každý duševní produkt,

*) Na to dobře poukázal Jakubec.

buďsi epigram neb román jest udělán k jakémusi oučelu, a dosáhnul-li svůj oučel a jak ho dosáhne o tom soudí kritika« (v dopise Klejzarovi 25. května 1844). Na básních žádá, ať zobrazují »pravého člověka,. krále přírody, velikého, vznešeného, ctnostného, podnikavého, bořícího chrámy, model, příkladného v štěstí i neštěstí«, a pramen esthetických nedostatků shledává v nedostatku velikosti čistě lidské vytýkaje na příklad, že postavě Petráčkově v Posledním Čechu Tylově »k humoru by se nedostávalo jen trochu velikodušnosti a dobrosrdečnosti«.

Havlíček tedy ráz vlastní tvorby, upínající se na předlohy, neabsolutní, nýbrž programové a sekundární, zevšeobecňoval; umělecké dílo dle něho potřebuje jisté opory a tou je běžná skutečnost bez příkras. Čím víc od ní se vzdaluje, tím je mu cizeji a nevolněji; proto není přítelem květnatého slohu, složitosti a umělkovanosti. V kritice Posledního Čecha správně napsal: »Pravý znak mistrovství jest jednoduchost, nehledanost«, asi jako je to v přírodě . . . »Také se zbytečnými tropy čtenáři zvykají nemysliti«. Avšak složitosti a soustavnosti nemiloval ani tam, kde není vyumělkována. Opustil, jak uvedeno, i umělou Lessingovu definici epigramu a definoval si epigram prostěji. Shledával záruku uměleckosti v pevném přilnutí umělcově k ostatnímu životu, a v důsledku toho, protože život je nekonečně bohatý, chápal svobodu umění jako svobodu volby určitých pravidel z velikého toho celku. V důsledku této svobody pak zas arci postavil se proti pedantství kritiků, kteří do několika málo pravidel chtějí vtěsnat umění celé. I zde zračí se Havlíčkova empiričnost a odpor k soustavné theorii, jakož i detailovost jeho tvorby,

pučící z četných popudů chvilkových a více přístupné dojmu vnějšímu nežli hloubání vniternému. Jeho temperament jest aktivní, útočný a neunavný, ale nikoliv automatický nebo primární, nýbrž reagující na situaci — »oposiční princip«.

I tato vnitřní Havlíčkova závislost na situaci i vnější vývoj situace, jak národní, tak osobní uvedly Havlíčka na nejdůležitější pole jeho činnosti, k žurnalistice.

Z. Havlíček jako žurnalista.

V letech čtyřicátých bylo to v českých kruzích již jako v úle: hojný odbyt literatury a její pronikání v širší vrstvy střední, věštily příznivou dobu pro časopis častěji vycházející. Současným úpadkem a neudržitelným vůbec stavem absolutismu předbřeznového, sebevědomějším vystupováním vlastenců i stavů českých, nemluvě o ruchu italském a uherském, připravoval se pak přechod literárních snah buditelských v politické. Ač nebyl čekán tak náhlý převrat, jaký r. 1848 opravdu nastal, obecně bylo tušeno, že v dohledné době starý systém padne. Tento ruch literární i skrytě politický nemohl nezpůsobit rozvoj v činnosti politické i literární zároveň — v žurnalistice, a byla cítěna i vyslovována potřeba novin, ne-li přímo politisujících, tož aspoň k samostatné politice připravujících a vychovávajících.

Již 9. dubna 1835 vyšel v Květech obšírný článek o organisaci českého časopisectva. »Časopisectví vzrůstajíc k tomu musí se míti, aby organický celek samo sebou činilo, a organicky

též s ostatní literaturou, jakožto se hlavním tělesem spojeno bylo, slovem aby žilo«. V kritickém přehledu současných časopisů českých vytýkáno je pak mimo jiné vládě, že nevěnuje Pražskym novinám českým tolik zájmu co Lvovským, pronášeno přání, aby Česká Včela byla od Novin oddělena, posléze pak, aby časopisy nebyly nahromaděny pouze v Čechách, ale také na Moravě a Slovensku.

Tyto zájezdy do politiky a touha po samostatných novinách ovšem po desetiletém pokroku byly častější a neodbytnější. Bylo potřebí osoby, v níž by hnutí to našlo představitele; osobou takovou stal se Havlíček.

Bezprostřední popudy k Havlíčkově redakci Pražských Novin a České Včely ovšem byly vnější a prosté: chtěl se oženit a pokoušel se na mnoha stranách o postavení, které by mu umožnilo, založit si rodinu. Nakladatel Medau zase potřeboval redaktora. Havlíčkova popularita, získaná vystoupením proti Tylovi a Obrazy z Rus, jakož i doporučení Palackého uvedly Havlíčka do redakce. Přes tuto neobyčejně šťastnou shodu okolností věc sama přišla neočekávaně, takže Havlíček, dosud oddaný belletrii, přejímal redakci jako nováček a samouk v politice, jsa si toho nedostatku sám vědom. Jen poměrně časná vyspělost umožnila mu, že přes mládí své (24 roky) dovedl se v neočekávaném druhu činnosti pohybovati zdárně a samostatně.

V něm doba našla povolaného člověka. Ani Šafařík, jenž doporučil jej do Ruska, ani Palacký, jenž pomohl mu k redakci, nebyli dobrými znalci osob; ale v Havlíčkovi se nezklamali, naopak tento jinoch veškery naděje překonal. Přes ostrost a pichla-

vost výpadův a polemik svých působil zdárně, a sám osobní nepřítel jeho Jakub Malý míní, že »dodávaly tyto nekrvavé šrůtky žurnalistice české zvýšené živosti a pikantnosti.«*)

Jiní odpůrci Havlíčkovi soudí o jeho prvé době žurnalistické (1846/7) ještě příznivěji. Picek**) píše r. 1849: »Na zbuzení spícího anebo spíše zašlapaného citu národního za posledních dob tak hned žádný nepůsobil jako Havlíček. Jeho objevení se na obzoru časopiseckém bylo jako z čista jasna, a rovněž tak rozpalovaly blesky jeho výmluvnosti v každém srdci lásku k vlasti a k národu. Havlíček působil co vlastenec za jediný rok více, než mnohý za celý čas svého života. Doby předbřeznové potřebovaly Havlíčka s jeho obětovnou láskou k vlasti a k národu, s jeho prostonárodní výmluvností, s jeho mladistvým ohněm, s jeho zmužilostí a neohrožeností v odstraňování ohromných překážek a zásek«.

Jakkoli chvála tato nápadně tendenčně vyzdvihuje Havlíčkovo působení předbřeznové na úkor jeho vystupování za politické reakce, které Pickovi připadalo příliš radikálním, je přece v podstatě pravdiva a zejména třeba podotknout, že nejoriginalnější a nejlépe propracované články Havlíčkovy spadají do této doby.

Havlíček v redakci novin našel místo, odkud mohl budit a poučovat národ, našel tam náhradu za kazatelnu, po které jako jinoch toužíval a která mu rozchodem s církví ušla. I prohlásil již v úvodě k prvému číslu Novin, které vedl, že pokládá novi-

*) Naše znovuzrození I. str. 76.

**) Politické zlomky v Čechách str. 41.

nářskou práci za prostředek zvelebení národního.

Dal se pak do práce tak opravdově, že již první rok byla skoro nad jeho sílu a že byl nucen přibrat si tři spoluredaktory. A ježto jednak dobře vyciťoval potřebu doby, jednak o polické spolupracovníky byla tehdáž arci ještě větší nouze nežli dnes, dělil se s nimi o belletristicko-poučnou Českou Včelu, sám si ponechávaje politické Pražské Noviny. Jeho žurnalistická dráha je tlakoměr české politiky; kvapný onen sklon k politickému vystoupení r. 1848, jenž udál se poslední leta před tím, jest Havlíčkovou činností zobrazen viditelně: r. 1845 Havlíček se zjevuje jako belletrista, r. 1846 jako redaktor belletristicko-politický, r. 1847 politika začíná převládat, r. 1848 pak zabere skoro veškeru jeho činnost již před březnovou revolucí. Zřejmý doklad jeho schopností žurnalistických, jeho vnímavosti a čilosti, jeho schopnosti, stopovat proudy současné, dát se jimi rozechvívat, být jich tlumočníkem a kritikem.

Jako náboženství působí pod zorným úhlem věčnosti, tak naopak politika pod zorným úhlem přítomnosti, a stejně její nerozlučná moderní družka, žurnalistika. A Havlíček, jako byl vniterně odkloněn od věčnosti (totiž přes velký zájem svůj o náboženství nestal se v něm velkým tvůrcem), tak byl zase vlastní povahou hnán k stopování snah a potřeb přítomnosti — chvíle, situace, příležitosti.

Nebyl filosofem, ale byl rozeným žurnalistou. Žurnalism jeho však lišil se od obvyklého právě těmi vlastnostmi, kterými jeho myšlení se lišilo od filosofie — předně sklonem k typičnosti, tedy směrem v podstatě uměleckým. Havlíček nepřestával na pouhých

referátech o denních událostech, a třebas na kritických úvahách, nýbrž fakta přítomná pozdvihoval na všeobecný typ. Jsa v politice samoukem, objasňoval zároveň sám sobě otázky, které vykládal čtenářům, a to jest jednou z příčin jeho přístupnosti a popularnosti formální. Zmocňoval se problémů veškerou silou své obrazivosti a důvtipu, chápal je celkově a zjednodušeně, a tak také lidu předkládal. Nestačilo mu dokázat, že z několika mínění jedno je správno: kdekoli mohl, šel dál a dovozoval to neb ono mínění jako samozřejmou pravdoucí pravdu. Vždyť vykládal tím zároveň své přesvědčení, k němuž právě v tuto chvíli dospěl, a přesvědčuje české čtenáře přesvědčoval sám sebe! Není větší příčiny uchvacujícího dojmu jeho článků než tato: z ní plyne jeho vnitřní pravdivost a pravdomluvnost, jeho neunavné shledávání důvodův, až věc je jasna a průhledna jako sklo. A třebas i některá z argumentací Havlíčkových byla pokládána ne neprávem za sofistiku (tak tvrdili radikálni odpůrci o jeho článcích na ochranu politiky českých poslanců v říšském sněmu), ani odpůrci mu neupírali, že všemu, co napsal, sám věřil. Věřil tomu často až fanaticky a byl náchylen opačné mínění podceňovat, kaceřovat a podezírat.

Při mohutnosti jeho individuality a při této horoucí víře ve vlastní důvody nemůže překvapiti vliv, jejž jeho články měly a mají dosud. A doba velikého záblesku svobody, která tolik velkých otazek politických přivedla na přetřes a donutila Čechy zaujmout k nim stanovisko, přivedla Havlíčka k tomu, že skoro bezděky den po dni sepsal ony poznámky myšlenek »věčně hybajících národem československým«, jimiž jsou Duch Národních Novin a Slovan. Bez soustavy,

pod vlivem událostí hodinu za hodinou stavět svůj názor životní, toť práce Havlíčkova.

I Havlíčkovo pojetí úkolu novin, skorem apoštolské, doplňuje se s těmito všemi okolnostmi souladně. »Noviny mají mít interes časní«, psal již 18. ledna 1846 v Pražských Novinách, »napomáhat k dobrému a hanobit zlé a státi se tak jakýmsi svědomím celé vlasti,« nikoliv snášet jen klepy a vůbec novinky pro zábavu. (Nár. Noviny 31. prosince 1848.)

Bylo to arci apoštolství, pracující prostředkem moderním, tiskem. I zde Havlíček našel sám sebe. Toužil-li z mládí po kněžství doufaje ve větší účinnost mluveného slova*) než tisku, dospěl okolnostmi k pravému povolání svému, práci pérem. Jeho ústa byla výmluvná, když bylo potřebí mluvit, ale péro mu bylo milejší. Novinám přikládal i širší úkol všelidský, komunikační a organisační. »Noviny mají . . . zpraviti« o tom, co se také přihodí znamenitého »aby tak udrženo bylo spojení jakési mezi rozličnými zeměmi a mezi jednotlivci každé země, jimž na stavu země vůbec a na pokroku něco záleží« (Praž. Noviny 24. května 1846).

I zde však se hleděl varovat krajností. Uznával, že redaktor není ještě neomylnou autoritou. »Lid má svůj rozum tak dobrý jako redaktorové a časem ještě lepší,« psal v Nár. Novinách 22. února 1849. Také se stavěl proti absurdní přepjatosti, která tehdy, jako činívá podnes, hodlala neduhy společenské odstranit — pranýřem v novinách. Oproti této cestě kolem rohu Havlíček vytýkal (Praž. Noviny z 28. března 1847), že »neslušno jest, aby se úřadové

*) Sr. Gablerovy vzpomínky v Osvětě 1896.

z časopisů o potřebách lidu dovídali« a vyzýval k přímé stížnosti u příslušných úřadů na nepřístojnosti. »Pouhým oznámením takové věci u veřejnost není nic odpomoženo«. (Praž. Noviny 27. září 1846). Že bohužel někdy není ovšem možna jiná cesta nežli noviny, rozumí se samo sebou.

Žurnalistika byla mu tedy prostředkem k účelu výchovnému i agitačnímu, zároveň pak výronem osobnosti jeho. Proto sloh jeho článků liší se podstatně od opatrné, diplomatické, kousavě duchaplné formy velkých žurnalistů, tlumočících mínění určitých kruhů, formy, která jest pokládána za vzor a normál. Havlíček vždy projevoval míněni svoje a vrhal se v boj bez reservy, bez uhlazenosti a diplomacie*), spíše hranatě a útočně nežli skrytě a zdánlivě klidně. Jeho noviny nepatří k velkým žurnálům, jež slouží zájmu držitelů moci, nýbrž k časopisům těch, kdo se na mocných domáhají svých práv, a to stanoví i jejich tón. Nevysvětlují pouze, ale raději žalují. Nereferují pouze, ale útočí.

Havlíčkovy Národní Noviny, největší český deník z doby revoluce, byly tak zaujaty běžnými veřejnými zájmy, že vedle článků, referatův a otisků zákonův a nařízení zcela v pozadí ustupovaly soukromé nebo spolkové zprávy, které za pravidelných poměrů jsou hlavním obsahem novin. Havlíčkovo novinaření má všecky známky doby zvláštní, výjimečně.

Výjimečné postavení vysvětluje mnoho z činnosti jeho, co jinak by připadalo nápadno. Již přebí-

*) Některé myšlenky toho druhu si Havlíček přeložil z Borna: tak protest proti spleteninám diplomatického slohu novin, obranu nesystematičnosti žurnalistické (rukopisy musejní).

raje redakci Pražských Novin Medauových byl si vědom, že nemá konkurence, a v Národních Novinách poštěstilo se mu založit neodvislý, výnosný denník s faktickým monopolem, který mu slabší konkurenti tolik záviděli! Byl svým pánem, omezen pouze vládou, nikoli zaměstnavatelem, klikou neb abonenty, a dovedl se tak vemluvit do srdcí čtenářů, že nebýt vládního násilí, byl by býval úplně zabezpečen. Nebylo žurnalisty tak nadaného, nebylo také tak dobře situovaného. Havlíček byl nejsvobodnějším novinářem českým a svobody té dokonale využil, ač nezneužil.

Jeho charakter nemohl přijít do vhodnějšího stavu než bylo samostatné, odpovědné, exponované povolání. To vzpružovalo a dráždilo jeho úsilí. Psal svědomitě a hojně. Za absolutismu budil národní vědomí a přímo i politické uvědomění narážkami v zprávách zahraničních,*) zvláště v dopisech z Irska, poučnými články pod čarou**) i zprávami domácími.

*) Narážky ty bývaly hodně citelny. Tak v Praž. Novinách 4. února 1847 o Anglii: »A takoví lidé, kteří ničeho věděti nechtějí o opravách, o spravedlivosti a lidskosti ke svým bližním, takoví se nestydí nazývati konservativními, kdežto veškerá historie jim hlásá, že jednání jich směřuje a vede ke zničení společnosti lidské a že jest původ všelikých hrůz.«

**) Uspořádání rubrik Pražských Novin odchylovalo se ode dnešního rázu novin podstatně. Hlavní obraz činily zprávy domáci i zahraničné. Havlíček dostal do novin poučné články — ovšem jen pod čarou. Teprve pozdější vývoj přenesl tyto články nad čáru, aby místo postoupily vlastním feuilletonům (sr. ohlášku Nár. Novin 31. prosince 1848). Ale starší české feuilletony vůbec, a mnohé do dneška, měly a mají ráz článků poučných. Vývoj feuilletonu u nás je dosud malý. Jediní velcí feuilletonisté čeští až podnes jsou Neruda a Hálek, přes to, že s nimi hledělo a hledí konkurovat a je napodobit plno jiných.

Psal, když to uznával za účelno, i pod pseudonymy i anonymně, (nikdy ovšem anonymně v nečestném smyslu) a na oklamání censury třeba »citoval« něco, co napsal vlastně sám. Shledával spolupracovníky*) a podařilo se mu — ovšem při monopolu jeho listu snáze, než by to bylo šlo za jiných okolností — získat příspěvky obsahově i osobně závažné. Rád otiskoval i překlady a starší literaturu českou, zachovávaje při tom pevně směr listu, takže nikdy se mu nepřihodilo, aby uveřejnil projev tak odchylný od jeho programu, jako učinily n. př. Noviny Slovanské Lípy s výzvou Bakuninovou. Zůstával pevně při celkové tendenci, třeba v bouřlivé době se neuchránil rozporů, v něž vrhala jej měnivá a choulostivá situace, znemožňující každou předtuchu nejbližší budoucnosti, zejména u politických začátečníků, jimiž byli tehdy skoro všichni lidoví politikové v Rakousku. Je ku podivu, že dopracoval se i k té jednolitosti, jakou dnes u něho můžeme shledat, a je to svědectvím o veliké duševní síle.

Buditelské úsilí, které před Havlíčkem se bralo cestou literární a to belletristicko-poučnou, Havlíček pošinul k žurnalistice a tak vtiskl českým novinám ráz, jenž podnes jest uznáván za vzor, jakkoli praxe žurnalistická uchýlila se od něho daleko, dílem upřímně z nutnosti věci, dílem neupřímně. Havlíčkovské noviny nejsou pouhým výrazem veřejného mínění a obrazem událostí; jsou a chtějí být činitelem vzdělávacím, nabádavým, suggerujícím. Jakou váhu sám kladl na tento úkol, patrno nejen z rozličných výroků jeho,

***) Dle sdělení F. K. Krouského (Doba převratu 1804, str. 64) snažil se získati i pro sepsání Kutnohorských epištol spolupracovníka — Vavru.

nýbrž i z resignace na říšské poslanectví, které opouštěl maje za to, že lépe učiní, oddá-li se všecek novinám a národnímu uvědomování.

Kritika tohoto stanoviska výchovného a politického bude podána níže. Pokud jde ryze o stránku žurnalistickou, Havlíček byl vesměs uznáván doma i v cizině za žurnalistu prvého řádu, a jeho vliv, jenž v poesii i jiných oborech zůstal ojedinělý (n. př. některé vtipy Nerudovy jsou Havlíčkovské) a silněji pronikl teprve dobou nejnovější (některé verše K. Horkého a rozličných epigramatiků), v novinářství potrval a udával tón jako nedotknutelný ideál, jehož předpokladů kriticky se dotkl (a to ne sice s úspěchem zevním, ale se zdarem vnitřním) teprv O. Jozífek.*)

Jozífek ve svých úvahách — které pokračují nad ideologii Masarykovu, jsou vůbec nejdále z českých studií druhu toho a proto právě zůstaly podnes nedoceněny — dovodil, že žurnalistika může býti cennou pomůckou při organisaci politické, nikoli však vlastním činitelem organisujícím. V jádře má pravdu; účel novin byl a je vždy v prvé řadě informativní a těžiště jich jest, jak známo, ve zprávách o současných událostech. Ovšem informovat možno s určitou tendencí a tak působil suggestivně; za delší dobu časopis si vychová vrstvu čtenářstva určitých názorů. Politický ráz tohoto působení za Havlíčka jest objasněn v kapitole IX., zde zmiňuju se jen o žurnalistické stránce věci.

---

*) R. 1902 v Rozhledech. Viz rozbor Jozífkových ideí v mém Úvodu do sociologie str. 400 a násl.

Noviny r. 1848 až 1851, české i německé, byly informativní jako noviny za dob jiných, ba snad více, protože zejména rok 1848 jim poskytoval tolik látky, že sotva ji zmohly v referátech svých. Od novin doby naší se lišily tím, že drobné denní zprávy všeobecné tratily se v nich vedle spousty zpráv politických, jak za tehdejšího ruchu pochopitelno. Tak ovšem nahodilým shlukem okolností noviny v Rakousku staly se dočasně silnějším činitelem politickým nežli jim příslušelo: po dlouhé nečinnosti doba žádala najednou horečného zájmu o politiku, a tak (jak líčil A. Springer v referátech vídeňských v »Contitutionelles Blatt aus Böhmen«, zvl. 17. srpna 1848) péra vycvičená v belletrii a kritice byla přivedena k předmětům politickým, což platilo zejména o židech, jimž za absolutismu povolání literární bylo nepřímo vnuceno, ani byli z většiny funkcí studované inteligence vyloučeni.

Havlíček osud tento, jak patrno, sdílel se žurnalisty ostatními až na to, že k politickému redaktorství byl přiveden již r. 1846, a roku 1848 měl tedy zase bou již kus praxe, která ho poněkud chránila ode mnoha frází tehdy tak mocných a všeobecně rozšířených. Úplně ovšem se proudu doby neubránil ani on, a zejména po svém odchodu z říšského sněmu vrhl se na pole politiky žurnalistické. Časem pocitoval sice, že tu něco vadí, tušil a rozličnými porůznu prohozenými výroky naznačoval, že před vyspělou politikou českou musí předcházet výchova lidu k občanskému životu, že skutečný politický život (čili dle zvyku tehdejšího mluveno život konstituční) jest ještě daleko — slovem býval si chvílemi vědom, že z obrození literárního k trvalému obrození politickému nemůže vésti jen odhodlaný skok, jakým bylo hnutí r.

1848, že napřed z literatury nutno přejíti k výchově a teprve na tomto základě že bude možno vybudovat politický útvar český — ale příčinou těchto hluboce pravdivých záblesků nebyl sociologický rozbor, nýbrž sklon jeho vlastní povahy k subjektivismu. Chtěl od mládí být vychovatelem, a toto jeho přání, tento cíl touhy jeho shodnul se s potřebou doby. Tak Havlíček vtiskl svým novinám v prvé řadě ráz výchovný, a vliv jeho mohutné osobnosti působí až podnes v časopisectvu českém (méně v moravském) tak silně, že dobré stránky zjevu toho, které zdědilo málo Havlíčkových nástupců, bývají až zatlačovány stránkami slabými a chybnými předpoklady, které odstranit jest jedním z hlavních úkolů moderní české žurnalistiky.

VIII.

Havlíček jako vychovatel.

A. Základní ráz Havlíčkových snah.

Havlíčkovým životem od prvých počátků samostatné práce táhne se úsilí výchovné. Nikdy nejsa spokojen přítomným stavem společnosti, v které žil, a nespokojenost nikdy neuzavíraje v nitro své, měl plnou hlavu plánů na zlepšení, jichž potřebu vyciťoval všude, kdekoli se octl, a které se pokoušel též uskutečnit. Jeho prvotní úmysly, které se nezdařily, ani jeho pozdější veřejná činnost nikdy nespouštěly s pozornosti snahy vzdělavací, výchovné, reformní; a když politická reakce vyrážela mu z ruky péro, když předvídal, že veřejné činnosti jeho bude již na mále, ohlížel se po pronájmu nějakého statku, doprovázeje úmysl svuj drastickou charakteristikou: »Pokavad něco podobného nenajdu, nebude má mysl spokojená: já musím mít něco k reformování, když ne lidi, aspoň dobytek« (dopis Kavanovi 12. srpna 1851).

Pln jsa sám od sebe nespokojenosti a reformních plánů, byl přístupen ideím osvícensko-vzdělavacím a hlásal pokrok všeobecný. »Člověčenstvo celé

a každý jednotlivec«, psal v Pražských Novinách 19. listopadu 1846, »určení má patrné, aby vždy dále se zvelebovali ve všelikých ohledech, ve kterých mohou.« Za hlavní nástroj pokroku toho pak pokládal výchovu a její hlavní veřejný orgán, školství, a stav učitelský:

»Vyučování jiných, buď si to oustně neb písemně, pracování ve stkvělé říši osvěty zůstane vždy první a nejkrásnější věcí na světě. . . . . Není nic v obci tak důležitého, pro všecky zároveň užitečného, jako dobrá škola, a proto myslím, že se obecní jmění lépe vynaložiti nemůže, než na zvýšení platů učitelských, to jest na zlepšení školy« (Praž. Noviny 8. února 1846). »Pokavad budou v obci lépe odměňováni pěstovatelé koní než pěstovatelé dítek, nebude obec kvésti« (Pr. Noviny 19. listopadu 1846). »Pečujme jen o dobré školy, ostatek nám bude přidáno« (Praž. Noviny 28. ledna 1847). »Učitel z nás teprv lidi utvořiti má« (P. N. 29. ledna 1846).

Z výroků takových zřejmo, že Havlíček v nadšení pro vzdělání šel tak daleko, až výchovu a speciálně školu přeceňoval. Příčiny toho vězely ovšem v hlubině bytosti jeho. On, jenž posuzoval bližní své podle nitra a všecky zjevy v lidstvu třídil důsledně v poctivé a nepoctivé, jenž byl zároveň pln snah o nápravu současných vad, byl věřícím a přesvědčeným apoštolem výchovy. Byl přesvědčen, že vhodný vliv na subjekt je s to v jeho nitru způsobit podstatný pokrok, že lze to provádět slovem i písmem, jednotlivě i hromadně. Odlišuje se touto věrou od některých vrstevníků, kteří také cenili vzdělavací působnost, ale byli si aspoň časem lépe vědomi mezí jejího vlivu. Havlíček nenapsal nikdy slov, jaká čteme

na př. v Pražském Večerním Listě z 3. října 1848: »My budeme přispívati k tomu, aby vzdělanost se rozšířila mezi třídami nižšími, ale my nejsme blouznivci, abychom mysleli, že cestou paedagogickou oni se stanou šťastnými.« Tento výrok radikálního listu, přístupného již socialismu, je bez odporu dále nežli stanovisko Havlíčkovo a tehdejší situace národní; ovšem ukazuje se následkem toho jako předčasný, jeví se předzvěstí nových směrů, překonávajících osvícenství, jehož stoupencem je Havlíček ve své horoucí víře v moc výchovy.

Havlíčkovo přeceňování výchovy souviselo tedy s dobou stejně jako s jeho vlastní povahou. Snahy o reformu školství středního i vyššího narážely již neodbytně na dvéře zpuchřelého absolutismu; pro opravy studií gymnasijních vycházel dokonce zvláštní časopis. O výchovu mimo školu pak staralo se celé úsilí buditelské, omezující se ovšem hlavně na podněcování snah národnostních.

Havlíček veškery tyto výchovné snahy živě chápal, shrnoval a propagoval. Již k touze jeho studentských let, státi se knězem a spisovatelem, jednou z hlavních pohnutek bylo vychovatelství, jež si zajímavě představoval: »Spisovatel,« tak soudil Havlíček »v činnosti své obmezena upoután je censurou; kněz na kazatelně volně může vyslovovati své náhledy. Havlíček bude knězem, a co mu censura škrtne, to poví jako kněz lidu na kazatelně.« (Gabler v Osvětě 1896 str. 961). Když pak se s kněžstvím rozešel, sáhl po vlastním povolání učitelském, a nepodařilo-li se mu stát se professorem středoškolským, dostal se aspoň jako vychovatel do Moskvy. A ještě po návratu z Ruska ohlížel se mimo jiné také po nějakém místě

vychovatelském, až se posléze přece stal vychovatelem, ovšem žurnalistickým.

I jako žurnalista podržel zájem pro školní reformy, jimiž se zabýval již v letech mladších, a první velké články v Pražských Novinách (1846) věnoval otázkám výchovným, škole a učitelstvu. Ale již tehdy rozšiřoval obor výchovy za meze školy a počínal chápat úkol jiných zřízení v lidové a národní výchově. »Zřizování školních a městských veřejných knihoven považujeme za nejdůležitější a nejlepší prostředek ku vzdělání lidu«, psal v Praž. Novinách 25. října 1846, ba již r. 1844 sestavoval si v Německém Brodě návrh*) »Společnosti k zřizování a zvelebování knihoven v Čechách, na Moravě i na Slovensku«, ve kterých zamýšlel zřizovat i čítárny (»držet Květy a jiné Noviny v knihovně, které se ale nedávají krom platu příspěvného«).

V Německém Brodě r. 1844 pěstoval i divadlo ochotnické, a to ne za cílem uměleckým, nýbrž hlavně za buditelským, jak patrno z jeho korespondence se Šrámkem. Měl vůbec o divadle Schillerovský názor jako o »uměleckém, ušlechťujícím ústavě« (Č. Včela 2. října 1846), a jeho zápal pro tendenční poesii svědčí o témže stanovisku.

Nezapomínal ani na popularisaci vědy a vysoce si vážil vědeckých spisovatelů prostonárodních, jejichž práci pokládal za obtížnější než odborné psaní vědecké, za »blahoslavenou«. Počátkem r. 1848 začal v Pražských Novinách podávat encyklopedii článků politických, která ovšem hned po prvém článku byla policejně zakázána. Když pak nastala

*) Viz Tobolkovu zmínku o tom v Naší Době 1902, str. 837.

svoboda politická, encyklopedii zamýšlenou opravdu podal, ovšem příležitostně a úryvkovitě, v řadě článků Národních Novin a Slovana.

I v Brixenu se obíral týmiž cíli; Výbor historické četby i ruská historie, rozvržené a započaté tam, byly myšleny nikoli jako dílo původní, nýbrž jako vzdělavací.

Svým cílům výchovným Havlíček byl věren i v theorii, dívaje se příznivě na některé zjevy, na př. překládaje a chvále Voltaira a Lukiana pro jejich význam výchovný, ačkoli stanoviska jejich sám nesdílel; byl jim věren i v soukromém životě, jsa »upřímným rádcem každému« a lidem vyhledáván.*)

Již v jeho korespondenci z mladistvých let jsou zmínky o plánu na učitelský seminář, který projektoval s několika přáteli. Plán ten ho patrně neopustil už nikdy a Havlíček se k němu vracel opět a opět. V dopise učiteli Lorencovi z 22. října 1847 míní, že zřídí-li průmyslovou školu vláda, za peníze na školu tuto sebrané (10.000 zl.) mohl by být založen učitelský seminář; pakli by vláda, jsouc soukromou dobročinností zahanbena, i tento seminář vydržovala sama, zřídil by se za sebrané peníze zase nový ústav.**) A v době politické reakce navrhoval, jak známo, založit »Spolek Komenského« čili »Jednotu Komenského« pro podporu nadaných mladíků v snaze po vzdělání doma i v cizině (v Slovanu 2. listopadu 1850).

*) P. M. Veselský: K. H. Kutnohorský pobyt str. 13.

**) Viz Tobolkovu stať v Naší Době 1902, str. 838.

B. Plány na reformu školství.

Přikládaje výchově význam tak hluboký a široký ovšem velmi brzy zanevřel na špatné školství současné, jehož zbědovanost živě vylíčili Aug. Smetana*) a Ant. Springer.**) V rukopisech z jinošských let (sbírka zem. č. musea) zanechal tento plán opravené osnovy školní látky:

Školy:	Gymnasia:
1. číst, psát 2. počítat 3. zeměpis všeob. a český 4. děje české dt. 5. právo české 6. náboženství 7. přirodnictví 8. gramat. NB. slabikář, kniha druhá	1 latina 2 řečtina 3 franc. 4 němec. 5 anglic. česká gram. a chrestom. mathem. geometr. počítání physika + dt. přírodní histor. + dt. všechny speciál. hist. + biblioteka histor. geograf. ethnograf. + bibliotek. archaeolog řeck. říms. aegyp. a východní psychologie morálka právo české každý jedno řemeslo hudba plování běhán. rýsování vojenské statistika česká

Havlíček rozšířil tu osnovu obojích škol nejen daleko za současný stav (počátek let čtyřicátých), nýbrž i za stav dnešní. V jeho osnově vynikají hlavně dva rysy: české vlastenectví bez ohledu na

*) Geschichte eines Excommunicirten, v čes. překladě Zápisky kněze z církve vyobcovaného.

**) Geschichte Österreichs díl I. (též přeložen do češtiny) a autobiografie Aus meinem Leben.

vlastenectví rakouské, a pochopení pro tělesnou a praktickou výchovu na gymnasiích. Požadavek povinného tělocviku a výcviku řemeslného je podnes aktuální a svědčí o veliké pronikavosti Havlíčkově. Ovšem vzpomínal si při tom asi na své skotačení za let gymnasijních a oceňoval jeho blahodárnost.

Pochopitelno, že reformou gymnasií rakouských r. 1849 nebyl spokojen. V článku »Prozatímní gymnasijní plán pro rok 1849—1850« (Nár. Noviny 24. srpna 1849) nepříznivě posoudil tuto práci Exner-Bonitzovu-Enkovu a chválil gymnasia ruská. Proti jeho výtce o nerovnoprávnosti jazykové došla oprava zemské vlády, na kterou Havlíček odpověděl 5. září z hradu Pražského článkem »Pravda zůstane vždycky pravdou«, kde doznával jen formální chyby, ale jinak na svém setrval.*)

I v jiných směrech Havlíček vytkl požadavky, jež zůstaly podnes aktuální: vyšší vzdělání učitelstva škol obecných a vyšší plat**); zvýšení společenské vážnosti učitelstva na roveň kněžím, právníkům a lékařům; realní vzdělání, které přál si i specielně pěstováno v průmyslové škole; vyučování jazykům mateřským. Vzdělání věcné kladl vůbec nad formální,***) zvláště pak doporučoval, aby

---

*) Zmiňuji se o této věci zevrubněji, protože články ty chybí ve všech vydáních spisů Havlíčkových.

**) Souvislost obou těch požadavků (při chudých platech nelze na učiteli žádat veliké vzdělání) poznal již Jungmann (Rozmlouvání o jazyku českém v Hlasateli 1803).

***) Je známa jeho píle v přírodopise, jakkoli to byl předmět nepovinný; a ještě z Brixenu psal, že za nějaký čas každý bude nucen, míti »exaktní zaměstnání založené na nějaké přírodní nauce«. (1. března 1853 Kodymovi.)

nejprostší poznatky věcné byly dětem vštěpovány dříve nežli psaní a čtení, protože jsou důležitější. Proto doporučoval opatrovny. Psal též proti »polovičnímu nynějšímu vzdělání« (Praž. Noviny 29. ledna 1846), čímž dotkl se — škoda, že jen stručně a příležitostně — jedné z nejpalčivějších otázek moderní kultury a inteligence.

Pokud tyto požadavky zasahovaly do politiky, byl arci nucen za absolutismu je projevovat opatrně, a není pochyby, že za poměrů volnějších byl by je rozvinul ještě mnohostranněji a rázovitěji, než učinil maje ruce vázány; v některých směrech ovšem toto stanovisko již nestačí, zvláště pokud se týče vlivu organisací učitelských a vůbec stavovských na postup vzdělání a požadavků osvětových. Havlíček v proudu svého okolí skládal v moc novin přílišné naděje a naopak o síle organisací neměl náležité představy. Nedostatek praktických zkušeností zabraňoval účelné taktice, a tak se postupovalo vedle jeho plánův a přes ně, a uskutečňovány byly až po dlouhých letech.

Naprosto neuskutečněny však zůstaly jiné návrhy jeho, jež ovšem již samy o sobě měly vlastnosti, nepřipouštějící jich brzké provedení. Byly příliš osobní a původní, aby se mohly stát požadavkem obecným. Havlíček jinak vždy vnímavý k časovým proudům, v ohledu tom si postavil hlavu a propagoval svůj osobní názor bez ohledu na pravo i na levo.

Jde tu o jeho nejpůvodnější koncepci, kterou patrně měl na mysli už při projektu učitelského semi-

náře za studentských let*): spojení stavu kněžského s učitelským, jež pokládal »raději a lépe« jen za jeden stav (v nedokončeném rukopise musejním z doby před r. 1850).

Ta koncepce mu byla tak milá a plynula tak opravdově z jeho duše, že hned na počátku redaktorství Pražských Novin (26. a 29. března 1846) jí věnoval obšírný článek v podobě anonymního dopisu ze vzorného města. Líčí tam děkana, jenž kráčí v čele pokroku obce jako vůdce a mecenáš, za ním jdou mladší duchovní a učitelé, které pan děkan počítá k »duchovním«. Děkan říkává: »Svět a život máme ve školách poznati«. V městě jsou kromě škol dvě opatrovny a řada ústavů hospodářských a dobročinných. —

Havlíčkovi tanul tu na mysli obraz jeho druhého otce vikáře Brůžka, kaplana Serbouska a učitele Linka z Borové, a obraz milých těch vůdců svého mládí zevšeobecnil v ideál vychovatelů. Co na tom, že trojice ta byla Borovskou výjimkou a nedala se představovat jako průměr? Havlíček viděl to jednou ve skutečnosti a nemohl se zbavit víry, že se to podobně dá provést i jinde; nepostřehl, jakou utopií je chtít osobní šlechetnost vytvořit politickým a právním zřízením.

Plán, spojit učitelský a kněžský stav v jedno ideální sdružení, navrhl ještě podrobněji v Kutnohorských Epištolách. Zavrhl tu mínění, že škola má být podřízena církvi, i mínění, že má být

*) Sr. zminku o tom v dopise Terezie Jirglové Havlíčkovi 28. listopadu 1843. Z ní vidět, že Havlíček měl tento plán už před seminářem, tedy asi jako osmnáctiletý jinoch!

od církve oddělena a »neodvislá«. Kde škola je církvi podřízena, není svobodna; kde jest od ní oddělena, tam působení školy a církve navzájem se potírá a tak kazí mládež. Nelze tedy věc napravit jinak, než aby kněz každý byl v mládí učitelem a každý učitel v určitém věku se stal knězem. Kněžstvo by tak přestalo být kastou. Náklad na školy a církve by se umenšil. Jako důvod návrhu svého Havlíček cituje mimo jiné větu bible: Jděte, učte všecky národy!

Návrh ten ovšem vyvolal v katolické hierarchii nemenší zděšení nežli před tím u vlády návrh Palackého na federaci Rakouska; a stejnou nevoli projevují vůči němu dnešní odpůrci klerikálů. Havlíček chtěl spojit dva živly nepřátelské, navzájem nedůvěřivé, a obě strany to odmítly. V našich poměrech, kde katolicism jest odmítán ještě z jiných důvodů než jinde, Havlíčkův návrh je zcela nepraktický. Ovšem až jednou krise náboženská bude překonána, bude možno s ním počítat opravdově, ale neklamat se o jeho účincích. Nějaká ideální dokonalost školy ani církve jím nenastane. Výchova a náboženství jsou jevy tak odlišné, že příliš úzké spojení mohlo by jim vadit oběma.

Návrh ten je pro Havlíčka tím charakterističtější, že v politice byl pro soukromost náboženství a jeho odluku od státu. Jednota výchovy byla důvodem, jenž mu nejvíce vážil proti požadavku církve od školy; a tak svou nejpůvodnější koncepci Havlíček i stvořil v oboru výchovy i založil na ohledech výchovných.

C. Jiné projevy.

Pro výchovu byl nakloněn i ruskému kastovnictví, ač »v každém jiném ohledu jest škodné«, jak psal Zapovi 13. května 1843 z Moskvy:ruští kupci prý tak tradicí zachovávají mnoho vědomostí. Ba neváhal i péči o tělesnou výchovu mládeže přikazovat učitelům a — kněžím (Praž. Noviny 19. listopadu 1846). Své péro zasvětil celé výchově a šíření vědomostí, z novin udělal výchovný orgán, a pokládal za »sladkou povinnost« každého, kdo zná lépe některou část vlasti, aby dále rozšiřoval vědomost o tom (Č. Včela 21. ledna 1848).

Jeho nadšení vychovatelské splývalo s nadšením národním. Ovšem obě stránky nejednou se skřížily a některá vystoupila v popředí na úkor druhé. V Obrazech z Rus líčí se zálibou, jak ruský kupec vyhání prodavače knih — on, mudrc od kosti, nepotřebuje číst; v dopise Kiejzarovi 24. března 1844 naopak mluví kriticky o vzdělání lidu: »Kam bychom přišli, kdybychom nesměli přes meze vědomostí obecného lidu překročiti dále? Tedy jenom pokračovati v duchu národním k předmětům vyšším«. Brzy tone v zálibě pro slovanskou lidovost, brzy hledá cesty, jak ten lid povznést; jeho temperament jej unáší, že přes kritickou svou bystrost nepozoruje občasných odporů mezi obojím stanoviskem, zrovna tak jako jich podnes nepozorují inteligenti-folkloristé. Obojí směr byl zakořeněn v něm hluboce, obojí vyznačuje individualitu jeho, v obojím vstoupil v šlépěje předchůdců a došel dále než oni a v obojím zanechal cenné dílo i příklad.

Toto spojení národní lidovosti s vychovatelským zápalem jest ovšem důkaz, že Havlíček ani ve výchově, kterou tak zbožňoval, neutkvěl v jednostrannosti. A stejně v jiných ohledech vyvažoval tuto zaujatost objektivním pochopením skutečnosti, představě jeho někdy odporující.

Tak ačkoliv učitelstva si vážil a pracoval pro zlepšení jeho postavení, nebál se o vady školství podstoupit s učiteli polemiku Ačkoli školu v představách svých přeceňoval, napsal přece: »že každý ze škol zkušenějším vystoupí než tam vstoupil, jest mnohem více zásluha mimoškolní zkušenosti nabyté za ten čas, nežli školy samé«, a zkušenost odhadoval nejen dle času a věku, nýbrž dle »pohybování se ve světě« (Praž. Noviny 1. ledna 1846). Cítil, že pouhé paedagogisování nestačí, a jakkoli neopouštěl od svých představ o vlivu a užitku výchovy, narazil pronikavým důvtipem na jádro školních vad, »že se školy docela od ostatního světa oddělily« (tamže). Ba v jednom aforismu, zachovaném v rukopisech p. Tůmových, stojí už na stanovisku mravní výchovy Spencerovy. Cituje »nitimur in vetitum« a dokládá: »Hlavní tedy paedagogické pravidlo: nezakazovat mnoho, nýbrž poukázat jenom na zlé následky.«

Jak patrno, Havlíček nevstoupil na žádné pole, aby ho aspoň trochu nezkypřil a široce nepochopil. Byl pln snah výchovných, a přece dalek kantorování.*)

---

*) Ač byl odpůrce studentské politiky, přece studentům byl nakloněn a podniky jich vyznamenával přízní. Nikdy nevynechal studentské divadlo v Kutné Hoře a litoval, že „studentstvo naše ztratilo již všechnu předešlou družnost a uvázlo v obyčejném šosáctví . . . Nyní pozbylo studentství u nás v Čechách — tak jako

Ačkoli necítil slabostí celkového principu výchovného, kterým byl zaujat, vystihl alespoň pochybenost jeho výstřelků v současném školství a současné výchově vůbec. A i kde výchovu hledal v jevech podstatně určených k účelům jiným, n. př. v divadle, netajil si vlastních těch účelův a chápal representační i umělecký význam českého divadla pražského (Slovan 2. dubna 1851), vyslovuje se proti prostřednosti[1] a stavěje se tak na stanovisko, později nastupované Bedřichem Smetanou.

Některé jeho názory o výchově a školství nám dnes ovšem již nevyhovují, na příklad názor o školním výcviku žen, kde připouštěl pro ně skrovnější znalost pravopisu (dopis Weidenhoffrové 10. června 1845); snad byl by se choval poněkud upjatě k ženskému studiu vůbec, kdyby otázka ta za jeho doby se byla vyskytla. Ale stejně lze předpokládati, že ani v ohledu tom byl by nešel do krajnosti a byl by se dopracoval k osvícenému stanovisku jako v otázce židovské emancipace: nepřekážet vážným požadavkům, naopak do jisté účelné míry je podporovat. Byl i zde liberálem, prostým krajností liberalismu.

D. Souhrn.

Národní situace a zvlášť události veřejné jej odvedly od soustavné práce na poli školství, a tak jeho projevy o výchově zůstaly ojedinělými poznámkami

---

ostatní řemesla — všeliké poesie“ (Č. Včela 20. listopadu 1847) a doporučoval studentům prázdninovou turistiku a zpěvácké spolky. Tyto stesky Havlíčkovy, později opakované a rozvedené Hálkem, svědčí jak o živé lásce jejich k mládeži tak i o vzdáleném pozo-

a narážkami. Avšak i v nich shledáváme výslovný doklad toho, co mohli bychom i bez nich vyčísti ze životního díla Havlíčkova: nezlomného přesvědčení o moci výchovy a neúnavné práce v tomto směru. Havlíček neměl mnoho příležitosti k obšírným rozborům otázek výchovných; nemnoho se o nich namluvil a napsal, ale pracoval v nich, ba všecek v nich žil. Objektivní talent umělecký byl s jeho bytostí spojen s mravním a výchovným subjektivismem; obrazivost jeho byla více představivá nežli citová, lyrická — ale veškera ostatní praxe jeho točila se kolem osy nitra. Jakkoli nepodceňoval zevnějších statků jednotlivcových i národních, největší pozornost obracel k nitru. Charakternost a výchova k charakternosti byla mu cílem, k němuž ukazoval cestu svým pérem a k němuž ukázal ještě stkvělcji přístup vlastním příkladem. Ani v theorii ani v praxi nenajdeme u něho mělkých frází a rozbředlého povídání, které tak často zošklivuje výchovu a ubíjí zájem o ni, za to najdeme popudy živé, poutavé a strhující. A ať cokoliv utopického lze vytknout jeho víře v možnost, aby výchovou změnilo se lidstvo v společnost dokonalou, nemožno upřít přesvědčení tomu velikosti ani vroucnosti. Život, posvěcený jednolitou cestou za ideálem, již sám o sobě budí úctu; avšak Havlíček byl nejen charakter, nýbrž charakter v službě obecného pokroku. A těžiště jeho snah, kotvící v lidském nitru a odevšad k němu tíhnoucí, málo dbající o vesmír a přírodu a zakořeněné v lidstvu, je cenno i ve věku,

rování mládeže a o předpojatosti vznikající z illusí v domnělém kouzle dob dřívějších; ale charakterisují Havlíčkovu i Hálkovu duševní čilost a svěžest, která dovede se vemluvit do srdce mládeže beze školometství.

kdy v stopách Koperníkových zájem myslitelů rozlétl se od země do nekonečných dálek i ponořil se do nejdrobnějších částic. Oko nepozbylo významu dalekohledem ani drobnohledem, vedle astronomie a chemie se povznesla sociologie. Člověk je přece vždy nejprve člověkem, žije prostřed maxim a minim, a v denním životě, jen občas připouštějícím pohled do věčnosti, v tomto středu, sám v sobě, tkví existencí svou i nadějí v budoucnost. V tomto plném smysle slova, ne ve frázích, humanita splývá s praxí, člověk sám vědomě stává se osou života poznání jeho dostupného, a snahu po vniterném zdokonalení staví na roveň práci za chlebem vezdejším — sebezachování.

IX.

Havlíček jako politik.

A. České probuzení politické.

Politické hnutí české roku 1848 bylo zjevem složitým.

Každý děj společenský, rozvíjející se a rozmáhající, tíhne k politickému vyvrcholení; již roztoucí počet jeho stoupenců nutí k organisaci, a zachvacuje-li hnutí tak široké vrstvy a tak mnohostranně a hluboce jako národní probuzení české v prvé polovici století devatenáctého, je nevyhnutelna jistá politická organisace jeho, byť byla dosahu dočasně omezeného. Vláda a její policie v době předbřeznové slídily sice se zbytečnou hrůzou po každém kroku vlastencův a vkládaly do nich uměle tendence politického panslavismu i jiné odiosní zámysly: ale tušení, že hnutí české nezůstane omezeno na literaturu a zaklepe jednou důrazně na bránu vídeňské politiky, bylo správno a splnilo se.

Tušení to mělo pramen i ve špatném svědomí centralismu a germanisace vůči státu a národu českému. Obrozený národ náš nemohl se vyvíjeti jako snad Anglie prostě a samostatně, jeho pokrok nestál

na úrovni, dosažené jeho minulostí: s výšin stkvělého postavení historického sražen jsa v prach a polo zahuben, byl nucen začínat znova, shromažďovat a množit chudičké jmění, které mu ještě zbylo. Při tom pak nemohl zapomenout na bývalou moc, slávu a svobodu, nemohl nevidět křiklavého rozdílu mezi tím, co po zákoně mu patřilo i přes politickou katastrofu, a mezi skutečným útiskem národnostním. A nad ním stáli a vládli nástupcové bělohorského vítěze! Národ nemohl napomenout, jeho probuzený nový život nesměřoval jedině za přirozeným vývojem do budoucnosti neznámé; tento rozvoj měl i druhou stránku, revindikaci potlačených práv minulých. A tato stránka byla Vídni formálně ještě protivnější.

Avšak ani obě ty ryze české příčiny nebyly by vyvolaly národ na politické jeviště tak náhle, odhodlaně, vášnivě a úspěšně, nebýt obecné situace politiky evropské. Táž vláda, kteráž utiskovala český národ, utiskovala i jednotlivce, a to u všech národů. Svatá aliance s vídeňským kabinetem v čele dusila občanskou svobodu v Evropě, kamkoli ruce její dosahovaly, překážela klidnému zavedení ústav a během čtvrtstoletí po pádu Napoleonově vehnala veškery svobodnější duchy do tábora odpůrců zbrojících k rozhodnému útoku tím nebezpečněji, čím tajněji byli nuceni to činit. Vzrůstalo vzdělání i svobodomyslnost, hrozivě doutnala nevole nad útiskem práv osobních i národních, vyšlehovaly i jiskry hnutí dělnického a Meternichův líný, umrtvující systém se nenadál, že hodina jeho odbije. Toto celkové hnutí současné Evropy, jako za podobných okolností již dříve

přispělo k samému počátku vzkříšení českého národa, dalo i popud k jeho politickému vystoupení.

Tři tyto živly: samostatný výjoj společenský, revindikace minulosti a snahy současné Evropy byly tedy základem českého probuzení politického a zůstaly jím podnes, poněvadž ani jediný z nich se ještě nedočkal uspokojivého přechodu z oboru tužeb a cílů v skutečnost. Spojeny jsouce dodávají české politice svéráznosti, avšak zobrazují i složitost a obtíže její — politiky, která stejně jako národ sám, obklopený nepřáteli, ztěžka a kolísavě se probíjí mezi několikanásobnou Skyllou a Charybdou, na moři plném proudů pestře se křižujících v nebezpečný vír za vírem.

Za předbřeznového absolutismu ještě nejméně překáženo bylo směru prvému, ryze buditelskému: »Firma filologie«, pod kterou pracovali vůdcové českého hnutí, dost je chránila před vládními šikány a nejednomu z nich domohla i k vysokým poctám úředním za vědecké zásluhy. Ovšem i pouhé úsilí jazykové bylo nuceno k taktice nehlučné a opatrné, protože František II. chtěl mít ve všem pokoj, a nebyly mu po chuti vůbec žádné čilejší projevy života, třeba to byly jen spory literární a filologické. Již na př. do sporu Dobrovského s Thámem o Slovník zasáhla »vyšší moc« a zjednala ticho. A bezhlavý strach z každého volnějšího dechu potrval až do polovice století: ještě r. 1843 Metternich se křižoval nad pouhým slovem »regenerace«, jehož ve svém pamětním spise o zdanění všeobecném užil mírný šlechtic maďarský Széchenyi, neboť — soudil Metternich v duchaplné vlastnoruční poznámce k tomu*) — »regene-

*) Spis Széchenyiův i poznámky Metternichovy byly nově otištěny v Pester Lloydu z 12. prosince 1907 J. Viszotou.

rovati znamená přetvořiti, a při takovém počínání zřídka zůstane kámen na kameni«! Jak úzkostlivé musely být první stopy naší národní organisace, první kroky k probuzení politickému!

Jakmile byly vykonány základní práce jazykové a literární Dobrovským, který geniálně zbudoval příslušné theorie, a Jungmannem, jenž dle hlubokého výroku Palackého*) naučil Čechy myslit a mluvit »po staročesku i novoevropsku zároveň«, další krok nemohl vyhnouti se narážce na živly politické. I slavistika opřená v prvé řadě o minulost, jako u Kollára a Šafaříka, znamenala vytčení jistých svazků mezi slovanskými národy, pocit a přání po spojení, třeba zprvu jen literárním. Na druhé straně starost o českou řeč, pak o čtení a psaní nezbytně vedla k péči o výchovu mládeže v tomto duchu, tudíž k úsilí o zčeštění škol. A to šlo arci jenom se svolením politické moci.

Česká národnost se tedy opřela jednak o široké, třeba dotud v ranní mlhu zahalené svazky příbuzenské, jednak směřovala za novými obory vlivu. Po roce 1830 — praví Springer**) — Čechům už nešlo tak o literární vzdělání pokleslé řeči, jako o její uznání ve veřejném životě, a to je přiblížilo politice.

Sám Jungmann na sklonku života (1845 v Zápiskách č. 54) pronikl k tomu poznání. Praví: »Kanceláře české budou-li, ty školy samy od sebe následovati budou pro nevyhnutelnou potřebu«. A to znamená ovšem nutnost akce politické. Jungmann

*) O slavnosti stoletých narozenin Jungmannových 13. července 1873.

**) Geschichte Österreichs II. 1865, str. 18.

též, ačkoliv o šlechtu nestál (»Lid český jest; panstvo nechť sobě hovoří francouzsky neb chaldejsky, což na tom«, psal v Hlasateli r. 1803), přece její pomocí v akci té nepohrdal (Zápisky na uv. m.), a tedy uvažoval i o taktice.

Ale jemu a stejně i jiným, které potkal osud, že od ranního mládí celý život byli nuceni prožiti v chudokrevném absolutismu Františkově, chyběla energie, která by myšlenky takové ze zápisek pošinula do zápasu. Oni, kteří stáli u chudičké kolébky obrození národního a viděli vznikat počátky jeho organisace — Museum, Matici, časopisy — nebyli po několika desetiletém pokroku nespokojeni tou měrou jako generace mladší, která přišla již aspoň k něčemu hotovému a hořela snahou, z tohoto základu, který jí připadal nejen samozřejmým, nýbrž i naprosto nedostatečným, vykročit rázně o notný kus vpřed. I její mládí zbavovalo ji bojácnosti; a ti, kdo se neulekli ani tak pochybného prostředku, jako padělku Rukopisů, neustoupili ani v okolnostech, kde snaha po veřejném uznání práv češtiny přesouvala se již do končin revindikace, to jest výtek, požadavkův i výstrah. —

Ukázkou takových náběhů jest projev V. Hanky a J. Hulakovského »Návštěva Českého Museum od jejich c. k. Výsostí Arciknížat« (Květy, 23. února 1837). Loyální ta zpráva končí tak makavým apelem na národní spravedlnost, že censura jí konec vyškrtla. Vždyť tam byla i věta »jelikož při jediném národu, když se pozdvihne, jakož na Francouzích, Španělích a Portugalsku vidíme, trůn nikoliv jist, aniž bouři udusiti v stavu není«, ale dobré panování a oddanost národů »p o p ř á n í t é h o ž p r á v a jak německému,

uherskému a vlašskému, tak i českému a vůbec slovanskému národu jakožto v Rakouské říši nejčetnějšímu« je pevným sloupem. Dále citováno je ze zlaté bully Karla IV. ustanovení, aby synové krále Českého, Saského knížete, falckraběte a markraběte Braniborského od 7 do 14 let se naučili »jazykům Slovanskému aneb Českému a Vlašskému« a zdvořile, ale srozumitelně tento zákon se připomíná Habsburkům.

Zde je směle vysloven již r. 1837 politický program český, podnes aktuální. Ovšem jen program politiky jazykové. Na politiku státoprávní stěží se mohli odvážit sami stavové, a to vlastně jen uherští. U nás nedostatek politické činnosti nahražovala právě účast na hnutí národním a slovo vlastenec mělo tak úctyhodný zvuk jako jinde slovo liberál*) Ale i slovo »vlastenec«, které je přece politické a jehož u nás tehdy bylo užíváno jen literárně a jazykově, ukazuje, že přerod obnovení jazykového v politické tkvěl v povaze věci samé a byl jen otázkou času.

Že pak i ústavní, vlastně neústavní situace Rakouska nemůže potrvat už ani lidský věk, o tom dle Andrianova spisu (Österreich und dessen Zukunft 1841) bylo v Rakousku přesvědčeno všecko, ovládaní i vládnoucí. Tak připravoval se převrat politiky vnitrorakouské, naprosto nevyhnutelný. Že nadešel náhle, ještě za života Metternichova, bylo následkem událostí zahraničných.

Již rok 1830 vrhl do Čech odlesk revoluce, a to zejména revoluce polské. Polští uprchlíci došli

*) Springer na uv. m.

tehdy u Čechů přijetí, které nebylo pouhým projevem soukromého soucitu. Čechové dobře cítili obdobu postavení svého s utrpením jiných utlačovaných národů. Když zájem o věc polskou poutuchl — jaký div, vždyť směřoval proti Rusku, a tak u těch, kdo nerozlišovali ruskou vládu od ruského lidu, přiváděl všeslovanské vědomí*) v rozpor — Čechové své spolutrpitele našli v Irčanech a po vzoru jejich pojmenovali prvá svá sdružení politická repealy.

Tomek**) sděluje, že počátkem roku 1845 slyšel o repealu a býval na jeho schůzích, ovšem tajných. Repealisté scházeli se, jak známo, u Zlaté Váhy, podobná společnost scházela se u Fastra, a v hostincích i kavárnách během let čtyřicátých politika budila zájem větší a větší. »Kamkoli přijdu«, sděluje Havlíček Weidenhoffrové 8. srpna 1845 z Prahy, »jedná se nejvíce o věci nezábavné; v kafírně je samý parlament.« Restaurace nebyly ovšem nejzdravějšími místy pro vývoj politiky, a na zakořenělé dnešní politice džbánkové, Jozífkem tak ostře charakterisované, již tyto počátky nejsou bez viny. Také tehdy již »kafírní politikáři« (název ten platil zpravidla radikálům) musili vyslechnout nejeden úsměšek; ale ne neprávem ptá se Frič***): »kdež probůh měl a mohl se tehdy kdokoliv z nás pro veřejný život připravovati?« Rostliny bez výslunní nemohou být živě zelené, tím méně v sklepení, jakým bylo tehdejší Rakousko.

*) Sr. Jungmannův výrok o druhém dílu Mickiewiczových Dziadů, vyšlém 1832.

**) Paměti I. díl str. 202.

***) Paměti; 2. vyd. II. svazek 1891.

Hlavním zákonitým sdružením, kde Čechové se připravovali k politisování, byly schůze sboru pro zřízení průmyslové školy české. Žurnalistika, která v ohledu jazykovém a literárním rozšířila vědomí národní do širokých vrstev, politicky byla bezbarvá, majíc na ústech zámek až do doby Havlíčkovy.

Věcný obsah, program zmíněných schůzek byl ovšem zprvu nevyjasněn. Liberální hesla evropská proplétala se v něm s nutnými požadavky domácími jak se ukázalo r. 1848 a odůvodnění přirozené bývalo — snad — spojováno s historickým. Nejdále dospělo se s programem jazykové rovnoprávnosti v repealu,*) a s požadavky restituce historických práv stavovských na sněmu těsně před r. 1848.; tehdy byl již i Palacký jako historik brán na potaz o politických věcech. Obecnou pozornost vyvolala Riegrova řeč pro svobodu tisku při jeho promoci 1847. I zde patrny tři směry české politiky.

B. Havlíčkův politický vývoj před r. 1848.

1. Romantické počátky.

V ovzduší tom dospíval Havlíček. Nebyl jím zasahován přímo; pobyt v semináři a v Rusku jej odloučily a vyhránily samostatněji a po návratu z Ruska nepatřil k stálým členům repealu. Jen všeobecná nálada doby nemohla zůstat bez účinku na jeho ducha, rychle dospívajícího a ve vlastenectví se utvrzujícího.

*) Viz „Vzpominky na český Repeal« od E. Trmala z Toušic (1900).

Nadšení slovanské, které jej zachvátilo v prvém roce pražského pobytu, mělo vliv na jeho náboženskou krisi. Zápisky ze semináře ukazují, kterak chce pro národní »lásku státi se nelaskavým« k nepřátelům Slovanstva. Lamennaisovy mocné obrazy rozdmychují v něm oheň revoluční. Dospívá k odporu proti každé tyranii, hmotné i duchovní.

Tu stojí Havlíček před otázkou, je-li přípustna vzpoura a boj. Na půlarchu počal v semináři psát úvahu »Einiges über Revolution« (rukopisy musejní), kde si stěžuje, že slovo revoluce je zostuzeno jako mor, cituje Macchiavelliho a mluví proti »našim otcovským vládám« i zásadám jimi vštěpovaným. Za všeobecným úvodem tím následuje kapitola: »Beweggründe, die ein Vernünftiger haben kann, die Revolution zu meiden, und ihre Widerlegung.« Na to Havlíček vyvrací mínění, že revoluce škodí více nežli prospějí: vždyť — praví — křesťanství a osvobození Ruska od Tatarů byly také revolucemi; hledá pak podmínky užitečné revoluce, i dospívá k mínění, že prospěšná revoluce 1) musí být nutna, 2) »musí předem být možno s velkou pravděpodobností stanovit, že« . . . (zde rukopis končí).

Dvacetiletý seminarista tedy uznává, že rozumní lidé mohou se stranit revolucí, ale sám se staví na stanovisko opačné, ovšem s podmínkou, že vzpoura je nutna a slibuje zdar. Ačkoliv úvaha je psána německy, Havlíček je si vědom, co znamená jemu jako Čechu. Poznamenal k ní: »Von Böhmen gesprochen, will dieser Aufsatz auch vom böhmischen*) Verstande und Herzen aufgefasst werden.« Vždyť neuvažoval

*) V jiných rukopisech Havlíček užívá také slova čechisch

o revoluci abstraktně, nýbrž jako člen utlačeného národa, a maje za to, že křesťanství nedovoluje revoluce, snažil se stanovisko to vyvrátit vlasteneckým.

O něco později napsal si: »Nedbej, slyšíš-li, že búře a války národů nemají více býti obnovovány Lehce tě tak učí tyran sedící na šíji matky vlasti tvé; ale shoď ho a pak uč neválčit jeho.« (Rukopisy musejní). Tedy stále totéž mínění vlastenecko-prospěchové.

Odporem proti hmotné zbrani nedal se odstrašit a psal jakoby nic: »Ostatně ale máme v Bohu naději, strany této věci mnohem lépe Němcům vyložiti své mínění dle důkladného obyčeje našich husitských předků — cepy«. (Rukopisy p. Tůmovy).

Nálada Havlíčkova byla tehdy, zvláště po příjezdu do Ruska, rozhodně revoluční; sám pozoruje, že místo lásky k vlasti začíná v něm převládat touha po pomstě nad nepřáteli. (Dopis Jirglovi 12. listop. 1842.)

Kteří to nepřátelé byli, napsal v oné tatranské básni: Vídeň, Berlín, Petrohrad. Již před příchodem do Ruska uměl tedy, čeho mnozí čeští vlastenci neuměli: rozlišovat ruský národ a vládu.

Tatranská báseň je všeslovanská, a je zajímavo, že zmínka o Češích je motivována Bílou Horou, tedy historicky. Havlíček patrně již tehdy obíral se myšlenkou revindikace. Ale jeho myšlenky šly dále do minulosti nežli k Bílé Hoře.

V rukopisech musejních zanechal mapu »Království české, jak má býti«, jež dle pravopisu (g místo j) a neumělého provedení pochází z prvých let pražských. Zahrnuje Čechy, Moravu, Slezsko (celé), Lužici, Nitru, S. Martin, Krakov. Tamže zachována ještě jedna mapa »Království Československé«, kde

k Čechám počítá i Poznaň a polovici nynějšího Saska s Drážďany.

Proti komu takové mapy mířily, jest jasno samo sebou. Pokud se týče Rakouska, mladistvý Havlíček vyciťoval poměr minulosti i přítomnosti: minulost v mystickém obraze o vítězství dvouhlavého draka nad královským lvem, přítomnost ve vtipu: »Proč má Český Lev rozštípený ocas? Protože musí s Austrie odhánět vosy a mouchy: a aby také na sebe mohl pamatovat, udělil mu Bůh tuto vlastnost.« (Rukopisy Tůmovy).

Konečně Havlíček si všímal již tehdy, přede svým redaktorstvím, některých věcí způsobem, svědčícím o jeho demokratičnosti a svobodomyslnosti. V rukopisech Tůmových je lístek, patrně z doby ruské, kde vytýká, že vojenská disciplina dělá z lidí »dřeva«; na jiném, asi starším lístku, poznamenává si plán »sepsati povídku, v níž by se co směšná osoba objevil král, aby upadl v posměch u lidí«.

Tedy již za dob, kdy Havlíček se vzdělával na budoucího belletristu a na politickou dráhu nepomýšlel, neubránil se řadě náběhů politických: opatrná revoluce, vzpoura Čechů proti Vídni, boj proti Němcům,*) odpor proti absolutismu a vojáctví byly jeho stanoviskem a programem. »Mládež, nerozum, říkával později«, dokládá o něm Gabler se vztahem na jeho revoluční záchvaty protivídeňské. Opravdu, Havlíček, ač již na počátku měl na paměti prospěšnost akce politické, brzy ještě víc odklonil se od utopií ranného mládí.

---

*) Sv. Gablerovy Vzpomínky v Osvětě 1896, str. 965. O místě svrchu citovaném viz úsudek níže.

2. Přechod k realismu.

Předně se naučil stavět politiku ne na příbuzenství a snech o vzájemnosti, nýbrž na zájmech. Spory mezi Rusy, Poláky a Rusíny mocně se ho dotkly, poznal i vady národů slovanských a místo literární vzájemnosti klade váhu na praktickou politiku. To vedlo jej už v dopise Zapovi (22. května 1844 z Moskvy) k úsudku, jejž o dvě leta později projevil v stati Slovan a Čech, že totiž Jihoslované jsou Čechům nejbližší politicky, kdežto »Rusové a Poláci jsou mnohem větší nepřátelé naší národnosti než Maďaři a Němci . . . Všecko strejčkování s nimi na stranu, sic to špatně dopadne«.

Zároveň však přestal pomýšlet na brannou vzpouru, ba uvěřil dokonce, že »císař pán nám jistě nyní, co slušného, dovolí, budeme-li jen oč prosit«! (Zapovi 30. dubna 1844). Z náběhů všeslovanských a revolučních přešel rovnou do krajnosti opačné.

Jen vůči Němcům zůstal zaujat, ba ještě se utvrdil v odporu proti nim. V dopise posléz uvedeném pronáší větu, že »jsme my Češi panující národ v Čechách a Němci jenom trpený národ« a troufá si »za dvacet let vytlačit německé divadlo v Praze diplomatickými skoky na ta místa, kde je nyní české«.

Ale s probuzenou rozvahou politickou dostavily se i r o z p a k y. Havlíček počal poznávat r e l a t i v n o s t p o m ě r ů. 24. října 1843 píše Zapovi: »Neračte zapomínat, že tato naše veliká ruská říše hraničí s Kytajem, a že podle moudrého zřízení božího není na tomto světě žádný skok, ale všude hezky zvolna přechody od kaše až k oceli, od blechy k slonu, od Michla až k Lessingovi atd.« Podobně vyslovuje se

i o taktice: »Musíme se zachovat i vlasti i králi, demokratům i aristokratům, Čechům i Němcům, protestantům i katolíkům, stavům světským i duchovním, podle přísloví polského: Bogu služ a djabla nie gniewaja!« (Z rukopisů Tůmových.)

Již tehdy Havlíček byl si tedy vědom několikanásobné Skylly a Charybdy, mezi kterou proplétat se bude koráb české politiky. A takto vyspělý, z vlastního názoru znaje Polsko i Rusko, mnohostranně vzdělán literárně, osvědčiv se jako bystrý pozorovatel cizích poměrů v »Obrazech z Rus« i domácích v břitkém vystoupení proti Tylovi a v jiných statích, stal se r. 1846 redaktorem politického časopisu.

Namítal zprvu Palackému, který jej k redakci vyzval, že politice nerozumí, ale mínil tím patrně politický žurnalism. Po vzoru Augsburger Allgemeine Zeitung se do nového povolání vžil velmi brzy, a jal se vést aspoň v některých ohledech politický ruch sám. —

V plném ohni mladistvé horlivosti vrhl se na to, co jej právě zajímalo nejvíce: na své plány výchovné a na oposici proti Kollárovskému slovanství.

Hned v prvých číslech Pražských Novin roznítil veřejnou pozornost jadrnými úvahami o školství a učitelstvu. Nejen pro výchovu samu, nýbrž i jako stupeň k politice správně upozorňoval na potřebu lepšího vzdělání mládeže i učitelstva. V zápětí pak učinil krok i k občanské výchově vůbec, a tím octl se v samém středu rakouské politiky. V nástinu ideální obce 26. a 29. března 1846 kreslí purkmistra, který »říká, že jsou úřadové pro pohodlí a ne k ob-

tížnosti občanů a země«, a výbor měšťanstva, který má pouze mravní váhu, ale ve skutečnosti rozhoduje. Takový ideál úřadův a samosprávy znamenal ovšem ortel nad předbřeznovým byrokratismem.

Hned na to Havlíček vypověděl boj i domácí politice české, pokud bylo lze o ní mluvit, článkem o slovanství. O jeho stránce národnostní pojednáno svrchu; politicky významný je tím, že rozhodně prohlašuje se pro Rakousko jako záruku české národnosti a pro pevné spojenectví s Jihoslovany, kteří dle něho jediní mají s Čechy společné zájmy.

Havlíček odvážil se k tomuto kacířství přes to, že nemohl si tajit, jaký odpor u většiny vrstevníků vyvolá; jeho postavení v ohledu tom bylo bezpečné vůči policii, která, jak sám s úsměchem sděluje, pro jeho »protislovanské« stanovisko mu promíjela některé bojovné výpady českonárodní. Článkem Slovan a Čech zabil jednou ranou dvě mouchy: řekl bezohledně své přesvědčení a ještě si naklonil censuru.

Ovšem její shovívavosti potřeboval brzy a využíval tak nadbytečně, že měl často co dělat s domluvami a důtkami vládních orgánů. Ve sporu o slovanství pronášel osobní své mínění a rovněž tak ve statích školských; ale jinak vystupoval jako předbojník národního hnutí, mocně se rozvíjejícího, jsa jím unášen a nesa jeho prapor i zbraň v prvé řadě.

S čilostí a rázností, se kterou si byl už v Rusku přál »dupnout na stavy« (30 dubna 1844 Zapovi), okřikoval a popoháněl kde koho mohl, aby česká národnost se rychleji vzmáhala.

Pracoval den za dnem! »Nulla dies sine linea« psal v Praž. Novinách 5. dubna 1846, »neboť ten stav jazyka a národnosti naší, v jakém teď jsme, zajisté

nazvati musíme nepřirozeným, nesouměrným s ostatními přírodními zákony«. A zároveň pracovat všemi směry. »Nedá se ovšem zapřít« mínil v Č. Včele 31. března 1846, »že máme mnoho jiných a snad důležitějších potřeb než je divadlo, ale právě proto, že tolik potřeb máme, nesmíme jen jednu po druhé upokojovati, poněvadž bychom Bůh ví kdy se všemi hotovi byli. Tedy dle možnosti co se dá dělat čím víc tím líp«.

Tento zájem neomezoval na drobnou práci nepolitickou, nýbrž převáděl i do politiky, jak vystihli to A. Springer a J. V. Frič, ačkoli Havlíček nebyl v směru tom tak ojedinělý, jak by se dle jich líčení zdálo. Dával se unášet proudem, ač ovšem plaval v něm po svém způsobu. Repealem*) byl upozorněn na poměry irské, a dílem referáty, dílem nadšenou pochvalou O' Connela, dílem i mystifikací (ač tato nebyla tak častá, jak dle Springra obecně se míní) poukazoval k boji Irčanů jako klasickému vzoru pro Čechy. Při tom ovšem uváděl úctu k zákonům a zákonný odpor jako nejjistější taktiku. Všímal si poměrů obcí venkovských i Braunerova spisu o robotě, počátkem r. 1848 pak začal vydávat malou encyklopedii politického poučení pod čarou. Ale již první článek byl tak bezohledný, že pokračovat nesměl, a pro jiné vystupování málem byl by býval redakce zbaven, kdyby nebyla včas vypukla revoluce.

Předbřeznová jeho činnost politická došla nadšeného uznání jak u Springra, tak i v brožuře Pickově, pozdější jeho politiku zavrhující.

*) Zdali Havlíček byl repealistou, není jasno. N. př. Toužimský to popírá, Trmal zase tvrdí. Jisto je na všechen způsob, že v repealu nikdy nehrál význačnější úlohu.

Stupeň rozvoje hnutí českého na prahu roku 1848 znázorňuje stav časopisectva 1. ledna 1848. Květy psaly, že žádný nový rok nepřinesl ještě tolik změn (t. j. pokroku) v českých časopisech jako tento: zvětšení Pražských Novin, založení týdenníku v Brně na Moravě dosud tak zanedbávané a j.

Po zmíněném rozmachu novoročním statistika rakouského časopisectva vypadala takto:

	Novin:	Jiných časopisů:	Celkem:
německých	17	65	82
vlašských	11	62	73
maďarských	5	13	18
českých	1 (a 1 slov.)	9 (a 1 slovenský)	10 + 2
srbských	2	7	9
polských	2	5	7
rumunských	—	1	1

To mluví zřetelně o tehdejším začátečnictví a chudobě naší jak v celku, tak zejména v politice, uvážíme-li, že jediný český časopis politický byl malý a vycházel jen dvakrát za týden. Tak ovšem je pochopitelno, že tehdejší »jihoslovanské hnutí bylo francouzskou vládou sledováno, kdežto našemu možnému významu nikdo nejmenší váhy nepřikládal« (J. V. Frič, Paměti II. str. 130).

Avšak jedno přece Čechové tehdy v politice konali: stopovali zahraničné události, protože vnitřní politika byla za absolutismu nemožna. A události ty konečně rozsvítily i u nás.

Lavina uherské oposice počátkem roku 1848 narostla povážlivě a rostla dále, v Italii nastávaly krvavé srážky, i ve Švýcarech ozýval se ruch, a únorová revoluce pařížská zapálila všecko. Oheň zasáhl i Čechy, a to dříve nežli Videň.

Líčiti průběh přečetných a záhadných politických událostí v tomto díle jest ovšem nemožno. Více méně zdařile, tu vědecky, tu populárně, tu stranicky, tam nestranně vypsali je Sojka, J. V. Frič, Helfert, Tobolka, Maršan, Toužimský, Springer, Denis a j. Tůma, Masaryk, B. Rieger a někteří ze jmenovaných podali i politické rozbory snah a výsledků hnutí tehdejšího.

Zde lze celou politikou doby se obírat jen potud, pokud je to nutno k pochopení Havlíčkova smýšlení a jednání, určovaného stejně vírem doby jako jeho vlastní povahou.

3. Počátky revoluce r. 1848.

V prvním projevu politického probuzení, památné schůzi 11. března, vystoupili tito činitelé: repeal, z něhož vyšel podnět ke schůzi, Brauner, který dle návrhu repealistů vypracoval program petice k císaři a Trojan, Fastr a Sabina, kteří jediní se odvážili na schůzi osobně vystoupit.

Boj za právo české národnosti v životě veřejném, zkrátka česká politika ryzé přítomnosti, byl rys jim všem společný; vedle toho Brauner kladl důraz na právo historické, shoduje se v tom se stavy, kdežto repealisté, jak svědčí jejich návod petice i sdělení Trmalovo*), nebyli historicky uvědomělí, ale za to plni ohlasu západoevropských ústavních hesel. A tak i v tu chvíli a v té schůzi spojeny byly tři politické směry svrchu zmíněné.

Kdo jest vlastním původcem Braunerova projektu spojení zemí koruny české, není posud zjištěno.

*) V cit. knize Vzpomínky na Český Repeal.

B. Rieger (v Osvětě 1848 str. 862) uvádí, že popud k němu přišel snad z Moravy. Počátkem r. 1848 přišli totiž do Prahy Moravané (Ohéral a j.) žádat za pomoc Čechů z království v snahách buditelských, a radili se s Braunerem, F. L. Riegrem a jinými osobami.

Každým způsobem bude snáze možno najíti individuelního původce toho programu, kdežto všeobecné požadavky politické a české národní byly více majetkem obecným. Jisto je, že Havlíček nebyl původcem ani jednoho programu toho.

Více nežli program vážil však sám skutek, vyburcovat se z dvoustoleté bázně a nečinnosti k veřejné schůzi bez úředního povolení. Na počátku byl čin, jak dí Faust Goethův. A účastníkem skutku toho Havlíček rovněž nebyl, nejenom proto, že jako redaktor nesměl se vydat ve spojení s nebezpečným podnikem, nýbrž i proto, že mu sám nedůvěřoval. Měl jednak na Sabinu a jiné repealisty svrchu již ze dřívějších dob literárních, jednak se bál, že schůze zavdá podnět k represaliím proti českému hnutí vůbec. 11. března 1848 obdržev ve Spálené ulici mylnou zprávu o nezdaru schůze, zvolal: »Chvalabohu, že se těm ničemům ta schůze nepodařila.«

Ale schůze se zdařila, a po několika dnech vídeňská revoluce povalila Metternicha i jeho systém. A tu Havlíček byl jeden z prvých, kteří zrozené politické svobody užili k další práci; zároveň s ním a po něm přistoupili k požadavkům schůze Svatováclavské i Palacký, Rieger a jiní předáci nastávajícího českého života politického.

Politika pohltila skoro všechen veřejný zájem, rostla a vířila úžasně, a v krátké době prodělala tolik rozporů, záchvěvův a převratů, jako by chtěla půlstoletou zanedbanost dohonit za půl leta. I potřebí stopovat podrobně, jak Havlíček se choval v zásadních otázkách doby.

C. Organisace české politiky za revoluce a reakce.

1. Základní principy politické.

Jádrem politiky jest organisace, ba v jistém smyslu obě slova jsou totožna. Politika jako projev života pospolitého není možna bez ústrojné úpravy vztahů jednotlivých osob vespolek i k celku, bez organisace, která každému členu společnosti vykazuje místo a úkol v jeho skupině. Úkolem politikovým jest, uzpůsobit určitou skupinu lidí k poměrně samostatnému životu, k ochraně vlastní existence i jejího rozpjetí, taktického postupu za vytčeným cílem. Politika vytváří z beztvaré hromady individuí a rodin organisovanou společenskou bytost: spolek, stranu, církev, obec, stát a tak dále.

Politik a zejména veliký politik potřebuje tudíž určitých schopností organisačních; bez těchto speciálních vlastností ani sebe větší genius nemůže být politikem. Charakter ani talent jakéhokoli jiného druhu tu nepomáhají. Dojdeme-li tedy o některém vynikajícím člověku k úsudku, že jeho politika byla nevhodna, slovem pochybna, nijak ovšem tím neponižujeme jeho dílo v oborech jiných, jeho poctivost a podobně.

Politik musí býti předně člověkem přítomnosti. Kdo je svou povahou, názory a tužbami odcizen snahám a potřebám své doby, ať již proto, že je samotář a má vlastní, nápadně svérázné náhledy a cíle, či proto, že je pohroužen v minulost aneb orlím letem ducha anticipuje budoucnost, nehodí se do politiky. Může zvláštními schopnostmi jiného druhu, na př. výmluvností nebo vědomostmi strhnouti k sobě přívržence, a udržovat je nějakou dobu v suggesci a sebeklamu, ale jeho politika nezapustí kořenů, protože nikdo nesdílí jeho snahy. Staví na písku. Politik může a musí táhnout k určitým cílům budoucím, je-li pokrokový, nebo k určité obnově starých řádů, je-li zpátečník, ale rozdíl ten je pouze relativní: pokrok i reakce, mají-li mít naději na uskutečnění, musí být blízky přítomnému stavu a na něm svůj postup zakládat.

Podobně politika musí vyrůstat ze svého prostředí přírodního i společenského. Kdo nedbá zvyků, povah a potřeb určitého společenského celku a snaží se mu vnutit řády cizí, nepřiměřené, nebo kdo se snaží zorganisovat jistou společnost k dílu, k němuž její členové ještě nejsou vyspělí, ztroskotá.

I jest možno, že neplodně zajde politická činnost člověka, který v jiných poměrech, totiž v jiných dobách anebo jiném národě by se osvědčil politikem povolaným. Dobrý politik samosprávný nehodí se do státu centralisovaného a naopak.

Ale nejen východisko a cíl, nýbrž i postup politiky musí býti v souhlase s přítomnou společností. Politika nesmí se ohlížet na malicherné rozdíly, rozmary, sympatie neb antipatie, nýbrž postupovat s ohledem na celek. Kde politika visí jenom

na osobní ctižádosti, zištnosti, kaprici nebo vzdoru, jest pochybena. Politik může jisté věci vidět, ale nemá se jimi dát odvádět od hlavního cíle. Nejen tedy na př. osobní náklonnost aneb odpor, vděčnost anebo msta v širší organisaci nemají rozhodovat, nýbrž ani mravní jemnocit anebo vkus. Politika není esthetikou ani morálkou. Politika neobrací se výhradně k nitru, nýbrž daleko převážně k faktům samým. Vyhraná bitva jest vyhrána, ať vítězství bylo dobyto zbraní či lstí a zradou.*) Svědomí společenské jest o to širší než osobní, oč společnost je širší a beztvárnější bytostí než individuum. A tak mnohé, co v poměru osob je dávno překonáno jako nemravné a barbarské, v poměru národův a států ještě po staletí trvá jako dovolená věc. Mravnost ve výběru prostředků sice politika šlechtí a posvěcuje, ale není nezbytnou částí jeho činnosti. Jen politika nejvyššího slohu jde ruku v ruce s ostatními složkami života.

Politik nesmí býti nesnášelivý ani fanatik. Musí se snésti aspoň se stranou vlastní, aby vůbec mohl působit, po případě i se stranami jinými, aby je získal za spojence. Nesmí se zakousnouti do urči-

*) Výklad tohoto zjevu, mravní cit na první pohled urážejícího, plyne z podstaty předmětu: zdaří-li se plán, je to důkazem, že jeho původce správně ocenil a posoudil situaci a odhadnul, kam směřuje pravý vývoj společnosti. Užil-li k provedení plánu toho prostředků nemravných, je to skvrna, která však nemůže na hotové věci nic měnit, protože v oné situaci výsledek takový nastat musil ať už prostředkem tím či oním. Na zásluze osvobozující revoluce nic nemění okolnost, zda-li byla krvavá či nekrvavá. Často dokonce i měřítko »nemravnosti« je nespolehlivé: když na př. v beznadějné situaci velitel vydá obleženou pevnost sám nepříteli, je to nemravnější, než kdyby utrmácené vojáky své hnal do boje na jistou smrt? A přece taková »zrada« se pokládá za zločin.

tého dogmatu a slepě za ním jít jako papeženec, naopak musí kroky své neustále přizpůsobovat měnivé situaci, má-li vůbec jít k úspěchu. Cíl zůstává, ale cesty se střídají. Situace je často taková, že nezbývá, než volit menší zlo, aby se ušlo většímu; obětovat málo, aby bylo získáno více; slevit v podružné zásadě, aby kompromis takový posílil věc hlavní. Apriorní program postupu je tedy politice na úkor. Fanatik, jenž nechce slevit se svého stanoviska sebe menší bod, není politikem. Politika jako společenská činnost samozřejmě se zakládá na vespolných vztazích mnoha lidí. Proto v politickém životě neustále jeden musí dbát na druhého a nepozastavovat se nad rozpory podružnými, nechtít prosadit umíněně svou proti situaci, nechtít rozbíjet hlavou zeď, nýbrž neustále respektovat odchylné stanovisko: uznávat jeho subjektivní oprávněnost, ale ovšem sám zase trvat na svém. V zájmu celku povolit ve věcech vedlejších.

Zakládajíc se na součinnosti lidí, z nichž ani dva nikdy nemohou se ve všem shodovat, politika v podstatě vede k stálým kompromisům. Kompromis pošinuje určité rozdíly v pozadí k vůli shodě ve věcech jiných, pokládaných v dané situaci za důležitější. Tak může náhlá událost přiměti dosavadní nepřátele k spojení proti nepříteli novému, oběma nebezpečnému. Ovšem politika není pouhý kompromis a nevyčerpává se kompromisováním. Každý kompromis má meze: vždy musím vědět, s kým se spojuji, proč a proti komu. A i když situace nutí k sebezapření a spojení s nepřítelem, dlužno mít na očích cíl a nejít dále nežli je nutno a důstojno nás i cíle našeho. Jsou situace, kdy určitý druh kompromisu je povinností, a jsou situace, kdy je zhoubou.

A stejně jako je nutný kompromis v současnosti je nutný i kompromis v posloupnosti, totiž pozvolný postup, trpělivost a vytrvalost. Každý stav společnosti je výplodem vývoje předchozího, výslednicí tělesného i duševního stavu osob ve skupinu zahrnutých ; a tělo ani duch nedají se libovolně ani kvapně měniti, nýbrž jen do jisté míry a zvolna. Jenom záměnou zvykův u jedné generace a záměnou generací celých lze působiti, to jest: nutno vyčkati času. Politika není chvilkovou inspirací individuální, nýbrž opětovanou drobnou prací společnou. V krátké době lze provést jenom nepatrné změny, vytrvalost však v určitém směru po delší řadu let dobude úspěchu i v nejpodstatnějších snahách, je-li pro tyto snahy v dotyčné společnosti vůbec půda. Úspěchy rychlých agitací jsou vždy jen pozlátkové a přechodné. Není vlastně převratův a čas nedá se pohánět přes maximum proměnlivosti. I lidé jako Caesar a Napoleon byli silou situace odraženi, když snahy své hnali přes krajní mez. Převraty, revoluce jsou vlastně jen zevním hávem vniterných proměn ponenáhlu dlouho připravovaných, podobně jako nepatrné závaží převáží těžkou váhu, byla-li miska před tím obtížena závažími jinými.

Z toho všeho patrno, že podstatnou podmínkou politiky je znalost lidských povah. Člověk jakožto společenská bytost politikovi je předmětem činnosti právě jako umělci jeho sny a vidiny, rolníku půda a plodiny, staviteli kámen a malta, vojevůdci terrén a vojsko. Proto politik musí znát zevnějšek i nitro lidské, ne ovšem jen theoreticky, ale tak, aby znalostí svých dovedl užíti v praxi. Odkázán jsa na přítomnou chvíli musí se rychle rozhodovat a tedy rychle postřehovat pravou situaci, seskupení osob a

stran a dle toho jednat, přizpůsobovat svůj postup. Proto musí rychle poznávat a rozeznávat pravdu, nepravdu a lež ve zprávách, které dostává; musí znát vlastnosti a schopnosti svých odpůrcův i stoupenců: stoupencův, aby mohl každému i sobě vykázat přiměřené místo v organisovaném celku a aby věděl, nač může spoléhat, odpůrců pak, aby věděl, co mu hrozí, čemu se má vyhýbat, nač má býti připraven, zdali je naděje na úspěch či pouze na nekrvavý ústup.

K dobré politice tedy je třeba speciálního talentu osobního, který se dovede stát představitelem tendencí v společnosti skrytých ale připravených k projevu; praporu cíle, který dovede kolem sebe soustředit jistou skupinu, ale připouští vhodné spojení i se skupinami organisovanými pod programem jiným; taktiky, která dovede situace využíti k účelu; a ovšem prostředí, jehož schopnosti a vyspělost umožňují organisaci. Talent politický pak velikou měrou závisí na zkušenosti, politika je snad ještě více závislá na empirii než exaktní věda. Není náhoda, že n. př. nejvyšší politický sbor v starém Římě byl složen z osob starších věkem, které měly přirozeně méně nadšení ale více zkušeností.

2. Povšechný rozhled po situaci.

Z toho všeho plyne předem, že politika česká při probuzení r. 1848 nutně byla nedokonalá. Nebylo prostředí politiky vyspělého, nebylo individualit politicky vyškolených; vzdělání národních vůdců bylo belletristické nebo vědecké, v nejpříznivějším případě (Pinkas, Frič st., Brauner) práv-

nické. V otázce taktiky, jakmile pominula nevyjasněná nálada sbratřovací prvých dnův ústavních, byl chaos a rozpory, a v programě, jakmile nešlo o věci samozřejmé (zásadní rovnoprávnost jazyková, zrušení censury a roboty), byly zmatky také.

Tato konfusnost samozřejmě vyskytovala se r. 1848 i u jiných národů této říše, dříve stejně politicky uhnětených jako Čechové — jen volněji vyvinutí Maďaři a Vlachově šli pevně za svými cíli a na konec jich v celku dosáhli: zmatek řádil i ve vídeňské vládě samé, která, vnitřně jsouc bez organisace a odkázána na zubožené státní finance vůbec nevěděla nějakou dobu co počít a měla jediný cíl: jakž takž udržet říši pohromadě.

V této skoro všeobecné zmatenině Čechové byli ještě poměrně nejkonsolidovanějším celkem, jak se ukázalo na sněmě říšském, kam Vlachové a Maďaři ovšem nikdy nešli. Čechové jako tvůrci slovanské ideje, svorní vůči překážkám vnějším, měli pevný program jazykové rovnoprávnosti, měli literaturu a z toho zase plynul program školský a proticensurní. Za absolutismu, kde činnost politická byla znemožňována, celý národ — omezený ovšem jenom na hrstku uvědomělých osob zejména v Praze, méně na českém venkově a nejméně na Moravě a Slovensku — činil jedinou svornou národní stranu, která přes pravopisné a podobné rozbroje odpůrcům imponovala neunavnou činností a důsledností. Byla to arci namnoze ctnost z nouze, svornost vyplývající z nepatrnosti. »Při každé dosti malé různosti ve smýšlení volalo se: Svornost, netrhejte se od sebe, jsme ještě slabí, musíme dohromady držeti!«*) Havlíček na jedné

*) Havlíček v Nár. Novinách 23. září 1848.

a Repealisté na druhé straně, nastávající političtí odpůrci, byli již tehdy živly kvasivými, které dílem kritikou a satirou, dílem oposicí proti »autoritám« musejním předobrazovali budoucí politické rozštěpení.

3. České strany politické. Jejich rozdíl dle směru.

A jako tehdy již v užších mezích literárních, i později r. 1848 jeví se rozdílná mínění a neshody, které však trvaly vedle sebe a pevně se proti sobě nesorganisovaly ani nesformulovaly. Teprve koncem léta 1848 jeví se obrysy příštího rozdělení, a Havlíček v Nár. Novinách 23. září z pouhého přibytku a vzrůstu uvědomělých Čechů dedukuje, že »se musíme již nyní na rozličné strany rozpadnouti«, a ačkoli mnozí budou toho želeti, že »toto rozdělení na strany jenom dobré věci poslouží.«

Zda-li se tato důvěra Havlíčkova splnila, nelze říci; obě strany (»národně liberální« i »radikálně demokratická«) se osvědčily nevalně a brzy v reakci zanikly; zvláště strana radikální byla reakcí smetena a umlčena velmi brzy, druhá pak umlkla, ač při své umírněnosti zrovna tak brzy umlknout nemusila. V Slovanské Lípě, spolku založeném 30. dubna 1848 na popud radikálů Gauče, Vávry a Stefana (Noviny Slov. Lípy 21. dubna 1849) zprvu převládali radikálové, počátkem r. 1849 byly obě strany v ní stejně silny a tak navzájem ochromovaly svou činnost (Pražský Večerní List 7. dubna 1849), až pak, když opět radikalism převládl, o rozdíly názorů na politickou situaci se vnitřně rozbila dříve, než padla zevním nátlakem. Vedle těchto dvou stran arci byli také konservativci, ti však se r. 1848 stěží odvažovali na veřejnost; každý slušný člověk v Rakousku byli

tehdy proti Metternichovu systému, i šlechta byla v oposici, a kdo s reakčními choutkami se odvážil ven, byl i po zániku prvého zápalu pro posměch (»sedmašedesátníci«). Teprve chladnější vzduch r. 1849 ukázal, že konservativci jsou vlivnější a nebezpečnější, nežli se byli domnívali karikaturisté roku předešlého.

Tehdy Tomíček v Národních Novinách (20. července 1849) formuloval poměr stran jako stoupenec liberálně národní strany slovy:

»Naše postavení jest . . . uprostřed mezi stranou radikální a stranou konservativní. Od oné nedělíme se tak v theoretických zásadách jako v praxi. S konservativní stranou nemáme žádné společné zásady, poněvadž jsme pro **pokrok**, v praxi pak jen tak dalece s ní se srovnáváme, pokud i my zachovati chceme to, co by bez velikého nebezpečenství zrušiti se nedalo.« Slova tato, ač nepocházejí od Havlíčka, přece jsouce vytištěna pod jeho redakcí jako programový projev, do jisté míry mohou být považována i za jeho mínění vlastní. Opravdu v polemikách mezi Havlíčkem a radikály nebývalo sporu o zásady — obě strany se pokládaly a vyhlašovaly za liberální — nýbrž většinou jen o taktiku, jak patrno zvláště na sporu o sankci (Nár. Noviny 22. října 1848). Výjimku činí hlavně kollise »národnosti« a »svobody«, která jest objasněna níže v kapitole o programě; vedle toho i zárodky poměru k socialismu. Vůči konservativcům však Havlíček prohlásil v Slovanu 7. června 1851 zásadně, že u rakouských Slovanů posud není doba ke vzniku strany konservativní, protože nemáme co konservovat — nač dělati schrány na peníze, kterých dosud nemáme?

Formule Tomíčkova však nevyhovuje jako celková; chybuje stejně jako mnohé pozdější tím, že je stacionární, ignoruje vývoj a nerozeznává jednotlivé fáse politiky tehdejších let, která se velice rychle měnila. Spisovateli píšícímu r. 1849 ovšem to lze prominouti spíše, nežli když dopustí se podobné chyby badatel novější; Tomíček také asi nemínil charakterisovat nic více nežli stav přítomný. Ale již za července 1849 jeho rozdělení tří stran nevystihovala skutečnost plně. O systému tří stran (konservativní, radikální a střední) v české politice r. 1848—1851 lze mluvit jen pro kratičkou přechodní fási, hlavně pro prvou polovici r. 1849. V proudu převratu r. 1848 Čechové politicky činní byli vesměs liberály nebo radikály, od polovice r. 1849 pak zase s jeviště zmíral radikalism, jak patrno z prohlášení Pražského Večerního Listu 14. června 1849, že »se postaví na půdu zákona daného« (t. j. oktrojované ústavy) »nezvratné« (!) »skutečnosti . . . Poesie musí se z politiky vyloučit«. Hlavní orgán radikální se zároveň zříká »každé bouřlivé a proto nic neprospívající agitace«. Od srdce jim to prohlášení arci nešlo, bylo vynuceno, ale faktum je faktum.

Pražský Večerní List ovšem se rázem nevzdal své minulosti: v témže čísle Vávra s patrným hrotem proti straně Palackého sděluje, že na venkově lid se dosud nedal oklamat »sofistikou«,*) nevěří »slepě na autority«, chce »vlastní rozum« a strana, nazývaná »stranou destruktivní«,*) doposud u něho nepozbyla

*) »Sofistika« byla stereotypní výtka, činěná radikály Havlíčkovu způsobu psaní; »strana destruktivní« byl zas obvyklý výraz Havlíčkův o radikálech.

půdy.*) Ale z praktické politiky radikalism byl tehdy již naprosto vyloučen a na denníku kdysi radikálním bylo to jasně vidět.

Theorie »tří stan« byla tedy vyslovena trochu pozdě; jako na počátku ústavnosti byli pod hladinou konservativci, tak od polovice 1849 byli pod hladinou radikálové, a vymezovat poměr střední, národně liberální strany k nim bylo prakticky bezpředmětno. Věcně pak theorii té vadilo, že Havlíček sám tou dobou byl již jedním z největších radikálů politických ačkoli zevně se od střední strany neodtrhl.

4. Rozdíl útvaru stran těch.

Rozdíl organisace stran českých tkvěl v oboru působnosti jich, jak utvářila se již v době předbřeznové.

Oficiální zástupci národa, kteří v Museu, Matici a Průmyslové Jednotě zvolna a obezřele ve styku s úřady připravovali probuzení politické, po 17. březnu 1848 vystoupili veřejně sdruženi v Svatováclavský výbor, který o měsíc později byv změněn v Národní výbor v těsnějším styku s vládou vystupoval už jako předchůdce českého sněmu. 10. dubna byli z něho vystrnaděni radikálové a

*) Že radikálové skutečně měli mnoho sympatií i později, dokazuje výrok Nerudův (Čas 19. ledna 1861): »Hanka prohlídnuv dříve nežli mnozí jiní klikovatou, tajnůstkářskou a podivně zapletenou politiku naší slavné pravice, podle svého přímého, poctivého a jadrného smýšlení občanského s těmito výtečníky se nesrovnával a tedy nastávající z toho čest jako Šafařík rád jim přepustil.« Když i Hanka byl ohnivému jinak ctiteli Havlíčkovu autoritou proti sněmovní politice českých poslanců s Palackým v čele, patrna z toho populárnost radikálů.

počal činit jednolitější dojem, jakkoli různost mínění a živé debaty v něm zůstaly. Po událostech červnových předáci jeho přenesli svůj vliv do říšského sněmu a od té doby klub českých poslanců, vůdčí člen klubu slovanského, representoval většinu národa oficielně. Byl pevně organisován*) — dědictví to z doby předbřeznové, kdy všecky rozdíly mínění byly podřizovány společnému cíli národnímu a vůdcům hnutí probuzenského — až mu byla vytýkána přílišná disciplina vůči svobodnému mínění jednotlivých členů. Po rozpuštění sněmu tento pevný celek nápadně rychle počal táti, takže Havlíček v srpnu 1849 v dopise A. M. Pinkasovi si stěžuje na »chemické působení« Lva Thuna, jež povede k rozkladu strany, zůstane-li Thun dále ministrem. Nedávných liberálů se zmocnila malomyslnost, rozjeli se, umlkli nebo se přidali ke konservativcům.

Skupina radikálnější před r. 1848 byla sdružena v repealu jako tajná společnost mladších osob, nemající zvláštní organisace. Její historickou zásluhou je, že dala iniciativu ke schůzi z 11. března 1848. Ačkoli péči o petici na schůzi té usnesenou převzal Svatováclavský Výbor, v repealu i nadále byly probírány »životní vnitřní otázky« . . . (Frič, Paměti, II str. 339), až koncem dubna 1848 byl nahražen formální organisací — Slovanskou Lípou.

Slovanská Lípa stala se jedním z nejutěšenějších zjevů r. 1848. Její »větve« (sekce) obepjaly plno probudilejších míst na venkově a podstatně přispěly

*) O slovanské pravici v říšském sněmu napsal A. Springer v Const. Blattu 29. září 1848: »Pravice má, co chybí centru, tendenci a plán, a co chybí levici, jednotu a politický takt«.

k rozmachu politického zájmu v opravdovém smysle i k decentralisaci hnutí národního, do té doby soustředěného výhradně v Praze. Jakkoli členstvo Slovanské Lípy bylo pestré (značnou úlohu v něm hráli i kněží, n. př. na sjezdě Líp Slovanských 29. prosince 1848 předsedal Ant. Marek) a působení spolku i jeho novin dost umírněné, přece kromě episody Havlíčkova »vpádu« počátkem r. 1849 spolek byl převahou radikální. Za rostoucí reakce ovšem brzy zanikl.

Havlíček formálně vystupoval dlouho jako tlumočník názorů strany starší, jsa poután osobně k jejím předákům, zejména k Palackému, a proti mnohým repealistům maje osobní odpor. Ale ve skutečnosti měl prudčí krev nežli strana Palackého, a v novinach svých psal, jak mohl nejostřeji, zdánlivě jako nejradikálnější a nejpolitičtější hlava současná, protože repeal politického časopisu neměl; Havlíček tedy jaksi připadal spíše jako mluvčí repealu, jemu osobně dosti cizího.

Po 11. březnu 1848 v Národním Výboru byl dosti často svými lidovějšími a radikálnějšími názory v oposici proti Palackému (n. př. v otázce volebního práva) a stejně samostatně se choval oproti vlastní straně v Národních Novinách. Poměrně nejvíce se stotožňoval se stranou v druhé polovici r. 1848, kdy byl sám poslancem; před tím i potom vystupoval dost odlišně a vedle přesvědčivé obrany oficielních politiků také nejednou se vyslovil o nich méně pochvalně. Dle sdělení Karoliny Světlé řekl v širší společnosti (v březnu 1849 po rozpuštění sněmu), že Rieger se jednou stane zhoubcem národa Tehdy arci byl pobouřen, ale později to říkal s rozva-

hou, zejména o dřívějších spolupracovnících Národních Novin Tomkovi, Jos. Jirečkovi a pod. V Brixenu pak a ještě více po hrozných dojmech návratu do Prahy zanevřel na bývalé liberály dokonale.

Zjevně se nikdy od strany své neodtrhl, jak už podotčeno. Zůstal v ní i tehdy, když jí vlastně již nebylo; bojoval nadále pro její program, který pokládal i za svůj. Hlavní rozdíl jeho veřejné činnosti od ostatních politiků tkvěl nikoli v programu, nýbrž v jeho talentu a povolání žurnalistickém, tedy v prostředku, kterým působil.

Politické rozvrstvení prvých let ústavy v Rakousku a speciálně v Čechách zrcadlí se vůbec nejnázorněji v hlavních ogánech a prostředcích vlivu jednotlivých činitelů. Konservativci a reakcionáři měli armádu, byrokracii, hierarchii; liberálové poslance; radikálové spolčování a agitaci mimoparlamentní; Havlíček měl své noviny.

Vůdcové liberálů českých soustředovali činnost na zákony: Brauner se staral o vyvazení rolnictva, Tomek o princip rovnopravnosti v úřadech, Palacký o koncepci federalistické ústavy, Rieger o formulaci základních práv a t. d. Radikálové podněcovali široké vrstvy k spolčování, organisovali mladší a ohnivější hlavy, hýřili ve velikých heslech a živili nespokojenost se zdlouhavým postupem ústavního přerodu. Havlíček, ač se súčastnil i parlamentní politiky i spolkové agitace a organisace, za nedlouho se vzdal obojího a veškeru sílu a práci soustředil na časopis, kterým chtěl ze čtenářů vychovat občany. Chtěl je informovat, poučovat, uvědomovat, vzdělávat a to hlavně četbou Národních Novin a Slovana. Cí-

til svou žurnalistickou sílu a tušil, že jinde povolání jeho není.

Byl v této důvěře v moc žurnalistiky věrným synem obrození literárního, kterému svým prvním vzděláním byl patřil úplně. Připojiv později k belletrii žurnalistiku politickou obohatil národní život český o nový nepostrádatelný živel. Byl tímto živlem proniknut, věřil v něj a v jeho vliv skládal takové naděje, že jeho činnost i názor jsou jím jednostranně zabarveny.

5. Havlíčkovy názory o organisaci.

a) Ideologie a osvícenství.

Ve velké polemice se spiskem Lva Thuna v srpnu 1849 Havlíček píše, že »celé umění, utvořiti veliké politické strany«, záleží »ve volení praktického hesla« a pokládá si za »velikou zásluhu«, že taková hesla hlásá (totiž národnost, demokracii a federaci). Míní tedy, že praktické heslo« a jeho propagace dostačí, aby utvořilo politickou organisaci strannickou. Píše dokonce: »Kdyby nyní každý občan již tak vzdělán byl, aby rozuměl všemu, čeho nám jest zapotřebí, byla by to pravá hračka, uspořádati zemské řízení, tak jak toho svobodným národům zapotřebí jest. Musíme tedy tento lid poučovati, a tak se vždy přibližovati k žádoucímu cíli« (Nar. Noviny 27. března 1849.) I když část vyjádření toho odečteme na vrub úmyslu dotyčného článku, upokojit a povzbudit občany »v zlém čase«, přece jen z něho jasně vyniká theoretičnost a illuminism, spoléhající na to, že poučení dostačí k polické akci a vzdělaní rozumové k úpravě státu. Ve skutečnosti však právě vrstvy inteligentnější bývají náklonny k individualismu a tedy nepolitické,

nespolečenské; a při úpravě řádů politických zájmy*) jednotlivých vrstev převládají nad názory. Toho naši vedoucí politikové z doby revoluční plně nepoznali; liberalistická ideologie spolu se živým citem národním upoutávala pozozornost jejich jinam.

Lev Thun v »Úvahách« svých vytkl straně národně liberální, že nemá náležitého politického programu, protože jest národní. Proti tomuto mínění Havlíček vlastně polemisovat nemusil, protože 23. září 1848 se v Národních Novinách sám vyslovil o potřebě politických stran v národě českém, a Thun (na str. 95. své knihy) žádá totéž. Ale Havlíčkovi, nacionalistovi od hlavy až k patě, naprosto byla protivna Thumova národní vlažnost, i odpovídá v uvedené polemice, že ovšem národní strana se rozpadne nebo přestane, ale teprv až bude provedena rovnoprávnost, její cíl.

Havlíček zde nepostřehl, že heslo »rovnoprávnost« je pouze všeobecné, a v konkretním provedení může samo být podnětem k rozdělení v politické strany dle rozličných návrhů, jak heslo rovnoprávnosti uvésti v život; ukvapil se také, tvrdě, že napřed se provede národní rovnoprávnost a až potom nastane potřeba rozličných stran politických, kdežto ve skutečnosti za požadavky národní i politické se bojuje současně, a organisace boje za národní rovnoprávnost záleží ve spojení rozličných stran politických za národním cílem, jim společným.

Thun správně vykládal organisovanost mladé české politiky čilou agitací let předchozích (str. 30). Dobře

---

*) Havlíček, ač nejednou dobře pociťoval váhu zájmů v politice, netrval na tom v praxi; šel naopak někdy až k nemístné zdvořilosti a ženerosnosti (Viz str. 83 této knihy.)

pochopil, že »politika jest výsledek všestranného vyvinutí života občanského« (str. 59), a že jednotlivec nemůže politiku vymyslit; politika vyrůstá z mass a generací (str. 60). V tom ohledu prokázal politickou prozíravost a realnost, kterou teprve za našich dnů zásadně a soustavně uvedl v diskussi O. Jozífek, a kterou Havlíček tehdy ignoroval, přirovnávaje Thunovy názory k náhledům »idealní slečinky« a stavě proti nim hesla, agitaci a poučování jako domněle reální politiku. Méně reální byla vlastně politika Havlíčkova. Srovnání osudu jeho a Thunova to dokazuje výmluvně: také reálněji vyznívá již jeho výrok v Nár. Novinách ze 6. ledna 1850, že v otázce federace strana strany nepřesvědčí, ale přehlasuje, a článek Národních Novin z 11. ledna 1850, jejž, ač pravděpodobně pochází od Palackého, Havlíček jako svůj zařadil do Ducha Národních Novin: »V otázkách politických jakož skoro ve všech jiných zakládají se náhledy a úsudky lidu mnohem více na interesu nežli na rozumu.«

A třebas i zde prudkost Havlíčkovy polemiky padala na vrub jeho odporu proti osobě Thuna, spoluvinnika svatodušního bombardování Prahy, ve věci samé řekl názory, na kterých trval zásadně, nejen v polemickém rozhorlení. On sice, kdekoli se naskytl popud, postřehl politickou potřebu (n. př. v Nár. N. 15. listopadu 1848 mluví o volební organisaci; v Slovanu 31. července 1850 je si vědom, že bylo by »naivností« čekat vděčnost od diplomatů; tamže 2. září 1850 vyvozuje z obecních voleb pražských pravidlo: »Ve věcech politických nikdy se nemá příliš důvěřovati, má se vždy všech možných a dovolených prostředků ke svému prospěchu použiti,

třeba se toho ani nezdálo zapotřebí«, dokonce již v Pražských Novinách 22. února 1846 vyřkl aspoň pro poměr mezi národy pravidlo, že jen oboustranný užitek je spolehlivým svazkem přátelství jejich, tamže a také v Slovanu 10. července 1850 hlásal »berme svět tak, jak jest,« což ovšem nelze dělat tak snadno jako vyslovit atd.) a znovu a znovu prokazoval tak stkvělou bystrost a pozorovatelský i aplikační talent svůj; ale v zásadě, a zejména dokud zkušenost omylu jeho neopravila, hlásal i prováděl svůj princip žurnalisticko-vychovatelský, který smýšlení snadno zaměňoval s jednáním a nové vychování s organisací. Charakteristické v ohledu tom jsou jeho polemiky s vládními listy, které vedl vytrvale, jakkoliv byl dobře zpraven o nepatrném počtu jejich čtenářův a tedy i o jejich slabém vlivu. Kromě příležitosti, často neodolatelné, aby o ně brousil svůj nevyčerpatelný vtip, vedlo jej k tomu povšechné přeceňování vlivu novin na čtenářstvo — strach, aby vláda v mysli občanů tak nezpůsobila zhoubných změn.

b) Moralism.

Od objektivisovaných institucí opět a opět obracel pozornost k nitru lidskému, v němž viděl jejich základ a kriterion. Jako rozený pedagog a tedy subjektivista byl přirozeně náchylen i k druhému pólu subjektivisace — k mravnosti a morálnímu oceňování veškerého života společenského. A nejen byl k tomu náchylen, nýbrž i veskrze moralismem proniknut.

Po leta obíral se záměrem, podat svým čtenářům v cyklu článků politickou encyklopedii. Zjednav si k tomu pod vhodnou záminkou úřední

povolení, vydal v Pražských Novinách v lednu r. 1848 první článek, v němž propagoval tyto náhledy:

»Nejlepší vláda jest nejpoctivější... Pod každou poctivou vládou jest dobře žíti, budiž si ona monarchie neb republika, aristokratická nebo demokratická, konstituční nebo i absolutní: ale každá nepoctivá vláda uvádí zem i národ a konečně sama sebe do neštěstí... Poctivá vláda řídí všechno dle nejlepšího přesvědčení svého, t. j. dle rozumu« (Pražské Noviny 6. ledna 1848).

To nebyl ovšem pražádný kompas politický. Havlíček hlásal tu správně, že prvotnější společenskou silou nežli politika je mravnost; ale ve chvíli, kdy se blížila revoluce a politické vzkříšení národa, nebylo třeba tolik hesla mravního jako hesla politického, n. př. takového, jaké Havlíček vyřkl o dvě leta dříve (že Česká národnost je nejlépe zajištěna v rámci říše rakouské).

Havlíček ovšem poněkud byl si vědom i toho, a snažil se pojmu »poctivosti« politické dodat objektivnějšího obsahu; vysvětloval jej pregnantně: poctivost je, »když vlada uznává, že jest vláda pro národ, ne ale národ k vůli vládě na světě, zkrátka, když sebe vláda nevymiňuje z mravních zasad...«

Že druhá definice neobsahuje »zkratka« totéž, co prvá, nýbrž něco jiného, je samozřejmo. Nesnadno tu rozhodnout, zdali Havlíček byl si vědom i toho rozdílu a zdali snad tímto slovným obratem nemínil oklamat censuru. Nové světlo na věc vrhnou jeho projevy z doby tiskové svobody.

V Slovanu 19. října 1850 Havlíček opakuje starý názor svůj: Jsou jen dvě strany politické: poctivá a nepoctivá. »Ona první strana svobody drží se

pravidla: co nechceš sám trpěti, neciň jinému; druhá strana despotická drží se pravidla: ber jiným a hrab pro sebe.« Podle jmen nelze strany rozeznávat*), ale podle úmyslů.

Havlíček tedy třídí politické strany (i politická zřízení vůbec) právě tak, jako v Epištolách Kutnohorských (kap. II) třídí náboženství, uznávaje »jenom dvojí náboženství**), pravé a nepravé, pravdivé a falešné« dle toho, zdali vyznavač určité víry v ni »skutečně v srdci svém potají věří« či nikoli. Obdobné roztřídění to sociologicky je správno potud, že politika a náboženství opravdu jsou souřadné složky života společenského. Ale je to roztřídění primitivní, mravní, nikoli politické ani náboženské. Pro chování lidské neplyne z něho nic kromě ušlechtilé, ale pouze všeobecné negativní zásady snášelivosti ke každému poctivému přesvědčení náboženskému i politickému. Ani náboženství ani politika se na něm vybudovat nedá.

c) Souhrn a rozbor.

Proto s roztříděním tím nelze vystačit. Prve než je možna nějaká snášelivost k cizímu stanovisku, je třeba, aby každá z obou stran měla stanovisko vlastní. To si Havlíček v duchu ústavním také netajil: »V pravé konstituční zemi«, píše v Nár. Novinách 28. prosince 1849, »má každý řádný občan k jisté straně náležeti, a kdo praví, že jest nestranným, ten jest buď lhostejný . . . aneb chytrá liška«. — Řádný občan ovšem se nemůže hlásit nežli zase

*) »Jméno věc nedělá« (Havlíček v Pražských Novinách 2. ledna 1848).

**) Psychologický podklad tohoto přímočarého dvojení byl rozebrán na str. 49 a násl.

k některé straně řádné, tedy poctivé; a protože tím Havlíček připouští existenci několika poctivých stran, je patrno, že své třídění v stranu poctivou a nepoctivou nemyslil sám absolutně, a kromě poctivosti nucen byl připouštět i jiné podmínky zdárné politiky.

V citovaném článku z r. 1848 stotožňoval poctivost a rozumnost vlády. Násilného toho spojení živlů různorodých se vzdal ještě týž rok v Národních Novinách (30. srpna), kde rozeznává sice zase dvě strany, ale stranu poctivých **a** rozumných — a stranu nepoctivých **a** nerozumných. »Poctiví jsou, kteří se věrně drží té zásady, kterou jsme se od nejpřednějšího liberalisty tohoto světa naučili: co nechceš sám trpěti, nečiň jinému«. »Rozumný a poctivý demokrat musí být radikální, konservativní i moderados zároveň . . . Neboť nemáme vždy dostatečných sil k tomu, co bychom učiniti za dobré uznali, a člověk, jenž hlavou zeď proraziti chce, může být sice nejhodnější, ale je jistě — nerozumný.«

Rozumnou taktikou Havlíček tedy myslí postup vhodný v dané situaci; nerozhoduje se zásadně ani pro ten ani pro onen postup, nýbrž uznává všecky za stejně oprávněny. Patrno, že jako u »poctivosti«, tak i u »rozumnosti« Havlíčkem vyžadované důsledkem je zase jenom snášelivost, ačkoli již omezenější: Havlíček zjevně má za to, že v určité situaci lze rozumným nazvati jen jeden druh postupu, kdežto poctivých je možno vždy současně několik.

Kombinací »rozumné« a »poctivé« politiky vzniká vlastně čtverý druh, nejen dvojí: 1. rozumná a poctivá politika, 2. nerozumná a nepoctivá, 3. poctivá, ale nerozumná. Tyto tři Havlíček opravdu před-

pokládá. Jak souditi o 4. rozumné, ale nepoctivé politice, o tom se nevyslovil.

Bylo by zbytečno, rozebírati tyto abstraktní kombinace dopodrobna, »filosofovati do povětří« dle slov Havlíčkových. Jsou to, jako jeho konstrukce vůbec, výtvory žurnalistické, načrtnuté k objasnění pro okamžitou potřebu, a podrobnější formulace jejich se zplna neshodují. Kdyby zvláštní okolnosti nebyly Havlíčka přiměly, aby v Duchu Národních Novin upustil od některých změn ve svých článcích, které ve věnování Palackému ze 4. května 1851 sám uznával za potřebny, byl by asi některé z formulací těch nahradil přesnějšími. Ale v principu se shodují, a princip ten, moralism, jest Havlíčkův původní. Ani v Rotteck-Welckerově Staatslexiconu, ani v jiných pramenech politických ideí svých ho nenalezl. Čerpal jej z hlubin své vlastní osobnosti, a dokonce stotožnil se souřadným směrem úsilí svého, výchovou v duchu ideí osvícenských: »Poctivost každé politické strany nejlépe se podle toho pozná«, napsal v Nár. Novinách 28. prosince 1849, »jak upřímně se o pravé vzdělání lidu stará«. Všeobecně přesné to není, ale z Havlíčkovy povahy plyne to nevyhnutelně.

Poctivost a vzdělání — mravnost a výchova — byly základem Havlíčkovy politiky. Poctivost v životě soukromém byla mu nezbytnou kvalifikací pro politickou práci (Národní Noviny 30. května 1848, 20. února a 30. března 1849). Mínil, že nepoctivý člověk nemůže být národu ke cti a dovede jen lid rozeštvat a naplnit přepjatými nadějemi, zkrátka šidit jej. Pozdvihl tím, stejně jako vlastním životem a příkladem, politiku do výšin mravní čistoty; politika ve vlastním smysle ovšem tím nevznikla. I jeho od-

půrci, na př. Sladkovský, Frič, ba i mnozí konservativci, byli bez odporu poctiví, a pokládali politiku svou také za rozumnou jako on svoji; kdo z nich jednal rozumněji, o tom ani podnes úsudek není ustálen; v politice často jenom ze zápasu stran vzniká pokrok, a postavení jednotlivých stran se řídí postavením stran jiných (na př. v době přílišné ochablosti všeobecné ze stran pokrokových se stávají strany radikální, aby celkovou chabost vyvážily; tak se stalo na př. při pádu Metternichově); v politice ještě více než jinde není **absolutní,** objektivní poctivosti a rozumnosti — vůbec kdo kdy sám sebe nepokládal za poctivého a rozumného? — a tak Havlíčkovo heslo »rozumné a poctivé politiky« je heslem nepolitickým a neurčitým. Je to formulka, která pěkně zní, ale neskonale ztěžka se provádí — »žít tak jak mluvit není věcí snadnou« (Kochanowski); formulka, kterou dobře lze na hlavu hodit odpůrci, bohužel však dokazuje pramálo a lze ji snadno vrhnout nazpět; měla hluboký psychologický kořen v povaze Havlíčkově, ale neobsahuje žádného politického programu. V ústech jiných osob opakována, pozbývá i svého podkladu původního a stává se bezobsažnou frází, která tehdy v době heslového theoretisování liberalistického zněla ještě ne nezvykle a dosti snesitelně, ale dnes po tolika zkušenostech vůči sporům zájmů, tříd a národů jest anachronism.

Všeobecnému stanovisku tedy politika Havlíčkova v celku nevyhovuje; ale bylo by křivdou posuzovat ji pouze všeobecně a nepovážit, že politika jeho vznikala takořka z ničeho a že v tehdejším českém i rakouském začátečnictví politickém byla velikým pokrokem. Dnes, po šedesáti letech, kdy liberální hesla

novinářských článkův i sněmovních řečí ukázala se slaba a nedostatečna, zkušenostmi těmi poučeni nemůžeme v politickém směru r. 1848 a let následujících vidět než období zárodkové, dnes novými poměry namnoze překonané; speciálně v heslech a v tisku vidíme sice vlivné činitele, ale nikoli vlastní síly organisační.*) Politiku nelze jako program oktrojovat společnosti shora, což bylo přesvědčením tehdejších liberálů, nýbrž politika musí vyrůsti zdola, ze společnosti samé: vtělit a scelit v určitý směr a v organisaci snahy a tužby dotud neprojevené, ale již existující a připravené vystoupit na světlo. Nuže, z tohoto hlediska, k ocenění díla tehdejších politiků v prvé řadě směrodatného, tito průkopníci před kritikou obstojí.

Pochopili a vítězně propagovali osvobození většiny národa od nevolnictví (Brauner 1847), svobodu tisku (Rieger v promoční své řeči 1847) i řádné soudnictví; mlhavé všeslovanství ideové přetvořili v politický program austroslavismu (Palacký, Havlíček); vlastenecké nadšení čtoucích vrstev zužitkovali pro četbu politickou (Havlíček) a propagandu programu rovnoprávnosti národnostní; svobody slova dovedli využiti k roznícení lidu pro politickou svobodu (Sladkovský, Sabina) i k boji za proklamaci této svobody v sněmovně (Rieger, Pinkas); dovedli posléz i organisovat (Slovanská Lípa), všímat si dělnické otázky (Kampelík, Sabina, Tomíček), snažit se o diplomatickou obezřelost v nejistých situacích (Pinkas) a posuzovat denní události v rámci širokých obzorů (Springer, Rittersberg).

---

*) Pro nedostatek místa odkazuji na dotyčné práce O. Jozífka a svůj rozbor jich v I. Dodatku k Úvodu do sociologie (1905).

Havlíček speciálně svým ohněm vlasteneckým a žurnalistickými jeho projevy přímo přivedl v probuzení literární živly politické. Samozřejmo, že v době tak krátké politický živel se nemohl od literárního osamostatnit a že Havlíček i v politice zůstal spisovatelem. Ale co v tehdejší době literatura a žurnalistika jako hlavní páka hnutí národního pro politiku mohla učinit, to všechno Havlíček vyčerpal do dna: mistrovskou jednoduchostí a bystrostí dovedl tisk rozšířiti v daleké kruhy čtenářstva, obsahově pak pouhý zájem jazykový obohatil o živly nové, které zachvacovaly zájem veškerenstva. Zkratka, Havlíček učinil vše, cokoli v jeho situaci a při jeho prostředcích bylo možno. Ze skryté, nezpracované politické rudy hnutí národního vytěžil tolik, kolik vůbec se dalo vytěžit za tak málo let. A v tom stejně jako v suverenní vládě nade svým prostředkem, žurnalistickým pérem, zanechal veliký, nepřekonaný vzor dnešní i příští politice české.

Jít za vzorem Havlíčkovým neznamená tedy frázovitě omílat jeho jednotlivé výroky, učiněné za poměrů primitivních a jimi zabarvené, nekriticky dělat šibolety z vět vývojem několika desetiletí překonaných — nýbrž za těmito formulemi, nevyhovujícími již dnešní potřebě, nalézat utajený hlubší smysl, trvale platný, a ten hledět uskutečňovat. Příklad Havlíčkův neučí nás dělati totéž, co dělal on (a byl nucen dělati) v poměrech před šedesáti lety, nýbrž jednati tak, jak asi by v poměrech dnešních jednal Havlíček sám. Havlíček nevede nás k reakčnímu opakování elementů, které svým úkolům dávno dostály a ustoupily novým potřebam a snahám, o kterých se Havlíčkovým vrstevníkům sotva

snilo; on vede nás k pokroku, k úsilí, abychom dnešní snahy své obohatili, prohloubili a vzpružili tak, jak dovedl on povznést a popohnat úsilí doby tehdejší. On byl pákou a vlastním představitelem české politiky novodobé v první její fási, a jen kdo dovede zase v poměrech změněných, složitějších stát se podobnou pákou a podobným představitelem, je hoden postavit se vedle něho. Z dnešních politiků to není ovšem nikdo; snad že Havlíčkové se rodí jenom za století?

A tento stkvělý čin Havlíčkův, nové bohaté pole národního díla a života, září přes hranice doby a země. V něm zanikají nedokonalosti, kterých nikdo není prost: jeho nedostatečná druhdy obzíravost a rozvaha, vysvětlitelná horečným ruchem doby a mladistvým věkem i ohnivým temperamentem jeho; podružné rozpory, vzniklé kvapnou prací a kollidujícími hesly i programy; nedostatečná znalost osob, kterou mu vytýkali již vrstevníci*); přílišná důvěřivost vůči vládě Dobblhoffově; rozšíření úcty k osobě Palackého na důvěru v jeho věhlas i v politice; odpor k některým mladším osobnostem, zbytečně příkře projevovaný i v polemikách věcných, a tak dále. Kdyby mu bylo bývalo popřáno života delšího, byl by asi lety i zkušenostmi vyrostl nad tyto zásady. Snad vyrostl nad ně namnoze již v Brixenu; ale neúplně zachovaná jeho tehdejší korespondence s A. M. Pinkasem i jinými osobami nedovoluje o tom určitější úsudek. Ovšem je jisto, že trpké zkušenosti, největší to učitel života, zostřily jeho pohled na situaci a vštípily mu jistou reservu tam, kde dříve vládla naprostá důvěra.

*) Frič v Pamětech III. str. 382. — Brauner v dopise, otištěném v Čas. Pokrok Studentstva 1906.

D. Taktika.

1. Poměr k revoluci.

a) Pojem revoluce.

Prvním pogramem a podmínkou všeho ostatního bylo r. 1848 negativní heslo: pryč s Metternichem! A toto osvobození od nesnesitelného absolutismu provedeno bylo vídeňskou revolucí z 13. března 1848., revolucí, která vzplanula pod vlivem francouzského hnutí revolučního podobně jako revoluce v státech ostatních.

Jak Havlíček se postavil k této revoluci?

Pojem »revoluce« není jednoduchý. I etymologicky (revoluce = převrat) slovo to může mít význam rozdílný. Předně revolucí lze rozumět postup od určité situace k situaci podstatně rozdílné, a tu revoluce je pojmem obsahovým, programovým*). Ale revoluce může znamenat i zrychlený náhlý postup od určité situace k situaci nové, třeba rozdíl mezi výsledkem nebyl příliš veliký; tu pak má slovo to smysl taktický.**) V obojím smyslu slova »převrat« i »revoluce« lze užiti jak v jevech geologických a vůbec přírodních, tak i v jevech společenských, zejména politických. Ale pojem »revoluce« má ještě jeden význam, omezený na jevy společenské, totiž speciální význam právní. Revolucí tu rozumíme opak postupu »zákonného«, totiž proměnu právního

*) Tak revoluci definuje Lassalle v slavné své řeči obhajovací.

**) Tak revoluci definuje Masaryk v »Naší nynější krisi", totiž jako opak „reformace", a také Kropotkin.

stavu, provedenou způsobem, jehož posavadní formální předpisy právní nepřipouštějí. Takovým převratem je vlastně každý čin, překračující meze zákona, takže v jednom státě zákon dovoluje skutky, které jinde jsou trestány, ba mnohdy právo positivní přímo uzákoňuje porušení právního stavu (sr. staré právo uherských stavů ke vzpouře nebo čl. 14. platné ústavy rakouské, dovolující vládě jisté kroky, všeobecně patřící do kompetence sněmovny.) Také není pochyby, že v přesném smyslu revolucí je také každý »státní převrat«, totiž čin panovníka nebo vlády, porušující právo; zvykem však se stalo, užívati slova revuluce hlavně jakožto veřejného převratu, provedeného poddanými vrstvami proti vládnoucím, někdy ještě v užším smysle jako převratu spojeného se hmotným násilím. Při hnutí 1848, zejména při revoluci březnové, jde v prvé řadě o smysl slova posléz uvedený.

b) Březnová revoluce 1848.

Otázka revoluce v tomto významu zaujímala Havlíčka, jak víme, od let nejrannějších. Již tehdy, kdy psal své zápisky německy, rozhodoval se v opaku k seminárnímu učení pro revoluci za podmínek, je-li nutna a slibuje-li velmi pravděpodobně zdar. S projevem názoru toho se omezil ovšem na soukromý kruh, ale patrně ani kdyby byl mohl jej projevit bez censurních překážek, nebyl by revoluci Čechům hlásal. Že současný systém vládní upadá, cítilo se obecně, ale v brzký a náhlý převrat nikdo nedoufal; nebylo tedy »velké pravděpodobnosti«, že by se revoluce zdařila. Ba Havlíček v Rusku přišel k mínění, že odpadá i druhá podmínka revoluce, totiž nutnost, neboť, jak svrchu citováno z dopisu Zapovi r. 1844, spoléhal

v laskavost císaře pána a jeho ochotu, vyhověti potřebám českého národa.

Nerozhodoval se tedy všeobecně dogmaticky proti té neb oné taktice, ale revoluci nepokládal na ten čas za účelnou. Důvěřoval více v opatrný oportunism, a proto v Pražských Novinách vybízel k postupu zákonnému. Otiskoval články jako »Mocnost zákonů v Severo-Americkém Soustátí« (26. července 1846) a jiné články doprovázel (12. července 1846) poukazem »kam vede dobrá vůle, spojená s úctou k zákonům zemským a varující se všeho hrubého násilí«.

Tehdejší taktika Čechův arci s tím souhlasila; hleděli v rámci platného systému získat, co mohli. Jejich důvěřivost dobře ukazuje poznámka Trmalova*), že repealisté předpokládali vládní ochotu k uznání církve českobratrské, až k ní národ bude chtít přistoupit.

Veliké hnutí evropské z počátku r. 1848 a zejména únorová revoluce francouzská však udělaly tomuto stavu konec. Výzva ke schůzce v láznich Svatováclavských byla v podstatě revoluční. Za takovou ji pokládaly úřady, rovněž Havlíček, jenž právě proto s ní nesouhlasil, nedůvěřuje v možnost převratu, a také svolavatelé sami, kteří ovšem byli naděje opačné a na nedůvěru v akci tu odpověděli předem: »Tento skutek je zákonitý, proto že je nutný«.

A že opravdu splněny byly obě podmínky Havlíčkem kladené, jak nutnost tak i pravděpodobnost úspěchu, dokázala v zápěti vídeňská revoluce i pád

*) Vzpominky na český repeal str. 6.

Metternichův. Pořadatelé schůze z 11. března tedy osvědčili nejen hrdinství, nýbrž i politickou prozíravost. A Havlíček sám to uznal aspoň fakticky, jakmile prohlášena byla konstituce. Věděl sice a říkal, že moc absolutismu rázem klesla »ne naší silou, nýbrž nejvíce následkem událostí zahraničných« (Nár. Noviny 30. srpna 1848) a že »nám skutečně někde bez našich zásluh náhoda a okolnosti pomáhaly« (Nár. N. 23. září 1848), ale právě ty události jiné byly revoluce, zejména vídeňská, nebo předehry revoluce, jako vystupování Košutovo v Uhrách a jeho apel ve prospěch konstituce rakouské. Tak tedy Havlíček uznal zásluhu revolučního hnutí o českou politiku vůbec; na událostech pražských nejvíce se mu líbilo, že »jsme všechno bez nepořádku, bez boje, bez kapky krve vyjednali« (Včela 17. března 1848). Pochopitelné potěšení, ačkoli bez krve, která za svobodu tekla ve Vídni, sotva by bylo k převratu došlo tak rychle. A tak politické obrození roku 1848 jest a zůstává hlavně zásluhou revoluce francouzské, uherské a vídeňské; přes naprostý vnitřní úpadek a rozklad systému Metternichova bylo potřebí takových krokův, aby občanstvo to bylo sproštěno.

Po prohlášení ústavy a tiskové svobody Havlíček jakožto žurnalista pečoval hlavně o založení velkého neodvislého denníku českého a v ohledu tom využil nových poměrů dokonaleji nežli kdokoli jiný v Čechách. Ovšem některé snahy vrstevníků nebyly mu zrovna milé. Tak 28. března ve Včele horlil proti všeobecnému zbrojení občanstva, protože moc absolutistů klesla a buřičů není*), ač nesnadno

*) To mu Toužimský (Na úsvitě nové doby str. 151.) vytýká jako nedůslednost; míní, že svoboda zbraně je podobnou institucí ústavní jako porotní soudy.

z nejasného článku toho určitě poznati, zdali příčinou jeho nebylo spíše prohlašování některých mladíků, že jsou ozbrojeni — proti sedlákům. V tom totiž Havlíček shledával nedostatek demokratičnosti a městskou vypínavost.

Později dle svědectví Tonnerova*) cvičil se ve zbrani také sám, i lze soudit, že na zbrojení občanstva se díval s nechutí jen potud, pokud se zvrhalo v sport a hračky**); podobně vytýkal také Polákům (Nár. N. 21. října 1848), že »kde jest revoluce, tu je Polák, a kde je Polák, tu je revoluce«, což přičítal na vrub zahálčivého života šlechty polské, nepamatuje v bezohledném projevu své nevole, že (nehledě na polskou šlechtu) původ revolučnosti té jest hlubší a čistší — odkaz Mickiewiczových Knih národa o putování polského, které přece Havlíček znal a kdysi čítal, výzva velikého básníka ke krajanům: Bojujte za svobodu vždy a všude, tak připravíte i svobodu Polsky!« Ve věci samé šlo zase jen o účelnost revoluce (tenkrát revoluce říjnové) a tu ovšem závažněji zní další výtka Havlíčkova, že Polákovi »pomsta (na Rakousku) je tak sladká, že ji třeba ke své největší škodě vyhledává«.

Tím dostatečně jest objasněn Havlíčkův poměr k prvé, březnové revoluci: Havlíček byl neposlední v řadě těch, kteří svou činností ji připravovali. Přímým činitelem v akci té nebyl, naopak skeptikem. Ale poměrně záhy uznal její zásluhy a ve všem, co pokládal za dobré a seriosní, přidružil se k jejím pů-

*) Na památku K. Havlíčka 1862, str. 24.

**) Sr. o tom Springerovo sdělení v jeho autobiografii »Aus meinem Leben«.

vodcům a vynasnažil se zabezpečiti sklizeň ovoce jejího.

c) Revoluce květnová.

Koncem března 1848 v Praze nastalo hrozivé napjetí mezi lidem a purkrabím Stadionem následkem nesympatického chování Stadionova k druhé petici, leč ustalo bez pohromy. V dubnu český lid byl rozjitřen proti německé agitaci pro volby do parlamentu frankfurtského. Tehdy na bouřlivé schůzi v konviktě Havlíček značně přispěl k uklidnění. Za to nepodařilo se zplna uchránit židy, ač »od samého počátku nové doby stáli na straně svobody a národnosti české, která novým poměrům razila cestu« ;*) byli 1. května ohrožováni nejen od lidu, nýbrž i samých gardistů**)! Dělnictvo, jehož se mnozí velice báli, dalo se spíš uklidnit i při své bídě. Více rozčilovalo se veřejné mínění nad vládním chováním v otázkách čistě politických. Zdálo se, že vláda povoluje přílišně zdlouhavě a skrblivě.

J. Slavomil Vávra napsal 12. dubna do Včely článek »Má-li co být, ať je to rázem. Dosti dlouho jsme uvykli poznenáhlým opravám; nyní jest čas náhlých převratů. Nedosti na tom, abychom trochu svobody nabyli, kdežto jiní národové každé pouto rozmetají . . .« a žádal za zavedení slovanských jazyků do škol a gymnasií. Stejné urgence vycházely i v Národních Novinách (n. př. 5. května v článku V. Vondry: »Co se má státi, staniž se rychle, a to zvláště ohledně roboty . . . Periculum in mora« — nebezpečí v prodlení). Tak radikálové i Havlíček,

*) Toužimský, cit. kn. str. 347.

**) J. V. Frič, Paměti III., str. 45.

pozdější vzájemní odpůrci, shodovali se tehdy skoro doslova.

Shodovali se i v jiném. Jednak se snažili uvědomovat lid a šli až do krajnosti, n. př. Havlíček velikou proklamací z 29. dubna, vyzývající k vyhnání protičeského redaktora Breiera (»Breierum esse expellendum«), což Malý*) uvádí jako jeden ze mnoha příkladů »hnusného terorismu«, zachvátivšího tenkráte všecky politiky; jednak zas i Havlíček i radikálové lid konejšili, napomínali k mírnosti, vykládali rozdíl mez svobodou a svévolí a dále, že »jeť již tomu mnoho let, co kul satanáš své dílo, i nedá se rázem ohromný jeho plod zničiti«.**)

Shoda nepominula ani po druhé vídeňské revoluci (15. května), která císaře přiměla k odjezdu do Innsbrucku a ve dny následující vedla k novým nepokojům. Čechové jevili rozhořčení nad vídeňským radikalismem vůči povolnému císaři, zvali dvůr do Prahy a byli již tehdy na skoku k rozporu s Vídní, jenž později propukl. Květnová revoluce rozmnožila zmatek vlády, roztržené mezi Vídeň (ministerstvo), Innsbruck (dvůr) a i Prahu, kde jal se postupovat na svou pěst Lev Thun a podobně i druhý pán, právě přišlý, komandující generál Windischgrätz; naopak ovšem revoluce ta vymohla svobodomyslný volební řád pro říšský sněm, řád, jakého Rakousko od té doby nepoznalo. Kterak soudil Havlíček o této druhé revoluci, není podrobněji známo, protože tou dobou cestoval po Haliči a slovanském jihu, zaujat akcí pro Slovanský sjezd.

---

*) Naše znovuzrození II. str. 38.

**) Provolání studentského výboru k českým sedlákům, otištěné u Friče II. str. 304.

d) Vzpoura červnová.

α. Průběh a rozbor událostí.

Zatím nové jitření vyvolávala otázka Frankfurtská. Zejména projev Lva Thuna, že volby do Frankfurtu musí být provedeny, »rozhořčila na nejvyšší stupeň mysle pražských svobodomyslných . . . Každý měl za to, že úterý« (23. květen) »bouřlivě skončí, mnozí hotovili se k večeru k rozhodnému kroku«.*) Windischgrätz zbrojil, a za všeobecného napjetí i nadšení zahájen byl slovanský sjezd. Tam v rokování sboru československého 3. června Havlíček opět ukázal, že v otázkách nacionálních neváhá před revolucí. Souhlasil s návrhem Štúrovým, aby Slované utvořili samostatné spojení obce a přikročili s rakouskou vládou k ztroskotání převahy maďarské. Za důvod uváděl: »Hlavní věc jest realnost. Legalnost přestala. Legalně daleko nedojdem. Nikdo konečně nejedná legalně v těchto dobách«.**)

Že Havlíček, jako celá Praha, byl tehdy ostře naladěn, ukazuje projev jeho ze 7. června***): »Rádi bychom se již jednou dočkali konce té podivné ko-

---

*) Toužimský, cit. kn. str. 404. tu připomíná: »I Havlíček byl dle soukromých zpráv toho dne na rozpacích, neměla-li by Praha zbraní odpověděti na vládní svévoli«. Spolehlivost zprávy té nelze bohužel zjistiti; aspoň není nemožno pochybovat o přítomnosti Havlíčkově v Praze dne 23. května 1848. Jest i možno, že dotyčná zpráva Toužimského týče se jiného dne.

**) Ant. Springer stanovisko to v Constitutionelles Blatt aus Böhmen 10. června 1848 interpretoval: Hurban a Havlíček přímo vyslovili, že půda činnosti sjezdu »jest a musí býti revoluční«.

***) Cituji jej, protože ve vydáních spisů Havlíčkových ho není.

medie, kterou s námi Slovany naše vláda hraje již od času udělení konstituce. Věru nás již omrzela znamenitě ta jednotvárná hra.« Vytýká chování vlády k Frankfurtu, Moravě, Chorvatům, Polákům (»nestydatá odpověď«) a pokračuje: »Což pak si myslíte, že Slovan jako známé otrocké zvíře vám nohy přec lízati bude, třeba jste jej kopali?« Opravdu, to jsme již jen pět dní vzdáleni od bouře svatodušní.

To byla třetí revoluce r. 1848. Žádný spisovatel o této době nemohl se vyhnout úsudku o těchto událostech, tak smutných a záhadných, z nichž některé (na př. smrt kněžny Windischgrätzové) objasněny nebyly a bezpochyby již nikdy nebudou. Sami účastníci událostí těch zanechali v nich úsudky diametrálně různé, ovšem podle toho, jak se chovali již při nich, a různé jak v úsudku o příčinách tak i o průběhu a následcích jejich.

Čechové hledali původce bouře v cizích agentech, zvláště maďarských, vláda zase v »daleko široko hluboko rozvětveném spiknutí«. Úředně z toho všeho nebylo zjištěno nic. Kvapný vznik sterých barikád po první srážce ani Bakuninovo domnělé řízení vzpoury nedokazují ničeho; avšak i poukazy na Maďary, jakkoli jednání uherské vůči slovanskému sjezdu je dost odůvodňuje, jsou jen domněnkami.

Naproti tomu je zjištěno, že Windischgrätz odjížděje do Prahy projevoval přesvědčení, že ho tam volá jeho povinnost k císaři; šel zachraňovat Prahu pro císaře — v době, kdy žádný Čech na nějaké odtržení od císařství Rakouského nepomyšlel, kdy naopak zachování Rakouska stalo se programem českým. Ale Windischgrätz maje patrně tajnou hrůzu z »panslavů« a jejich sjezdu v Praze, věděl již napřed, že

jeho zbraní tam bude potřebí, — stejně jako každý, kdo chce někoho přepadnout, může předem vědět, že dojde k srážce, protože přepadený ovšem se brání. A stejně, když den ze dne rostoucí přípravy, přehlídky a rozvážení děl po výšinách pražských i provokace vojska dráždily a obtěžovaly občanstvo beztoho již rozvášněné prvými výstřednostmi svobody, Praha se bránila. Bylo žádáno za ztenčení počtu vojska a rozmnožení zbraní občanských, které prý dostačí udržet pořádek; takořka v předvečer neblahého pondělku (12. června) vycházely podivné návrhy, n. př. Rittersbergova výstraha před možným vpádem nepřátelským do Čech, varující před vyvážením střeliva a končící »Svatý Václave, oroduj za nás« (Nár. Noviny 9. června). Posléze 12. června na demonstrace vojska shromážděný lid odpověděl demonstrací svou, pochodem »okolo Windischgrätze«. Tento, dávno čekaje na takový »útok«, nařídil »obranu«, z občanstva odpověděno na jeho střelbu rovněž, a »vzbouření« bylo hotovo. Děla, barikády, pouliční boje a bombardování dodělaly ostatek. Na konec Praha kapitulovala a octla se v stavu obležení.

Důležitou otázkou je, kdo »začal« při prvém krveprolití před generálním komandem. Windischgrätz ovšem*) trval na tom, že útok začali »povstalci«. Naproti tomu na české straně byly sebrány doklady opačné. Pražský Večerní List otiskl 12. července 1848 tento dopis z Křivce v Haliči: Dne 13. června prý tam krajský komisař vyprávěl, že Praha je bombardována. Křivec jest od Prahy 130 mil daleko, nemá

*) A také Helfert, který ve spise »Der Prager Juni-Aufstand 1848« přese snahu o líčení objektivní přece jen straní vojsku.

dráhy ani telegrafu, a přece 13. června ráno tam věděli, že Praha odpoledne téhož dne byla bombardována! Redakce vysvětluje si to jako plán zpátečníků na bombardování Prahy, již dříve založený. 19. července P. Več. List má podobnou zprávu z Hradčan. Nepravdivé pověsti o bouřích v Praze vypuklých byly šířeny již dříve a také ještě později. (Pr. Več. List 16. července). Malý*) udává věc, jisté kruhy ještě víc kompromitující: před bouřemi prý několik vznešených pánů objednalo si u krejčího Rytíře obleky Svornostské. Za jakým účinkem při všeobecném rozčilení, jest patrno. I z jiných známek se zdá, že komando bylo již netrpělivo, když očekávané povstání tak dlouho nepřicházelo. Ostatně zajímavo, že týž den, co Windischgrätz Prahu, Hrabovský zase bombardoval srbské Karlovce. A takových jednotlivostí je více.

Naopak politická nezávadnost ubohých »rebelu« nad slunce jasněji patrna je z toho, že jedna barikáda byla ozdobena obrazem císaře Ferdinanda!**) A Windischgrätz myslil, že dobýváním takových barikád pracuje pro císaře! V slepotě své neviděl ani, že právě v zájmu slovanského sjezdu bylo, udržeti v osudné dny pořádek,***) a proto že »panslávové« nejsou nijak nebezpečni říši.

Hlavním důkazem pro domněnku o spiknutí byla vojenské straně rychlost, s jakou vyrostlo na ráz tolik barikád. Ale viděli jsme za našich dnů, kterak podobné hnutí se šíří beze spiknutí. 4. listopadu 1905 socialní demokrate tahli po schůzi zrovna tak bez

*) Naše znovuzrození díl II. str. 74—84.

**) Helfert, cit. kn. str. 48.

***) Tamže str. 13.

povstaleckých úmyslů jako lid r. 1848. Policie zastoupila jim cestu jako tehdy vojsko, vyvolala srážku stejně a druhý den ještě víc — a hle! ačkoli se to přihodilo straně neoblíbené, celá Praha byla mžikem v rozechvění a rozhořčena proti policii. A ačkoli z policie nebyl zabit nikdo, z občanstva ano, přece i tentokrát úřední kruhy vinily z krveprolití lid. Tím spíše lze pochopiti stejné události z června 1848 při větším rozechvění,*) všeobecném ozbrojení a při rozdrážděnosti vojska. Ostatně i tyto bouře byly nevinné, naivní, jak uznal i vysoký důstojník (podmaršálek Friedberg-Mirohorský); domněnky vojska o sudech s jedem a podobných nebezpečných předmětech byly ještě naivnější.

β. *Následky vzpoury.*

Následkem bouří bylo arci přerušení Slovanského sjezdu, ačkoliv úkol jeho v podstatě byl již vykonán, a pak nesvolání českého sněmu. V ohledu tomto tvrdí Tomek,**) že ještě 11. června viděl v kanceláři gub. presidenta Thurna císařský patent, svolávající ústavodárný sněm český ve smyslu kabin. listu z 8. dubna, o čemž měl nazejtří v denníku Pokroku podati zprávu. Bouře to pak překazily navždy. Uvážíme-li však, že takový patent byl by kollidoval s ostat-

*) Sám Palacký, jenž bouře odsuzuje, uznává, že »ve všestranné rozčilenosti každá nahodilá příčina mohla vésti ke krvavé srážce«. (Doslov V. Radhostu). Okolo 1. června zostřily náladu i nepokoje dělnické, s politikou nesouvisící (Tobolka, Počátky dělnického hnutí v Čechách, Obzor Národohospodářský 1903, str. 211).

**) Paměti I. str. 286.

ními vládními kroky stejně jako již kabinetní list z 8. dubna, jsou důvodny pochybnosti Malého (cit. kn. II. 63) o tom, že sněm by byl býval opravdu ústavodárný.

A přece totéž co Tomek, ba ještě více tvrdí Palacký v doslovu k Radhostu (1872): »Nevím o žádné události za naší paměti, kteráž by měla byla následky osudnější a škodnější pro národ, nežli tato bouře . . . jsemť podnes dokonale přesvědčen, že kdyby prosby mé v národním výboru 12. máje (a jindy častěji) přednešené — abychom neopouštěli mravního svého postavení a varovali se každé apelace k násilí, — kdyby, pravím, prosby té bylo náležitě se šetřilo, národ český byl by již během roku 1848 dosáhl oné míry práv národních i krajinných, kterých až podnes nadarmo se domáhá, i že by tudíž veškery dějiny, jak země české tak i Rakouské říše, vzaly byly směr utěšenější, nežli se stalo.« Sněm český byl by se prý »na nejvyšších místech potkal ještě s větší povolností nežli uherský«.

Je jistě úžasno, že něco podobného pronésti mohl člověk tak vynikající jako Palacký ještě po roce 1867 a 1871. Maďaři, kteří revoluci provedli až k sesazení dynastie, dosáhli již tehdy své státní samostatnosti i národního nadpráví, česká akce, mnohem mírnější, byla pohřbena — a přece Palacký ještě naříká, že jsme byli málo mírni, ba že bez »apelace k násilí« byli bychom se potkali ještě s větší povolností nežli Maďaři! Tak ignoruje historii velký historik! A kdo pak v červnu 1848 »opouštěl mravní své postavení«?*)

---

*) Palacký mylně zdůrazňuje své protesty proti násilí z 12. května a j. Vůdcové bouří sami tak činili neméně důrazně. Slad-

A kolik byla mírnost platna n. př. Moravě nebo Tyrolům? Nestihlo je rozehnání říšského sněmu v březnu 1849 a absolutism stejně jako Čechy?

Nesvolání sněmu království Českého bylo sice bezprostředním následkem bouří svatodušních; ale uvážíme-li jednak, že ani tam, kde zemské sněmy byly svolány, vláda neustala ve svých reakčních snahách, scvrknou se nehody bouřemi vzniklé na míru pranepatrnou. Jak známo, bylo Čechům nabízeno ministerské křeslo po bouřích zrovna tak jako před bouřemi, a ani po bouřích neváhali držeti s vládou.

Naproti tomu není bez významu, co na pozdní stesky Palackého odpovídá Frič (cit. kn. III. 312), jeden z účastníků bouří: »Kdyby náš malý ale kurážný houfec v Praze spolu s venkovem, ohroženému hlavnímu městu ze všech stran ku pomoci spěchajícím, nebyl nic jiného dokázal, nežli že vzkříšený a politicky probudilý náš lid přestal již býti davem nedomřivých sket a zotročilých šosáků, zajisté prospěl naší věci, obránil národní čest a posloužil dobré naší pověsti. Vlast nám nemá co odpouštět!« Frič tedy zlé následky bouří nepopírá; za to však poukazuje i na jejich význam buditelský. A přes to, že význam událostí přepíná, v podstatě má jistě pravdu.

---

kovský 11. června v aule dvakrát, pak i ve Svatováclavských lázních varoval před výtržnostmi: »Jen zrádce svobody« prý by dal nepřátelům do ruky vítanou záminku k násilnému zakročení. A ještě 12. června takřka ve chvíli srážky u gen. komanda řečnil v Klementinu v témže smyslu. A když v červenci opět se trousily pověsti o vzpouře, listy radikální (P. Večerní List, 16. července, 19. srpna a j.) hleděly mírnit a varovat.

Události pražské z června 1848 jsou z oněch, jichž hodnota neprávem je přeceňována podobně jako se děje s bitvou na Bílé Hoře; jsou to krvavé výbuchy, delší dobu připravované a v podstatě neodvratné; následky jejich jsou vlastně následky okolností, které je připravovaly, a je trapným omylem, když docela podle způsobů policejních odsuzováni jsou za ně ti, kdo shodou časovou a místní objevili se na veřejném jevišti právě ve chvíli vlastní katastrofy, namnoze sami nevědouce jak. Je-li tu jaká vina, je společna, jak ostatně již uznali mnozí z těch, kdo o věci psali.

Červnové bouře mají ovšem zvláštní význam časově.*) Windischgrätz po svém vítězství se honosil: »Revoluce všade zvítězila, v Praze byla poražena.« Čili: reakce dodělala se v Praze prvního znatelného úspěchu. Avšak byl to úspěch časový, ne věcný. Šosáci a »sedmašedesátníci« právě po pokoření Prahy stali se terčem pohrdání a posměchu.

7. Poměr Havlíčkův k bouři.

Poměr Havlíčkův k těmto významným a záhadným dnům není docela jasný, protože noviny za nich a po nich zprvu nemohly vycházet, a později byly spoutány stavem obležení; ale lze jej přece pravděpodobně stanovit.

Před svatodušním pondělím Havlíček jako jiní snažil se lid odvracet od jitření, ale zřejmě odsuzoval provokace vojska. Svrchu citovaná poznámka jeho ze 7. června i jednání na slovanském sjezdě dokazují arci, že v ty dny byl naladěn hodně radikalně. A jak-

*) Viz o tom Denisovu poznámku v »Čechách po Bílé Hoře« II. sv. 2 část.

koli k některým radikálům choval už tehdy nechuť, nevole jeho vůči Windischgrätzovi vzrostla tím více, že jeho vlastní byt vojenskou střelbou byl zapálen. Maje redakci v místech nejprudší palby (v staroměstských mlýnech), neměl ovšem daleko do Klementina a na barikády v těch končinách. Že by byl sám na barikádách bojoval, je pochybno*); ale byl na nich aspoň přítomen a dle vypravování Tůmova**) byl hluboce dojat zastřelením dítěte, jež pozoroval s barikády mezi Velkým a Malým náměstím. V Klementinu Havlíček, podobně jako Sladkovský i jiní předáci studentstva kromě Friče vymohl spolu s Palackým a občany propustění zajatého Lva Thuna. Učinil tak patrně z důvěry k Palackému, který se za Thunovu šlechetnost zaručoval i z taktických ohledův, aby

*) Gabler (Osvěta 1896, str. 965) tvrdí, že r. 1848 Havlíček »nikterak nesympathisoval s bojovníky na barikádách«; bratr Havlíčkův František mi pak soukromně sdělil, že Karel byl tehdy vůbec proti revoluci, protože se bál, že nám to uškodí, boje na barikádách pak že se osobně nesúčastnil. Obě tato svědectví vrstevníků dlužno brát opatrně; jsou zcela všeobecná, sdělena 50 až 60 let po události, oba autoři pak jako stoupenci strany konservativní (staročeské) mohou být náchylni k tomu, aby Karla Havlíčka si představovali usedlejším nežli byl. Gabler ostatně výslovně doznává, že dle jeho minění Havlíček byl by se stal Staročechem, a jeho tvrzení svrchu citované chce být kontrastem k revolučním fantasiím Havlíčkova mládí. Ale jako Havlíček v mládí nebyl tak úplně fantastický revolucionář, jak mysli Gabler (máme o tom písemné dokumenty!) tak zase r. 1848 patrně nebyl naopak takový protirevolucionář. František Havlíček odkazuje výslovně na noviny svého bratra jako na spolehlivý pramen, i bude z nich možno nabyti informace podrobnější. — K bodu tomuto třeba připomenout ještě zprávu Tonnerovu (v brožuře „Na památku K. Havlíčka“ 1862, str. 24), že Havlíček r. 1848 »cvičil se ve zbrani patře k národní obraně, zejména pak k sboru Svornosti, o jehožto zřízení dobyl si nejhlavnějších zásluh«.

**) Karel Havlíček Borovský str. 186.

Thun byl protiváhou vlivu Windischgrätzovu; jinak se choval radikálně. Dle vypravování Fričova zmrskal tam dopadeného denuncianta tak nemilosrdně, až se to jiným zdálo přespříliš, a se Sladkovským sepsal 13. června tuto proklamaci:

»Bratří! Když jsme v pondělí pokojně táhli po svém městě, vystřelili na nás vojáci na rozkaz Windischgrätzům jakožto mordéři a loupežníci beze vší příčiny . . . Se zvířecí urputností dal do nás tento bezbožný krvežíznivec po tak dlouhý čas od svého zaslepeného vojska střileti« atd.*)

A jako soudil tehdy o Windischgrätzově vině a nevinnosti občanův, o oprávněnosti boje proti útoku vojska »beze vší příčiny« stejně jako radikálové a studenti, tak i po jedenácti dnech, když opět vydal číslo Národních Novin, vyslovil se stejně jako Sabina. Napsal 24. června známé prohlášení: »Lhát nechci a nebudu; abych ouplnou pravdu a celé své upřímné míněni vyslovil již nyní, tohoť snad nikdo ode mne žádati nebude.« Sabina týž den prohlašoval ve Včele: »Svědomí naše káže nám mluviti, jak cit a přesvědčení požaduje, avšak rozum nám radí sečkati času a nedávati se v nebezpečenství pro pravdu a snad z pouhého nedorozumění.«

Jaké to bylo míněni, se kterým oba čelní redaktoři čeští si netroufali tehdy na veřejnost, aby se nedostali před vojenský soud, každý si domyslí. Kdyby byli bývali přesvědčeni o zavržitelnosti boje proti vojsku, byli by mohli mluvit volně. Havlíček ostatně

---

*) Celé prohlášeni uvádí Toužimský, cit. kn. str. 616. Helfert účast Havlíčkovu na provolání tom bere v pochybnost, neuváděje pro své mínění žádného důvodu (cit. kn. str. 112).

své mínění naznačil ještě makavěji hned 25. června. Odsuzuje Thunovu ukvapenost — ovšem z nutnosti formou mírnou — popírá, že by bylo nějaké spiknutí a končí: »Doufáme, že není již doba tak daleká, kde celé to strašlivé spiknutí co bublina se rozplyne, za kterou nic jiného viděti nebude než vypálené mlýny a — předhůzky svědomí«.

Havlíček opakuje tu jinými slovy totéž, co byl řekl v revoluční proklamaci: vojsko útočilo a pálilo beze vší příčiny, a věští Thunovi a Windischgrätzovi výčitky svědomí. Zdali je opravdu měli, jest neznámo: Veřejně aspoň neprojevili politování ani nad svévolným krveprolitím Běchovickým. Ale Havlíček sám šel jim od té doby v patách jako zlé svědomí U Windischgrätze, obecně nenáviděného, je to samo zřejmo; avšak o Lvu Thunovi mnoho Čechů soudilo příznivě, hned na př. sám Palacký. Havlíček však Thuna prohlásil za vtělený zlý princip, za Ahrimana, »hlavního původce bombardování Prahy a všech těch smutných následků v naší vlasti« (N. N. 28. prosince 1848), odsuzoval vimperské voliče, kteří Thuna volili za poslance, Thunově kandidatuře na křeslo ministra vyučování se posmíval jako »nějakému dobrému nápadu satirickému« (Nár. N. 24. července 1849), a to vše činil, ačkoli osobně Thunovi jeho dobré vlastnosti vždy přiznával. Nebylo to tedy osobní ani všeobecné nepřátelství, nýbrž právě Thunovo chování v červnových dnech, které Havlíčka proti němu tak popudilo. Havlíček sice také soudil, že »nešťastnými událostmi po Sv. Duchu utrpěla naše česká věc alespoň na čas nesmírnou ránu« (Nár. Noviny 29. června 1848), ale vysvětloval to prostě nepříznivou shodou okolností a to národnostně; Němci totiž

obratně vyličovali boj ten jako zápas Čechů s Němci. Havlíček jako očitý svědek naopak prohlašuje, že »Čechové a Němci na barikádách vedle sebe stáli.« Druhým nešťastným následkem bouří jest ochromení Prahy, »našeho jediného střediště.« Jen z těchto důvodů Havlíček červnových bouří lituje: nikoli z taktického odporu proti branné revoluci*), nýbrž z nacionálního oportunismu. Ale hlavní vinu toho přičítá, jak svrchu citováno, Lvu Thunovi; podivno, že Palacký, jenž později v dopise zaslaném do Brixenu Havlíčkovi přiznával, že on prvý toho novověkého »koniáše« (t. j. L. Thuna) poznal a odkrýval v pravé jeho podobě,**) v Doslovu k Radhostu opět obrátil a vinu za dny svatodušní svaloval na Čechy, protože »opustili mravní své postavení« . . . Ač nelze vyloučit ani možnost, že sám Palacký zásadně revoluce neodsuzoval***), nýbrž rovněž jako Havlíček se na svatodušní katastrofu díval oportunisticky a litoval jí proto, že po jeho soudu za tehdejší nahodilé konstelace politické Čechům uškodila, překazivši ústupky chystané dvorem.

---

*) V Nár. Novinách 30. ledna 1849 napsal, že »se nechceme dát snad jen ze zdvořilosti k panu L. Thunovi za sprosté a nerozumné rebelanty« (t. j. účastníky onoho domnělého spiknutí červnového) »považovat«. Nezříká se tedy revoluce vůbec, nýbrž jen jednoho druhu jejího, »sprostého a nerozumného«.

**) V tom Palacký ovšem se klamal; Havlíček nebyl prvým, kdo Thunovi nevěřil, jak plyne z Fričova líčení událostí.

***) Sr. jeho výrok v Radhostu III. str. 300, kde zavrhuje násilí proto, že je nás jen 5 milionů, obklíčených nepřáteli, ale dodává: »Kdyby nás bylo 50 milionů a k tomu svorných, nesměl bych ovšem tak mluviti.«

e) Revoluce říjnová.

Jinak nežli k prvým třem revolucím r. 1848 Havlíček se zachoval ke čtvrté, totiž k vídeňské revoluci 6. října vypuklé. Nesouhlasil s výkladem radikálů, že bouře ta čelila proti reakčním krokům vládním. Tvrdil (Nár. N. 11. října): »Pravá příčina této revoluce není jiná, než nespokojenost maďarské a ultraněmecké strany s vládou spravedlivou . . . dvůr náš ani vojsko konstituci naši rušiti nebude a nechce«. Podrobněji vysvětloval v Nár. N. 25. října. »Pochopitelno, proč« (»frankfurtsko-maďarská«) »strana vždy jen k násilné revoluci pracovala a proč zase my Slované rakouští, proti revoluci jsme. My rakouští Slované dosáhli jsme toho, čeho nám zapotřebí, totiž rovnoprávnosti s ostatními; my nyní již víme, že na pokojné cestě ve sněmu skrze převahu hlasů všechno, co nám ku prospěchu jest, si dobýti můžeme: proto také nechceme nyní již nic slyšeti o revoluci, jakožto nebezpečné hře, ve které se sice všechno vyhráti, ale také zas jedním rázem všechno prohráti může . . . že my Slované nemůžeme takovou revoluci sami proti sobě a k prospěchu svých ouhlavních nepřátelů s nimi společně tropiti, toť jest nade všechnu pochybnost . . . že držíme nyní s dvorem a vládou, nečiníme k vůli nim, ale k vůli sobě, protože to jest nyní náš největší prospěch«.

Havlíček zavrhoval přívržence revoluce říjnové proto, že prý se nedovedou vpravit do nových poměrů. Zvyklí jsouce z dob absolutismu nenávidět vládu, zuří i nyní ze zvyku proti vládě, ačkoli ministerstvo poslední »zajisté bylo v celosti svobodomyslné a řádné«. (Nár. N. 21. října) Jeho stanovisko bylo tedy: nynější vláda i dvůr jsou našim snahám příznivy, tudíž

máme jistotu, že dosáhneme cíle klidnou cestou. Revoluce je nejistá, a proto nyní nelze nám jí schvalovati. —

Velice však se měl na pozoru, aby nevyřkl jediné slovo proti revoluci vůbec. Ačkoli stejně, jako druzí poslanci čeští, měl za to, že revolucionáři vídenšti chtěli jej i ostatní Čechy lapit a zavraždit (N. N. 9. listopadu) a tedy byl na vzpouru vídeňskou i osobně rozhořčen, vyslovoval se přec i tehdy opatrně a podmínečně. »Myslíte snad, že každá revoluce již dobrá jest, proto že jest revoluce?« horlil proti studentstvu, paušalně sympatisujícímu s revolucí (N. N. 13. října).

Zvláště výrazně Havlíček projevil své smýšlení o revolucích roku 1848 v polemice se Seidlem (N. N. 9. listopadu 1848). Tvrdí neústupně, že strana německých přepjatcův ve Vídni musila být pokořena zbraní bez ohledu na to, že kule z děl zasáhnou s vinníky i nevinné. Pro náš prospěch národní je dokonce důležité i to, »aby ve Vídni nějaký čas udržen byl mimozákonní neobyčejný stav«! Frankfurtisty to pokoří, nám neuškodí. Tedy opět český prospěch národní a politický je mu prvým příkazem, jemuž otázku taktiky podřizuje. Horlí: »Není nyní větší nepřítel svobody, než ten, kdo pracuje k revoluci a zamítá cestu reformy, na které my podlé našich okolností jedině můžeme dojíti svého cíle«. A nyní objasňuje své míněni přirovnáním: »Stav revoluce není přirozený, není pokrok: revoluce jest jenom bouřka, po které následovati má počasí a ouroda. Jedna bouřka v přírodě po dlouhé pohodě těší nás, ale ustavičné bouřky zhnusí se každému, nejen v přírodě, nýbrž i v životě

politickém«. Konkretně řečeno: revoluce byla dobrá a zdravá; vyčistila vzduch rakouský od absolutismu, nyní tedy jest už zbytečno dělat revoluci, dělejme raději ústavu.

Čeští radikálové, kteří dříve s Havlíčkem se srovnávali v úsudku o bouři svatodušní, byli v podstatě stejného mínění i v říjnu*). Sabina v Pražském Večerním Listě (9.—12. října) rovněž vykládal, že vídeňská revoluce směřovala proti slovanské většině říšského sněmu, a odsuzoval ji. Hleděl však na věc kritičtěji a uznával, že většina slovanská neurčitým svým chováním také k bouři zavdala podnět. »Tenkráte, když Němci na levici sněmu říšského politiku svou, centralisaci v Rakousku zavésti, opustili, měla i pravice chování své k nim a vůbec celý svůj systém také zjinačiti«, vytýkal P. Večerní List dále. Ale pravice naopak snažila se levici při každé příležitosti přehlasovati a posléze ji učinit nemožnou. Tím ovšem nutně Němci byli dohnáni k bouři, »i kdyby byli poctivější«. Zajímavo, že k podobnému úsudku dospěl i Denis.

Večerní List i nadále odsuzoval vídeňskou revoluci. Vídeňský jeho dopisovatel rozlišoval jednotlivé revoluce vídeňské: »Březen a květen měly politické barvy, říjen jest více následek bezzákonních šmejdů a národní přepjatosti.« (14. října). Týž den Sabina Vídeňáky nazýval »zrádci svobody slovanské.« Aby jejich vojenské pokoření nepodrylo svobodu vůbec, radil všeobecné ozbrojení a ještě několikráte v říjnu sháněl příspěvky na děla pro demokraty. Proti spojení

---

*) Byli tak obezřelí, že Pr. Več. List 25. září vyzýval vlastence, aby ve dny svatováclavské nenosili slovanský kroj a tak nedali odpůrcům záminky k nepokojům.

s maďarskými povstalci se stavěl co nejrozhodněji: »Kdo nám radí spojiti se s Maďary, ten nezná ještě buď ani abecedu politiky slovanské, aneb je blázen, aneb uplacený«! (Več. List 22. října). Také na schůzi 26. října české strany byly solidárně proti revoluci.

Ačkoli radikálové měli tehdy s Havlíčkem již polemické potyčky, v úsudku o revoluci s ním souhlasili. Ovšem ne všichni. Studentstvo sympatisovalo s vídeňskými kollegy, a Frič ještě po letech má totéž míněni. Slovanská Lípa chování českých poslanců schválila jen pro »svornost«, když již ho nemohla změnit. (P. Več. L. 17. října). Také Sojka (Naši mužové str. 727/8) popírá, že by bouře byla čelila proti Slovanům. Že obrana říjnové revoluce, při níž Latour byl ubit, nebyla zcela bezdůvodna, plyne i z výroku Havlíčkova v Nár. Novinách 24. září, že »tento pan ministr (Latour) by nanejvýše zapotřebí měl, být od kořene zreformován, a sice tak zreformován, až by ze starého základu pranic nezůstalo.« A zase Fričovo vypravování o veselém životě českých poslanců ve Vídni před samou revolucí*) by nasvědčovalo, že veliký strach ještě tehdy neměli. Zdá se, že tak silné dojmy zabarvily jim celou revoluci subjektivně; vykládali si ji jako taktický tah Maďarů proti Slovanům, ačkoli příčina byla spíše ve Vídni samé a bouře byla spontánnější nežli kdyby ji byli vyvolali jen cizí emisaři.**)

---

*) Paměti sv. IV. str. 55: Dne 5. neb 7. října zpívali si prý Havlíčkovu píseň, vyzývající Windischgrätze, aby přijel Vídeň častovat železnými knedlíky a pod.

**) Havlíček sám činitele toho připouštěl. V Nár. Novinách 15. října 1848 psal: »V Praze jako ve Vídni začala revoluce pro nic za nic, tu i tam bylo snad trochu peněz a špatných lidí příčinou«.

f) Státní převrat v březnu 1849.

Během zasedání sněmu říšského v Kroměříži a zvláště po jeho rozehnání společné nebezpečí sblížilo svobodomyslné poslance proti reakci: Havlíček pak od té chvíle, co zvěděl o rozpuštění sněmu, stal se naprostým oposičníkem a zůstal jím do posledního dechu.

»Český národ bude tak dlouho v oposici, až tato vláda padne«, psal 18. března 1849, a v návalu radikálnosti pokládal za »nevděčnou práci«, aby kdokoli z Čechů se súčastnil ministerských porad. »Čím hůř to udělají, tím lépe pro nás, tím dříve budou se svým hospodářstvím u konce«.

Obvinil vládu ze zrády, a na polemiku Prager Zeitungu, poukazující, že císař má právo rozpustiti sněm, odpověděl (N. N. 16. března 1849) odvážnou, ač v tehdejší rozhořčenosti pochopitelnou replikou, kde své mínění o revoluci projevil, jak sám podotýká, »tenkrát upřímně a bez všelikého polemického šperku« toto:

»Každý nahlíží, že strany těchto záležitostí, kterých větší část původ má v loňském nepravidelném revolučním roku, není ani možno, ani radno, držeti se holého, suchého, slovíčkovitého práva . . . Se suchým právem nedojdeme na revoluční půdě daleko, se suchým právem by se nedalo ani otroctví, ani manství, ani poddanost zrušiti; se suchým právem nezavedeme žádnou konstituci. V našich okolnostech musíme se držeti slušnosti a poctivosti«.

Vyjádření to je nadmíru důležité. Je dvojnásob vítáno ryze z ohledů methodických, ježto zde Havlíček dle vlastního doznání mluví úplně upřímně a bezohledně, a tedy lze věřiti v projev ten jako spo-

lehlivý obraz Havlíčkova mínění. Ve věci samé Havlíček říká zde totéž, co na slovanském sjezdu: v revoluční době nevystačíme s platným právem, a výslovně uvádí největší politické pokroky dějin na důkaz, že v určité situaci jest nutno jíti vpřed bez ohledu na positivní právo, tedy revolučně. Sankci právní v této situaci mu nahražuje sankce mravní — »slušnost a poctivost«; v době, kdy objektivní, zákonné kriterium vypovídá službu, zbývá dle něho kriterium subjektivní. Havlíček tu projevuje jádro své povahy, subjektivnost, a jako jinde jeví se subjektivistou-paedagogem, tak zde sedá na stolici subjektivisace moralistní.

Setrval však i zde na stanovisku, že revoluce je skončena, a že bylo by nevhodno ji obnovovat. Doufal, že vláda padne p a s i v n í o p o s i c í svobodomyslného občanstva, zvláště českého. Pokusil se (Nar. N. 27. března 1849) skoro mathematicky dokázat, že režim Schwarzenbergův na dlouho nepotrvá, protože hlavní sloup jeho, vojsko, je příliš drahý. A proto soudil, že i v této situaci revoluce, k níž radikálové měli chuť, by nebyla prospěšna. V Národních Novinách 31. března 1849 více nežli dříve se ohlíží po politice zahraniční, což od té doby činil stále pozorněji a poukazuje na Francii jako jedinou naději proti reakci, opírající se hlavně o Rusko. Bude-li ve Francii svobodomyslná vláda, která nedovolí ruskou intervenci v Rakousku, pak vláda proti Vlachům a Maďarům bude potřebovat Čechův a »svoboda bude utužena.« Nevěří v možnost nápravy »slepou zuřivostí,« která chce »hlavou prorazit zeď:« »Kdo myslí, že snad již všechno dobře pořízeno jest, když se jen revoluce počala, třeba bez dobrého vypočtení, může-li se vyhráti: ten zasluhuje, aby byl poli-

tován a do politického blázince zavřen. Revoluce proti despotům jest krásná věc, — ale jen když se podaří.«

Zřetelnější dilemma není možno: výsledek rozhoduje, zdali revoluce je »krásná věc« či »slepá zuřivost« a »bláznovství«. V politice úspěch posvěcuje prostředky. Toť Havlíčkovo stanovisko, ukazující, jak cizí mu bylo doktrinářské lpění na určité taktice.

g) Pokus o květnové spiknutí.

Radikálové, neméně ovšem oposiční nežli Havlíček, lišili se od něho počátkem r. 1849 kritickým postavením k českým poslancům a jistou zálibou v slově »revoluce«. Noviny Slovanské Lípy přinesly hned v prvých číslech Bakuninovu revoluční proklamaci »Hlas k Slovanům«, kterou na sebe popudili Palackého i Havlíčka. Bakuninův konečný cíl, totiž »svobodná federace evropských republik,« hymna na revoluci, kromě níž »není chytrosti, moudrosti a politiky« a dokonce výzva ke zničení dynastie habsburské ovšem i redakci N. S. L. vynutily poznámku, že nesouhlasí se vším, co Bakunin píše, ale samo otištění letáku bylo dost příznačno pro ně. 2. ledna Noviny Slovanské Lípy a 15. ledna Pražský Večerní List hlásaly jinou formu revoluce. »Nejsme s revolucí u konce, ač ji bodáci a kanony prozatím nemožnou činí«. Ani Windischgrätz však prý nedovede zabrániti »revoluci duševní«,*) totiž »převratu náhledů«, přemožení starých předsudků, zvyků, ba i — lásce atd.

*) Toto rozšíření významu slova „revoluce“ událo se patrně pod vlivem přednášek Ant. Springra započatých na universitě pražské v listopadu 1848 a dosáhnuvších nesmírné popularity pro časový předmět (novodobé revoluce) i duchaplnou formu.

Po rozpuštění sněmu kroměřížského noviny radikální vinily z nehody nejen vládu, nýbrž i české poslance. Pražský Večerní List 23. března odpovídá na otázku, kdo je tím vinen: »Ba my sami. Právo a panování je vždy spojeno s mocí. O tu jsme se nestarali, když byl příhodný čas.« Byli jsme důvěřiví, nerozhodní. Nemáme muže činu, »máme jen muže slov a přemílání jako Němci a proto jsme museli padnouti. Naši mužové vždy mluví jen o mravních silách, nepovážíce, že holá mravní síla jest bláznovství aneb jen zástěra zbabělců a sobíků. S mravní jich silou přivedli nás na mizinu . . . dali jsme se přemluvit povážlivostí obstárlých« atd.

Správně byla tu nadhozena otázka, zdali pouhá mravní síla beze hmotné jest vůbec možna, natož účinna. Názory o mravní síle, Palackým pronesené v Radhostu a podnes diskutované, již tehdy budily spory namnoze zbytečné, zbytečné proto, že vlastně obě strany si neměly tu co vyčítat. Sám radikální P. Večerní List mluvil o mravních silách také (n. př. 17. dubna 1847.), a naopak Havlíček, na kterého padá uvedená výčitka mluvení o mravních silách, schvaloval hmotný zápas a nebál se to projevit už za absolutismu. V Č. Včele 1846 polemisoval s »jednostranným« závěrem Vocelova Labyrintu Slávy, že nikoli bitvy krvavé, nýbrž osvěta nám pomůže: »kterak by pouhé světlo mohlo býti naším blahem ku př. bez statečnosti, bez moci národní, bez chrabrosti atd.? Vždyť by každý surovec násilím zrušiti mohl celé štěstí naše . . . V ouměrnosti a harmonii musí býti jednotlivé lidské vlastnosti, a přesvědčen jsem, že pravý vzdělanec a nejučenější muž časem svým v nejvzteklejších bitvách účastenství míti může beze studu,

nezadávaje tím pranic vzdělanosti své. Hra o život zůstane vždy pro člověka věcí vznešenou« . . .

Všeobecně obě strany tedy byly přesvědčeny o potřebě, užití časem hmotné síly. Ale rozcházely se v názoru na situaci. Kdežto Havlíček cítil, že revoluční rok už minul, radikálové doufali, že revoluce ještě nyní by mohla reakci zarazit. 3. dubna 1849 v Novinách Slovanské Lípy psal K. Horatický, že zákonný pokrok jest možný jen při svobodě a při snaze vlády samé o pokrok. Kde státní moc je nesvobodomyslna, je nutna cesta protizákonná, revoluce.

To bylo známkou, že něco podobného se chystá. Nejohnivější z mládeže chystali revoluci, o které šly hrozitánské pověsti. »Pravilo se aspoň, že bylo ukládáno o život Palackému a Havlíčkovi«, sděluje Tomek (Paměti I. 323). Pozatýkání předáků, spiknutí a stav obležení, prohlášený nad Prahou 10. května 1849, učinily revolučním plánům v Rakousku definitivně konec. Májové spiknutí bylo tak očividně nezralé a a illusorní, že Havlíček mu věnoval sotva několik odsuzujících slov a zájem veřejnosti šinul se jinam. Zvlášť ode chvíle, kdy ro'ota byla zrušena, bylo po naději na pozdvižení lidu selského, a psáti o revoluci mělo na dále jen význam akademický.

b) Diskusse o revolucích z r. 1850 a 1851.

Havlíček zmínil se o revoluci v Slovanu nejprve 13. července 1850, kde proti zneužívání citátu z Macaulaye o nevolnících, provedenému vídeňskou Reichszeitung, uvádí úsudek Macaulayův obšírněji, Macaulay dovozuje, že revoluce anglická r. 1688 byla šťastná a uvedla v zemi změny tak prospěšné, že jí zachrá-

nila od revolucí dalších. Havlíček se netají celkovým souhlasem s tímto názorem.

Měl pak v Slovanu ještě jednu polemiku o revoluci, ne ovšem již s radikály, nýbrž s oficiosním Vídeňským Denníkem. 30. ledna 1851 dokazoval, že r. 1848 revoluce by nám byla uškodila (červnovou bouři prohlašuje tu jen za »nepatrnou šrůtku«). Staví se tedy na staré své stanovisko prospěchové, ukazuje na Maďary, jak jejich nepodařené povstání jim »již na věky uškodilo« a »zničilo jejich nadějnou budoucnost« — ovšem tento důvod pozdějšími okolnostmi byl naprosto vyvrácen — a míní, opakuje formuli svrchu citovanou z Večerního Listu: »Já vůbec jsem veliký nepřítel revolucí se zbraní a držím hlavně na revoluce ve hlavách a srdcích.« Při tom však prý uznává právo národů, dobýti si zbraní svobodu, a nijak se nebojí branného odporu, ale dbá na to, že »revoluce jest jenom prostředek« bourající zlo, ale nedovede postavit »sama v sobě« novou dobrou vládu. »Revoluce každá jest sama v sobě neštěstí, ale tenkrát, když toto nevyhnutelné nestěstí udělá možnou cestu k budoucímu štěstí, tenkrate musí každý moudrý tuto nehodu snésti trpělivě v naději onoho po ní následujícího blaha, tak asi jako se nepříjemnému rozkousnutí ořecha pro jádro, které obsahuje, rádi podrobujeme.« Kde není »jistoty nebo pevné naděje, že by po revoluci se mohla zaříditi a udržeti dobrá vláda, tam jest hřích nad národem raditi neb působiti k revoluci.« I zde Havlíček tedy naprosto důsledně trvá na zásadách mládí svého. Dodává jen, že pouze »národ vzdělaný a zachovalý« může míti svobodu a dobrou vládu, tedy že jenom

takový národ může provést revoluci užitečnou*); a slibuje, že přinese přehled zdařilých revolucí, který tyto jeho náhledy potvrdí.

Místo historického přehledu však přinesl polemiku. Vídeňský Denník vyčetl z jeho článku náhled, že revoluce je »veliké zlo«. Havlíček se 8. února ohražuje, že nic takového nenapsal. Lituje, že tehdejší tiskový zákon mu nedovoluje vyslovit se »hodně zřetelně« o revolucích, ale přece naznacuje, že mezi zavrhováním revoluce a jeho míněním je »veliký rozdíl«: »Já totiž jen myslím, že revoluce sama sebou nepostačuje k dosažení a udržení svobody, nýbrž že ještě jiné věci jsou k tomu potřebné, a že bez těchto věcí .... jest revoluce marná a škodlivá.«

Posléze odpovídá Víd. Denníku na doporučování »zákonných cest«. Sám právě tak jako již v Pražských Novinách i v Slovanu opětovně ve statích přeložených i vlastních ukazoval na prospěšnost zákonného odporu až do poslední takřka chvíle (článek z 10. srpna 1851); ale v zákonných cestách ve smyslu Vídeňského Denníku viděl ovšem něco jiného než myslil sám. I prohlašuje: »Lehko jest ovšem tomu mluviti o zákonných cestách, kdo sám ve své moci a libovůli má zákony a plete si z nich dle libosti karabáče i pouta na svobodu a právo: zkušenost celé historie nás učí, že na tom není možno vybojovati na zákonné cestě svobodu, nýbrž jen na revoluční.«**)

---

*) Podobnou úvahu čteme již 27. listop. 1848 v radikální Slovanské Lipě.

**) Probral jsem Havlíčkovo postavení k revoluci podrobně nejen pro závažnost otázky samé, nýbrž i proto, že v směru tom

i) Závěr.

Tímto prohlášením Havlíček ukončil řadu svých projevův o revoluci — otázce, kterou se zabýval už jako hoch, která v době největšího rozmachu politického stála v popředí, a která na konec za reakce byla zatlačena s denního pořádku podobně jako za absolutismu předbřeznového. Za počáteční a konečné tísně politické zdůrazňoval více dobrou stránku revoluce, v dobách rozmachu radikalismu zase kladl váhu na nebezpečnost její, zůstávaje tak »vtěleným oposičním principem« a stavě se vždy tak, aby panující jednostrannost pokud možná vyvažoval a tak působil

---

zavládl v posledních letech zmatek a mínění nesprávné, zaviněné Masarykovým názorem, že Havlíček byl »proti revoluci«. These ta, základ Masarykova spisu o Havlíčkovi, je v odporu jak s celou povahou a činností Havlíčkovou tak s jeho jednotlivými výroky, což z rozboru zde podaného vysvitlo doufám dokonale. O jaké důvody Masaryk opírá svou thesi, patrno z toho, že rukopisnou Havlíčkovy stati o revoluci **n e z n á**, z tištěných textů pak **v y n e c h á v á p r o j e v y, s v ě d č í c í p r o t i n ě m u.** Tak zejména, ač (na str. 178 II. vyd.) uvádí článek z 8. února 1851, vynechal z něho právě závěr, svrchu citovaný, kde Havlíček tvrdí, že revoluce bývá nejen **d o v o l e n o u**, nýbrž i **n u t n o u a j e d i n ě m o ž n o u** taktikou. O zákonném odboru Masaryk cituje (na str. 169—175) nikoli vlastní Havlíčkův článek z 10. srpna 1851, nýbrž sáhodlouhý passus z Welckerova článku o Hampdenovi, který **H a v l í č e k n e p s a l, b a a n i s á m n e p ř e l o ž i l** a který tedy, třeba že vyšel v Slovanu, nemůže v podrobnostech býti pokládán za charakteristický pro Havlíčka. V celém § 40. pak Masaryk cituje a zdůrazňuje jako »nejlepší [illegible] výklad« názorů Havlíčkových o revoluci článek »Političti idealisté« z Nár. Novin 16. a 17. května 1849; článek ten však (nehledě k tomu, že Masaryk opět z něho tendenčně vynechává nepohodlné výroky, jako že »pouze a jedině materiální potřeba revoluce činí«) **v ů b e c o d H a v l í č k a n e p o c h á z í, n ý b r ž j e p s á n T o m í č k e m** a je zřetelně znamenán šifrou K., nikoli H. B.

k taktice správné, vyhýbající se krajnostem. Ale nedal se ani svým temperamentem ani bouřlivými událostmi strhnouti k tomu, aby upustil od stanoviska, na kterém se ustálil ještě dříve nežli v mládí přestal své zápisky psát německy. Uznával oprávněnost revoluce, stejně jako Šafařík, když na slovanském sjezdě řekl »z otroctví není bez boje cesty k svobodě«; vždyť i Lev Thun ve svých »Úvahách« (1849) nemohl upříti, že »každá revoluce očistila život od některé vady«. Havlíček uznával dokonce, že proti libovůli despotické vůbec není možno vystoupit pouhou »zákonitou cestou«, t. j. formou a způsobem, který by ona jako zákonodárná moc uznala za dovolený, nýbrž tehdy že revoluce je nevyhnutelna. Věda však, že revoluce je prostředek bolestný a draze zaplacený, žádal, aby kromě nutnosti (pro praeterito) byla také nadějná (pro futuro). Těmi podmínkami vymkl se z úzkého okruhu přítomné nálady a povznášel se na stanovisko vyšší a širší, jemuž s důsledností vzácnou u politického žurnalisty, ba řídkou i u něho samého, zůstal věren od počátku až do konce. Chvilkové situace a nálady měnily formu i důraznost jeho projevův o této věci, ale nikdy nevyklouzlo mu z úst ani slovo, které by s jeho základním názorem na revoluci jako na podmínečně dovolený a nutný prostředek bylo v rozporu.

Tento taktický relativism, vyhýbající se absolutnímu rozhodnutí pro revoluci či proti ní, jest u Havlíčka pochopitelný a také správný.

Je pochopitelný při jeho revolučním temperamentu, který však rozumem byl zdržován; pochopitelný při jeho antipatii proti doktrinářství; a pochopitelný při jeho situaci jako vlivného žurnalisty r. 1848

a následujících let. Doporučovat revoluci nemohl, protože při slabosti národního hnutí českého a při moci a nenávisti živlů nepřátelských se bál, že by národ ochromila; doporučovat jí také nemohl proto, že prvé dvě, nejdůležitější revoluce r. 1848 se skončily dříve nežli mohl nebo (v březnu) směl se pro ně vyslovit, revoluce pozdější pak pokládal za neprospěšné Čechům. Ale nikdy se proti revoluci jako takové nevyslovil.

Revoluci březnovou, které děkujeme za své politické osvobození, uměl ocenit; květnová se udála za jeho nepřítomnosti; v červnové bouři, ač nepatřil k straně nejvýstřednější, stál přece mezi povstalci; proti revoluci říjnové se vyslovil z ohledů národnostních, a proti májovému spiknutí proto, že je pokládal právem za dobrodružnou hříčku, politicky neblahou. Nestavěl se nikdy zásadně k revoluci ani příznivě ani nepříznivě. A právě tato jeho opatrnost, důslednost v základním stanovisku a reálnost v aplikaci jeho na určitou situaci jest nejstkvělejší stránkou politické jeho prozíravosti.

V přírodě i ve společnosti změny dějí se většinou volným, znenáhlým postupem; ale nikde nelze se vyhnout kritickým situacím, které se řeší jenom rozpoltěním gordického uzlu. Ani povrch zemský se neutvořil bez erupcí, ani ovzduší nevydrží bez bouří, ani člověk a jiný tvorové se nezrodí bez bolestného porodu, ani lidstvo nemůže být živo bez boje ve věčném míru. Při pravidelném postupu nahromadí se občas činitelé sami o sobě nepatrní, kteří v určité chvíli přivodí revoluci. Balvan skalní po leta i staletí vydrží, jsa vodou a vzduchem ohlodáván, a naráz se sřítí. A tak i v životě společenském, řekněme třeba státním, ur-

čitý systém trvá tak dlouho, až se vyžije, až vlastní zpuchřelostí i rozvojem dotyčné společnosti jeho tísnivá skořápka praskne a nastane nová epocha. Vývoj i krise jsou arci dlouhé, převrat sám krátký — tak krátký, že se může zdát nejen výjimkou, nýbrž i abnormalitou — ale jest, jak Havlíček postřehl, naprosto nutný tam, kde klidný vývoj byl nějak znemožněn. Kde na příklad absolutní panovník sám jediný dává zákony a jediný je smí měnit, ale nečiní tak, nepřizpůsobuje jich potřebám doby a místa, kde tedy jediný činitel dle zákonův oprávněný k reformám nechce reformovat, tam nutné reformy půjdou přes jeho vůli a přes zákonné překážky, protože k vůli jeho odporu svět se přece nezastaví, — a to jest revoluce ve smysle právním i taktickém.

Civilisace ovšem vede k tomu, že snažíme se revoluce vůbec znemožňovat, protože jsou riskantní; je to princip pojišťovací, který účinkuje stejně při ochranném ventilu parního stroje, kde odstraňuje sám výbuch, jako při hromosvodu, kde maří aspoň zlé účinky blesku vůbec, a jako při pojištění úrazovém, nemocenském a životním, kde nahražuje pouze hospodářskou škodu peněžitým ekvivalentem. Člověk se pokouší znemožnit revoluce i v přírodě, n. př. regulací řek a bystřin, i v společnosti samé, n. př. mnohem hroznější a nákladnější regulací — ozbrojeným mírem jako zárukou proti evropské válce. Ale princip ten se nikdy nestal a nestane všeobecným. Vedle poměrně klidného vývoje Anglie v posledních dvou stoletích vidíme ve Francii i jinde řadu revolucí. Ani Anglie se bez menších i větších revolucí neobešla, a v Evropě samé podnes vidíme revoluce nekrvavé (Norsko) vedle krvavých (Srbsko, Rumunsko), a ještě

r. 1905 tekla v Praze česká krev pro politickou reformu.

Úplný zánik revolucí politických je stejně nedostižným ideálem jako uhasnutí sopek anebo konec úderů blesku. Politik se jich nemůže zříkati, sice by zítra mohl jimi být nebezpečně překvapen. Kde je postaráno o zákonný pokrok, tam nenastanou, ale kde k nejzřetelnějším, nejpřirozenějším a nejpalčivějším potřebám lidu a národa držitelé moci jsou hluši, nelze se jim vyhnouti. Vůbec zavržitelny jsou jenom vzpoury hazardní, vyprovokované nezodpovědnou demagogii a ukvapenou nervositou.

To Havlíček pochopil a proto nikdy, ani v sebe větší rozhořčenosti na své radikální odpůrce nedal se strhnouti k paušálnímu zatracování revoluce. Tato prozíravá sebekázeň jej šlechtí tím více, čím prudšího byl temperamentu a čím náchylnější k polemikám. A tak zanechal nám ve svých výrocích o revoluci netoliko správné stanovisko a nejen doklad statečnosti vůči reakci, nýbrž i příklad pevné samostatnosti a povýšenosti nad klikaté proudy denní politiky bouřlivých let.

2. Havlíček a právo.

V bezprostředním vztahu k názorům o revoluci jest Havlíčkovo stanovisko právní. Revoluce je činem vymykajícím se právu, a kdo ji připouští, připouští porušení práva. Havlíček ve článku ze 16. března 1849 (Nár. Nov.) shora citovaném, přímo řekl, že »se suchým právem nedojdeme na revoluční půdě daleko«. Kromě toho pak, že uznával nedostatečnost práva v jednotlivých případech, uznával i jeho nedostateč-

nost politickou vůbec, ovšem až v poslední době své činnosti. Stupeň platnosti národnosti a řeči »rovná se vždy síle a nikdy nezávisí od pouhého práva.« (Slovan 22. listopadu 1850). Podobně se vyslovoval i jindy (n. př. v Nár. N. 8. ledna 1850). Bylo by zajímavo z projevů takových odvozovat analogie o tom, jak asi smýšlel o právu v otázce státoprávní*). Avšak ani otázka praktického dosahu státního práva ani státoprávní kontinuity ještě se tehdy vůbec nevyskytla; mimo to Havlíček nebyl vzdělán právnicky, nýbrž belletristicky. A tak bychom dohady takovými nevytěžili nic spolehlivého ani věcně závažného.

Bystrost Havlíčkova pozorování společenského však patrna je z toho, jak postřehl význam práva, tkvící v úpravě společenských poměrů k pravidelnosti, stálosti. Několikráte si stěžoval na to, že nestálost poměrů v r. 1848 a násl. jen podrývá politickou svobodu, protože neznalci stotožňují dočasnou rozháranost přechodní doby se samou svobodou a ústavností; proto bezprostředně před katastrofou 7. března 1849 volal po rychlém dodělání ústavy, »abychom měli něco jistého, něco neodvolatelného, dříve než nebezpečí pomine.« (N. N. 3. března 1849). To byl také jeden z důvodů, pro které proti čtvrté revoluci, říjnové, obrátil se ostře; »ustavičné bouřky« se zhnusí, psal v Nár. N. 9. listopadu 1848. A v rukopisech (musejních) zanechal nedokončený článek Svoboda a právo, kde míní: »Jedna z největších chyb celého počínání rakouských národů r. 1848 jest dle mého

*) O „právu přirozeném“ Havlíček se téměř nezmiňoval, užívaje důvodů vhodnějších pro politickou akci. Ostatně pojmu práva přirozeného bylo tehdy tak zneužíváno, že stavové prohlašovali i právo propinační za právo přirozené! (Springer).

mínění ta, že se zanedbalo pro bažení po svobodě založiti pevné právo«.

Uznával tedy význam pevného práva stejně jako potřebu, jeho pouta zpřetrhat, je-li doba revoluční. Obojí názor současně formuloval v Slovanu 6. července 1850: »Často musí násilí k právu dopomáhati, často zase ruší násilí práva«. I zde tedy vyhýbá se apriornímu úsudku o taktice a řídí se dle okolností konkretního případu. A klade důraz na celek sil společenských, které samy o sobě jsou sláby. Napsal o tom stkvostný aforism: »Bláhovec, kdo se opírá na svém právu, nemaje moci k provedení jeho. Bláhovec ale také, kdo si zakládá na své moci, přijde jiná, větší moc a vezme mu jeho moc i s právem« (Slovan 14. srpna 1850).

3. O hmotném násilí.

A stejně chová se i v otázce rovněž již v úvaze dosavadní nadhozené, totiž v otázce o přípustnosti hmotného násilí a zabití. Viděli jsme, že hmotný boj proti Vocelovi přímo hájil, jindy aspoň připouštěl. Schvaloval popravu frankfurtského demagoga Roberta Bluma po revoluci ve Vídni (Nár. N. 14. listop. 1848, podobně i v Slovanu 15. ledna 1851), jen mládež po jeho soudě má být podobného trestu sproštěna. Volno mu při tom ovšem příliš asi nebylo, nehájil trestů takových všeobecně, nýbrž viděl v nich nutný následek prohrané sázky, při které hráč už předem věděl, že jde o život, a tedy jej předem riskoval. Mimo to však Havlíček viděl v trestu smrti případnou odvetu oko za oko: »Kdo své smýšlení vnucovati chce jiným guillotinou, tomu guillotina také patří.« Ale to

platí jen o hlavních původcích, »svedení zasluhují více lásky než pomsty!«

Všeobecně Havlíček viděl v člověku spojeny vlastnosti »duševní i zvířecí« a z toho vyvozoval jako důsledek i boje obojího druhu (Slovan 6. července 1850). Poukazoval i na to, že v každém činu vlastně jest účastna hmota i duch. »Meč není bez theorie nic než kus železa«. (Slovan 4. prosince 1850). A tak i zde zračí se jeho pronikavý duch a snaha po spojení krajností v jeden případný celek. Duch i tělo, láska i pomsta — Havlíček nezavrhuje nic, ale hledí všeho využít k dobrému. V tomto dobrém smysle účel mu světí prostředky, jak naznačil už v seminární své zpovědi krásným paradoxem »ať pro lásku nelaskavým se stane.«

4. Všeobecná taktika politická.

a) Rozpory stran roku 1848.

To patrno i v jeho politické taktice, jejíž speciální případ, totiž revoluci, právě jsme probrali. Všeobecné rozdíly taktické jdou od největší zdlouhavosti postupně až k převratu. Revoluce je převrat podstatný, radikální; i jinak radikalism usiluje vůbec o převraty, skoky ve vývoji. Odpůrci radikalismu chtějí postupovat krok za krokem neohlížejíce se, zdali situace není již nabita elektřinou a bouře nutna; radikálové naopak vyvolávají a předpovídají bouře stále, i tehdy, když věci vyžadují klidný postup. Obojí ovšem usilují o pokrok a jsou tak zásadním opakem směru konservativního.

Postavení Havlíčkovo k revoluci a radikalismu nesmí býti ztotožňováno. Z důvodů národnostních

i jiných dívali se na současné revoluce i on i radikálové trochu jinak nežli se stanoviska ryze taktického. Ve vzájemném postavení Havlíčkově, resp. národně liberální strany a strany radikální pak mimo taktickou různost působily i motivy osobní. Proto postřehneme mezi obojím jisté rozdíly, zvláště časové.

Havlíček sám byl od jinošství pln ráznosti, a jak se v Rusku chystal, přispěl po návratu do Prahy velice k urychlení tempa národního uvědomění a politického probuzení. Po prohlášení konstituce vyzýval k činům radikalním (n. př. k okamžitému přemalování firem na české, vyhnání Breiera), nechtěl se spokojit »nečestným podílem« (N. N. 5. dubna 1848) pro národ svůj. V znamenité schůzi konviktské 29. dubna sice napomínal Čechy k mírnosti, ale noviny německé právem viděly rozdíl mezi ní a mezi tím, jak psaly Národní Noviny. Vyjímaje tuto episodu Havlíček byl neustále v nejlepší svornosti s ostatními českými politiky, ačkoli n. př. v otázce zřízení zemského sněmu a volebního řádu pro něj se střetl i s Palackým. Ovšem za dob, kdy i Němci se chvílemi s Čechy shodovali, bylo přirozeno radostné opojení z něhož jen pomalu všichni se vybavovali a počali různit.

Svrchu poukázáno, jak dlouho Havlíček postupoval svorně s jinými, zvláště mladšími. Roztržka byla by asi nenadešla ani potom, kdyby Havlíček nebyl odejel jako poslanec do Vídně. Redakce za jeho nepřítomnosti postradala živého, energického tónu, a noviny samy počaly se tím znatelněji různiti od radikálních; a Havlíček jako člen poslaneckého klubu ve Vídni nemohl ovšem vyhovovati dalekosáhlým snům demokratů, kteří dělali politiku jen v novinách.

První srážka nastala 14. srpna 1848. J. Slavomil (Vávra) vytkl Národním Novinám v P. Večerním Listě, že vynechaly v referátě řeči poslanců Herndla a Umlaufta, kteří mluvili pro zrušení roboty bez náhrady (Čechové byli pro náhradu); viděl v tom »nemilou náhodu« (stejně jizlivě jako Havlíček n. př. 7. července pro »bezbožnou náhodu« nesvolání sněmu se pouštěl do vlády), neopomíjeje ovšem pokárat »politické ohledání a nečinné uvažování nejmenovaných lidí, t. j. českých poslanců. Odpovědí Havlíčkovou vydanou 20. srpna (N. N.), kde výtky nedostatečné svobodomyslnosti jsou odmítnuty, a replikou Vávrovou a Liblinského v P. Več. L. 21. srpna věc usnula, aby za nedlouho byla obnovena.

Počátkem září spolek Slovanská Lípa se usnesl poslat německému poslanci Borroschovi děkovnou adresu za jeho vystoupení proti sankci. Pr. Več. List 10. září to sděluje a lituje, že Havlíček Borroschových zásluh neuznává. Za týden Slovanská Lípa sice si věc rozmyslela, protože Borrosch prý zklamal, ale hlavní orgán radikální tehdy už jasně se liší od postupu českých poslanců, kteří byli jadrem pravice. 10. září sděluje, že pravice pozbývá důvěry, levice německá jí nabývá, a ministerstvo že »se nedrží Slovanů, a že jim jen tak dalece pochlebuje, pokud myslí, že k svému udržení jich potřebuje«. Toť zřejmý opak Havlíčkova výkladu (v N. N. téhož dne), dle kterého mezi Čechy a ministerstvem Wessenberg-Doblhofovým vyvinulo se přátelství, když ministerstvo se odvrátilo od Frankfurtu a »káže rovnoprávnost a jednotu rakouských národů«. Proto prý pravice utvořila »ministeriální stranu« a to většinu. Havlíček končí: »Čeští deputovaní ale tak dlouho budou toto

ministerstvo nynější podporovati, pokud svým zásadám nynějším věrno zůstane, přesvědčeni jsouce, že pro nás Čechy není možné lepší ministerstvo, ovšem ale — horší«. Kdo píší, že ministerstvo tratí popularnost, »inu! píší mnoho, čemu sami nerozumějí«.

»Neomylné vyřknutí« Havlíčkovo přimělo Pr. Več. List, že v čele čísla z 13. září uvedli proti němu slova jeho kollegy, dra Ant. Springra (z Const. Blattu aus Böhmen) o situaci sněmu: »Jsou demokraté, ale neznají Rakousko, nechtějí uznat právo federace. Jsou federalisté, ale nerozumějí svobodě, obcují s mocí, která proto, že nechce svobodu, odvrhne při nejbližší příležitosti také federaci. Demokratických federalistů však je v řísském sněmě pořídku, v tisku netvoří ještě pevnou řadu a lid jim nerozumí. Oni také nemohou zvítězit, pokud jednostrannost sama sebe neotře, pokud tíže reakce zaslepencům pravdu před oči nepřivede«. V těchto slovech, která podnes nepozbyla časovosti, Springer důmyslně vystihl chybu tehdejší pravice a také dilemma, které politikům českým již tehdy činilo a podnes působí potíže největší: národnost resp. federace a svoboda resp. demokracie. Určitě předpovídá v nich i reakci, jakož i její následek, že totiž ona jediná dovede vyburcovat rakouské politiky z nečinnosti a škodlivé jednostrannosti. Výrok ten vrhá jasné světlo i na body, sporné mezi Havlíčkem a radikály, a body těmi je třeba postupně se zabývat. —

Pokud jde o postavení k politice českých poslanců, radikálové v září 1848 přes oposiční náběhy své ještě kolísali. V Praž. Večer. Listě z 23. září Vávra zrovna tak jako Havlíček se zastává Jelačice »plného šlechetnosti«, proti němuž se postavit bylo

by »zradou Slovanstva«, a dokonce schvaluje jednání většiny sněmovní z kritického dne 19. září, kdy maďarská deputace nebyla vůbec ani předpuštěna, jednání, které později radikálové ostře odsuzovali. Ale 30. září Pr. Več. List v prohlášení redakce a spolupracovníků staví se na program i taktiku radikální: »Věk náš jest věk činu — rozhodnosti . . . To není vrážení hlavou do zdi, ale není to zbabělost, nýbrž smělé vystoupení, jež neváží výhody na vážkách, ale umí obětovati něco pro blaho všechněch« . . . »Budeme nepřátele svobody, kteří nejsou k napravení, drtit a ne s nimi činit narovnání«, »nešetřit dlouholetých předsudků«. A v témž listě Sabina (»Vyznání nové víry« 3. října) podává tuto zvláštní nauku:

»Slibovali jste nám nebe po smrti, my ho chceme míti již na zemi«. Ač i po nás budou boje o svobodu, »na nás jest pevnější základy jí klásti . . . Děla jsou hlavní ochráncové naší politické víry. Když nepřítel svobody klade 24 liberní otázky, musí se mu dáti 36 liberní odpověď, sice neuvěří v pravdu naší víry . . . Věříme v božské povolání člověčenstva, neuznáváme však žádné bohy mezi sebou«. Současně radikalism došel nové podpory »Slovanskou Lípou«, která hned v prvém čísle zajela do »konservativních a archaeografických náhledů větší části našich spisovatelů«, čímž sice nebyl zasažen Havlíček, ale mnozí předáci jeho strany. Článkem Sabinovým »Radikální politika« ve Praž. Več. Listě 6. až 13. října dovršena byla zásadní roztržka v podstatě již před říjnovou revolucí vídeňskou*). Sabina psal: »Kdo není radika-

*) V tom spatřovat možno jistý doklad spontánnosti říjnové revoluce: nálada byla tak výbušná, že již před revolucí vznikaly spory i v Praze o touž věc.

listou, zdržuje pokrok, a kdo pokrok zdržuje, jest buď slabý neb hloupý aneb zlý«.

Ale přes to vše, jak ukázáno svrchu, zásadní roztržka nebyla hned provedena do důsledků.*) České stanovisko národnostní spojilo i radikály — třeba ne všechny — proti vídeňské revoluci, což ovšem nevadilo dalším polemikám, jako byly: v polovici října spor Kleinertův s Havlíčkem, počátkem listopadu srážka o Havlíčkův moravský článek (3—5 listopadu Nár. N.) Při srážce této bylo vidět jistý rozdíl i v názorech jejich na Vídeň. Radikálové přece jen Windiscngrätzovi nevěřili a přáli Vídni, aby ho brzy byla prosta, Havlíček naopak pokládal vídeňskou persekuci za prospěšnou Čechům.

Tehdejší rozdíl obou odstínů je zřejmý z Havlíčkova důsledného stanoviska prospěchového, opatrně odvažujícího obět a výhody, které z ní kynou, a ze Sabinovy citované proklamace pro bezohlednou obětavost. Havlíček z důvodů taktických stavěl se proti radikálům ve mnohém, v čem věcně s nimi souhlasil. Tak při sporu o císařovo sankce právo psal 22. října, že radikálně demokratické zásady »jsou dobré a pravé, avsak jsou v našich okolnostech nepraktické . . Není nikdy dobře filosofovati do povětří". Jaký to rozdíl proti Vávrovu článku v Slovanské Lípě 23. listopadu 1848, bez rozmyslu hlásajícímu bourání — »věk náš je výhradně bourající, destruktivní!« Konkretně provádět politiku takovou ovšem bylo nesnadno.

**) V článku „radikální politika" Sabina ostatně co chvíli vpadal do tónu Havlíčkovského: »Radikalismus nešetří žádného, kdo není zřejmě poctivým. Rozum jest nejpevnější základ radikální politiky, poněvadž jen to vskutku rozumné jest, co přímo vede koučelu dobrému, někdy prudkost, někdy zdrženlivost, jak toho věc sama požaduje« atd.

Avšak ani v ohledu tomto nebyly oba odstíny důsledny. Jednak, jak už připomenuto, také radikálové nabádali tu a tam k opatrnosti a zdrželivosti, a jejich nedůvěra k vládě byla oprávněna, jak postup událostí později ukázal, jednak Havlíček zase přese svou snahu o reálnost vpadal do utopií, čehož klassickým dokladem jest jeho důvěra, že král »na dobrou službu nikdy nezapomene« (Nár. N. 21. října) a naivní nadšenost nad »praktickým smyslem« Hanákův i nad tím jak na sněmě moravském »města šlechtu a šlechta města naháněly rolníkům na ránu, a tito jak na čekání stáli a dobře trefovali!« (N. N. 3.—5. listopadu). Jak se to rozehřál na rozdíl od květnového prohlášení, že do deseti let Morava sama se neuvědomí! a jak brzy se ukázala celá nicota moravského sněmu, který propadl reakci stejně jako říšský!

A tak jako při revoluci stejně ani při ostatních taktických otázkách mezi Havlíčkem a radikály nebyl rozdíl absolutní; zásady taktické je lišily příkře, denní praxe však je sbližovala, jako zase naopak jejich vhodný program politický nezabránil prudké jejich rozluce.

b) Srážky r. 1849.

Počátkem r. 1849 pokračovalo se ve větších rozměrech. Radikálové brzy doporučovali »chladnou rozvahu« (P. Več. L. 20. února) a nesmírně chválili Palackého i české poslance (Noviny Slovanské Lípy 2.—6. ledna, 27. února), brzy druhé straně spílali nedovařených nedouků a politických slepců. (Sabina v Nov. Slov. Lípy 10. ledna a 25. února.) Havlíček zase Sabinovi upíral politický charakter (N. N. 21. ledna 1849) ovšem ne zcela neprávem, o sněmu mínil brzy,

že »sněm aneb ministerstvo padnouti musí« (N. N. 9. ledna 1849), brzy naopak, že »není žádného pomyšlení, že by ministerstvo mohlo rozpustiti sněm« (»N. N. 18. února 1849 — před samým rozpuštěním!) A tak zoufalá nejistota doby zrcadlila se i v žurnalistice.

V polemikách se pokračovalo také. Koncem ledna Havlíček pokáral Noviny Slovanské Lípy za překlad fantastické revoluční brožury Bakuninovy, Sabina jako redaktor se hájil názorem, že přes nesouhlas s Bakuninem je možno jeho mínění vyslechnout a ocenit. »Bakunin věru tak málo nás zaujal svou politikou jako p. Havlíček, když z Vídně utekl.« »Rakouský stát jest nyní dosti silný a nepotřebuje se báti článku Bakuninova«.

I po rozpuštění sněmu kroměřížského rozkol pokračoval. Ještě těsně před ním Havlíček (N. N. 3. března) se definitivně zřekl studentské politiky, která r. 1848 ve Vídni nabyla rozhodného vlivu*) tak, že pro studenty bylo žádáno za výsady volební a vojenské bez ohledu na to, že směr doby mířil proti privilegiím vůbec. Spatřováno bylo v nich nejživěji vtělené vědomí svobody a ústavnosti a v ohnivé době ohnivá mládež byla svrchovaně oblíbena. Studenti pražští v protivě ve většině politiků českých netajili se sympatiemi k revoluci květnové (sr. provolání, otištěné v Nár. Novinách 6. srpna 1848) i říjnové. To Havlíčka přimělo k pokarání (Nár. N. 13. října 1848), kde studentstvo dokonce varoval před »zrádou« a sympatiemi s vídeňskými Frankfurtisty. 3. března 1849 pak Havlíček ostře se obrátil proti adrese pražských studentů poslanci Šuselkovi a ukazoval, kam

*) Springer: Geschichte Österreichs II., str. 182, 246.

studentská politika dovedla Vídeň. Několik dní před tím (25. února v Nov. Slov. Lípy) poukazoval zase Sabina, kam to přivedli naši politikové, prohlašující se za praktické, a 7. března odpovídali tam ostře Kleinert a Sladkovský Havlíčkovi v témže smyslu. A zatím co noviny si vyčítaly navzájem vinu za mrtvý bod politický, chystal se převrat ze 7. března 1849. —

Krok ten Havlíčka úplně vyléčil z poslední důvěřivosti vůči vládě a přiměl k tak ostrému boji proti ní, že skoro hned byl pohnán před porotní soud. Tam stkvěle zvítězil, obrana jeho před soudem byla chválena i od radikálův, a v oposičnosti se mu již nadále nevyrovnal nikdo. »Kdyby se byl tehda Havlíček i s ostatní pravicí méně horlivě o rozmnožen politického kvašení staral, nebyl by snad brzo naí to potřeboval, proti levici známým způsobem si počínati«, praví Rittersberg.*) Jest možno, že vystupování Havlíčkovo dodalo tehdy i radikálním »spiklencům« ještě více kuráže, ale vlastní původ sporů Havlíčkových s radikály byl starší, jak jsme viděli. Havlíček ostatně spor přenesl znovu i do Slovanské Lípy, kde po návratu svém ze sněmovny v prosinci 1848 počal čeliti straně radikální**) Její vystupování se mu nezamlouvalo ani po 7. březnu 1848. Nebylo mu sympatické ani volání »sláva Košutovi« ani sympatičtější výroky o Frankfurtu (Pr. Več. List 6. dubna 1849). Na konec podařilo se mu, že Sabina byl zba-

---

*) Kapesní slovníček novinářský a konversační I. str. 603.

**) Frič, Paměti IV. 139.

ven redakce Novin Slovanské Lípy*). Noviny ty pak následkem nového tiskového zákona zanikly koncem dubna; Havlíček usiloval i o to, aby Slovanská Lípa přestala býti spolkem politickým. Když tento návrh jeho 26. března propadl, Havlíček ze spolku vystoupil a oznámil to v Nár. Novinách. Pro tuto věc pak vnitřní neshody Slovanské Lípy propukly na veřejnost, ale nikdy nebyly vysvětleny úplně. Havlíček i radikálové byli si vědomi, že svoboda politická jest omezena, ale ne zničena, a že nastala ještě větší potřeba lid politicky uvědomovat a vůbec vzdělávat. Neshodovali se však v názoru na minulost a neustávali v rekriminacích,**) neshodovali se také v názoru na konkretní provádění úkolů shora vytčených. Sabina myslil, že

---

*) Pro zajímavost i neznámost věci budiž uveden počet odběratelů jednotlivých časopisů pražských bezprostředně po kroměřížském převratu. Ten počet zrcadlí politickou váhu rozličných směrů. Poštou bylo tehdy rozesíláno:

Constit. Blattu	2373	ex.
Nár. Novin	1781	„
Bohemie	1405	„
Prager Zeitungu (vládní)	1399	„
Novin Slovanské Lípy	615	„
P. Večerního Listu	565	„
Občanských Novin	197	„

Dle toho Národní Noviny, ač byly dražší, měly tehdy více odběratelů nežli všechny tři radikální organy dohromady. Ovšem nejsou v tento počet (čerpáno z Havlíčkova sdělení v Nár. Novinách 31. března 1849) zahrnuta čísla rozprodávaná v Praze, kterými poměr se asi vyrovnal spíše na prospěch radikálního tisku. Také lze předpokládati, že koncem r. 1848 radikální tisk měl odběratelů více nežli v březnu 1849.

**) Sabina 9. dubna ve Več. Listu stranu liberální přirovnával ke kališníkům, kteří porazili demokracii u Lipan, a pronesl názor tehdy zajímavý, že bez Lipan by nebylo Bílé Hory.

právě teď není čas, aby politické spolky se rozešly, Havlíček si v dané situaci sliboval víc od spolků nepolitických. Pak ovšem se rozešli důkladně v názoru na májové spiknutí. Po jeho zmaru drobné polemiky se objevovaly tu i tam, až radikálové umlkli a Havlíček, zůstav sám na bojišti, jen tu a tam si na ně vzpomněl zmínkami, které ovšem zůstaly bez odpovědi, kdežto tím více se rozmohly polemiky Národních Novin s listy vládními.

c) Poměr Havlíčkův k radikálům v celku.

Rozdíl mezi Havlíčkem a radikály*) byl tedy v podstatě dvojí.: taktický a situační.

---

*) Od něho třeba lišit, ačkoli v praxi často se projevoval zároveň s ním, osobní poměr Havlíčkův k vůdci radikálů Sabinovi. Poměr ten tkvěl v rozdílnosti povah.

Karel Sabina byl těkavý, citový člověk, vždy naladěný ke vzpouře.

»Jak se oblak větrem shání,
tak i duch můj světem bloudí,
nezná domov, nezná stání.
K budoucnosti nezalétá,
jarmo zvyku neuznává,
mlhou k nebi se vypíná,
k zemi bouří co lavina«,

leč »vidinu nedosáhne« — napsal již za absolutismu r. 1841 ve svých Básnich, a r. 1848 to začal i provádět. Ale chyběla mu kázeň i schopnost morální:

»Chci-li však vytknouti
spatřené vidiny:
lze mi jen podati
ozvěny a stíny«.

A tento nedostatek praktického konkretního výrazu byl i z hlavních vad jeho působnosti žurnalistické. Sabina neovládal dokonale jazyk ani let své myšlenky, a tak upadal často v chaos, který vadí i jeho krásnému spisu »Duchovní kommunismus« (1861).

V t a k t i c e radikálové soudili, že je potřeba chtíti mnoho, abychom dosáhli vůbec něčeho, a že je třeba postupovat co nejrychleji, pokud ještě trvá ovzduší revoluční. Havlíček naopak, ač zásadně chtěl také mnoho, počítal předem s překážkami a mínil, že požadavky příliš přepjatými politikové čeští by se zdiskreditovali a síly své přecenili. (Nár. N. 30. srpna 1848). Na obojí toto mínění působily arci vlivy cizí: na radikály zejména vliv žurnalistiky německé a lidé jako Bakunin, na Havlíčka vedení strany Palackého a Riegrovy.

Rozdíl taktický vězel však i v ekonomii prostředků. Havlíček ačkoli sám byl bojovný a mínil, že »svět jest ustavičný boj« (Nár. N. 23. září 1848), nemiloval boje hazardního a někdy doporučoval i taktiku ob-

---

V společenském životě byl pravý bohém: dobrosrdečně užil s přáteli pěkné chvíle, měl-li peníze, a když je utratil, třel bídu. Tak jeho nehospodárnost i krušné poměry tehdejší jej dohnaly na konec do služeb policie, kde ovšem pravděpodobně příliš neškodil českému hnutí.

Podobiznu svou podal v proletářském vůdci Jírovi v libretu B. Smetanových Braniborů v Čechách, a své ušlechtilé, naivní sny demokratické i trpkou obžalobu osudu a zneuznávaní vložil v jeho ústa současně s proklamacemi vlasteneckými.

Těmito vlastnostmi byl ovšem pravým opakem koncisního, k racionalismu náchylného, duševně i hospodářsky ukázněného Havlíčka, i pochopíme jejich instinktivní odpor vzájemný, nehledě ani n. př. k poměru jich vůči Palackému, k Havlíčkovým pochybnostem o Sabinově poctivosti atd.

A přece odpůrci tito měli také mnoho společného. Sabinův »Duchovní kommunismus« tone v stejné národně vychovatelské náruživosti jako články Havlíčkovy; a stěží bychom našli dva protějšky tak roztomile charakterisované, lidové, české a srdečně veselé jako jsou Havlíčkův Král Lávra a Sabinův text Prodané nevěsty.

chodní »z ručky do ručky a nic na ouvěrek« (Nár. N. 12. dubna 1849). Radikálové naopak někdy byli náchylni obětovat velice mnoho, protože byli přesvědčeni, že je to nutnost doby.

Na tyto rozdíly taktické měly vliv úsudky stran o situaci. Bod ten jest z nejslabších v tehdejší politice všech stran. První politické vystoupení po tak dlouhé passivnosti, a nad to ještě doba plná revolucí dávaly veškeré tehdejší politice vlád i lidu ráz kolísavý, zmatený. Každý se protloukal den ze dne jak mohl, a jedině kovaní zpátečníci a sedmašedesátníci byli v této době důsledni.

Není tedy divu, že jak již Tůma správně vytýká, naše politická koncepce byla od počátku idylicky naivní a pochybená. Prvním politickým dělítkem byl Frankfurt, jenž rozdělil Čechy a velkou části Němců v odpůrce. Čechové frankfurtskou otázku rozhodně přecenili: ale nikdo nemohl předem vědět, jak uboze parlament frankfurtský skončí a že tedy není tak nebezpečný, jak se zdálo na prvý pohled. Též obava před praejudiciem, které by vstupem Palackého do parlamentu franfurtského mohlo vzniknout, je postavila proti Frankfurtu. Že Palacký hnal odpor proti Frankfurtu tak daleko, až k vůli němu nepřijal nabízené ministerství, byla ovšem chyba, avšak omluvitelná.

Stejně pochopitelna byla důvěřivost poslanců českých vůči ministerstvu Wessenberg. Dobblhoffovu.*)

*) Hlavním jejím zástupcem byl Palacký, který byl tak špatný znalec povah, že pokládal všecky lidi za poctivé. F. L. Rieger sdělil o něm (v Hlase Národa 11. května 1885), že nevěřil ani, když bylo tvrzeno o někom jiném, že je lhář.

Havlíček správně tušil, že po tomto ministerstvu přijde vláda horší; ale přes to chyboval s Palackým a ostatními, když věřil v liberálnost a národní spravedlnost tohoto ministerstva. Přes rozpory, jaké byly již mezi počátečními ústupky povolenými Čechům a mezi ústavou říšskou, nikdo tehdy nepostřehl, že každá vláda hledí jenom nějak si pomoci a každému žadateli něco přislíbit, aby na chvíli všecko ukonejšila, získala čas a přečkala tak bouřlivou dobu, což se jí také podařilo. Proti federalistické většině sněmu říšského nemohla ovšem vystupovat, ale po vídeňské revoluci a bitvě u Kápolny první sebevědomý čin její ukázal, kam míří: k vyhlazení všeho, cokoli jen ze stop revoluční doby vyhladit se dalo, slovem k reakci. Poslanci čeští pak chybili také tím, že německou levici zprvu zbytečně dráždili a vládu nedovedli k sobě připoutat. Tak sami přišli o popularitu u radikálnějších vrstev, ale reakci nezabránili. Úsudek Rittersbergův (Noviny Slovanské Lípy 2.—6. ledna 1849), že Čechové říjnovým odchodem z Vídně zachránili říšský sněm, který jinak asi byl by býval rozpuštěn, není nepravděpodobný; ale i tak rozpuštění bylo jen o pět měsíců odloženo. Také bylo chybou, že Čechové i tehdy, podruhé, odmítli nabízenou účast ve vládě, ačkoli by se v ministerstvu asi sotva byli shodli s Němci. Svou obojetností pak při jednání o článku ústavy, že »všechna moc pochází z lidu,« si dodali.

Ale radikální kritikové jejich nebyli lepší. Vycítili dříve neupřímnost vládní svobodomyslnosti; ale kromě výstrah v blížící se reakci nedovedli dát poslancům konkretní pokyny, jak si mají počínat. Teprve po říjnové revoluci Pražský Večerní List (12. a 13. října) vykládal podivný plán, že jakmile vláda jala se

podporovat Jelačice, Čechové měli jít do oposice. Mohli si tím prý naklonit Maďary a vídeňskou demokracii, Slovanům tím pak uškodit nemohli, protože dynastické stanovisko vlády by jí beztoho bylo nedovolilo škodit jim! To by ovšem byla bývala taktika dobrodružná. Kdyby Čechové byli trochu taktněji a taktičtěji užívali svého postavení ve většině, bylo by to pomohlo více. Také divně vypadala rada P. V. Listu, vzpomeneme-li, jak si liboval 26. srpna, že »Slovanstvo bije svatě Maďary.«

Tím méně pak radikálové vystihli náladu chvíle. Vytýkali sice straně poslanců ne neprávem, že doba revoluční je doba činu a ne mluvení a uvažování, ale jednak nikdy se nevyznali v skutečných »činech«, jednak nezpozorovali, že revoluční kvašení již se uklidnilo, a bouřili nadarmo.

d) Hlasy o reakci.

V ničem nezrcadlí se politické tápání za ranních mlh tehdejších lépe nežli v osudu slova »reakce« v ústech obou stran. Reakce, návrat k absolutismu, děsil všecky slušnější lidi, i není divu, že hrozivému slovu tomu byla věnována pozornost mimořádná. Nuže, stručný chronologický přehled této pozornosti jest:

Když revoluce poprvé byla poražena na pražských barikádách a proskakovaly pověsti o nastávající reakci, Windischgrätz prohlásil vídeňské deputaci: »Na reakci není pomyšlení. Jako jsem byl dříve věrný sluha absolutního císaře, tak dovedu nyní ústavu od císaře udělenou zachovati.« V duchu těchto slov, jejichž pravdivost pozdější obnova absolutismu křiklavě osvětlila, konejšily obavy o reakci i Thumovy

Pražské Noviny; Havlíček jim odpověděl řízně v Nár. Novinách 7. července: »Těžko jest dokázati, že je léto, když jsou řeky zamrzlé!«

Ve Vídni nabyl však mínění jiného. Také radikálové chvílemi věřili. V Pr. Več. Listě Vávra psal 23. září: »Na vítězství reakce my nevěříme.« Když 13. října Chocholoušek v Prager Abendblattu napsal článek »Reaktion!«, Havlíček v Nár. N. 15. října ostře zavrhoval toto »křičení« a tvrdil, že reakce není. 3. listopadu v Pr. Več. Listě Sabina psal: »My se o svobodu nebojíme!«, nazejtří hned tvrdilo se tam, že »Reakce je« a že vládne kamarila. 19. listopadu tam že Sabina odsuzuje hlasy, že »demokracie je zabitá«, 2. prosince kolísá, ale věří, že »demokracie se uspat ani zabít nedá«. 21. ledna 1849 Havlíček v Nár. N. opět se obrací proti strašení »reakce«, 28. ledna píše: »My se o svobodu nebojíme« (snad je to úmyslná narážka na totožný výrok Sabinův z 3. listopadu 1848). 14. února Sabina spílá vládě v Pr. Več. L. pro její r e a k c i, která prý poroste a Slovany ošidí, Havlíček 18. února odsuzuje takové »politické klepy« — až 8. března Pražský Večerní List postavil věty »Není žádné reakce! Rieger a jiní poslancové« jako posměšné motto před zprávu o rozpuštění sněmu.

e) Ú s u d e k o t e h d e j š í t a k t i c e.

Havlíček byl, jak patrno, důslednější, ale důsledný — v omylu. Při nezkušenosti našich lidí, tehdy politických nováčků, nelze se tomu diviti, tím méně to vytýkati s přepjatou přísností. Víra v cizí poctivost není hanbou tomu, kdo ji chová, nýbrž tomu, kdo ji zklame. Ovšem to platí jen po stránce mravní: po stránce politické omyl sebe poctivější může být osudný.

Přihodil se českým politikům v r. 1848 a následujících letech omyl takový? Stalo se vůbec něco, čím bylo by ospravedlněno podobné hořekování, v jaké po letech Palacký propuká v Radhostu? Zde úsudek je přeobtížný a musí býti skromný. Já myslím, že osudný takový omyl ani skutek se nevyskytl. Ať r. 1848 Čechové, Němci, Rusíni, Poláci, Maďaři, Jihoslované, Vlachové se chovali sebe rozličněji, všichni došli k stejným koncům, totiž k dočasné obnově absolutismu, zlepšeného organisací úřadův a hlavně zrušením roboty. Zůstala však národnostní hegemonie německá a maďarská, italský separatism i jistá privilegovanost polská a chorvatská (zvláště po r. 1860) a zůstal i absolutism, třeba že po r. 1860 se zahalil v konstituční roucho.

Lidové a národní vymoženosti r. 1848 se v té podobě udržet nemohly. Uznával to vlastně i říšský sněm, který, sám jsa jednokomorní, usnesl se na zřízení sněmu dvoukomorního*), a tedy sám polevil v prvotním radikalismu, aniž veřejnost se proti tomu bouřila. A jaké trvání mohly míti reformy zřízení církevního, zrušení šlechty i jiné převratné kroky tehdejší, když ještě ani za půl století od oné doby jme k nim nedošli? Byly předčasny a musily padnouti. Mnozí to cítili a nebyli popuzeni ani tak samým rozpuštěním sněmu, jako nedůstojným a násilným způsobem, jímž bylo provedeno**).

Postupující reakce pohltila ovšem ústavu celou, nikoli jen předčasná radikální ustanovení. Ale příčinou toho byly hlavně události zahraničné, které hojným

*) B. Rieger, Náš ústavní vývoj od r. 1848 (Osvěta 1898, str. 199.)

**) Sr. Helfertovo sdělení o Fügnerovi (Osvěta 1897, str. 587).

a vlivným zpátečníkům rakouským dodaly zmužilosti ke krokům stejně podlým a věrolomným jako šíleně nerozvážným. Pozůstalý vliv starého systému i mnohých osob jeho a současné podobné snahy států druhých, v neposlední řadě pak blízkost samodržaví Ruského — to byly ženoucí síly reakce, která teprve bankrotem vlastním byla zničena. Vlastní zpuchřelostí se řítil starý systém v březnu 1848, vlastní setrvačností urval po prvním nárazu ještě několik let pro sebe, a na konec padl na vždy vlastní hnilobou. Síly, které se postavily proti němu, byly mladé, začátečnické; a jako nebyly to ony, které daly prvý popud k pádu Metternichovu, rovně nelze jim přese všecka jejich pochybení bouřlivých let klást za vinu reakci ani všem dohromady; dokonce už toho nezaslouží jednotlivé strany.

Proto chyboval Palacký a chyboval i Havlíček i jiní, kdykoli z nezdaru hnutí revolučních vinili radikály*), stejně jako Picek (Politické zlomky o Čechách 1850, str. 51), když vytýkal zase Havlíčkovi, že že svou prudkostí po březnu 1848 tou měrou národu uškodil, jakou mu před tím prospěl. Vytýkal mu, že pase po mučednictví, bije do úřednictva a kněžstva, dráždí vládu, přivádí se zbytečně do pokut a tak dále. Tak od polovice 1849 Havlíčkovi samému bylo mírnou stranou vytýkáno to, co dřív on vytýkal radikálům: že chce hlavou prorazit zeď. A radikálové sami uznávali zejména po Havlíčkově smrti, že jednal tehdy tak radikálně jako nikdo druhý, čehož ostatně

*) Ke cti Havlíčkově dlužno uvésti, že v ohledu tom se držel v mezích taktních, jakkoli za doby reakce bylo by mu bývalo možno útočit na bývalé své radikální odpůrce neomezeně prudce.

byl si — v Brixenské své korespondenci — sám dobře vědom. Síla jeho radikalismu nevězela v přepjatých požadavcích, nýbrž v ostrosti dialektiky a vtipu, kterou dovedl stíhat odpůrce, a ve vytrvalosti. Radikálové byli ohniví a odvážní, dokud cítili pod sebou revoluční půdu a dokud jich bylo hodně; Havlíček vystupoval nejostřeji právě tehdy, když osaměl v trapné zamlklosti reakčního soumraku, a právě v tom ohledu, který mu nejvíce byl zazlíván: v boji proti hierarchii. Radikálové šli s dobou, dali se jí vésti; Havlíček šel proti době — jak proti přepjatostem roku 1848, tak proti zakřiknutí bázlivosti let následujících.

f) Ocenění taktiky Havlíčkovy za reakce.

Zbývá otázka: jaký význam politický a mravní má Havlíčkova činnost za této doby? Dnešním pozorovatelům připadá jako programová, přímočarná cesta od počátku až do násilného přetnutí žit »Slovana« v srpnu 1851. Havlíček sám však (18. června 1851) zevrubně vyložil čtenářům, že »Slovana« zamýšlel vydávat jen jako »provisorium« až do svolání sněmu, které očekával na podzim r. 1850, arci marně. Šlo mu o to, aby v době volební vycházel neodvislý, svobodomyslný český časopis. Že by to provisorium se mohlo protáhnouti přes rok, nepřišlo mu prý ani na mysl. Ale provisorium se protahovalo do nekonečna, až Havlíček sám jal se dělat vtipy na »prozatímní« zákony tehdy vydávané a začal nahlížet marnost úsilí svého. »Budeme dále ještě kouleti tu konstituční Sisyfovu skálu«, psal 8. ledna 1851, ač »zásoba naší vytrvalosti očividně se tratí«. Soumrak houstnul, Havlíček slevoval, byl ochoten v reakční době té odstaviti federalism i »deklamace« o dalekosáhlých otázkách,

omezit se na palčivé potřeby a pečovat o utvrzení moci sněmu říšského, když nemáme český. (Slovan 15. ledna 1851.) Ani spojení se šlechtou »liberální« »pod jistými výjimkami« nezavrhoval v této zlé době (Slovan 20. října 1850). S utajeným dechem stopoval postup reakce ve Francii a skládal naděje ve vliv liberální vlády Palmerstonovy v Anglii. Na konec, »ačkoli v Slovanu tvrdil, že francouzská republika se utvoří, soukromně již . . . bezpečně tušil, že Napoleon něco důkladného provede«.*) Ale vzdorně vytrval až do konce, dovoliv si jen ten poslední vtip, že před samým definitivním zákazem Slovana zastavil sám.

Podobně jako existence Slovana vůbec, i způsob jeho vydávaní bez určitého neměnného programu se řídil okolnostmi. Havlíček uměl využívat ve svůj prospěch zejména předpisův o poštovním portu časopiseckém, ať si byly měněny jakkoliv, a dle toho vydával časopis brzy jednou, brzy dvakrát za týden. Dovedl i nepříznivých okolností použiti tak, že mu sloužily — stkvělé svědectví o jeho taktickém důvtipu.

Způsob, jakým Havlíček v Slovanu psal, ovšem byl nevčasný. Tehdy zapomněl na své pravidlo z r. 1848 (Národní Noviny 30. srpna), že »rozumný a poctivý demokrat musí býti radikální, konservativní i moderados zároveň«, a veplul plnou parou do vod radikálních — v době, kdy ani umírněný liberalism se nesměl ozvati. »Málo lidí umí vůbec v politice stálost a nezvratnost smýšlení spojovati s moudrým použitím okolností«, napsal v Slovanu 15. ledna 1851, a sám se v této dovednosti, podmíněné dlouhými zkušenostmi, také nevyznal a nemohl vyznat dosta-

*) Ant. Musil. Vzpominky na K. H., str. 40.

tečně. Prorážet hlavou zeď — nejen zeď vládního zpátečnictví, nýbrž i zeď moci hierarchie a, co nejvíc váží, zeď neprobudilosti širokých vrstev čtenářstva i inteligence; v době tak konservativní a reakční přijíti s Kutnohorskými Epištolami, které přes krásný platonický dojem nezanechaly praktických důsledkův u těch, pro které, ale bohužel u těch, proti kterým byly psány a kteří se za ně vymstili — to nebyla politická prozíravost. Havlíček při svém úsečném a výrazném myšlení i slovním výraze sice neupadal do nejasných frází jako radikálové za revoluce, učil sice čtenáře naopak myslit a něco vědět — ale takticky jeho tehdejší postup byl opakováním politiky radikální. Jeho radikalism sice byl transponován proti r. 1848 o tolik stupňů níže, oč poklesla ústavnost v celé Evropě a zvláště v Rakousku, vzájemný poměr obojího však byl obdobný. Bylo to úsilí Sisyfovo, mrhání sil na dílo, které nemohlo ihned vyrůsti, ušlechtilé poblouzení rozsévače, nepředvídajícího pozdní mrazy, které spálí jeho mladé osení.

Havlíček arci počítal poněkud i s touto eventualitou, a snažil se vydržet se Slovanem až do doby, kdy, jak soudil, poměry francouzské rozhodnou i o vyhlídkách reakce rakouské. Nebylo jistě jeho vinou, že se zmýlil a že věci vzaly horší směr, než doufal; sám řekl správně, že není to hanbou pro něho že si vládu »představoval rozumnější a jednající ve vlastním prospěchu« (Slovan 18. června 1851); ale faktum jest, že se zmýlil. A jakkoli neomylným není nikdo, v politice se nehledívá na čistotu pohnutek, nýbrž na fakta.

Havlíčkova taktika v Slovanu byla zkrátka pochybena. Byť naše úcta k Havlíčkovi sebe více se

vzpírala uznati tuto pravdu o nejskvělejší době novinářské činnosti Havlíčkovy, nelze toho zamlčet. Potvrzuje to nikdo menší nežli — Havlíček sám, jenž i v tomto případě geniálně postřehl pravý stav věci.

»Jest to smutná věc, když musí člověk svou politiku po lopatě podávat a tím vlastně účinek její pokazit«, ulevil si jednou (4. prosince 1850) v polemice s lidmi, kteří dovedli překroutit názory a výklady sebe lépe míněné; a jeho přirovnání o Sisyfově práci, učiněné o měsíc později, svědčí, jak rostlo v něm vědomí o nesnesitelnosti situace, když zakázán byl mu příchod do Prahy a expedice Slovana stálými zákazy byla omezována, vědomí, které 18. června 1851 vyvrcholilo v »chladnokrevné«, ale bolestné doznání, že »bude ponenáhlu vycházení Slovana v nynějších okolnostech věci naší více snad škoditi nežli prospívati . . .« Odpůrci dovedli prý proti Slovanu poštvati kde koho tou měrou, že jest vykřičen za časopis buřičský, čtenáři jeho jsou vyšetřováni a odium padá na celou národně liberální stranu. Členové této strany, pokud se tehdy přidali k »mírnému« směru, opravdu byli popuzeni »proti reydům Havlíčkovým« v Slovanu, a i Nebeský, dřívější redaktor Národních Novin, říkal prý Tomkovi počátkem dubna 1851, jak »větším dílem všichni to uznavají, že prý jim Havlíček jen ostudu dělá«*). Sami sedíce u plných žlabů hněvali se na velikého člověka, ale neopatrného politika, obětujícího se pro stranu a pro lidi, kteří za to, jak obyčejně bývá, nestáli (kteří však, jak dlužno spravedlivě přiznat, většinou také nestáli o to, aby Hav-

*) Tomek, Paměti I. 370, 371. Viz i zmínku na str. 104 této knihy.

íček se obětoval). Zvláště je zlobilo, že Slovan do Prahy nesměl docházet, ani ho tedy nečetli a přece byl jaksi jejich mluvčím. Ačkoli Havlíček tuto celou chabost pražského vedení dobře neznal, nemaje tehdy přístupu do Prahy, přece viděl, že nastává konec. Důtklivě žádal v uvedeném článku, aby v Praze začali vydávat neodvislé noviny, třeba ne oposiční, aby čtenáři nebyli zbaveni dobrých časopisů vůbec; psal, že jejich líné a pyšné chování nechce ani nazvati pravým jménem — vše nadarmo. Musil ustoupiti s bojiště.

Ale to ustoupil, to byl poražen Havlíček politik, nikoli někdo větší — Havlíček člověk. Tragika a tragická vina jeho záleží právě v sepjetí ryzího charakteru s pochybenou politikou. To, co bylo největším omylem jeho, jako politika, jest jeho největší slávou a zásluhou jako člověka. Šílená odvaha budí úctu již svou šíleností. V bolesti nade ztrátou svobody po krátkém záblesku jejím, v rozhořčení nad zbabělostí jedněch a bídáctvím druhých z těch, kteří v prvním ohni také zahořeli pro národnost a svobodu, aby se pak spokojili karikaturou toho, proč dříve planuli, ve vrozeném vzdoru proti panující polovičatosti a zpozdilosti zaťal pěsti a bil bez ohledu — od církve, která jej zklamala v mládí, až po vládu a nevěrné přátele, zklamavší jej ve věku dospělém, potíral bez oddechu všecky, všecky. Dozrával právě v letech, křídla jeho ducha narostla tenkrát nejšíře: a celého toho genia svého péra postavil tehdy v službu zraněného srdce vlasteneckého i železně vytrvalé vůle své, užívaje chladného encyklopedického výkladu i bouřlivého výsměchu a drásavé ironie, od koncepce obšírných článkův strhu-

jící čtenáře opalisací myšlenek, až do broků bodavých epigramatických lokálek.

Oslepoval nejen vlastním světlem, nýbrž i nepřítomností soutěže světel druhých. Rostoucí září stkvěl se na setmělé politické obloze rakouské. Čím obtížněji se sám probíjel, tím více rostla církev oddaných jeho věřících. Slovan, rozvážen jsa obchodníky, formany a zelenářkami,*) »rozšiřoval se po veškeré vlasti československé; v Slovanu koncentroval se takořka veškerý další osud naší vlasti. Byl ozvěnou všech tužeb a žalů národa a za tou příčinou stal se redaktor jeho jediným prorokem ve vlasti a Slovan politickým evangeliem lidu našeho.«**) Havlíčkovi býval vytýkán žurnalistický »monopol«; výnosnost jeho časopisů to jistě zvyšovalo, po stránce mravní však právě tento »monopol« je důkazem hrdinství a nezlomného, velikého charakteru. Kdo dovede státi sám a bojovat několik front v opuštěné tvrzi, ten, třeba jest poražen a padne, velikánem zůstává. Ani sebe větší jednotlivec nedovede zadržeti směr doby a společnosti; ale kdo dovede sám jediný tak dlouho držeti v šachu a strachu vládu, mající po ruce armádu a spoustu jiných vlivů, to není monopolista, není ani Robinson Krusoe, jak Havlíček sám jednou se charakterisoval, nýbrž jest — Leonidas v Thermopylách, snad ještě o to větší a posvátnější v pamatce dějin, že vytrval sám z vůle vlastní, aniž mu to »kázaly zákony.« A na hrob jeho patří nápis: Příchozí, zvěstuj Čechům, že postoupil jsem smrt, věren jsa svému národu a svědomí!

*) Musil, cit. kn. str. 19.

**) Sojka, Naši mužové str. 780.

g) Havlíčkovy taktické názory v Brixenu.

I Brixenu se mohl uchránit. Bratru Františkovi psal 19. května 1854: »Já rakouskou vládu dobře znám a posud jsem v ničem nechybil, než že jsem ji držel za trochu rozumnější. Kdybych byl tenkrát, když r. 1851 vypukl v prosinci francouzský Staatsstreich, se byl na čas odstranil, jak jsem to učiniti chtěl a taky o tom již mluvil, byl bych ušel jistě Brixenu.« Mohl ujít a také již na to myslil; nevyhledával mučednictví, právě jako druhý vzor jeho, ještě větší než Leonidas, prosil: Otče, možno-li, odejmi tento kalich ode mne, ale ne má, nýbrž tvá vůle se staň!

A stalo se, že vypil kalich utrpení do dna, svou passivitou korunoval aktivitu, a svou největší bolestí vydobyl nejjasnější světlo památce své. To byl běh událostí, logika fakt.

Osoba jeho nebyla v postupu této mučednické slávy súčastněna. On sám i v Brixenu zůstal svůj v neoblomnosti i vtipnosti: »Sum qui sum, a mohou si mne solit, pácovat nebo sušit, haering zůstane haering«.*) Také prohlásil výslovně, že nelituje ani své dřívější mírnosti ani své radikálnosti za doby reakce, kdy byl nejradikálnějším v celém Rakousku.

Protože pak reakce trvala, ba rostla, Havlíček se v Brixenu stával ještě radikálnějším. Již na samém počátku pobytu v Brixenu, 1. ledna 1852 zapisuje si (do rukopisů, nyní chovaných v Museu království Českého) ke zmínce o konfiskaci orleanských statků ve Francii: »Haec fabula docet, že každý jest blázen,

*) V dopise Al. Krásovi 11. března 1852, který jsem otiskl v Přehledu 1906/7 na str. 780. Tamže viz i sdělení o jeho původu.

kdo jistou mírností (v jakémkoli ohledu) doufá zavděčiti se oněm stranám a osobám, které se neliší ve své morálce od loupežníků ničím než titulem a dědičností.«

K tomuto úsudku, že vůči jistým lidem mírnost je nemístna, vrací se v březnu 1853 v dopise Palackému: »Jsem ale též toho mínění, že ona přílišná opatrnost a šetrnost, s kterou jsem se i já posud od leckterého jinak zcela loyalního dopisu zdržeti dal, zbytečna jest a více než zbytečná, totiž škodlivá.« A úsudek odůvodňuje v dopise 8. prosince 1854 A. M. Pinkasovi: Vláda nás vykřikuje jednou za unsoňíy, jednou za Mazziniany, »biti jsme ale vždycky. Z toho pro čipernou hlavu sama vysvítá přiměřená pro nás role: musíme být liberální co možná nejvíc a rusomanové taky co možná nejvíc, neb mám-li pro něco trpět, byl bych osel, abych trpěl nadarmo . . .«

V těchto výrocích zrcadlí se nad slunce jasněji stanovisko Havlíčkovo a jeho povaha, jak byly shora objasněny. Stanovisko jeho je prospěchové (biti jsme tak jako tak, proto ať aspoň je z toho našeho utrpení užitek), povaha oposiční (čím větší tlak, tím větším protitlakem odporovat). I jeho terminologie se radikalisuje: kdo mírně a trpělivě se chová v této situaci, je »osel« a »blázen«. A nejen proti vládě, nýbrž i proti pražskému vedení českých věcí se rozpaluje mnohem hůře nežli v Kutné Hoře. Ve vzpomenutém dopise Krásovi, který pro obšírnost nelze citovat celý, hrozí Tomkům, Vocelům a podobným, že »přijde zase doba, že zas budou jinak chtít mluvit, a pak . . . vymetáme je na hnůj, kam patří vedle svých patronů«. »A kdyby jich bylo . . . plný Koňský trh a já jen

sám: dejte mi jen jeden brk, kus papíru a dovolte mi desetkrát namočit a ze všech těch sloupů vlasti nezůstane jen mrchoviště a smrad!«

A jako zmužilost neopouštěl ho ani zájem. I ve svém vězení stopoval bedlivě události a osvědčoval bystrozrak. Dle svědectví Musilova věštil srážku Francie s Ruskem a porážku Ruska ve válce krymské*) a dle Fričova (Paměti IV. 436) tušil po návratu z Brixenu, že Napoleon III. zadá smrtelnou ránu rakouskému absolutismu.

---

*) Vzpomínky na K. H. str. 49. — Svědectví toto dlužno arci brát opatrně vzhledem k zachovalým Havlíčkovým veršům »Šebestov«, kde se protiruské alianci vysmívá; verše ty však, nehledě k jejich žertovnému tónu, znamenaji snad jen sympatie Havlíčkovy k Rusku. Havlíček tu stál na opačném stanovisku než Mickiewicz, který první ruskou porážku v této válce oslavoval latinskou odou »Qualis fugacem«. Byl to takořka labutí zpěv jejich; krátce na to oba velikáni příbuzných národů skonali.

E. Program.

1. Národnost a svoboda.

a) Poměr obou hesel za Havlíčka.

S hlediska poměrů současných vysvětlit nutno nejen organisaci a taktiku politiky české okolo roku 1848, nýbrž i její program, a zejména hlavní otázku jeho: poměr požadavku »národnosti« a »svobody.«

Svoboda byla cílem veškerého úsilí, z kterého se skládalo politické hnutí české: i organický rozvoj probuzené národnosti i snaha odčinit následky války třicetileté, i proudy politického liberalismu západoevropského směřovaly k ní. Avšak až do r. 1848 snahy tyto byly policejně umlčovány; jedině práce národnostní byla dovolena, jsouc pokládána za literárně-filologické podivínství neb aspoň za dobromyslné pěstování deklamací a besed, státu a systému nijak nehrozících odporem.

Nehledě k tomuto zevnějšímu poměru, národnostní úsilí české bylo i samo sebou prvější, protože v počátcích opravdu bylo skoro výhradně jazykové. Teprve o něco později přišla na denní pořádek i otázka veřejné úlohy národnosti české, jejího přímého vysvobození z poručnictví německé byrokracie a postavení Němcům na roveň.

Kdyby byl býval nenastal prudký převrat roku 1848, bylo by české hnutí pomalu zasahovalo vždy v další obory života veřejného a postupně si vybojovalo uznání, na které činilo nárok. Politická svoboda by pak šla s národnostní snahou ruku v ruce jako její mladší sestra, která se k ní připojila, a nebylo by mezi nimi podstatného sporu.

Avšak události se vyvinuly jinak. Jakmile v březnu 1848 padl Metternich, národové hořeli touhou odklidit i zbytky starého povaleného systému a zařídit si říši znova dle svých potřeb. A tu ve všeobecném přetvořovacím úsilí na sebe narazila všecka možná hesla, která vůbec se vyskytla v opojené a mladou svobodou zpyšnělé době.

Hesla ta byla u Němců podobna českým, s tou odchylkou, že nepotřebovali revindikovati dvěstěleté národnostní ztráty jako Čechové, nýbrž naopak, že jejich národnost byla zabezpečena, ani v době právě uplynulé na úkor náš rozšířili jazyk svůj. Jinak i u nich v nedostatku politické činnosti bylo rozšířeno jen uvědomění národnostní.*)

Hesla volnosti, rovnosti a bratrství, která za jitřních červánků svobody národů rakouských zněla všem tak svůdně a křišťálově samozřejmě, brzy narazila na úskalí a zápletky — praktické potíže. V prvním záchvatu obecného sbratření uznávali i Němci v Čechách výslovně právo Čechův, aby se domáhali rovného práva s nimi. Ale jakmile došlo k akcím konkretnějším, nastal konec bratrství.

Na jedné straně hrdost velikého národa nedůtklivě nesla, že Čechové, pokládaní za dávno poražené

*) Sr. Springer, Geschichte Österreichs II., str. 254. a 770.

a vymírající, se opovažují zdvihat a hlásit o rovné postavení s národem Goethovým, na druhé hněv proti kazimírům velikých ústavních snů všeněmeckých, posílajícím do Frankfurtu vzkazy, že s ním nechtějí mít nic; a vedle toho dávná vzájemná nechuť obou národností: to vše přivedlo Čechy a Němce do vzájemného boje.

V boji tom Němci jako národnostně svobodní a panující měli postavení snadnější, protože se mohli cele věnovati dílu politické svobody. Čechové však, národnostně opozdění a utlačení, domáhali se vedle svobody také národnosti, a to, nehledíme-li k Uhrám, výhradně na útraty državy německé. I bylo Němcům na snadě, odpovídat na tyto snahy: nechte toho, hlavní věc je svoboda, přičiňte se o ni spolu s námi! Theoreticky neměli pro českou národnostní politiku pochopení — sytý nechápe hladu cizího — prakticky pak politika ta byla jim přímo nepřátelská: brala jim něco, co pokládali trvale za své, neobtěžujíce si svědomí otázkou, jak toho nabyli.

Postavení české bylo tím nesnadnější, že právě liberální Němci byli také národnostně nejuvědomělejší, a že v Čechách převládali tehdy jako dnes Němci, v obojím směru z celého Rakouska nejvyvinutější. Slovem, nejbližší sousedé Čechů byli jim nejblíže také politickou svobodomyslností, ale zároveň největšími odpůrci národnostního hnutí českého. Příkrost protiv těch nevyhnutelně vedla k urputnému zápasu.

Dříve nežli protivy obojího nacionalismu narazily na sebe, Čechové žádali všecko současně. Petice schůze Svatováclavské obsahovala požadavky národnostní i politické. Ale směr obrození českého, až dotud výhradně národnostní, nedal se na dlouho

umlčet a zjednal si průchodu v programovém článku Havlíčkově (Národní Noviny 12. dubna 1848):

»Mnoho nám chybí, nevíme skutečně, čeho se dříve uchopiti, proto zapotřebí jest jednati se strany prvků našich, jakým pořádkem přistoupiti hodláme k novuzrození svému.

První a nejhlavnější péče naše musí býti o národnost, o jazyk... Největší svoboda bez národnosti není nic, protože jest to jen svoboda pro cizí, pro utlačovatele a pány naše, ne pak pro nás. Což pomohla posud Irčanům svoboda anglická?... Kdekoli nepanuje vaše řeč, vaše národnost, jste utlačenci i v nejsvobodnějších zemích. — Vždyť pak jest svoboda slova, svoboda tisku první základ veškeré ostatní svobody. Kde ale váš jazyk z ouřadů a škol jest vyloučen, tam odňata jest vám, to jest národu vašemu, více svoboda tato, než skrze policii a censuru« Havlíček končí, že »privilegium jazyka« je nejstrašnější ze všech privilegií.

Národnost a svoboda Havlíčkovi tedy nejsou v článku citovaném protivami, nýbrž národnost, to jest její svoboda a »panování«, je základem ostatní svobody. Myslil prostě: napřed ať náš jazyk nabude rovného práva s německým, a pak budeme spolu s Němci starat se o svobodu.*) Ale hlásal nejen časovou přednost boje národnostního před politickým, nýbrž pokusil se jejich poměr odůvodnit i věcně.

I míní předně: Privilegium jako privilegium — pryč se všemi! A privilegium jazyka jest nejhorší ze všech.

*) Podobně psal o národnostním boji Pražský Večerní List 12. a 13. října 1848.

Za druhé: svoboda slova a tisku je základ občanské svobody vůbec; a protože slovo i tisk je vázáno na určitou věc, svoboda řeči je podmínkou ostatní svobody.

Vedle té logické dedukce však Havlíček má pro svůj názor ještě třetí důvod: nedůvěru v spravedlnost národních odpůrců. Nejen že dokazuje nedostatečnost svobody ostatní tam, kde národnost jest utlačena, nýbrž vůbec nevěří, že Němci chtějí svobodu pro všecky národy v Rakousku. Poukazy článku jeho na osud Irčanův, Slováků a černochů v zemích politicky svobodných ukazují, ke komu přirovnával Němce; na rozdíl od Palackého, který tehdy ještě věřil, že Němci přejí svobodu i Čechům a nejen sobě, a který po letech této důvěry své litoval — Havlíček od samého počátku ústavnosti, ba již ode dřívějška nevěří v německou snášelivost k Čechům a ostražitě hledí na Němce jako na »utlačovatele«.

Že v ohledu tomto politika Havlíčkova byla správná, dokazuje chování Němcův až po dnešní den. Jejich politická svobodomyslnost a osvětovost nezabránila, aby slovanským názorům neodpírali, seč byli, nejpotřebnější prostředky vzdělání i svobody: od osudu českých škol ve Vídni až po protipolský hakatism v Poznaňsku je patrno, že zasady své podřizovali zajmům nacionálním, a to někdy jen zajmum domnělým. A již v pozdějších událostech r. 1848 se ukázala důvodnost Havlíčkovy nedůvěry.

Projevil-li v ohledu tom Havlíček největší bystrost ze všech současných politiků, za to méně se mu zdařilo odůvodnění logické. Mínil, jak drasticky vykládá jeho přítel Krása (v Čase 29 prosince 1860),

že »chceme-li býti svobodnými, především býti musíme«. Tento důvod, formálně správný, však nepřiléhá ke skutečnému stavu věci. Krása tu mluví jen o svobodě národnostní, ale jednak šlo též o svobodu individuální, jednak národostně jsme již existovali a tedy nedomáhali jsme se již národnostní existence, nýbrž národnostní svobody.

V diskussi tehdejší o tom, kterému z oboru principů náleží přednost, byly projevovány názory velice zajímavé.

»Národnost není pouhá nahodilost, nýbrž zvláštní cesta k svobodě ducha« dokazoval po hegelovsku Vávra v Novinách Slovanské Lípy 12. ledna 1849. Jindy radikálové šli otázce na kloub konkretnějším srovnáním: »V svobodě dospívá rychle národnost, v národnosti zdlouha ku světu přichází svoboda.« (Pražský Večerní List 22. června 1849). Tato formule správně soudí, že politická svoboda osobní jest i národnímu rozvoji na prospěch; ovšem tehdejší situaci, kdy nacionalism byl silnější než liberalism, spíše vystihovalo Havlíčkovo podezření, že »svoboda«, kterou nám nabízejí Němci, národnosti naší nebude prospěšnější nežli despotism. V tom smyslu řekl a vykládal svůj pověstný výrok z jara 1848 »Raději ruskou knutu než německou svobodu«, který, slovně jsa Němci vykládán, přispěl k tomu, že Havlíček i Čechové byli vykřičeni za sluhy reakce. V české podpoře vlády Dobblhoffovy Němci našli další důvod této pověsti.

Havlíček ovšem byl svobodomyslný; ale přišly doby, kdy celá česká politika byla postavena před dilemma svrchu zmíněné: buď s liberálními Němci,

nebo s konservativnějšími živly, méně protičeskými.*) Že čeští poslanci v rozpacích těch — v září a říjnu 1848 na říšském sněmu — se postavili na konec na princip národnostní, pochopitelno z celé povahy národnostní ideje v době tehdejší i předchozí. Havlíček sám šel, jak pochopitelno zase z jeho přímočárné povahy, tak daleko, že uznával za prospěšno pro českou národnost, udrží-li se ve Vídni nějakou dobu mimozákonný stav (Nár. Noviny 9. listopadu 1848), protože pokládal vídeňskou revoluci za protislovanskou.

Toto stanovisko bylo naprosto dočasné, situační. V březnu 1848 padl absolutism, byla prohlášena svoboda tisku, na obzoru ústava a zrušení roboty. Havlíček tedy myslil jako jiní, že politická svoboda jo dokonale zaručena, a maje za to, že jiní národové ji beztoho vybojují, obracel pozornost Čechů k starosti o vlastní jejich národnost, o kterou ovšem nedbal nikdo jiný nežli Čechové sami. Projevil zde tedy opětně svou oposiční povahu a své úsilí, být protiváhou jednostranné snaze současné (Viz kap. IV.) To trvalo až do konce r. 1848. Jakmile se však ukázalo, že nejenom práva národnosti, nýbrž ani práva osobní svobody naší nejsou zaručena proti reakci, počal klást na svobodu týž důraz jako na národnost.

»O tom věru již se nám až hnusí stále mluviti a dokazovati« zdali svoboda je přednější než národnost«, psal v Nár. Novinách 6. ledna 1850. »Jako jednotlivec nemůže žíti rovněž tak bez jídla jako bez

*) »Čeští deputovaní jsou v nejhorším postavení« psal Havlíček do Národních Novin 5. srpna 1848, »neboť věc německá . . . není věc naše, a my vždycky zůstaneme mezi dvěma kameny jako obilí ve mlýně«.

pití, tak národ ničemný jest bez svobody rovněž tak jako bez národnosti. Obojí jest stejně důležité.« A v Slovanu 17. července 1850 vykládal, že národnost a svoboda se od sebe dělit nedají. Kde panuje cizí jazyk, tam všude jsme nesvobodni a vyloučeni ze vzdělání, a naopak, kdybychom k vůli národnosti zřekli se svobody a přenechali moc nad sebou absolutní vládě, vláda ta by nám zítra mohla sáhnout i na národnost. »Upusť od národnosti slovanské a dám ti svobodu aneb kdo mi zas řekne: Upusť od svobody a demokracie a za to bude národnost tvá panující, jest zrovna tak můj nepřítel jako ten, kdo praví: vezmu ti národnost i svobodu.«

Tak průzračně a ideálně správně ovšem se mluvilo teprve tehdy, když aktivní politika lidová byla již nemožna a kdy nejkrásnější programy zůstaly na papíře. Havlíček to cítí a dodává bezprostředně za slovy právě citovanými: »Lehce se ovšem řekne, jaký náš oučel býti má: ale tíž jest udati prostředky, kterými bychom nejlépe a nejjistěji tohoto oučele dosáhnouti mohli.« Jenže v dalším pokračování téhož článku odbočuje a řeší otázku jinou než onu, o kterou jde tuto.

Při jiné příležitosti (v Slovanu 26. června 1850) doporučoval v podobných rozpacích »co odhodlaný plavec proraziti prostředkem všech těchto proudů a ouskalí, býti ke každé . . straně spravedlivý, ale nezadati se žádné docela.« Národnosti a svobodě ovšem se chtěl oddati současně a nejednou docela. Ovšem je to nemožno jak logicky tak zejména prakticky.

Svobodou rozuměla se v celém sporu tom nezávislost osobní v myšlence, slově, písmu, tisku

i skutcích. Jen zákon, nikoliv úřední libovůle měla omezovat občany. Občané měli pak míti vliv na tvoření zákonův, a tedy svoboda znamenala stručně: svobodu jednotlivcův ode všech nařízení a pravidel kromě těch, která by si dali sami bezprostředně nebo prostřednictvím volených zástupců.

Národnost v politickém smysle, o který jde v tomto sporu, znamenala v prvé řadě, že žádný jazyk nemá mít výsad ani panovat, a rovněž tak žádný národ; že každý občan, ať je kterékoli národnosti, má dojíti vzdělání ve školách i práva před úřady ve svém jazyce mateřském.

Spor obou programových principů těch r. 1848 tkvěl jak ukázáno, v národnostních privilegiích německých. Kdežto v boji za svobodu aspoň zásadně se shodovali se Slovany, zejména s Čechy, v boji za národnost byli jejich odpůrci. Týž stav byl též u Čechů. Další vývoj událostí však u každého z obou národů byl jiný.

Postup reakce zatlačoval Čechy vždy blíže k německé levici; bylo to patrno již na sněmu v Kroměříži, a po jeho rozpuštění aspoň radikálnější politikové čeští dívali se na Frankfurt, ba i na Košuta příznivěji nežli dříve. Kurs politické svobody u nich rostl — i německý parlament byl jim milejší nežli rakouský absolutism — a tak na konec »národnost« a »svoboda« se sobě vyrovnaly, jak jsme viděli na pozdějších projevech Havlíčkových.

b) Politika pozdější až po naše dni.

U Němců bylo docela jinak. Jim reakce národnostně neškodila, naopak absolutism let padesátých

germanisoval všecko, nevyjímaje ani Uhry. Za to idea svobody politické, brutálně potlačované, sesílila u nich tím víc a zaujala po obnovení ústavnosti r. 1860 jejich veškero úsilí. V ohledu národnostním se omezovali na poněmčování dětí jinonárodních a na obranu své državy proti národům slovanským. Protože pak mocný rozvoj slovanských národů se nedal zadržet po dobrém, mělo to jít po zlém — a vlády vídeňské spolu se všemi Němci až na nepatrné čestné výjimky (Fischhof, Schuselka) sahaly k násilnému potlačování věčných nespokojenců. Němci byli a zůstali liberály; jejich úsilí na př. ve směru protiklerikálním je podnes v dobré paměti; ale v chování k jiným národům podřizovali svou svobodomyslnost národnostní panovačnosti. A z territoriálních i ostatních důvodův uvedených svrchu právě konservativní Němci alpští byli nacionálně mírnější než ostatní. Též konservativní šlechta při své národní bezbarvosti byla méně protislovanská nežli německá šlechta liberální (»ústavověrná«). A tak oba principy dostaly se ve spor, v kterém Palacký s Riegrem a ostatními politiky českými se octli před nutností: na pravo nebo na levo*).

V době, kdy bylo třeba hledati spojenců pro aktivní politiku, nestačilo jako za dob reakce po r. 1849 opakovati »chceme národnost i svobodu«. I Havlíček by se byl tehdy musil rozhodnout pro jedno

*) Jednou z prvých ukázek této trapné dvojitosti byl stav po říjnové revoluci r. 1848. Tehdy Čechové (Palacký) navrhli, aby říšský sněm byl z demagogické Vídně přeložen do Kroměříže. K vůli klidu sněmování a bezpečí poslanců slovanských obětováno tak mocné pozadí lidové a sněm přeložen byv jako na pustý ostrov zbavil se podpory veřejnosti.

z obojího, protože nebylo v říši skoro nikoho, kdo by byl chtěl podporovat obě hesla českého liberalismu současně. Liberálové němečti byli úhlavními odpůrci nacionalismu českého; šlechta a strany konservativní byly zase proti liberalismu. Bylo nutno s rozhodnout. A Čechové se rozhodli.

Jak se rozhodli, plyne ze situace samo sebou. Vůdčí postavení ideje národnostní u všech národů rakouských a mimo to okolnost, že po říjnovém diplomu přece nastalo politické uvolnění — to obojí činilo žádoucnějším úsilí nacionální než liberální. Palacký a Rieger se rozhodli tehdy tak, jako na počátku r. 1848: první péče musí být o národnost, o jazyk. Již Havlíček v politické tísni připouštěl »pod jistými výminkami« »srozumění se stranou liberální české šlechty« (Slovan 26. října 1850) a pokládal po zrušení roboty aristokracii velkostatkářskou za »mnohem méně nebezpečnou účelům pravé a poctivé demokracie« než aristokracii peněžní (Slovan 29. března 1851 Odpor proti plutokracii a německé buržoasii liberální, patrný v těchto slovech, Čechové chovali i později, a to nejen strana staročeská, nýbrž i mladočeská. Od úvodníků Národních Listů za celé půlstoletí jejich existence až po »Lešetínského kovaře« Čechova táhne se nechuť k liberalismu německému. I nebylo za této situace nic přirozenějšího, nežli že vedoucí strana politická se spojila s odpůrci tohoto nenáviděného směru.

Od let osmdesátých nabývá vrchu přesvědčení, že spojení to není pokroku národnímu na prospěch; strana mladočeská a po ní všecky strany mladší za vyslovily se odmítavě o této alianci, která »zavlekla českou politku v područí zpátečnictví« a Čechy poznamenala před cizinou jako zpátečníky.

Jako kritika Riegrovy*) politiky na počátku let šedesátých je tento názor jistě nespravedlivý. I z věci samé plyne, jak zde ukázáno, že taktika ta byla přirozena i účelna; a také z Havlíčka, jenž proti Riegrovi z dob po r. 1860 bývá volán jako autorita, patrno, že spojení se šlechtou vůbec neodmítal. Otázka jest ovšem: 1. zdali Riegrova strana nešla v ústupnosti vůči šlechtě příliš daleko, a 2. zdali také později trvaly poměry, které r. 1861 politiku tu odůvodňovaly.

Odpověď na otázku prvou je rozhodně nepřízniva. Ze správného taktického spojení se šlechtou a později s rakouskými konservativci vůbec vyvinulo se skutečné přátelství a ohledy k šlechtě i hierarchii zabíhaly u Palackého i Riegra až v povolnost naprosto nepřípustnou (a také nepěknou, uvážíme-li, že Rieger sám i jiní členové jeho strany byli v nitru i nadále svobodomyslní, jak se ukázalo v konferenci Emmersdorfské i jindy). Přátelství to se upevnilo tak, že k vůli němu byly i prospěšné zákony liberálů německých odmítány**), ba že n. př. v oposici proti svobodomyslnému zákonu školskému Čechové se i navzájem zrádcovali. Poblouzení bylo časem tak fanatické, že se jím daly strhnout i mladočeské Národní Listy (prohlásily n. př. vynikajícího gymnasijního ředitele Václava Křížka — deklaranta! — za zrádce, když přijal místo v okresní školní radě); politicko-národnostní kaceřování se strany Staročechů,

*) Pokud se týče Palackého, vyslovil se o jeho účasti v akci se šlechtou příznivě A. Denis v Památníku Palackého str. 162.

**) Předbíhám zde trochu výklady stati o centralismu a autonomii, ale jest účelno kritiku celého dotyčného postupu politického shrnout najednou již na tomto místě.

směřující i proti lidem tak vášnivě nacionálním, jako byli E. Grégr, Tyrš, Hálek, je pochopitelno ještě snáze. Pochopitelno — ale schváliti toho nemůžeme. Byla tu opravdu překročena mez přípustného kompromisu, a politika ta v zápětí také skončila naprostou porážkou.

A také na otázku druhou nelze odpovědět veskrze příznivě pro dosavadní politiku českou. Nacionalism se stal namnoze samoúčelem, a spojení s konservativci bylo nejen tužší, nýbrž i trvalo déle nežli bylo v zájmu národního pokroku. V opozdilém a nesvobodném Rakousku většina úsilí musí být pokroková, máme-li vůbec dostihnouti státy jiné; místo toho byly a jsou kompromisy s konservatismem i tam, kde to je celku na škodu.

Ale jde o jedno: rozdíly dobré a špatné politiky v směru tomto jsou relativní; situace se mění, a v poslední době častěji nežli dřív ukazují se na obzoru plány na spojení svobodomyslných živlů tohoto státu čili na postavení svobody na prvé místo politické akce a národnosti na místo druhé. Mezinárodní sociální demokracie to již provedla, jakkoli národnostní otázka ani pošinuta byvši na druhé místo nepřestává jí působit obtíže, a vedle sociální demokracie i jiné strany a směry podávají si politicky ruce přes hranice národnostní. U většiny činitelů politických národnost posud zůstává hlavním pojítkem — Havlíčkovo provisorium »první péče o národnost« potrvalo nesmírně déle nežli se mohl naditi sám — ale tou měrou, kterou se blížíme k ideálu národní rovnoprávnosti, oslabuje se tmel dobyvatelského nacionalismu a vystřídáván je zájmem čistě politickým. Ve veliké volební reformě r. 1907 provedena byla přes veškery

nedokonalosti rovnost individuální (»svoboda«) přece jen rázněji a důsledněji než rovnost národní, to jest: nacionalism německý podnes neustal působit konservativně na politiku rakouskou. Dosud Slované jsou národnostmi druhého řádu a snaha po rovnoprávnosti zůstává nadále pojítkem jejich proti Němcům; ale to pouto se uvolňuje každodenně, místy (n. př. u Poláků) je stále zaměřováno politickými a hospodářskými pohnutkami, i blížíme se době, kdy bude možno úplněji se oddat boji za svobodu politickou než dosud. Hrozící reakce skupí časem strany p krokové, neustupný nacionalism německý zase strany národnostní. Strany převážně liberální pak kaceřují strany převážně nacionální a naopak. Jsou to přirozené a nutné výboje pólův ovzduší, nabitého třaskavinou, dosud nevybouřeného, a chybují pouze tehdy, chápou-li své rozpory příliš absolutně, nebo trhají-li se živly, jinak příbuzné, od sebe pro věci podřízené pozapomínajíce na ohledy podstatné. Jinak ve kvasu doby dnešní je pochopitelným rozklad stran starých, jistý zmatek a kolísavost.

Dilemma: národnost či svoboda? je posud nevybojováno. I dnes po šedesáti letech zůstává ohniskem sporů politiky tohoto soustátí a zaviňuje nedokonalost ústavního života. Znásobme počet politických směrů počtem národův a shledáme, že při velikém počtu stran nelze tu vládnout jinak nežli v aliancích a kompromisech (jak psal už Rittersberg v Novinách Slovanské Lípy 2. ledna 1849), při kterých žádná strana nemůže být úplně uspokojena, jsouc omezována druhými. Proto jen Taaffe, velmistr »houpačkové politiky«, se udržel v čele vlády čtrnáct let — ne slýchaně dlouhá doba v Rakousku po r. 1848. A tento

stav sám o sobě neutěšený, toto nekonečné provisorium působí, že články Havlíčkovy jsou nám podnes tak časové; v jejich problémech žijeme dosud — a opět a opět vidíme, jak snadno se řekne »chceme obojí najednou, národnost i svobodu«, a jak těžko se ideálnímu tomu heslu ve skutečnosti zjednává platnost. Tolik však učí veškera historie ústavní politiky české, že Havlíček jednal úplně správně a takticky, když postavil již v prvém záblesku svobody politické na prvé místo heslo: národnost!

Dějiny se nikdy zúplna neopakují a žádný výrok Havlíčkův nebude se hoditi k nějaké budoucí situaci jako se hodil k situaci chvíle, v kterou byl vysloven; avšak hluboký instinkt, jímž Havlíček vytušil a vyslovil tendenci současného života českého, zůstává velikým pomníkem a příkladem i pro složité poměry dnešní, proti kterým poměry doby Havlíčkovy jeví se poměrně jako začátečnicky primitivní.

2. Rakousko.

Každé z hesel, pod jejichž praporem šla v boj Havlíčkova politika — »národnost« i »svoboda«, zahrnuje v sobě řadu programových bodů, které nutno pobrobně rozebrat.

Úsilí národnostní směřovalo k takové úpravě poměrů veřejných, která by pojišťovala jazyku i národu českému existenci a volnost i podporu k dalšímu rozvoji — národní celek se snažil po přiměřené samostatné organisaci.

První, nač v úsilí tom Čechové naráželi, byla organisace již hotová — »císařství Rakouské.« Pro český národ, v císařství tom usedlý, politicky rozhodnou váhu měly osudy státního celku toho,

který r. 1848 byl v samém jádře ohrožen revolucí uherskou i vlašskou a hnutím frankfurtským. I bylo se Čechům rozhodnouti, chtějí-li se rovněž dáti v boj proti Rakousku či jíti s ním a nasadit veškeru sílu, aby se udrželo — druhé dilemma.

Čechové s imponující jednomyslností se rozhodli pro Rakousko. Palackého dopis do Frankfurtu heslo to vyřkl, a ozvěna jeho se roznesla po Evropě. »Kdyby Rakouska nebylo, bylo by nutno je utvořit«, stalo se zejména politickým heslem rakouských Slovanů s Jelačićem v čele.

Palacký dal myšlence monumentální výraz a vyřkl ji se vzácnou odhodlaností ve chvíli rozhodné. Avšak původcem programu toho nebyl ani zdaleka.

Původ programu toho možno v obrození našem stopovat až k tvůrci novodobého jazyka spisovného, k Jungmannovi. Dle svých zápisek (č. 35) dal podobnou odpověď agentu provokatérovi*) již před r. 1820. otázku, »jak dlouho potrvá to Rakouské panování«, odpověděl: »Dej Bůh, aby trvalo věčně«, protože jinak bychom padli do rukou pruských. Již tedy

*) Tajná policie a podobná její taktika není v absolutickém státě nic neobyčejného. Ale provokatérství, o kterém se zmiňuje Jungmann, mělo asi kořen ve zvláštním politickém poměru Čechů k Vídni: Již s prvým panovníkem spojených států českého, rakouského a uherského, Ferdinandem I., Čechové přišli do konfliktu. V století 17. revoluce stavů, v století 10. další příčiny vzájemné nechuti (přísaha stavů českých kurfirstu bavorskému v Praze 1741 a j.) působily dál, Windischgrätzova cesta z jara 1848 do Prahy, aby ji „zachránil pro císaře“ ukazuje i další trvání podezíravosti té. Je to zároveň důležitý živel v kritice pražských bouří svatodušních; a živel ten ani podnes nevymizel, jak ukazují donedávné šikány sokolských slavností, písně »Hej Slované« a podobných projevů.

skoro sto let před Bráfovými »Listy politického kacíře« obava před Berlínem nakloňovala k Vídni. A také již tehdy bylo zjevno, že chceme Rakousko ne z byzantismu, nýbrž z přesvědčení o tom, že jeho trvání nám prospěje.

Havlíček v mysticko-revolučních výbuších svého mládí byl protirakouský a protihabsburský. Rudolfa, vítěze nad »králem naším milým Otakarem II.«, jmenoval ve svých seminárních zápiskách prostě »němcem« a zle mu vzpomínal Otakarovy smrti. Jakmile však byl postaven na zodpovědné místo žurnalistické, prohlásil v Pražských Novinách 12. března 1846: »Mocnářství Rakouské jest nejlepší garancie na zachování naší a ilyrské narodnosti, a čím výše vzroste moc císařství rarakouského, tím jistěji stojí naše národnost.« Tím vlastně zahájil novodobou politiku československou, protože zmíněné prohlášení Jungmanovo zůstalo arci neznámo až do r. 1872, kdy Zápisky jeho vyšly v Časopise Českého Musea. Jest možno, že na toto Havlíčkovo prohlášení rakouského programu již tehdy měl nějaký vliv Palacký. Snad jej schvaloval, znal-li jej, ale byla to jistě Havlíčkova vlastní myšlenka, probleskla již v dopise Zapovi 22. května 1844 z Ruska.

Havlíček ještě před frankfurtským dopisem Palackého rozvinul program ten důrazněji. V Pražských Novinách 19. března 1848 v článku »Korouhev naše« napsal: »Samostatnost oupiná byla by pro nás Čechy za nynějších časů, kde samé nesmírné říše povstaly, jenom holé neštěstí . . . Tedy upřímně a srdečně dbejte o vznik rakouského císařství.«

V článku tomto probleskuje již i Palackého odůvodnění rakouského programu: poukaz na »nesmírné říše« jiné. A také tento důvod (Palacký totiž

vidí v Rakousku nezbytnou hráz proti »universální moci«, k níž prý spěje Rusko) se vyskýtá již u Jungmanna.*)

Palackého rakouská proklamace tedy padla na půdu připravenou Havlíčkem. A Čechové trvali na ní tak důsledně, že si vysloužili Meissnerův titul: Jste císařsky rakouštější než císař.**) A bylo to pravda, alespoň o boji proti hnutí frankfurtskému, ve kterém, Čechové šli do krajnosti***), ale dělali to zase ne z »císařskosti«, nýbrž z péče o prospěch vlastního národa.

Havlíček s ohromující odvahou to řekl v jedné z nejosudnějších chvil života svého, před pražskou porotou 13. dubna 1849: »S radostí bude sebe každý nazývat občanem rakouské říše, když to bude čest,

*) V Jungmannově výtahu z F. L. Jahna »Deutsches Volksthum« v Prvotinách r. 1814 čteme: „Den narození monarchie všeobecné jest poslední den člověčenstva.«

**) Constitutionelles Blatt aus Böhmen 18. dubna 1848.

***) Také na sjezdě slovanském Čechové pevně setrvali na stanovisku austroslavistickém. — Sluší poznamenati, že radikálům toto stanovisko příliš vhod nebylo, ale také proti němu zjevně nevystupovali. Tušíce vídeňskou reakci nemohli se rozehřát pro Rakousko tak jako Čechové ostatní. V možnost a snad i prospěšnost národní existence české i bez Rakouska věřili více nežli Havlíček a Palacký a proto byli proti vládě veskrze v oposici, nedávajíce se ničím omezovati ve smělých svých snech o příští svobodě. Mínili, že Čechy nemusí bolet hlava vládní — ať se vláda stará o zachování Rakouska sama — mínění lákavé, ale pro praxi málo vhodné; a také vyčetli českým poslancům v Pražském Večerním Listě 12. října 1848, že se pro vládu exponovali zbytečně.

Opačné mínění měli konservativci. Picek (Politické zlomky 1850, str. 63) vyčetl poslancům českým, že se v Kroměříži spojili s levicí a dali si tak ujít zásluhu zachování říše. Teď prý se řekne, že říši zachránilo jen vojsko!

posud ale člověk nemá proč a zač býti vlastencem rakouským: my posud nevidíme pro sebe z toho spolku rakouského žádné výhody a slávy.«

Když pak »těm, kteří patrně bojovali proti Rakousku, věřilo se více než nám, a oni dostali místo nás náhradu,« Slované však byli v Pressburger Zeitung prohlašováni za »podezřelé ze všech stran«, Havlíček pln »opovržení a žalosti« zahrozil (v Nár. Novinách 5. června 1849): »Rakousko musí býti takové, jako my radíme — sice přestane. To je pravda, kterou nám hlásá každá mapa, každá statistika.«

I v tomto směru tedy Havlíček byl předchůdcem pozdějších prohlášení Riegrových a zejména výroku Palackého: »Byli jsme před Rakouskem a budeme i po něm« — protipólu to slov o nutnosti Rakouska v zájmu samé humanity.

3. Federalism.

a) Federalism a centralism.

Havlíček a Čechové vůbec tedy byli pro Rakousko — ale s podmínkou, že musí být uspořádáno tak, aby Slovanům poskytovalo, co jim patří. Druhým bodem národostního programu tedy byla otázka ústavy s ohledem na mezinárodní složení říše. A zde bylo třetí dilemma: centralisace či federace?

V řešení otázky té ovšem Čechové s vládou se rozešli. Jejich opravdový zájem o zachování Rakouska byl jí arci vhod, a dala to na jevo pokusem, povolat Palackého do ministerstva; avšak mínila Rakousko zachovat vybudováním silné moci ústřední. Tak to

Čechové nemínili; chtějíce v rámci říše Rakouské býti svobodni, postavili se centralistickým snahám rozhodně na odpor, a s nimi i ostatní národové.

Centralisace v Rakousku znamenala a znamená podnes nadvládí němčiny, jakožto jazyka armády a ústředních úřadův, i bylo se obávat, že by zadržela neb i zpět zatlačila postup živlu českého i všech Neněmců vůbec. Proto kromě Němců byli proti centralisaci vlastně všichni národové, a to netoliko na sněmu, nýbrž z části (v Uhrách a Italii) i na bojišti revolučním.

Vláda, která Slovanům nedůvěřovala a jinými národy byla přímo ohrožována; vláda, které se jednota a celistvost říše hroutila pod rukama; vláda, zasypávaná se všech stran požadavky a urgencemi sobě navzájem protivnými, a posléze, nezapomeňme, vláda větším dílem neznalá potřeb různotvárné říše: tato vláda byla by pochopitelně nejraději se byla zbavila zoufalé nejistoty centralismem. Centralisovaná armáda pod jediným komandem byla jí vzorem a ideálem zejména, jak upozorňuje Springer*), když Radecký zvítězil v Italii. Zdali na takovém nesmyslném spletení ústavní politiky s komandem armádním je možno zbudovat říši trvalou, aby co nejdříve nenastaly znova křečovité záchvaty, odvrhující násilnou svěrací kazajku nivelisace, o tom ve chvíli, kdy se politisovalo z hodiny na hodinu a žilo z ruky do úst, ministři se starali málo. Jen ať proboha přítomná tíseň se nějak přeplave, ať každému nespokojenému hlasu se dá do úst nějaké cukrle slibův, aby se utišil: však zítra, až situace bude zjednodušena a

---

*) Geschichte Österreichs II., str. 493.

vyjasněna, budeme hleděti napravit další bolesti, a dnešní sliby prostě — nemusí býti splněny. Že vláda vídeňská tak opravdu uvažovala, dokazuje rozehnání sněmu kroměřížského, vydání oktrojované ústavy a pozdější její zastavení nevývratně.

Pokud vláda ještě se bála ústavního smýšlení občanstva, ukazovala mu aspoň ústavu na papíře, a poháněla Havlíčka před soud za to, že ústavu tu pohaněl. Ale jakmile všeobecná skleslost mysli to dovolovala, ministři vpluli plnými plachtami do vod absolutismu. Absolutism pak byl nerozlučnou částí centralistické tendence*), protože, jak Havlíček často dokazoval, většina občanstva (Slované, Maďaři i Vlachové a Rumuni) byla proti centralisaci a tedy v státě ústavním by jí byla ovšem nepřipustila. I bylo třeba zdeptat odpor federalistů násilím. To se podařilo zjevnému despotismu po necelých deset let (1851—1860); absolutismu pak, zakuklenému do roucha ústavy únorové (1861—1865) a později prosincové (1867), podařilo se důsledky federalistických snah oddálit až po dnešní den, ovšem s výjimkou italských území, o která říše přišla r. 1859 a 1866, a s výjimkou Uher a Chorvatska, kde Maďarům dualism r. 1867 pojistil větší nezávislost, nežli které se dříve domáhali Slované.

Tím ovšem a raffinovanými volebními řády povedlo se Slovany v boji proti centralismu zbavit

---

*) »Celá rakouská budoucnost nechá se dle našeho mínění takto určitě a v kratkosti naznačiti: **buďto se musí v Rakousku zavésti federace nebo se musí nazpět sáhnout ke starému absolutismu.** To jsou zásady dle našeho přesvědčení neomylné, jichžto pravdivost se brzy ukáže ze zkušenosti« (Havlíček v Slovanu 12. února 1851).

energických stoupencův a mařit jejich federalistické snahy (někde, n. př. v Haliči, sobě ostatně protichůdné). Ale pouze na čas: přestavba monarchie v směru snah těch jest a zůstává jenom otázkou času.

Rakousko-uherská monarchie vznikla spojením států různých národnostně i territoriálně. Centralisující snahy dynastie docházely úspěchu tím, že zejména slovanské národy stihaly tehdy katastrofy politické a jejich pud po samostatnosti byl tak ochromen. Když pak se podařilo do služeb státního centralismu postavit i silný kmen německý, kulturně i politicky vyspělejší nežli tehdejší kmeny slovanské, povedlo se pomocí jeho udržet centralistický systém až po dnešní dobu aspoň v západní polovici monarchie.

Ale Slované dohánějí Němce vývojem rychlejším a není nejmenší pochyby, že v dohledné budoucnosti systém německo-centralistický bude nucen ustoupit systému spojených, vnitřně samostatných částí říše. Volební oprava r. 1907, kterou Slované dosáhli aspoň formálně většiny v poslanecké sněmovně, je zjevným dokladem, kam postup směřuje: k federalismu, jak Arnošt Denis nadepsal poslední oddíl svého spisu »Čechy po Bílé Hoře.«

b) Rozsah federace.

Neshody a nedorozumění ovšem se vyskytují o rozsahu a způsobu, kterým by federace měla býti provedena.

Co do rozsahu slovo »federace« budilo dojem, jako by snahy decentralisující chtěly Rakouské císařství rozložiti v samostatné státy, spojené pouze smlouvami. Proti tomu pojetí Čechové se ohražo-

vali. Havlíček federační snahu spojoval s programem rakouským: »Náš hlavní důvod« (pro federaci) »jest, že každý národ ustavičně po politické samostatnosti touží z přirozeného pudu. Ten přirozený pud rakouských národů musil by nevyhnutelně k rozpadnutí říše vésti. Jenom skrze federační konstituci možná jest dáti rakouským národům tolik samostatnosti, kolik možná bez ujmy střední moci říšské oželeti, a tak se nahradí národům alespoň z většího dílu všechny výhody samostatnosti ve spojení se všemi výhodami veliké a mocné říše.« (Nár. Noviny 28. října 1849). A Palacký, aby unikl předsudkům proti slovu »federace«, původně nadepsal svůj známý článek v Narodních Novinách 23. prosince 1849: »Union«.

V článku tom navrhuje ponechat ústřední moci záležitosti dvora, armády, říšských financí, obchodu, komunikací a zahraničné politiky. »Zemským neboli národním« vládám vykazuje vnitřní správa soudnictví, školství a patrně i orbu. Materialní právo jednotlivých částí říše mělo by pak dle něho být vázáno jistou reciprocitou.

Pokud se Havlíček v tomto bodě srovnával s Palackým, nelze přesně určiti; sám sice v dedikaci Ducha Národních Novin prohlašoval článek Palackého i za svůj prapor. Ale prohlášení to se vztahuje pouze na celkový princip*), nikoli na jednotlivosti, zejména

*) V směru tom významna jest odpověd Palackého na ono Havlíčkovo věnování (dopis z 2. května 1851): „Třebas bych já ne ve všech punktech podrobných oučastnil se Vašeho umění, však ve věcech podstatných víte dobře, že smýšlíme stejně; jsouce svobodomyslní, jsme také snašeliví, protože nežádáme svobody jen pro sebe samé . . . . nesnašeliví jsou jen

na provedení principu, o čemž, jak pokládal za samozřejmo »ovšem budou rozmanité náhledy« (Nár. Noviny 6. ledna 1850), čeho »zevrubnější provedení a odůvodnění« Palacký »i dle našeho« (Havlíčkova) »mínění odložil až na ourodnější dobu« (Nár. Noviny 6. ledna 1850), čeho Havlíček ve veliké polemice o článek Palackého ani nehájil**) a co Palacký sám, soudě dle jeho anonymního článku »Myšlénky cizozemce« (Národní Noviny 11. ledna 1850), nestavěl do popředí. Havlíček sám se nepokládal za zákonodárce a raději hájil zásadu, než aby ji hleděl dopodrobna vyjádřiti právnickou formou. To přenechával Palackému. Šlo mu víc o federaci než o způsob a dosah jejího provedení, ačkoliv i dobrá věc často se rozbíjí právě o nesnáze, jak ji provésti.

c) Způsob federace: státní právo a národní autonomie. Otázka jazyková a menšinová.

Konkretní provedení zásady federační činilo však o mnoho větší nesnáze v ohledu druhém, totiž co do způsobu. Větší nebo menší rozsah samostatnosti jednotlivých částí bylo by prostě věcí kompromisu s dosahem relativním — mezi úplnou centralisací a úplnou samostatností bylo by třeba se ustálit

despoté . . .“ atd. Palackého shoda s Havlíčkem redukuje se tu na nejvšeobecnější pojetí politické svobody s mravním zabarvením altruistním. Palacký i zde jeví se více moralistou než politikem podobně jako Havlíček (ač tento měrou menší); z toho by vyplývalo jen tolik, že ve federalismu oba se shodovali potud, pokud federace je nutným důsledkem spravedlivé, rovnoprávné ústavy Rakouska.

**) Na to upozorňuje K. Tůma ve svém spise.

na určitém bodě středním, vyhovujícím každému principu částečně. Ale způsob provedení federace, totiž základ, na jakém by měly být utvořeny autonomní části říše, byl a podnes je stěžován sporem principů, které se tak snadno nedají spojit ani smířit: principu národnostního a territorialního. S českého stanoviska a v terminologii dnešní je to spor o národní autonomii a program státoprávní, tento žádající opětné zřízení státního celku z Čech, Moravy a Slezska s volným vztahem k ostatní monarchii, onen usilující o samostatnost resp. autonomii celku, složeného z Čechů, kdekoli v monarchii usedlých. Program národní autonomie tedy vypouští z národů svých Němce v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a za to přibírá Čechy v Dolních Rakousích a Slováky uherské.

Tento programový dualism rovněž propukal už r. 1848 a otázka, pro který z obou principů byli tehdy Čechové a zejména Havlíček, je nevysýchajícím pramenem sporů.

Havlíček při svém vášnivém nacionalismu byl blízek programu národní autonomie již temperamentem; ale to samo nerozhoduje. Byl také historicky uvědomělý, jak ukázáno svrchu na rukopisech z jeho mládí, a v tom ohledu zase byl blízek programu státoprávnímu. Jeho veřejné projevy pak opravdu jeví stopy obou principů.

Hned po pádu Metternichově Havlíček se prohlásil v heslech Národních Novin pro Braunerův projekt »Spojení zemí koruny naší«, k čemuž patřila i další hesla »Všeobecný sněm celého národa. Místokrál v Praze«. Tedy program territoriální, ale již protržený zmínkou o »celém národu«.

Podrobněji Havlíček se vyslovil v tomto směru hned v 3. čísle Národních Novin (7. dubna 1848). S radostí citoval článek vídeňské oficiosní »Oesterreichische Zeitung, zastávající se národní antonomie: »Oddělte ž se národnosti . . . Země rakouské sestupte se ve spolek státní. Tento spolek záležel by ze států německého, českého, polského, vlašského, maďarského a ilyrského . . . Každý národ takto zřízený — se zvláštním sněmem a pod společnou hlavou — mohl by se připojit k jiným zase zemím, s nimiž je národnost a řeč přirozeně níže«. Tento program je týž jako pozdější program Palackého, který koncem r. 1849 vyvolal takový rozruch po celé říši, ba jde ještě dále nežli Palacký, připouštěje dokonce, aby po vzoru německého spolku také Poláci, Vlachové, Jihoslované atd. se spojili s mimorakouskými rodáky v spolky bez ujmy moci císařské.

Tento program Havlíček vítá (»jsme v celosti stejného mínění«) a poznamenává k němu, že nyní konečně i bázlivci se odváží pomýšlet, »abychom v Praze měli svou vládu, svůj parlament, své vojsko atd. Proto zůstaneme přece v císařství rakouském, ale především budeme v království českém«. Žádá pak ihned, »abychom se svou korunou odstoupili od Spolku německého«, po případě se spojili s Poláky a Jihoslovany, a dodává: »Dovolí-li okolnosti, dovedeme si též vzpomenouti, že Slezsko jenom bezprávím od naší koruny odtrženo jest, a že k nám i Lužice náleží, jest-li k nám chtí náležeti se zvláštní municipální neodvislostí, asi tak, jako Chorvatsko k Uhrám . . . Němce v Čechách utiskovati nebudeme nikdy«.

Klasický doklad! Havlíček vyslovuje souhlas s programem krajní, přímo fantastické autonomie národnostní, současně hlásá revindikaci české koruny v dosahu rovněž utopickém, a nepozoruje vůbec nějaký rozpor mezi tím. Nepozoruje, že revindikací poněmčených zemí Slezska a Lužice Němci by v »českém« státě nabyli většiny, a že by pak věru nebylo třeba slibovat Němcům v Čechách snášelivost. Vzdáleně doznívají tu utopie mládí jeho, kdy dělal politiku na mapě, ne ve skutečnosti; živlu nepolitického je tam ještě dost. I kdyby na příklad bylo možno pomýšlet na opětné vydobytí Slezska a Lužice, bylo netaktické hlásati to předem a prozrazovat plán svůj nepříteli. Havlíček tu vyšel z kolejí obvyklé své nedůvěry k Němcům, a pln radosti nad vídeňským »federalismem« otevřel neopatrně celé srdce své. Později bezpochyby nahlédl sám chybu, a článek ten nepojal do Ducha Národních Novin, ač měl v něm tak dobrý důvod pro federativní program, — německý hlas pro federaci. *) Byly to asi jiné zmínky článku toho, pro které r. 1851 ho nechtěl již připomínati. Opojné sny ústavního probuzení a vítězné revoluce březnové, plány na navrácení Slezska a Lužice byly by se bědně anachronisticky vyjímaly v době, kdy i v Čechách živel český byl reakcí zdeptán a umlčen.

Avšak ačkoli Havlíček se později vzdal extrémních snů historicko-státoprávních, k úplné jasnosti mezi oběma programy nedospěl nikdy. Již 18. dubna 1848 vrací se v Národních Novinách opětně k programu »spojení celého národa československého ve

*) Nebyl to počátkem r. 1848 německý hlas jediný. Viz citát z Dra. Pongratze v K. Maršanově spise: Čechové a Němci r. 1848, (str. 35).

svazek jeden . . . Tuť se arci obrací zraky Čecha do Moravy a na Slovensko« atd. Dále mluví o »třech našich kmenech«: českém, moravském a slezském. Ohled territoriální (Slezsko) a národnostní (Slovensko) jsou tu vedle sebe, a Havlíček ani v nejmenším nepozoruje, že by si odporovaly.

Českou politiku federalistickou vysvětluje v Národních Novinách z 1. srpna 1848 takto: »Federalisté chtějí přetvořiti Rakousko ve spolek rovně oprávněných zemí, z kterých se každá doma dle libosti řídí, spojena jsouc s ostatními jenom dynastií . . . jen skrze federaci může se neněmeckým národnostem radost učiniti«*). Mluví tu tedy o programě personální unie territoriální, ale hned neopomene připojit, že důvod k tomu je národnostní. Kdyby nešlo zřejmě o nevyjasněnost, vysvětlitelnou jeho neprávnickým vzděláním, vypadalo by to jako úmyslná dvojakost.

Avšak ani ostatní Čechové nebyli si v té věci jasni a důsledni. Ušel jim rozpor mezi jejich požadavky státoprávními a tím, co povoloval kabinetní list z 8. dubna 1848 (vztahoval se totiž vlastně pouze na království České, ne na celou korunu) i rozpor tohoto kabinetního listu a konstituce říšské. Ušel jim, aneb aspoň mu nepřikládali váhy. Doufali, že se vše uspokojivě urovná na českém sněmu, a Tomek ještě r. 1904 v svých Pamětech (I. díl str. 286) byl přesvědčen, že císařský patent z počátku června 1848, jehož vyhlášku a provedení překazily svatodušní bouře

*) Podobné výroky Havlíček pronášel i později, n. př. v Slovanu 4. září 1850: »Chceme, aby každá národnost mohla býti sama svým pánem doma, čímž se jedině docílí opravdivá rovnoprávnost«.

a který byl sdělán dle kabinetního listu z 8. dubna, klestil cestu takovému ustálení poměrů. A přece jest jasno, že kdyby sněm ten byl opravdu býval svolán a osoboval si pak kompetenci generálního sněmu pro Čechy, Moravu a Slezsko, byl by dle tehdejší nálady se potkal s rozhodným odporem nejen ve Vídni, nýbrž i u Čechů — na Moravě, nemluvě o neprobudilém Slezsku. Moravský separatism (Pražákovo vystoupení na sněmu moravském) sám byl tehdy tak silný, že stačil — protože Čechové dle citovaného Havlíčkova prohlášení z 18. dubna 1848 nechtěli Moravu k ničemu nutit — na praktické zmaření celého programu státoprávního. A u Čechů nad to bylo tolik politických starostí jiných, že »během celé debaty o rozdělení Rakouska (v ústavním výboru v Kroměříži) nebyl pronesen z českých úst požadavek o spojení Čech, Moravy a Slezska«*).

Požadavek ten byl r. 1848 i v Čechách »něčím nezvyklým, byl to majetek jen několika lidí, patřících většinou ke kruhu Dra Braunera (Palacký, Havlíček, oposice šlechtická)**).

Pokud se pak týče Havlíčka samého, byl si, jak ukázáno, o způsobu spojení toho nejasný zrovna jako jiní politikové čeští.

*

Princip národní autonomie vyžaduje národnostní rozhraničení, princip státoprávní nikoliv. A také v tomto bodě česká politika kolísala.

*) J. Glücklich: K historii našeho politického programu (Naše doba 1902/3, str. 189).

**) Z. V. Tobolka: Počátky konstitučního života v Čechách str. 175. K mínění tomuto se připojuje i Denis.

Koncem srpna 1848 na kongrese, svolaném Konstitučním Spolkem německým do Teplic, usneseno rozdělit česká království dle národnosti na čtyři české a tři německé kraje; každý kraj měl býti podřízen přímo ministerstvu*). Proti tomu Havlíček se postavil v Národních Novinách 10. září 1848, ale není z jeho projevu dobře zřejmo, zdali mu nejde jen o zmaření centralistické a germanisující tendence návrhu, či též o odpor proti národnímu rozhraničení samotnému. Zdá se, že výrok proti »utržení německých krajů od našeho království« směřuje i proti rozdělení vůbec**). Na sněmu v Kroměříži však Palacký a Rieger, vyslovujíce se pro rozdělení Haliče dle národnosti, byli přivedeni k důsledku principu toho i pro Čechy***). Ovšem otázka byla pouze nadhozena, k rozřešení nedošlo.

Ale požadavku národní rovnoprávnosti a samosprávy mělo být vyhověno i jiným způsobem — národními kuriemi, tedy národním rozdělením osobním, nikoli territoriálním. Německý Constitutionelles Blatt je navrhoval již 23. května 1848 a později se staly »zamilovaným plánem politiků českých«****) nevyjímaje Pinkasa. V ústavním výboru sněmovním však nedošly souhlasu — dnes po dlouhých letech jsou zase požadavkem německým a jako takový byly

*) R. Maršan: Čechové a Němci r. 1848, str, 182.

**) Pokud se totiž týká Čech; pro Uhry Havlíček národnostní rozdělení přímo žádal a poukazoval, že nový císař není Maďarům vázán přísahou o celistvosti uherské koruny.

***) Sr. o tom Springera, cit. kn. II. str. 620, a B. Riegra »Náš ústavní vývoj od r. 1848« (Osvěta 1898).

****) Springer, cit. kn. II. 626. B. Rieger, cit. kn. str. 199.

provedeny r. 1906 na Moravě. I tento požadavek tedy kolísal a postavení politiků k němu se měnilo.*)

Ze všeho patrno, že Čechové přirozeně cítili rozpor mezi náklonností k celé zemi, kterou nazývali svou vlastí, a mezi principem národní autonomie, který se jim také zamlouval. Byli by rádi oba principy uvedli v souhlas, což ovšem se nepodařilo tehdy ani později až po dnešní den.

Palacký na sklonku r. 1849 učinil (v Národních Novinách 23. prosince) odvážný pokus, vyplésti se z této nesnadné situace zásadním přijetím programu národní autonomie. Provedení federalisace, o níž promluveno svrchu, představoval si administrativním rozdělením říše (v rozsahu již uvedeném) na nejméně sedm »ministerií zemských neboli (!) národních«: »Každý větší komplex aneb každá národní gruppa zemí korunních měla by v čele veškeré administrace své jednoho ministra«, na roveň postaveného odborným ministrům vídeňským, ale sídlícího v hlavním městě své »národní gruppy«. Ministři byli by zřízeni »pro země 1. německé, 2. československé, 3. polskorusínské, 4. maďarské, 5. rumunské, 6. jihoslovanské a 7. italianské«.

V návrhu tom, jak patrno, princip territoriální i národní zápasí opět, a ani jeden není proveden důsledně. Ale národnostní princip je přece znatelně postaven na prvé místo, druhý pak jemu podřazen. Palacký ostatně připomíná i v ostatníchývodech

*) Historie strany staročeské a mladočeské podává o tom zajímavé doklady, dnes ovšem zapomenuté. Pro nedostatek místa nemohu jich zde všech uváděti. Připomínám pouze, že Mladočeši se pro ně vyslovovali r. 1879 (Jar. Čelakovský, Jul. Grégr a j.), Staročeši v punktacích r. 1890.

článku svého, že se tu staví na základ národnostní. »Co 16. a 17. století byla idea církve a náboženství, to jest našemu věku idea národnosti«. Idea ta sice ještě úplně nepronikla, ale došla již »takové síly a hloubky, že dle přirozených zákonů světodějstva již nesestoupí dříve s dějiště, než až vykoná běh svůj skrze všecka stadia přírodního vyvíjení svého. Ty krajiny a osoby, zvláště v Rakousku, jenž podnes v ohledu národním jsou netečné aneb apathické, nebudou jimi ještě po desíti, po dvaceti neb třiceti letech«. Proto národnostní tendence, které posud »mnohým dosti lehké se zdají, nabývají čím dále tím větší váhy a důležitosti«. Stavěti se proti tomuto proudu současné doby bylo by tak zpozdilé jako foukat proti větru.

Z návrhu Palackého mluví rakouská situace z konce r. 1849: uherská a vlašská revoluce poražena, frankfurtský parlament zmařen; celá monarchie mohla být uschována pod křídla ústavy oktrojované. Palacký, podobně asi jako Havlíček i jiní, viděl v tom znivelisování historicky vyvinutých individualit a v zevním potlačení všeho separatismu vhodnou půdu pro nové vnitřní vybudování říše, ne již na základě dřívějších státův a částí států, které od r. 1526 počínaje utvořily toto soustátí, nýbrž na základě moderního dělítka národnostního, které Palacký pokládal ve své dějinné filosofii za protiváhu současné »světové centralisace«.

Ale jako v ohledu konstitučním přehlédl anachronický ráz návrhu svého v době, kdy za dveřmi číhal již absolutism, tak i o poměru síly principu národnostního a územního se klamal, vlastně se ukvapil. Territoriální separatism, na chvíli potlačený, dout-

nal pod povrchem Bachova systému centralisačního a vzplanul znova co nevidět; territoriální tendence partikularistické byly, jak podotýká Springer, z nejsilnějších politických tendencí doby; a jako uniformující centralism viděl hlavního nepřítele svého ve federalismu, tak partikularism zemí spatřoval zas odpůrce v principu autonomie národnostní, trhajícím země doma jednotné a spojujícím, co dosud administrativně bylo odděleno.

Krok Palackého uvedl mnohé v úžas už proto, že pocházel od historika a přece tak bezohledně odstavoval ohledy historické.*) Palacký se obhajoval později větou stejně lapidární jako jsou jiné výroky jeho: Dávám živým dějinám přednost před pergamenovými! Avšak rozuměj-li se »živými dějinami« dějiny přítomné, pak programu Palackého výrokem tím obhájit nelze.

Je to patrno již z odůvodnění programu, které Palacký podává sám. Jest pravda, že národnost je ženoucí silou rakouské politiky, a že bylo by zpozdi-

*) A. M. Pinkas v Union 29. prosince 1849 uváděl proti Palackému: »Ovšem národnostní otázka je nejvyšší, nejdůležitější v Rakousku, ale národní cit a jazykový zájem není v ý h r a d n ě j e d i n ý m činitelem rakouského státního života; tento je stejně podstatně podmíněn zájmy h o s p o d á ř s k ý m i, h i s t o r i c k ý m i praemissami, pevně zaokrouhlenou s o u v i s l o s t í proti vnějšku a posléze p r á v y, vytvořenými základními zákony, která stojí nad celkem. Kdo chce Rakousko — Rakousko, které je potřebou pro Evropu jako pro nás — musí zvláště pro prvá stadia našeho ústavního života dovést přinášet oběti«, t. j. nejíti v národnostních požadavcích jednostranně do krajnosti, nýbrž brát ohled i na vzpomenuté činitele ostatní. Pinkas tu proti Palackému účinně využívá jeho hesla o nutnosti Rakouska, ovšem poctivě a nikoli v úmyslu, viniti jej z neloyálnosti, jako dělali němečtí odpůrci Palackého; proti takovým hlasům Pinkas jej v »Union« naopak hájil.

lostí stavět se proti jejímu postupu. Ale Palacký doznával sám, že v době, kdy piše svůj program, je plno lidí i krajin národnostně netečných — což neznamená nežli že jeho program nemá té nepřemožitelné opory v obyvatelstvu, jaké by k provedení změn tak dalekosáhlých nutně bylo zapotřebí. Třeba Palacký tvrdil, že po dvaceti a třiceti letech národní idea bude rozšířena již všude a zasáhne do politiky, třebas i byla to předpověď správná: r. 1849 nikdo nemohl věděti, jak skutečně vývoj dopadne, a nemohli tedy, i kdyby centralism byl skromnější, upravovat říši s ohledem na tendence, teprve do budoucna očekávané. Kdo v politice eskontuje směnky, o nichž je neznámo, kdy a jak budou zaplaceny?

Palacký ignoroval přitomnost, ignoroval i nedávnou minulost a ústavní, celní i tradiční přehrady, které tak dlouho dělily od sebe jednotlivé země; pohyboval se jednak v dávné době před r. 1526, jednak už anticipoval více než půlstoletý rozvoj moderní ideje národnostní. A tak stvořil program, jejž A. M. Pinkas nepřipustil otisknouti v Union, protože jej »poznal a prohlásil za chiméru, za nemožnost« (v dopise Havlíčkovi 13. března 1852) — program, který reálnější politiky překvapil*) a zejména centralisty, konservativce a vládu proti Palackému popudil do krajnosti.

---

*) Nejmenovaný politik v »Union« 19. ledna 1850 (den po zastavení Národních Novin) dovozoval, že Palacký i odpůrci jeho ze řad německých povykujících centralistů bojují s větrnými mlýny, protože přítomný stav je pouze přechodní, centralisace dosud provedena není a pro veliké rozdíly v osvětě jednotlivých krajin říše vůbec nikdy nebude možna. — Tento hlas ovšem zašel v krajnost opačnou: mlčet a nechat věci úplně vládě nebylo by také bývalo politikou reálnou.

Uvážíme-li, že ještě podnes, po šedesáti letech program Palackého by se setkal s odporem stran státoprávních, žádajících territoriální uspořádání, že ještě posud nepřišla chvíle uskutečnění jeho, objasní se nám radikálnost programu toho r. 1849, a pochopíme, proč radikalism ten vyděsil vládu a vedl k persekuci Národních Novin otisknuvších program, Palackého jako jeho autora i Havlíčka jako hlavního obhajce jeho. Pak vysvětlíme si snadno onu okolnost na prvý pohled nepřirozenou, že bylo policejně vystupováno proti Palackému, jehož rakouské smýšlení i odpor proti revoluci a radikalům vůbec byly známy. Vždyť program Palackého byl v oboru ústavním a státoprávním stejným bouřlivákem budoucnosti, stejnou utopií jako byly požavky radikálů v oboru liberalismu, občanské svobody a postavení armády i císaře.

Jest opravdu překvapující, jak tito dvojí radikálové si — bezděky — úlohy rozdělili: v časopisech radikálů druhu Sabinova věnuje se skoro všecka pozornost svobodě individuální, kdežto o federalism a jeho způsoby se celkem nejeví trvalejší zájem.*)

*) Vyjimkou jest článek Vávrův o návrhu ústavního výboru kroměřížského (Noviny Lipy Slovanské 7. března 1849). Jak u radikálů přirozeno, zříká se historických hranic: »Přirozených základů jest« (v návrhu ústavy) »šetřeno, poněvadž provincie, jak historicky povstaly, jakýs takýs raz přirozenosti na sobě nesou. Avšak nejsou to nejpřirozenější hranice . . .« Dle návrhu této ústavy »nemůže se rovné k rovnému pojiti, ale starý partikularism bude dále trvati . . . Řeky a hory budou jako jindy měřítkem federativních států rakouských. Dlouhého trvání ovšem . . . tyto nové spolkové státy rakouské . . . nebudou míti, nebo jen při trochu svobodném vzduchu oživne všude zase národní duch a pozná této

Naopak Národní Noviny se točily neustále hlavně kolem národnosti a federace — jimi začaly a jimi také byly přivedeny k zániku vládním zákazem. Ba, v oboru státoprávním Palacký jevil se vládě nebezpečnějším radikálem než radikálové barikád, kteří se o centralism hrubě nestarali; jevil se tím nebezpečnějším, že jeho osobní váha i taktická umírněnost dodávala programu jeho aspoň zevně zdání realnosti a budila u všech federalistův ohlas; posléze jej zabarvovalo hrozivě i to, že vydán byl v době, kdy radikálové byli již umlkli nebo byli vůbec umlčeni. Hlas Palackého a Havlíčkův zněl v obecném tichu tím silněji a přiměl vládu k rychlému zakročení Na ten čas ve skutečnosti bylo po vší naději na obrat, ačkoli Havlíček sám doufal ještě déle; Palackého tragickou vinou bylo, že době neporozuměl, a nereálnou ideologií předčasného programu vyvolal zbytečné represalie. Také vinu tu těžce odpykal osobně.

Bohužel ani tato trpká zkušenost ho nezbavila a nemohla zbavit vady, kterou mu v uvedeném dopise k Havlíčkovi vytkl Pinkas: »Palacký není politik . . . zvláště proto, že dovede jen zbožňovati a a nenáviděti, ale ne býti snášeliv . . .« Palacký vida

---

hříšné provinciální slepenice nicotu. Doufat musíme, že co přechod snad dobrou přinese nám službu. Spojení Moravy a Slezska s Čechy ovšem bylo také jen tak československé blouznění . . .« »Odpočítáme-li tyto národní nehody, federace jest ostatně směle provedena.« 11. března tamže Vávra nazývá »historická pouta« »skřipcem«, který praskne pod údy národů. V tomto ohledu tedy radikálové se s nepřítelem svým Palackým srovnávali, ač původně i v Praž. Večer. Listě (23. září 1848) prolétla zmínka o »federaci na historických základech«, a ač Slovanská Lípa (24. a 28. prosince 1848) pro Uhry doporučovala rozdělení národnostní, u Čechův a Slovinců territoriální.

takový odpor proti svému programu národních skupin, nehleděl jej přiblížiti skutečným poměrům sil a směrů, nýbrž po nějakém váhání sice se zjevnou nechutí se ho prakticky odřekl, ale pak rovnou přeskočil v krajnost opačnou (v Ideji státu rakouského 1865) a nový program svůj, territoriální,*) hájil pak zase svéhlavě a nesnášenlivě až po zhoubné krajnosti pasivního odporu, který rozeštval české strany i osoby a skončil fiaskem, nemaje pro svou porážku ani té zevnější omluvy, kterou pád programu prvého z r. 1849 měl v nátlaku zevnějším.

Programová jednostrannost, ignorující státotvornou působnost buď zemí nebo národností; nesnášelivost hlasatelů jednoho principu vůči stoupencům druhého; nedostatečné pochopení stavu přítomného a jeho rozdílu od minulosti i budoucnosti; nejasné tušení o poměrné závažnosti obou principův a jeho výraz nikoli v účelném jich spojení, nýbrž v nepřesném matení a splé-

*) Tento program byl tehdy ovšem již trochu jiný, jasněji odůvodněný než territoriální programy r. 1848. Roku 1848 i při programě spojení Čech, Moravy a Slezska politikové čeští varovali se, aby se příliš nedovolávali historie, protože v historii byla také robota, censura a šlechtické stavovství, a jedna reminiscence mohla vyvolávati druhou. Výslovnými a uvědomělými zastanci kontinuity českého práva státního objevili se teprve šlechtici vedení Clam-Martinicem po r. 1860. Tehdy, kdy o návratu roboty a jiných přežitků starých dob »feudalních« nemohlo již být řeči, bylo snaze rozeznávat zevnější požadavek obnovy samostatného státu československomoravskoslezského, za kterým mohli a mohou státi i moderní Čechové, od plánů na restauraci staré vnitřní nesvobody státu stavovského. Rozlišení toto bylo později provedeno také theoreticky (Kalouskem, B. Riegrem a j.) a tak teprve nejnovější dobou program státoprávně-historický čili territoriální jak co do požadavků tak co do důvodů se dočkal náležitého objasnění, kterého deklarace z r. 1868 a jiné starší projevy postrádaly.

tání: to byly příčiny porážky obou programů. Národnostní program r. 1849 byl zmařen, protože se nedovedl srovnati s přítomností a jejímu vědoměním územním, založeným na vývoji minulém. Státoprávní program let šedesátých a sedmdesátých byl poražen národním vývojem, který v jeho právnických dedukcích shledal úsilí isolované, neplodné, celkovému pokroku překážející.

Pochopitelno, že po pádu prvního období státoprávní akce nastala reakce ve prospěch programu národnostního. Začala E. Grégrovou »Naší politikou« 1874 a Eimovým novoročním úvodníkem Národních Listů r. 1886, po rozpacích a přeháňkách doby punktační a protipunktační pokračovala v Macharových Tristiích Vindobona (1893), zejména však od r. 1897 národnostním programem strany sociálně demokratické, ke kterému se r. 1900 přihlásili v podstatě i realisté. Od konce let osmdesátých však počíná nabývat posily také směr státoprávní zprvu s ostřím proti Staročechům, později proti sociálním demokratům a realistům; jeho představiteli jsou nejdříve mladočeši, aspoň většinou, a jejich dorost, později mladší strany radikální, které se z tohoto dorostu zorganisovaly (1897 radikálně pokroková a národně sociální, 1899 radikálně státoprávní).

Patrno, že dnes obojí směr má stoupence; šířící se politická uvědomělost prospěla oběma programům. Proti době starší však znatelně sesílil a rozšířil se zejména program národnostní. Zatím co moderní doprava dodala obyvatestvu pohyblivosti a pomáhala stírat místní rozdíly, co nové generace vyrůstaly pozvolna z omezeného partikularismu starší doby a zatím co territoriální stanovisko bylo postupně ome-

zováno pouze na okolnosti veliké, opravdu závažné: idea národnostní se šířila, oživovala a prohlubovala tak, jak předpověděl Palacký, budila i udržovala vědomí pospolitosti rodáků jednoho národa, byť bydleli v rozličných zemích, a dlouho po tom, co Palacký sám program svůj v praxi opustil, pomohla mu ke vzkříšení. Vznícený národní cit a snaha o zachování i postup národní državy vzbudily veliké a trvalé akce menšinové, vedoucí k novým srážkám i pokusům smíru, zvláště pak k snaze po soupisu všech krajanů. Tím bezděky dodává se potrava snahám národnostně autonomním, a politická literatura poslední doby je bez odporu pod vlivem těchto snah. Idea národnostní jednoty, která dovedla v moderní době díla tak obrovská, jako sjednocení Italie a Německa, nezastaví se ani u nás, dokud nevykoná své dílo, jak předpověděl Palacký.

Tím však stanovisko territoriální není a nebude odstraněno. Jazyková promíšenost zemí našich, technicky znesnadňující rozdělení národnostní, a nutný územní podklad života politického zůstávají podstatnými činiteli každé státní reorganisace; na druhé straně pak program národně autonomní nedozrál ještě k provedení praktickému, protože předpokládá poměr činitelů sobě rovných, kdežto dosud Čechové celkem jsou v područí Němců.

Otázka změny dnešního zřízení monarchie ve smyslu politických snah národa českého je tedy otázkou budoucnosti, ovšem již nedaleké. Rozhodným okamžikem bude ten, kdy idea národnosti a národní rovnoprávnosti vyspěje ve všech krajích — tedy na př. i v Slezsku a ve Vídni — tak daleko, že vedle tendencí historickoprávních a territoriálních zaujme místo

rovnomocné. Pak bude také zřejmo, že rozřešení základního státně-správního problému českorakouského nemůže se stát ani výlučně na půdě programu territoriálního ani jednostranně na stanovisku národnostním. K státu patří jak lidé a národy, tak i území s jeho tvářností a vlivy hospodářskými i společenskými vůbec, jak minulost a její důsledky, tak přítomnost i ohled na budoucnost. A jako ve všech problémech praktických, tak i zde rozřešení nenalezneme nikdy v jednostranných krajnostech, nýbrž jedině v účelném spojení obou směrů s odmítnutím obojích krajností. Při tom ovšem nutno uznat — ale jen se stanoviska theorie dějin, nikoli v denním boji politickém a žurnalistickém, kde theoretická umírněnost by vedla k praktické netečnosti — že i krajnosti mají cenu, osvětlujíce pronikavě oba protipóly zápasících snah, z jejichžto sporu a zmatku vzejde Nietzscheova »tančící hvězda«.

*

Přes centralism vlád vídeňských tendence k tomuto vývoji se jeví i v jejich samém složení. Je to instituce krajanských ministerstev, specialita vzniklá mezinárodním složením Rakouska právě tak, jako zas n. př. Anglie má speciální nejvyšší úřady pro kolonie.

Poslední podstatnou změnou zřízení říše byl, jak známo, dualism r. 1867.*) Principem jeho jest

---

*) Pro zajímavost budiž uvedeno, že Havlíček jednu chvíli jakoby byl předvídal dualism s jeho zevní stránky. Mínil (Nár. Noviny 24. září 1848), že účinek vystoupení Jilačicova bude asi: »Uhry odevzdají ministerstvo zahraniční, finance a vojenství do Vídně, mezera a celní hranice mezi Uhry a ostatními zeměmi po-

nadvláda Němců v Cislajtanii, Maďarů v Uhersku. Protože sám o sobě ani jeden ze suverenních národů těch nestačil na potlačení všech ostatních, učiněny jisté ústupky Polákům a Chorvatům a tak vytvořen v každé polovici jeden národ polosuverenní. Zevnějším výrazem toho jest zejména polský ministr krajan ve Vídni; k němu později přibyl český a na konec německý, t. j. jednak i zmohutnělý živel český došel zastoupení ve vládě, čímž definitivně zbavil se postavení národa pouze poddaného, jednak i Němci dostali svého národního ministra, čímž sice něco získali, ale zároveň se stali pouze jednou složkou vlády a bývalý jejich monopol na panství v Cislajtanii, princip dualismu z r. 1867, podlomený již za Taaffa a Dunajewského, formálně je zrušen.

A právě ve formě těchto ministerstev, nejcharakterističtějši instituce cislajtánské, odehrál se postup od territoria k národnosti. Polský ministr krajan slul původně ministrem pro Halič, ačkoli nebyl zástupcem Rusínův, a český slul ministrem pro Čechy, ačkoli nezastupoval Němce. Ale národnostní idea pronikla i zde tou měrou, že dnes, zvláště od zavedení krajanského ministerstva německého territoriální ráz i titul ministrů krajanů vymizel naprosto.

Vyjasnění nastává i v tom směru, že jeví se snahy a náběhy k národní samosprávě bez ohraničení territoriálního. V zemědělské a zemské školní radě v Čechách, v národních katastrech na Moravě a v podobných útvarech jsou pokusy o administrativní roztřídění osob bez ujmy territoria. Ačkoli jednota

mine.« Uhry budou samostatnou polovicí říše se sněmem. Až potud předtucha Havlíčkova byla správna, jenže on dodával ještě — že národnosti v Uhrách budou rovnoprávny . . .

zemí se tím neruší, vystupuje zde přece princip národnostní vždy více v popředí.

Charakterisuje-li dnešní politickou situaci toto vyjasnění, potvrzující rozbor i konstrukci shora podanou, pro dobu minulou charakteristické jest zas ono kolísání mezi ohledy territoriálními a národnostními. A v tom právě máme i vysvětlení podobného kolísání mezi oběma principy, jaké jsme viděli u Havlíčka. Protože pak Havlíček působil o mnoho dříve, kdy ani jeden z obou programů nebyl vyjasněn a propracován, jest jeho nejistota tím pochopitelnější.

Zůstává však pro něho významno, že ani tehdy nenechal nepovšimnutě přejíti nejpalčivější, posud nevyřízenou otázku tohoto sporu: národní rozhraničení. Prohlásil o něm své mínění v Slovanu 17. července 1850:

»Národnost znamená u nás, aby tam, kde národ náš bydlí, i vláda byla česká . . . aby čeští ouřadové nejen k lidu, nýbrž také vždy mezi sebou až do nejvyšší instance užívali národního našeho jazyka.« Totéž chce i pro školu, církev atd. a vysvětluje: »Slova všude, kde náš národ bydlí, bereme ve smyslu slušném a poctivém, nemajíce při tom žádnou jezovitskou reservationem mentalem, ne snad abychom chtěli všude, kde několik Čechů bydlí, neb v každé odtržené české vesnici míti české řízení vládní, způsob to, kterým Ostdeutsche Post a Deutsche Zeitung a jim podobní lidé chtějí v Rakousích rovnoprávnost národní přiváděti ad absurdum a činiti ji nemožnou. Jakož my se odříkáme každého ostrova národního a zanecháváme jej té národnosti, ve které obklíčen jest, tak i žádáme zas, aby se jiní toho samého odřekli, a

aby se národnosti k potřebě zemské správy slušným způsobem arrondovaly (zokrouhlily). Dle této zásady zanecháváme ty krajiny v Čechách, kde Němci nepřetržené pohromadě bydlí, pod zprávou německou. Dle této zásady považujeme ku př. Prahu za české město a Liberec za německé, ačkoli v Praze také Němci a v Liberci také Čechové bydlí. Rozumí se při tom, že nechceme být ani tak nesnášenliví, abychom netrpěli ku př. Němcům v Praze pro jejich potřebu německé školy a chrámy a všeliké ústavy, které by si k prospěchu svému založiti chtěli, abychom je snad chtěli nutiti k přijímání českých ouředních spisů atd.« A dodává svou obvyklou průpověď: Co nechceš, aby ti jin činili, nečiň jim!

Havlíček tedy zde hlásá určitě: národní autonomii v širokém rozsahu, jazykovou rovnoprávnost do nejvyšších instancí, tak aby v každém obvodě správy převládal jeden jazyk, při tom však aby i menšinám byla zaručena vnější úřední řeč, totiž užívání jejich jazyka ve styku s úřady. S tím souvisí zaokrouhlení národnostních obratů pro správní potřebu, tak aby český národ ve svém území panoval a německý tam požíval »slušných« práv menšiny, v německém území navzájem zase aby s Čechy bylo nakládáno jako s Němci v českém. Havlíček se dotýká také finanční otázky menšinové, která teprve dnes po půl století se stala časovou; v ohledu tom chce menšinám zajistit snášelivost a volnost pro vlastní jejich ústavy, avšak odkazuje je na vlastní prostředky. Srovnáme-li tento program se stavem dnešním, kdy menšinové potřeby si skutečně opatřujeme sami svépomocnými akcemi a marně se domá-

háme toho, aby aspoň nutné školy menšinové převzaly obce a jiné veřejnoprávní organisace (velmi umírněný zemský zákon o tom, přijatý sněmem království Českého, již několik let leží v archivu, nebyv dosud sankcionován), je patrno, že Havlíček šel Němcům velice vstříc, ježto i Čechy odkazoval na vlastní prostředky, ale přes tuto umírněnost že jeho program byl velikým pokrokem proti skutečnému stavu, který potrval až podnes — stavu, kde stát nespravedlivě rozděluje podporu mezi národy a zakládá Němcům z veřejných peněz ústavy i tam, kde dle Havlíčkova programu by si je měli financovat sami. —

Principem národní rovnoprávnosti*) tedy Havlíčkův rozhraničovací program se liší od nynějšího programu německého, kterému jinak v ohledu čistě správním se značně blíží. Jest ovšem otázka, zdali by se Havlíček stavěl na stejné stanovisko i dnes, protože v politice stanovisko se situací a potřebami chvíle značně měnívá a z toho, co včera jsme sami chtěli, dnes můžeme po případě učinit ústupek straně druhé a dát si to vzájemným ústupkem zaplatit. Jak stanoviska se z taktických okolností mění, historie českých stran ukazuje výmluvně: otázky právě položené tedy rozhodnout nelze, již proto, že v uvedeném článku Havlíčkově výslovně připomíná, že »nedá se všecko až do nitky vypočítati« a tedy

---

*) V otázce, jak provésti rovnoprávnost jazykovou v úřadech v Čechách, politikům r. 1848 byl směrodatným program vypracovaný Tomkem a uveřejněný v Národních Novinách ihned na počátku jejich vycházení. Zajímavým byl i obdobný program repealu, sdělený r. 1900 v Trmalových »Vzpomínkách na český repeal.«

nevíme ani jeho podrobný program jazykový z roku 1850 — prostě proto, že ho neměl, jako vůbec všude, kde nebylo nutno v tu chvíli přesně stanovit podrobnosti, spokojoval se objasněním a hájením zásad všeobecných. Ke konkretním otázkám jej vedly jen zevní události. Jako v poesii, tak ani v politice resp. žurnalistice netvořil zpravidla spontánně, nýbrž reagoval nejčastěji na popudy zvenčí dané: na vládní předlohy, cizí programy a činy, sněmovní řeči, polemiky, denní zprávy a podobné body. Stejný ráz měla i jeho krátká činnost poslanecká. Také citovaný krátký program národnostně rozhraničovací jest polemický, a nedostatek určitého stanoviska v kollisi principu národnostního a territorialního lze vysvětlit zejména okolností, že tento odbor politiky nevymkl se vůbec z rámce povšechných diskussí a polemik (prvý říšský sněm byl rozpuštěn dříve než mohl rozhodnout o návrhu ústavy, vypracované ústavním výborem, očekávaný nový sněm pak vůbec již nebyl svolán) a Havlíček nebyl tedy nucen rozhodovat se určitě pro to neb ono stanovisko.*) Účel — rovnoprávnost a svoboda národní — byl mu hlavní věcí, o podrobné a přesné provedení jeho nejevil valně zájmu; jemu, neprávníkovi, otázky ty byly cizí. On obracel se skoro vždy k zásadě a s jejího hlediska roztřiďoval a posuzoval jednotlivosti, jak právě uznával za potřebno.

---

*) Zajímavo, že ani o návrhu ústavního výboru kroměřížského Havlíček nenapsal rozboru, ač otázkami tam řešenými se zabýval stále. Naopak rozbor oktrojované ústavy přinesl zase co nejdříve — aby překazil její oslavu. I zde řídil se tedy konkretním popudem resp. jeho nedostatkem.

A tak se stalo, že z jeho kolísavých výroků mohou si stoupenci obou směrů, státoprávního i národnostního, vybírat citáty na podporu programů vlastních. Také to až dosud hojně činili a činí. Bylo by však prospěšno politice české a důstojno Havlíčkovy památky, aby tato taktika přestala, prože taktice Havlíčkově se příčí a věcně neprospívá. Velikost Havlíčkova zračí se právě v tom, že přes veškeru zmatenost a nevyjasněnost doby nevrhl se v náruč jediné, domněle samospasitelné formuli, nýbrž instinktivně postřehl relativní oprávněnost obou sporných principův a ani jeden z nich nikdy výslovně nezavrhcval. To jest příklad i dnešní politice české. Ani jednostranné vytrhování jeho slov ze souvislosti, ani bezduché opakování všech jeho nejasných výroků není pochopením a následováním příkladu toho, nýbrž heslo: Dávejte každému — osobám i zásadám — co mu patří, a uvedení hesla toho v tělo a krev.

4. Liberalism.

a) Státní.

Jako federace byla r. 1848 heslem decentralisace národnostní, tak liberálnost byla heslem decentralisace ryze politické — svobody individuální i svobody menších celků politických, státu podřízených, zejména obcí. Způsob provedení této svobody byl hlavním obsahem ryze politických programů vůbec.

I Havlíček byl liberálem v tomto smysle; ale jeho liberalism byl Havlíčkovsky zabarven a prošel rozdílnými obdobími vývoje.

Nedlouho potom, co Havlíček prohlásil Palackému, že politice nerozumí — na samém počátku své činnosti žurnalistické (26. a 29. března 1846) nakreslil památnou utopii: obraz ideální obce, jak si jí tehdy ve svých čtyřiadvaceti letech přál. Se stanoviska liberálního brojí tam ironicky proti byrokratismu předbřeznovému a proti němu staví zřízení vzorného města s purkmistrem a výborem v čele.

Dle obrazu toho, zbavíme-li jej satirického roucha, lidé žijí v obci proto, aby se vespolek podporovali, »sice by i stádo bylo obcí«. Výbor měšťanstva v městě onom nemá zákonné donucovací moci a vůbec tam nikdo nepůsobí jinak, nežli vnitřní svou vahou a přece dochází poslušnosti tím ochotněji a zasahuje hlouběji nežli zákony: trestá zahálku, »zbytečné šviháctví«, pomlouvání, marnotratnost, týrání zvířat, neuctivost k řádným lidem atd. Přičiněním purkmistra zřízeno jest v městě několik ústavů dobročinných (hospitál, nemocnice, opatrovny) i hospodářských (městská pojišťovna a zejména »všeobecná dílna městská, veliké stavení tak zřízené, aby tam v zimě v létě veliký počet lidu rozličné práce konati mohl«. Je tam organisována dělba práce, každý tam vždy najde práci a tak odstraněna jest almužna).

Uvážíme-li ještě krásnou autoritativní úlohu, kterou Havlíček přisuzuje v městě svém nezištnému, obětavému děkanovi, kaplanům a učitelům, obraz jeho se objeví jako utopie podobná plánům předchůdců dnešního socialismu, složená z několikerých vlivů; jsou tu jednak ideály téměř patriarchální, sousedské v starém dobrém smyslu, jednak liberalism namířený proti poručníkování veřejných orgánů, jednak však i program t. zv. sociální politiky obecní,

tedy pokrok nad liberalistický odpor proti zasahování státu a obcí do života hospodářského.

Protože taková obec, jakou Havlíček vyobrazil v uvedeném článku, jest ideální, v reální politice bylo třeba se držet více skutečnosti a jít dále do podrobností. V listopadu a prosinci 1846 Havlíček v stati »Co jest obec« pustil se do exkursů sociologicko-politických prohlašuje za »dva veliké hlavní základy veškerého lidského světa« dle Schillera hlad a lásku, kteréžto činitele však raději jmenoval abstraktněji užitkem a náklonností. »Cokoli člověk činí, činí buď z náklonnosti neb pro užitek (leda by nic nemyslil a dělal všechno nevěda proč, mechanicky)«; »základním uzlem bytosti lidské je mu dvojice: »egoism (pro užitek)« a »mravnost (z náklonnosti)«. Hranice mezi oběma udati je při jednotlivých činech skoro nemožno. Protože pak špatné skutky mohou vznikat i z dobných pohnutek a naopak, protože dále chytráci dovedou i zištným skutkům dávati vzezření nezištnosti, je spolehlivým základem obce užitek a to užitek všeobecný.

»V obci platiti musí zásada: něco za něco, nic za nic«, a každý člen obce má užívat výhod a užitků společných v tom poměru, v jakém nese společné obtíže. To pak platí i o státě, neboť města a vesnice jsou malými státy, stát pak je velikou obcí. Ba dle Havlíčka »více záleží na dobrém zřízení jednotlivých obcí . . . než na zřízení celého státu ve vyšších stupních«.

Tato všeobecná zásada ovšem nevede k uznání určité formy veřejného zřízení za nejlepší. Havlíček se také o to nesnaží, a za »dostatečnou odpověď na všechno, cokoli se o aristokracii, demokracii, monarchii

atd. obyčejně mluvívá«, pokládá stanovisko: »Každé zřízení obce jest dobré, kde se nadřečený spravedlivý poměr zásluh a výhod každého jednotlivého ouda shledává.«

Jakkoli Havlíček toto všeobecné stanovisko vyjádřil ještě r. 1848 na samém sklonku absolutismu (viz shora str. 429) a jakkoli v theorii mu zůstal věren i nadále, v praxi vyvodil z něho za doby konstituční důsledky demokratické a liberální. Přednost rodu neuznával dle uvedené zásady naprosto; avšak mínil, že užitkové hledisko nemůže odůvodnit ani nerovnost politických práv dle poplatnosti. Nehledě k mínění jeho před r. 1848, kdy nebylo naděje na radikální reformy, v Národním Výboru byl pro rovné volební právo, v Slovanu 4. září 1850 ukázal, že »direktní daň jest docela špatné a nespravedlivé měřítko na politická práva«, a tamže prohlásil 25. září 1850, že »vlastně práva občanů dle daní vyměřovati se nemají« vůbec. Odůvodňuje to nespolehlivostí měřítka toho, okolností, že chudší lid nese zase tíže »daň z krve«, a posléz okolností, že »není nic tak špatného, abychom řekli demoralisujícího jako děliti občany zrovna na několik tříd«, jako se to stalo min. nařízením ze dne 7. března 1850, které domkáře zbavilo volebního práva v obci, činíc z nich »heloty«.

Uznává sice v témže článku, že »aristokratické smýšlení nepomine na světě nikdy*) . . . aristokracie

*) V epigramě »Bájka politická« napsal:

»Ve Švýcařích v demokratském kraji,
kde si na republikány hraji,
sed' si vedle orla vrabčík smělý dosti,
začimčařiv cosi o rovnosti.

mění časem jen jména, ale věc v celku zůstane«; a naopak zříká se sice »demokratů křiklounů«, kteří za radikálního prý považují jen toho, kdo s nimi marně tráví večery po hospodách, také takových, kteří »obyčejně tak dlouho proti všemu křičí, až se jim něčím výnosným huba zacpe«, i takových, kteří chtějí aby vše vyšší se »zesprosťačilo« (programový článek Národních Novin 23. září 1848). »Pravá demokracie« psal v Slovanu 21. srpna 1850, »nezáleží v tom, abychom se rovnali vyšším, což lehké jest, nýbrž abychom se nevypínali nad nižší než jsme sami, každý musí začít s demokracií sám u sebe a pak to půjde«. Shoduje se tedy s míněním Mazziniho, že spolehlivou politickou výchovou není mluvit lidu jen o jeho právech nýbrž i připomínat mu povinnosti, zkrátka vidí sice poměrnou oprávněnost aristokratismu i demokratismu a pochybené krajnosti obojího směru — ale sám je zplna srdce demokrat. Je pro rovnost práv, ježto nelze třídit občany v kasty podle jejich povinností,*) a nerovnost odsuzuje i proto, že by znemožnila bratrství. A tak ve svém demokratismu i jeho důvodech jeví se liberálem.

Orel polknul vrabce místo naučení,
že přec nikdy vrabec orlu roven není.«
Podobně v Nár. Novinách 7. června 1848. (č. 5)

*) Nejvýše by v nevyhnutelném případě připustil dva druhy občanů, »ale oudové každého jednotlivého druhu buďtež alespoň mezi sebou v právích rovni« (Slovan 25. září 1850) z oportunismu patrně připouštěl také tuto nerovnost na počátku doby ústavní: »Šlechta nemůže mít větší váhy na budoucím sněmu, má-li být konstituce dobrá, než jest přiměřeno velikosti nemovitého jmění ejího.« (Pražské Noviny 19. března 1848).

Jedním účelem obce ostatně jevila se mu již v článku »Co jest obec?« svoboda takto upravená: »Svoboda není snad bezuzdná nevázanost, nýbrž přirozená duchu lidskému samostatnost, aby se obec bez potřeby do osobních záležitostí občanů svých nemíchala.« Obdobně žadal i pro obce svobodu od poručníkování státního z důvodu: »Uvázaný člověk ovšem nic zlého činiti nemůže, ale také nic dobrého (Pražské Noviny 25. února 1847.) Odsuzoval »tak nazvané policejní státy, ve kterých se vláda do všeho míchá« (Slovan 1. března 1851); když pak vedle toho dosud jeví se nám stát jako »nucená společnost, ve které množství obtíže nesou proto, aby malý počet dobře a vesele žíti mohl«, tu v takovém nedostatku rovnosti, svobody a dokonce bratrství »konečně se musí zroditi . . . onen nepřirozený cit, který stát za svého škůdce a nepřítele považuje . . . který zcela protivný jest citu svobodného občana, jenž musí cítiti lásku a vděčnost ke svému státu«.

Jak patrno, Havlíček nešel za liberalismem do jeho důsledkův anarchie individualistické, nýbrž zůstal na stanovisku liberální buržoasie. Pocit nepřátelský státu pokládal za nepřirozený, svobodu chtěl vždy s nutným omezením, a líbilo se mu svobodné zřízení švýcarské a severoamerické. Avšak ani v tomto rozsahu nebyl průměrným liberálním demokratem; nenáviděl »titěrky a hračky moderního liberalismu« připouštěl z taktických ohledů jisté úchylky od rovnosti; nezavrhoval aristokracii zuplna; neomezoval obec tou měrou, jako žádalo to heslo »laissez faire« = nevsahujte vůbec do »přirozeného běhu« věci; a v ústavním zřízení rovněž připouštěl meze lidového vlivu.

Poměry české modifikovaly všeobecný princip liberalismu nejen u Havlíčka. Pokud se týče šlechty, její moc a zásluhy některých členů jejích o předbřeznové hnutí národa českého zjednávaly jí takovou přízeň, že sám v jádře demokratický Jungmann v zápiskách svých jí přikládal rozhodný vliv*), rovněž demokratický Palacký její pomocí vykonal mnoho pro českou věc, a po březnu 1849 sám Havlíček uznával, že na ten čas nedostatek národní šlechty je škodou Čechův; arci — dodával — jednou nám to bude zas užitečné. (Večerní List Národních Novin 29. března 1849). Ostatně byli si vědomí, že zrušení šlechty, »jestli se za našeho věku vůbec poštěstí«, chudým lidem samo nepomůže, protože její bohatství jí na dlouho ještě zajistí rozhodný vliv. (Pražský Večerní List 14. června 1849).

Šlechta zatím setrvávala v pozadí, a kroměřížský sněm ji výslovně zrušil; dle oktrojované ústavy v zápětí ovšem ožila, ba připuštěno i nové povyšování do šlechtického stavu, což Havlíček odsoudil ve svém »výkladě« ústavy té. Ale za reakce i později po r. 1860 lidoví politikové se počali o součinnost šlechty zajímat neustále více. Rieger, který ještě r. 1860 a 1861 ve francouzské své brožuře »Slované rakouští a Maďaři« trval na odmítaném postavení vůči obojetné »české« šlechtě, byl brzy potom okolnostmi přiveden v trvalé politické spojení se šlechtou; a Palacký byl nucen se dočkati a konstatovat, že otázka poměru k šlechtě se stala Eridiným jablkem mezi oběma českými stranami lidovými. Ovšem bylo to dočasné a vo-

---

*) „Neujme-li se češtiny brzy šlechta, vždy udušena bude.“ (Zápisky č. 54.)

lební reforma 1907 je rozhodným krokem k odstranění nadpráví šlechty, nadpráví, s nímž současně klesla i hodnota šlechtického spojenství pro politiku lidovou. —

Také v oboru reforem ústavních Čechové nebyli liberály důslednými do krajnosti. Pražský Večerní List psal sice 29. srpna 1848: »My proti tomu nic nemáme, když veliká část Němců má to přesvědčení, že jen v republice blaho národů zkvétati může«, ale pro Rakousko nebylo o podobném programu ani řeči u nikoho — vyjma ovšem fantasie Bakuninovy*). Rakouský program byl sám sebou monarchický, a vděčnost k císaři, povolivšímu ústavu, byla všeobecná. I za Ferdinanda V. i po 2. prosinci 1848 za Františka Josefa I. všecky národní a politické křivdy byly kladeny na vrub ministrů, Windischgrätze a kamarily. Čechové byli a zůstali monarchisty, ovšem s podmínkou ústavního zřízení státu.

Ústavní zřízení toto, jak již podotčeno, znamenalo decentralisaci ve všech směrech: účelné místní rozložení politické moci, dotud nahromaděné ve Vídni — federalisace; přesunutí určitých oborů z rukou vlády v ruce nižších organův — autonomie; a definitivní stanovení podílu sněmovny na moci, dotud patřivší pouze panovníkovi — demokracie. Impotence a desorganisace éry Metternichovy posleze vymáhala vlastně úplnou vnitřní reorganisaci říše i jejich částí.

Křížová cesta snah těch je známa; jejich stránka národnostní a federační byla rozebrána již svrchu.

*) Havlíček si dokonce nepřál ani aby Němci a Maďaři dosáhli republiky; byli by prý potom »ještě hltavější pro panování« (Nár. Noviny 5. května 1848).

Zbývá dotknouti se stránky formálně konstituční, liberalismu a demokracie.

Havlíček v směru tom nebyl tak jasný a rozhodný jako v ohledu národnostním; kdežto federace jevila se mu neodbytným požadavkem rovnoprávnosti národní a byl ochoten podporovat i vládu, kterou pokládal za federalistickou, otázkám specielně ústavním nevěnoval mnoho zájmu*). O úpravu svobody občanské se zprvu mnoho nestaral, stačilo mu, že zásadně byla povolena. Již v říšském sněmu ve Vídni byla zrušena robota a tím učiněn hlavní krok k přeměně Rakouska v říši svobodnou; na sněmě v Kroměříži všeobecný zájem se soustředil na větu, že všecka moc ve státě vychází z lidu. O tuto větu, krásnou, pravé evangelium politické svobody, ale postrádající praktického dosahu, větu, kterou liberálové nadšeně hájili, ale vláda předem rozhodně odmítla, rozpředl se veliký boj, v němž Čechové na konec ucouvli před vládním odporem. Havlíček, ačkoli v jeho článku v Národních Novinách 9. ledna 1849 jakoby probleskovalo vědomí, že dotyčná theoretická věta nemá sama o sobě důležitosti, nicméně ji uznává, z vystoupení ministerstva proti ní vyciťuje neústavní jeho smýšlení, a proti tomu volá na poplach.

Veřejnost sledovala jednání o tomto paragrafu ústavy se zatajeným dechem dílem pro jeho situační příznačnost, dílem proto, že jej přeceňovala. Když tento bod neslavně byl pochován, sněm pracoval dále o ústavě. A také v dalším jednání se zdržoval kraj-

*) Spoléhal v té věci docela na Palackého. V Nár. Novinách 11. ledna 1849 píše: »Můžeme ubezpečiti, že návrh celé konstituce, jak jej náš Palacký vypracoval, zcela uspokojí všechna přání rozumných a liberálních federalistů«.

ností, do kterých by jej byly přivedly důsledky liberalistních theorií:

Ačkoli sněm říšský sám byl jednokomorní, jak si byla přála radikální frakce, (také Havlíček byl v Nár. Novinách 7. června 1848 i v Nár. Vyboru pro jednu komoru sněmovní, Palacký naopak pro dvě — vypracoval návrh ústavy se sněmovnou dvoukomorní*) zamítnuv jednodušší a radikálnější mínění F. L. Riegrovo. Tato umírněnost byla odůvodňována též jako ústupek autonomii zemí (v složení druhé komory).

Dále, ačkoli kroměřížský sněm sám byl zvolen na základě všeobecného rovného hlasovacího práva bez censu, usnesl se na censu 5 zl. pro příští voliče.**)

---

*) B. Rieger, Náš ústavní vývoj (Osvěta r. 1848 str. 199 a násl.)

*) Ačkoli v době oné byl vysloven i požadavek volebního práva pro ženy (Rittersberg v Novinách Slovanské Lípy 18. a 19. dubna 1849 dí, že jen »holé násilí« jim je vzalo), přece praxe za ideou pokulhávala daleko. Volebním řádem pro sněm český, jejž vypracoval národní Výbor, a volebním řádem říšským z 24. června 1848 dělníci byli vyloučeni z aktivního práva volebního, princip rovnosti v říšském volebním řádě se dostal k slovu pouze z obavy před radikálním záchvatem vídeňským; a pokud se týče Havlíčka samého, byl sice pro rovné volební právo, avšak o volitelnosti žen otiskl 22. dubna 1849 v Nár. Novinách odmítavý citát z Proudhonova »Peuplu« beze všeho dodatku. Je pravděpodobno, že i o ženách Havlíček měl názory mírně liberálně buržoasní. Dbal sice i o výchovu dívek (v Nár. Novinách n. př. 2. ledna 1849 otiskl Amerlingův článek toho směru), ale měl svou hlavu a Terezie Jirglová se zmiňuje v dopise z 28. listopadu 1843 že to co řekl o ženách, »nikdy chvalné nebylo.« Misogynem jistě nebyl, avšak emancipaci byl by asi v nejednom ohledu řadil mezi »titěrky a hračky moderního liberalismu.«

Všecka tato umírněnost nebyla nic platna; kroměřížský sněm zahynul osudem, o nic horším než by vůbec jej byl mohl stihnouti, kdyby si byl počínal několikrát ostřeji. Ale jednání toto přec ukazuje zřejmě, že Čechové byli liberály umírněnými s výjimkou některých temperamentnějších osob, zabíhajících časem do důsledků radikálních. Havlíček byl rovněž takovým liberálem: v Národních Novinách 7. června 1848 žádal na příklad, aby trojí usnesení sněmu zemského bylo zákonem i bez královského potvrzení, jako v Norsku; ale když vítr se počal obraceti, z taktických důvodů byl již ochoten (Nár. Noviny 22. října 1848) uznat panovníkovo právo sankce za jistých podmínek. Jeho liberalism tedy řídil intensitu svou dle praktické možnosti.

Avšak Havlíček nebyl plnokrevným liberálem ani v theorii, a tím se lišil od většiny ostatních svobodomyslných politiků současných, kteří cizí theorie přijímali a parafrasovali. Havlíček i tyto theorie modifikoval a svérázně zabarvil.

Tak učinil ihned s hlavní politickou theorií liberální, theorií o společenské smlouvě. Pokládal sice budoucí ústavu rakouskou za »dobrovolnou úmluvu mezi národem a císařem dříve neobmezeným« (Nár. Noviny 9. ledna 1849), ale nechyboval tu tak jako jiní stoupenci směru toho — nepřenášel tuto tendenci současné politiky do minulosti. Aspoň toho výslovně netvrdil, ba v uvedeném již článku »Co jest obec?« (Pražské Noviny 1846) upozorňuje, že »jsme do obce, ve které žijeme, dobrovolně a po dobrém rozvážení nevstoupili, nýbrž se v ní zrodili a tak nechtíc se oudy obce stali.« Dál ovšem vykládá, že je třeba toto bezděčné členství

obce proměnit ve vědomé a souhlasné; ale otázku vzniku obce vykládá si, jak patrno, organickým a neuvědomělým růstem, nikoliv úmluvou. A tak i v tomto směru, jako v jiných, článek »Co jest obec?« jest, ač prostým, přece svérázným a na svou dobu pozoruhodným souhrnem postřehů sociologických.

Podobně v nauce o dělení mocí v státě Havlíček nehlásal pouhou parafrási Montesquieua. Poměr moci zákonodárné a výkonné byl za tehdejšího neklidu rovněž kolísavý. Havlíček z celé theorie té zdůraznil pouze krátce ve Výkladu oktrojované ústavy (v Nár. Novinách 14. března 1849) požadavek podnes časový: neodvislé soudnictví, »aby se mohla spravedlnost bez ohledu na vládu a třeba proti vládě díti.« —

Jinak ovšem zejména ve věcech, o kterých neměl kdy učinit si vlastní úsudek, Havlíček spokojoval se podáním cizích názorů běžných, i čerpal n. př. z Rotteck-Welckerova Staatslexiconu tolik, že odpůrci se mu za to až posmívali.*) Za politické reakce vůbec dostal se do proudu běžného liberalismu ještě více, patrně ze vzdoru, a vedle stati národnostních mu věnoval více pozornosti nežli dříve. Propaganda názorů tohoto směru byla jistě užitečna již výchovným významem a ideálem občanské vyspělosti, který stavěla občanům před oči v protivě k byrokratismu.

Havlíček byrokracii nenáviděl vždy a všude. Jeho povaha byla proti ní zaujata elementárně. Proto, když se domníval, že ve vládním návrhu obecního zřízení vystupuje nad obzor byrokracie písařů, kteří by byli zaměstnáni vždy v několika spojených obcích,

*) Pražský Večerní List 24. dubna 1849.

psal proti tomu (Nár. Noviny 12. prosince 1848)*) i také se stanoviska federalistického (Slovan 17. srpna 1850), protože v projektovaných sněmech okresních a krajských viděl úmysl, seslabit zemské sněmy ve prospěch centralismu. Proti byrokracii »pokoutních písařů« byl zaujat i se stanoviska mravního maje za to, že tito lidé jsou ochotni za peníze sloužit každému a tedy nejsou spolehlivými kandidáty poslanectví (Nár. Noviny 30. května 1848). Ani úředníkům v ohledu tomto nevěřil. Na počátku konstituce byl přesvědčen, že úřednictvo »časem svým na třetinu zmenšeno býti může, a to ještě k většímu urychlení prací« (Nár. Noviny 7. června 1848). Tanul mu na mysli ideál občana politika ve smysle anglické samosprávy, nikoli pracovníka trvale zaměstnaného a placeného,**) a z toho důvodu byrokratism počínající éry absolutní byl mu solí v očích.

Toto stanovisko nutně vedlo i k obdobnému stanovisku vůči armádě. Havlíček, který viděl tolikrát vojsko v službách reakce, který byl nepřítelem komanda zevnějšího a přál si co nejvíce svobody, přirozeně mínil: »Budeme vždy směřovati k tomu, aby vláda obětovala na školy a na vzdělání nejméně desetkrát tolik co posud, na vojsko ale a na diplomaty zase jen desátou část toho, co posud.« (Nár. Noviny 7. června 1848).***) Nechtěl státu, kde

*) Viz ostatně i Nár. Noviny 30. června 1849.

**) Pro zajímavost budiž uvedeno, že Pražský Večerní List vyslovil 15. prosince 1848 přání, aby politické úředníky lid sám si volil.

***) Rok 1848 byl u nás vůbec rokem nezapomenutelných snův o ozbrojení lidu. V dubnu 1849 bylo jen v Čechách 113.000 členů národní gardy, z nichž 58.000 ozbrojeno. Bohužel sen zůstal snem . . , kdy se vrátí?

občané sami o své vůli, bez donucení, svobodně dovedou zachovávat zákony i řád; k tomu ovšem nutným prostředkem bylo vzdělání lidu, pro které Havlíček, jak ukázáno svrchu, horoval z celé duše a v němž viděl jednu z hlavních záruk svobody.*) Ne vnějším donucením, nýbrž vnitřní silou! bylo heslem tohoto subjektivisty. A »vnitřní síla národu«, definoval, záleží v jeho »vzdělanosti, mohovitosti, přičinlivosti, mravnosti a zachovalosti«**) (»Konec« v Slovanu 14. srpna 1851): mravnost a výchova jsou tedy osou jeho zájmu. Ovšem i zde přidal k ostatním podmínkám vnitřní síly také »mohovitost«, a tak se vyhnul jednostrannosti. Pak ovšem slovo »vnitřní« síla se na celek stejně nehodilo, ale ve věci samé Havlíček neopouští mnohostrannost obzoru svého ani v poslední chvíli.

b) Církevní.

Výchova ke vzdělanosti, samosprávě a vůbec občanské svobodě přivedla Havlíčka již sama sebou k sporu s katolickou hierarchií. Organisace katolické církve má tolik společného s existencí zvláštní disciplinované kasty vojenské a byrokratické, že boj proti jednomu znamenal zároveň boj proti druhému.

---

*) Pro vzdělání lidu chtěl užít i armády. Minil (Pražské Noviny 21. ledna 1847 a násl.), že vojenská služba měla by býti zkrácena a zevšeobecněna, se syny selskými by měli sloužit mladici studovaní a učit je, a prostředí větších měst by na jejich »tělo duši« působilo příznivě.

**) V Pražských Novinách 10. května 1846 psal: »Základy, na kterých štěstí a sláva národu spoléhá, jsou hlavně: dobré zřízení, vzdělanost, země plodonosná, tělesní i duševní schopnost lidu a četnost jeho«.

I vidíme v politickém hnutí r. 1848 zároveň hnutí za reformu církve.

V národě českém toto hnutí bylo vniternější a mocnější než u Němců*). I belletrie i literatura tendenční (Arnoldovy Dějiny husitské) i divadlo (Tylův Hus, premiera 26. prosince 1848) probouzely zájem o husitství, a pozdější potlačování víry i přesvědčení od války třicetileté až po Bolzanův případ a některé mysticko-anarchické zjevy ve východních Čechách počátkem 19. století — to vše bylo známo a ožívalo v paměti. Hnutí za svobodu bylo rozšířeno také na požadavek svobody církve. Zde ovšem vypukly neshody.

Hierarchie kněžská, rozumějíc církví sama sebe, mínila svobodou vlastní svou nezávislost na vládě, neboť Františkův absolutism neodstranil všech následků činnosti Josefovy, a nebylo ani dovoleno rušit klid důraznějšími požadavky v tom směru. Církev byla vládě dobrou pomocnicí k výchově lidu v poslušnosti; jakmile by sama byla začínala být neposlušna, byla by bývala důrazně zakřiknuta. Nyní za éry svobody vybojované hnutím lidu také biskupové se chtěli přihřát: osvobodit sebe co nejvíc.

Nižšímu kněžstvu taková svoboda ovšem ideálem nebyla. Jejich kanovnická závislost na duchovních představených byla by tak ještě se rozšířila v závislost občanskou — bič za bič. Nižší kněží, z nichž někteří vystoupili na veřejnost ihned po prvém vítězství re-

*) To bylo výslovně konstatováno v Národních Novináeh 26. května 1849. Upozorňuje na to i Helfert (»Confessionale Frage in Österreich 1848« r, 1887, str. 803) zvláště s ohledem na to, že že v Čechách sami kněží s Náhlovským v čele se postavili zprvu na stranu reformní.

voluce (Aug. Smetana a V. Štulc řečmi v chrámě Týnském na oslavu padlých obětí revoluce vídeňské), rozuměli svobodou zase vlastní osvobození od tuhé závislosti dosavadní. A posléze laikové, většina občanstva, chtěli také být osvobozeni od samovlády kněžské kasty v církevních věcech. K tomu se družil národní živel český, hierarchii cizí (sám Augustin Smetana psal a řečnil německy) a stránka theoretická — názory liberální a osvícenské, které dogmatům katolickým ovšem odporovaly.

»Celý svět hlásí se za našeho času k svobodě náboženství«, napsal Tomek v Národních Novinách 3. ledna 1849, »ale netajme si pravdu, více jest těch, kteří to činí z nabožénské netečnosti než z náboženského přesvědčení«. I papež Pius IX. byl liberály oslavován proto, že jej pokladali za svého stoupence, a vlády i biskupové zprvu hleděli naň úkosem. Na slavné večeři ke cti srbské deputace a knížete Michala Obrenoviče, uspořádané slovanskými poslanci v Kroměříži v prosinci 1848, Havlíček připil Stratimirovići a osvobození Slováků, mezi jinými přípitky pak se objevil i přípitek poslance Kratochvíla národní stráži a papeži.

Nedorozumění ovšem netrvalo dlouho; hierarchie a konservativci se brzy shledali s papežem v jedné frontě proti liberálním snahám laikův i kněžstva nižšího. Jak také ne, když na př. Springer v Cons. Blattu 28. května psal pro bezodkladné zrušení klášterů.

Již 21. září 1848 Pražský Večerní List »žádosti katolíků v Čechách o svobodu katolické církve« vytkl, že je to vlastně žádost o svobodu kněžských aristokratů. Studentský výbor podával 30. září veřejnou žádost ve věci některých bohoslovců, již tehdy pro

liberálnost vyloučených ze semináře, i žádal zrušení seminářů biskupských a svobodné studium theologie na universitě. Totéž v Pr. Večerním Listě 11. a 12. prosince 1848 navrhoval hlas ze řad kněžských. 6. října Praž. Večer. List se vyslovil proti škole »Voršulinek« hlavně z národních ohledů, 8. listopadu vytýkal vůbec »nepraktičnost« vyučování náboženství v prvé třídě, ač otázky rozřešit nedovedl a soudil o poměru náboženství a vyspělosti as jako Comte; 7. října vítal návrat o kázání bývalého katolického kněze Kodyma, který se právě vrátil z Pruska, kam byl přede dvěma lety prchl.

Proti snahám klerikálním vystupováno rázně Slovenská Lípa 12. října žádala kněžstvo, aby se nestaralo pořád o jmění, nýbrž o víru; Pražský Večerní List vytýkal 27. října, že kněží »nenásledují toho, jenž je poslal«, pletouce se do politiky. 17. prosince varoval čtenáře, aby nepodpisovali petici, jež usilovala o kněžské statky. 14. a 26. prosince uveřejnil návrhy na reformu kněžského stavu, aby byla překlenuta propast mezi kaplany a »farářskou aristokracií«. V Slovanské Lípě 21. prosince J. Procházka shledával příčiny neprobudilosti lidu našeho mimo jiné v »přepjaté horlivosti náboženské aneb raději konfesionální«. Kněží prý štvou lid — je to zbytek jezuitství, kterému konec udělá svoboda tisku.

Již na počátku politické svobody tedy hrál u nás úlohu náboženský indiferentism i fanatism a klerikalism, a celá věc budila veliký zájem, jenž nejznatelněji se projevil na sjezdě Slovanské Lípy, konaném v poslední dny r. 1848 za předsednictví faráře buditele Antonína Marka.

Debaty o náboženství horlivě se tam účastnili kněží i laikové. Z kněží Dr. Novotný v snaze po změnách v církvi katolické srazil se s opatrnějším Štulcem. Podstránský doporučoval taktiku, kterou se řídil Havlíček v Kutnohorských Epištolách: usilovat o nápravu »zevních« řádů, o »vnitřních« v novinách nepsat. Sabina formuloval poměr jinak; chtěl stíhat osoby klerikálů, věc (víru) šetřit. Seidl se vyjadřoval ještě jinak: nedělat pohoršení, ale neomezovat pravdu. Zájem o věc byl tak veliký, že vyslovena i obava, aby se následkem náboženských hádek nevrátily časy války husitské a třicetileté — obava, kterou jindy vyslovil i Havlíček.

Vedle té debaty všeobecné sjezd projednal i některé návrhy konkretní. Přijal Štulcův návrh, aby ministru kultu a vídeňskému arcibiskupu byla podána žádost za českou katolickou duchovní správu ve Vídni pro Čechy (dr. Hák vytýkal shromážděným, že se starají jedině o konfessi katolickou, že se starají víc o kostel než o školu, tušil v Štulcově návrhu jezuitství a ohlásil proti němu separátní votum). Lípa Třeboňská navrhla petici za zvýšenou neodvislost nižšího kněžstva od vyššího a zlepšení jeho platu. V debatě Stefan chtěl kněžstvo podrobit vůbec úřadům civilním.

Patrno, jak hnutí za reformu církevní organisace koncem r. 1848 bylo již daleko. Na prahu r. 1849 (3. ledna) Tomek napsal do Národních Novin veliký článek »Svoboda církve a základní práva občanů rakouských«. Dle něho »k správě církevního jmění jsou laikové schopnější nežli kněží«; zřízení církevního majetku u nás je »z velké části pravé feudální zřízení«. Veliké jmění arcibiskupů je »pravý posměch jména církevní jmění, protože církvi z toho žádný

prospěch nevyplývá; jsou to fundace k zvelebení zchudlých šlechtických rodin . . . Pánové tito (biskupové) jmenujíce církev, nemohou si odvyknouti mysliti pod tím vždy jen sebe . . . oni chtějí svobodni býti, aby nad církví mohli panovati«. Tomek chce, aby jmění církevní bylo podrobeno týmž zákonům jako jmění ostatní.

Mluvil-li takto rázně bývalý redaktor vládního listu L. Thunova, pochopitelno, že v radikálních i jiných časopisech došel souhlasu. Říšský sněm v Kroměříži také nepřešel netečně přes otázku tuto a nedávaje se mýlit agitací hierarchickou přijal návrh Wieserův, dle kterého »církev« sice svobodně spravuje své jmění, ale v církvi resp. obci církevní rozhodují vedle kněžstva i laikové. Dále sněm se nedostal a ani toto usnesení se neuskutečnilo — neboť dotyčná schůze byla jeho schůzí poslední.

Při tomto všestranně živém zájmu o věci náboženské a církevní patrno samo sebou, jak mocně se o věc tu zajímal Havlíček, když sám prohlašoval (v Slovanu 15. března 1851), že se stará o věci náboženské ještě častěji nežli časopisy jiné. Jeho projevy náboženské byly probrány již v V. kapitole, vedle nich otiskuje však mnoho vlastních i cizích článkův o politické stránce reformy církevní; z cizích nejvýznamnější jest uvedený článek Tomkův, o kterém po 21. lednu 1849 v Národních Novinách se rozpředla dlouhá diskusse.

Prvotní církevně reformní program Havlíčkův byl (Nár. Noviny 7. června 1848): katolická církev jako hlavní zemská, ostatní církve však úplně svobodné. V katolické církvi žádal: »Zrušení celibátu, aby kněz byl občanem skutečným a neprotivil se přírodě;

zřízení více biskupství, aby biskupové zase byli jen starší kněží, ne pak magnátové světští; uvedení národního jazyka do církve místo latiny, synody církevní, zrušení patronátu, postupování podle zásluh« (t. j. omezení šlechtických výsad), »zrušení štoly a desátku atd. a uvedení stálých slušných platů, spojení učitelského a kněžského stavu v jedno«.

Na podporu těchto požadavků Havlíček vedl polemiky a sháněl důvody, kde mohl. Tak v Národních Novinách 4. února 1849 otiskl hlas Dobrovského z r. 1787, že kněži má býti dovoleno z církve vystoupit a oženit se; Dobrovský v projevu tom se vůbec vyslovuje proti bezvýjimečnému celibátu. V Nár. Novinách 31. března a 6. dubna 1849 je zpráva, že Theologische Quartalschrift (Tübingen) přináší na 17 stranách úvahu o brožuře hlavního tehtejšího kněžského průkopníka cirkerní reformy v Čechách, Náhlovského, a upozorňuje na ty, kdo Náhlovského doma kaceřovali.

Ani po státním převratu kroměřížském, jímž byla zmařena církevní reorganisace, směrem říšským usnesená, Havlíček neustal ji propagovat. A čím více se rozmáhal státní klerikalism, který vedl r. 1855 až ke konkordátu, čím chaběji o náboženských věcech psaly časopisy ostatní — i radikální Pražský Večerní List se přestal o věc soustavně zajímat, až na výjimky, n. př. ostrý výrok z 16. června 1849, že konsistoř je horší než ministerstvo — tím prudčeji vedl si Havlíček. Biskupský sjezd, svolaný hned po státním převratu, zavdal mu příčinu ke kritice, proti pobožnůstkářství, falešným zázrakům, ligurianským missiím a jiným projevům církevní reakce pak vystupoval tak prudce, že po za-

ložení Slovana odhodlal se v něm probrat celou věc se svého stanoviska zevrubně: v »Epištolách Kutnohorských«, které pak vydal v samostatném otisku.

Pohnutky, které jej vedly k tomuto kroku, krásně vyložil v Slovanu 15. března 1851: »Kdo jednou svobodu a právo člověčenstva postavil na svou korouhev co heslo . . . ten nesmí snad jenom v jistých věcech chtíti sesmí snad jenom v jistých věcech chtíti svobodu a právo a v jiných dopouštěti libovůli a utiskování: neboť jedna libovůle zruší na tisíce práv. Tak také pravda, svoboda a právo v politickém a národním životě neobstojí bez pravdy, svobody a práva v životě náboženském a obzvláště v našich okolnostech musí každý, kdo chce přispěti k poražení světského absolutismu, bojovati napřed proti církevnímu. Církevní absolutismus jest poduška světského . . .«

Havlíček tedy, odvolávaje se na »okolnosti«, provedl v Slovanu jistou změnu v názoru na poměr svých programových hesel. Prohlásiv počátkem r. 1848 péči o národnost za první starost, r. 1849 postavil jí na roveň úsilí o politickou svobodu; vliv reakce, který jej přiměl k tomu zdůraznění svobody politické, byl na konec, jak vidíme, příčinou ještě většího zdůraznění svobody náboženské, o kterou nutno usilovat »napřed«. Hlubší příčiny tento zvláštní důraz taktický neměl. Jen opovržení hodné prostředky klerikálu soukromých jej vynutily — co do hodnoty Havlíček všecky druhy svobody kladl vespolek na roveň, a jak ukazuje poslední článek Slovana, první místo v jeho zájmu podržela vždy národnost. Úsilí o reformu církevní bilo arci v oči více proto, že Havlíčkovy názory i snahy dotyčné

byly velmi radikální, při tom z části subjektivní a v té souhrnné formě vůbec ojedinělé.

Požadavky, které Havlíček hlásá v Epištolách Kutnohorských, shodují se s jeho hesly z Národních Novin 7. června 1848, která jdou skoro veskrze za cílem odklerikalisování, laicisace církve katolické: zrušení celibátu a tím zvláštní kasty kněžské, zrušení církevní latiny a tím sblížení církve s lidem, zrušení štoly a desátku a tím postavení kněžstva na roveň jiným úředníkům veřejným, zrušení šlechtických výsad a demokratisace vyšších úřadův i shromáždění církevních; sem míří posléz i nejpůvodnější Havlíčkův požadavek spojit kněžský stav s učitelským v jedno. Novým jest v Kutnohorských Epištolách bystré odůvodnění a skvělé objasnění těchto požadavku, sršících Havlíčkovským vtipem, pohotovostí, ohněm a zase jasným, střízlivým úsudkem. Pádná a při tom prostá forma výkladu činila dílo to nebezpečnou zbraní proti snahám Lva Thuna a hierarchie současné, ačkoli zvláště názor Havlíčkův v poměru kněžstva k učitelstvu sotva u koho našel positivní ohlas; více působila žíravá kritika a polemika v Epištolách obsažená a poukaz na nesmírný rozdíl mezi naukou Ježíšovou a zištným klerikalismem »že by pán Ježíš přijda znova na svět a vida takové křesťanství, opět musel splésti provazy a vyháněti řka: »Tento dům, dům Otce mého jest, vy jste z něho učinili peleš . . .!«

Toto mistrovství Havlíčkových útoků protiklerikálních dodává jim podnes popularity; jsou čteny, opakovány, citovány. Ale positivní církevně-politický program Havlíčkův i jeho stanovisko liší se od protiklerikalismu dnes u nás obvyklého právě tak jako Havlíčkovy názory o náboženství samém se různí

od jiných. Havlíček liší se od ostatních současných hlasů reformních tím, že se málo zajímá o ty body, které v říšském sněmu a veřejnosti vůbec budily hlavní pozornost, zejména o majetkové právo církevní; za to klade váhu na jiné stránky otázky, a v těch zase různí se od hesel později zobecnělých.

Jde tu o dvě otázky: reformu církve a odluku církve od státu.

V otázce prvé Havlíček, cítě se sám katolíkem, snaží se katolickou církev reformovati v její organisaci, nedotýkaje se jejích vnitřních otázek (dogmat a j.) Pozdější klerikalism český stavěl se vždy více na stanovisko ne reformně katolické, nýbrž protikatolické, ba vůbec proticírkevní. V politických důsledcích ovšem tento převrat ideový se dosud nezrcadlí, a i ti, kdo jsou rozhodně protikatoličtí, jsou nuceni řídit se v taktice poměry, takže n. př. odstranění celibátu bylo by jistě uvítáno všemi svobodomyslnými lidmi, nevyjímajíc zásadní odpůrce katolicismu, kterým každá vnitřní reforma církve je cizí a vlastně nepohodlna, prototože by sesílila tuto instituci.

Havlíčkovo stanovisko v otázce té vztahuje se i na odpor jeho proti vystupování z církve katolické; doufaje v její reformu*) obával se, že odchodem pokrokovějších lidí nabude v ní převahy strana klerikální, reforma církve bude zmařena, a přestoupením mnoha Čechů do církví evangelických přivodí opět náboženské hádky a smutné následky jejich pro národ.

V otázce poměru církve k státu Havlíček doporučoval pravý opak odluky církve od státu. Jak-

*) V reformu církve katolické doufali i radikálové. (Pražský Večerní List 22. února 1849).

koli také říkal, že náboženství má být věcí osobní, přece veřejný ráz církví byl mu zřejmý tou měrou, že církev a stát pokládal za ústavy vzájemně spojené, takže změna v jednom, ať ve směru svobody či útisku, nutně působí i na útvar ústavu druhého. Proto bylo mu cizím heslo odluky obou ústavů, které chce vymýtiti vzájemný jejich vliv a vzajemnou podporu. Havlíček prostě počítal s tímto vzájemným vlivem i vzájemnou podporou církve a státu jako s nezvratnou skutečností i usiloval obě organisace postavit na stejné základy národně demokratické; prostředkem k tomu bylo právě sesvětštění, odklerikalisování církve ve všech směrech.

Nejjasněji patrno je to z Havlíčkova programu školského. Kdežto dnešní program volné školy usiluje o školu bezkonfesijní, Havlíček byl pro školu konfesijní, pro tak těsné spojení školy a církve, aby učitel i kněz byli členy jednoho stavu. Rozumí se, že čím větší je počet nekatolíků, tím obtížnějším bylo by vyhovět požadavku tomu v jednotné škole, a z odloučenosti konfessí by vznikla zase nesnášelivost, Havlíčkovi tak nemilá. Na druhé straně však nelze upřít, že i volná škola dle pojímání dnešního je programové provisorium. I když veškero vyučování náboženství bude ze škol odstraněno — což pro školu elementární dnes je skutečnou potřebou — škola úplně volná přece nikdy nebude mít nade mládež tolik moci, aby ji mohla zbaviti vlivů konfesijních i časových. Žádná reforma školní sama o sobě tedy není účelna ani možna. Slovem, otázku náboženskou ani církevní na půdě školy řešit nelze jinak než jako důsledek rozřešení provedeného v životě ostatním. A rozřešením ta-

kovým bohužel není ani konkretní návrh Havlíčkův ani návrhy dnešní, tyto jsou však pro tu chvíli účelnější. —

Pokud však jde o kritiku Havlíčkova pojetí poměru církve a státu, pojetí toto jest rozhodně účelnější v našich poměrech nežli úsilí o odluku obou mocí. Ovšem jeho praktické váze apriori vadil nedostatek samostatného podkladu vniterného. Havlíček neměl svého nového náboženství, a spokojoval se tím, že otázky metafysické odkazoval do nepoznatelna. Přese všecku duchaplnost a modernost je to přece jen stanovisko kompromisní a negativní, na boj s positivní církví nedostatečné. A kde není pevného podkladu vniterného, tam navrhované organisační reformy by neměly kořenů. Zkrátka Havlíčkovy návrhy nebyly by se mohly dočkat provedení ani kdyby propaganda jich nebyla bývala potlačena násilím.

V Čechách, této klassické zemi nejodvážnějšího náboženského průkopnictví i nejsurovějšího utiskování svobodné víry, v zemi, kde klerikální násilí druhu nejpovrchnějšího a nejpodlejšího nutně vyvolalo stejně povrchní a ubohou reakci, takže není na širém světě země, kde by vulgární klerikalism a pobožnůstkářství byly provázeny vulgárním protiklerikalismem a nevěrou tak jako v Čechách — zde Havlíčkovy reformní návrhy přes upřímnou snahu původcovu byly pouhým palliativem. Jak svrhnouti staletá pouta vnuceného otroctví duchovního, jejichž dosahu doba Havlíčkova ještě neznala a jejž počíná pomalu a zmateně chápati teprve generace dnešní — rozřešení toho úžasného problému, pro které nenalézáme vzoru u žádného národa jiného, devatenácté století odkázalo teprve budoucnosti.

5. Závěr.

Jaké byly celkové vyhlídky a všeobecné prostředky tohoto programu Havlíčkova?

Po prvém záblesku svobody, když pominula důvěřivost a počaly působiti trpké zkušenosti, Havlíček pociťoval, že »cesta naše jest daleká, než učiníme z bývalého absolutisticko-německo-maďarského Rakouska konstituční federální země, abych tak řekl, chrám rovnosti všech národů« (Nár. Noviny 10. listopadu 1848). V tom ho následovali i radikálové (n. př. Praž. Večer. List 20. března 1849).

Mezi snahou po brzkých reformách veřejných a mezi všeobecným vědomím o daleké cestě k cíli kolísala nálada novin. A jako ke kompasu vracela se k důvěře ve vzdělání. Vždy, kdykoli mizela naděje v bezprostřední úspěch, průkopníci svobody se utěšovali, že při dotehdejší nevzdělanosti lidu to jinak nejde, a horlivě volali po vzdělání.

»Svoboda beze vzdělanosti národa je nemožná«, psal Havlíček v Nár. Novinách 23. září 1848. »Kde není vzdělanosti, tam není svobody«, psal Sabina v Pražském Večerním Listě 5. listopadu 1848. To znělo přímo i nepřímo z novin před r. 1848, dokud nebylo naděje na brzký převrat, to obživlo koncem r. 1848 a slibovalo si od uvědomělosti lidu »nepřemožitelnou sílu« (Sabina v Praž. Večer. Listě 10. dubna 1849), tím heslem posléze se rozloučil Havlíček se čtenáři v posledním článku; za hlavní účel svého působení žurnalistického tam prohlásil »připravovati poznenáhla ono smýšlení, bez kterého nelze nabyti svobody«.

V tom ohledu mezi Havlíčkem a radikály nebylo tedy rozdílu. O vzdělaní usilovali všichni. Avšak

nerozlišili dostatečně činnost výchovnou od agitace, a důvěřovali příliš v slova, pro která někdy přehlíželi věc samu. Havlíček, nejbystřejší z nich, to cítil, bránil se tomu, káral to u jiných a sám, aby neupadl do téže manie slovní a ideologické, couval časem až blízko k vládě a konservativcům. Ale v těch krátkých dvou, čtyřech letech — přísně vzato v necelém jediném roce — aktivní politiky nebylo ani jemu možno vyspěti v politika dokonalého. Do jisté míry jej táhla do politiky vlastní povaha, ale události překvapily jej jako všecky vrstevníky a všichni stěží popadali dech a zachovávali jasnou hlavu v nenadálém příboji vln historie a později zas uvázli v rozpacích na politické mělčině.

Havlíček ve spoustě hesel a frásí snažil se pronikati k věci, provádět reální politiku; oceňoval sílu zvyku (Nár. Noviny 30. srpna 1848) i jiné reální činitele, ale době hesel splatil daň také. Často byl ideologem i tam, kde se domníval, že je na půdě reální — podobně jako později ve větší míře v sebeklamu takovém ocitnul se Masaryk a jeho t. zv. realism. Ale veliký instinkt a intellekt nikdy Havlíčkovi nedal ztratit se v heslech nadobro ani utonout v jednostrannosti, nýbrž i proti největším heslům doby dovedl oceňovat váhu hesel protivných a vystříhat se pustých frásí, které tehdy se rozletovaly vždy a všude. Řinčení zbraněmi i řečnickými frásemi, které z jara 1848 zaplavilo říši, dotklo se ho jen málo a nenakazilo ho. A podobně ho nenakazila ani obecná ochablost po státním převratu ze 7. března 1849. Naopak v obou krajnostech známý jeho »princip oposiční« se postavil proti obecné náladě.

A v tom byla i tragická vina, příčina jeho politického konce. V dobách, kdy vojenskými vítězstvími vláda si uvolnila ruce na všech stranách, kdy liberální zápal r. 1848 vyprchal a sedmašedesátníci, aristokraté a vůbec veškera reakce se tlačila zas na povrch, Havlíček, již od počátku pověstný svým ohnivým nacionalismem, vztýčil vedle něho nové dva radikální prapory: politický a církevní. V politice šel spolu s Palackým a jeho návrhem na federaci národnostní, až za to byly zastaveny Národní Noviny, v proti-klerikalismu šel sám, až si zase přivodil zastavení Slovana. Z jeho vlastních prohlášení patrno, že kdyby byl předvídal vývoj poměrů, byl by asi jednal jinak a své péro zachoval pro doby vhodnější. Ale důvěřoval stále znova v příznivý obrat z Francie, sesiloval hlas tím více, čím byl osamělejší — a tak závěrečná jeho činnost žurnalistická je zvláštním, památným spojením politické neopatrnosti s obrovitým charakterem člověka. Ve věcech velikých stačí vůle, a tu Havlíček měl. Před její úžasnou silou se sklání a umlká každá pochybnost o taktice. Taktika žije a hyne v okamžiku, vůle je nesmrtelna.

X.

Havlíček jako hospodář.

A. Jeho soukromý život.

Havlíček houževnatě hospodařil už jako student. Šetřil tak, že dle Gablerova svědectví*) bylo mu líto i koupit si housku, a koupil-li si ji kamarád, káral ho za to. Tato šetrnost, zděděná po otci obchodníkovi,**) nebyla však lakotou: Havlíček, jako nejeden jeho vrstevník, šetřil na stravě a oděvu, aby si mohl nakoupit českých knih. Ani ideologické literární obrození národní by nebylo bývalo mohlo existovat bez této obětavosti hmotné.

Spojení cnosti hospodářské i mravní, spořivosti i obětavosti, Havlíčkovi zůstalo v povaze navždy. »Ačkoli na peníze tuze nedržím, přece je nerad vyhazuju na hlouposti«, píše bratru Františkovi z Brixenu (14. prosince 1852), a stejně jako o svých výdajích, praví o svých příjmech z doby redakční: »Peníze se

*) Osvěta 1896, str. 958.

**) Dle opisu inventáře, zachovaného v Havlíčkově rukopisné pozůstalosti v museu král. Českého, jmění po otci jeho Matěji činilo 4650 zl.

mi hrnuly, ačkoli neb snad právě proto, že jsem o ně nikdy hlavně nedbal« (témuž 13. října 1854).

Jeho vydavatelské tendence nebyly tedy v prvé řadě výdělečné, ale přes to podniky své vedl výborně a výnosně. Neskrblil na honoráři, ale uměl spořit na jiných výdajích, na př. portu, a v směru tom byl velice dbalý; dával administraci Národních Novin i písemné pokyny za své nepřítomnosti. Za »hlavní věc« pokládal »ve všem železný pořádek zavést, čímž se mnoho času ušetří a jistoty nebude« (dopis bratru Františkovi 23. června 1854).

Havlíčkova povaha v ohledu hospodářském se tedy vyznačovala známou vlastností venkovského lidu českého: více spořivostí než podnikavostí — znakem v jádře konservativním, s českou národní povahou podstatně nesouvislým, ale pochodícím z převážně rolnického zaměstnání. Havlíček přikládal šetrnosti takový mravní význam, že bohémský život (na př. Sabinův) budil v něm přímo osobní odpor.*) Naproti tomu znal svou nedostatečnou podnikavost — větší než u většiny vrstevníkův, ale přece nedostatečnou; nicméně když reakce hrozila jeho novinaření blízkým koncem, chtěl se oddat zemědělství a doufal, že lepší vzdělání theoretické mu při tom nahradí »nedůstatek židovského ducha« (dopisy z 10. prosince 1853 a 25. listopadu 1854).

Své sečetlosti, kterou v Brixenu rozšířil o znalost praktické literatury zemědělské, doufal tedy užiti i v hospodářství a tak spojiti dvě zaměstnání, která ho »nejvíce těšila« (dopis z 25. listopadu 1854): literární a rolnické. Zůstal tedy věren svým počátečním disposicím až do konce. Je to nejlépe vidět na jeho dopisech z Brixenu: dává bratrovi pokyny a napome-

nutí pro včelařství, hospodaření, obchodování — ale jsou to arci výrony přemýšlení, nikoli výtěžky zkušenosti, které v Brixenu nabyti nemohl: praktické zaměstnání výdělkové mu bylo deportací znemožněno, a byl nucen až do smrti trávit ze jmění dříve vydělaného.*)

B. Národohospodářské theorie.

1. Před rokem 1848.

Theoretického soustavného vzdělání národohospodářského Havlíček neměl, zrovna jako nikdo z jeho vrstevníků, nehledíme-li k pozdějším studiím F. L. Riegrovým. Ale jeho smysl pro skutečné potřeby národní povznesl jej hned od počátku novinářské dráhy daleko nad pouhého jazykového a belletristického ducha doby. Od počátku trval na stanovisku, které vyjádřil v dopise bratru Františkovi 14. ledna 1852: »My jen tenkrát máme naději proraziti a do skutku uvésti své smýšlení, budeme-li my, to jest naše strana dosti možní v penězích. To jest hlavní základ celé politiky a svobody.«

Jak patrno, Marxův názor o hospodářství jako podkladu života společenského byl Havlíčkem zběžně

*) Proto zavrhoval i lehkomyslnou »dobrosrdečnost«, která nedbá onoho železného pořádku, jemu sympatického, a ráda dobře a vesele žije: „Dobré srdce je, když člověk dává jiným ze svého, ne ale na cizí konto dobře žije a pije.« (Dopis bratru Františkovi z 13. srpna 1854.)

*) Velikost jmění toho se udává na 10.000 zl. neb 30.000 zl. Po smrti Havlíčkově zmizelo, aniž možno ze zpráv sourozenců učinit si bezpečný úsudek, kolik z něho sám Havlíček v Brixenu a později spotřeboval.

vysloven dávno před vydáním »Kapitálu« Havlíček ovšem nevystupuje jako naprostý hospodářský materialista; zámožnost mu nestačí, ta jest jen podkladem a oporou, akce však řídí se »smýšlením«.*) Ale na hospodářství, jehož si zvykl všímat patrně v Rusku, pamatuje tak bedlivě, že již první jeho článek v Pražských Novinách jedná o české škole průmyslové.

Názory jeho z té doby jsou velice pestré a zahrnují skoro všecky hlavní fáse, kterými národohospodářská věda vůbec prošla.

Zprvu, v Rusku, trvá ještě na upjaté spořivosti navyklé v mládí. 3. května 1843 píše Zapovi, že bohatství kazí lidi, a proto chudí Čechové mají více vlastenců nežli Rusové. V Obrazech z Rus brojí proti »zbytečnému obchodu«, totiž kupčení ve věcech luxusu v nejširším smyslu toho slova, dle kterého i francouzské špatné romány a německou filosofii ke zbytečným artikulům připočísti musíme«. Ale zároveň pronáší názor, který činí větší čest jeho bystrosti a positivistickému stanovisku nežli jeho nepředpojatosti ve věcech ruských: »Ruští kupcové dokonce to neznají, co se v obchodě nazývá poctivostí; obchod jest u nich, jako u všech východních národů, vojna bez krveprolití, kdo s koho, ten s toho, ošidit u nich jen znamená býti chytřejším, a nikoli za nedovolenou věc se nemá, nýbrž ke cti slouží. Takové smýšlení v krajinách východních vyložiti se může z despotství a také s ním docela souvisí« Závěrečný výklad jest arci naivní, ale předchozí vývody jeví již pozorovatele moderního, chápajícího vývoj hospodářský.

---

*) Sr. jinou současnou formulaci toho druhu (Sabina v Pražs. Večer. Listě 20. listopadu 1848).

Odtud Havlíček zabočil jinam. K novému roku 1848 pronáší v »Pražských Novinách« přání: »Aby se vyváželo ze země naší málo peněz, ale mnoho obilí, dříví, uhlí, vlny, železa, skla, sukna, příze, plátna, ovoce atd.« To je theorie merkantilistická, vidoucí základ blahobytu v hojnosti drahého kovu v zemi a v jeho dovoze výměnou za vyrobené zboží. Ovšem tehdejší zbědované poměry trhu v Rakousku*) samy přímo vnucovaly touhu po větší sumě drahého kovu v zemi.

Na primitivním stanovisku tom však Havlíček jednostranně netrval. Již u příležitosti referátu o Braunerově spise »Böhmische Bauerzustände« počátkem r. 1847 načrtl theorii jinou, kde vytýká státu jednostrannou péči o průmysl a proti ní zdůrazňuje zemědělství, neboť »Kdo má v rukou špižírny, ten nejjistěji vládne světem.«

Nastiňuje současné poměry: lidé bohatnou a chudnou na burse a v spekulacích, »sami nevědouce jak«, všecky okolnosti jsou »zřízeny« tak, že jednotliví boháči bohatnou ještě více, většina za to chudne. Odevšad zní volání o svobodu, a přece samostatných, neodvislých lidí den co den ubývá. »Nahlížíme-li, že pravá svoboda, pravé štěstí nezáleží v titěrkách a hračkách moderního liberalismu, nýbrž v pravé neodvislosti a samostatnosti pokud možná největší části občanů: tuť sobě tím více budeme vážiti stavu rolnického vůbec, do kterého zde nejen selský stav, nýbrž i měšťany a jiné majitele menších hospodářství počítáme (větší hospodářství neliší se značně od jiných

*) Havlíčkovi poskytly také námět k nejedné vtipné vyjížďce satirické.

fabrik). Tito menší hospodářové jsou nejméně odvislí od kohokoli kromě počasí a Božského požehnání, a vidíme v nich nejjistější obranu proti všem zhoubným následkům peněžných a průmyslových spekulací, a proti nepřirozenému, všeobecnosti škodnému sestředění (koncentraci) sil a monopolům. Fabrikace, spekulace, ažiotáže jsou draci, kteří konečně sami sebe pohltiti musí.«

Chvílemi se zdá, jakoby mělo v slovech těch zavzněti ještě proroctví Marxovo: Vyvlastňovatelé budou vyvlastněni. Některé věty zní jako úryvky erfurtského programu sociální demokracie. Ostrá kritika liberalismu a kapitalismu, theorie o zbídačení mass a soustředění bohatství v rukou několika osob, pak předpověd o konečném převratu, kdy kapitalism pohltí sám sebe — to všecko zní z Havlíčkova článku rok před vydáním kommunistického manifestu, dvacet let před prvním svazkem kapitálu a přes šedesát let před hainfeldským a erfurtským programem!

Havlíček ovšem nebyl systematik a nepodnikl podrobnou formulaci a odůvodnění těchto pronikavých postřehův; ale nebyl by na nich přestal patrně, ani kdyby byl býval měl dar systematický. Marx postavil na těchto základech systém, protože se shodovaly s jeho programem. Havlíček naopak hledal prostředky k paralysování těchto tendencí doby. Kdežto Marx proletarisaci akceptoval pokládaje ji za neodstranitelné faktum, Havlíček doufal jí čeliti středním stavem selským. Zpozoroval tedy již tenkráte v zemědělství výrobní odvětví, na které shora uvedená theorie se nehodí, a tak anticipoval nejen

soustavu Marxovu, nýbrž i revisionism*). Kdyby citované vývody byl psal ne r. 1847, nýbrž o padesát let později, bylo by to jistě pokládáno za parafrási námitek Bernsteinových.

A tak Havlíček, přelétnuv bleskurychle celý řetěz příslušných theorií, ustálil se v kritice spisu Braunerova na stanovisku fysiokratickém. V zemědělství viděl základ blahobytu vůbec a oporu proti společenskému převratu, hrozícímu z bezmezné spekulace kapitalistické. Doufal, že v středním stavu selském pomocí majorátů, »totiž ústavů takových, kde jen syn celou usedlost dědí a ostatní jiným způsobem zaopatřeni bývají,« časem by se vytvořil »nejjadrnější stav« — dost bohatý, aby byl politicky svoboden, dost chudý, aby se nezvrhl v selskou aristokracii, a patrně také dost nezávislý na bursovní spekulaci.**)

Tato péče o selský stav je více známkou politických nežli hospodářských potřeb doby. Robota byla poutem, které rolníka na společenské stupnici formálně stavěla i pod dělníka. Proto k reformě poměrů rolnických byla obrácena hlavní péče. Otázka dělnická v celém rozsahu se u nás tehdy ještě

*) I zde Havlíček s neobyčejnou pronikavostí šel na kloub věci a již tehdy chápal proletarisaci v širokém smyslu. Protivna byla mu »ta česká vykřičená studentská povodeň a záplava a následkem jejím dvacetileté praktikování a zaauskultantěnost všech ouřadů . . . A což z toho konečně pojde?« (Praž. Noviny 14. února 1897). Proti této proletarisaci intelligence viděl lepší blahobyt v živnostnictvu, a tak i zde střední výrobní stav byl mu hrází proti proletarisaci, zřejmá známka politika buržoasního.

**) Ze sešitu s výpisy »které rodiny držely statky rodové v Čechách r. 1847« v musejních rukopisech se zdá, že Havlíček se otázkou agrárně politickou zabýval i soukromě.

neobjevila. I když první dělnické hnutí (tiskařů kartonu r. 1844) nabylo hrozivého vzezření, dělníci byli odbyti poukazem, že pracovní poměr je věc soukromá, závislá na svobodné vůli stran.*) Směr liberalistický, tehdy vládnoucí, pokládal obě smluvní strany — zaměstnavatele i zaměstnané — za rovnomocné, a s tohoto formálního stanoviska nemohl ovšem krisi dělnickou pochopit, tím méně rozřešit.

Havlíček i v tomto směru se poněkud odklonil od běžného liberalismu. V svém obraze vzorného města (Pražské Noviny v březnu 1846), uvádí i »všeobecnou dílnu městskou«, »veliké stavení tak zřízené, aby tam v zimě v létě veliký počet lidu rozličné práce konati mohl«. Je to náhrada za almužnu, pomoc proti nezaměstnanosti; obec vede podnik ve své režii, vydržuje tam mistry a dozorce a prodává výrobky tam zhotovené. Připomeneme-li ještě městskou pojišťovnu, druhý podnik podobný, vidíme, že Havlíček doporučuje nejen sociální politiku obecní v dnešním smyslu,**) nýbrž i

---

*) O podrobnostech tohoto hnutí viz C. Horáčkovy a Z. V. Tobolkovy studie o »počátcích dělnického hnutí« českého.

**) Havlíček si zodpověděl i otázku, sluší-li dáti přednost pojišťovnám akciovým či vzájemným. V článku »Co jest obec« (1846) pokládá ziskový princip akciových pojišťoven za nenravný, protože prý vydělávají z neštěstí svých pojištěnců, a navrhuje právě proto ústavy obecné, kde za pojištěný kapitál ručí všechno občanstvo. Princip Havlíčkův je v theorii správný, jakkoli v praxi se vyskytují i případy, že pojišťovny akciové chovají se kulantněji nežli vzájemné. Otázku nelze prakticky řešit se stanoviska Havlíčkova, ve skutečnosti rozhodují i jiné momenty nežli taková neb onaká forma pojišťovny. Někdy i ustanovení na oko zcela nepatrné, n. př. podíl ředitelův na zisku, je s to alterovat účinnost principu vzájemnosti. —

utopické pokusy, rozřešit otázku dělnickou veřejnými pracemi. A tak tento pětadvacetiletý belletrista, vzdělavší se bez národohospodářských studií, podal již před rokem 1848 náběhy všech dřívějších i pozdějších theorií a programů hospodářských: merkantilismu, fysiokratismu, liberalismu na jedné a socialismu utopického, kathedrového i marxistického na druhé straně: veliký příklad jeho pronikavosti, všestranné obzíravosti, myšlenkové svěžesti a samostatného úsudku.

2. Po revoluci.

Jako v politice i žurnalistice, tak i v tomto směru revoluce r. 1848 přetrhla klidný vývoj činnosti i theorie Havlíčkovy a příval současných tendencí strhl i jej. To znamená, že zmizely neb ustoupily i ty jeho názory, které byly již zastaralé, i ty, které byly ještě příliš nové, a převládl i u něho liberalism jako směr prakticky nejdůležitější a nejčasovější. Havlíček do značné míry vzdal se své antipathie vůči němu a zejména postavil se (nejvýslovněji v článku »Svobodný výrob a svobodný obchod« v Slovanu 29. března a 12. dubna 1851) na odpor clům ochranným, háje svobodný obchod mezinárodní celým známým arsenálem liberální argumentace. Jde tak daleko, že posměšným přirovnáním vyvrací i důvod, poukazující na výchovný význam ochranných cel pro domácí průmysl. Je pro naprostou konkurenci a se stanoviska konsumentů, které tu proň rozhoduje, pokládá ji za prostředek k zlacinění výrobků. Pod vlivem liberalismu opravuje také svůj dřívější názor o podstatě blahobytu jednotlivých států takto: nejšťastnější není země, která si všecky své potřeby opatří doma,

nýbrž ta, »která si všecko, co chce, odkudkoli opatřiti může«. Neboť prý podle obdoby hospodářství jednotlivců platí i o zemích a národech, že »kdo má více příjmů než vydání, jest šťastný a možný«. Vedle toho je potřebí vůbec velké výroby i potřeby, velkého obratu. Slovem: podmínkami blahobytu jsou vysoce vyvinuté hospodářství vlastní a aktivní platební bilance mezi národní.

Je vidět, že Havlíček po revoluci ne bez užitku stopoval ekonomická hesla doby. Dal se jimi na chvíli unésti až příliš. Při jeho stanovisku dřívějším a při jeho nacionalismu je velice pravděpodobno, že kdyby byl znal Listovu theorii samostatného národního hospodářství, byl by se jí uchopil stejně horlivě, jako v Uhrách ji tehdy propagoval Ludvík Košut. Ale o Listovi se u nás tehdy nevědělo — jen v Pražském Večerním Listě 14. června 1849 prolétlo jeho jméno, a to při jiné příležitosti — a tak zbyl jednostranný liberalism.

U Havlíčka lze ovšem předpokládat, že se mu neoddal zúplna. A opravdu je tomu tak. Příležitostně chválí na př. starou solidnost výrobků proti novému zvyku, vyrábět »lacino, ať si pak zboží stojí zač neb za nic« (Slovan 7. září 1850), zvyku, ke kterému vede právě manchestrovství. Havlíček také nehajil nikdy liberalistický zásadní odpor proti vsahování státu do poměrů hospodářských. Státní poručníkování bylo mu arci vůbec proti mysli (i federalism vlastně je projevem touhy po svobodě vůbec), ale heslo »laissez faire« nepropagoval, naopak vykazoval obcím i statu konkretní úkoly hospodářské, zejména minil, že výnosnost rakouského zemědělství bylo by lze zvýšit mimo jiné zřízením hypotečních bank a zákonnou zapovědí pachtů na kratší doby nežli šest let; mimo

tyto přímé prostředky ovšem žádal na státu, aby zemědělce k intensivnímu hospodaření vychoval trojnásobným zdaněním pastvin a úhorů než polí, nuceným školstvím rolnickým a vysíláním schopných mladíků do cizích vzdělaných zemí. Ovšem nečinil si velkých nadějí, že současný stát se dle rady té zachová — jistí lidé prý nemohou potřebovat rolníků vzdělaných.

C. Otázka dělnická a vůbec sociální.

Tento reservovaný liberalism se jevil u Havlíčka i v názoru na otázku dělnickou a na socialism a komunism. Hned po zrušení absolutismu zároveň s robotníky selskými hlásili se o práva svá i dělníci. V Praze obec i Národní Výbor se o ně zprvu staraly důrazně (dámy pražské sebraly na zmírnění bídy jejich přes 33.000 zl., docíleno zlevnění chleba a piva, zahájena činnost poptavárny atd.), ale jak Tobolka upozorňuje v citovaném pojednání, jedině z důvodů taktických: aby nespokojené dělnictvo se nebouřilo a tak nepřekazilo očekávané ústupky politické a národní. Jakmile jich dosaženo, bída dělnictva byla odbývána nepovšimnutím; Národní Výbor ostatně byl 26. června 1848 rozpuštěn a již v poslední době své existence neudělal pro dělnictvo pranic.

Tím ovšem trudné poměry dělnictva nebyly napraveny, bylo je i veřejně cítit a radikální žurnalistika se jimi zabývala horlivě. Pražský Večerní List již ve druhém měsíci svého trvání 12. července 1848 navrhuje k odstranění chudoby prostředky liberalistické (všeobecné volební právo, zrušení cechů, dělitelnost statků), osvícenské (bezplatné vyučování), sociálně poli-

tické (daně z přepychu, zrušení daně potravní, moderní požadavek omezení dědického práva na blízké příbuzné, veřejné poskytování práce) i ústavní (diety poslancům) a končí: »Konečný a snad k úplnému přestání chudoby jediný prostředek jest socialismus čili společenskost, který však toliko dosud jest kouzelné slovo, ale nezdá se, že již k uskutečnění vytříbený pojem. Požaduje pak socialismus již takový stupeň politického vzdělání a svobody, že my aspoň nyní na to ani mysliti nemůžeme. Potřebujeť to tolik svobodného ducha a jednotlivců, aby se odřekli své svobody k dosažení svobody všech čili celku«.

Toto stanovisko theoreticky bylo jistě správno, ale v praxi bída trvala dál a odklad do nedohledné budoucnosti socialistické ji neutěšil. Dělnictvo strádalo a čekalo brzké pomoci, proletariát venkovský pak (domkáři na Citolibsku a Novohradsku) podal v listopadu výboru Slovanské Lípy žádost »komunistickou«, až orgán Slovanské Lípy (27. listopadu 1848 a 29. ledna 1849) tušil hrozící »sociální revoluci« domkářů*). Pomoc byla očekávána od sněmu — který se nikdy nesešel. A také nedošlo k nižádnému praktickému pokusu o rozřešení nesrovnalostí.

Dlužno však radikálním listům přiznati, že aspoň obíraly se otázkou horlivě. Opět a opět upozorňují na základní váhu poměrů hospodářských**). Rittersberg

*) Sociální revoluce a jejího »krvavého ducha« se děsil i mladý Antonín Springer ve svých dopisech v Constitutionelles Blatt aus Böhmen (na příklad 9. září 1848).

**) Sabina dle zprávy J. E. Sojkovy (Naši mužové 1862, str. 822) vycházel ze zásady, »že marny jsou veškeré převraty politické, poněvadž nestačí: veškera spása leží v obratech sociálních«. Platí-li to již o Sabinovi z r. 1848, není jasno; ale zajímavý je

(Noviny Slovanské Lípy 24. dubna 1849) shledává nejhlubší prameny »společenského neduhu« v poměrech výrobních a obchodních, kterých zákony nemohou odstraniti. Týž orgán 10. dubna 1849 věštil, že »veškerá politika nynější snad dosti brzo zbledne před otázkami, jaké jí předloží co nejdříve národní hospodářství«.

Pěstění otázky kolísalo od Sabinových velikých neurčitých hesel (Chceme míti blaho už na zemi, ne až po smrti atd.) k úvahám konkretnějším o určitých stavech (lokajích, diurnistech, dětech prodávajících sirky a řetkvičku, jejich prostituci atd. — Pražský Večerní List 14. června 1849). V uvedeném článku také se mluví o komunismu, který prý předpokládá lásku a nemá tedy naděje na uskutečnění; autor je proti systémům socialistickým, ale chce »organisaci práce« bez urážky jakéhokoli historického práva.

Časopisy ty kladou důraz na hodnotu práce každé, zavrhují domýšlivost lidí studovaných; kromě utopických plánů přinášejí určité zprávy a návrhy hospodářské, kterými se obíral zejména spolek Slovanská Lípa a ke kterým tehdejší trudné poměry financí rakouských často nutily. K socialismu radikálové se přímo neznali a nejednou se ho výslovně zříkali, ale tušili v něm neznámou sílu budoucnosti, která zasáhne do útrap zdánlivě neodstranitelných. Jako Palackého plány federační, jako Havlíčkův boj protiklerikální byly to snahy předčasné, tehdy prakticky ne-

---

Sojkův dodatek o tom: »Nejznamenitější politikové evropští uznávají sice tyto zásady, než u nás, kde politika dětenčí léta ještě nebyla překročila, mělo se za to, že doktriny takové vedou k šibenici«.

uskutečnitelné. Ale původcové jich byli bouřliváky dalekých, pokročilejších a bohdá lepších dob.

Havlíček choval se k socialismu reservovaněji, odmítavě. Nemaje velká slova a utopie v přílišné lásce nemohl se nadchnouti pro tehdejší socialism, který ovšem zdaleka se nemohl rovnat socialismu pozdějšímu programem ani organisací. Ostatně neznal ani socialistické literatury tehdejší a původních pramenův, a přenechával pojednání o hospodářských otázkách spolupracovníkům; vedle toho si vypomáhal Rotteck-Welckerovým Staatslexiconem.

Pak ovšem pochopitelno, že socialisty a komunisty, jako Cabeta a Proudhona, nepokládal za řádné a liberální lidi (Nár. Noviny 31. března 1849) a komunism prohlásil za »učení bludné, nanejvýš bláznovské« (Slovan 26. června 1850). Byl naprostým stoupencem soukromého vlastnictví, i mezi sebou a bratrem žádal za přesné účtování (dopis 12. ledna 1852); princip ten se mu zdál nutným důsledkem lidské přirozenosti a komunistům vyčítal, že »by vždy z člověka chtěli učiniti něco buď lepšího buď horšího, ale vždy něco jiného než je člověk« (Slovan, tamže). Námitka tato jest i ryze Havlíčkovská, i jeví liberální vliv, pokládajíc osobní egoism za hlavní princip hospodářský. Jest ovšem nesnadno uvést proti komunismu námitku prostší a říznější.

Toto stanovisko Havlíčkovo neplynulo arci z nějakého odporu proti dělnictvu; továrního dělnictva bylo u nás poměrně tak málo, že ani příliš nevynikalo v celku občanstva, ani nebylo možno jeho situaci podrobněji vystihnout. Havlíček tedy také poměrů těch sám neznal, ale zajímal se o ně, když přišel do Kutné Hory, tak živě, že dělníkům sousední

továrny sedlecké bylo zakázáno hovořiti s takovým nebezpečným »civilem« o továrních věcech.*) Havlíček i při svém liberalismu byl proletariátu blízek; své námitky proti komunismu obracel právě v neprospěch nepřátel lidu, tvrdě, že komunism lidí chudých není nebezpečným, jsa pouhou utopií, za to však že jsou nebezpečni skuteční komunisté, kteří »berou na miliony« (Slovan na uv. m.), zacházejíce se soukromým jměním občanstva jako s vlastním: »Nemá-li daň býti rušení jmění, přestupek proti jmění a komunismus, musí vždy národ sám dříve k dani svoliti . . . Jinak jest to . . . nejrozsáhlejší, nejnebezpečnější komunismus, komunismus shůry.« Hospodářskou otázku převádí na pole politické a tam jeho důvtip jest ihned pohotově na obranu demokracie.

Jednou mu dokonce hlavou prolétla předtucha možných důsledků proletarisace: »Pokud nemůžete dát každému sprostému vojáku 3000 zl. na rok, hledejte si pomoc proti socialistům jinde než ve vojsku«, psal ve Slovanu 6. července 1850 a tak vlastně anticipoval názor, jejž po padesáti letech projevil Antonín Menger,**) že totiž vojsko, složené z proletářů, může být jednou největším činitelem k uskutečnění socialistického programu. Tato jasnovidnost mohla se tehdy zdáti blouzněním, a právě touto odvážností ohromuje. Havlíček měl úžasné předtuchy; jako tušil dle sdělení Fričova v Napoleonovi III. příštího zhoubce rakouské reakce, jako předpověděl, že rakouské státní dluhy budou pohnutkou k národní a politické svobodě (Nár.

---

*) G. Toužil v Pražském Illustrovaném Kurýru 19. září 1906.

**) V Státě budoucnosti (Neue Staatslehre), přel. J. K. Němec. J. Helm a A. Žalud, str. 55.

Noviny 18. února 1849), tak tušil i věci, které jsou i dnes ještě skryty v daleku. Jenže právě tato pronikavost byla jeho chybou: co v mysli skombinoval, anticipoval už jako faktum, které může nastati v brzku — přepočetl se v čase a rychlosti. Jeho předpovědi se splnily, ale až po jeho smrti. V tom je vnitřní tragika života, že proroctví není politikou, nemůže na přítomný život působiti, jak by původce chtěl; lidský život je krátký, ale život národa dlouhý, společenské změny se dějí pozvolna.

Proto Havlíčkovy velikolepé náběhy theorie národohospodářské zůstaly zárodky. Jeho individualita jich nedovedla soustavně zpracovat, a jeho doba měla více práce a starostí s otázkami jinými, politickými. Ale právě proto, že o hospodářství Havlíček myslil na svůj vrub, uvádí nás v úžas jeho důmysl, rozkřesávající jiskry tam, kde bychom se toho nejméně nadáli — v odvětví, na míle vzdáleném od literárního rázu prvých dob českého probuzení.

XI.

Hypothesy.

A. Příčiny Brixenské deportace.

Veřejná činnost Havlíčkova byla násilně přetržena v srpnu 1851, a v prosinci téhož roku Havlíček odvezen do Brixenu.

Příčiny tohoto vládního kroku v celku jsou srozumitelny samy sebou, protože podobné deportace u osob politicky závadných byly tehdy v Rakousku vůbec obvyklé. O zvláštních podmínkách však, týkajících se osoby Havlíčkovy, známe jen domněnky a nikdy asi nedovíme se jistoty.

Záhada tkví v tom, že Havlíček tehdy mínil se věnovat rolnictví a politiky se chtěl vůbec vzdáti, nebyl tedy již reakci nebezpečen. Mimo to byl porotou osvobozen a tedy i formálně bezúhonný. Z toho obojího právě bývá usuzováno, že za deportací Havlíčkovou vězela nějaká příčina zvláštní — snad msta hierarchie na Epištoly Kutnohorské, snad osobní msta ministra Bacha.

Oficiosní Vídeňský Denník o Havlíčkově deportaci uvedl za prosince 1851 zprávu z »Oesterr. Kor-

respondence«; dle toho Havlíček »v písmu i v řeči rozhořčený boj proti autoritě světské i duchovní od několika let provodil«, a k deportaci došlo »za příčinou vůbec škodného působení jmenovitě na nižší třídy lidu českého jazyka.«

Dle toho deportace měla příčiny v politice státní i církevní, uvážíme-li však, že vláda poslala do Brixenu nejen protiklerikálního Havlíčka, nýbrž i Aradského biskupa (Havlíčkův dopis ze 16. června 1853), je patrno, že političtí provinilci byli trestáni, třebas i měli vysoká důstojenství církevní: rozhodovaly tedy důvody státní, a klerikalism i s pozdějším konkordátem byl rakouské vládě jenom prostředkem k vlastnímu cíli, naprosté poslušnosti lidu.

Zdali deportace Havlíčkova měla příčiny represivní (trest) či preventivní, těžko rozhodnout; patrně obojí. Trestem jeví se proto, že Havlíček jistě by jí byl ušel, kdyby jej porota Kutnohorská byla odsoudila — když byl osvobozen a vláda neměla již zákonitého prostředku proti němu, sáhla k násilí.*) Opatřením preventivním pak ukazuje se proto, že vláda měla Havlíčka i před Brixenem i ještě v Brixenu v podezření z tajných plánů politických: myslila, že Havlíček má nějakou tajnou tiskárnu, děsila se jeho epilogu Slovana, doporučujícího »nic nezapomenout!« i sebevědomého vystupování před soudem kutnohorským, hledajíc za tím zvláštní příčinu, a prováděla i v Brixenu úzkostlivý dozor nad ním a jeho papíry.

*) Havlíček v osvobození svém porotou viděl i příčinu, že nebyl r. 1854 z Brixenu propuštěn (dopis bratru Františkovi 20. dubna 1854.)

A jsou-li pravdiva sdělení jeho sestry,*) že po návratu z Brixenu vypravoval doma o nabídkách, které mu činí Napoleon III., pak bylo by lze souditi, že policie přece jenom o věci měla nějaké tušení a hledala pro ně důkazy, arci nadarmo.

Vyhnanství Havlíčkovo budívá zvláštní dojem i proto, že Havlíček za revoluce r. 1848 nepatřil k radikálům; proč tedy — slýcháme — právě tento umírněný politik byl trestán tak krutě, kdežto revolucionáři z instinktu nikoli?

Výklad je na snadě. Někteří z těch revolucionářů byli již popraveni, jiní v žalářích, a z těch, kteří zůstali na svobodě, nikdo nebyl Bachovu systému nebezpečen, protože v čas umlkli; Havlíček však právě tehdy jal se psát nejradikálněji a vášnivý tón bojovníka národnosti rozšířil i na pole ústavní a církevní. I není divu, že tím reakci vyděsil a rozdráždil, stejně jako Palacký svým federativním návrhem ústavy; ohled na umírněnost anebo radikálnost r. 1848 tehdy po březnu 1849 nerozhodoval (Schwarzenberg to také F. L. Riegrovi**) výslovně řekl,) tenkráte byly už »jiné poměry« a vláda zcela takticky promíjela radikálům hříchy z dob kvasu, jen když se dovedli poslušně chovat podle nových poměrů. Roku 1851 vláda zkrátka jednala dle současné situace; a za situace té tón Havlíčkův byl poměrně stejně revolučním, jako r. 1848 byly barikády. Proto Brixen nepřekvapuje.

Jde však ještě o něco. Havlíčkova žádost za propuštění z Brixenu byla r. 1854 zamítnuta; z jakých příčin? Z týchž, ze kterých Havlíček byl tam odvezen?

---

*) K. Havlíček v rodiných vzpomínkách, str. 37.

**) Viz Riegrovy paměti. (Osvěta 1907.)

Otázka ta dosud nebyla nikde položena, a přece je klíčem k celé věci.

Uvažme fakta. První žádost Havlíčkova byla zamítnuta z veřejných prý ohledů, druhé o rok později vyhověno, ačkoli ve veřejných poměrech se zatím nezměnilo nic. Proč tedy? Protože druhá byla jiná nežli první. První žádost Havlíčkova zněla mužně — toho vláda nesnesla; v druhé Havlíček z ohledu na nemoc Juliinu se dal přiměti k tónu pokornějšímu, ač »se mu při tom vnitřnosti kormoutily« (dopis bratru Františkovi 5. února 1855). A na to Bach patrně čekal: toho Havlíčka, který 12. listopadu 1851 veřejně doznal, že chtěl vládu uvésti v nevážnost, »poněvadž taková vláda nevážnost zasluhuje«, zdeptat a sehnout k uctivé prosbě za milostivé propuštění. Že se tím na Havlíčkově povaze ani programu nemění nic, věděl asi Bach zrovna tak dobře jako Havlíček; ale provedl svou, pokořil svého velikého odpůrce aspoň formálně. Po tomto kaudinském jhu, kterým skončil několikaletý vzdor, Havlíček byl bez závady propuštěn do vlasti.

Patrno, že každý jednotlivý výklad brixenské deportace obsahuje kus pravdy, ale žádný úplnou. Podrobným rozborem se potvrzuje všeobecné pravidlo, že po společenském životě účinek nebývá způsobován příčinou jedinou, nýbrž úhrnným působením celé řady příčin jednotlivých.

B. Příčiny Havlíčkovy smrti.

Druhou nerozhodnutou otázkou závěrečnou jest příčina předčasné smrti Havlíčkovy.

Havlíček pocházel ze zdravé rodiny, jeho sourozenci žijí dosud, sám býval v mládí otužilým »ath-

letem«, a r. 1846 píše o své »tuhé přirozenosti« (9. září 1846); jeho smrt ve třiceti čtyřech letech tedy jistě byla zaviněna příčinami zevnějšími.

Okolnost, že nastala již za rok po propuštění z Brixenu, zavdala podnět k obecnému mínění, že brixenské vyhnanství mu podrylo zdraví. Oproti tomu Masaryk míní, že Havlíčkovo zdraví bylo otřeseno již před deportací.

I zde jsme odkázáni na pouhé kombinace. Havlíček sám vykládal měsíc před smrtí (30. června 1856) bratru Josefovi příčiny své nemoci takto: »Já sice hlavně skrze to skoro pětileté sužování jsem poznenáhla zdraví pozbyl: přece však jsem také zvlášť nemírným kouřením a zbytečným nešetřením sebe leccos k tomu sám přiškodil«. Ale subjektivní toto mínění Havlíčkovo — zdali snad aspoň částečně není opakováním úsudku lékařů, nevíme — nezaručuje ještě objektivní příčiny. Vždyť v témž dopise Havlíček posuzuje svůj přítomný i nastávající stav růžověji nežli byl do opravdy a neobsahuje tedy přesnou pravdu.

Sestra Johana čtyřicet let po jeho smrti*) sdělila, že Havlíček přišel už z Brixenu se zdravím podkopaným, od návratu churavěl stále a rodina prý tušila hned, že konec není daleko.

Zpráva posléz uvedená nesouhlasí s ústní zprávou, kterou jsem obdržel od bratra Karla Havlíčka, Františka; dle zprávy této Karel Havlíček, neb aspoň rodina jeho pocítili první známky tuberkulosy nějakou dobu po návratu z Brixenu, po jistém větším výletě jeho tuším na horní Posázaví.

---

*) K. H. v rodinných vzpomínkách str. 32.

Třetí zprávu podává jeho přítel Musil*) o Havlíčkově zdraví hned po návratu z Tyrol: »Byl změněn k nepoznání. Nejen že měl malý plnovous, jakého nenosíval, ale hlavně proto, že byl sešedivěl a že celý výraz jeho tváře byl změněn.**) Sklesl‍ý byl, unavený, ničeho neměl z bývalé živosti a energie.« Ze zpráv těch možno soudit, že Havlíček se vrátil z Brixenu již ne úplně zdráv, ale že choroba propukla teprve později. Jest otázka, jak a pokud na zdraví jeho působil Brixen.

První zprávy znějí příznivě. 1. května 1852 Havlíček píše bratrovi: »Zdráv jsem dost až nazbyt, neboť povětří jest zde zdravé«, a po půldruhém roce pobytu brixenského, 13. června 1853: »Já jsem nevypadal snad již deset let tak dobře jako nyní a Julie, ačkoli její neduh« (který ji postihl již v Čechách) »ještě zcela nepřestal, přece . . . doufáme, že za nynější léto úplně zas bude na nohou«. Podobně píše 1. února 1853 Emilii Zöldnerové, 13. března 1853 matce, a současně Palackému (»při vší své nespokojenosti vypadám lépe než v Čechách«). Také v dopise Krásovi 11. března 1852, ač »by zlostí celý svět trhal«, těší se, že se svým nepřátelům dostane zase jednou na kobylku, a že uhlídají, »jak mne alpejské povětří posilnilo«.

Ani zmínka Musilova o šedinách, které si Havlíček přivezl z Brixenu a které A. M. Pinkasa tak

*) Vzpomínky na K. Havlíčka, str. 33.

**) Podobizna Havlíčkova z této doby opravdu nápadně se liší od podobizen dřívějších: nemá ostrých a svérázných tahů bývalých, ale je podobnější tvářím, které podnes vídáme — jest jaksi odindividualisována a přiblížena průměru. (Sr. i Gablerovo sdělení v Osvětě 1896, str. 957.)

rozhořčovaly, když o nich zvěděl (v Havlíčkově dopise 28. prosince 1854), nedokazuje ničeho o nepříznivém účinku brixenského pobytu, neboť Havlíček sám píše bratrovi 13. srpna 1854, tedy již nedlouho před koncem vyhnanství: »Já jsem zde trochu ztloustl . . skrze povětrnost a pak ten líný ničemný život. Vlasy mi trochu zešedivěly ale ne moc, nebožtík otec v ten čas měl nepochybně šedivější.« Brzké šediny byly tedy dědictvím Havlíčkovým po otci.

O několik dní později (29. srpna 1854) Havlíček sděluje bratru: »Zde skoro všichni lidé mrou na plíce a taky na úbytě, to jsou zdejší národní nemoce, které pocházejí dílem od pití darebného vína« . . .

Hůře nežli se zdravím Karla Havlíčka bylo se zdravím jeho choti. Julie byla churava již skorem od počátku manželství (jaro 1848), jak dosvědčuje Havlíčkův dopis matce 13. října 1854: »Byl by nyní za 6 let čas, aby Julie se pozdravila. Sama dlouho nemoc zanedbávala.« V době, kdy Havlíček byl odvezen do Brixenu, byla tak nemocna, že teprve po několika měsících mohla jeti za ním. Z dopisů právě citovaných vysvítá, že její neduh se v Brixenu lepšil; teprve když první Havlíčkova žádost za propuštěnou byla zamítnuta, zhoršil se: »Julie je od té doby, co jsem tu odpověď dostal, churavá, velmi to na ni účinkovalo«, píše Havlíček bratrovi 26. dubna 1854.

A to je známka zlého obratu: od té doby Julie churavěla stále více, byla nucena vrátit se domů a tam zemřela dříve, nežli se vrátil Karel. Ten obrat Havlíčkem patrně otřásl, protože o zdraví manželčino byl vždy nadmíru starostlivý.*) Po návratu těžce naň

*) Toužil v Pr. Illustr. Kurýru 1906.

účinkovala osudná zpráva o smrti její, a stejně byl zdrcen, když navrátiv se do Prahy shledal proti všemu nadání samou zbabělost vlastenců, kteří se báli s ním promluvit, jakoby byl bůhví jakým zločincem, místo aby si ho vážili za to, co pro ně učinil a vytrpěl. Takové rány soukromé i veřejné nutně naň účinkovaly zhoubně.

To vše arci vysvětluje ponenáhlé oslabení jeho konstituce a vzrůstající disposici k chorobě, ale ne samou nemoc. A to, uvážíme-li, že Havlíčkova rodina byla veskrze zdravá, Juliina naopak disponována chorobně (také Zdeňka, dcera Havlíčkova, zemřela tuberkulosou, jako matka její) a že Julie churavěla po všecka léta manželství, jeví se pravděpodobným úsudek Havlíčkova bratra Františka, že dlouholetým stykem asi choroba se přenesla i nakazila Havlíčka. A tak všichni tři skonali touže nemocí a všichni předčasně.

Rozumí se, že tím nejsou vyloučeny vlivy jiné: podnebí brixenské přes všecku zdravost bylo Havlíčkovi nezvyklé; i jeho život společenský byl deportací přesazen do cizí půdy a nezvykle utvářen; plat, který mu vláda v Brixenu poukazovala, byl nedostatečný a nepořádně vyplácen, místní nemoce plicní snad nepůsobily také dobře, ačkoli Havlíček se tam stýkal s málokým; protahování amnestie a zamítnutí prvé žádosti za propuštění; posléz i předchozí několikaletá úsilovná a rozčilující novinářská práce v Praze a zejména v Kutné Hoře — to vše jistě spolu ohlodávalo kořeny jeho zdraví. Ale nebylo rozhodnou příčinou předčasné smrti.

I brzká smrt Havlíčkova měla tedy příčiny velmi složité; najisto však nevypadají tak romanticky,

jak si je upravila tradice. A není toho také potřebí. Tragická velikost Havlíčkova ani nízkost nezákonného násilnictví Bacha i společníků se nezmenší, přestane-li smrt Havlíčkova být oplétána a přibarvována fantasií.

C. Pravděpodobný další vývoj Havlíčkův.

Jsme nyní u otázky nejzáhadnější: kdyby Havlíček nebyl býval předčasně zachvácen smrtící chorobou a kdyby se byl dočkal aspoň událostí let šedesátých a sedmdesátých — což při jeho zdraví jinak pevném lze velice snadno předpokládat — jaké postavení v českém životě by byl zaujal? Na základě úplného rozboru jeho díla a povahy možno se tu odvážit na domněnky, kteréž arci navždy zůstanou domněnkami.

Nemíním na otázku tu odpovídat s úzkého a nevkusného hlediska, ke které politické straně by se byl přidal, zdali k staročeské či mladočeské, nýbrž pokusím se podat hypothesu všeobecnou.

Za absolutismu Havlíček byl by býval žil v ústraní a buď hospodařil anebo pracoval literárně. Po r. 1860 byl by asi hleděl opět pracovat žurnalisticky; ale jako F. L. Rieger, ani on jakožto známý osmačtyřicátník by byl jistě neobdržel povolení k vydání vlastního listu. Nebylo by mu zbývalo nežli vstoupit do redakce listu cizího nebo vzdát se žurnalistiky vůbec.

Z časopisů tehdejších osobně nejblíže byl by mu býval Čas, vydávaný jeho přítelem Krásou. Jest ovšem pochybno, zdali Havlíček byl by šel s Krásou

později na cesty ústavního oportunismu, který od strany druhé, od Národních Listů, byl vyhlášen za zradu programu autonomistického. V pozdějších rozporech mezi Palackým, Riegrem a mladočechy byl by zažil mnoho trpkých chvil a kollisí mezi osobou a věcí: jeho oddanost k Palackému byla by snesla nějakou dobu i spojení staročeské se šlechtou, ale určitě lze mít za to, že by se spojení toho byl brzy nabažil a klonil spíše k mladočechům. Zdali by byl šel za Palackým i v programě »Ideje státu rakouského« r. 1865, kde Palacký nadobro opustil národně autonomní program z r. 1849, je velice pochybno.

Také v literatuře nový směr, započatý Fričem a dále vedený Hálkem a Nerudou nebyl by býval úplně po chuti Havlíčkově. Tito mladíci byli romantikové, stoupenci Byrona a Heine — Havlíček byl individualita rozdílná. Lze předpokládat, že tato mládež byla by se k Havlíčkovi chovala uctivě, ale šla by ovšem svou cestou dále.

Tyto všecky poměry byly by pravděpodobně Havlíčkovi činnost veřejnou znechutily, a snad by byl provedl to, co zamýšlel už koncem června r. 1848, kdy dle sensační zprávy, pocházející patrně od Nebeského*), »z omrzelosti novinářství se zcela odříci a humoristickému a satirickému spisovatelství oddati se chtěl« a jenom na prosby Nebeského a na jeho slib, že mu při novinách bude pomahati, podržel si redakci. Jak známo, později i v Slovanu i v dopisech z Brixenu Havlíček projevoval úmysly, vůbec aneb aspoň na delší dobu vzdáti se žurnalistiky. Uvážíme-li k tomu ještě, kolik hořkosti se v něm nashroma-

*) Riegrův a Malého Slovník naučný V. str. 680 (1866).

ždilo za doby reakce proti lidem jako Vocel, Tomek a Josef Jireček, kteří později počali se slunit v největší záři Excellencí a národních velikánů, lze si pomyslit, jak Havlíčka byl by pojímal hněv při vysoké kariéře těchto osob, jím nenáviděných. I jeho život soukromý po smrti Juliině a předčasné smrti dceřině byl by býval otráven. Kam by Havlíček za těch okolností byl dospěl?

Nevím, ale dovolím si hypothesu: asi tam, jako jeho nejmilejší, nejbližší vzor Gogol — k znechucení a k ostré autokritice, která by nabyla mystického, samotářsko-hloubavého rázu opovržení veškerou tou marností světskou, a buď by jej byla úplně odvrátila od literatury, jako Gogola (a Mickiewicze), nebo jeho činnosti dala směr jiný, moralistní a výchovný, jako u Tolstého.

Hypothesa ta uvede asi mnohé čtenáře na prvý ráz přímo k ustrnutí. A přece, ač překvapuje, plyne důsledně z Havlíčkovy povahy. Byl by řekl někdo po přečtení humoristických obrázků Gogolových, kypících rozkošnou veselostí, že tento autor upadne v mystické šílení a bude vlastní spisy pálit? Byl by kdo očekával podobné konce u Mickiewicze, autora jadrného, veselého, realistického Pana Tadeáše? Nuže, stejně překvapuje mínění o podobném konci autora Křtu sv. Vladimíra — — ale nečteme již v tomto díle, že »všecko je na světě marné«? Je to arci řečeno s přídechem satiry a humoru, ale tato satira humoristická obratem ruky se mohla změniti v satiru vážnější, jako v Komenského Labyrintě.

Protože ovšem Havlíček byl méně citový nežli Gogol anebo Mickiewicz, byl by jeho převrat asi méně extrémní, podobal by se spíše převratu Tol-

stého. A Havlíčkův moralism i jeho výchovný princip, kterýž obojí živel proniká jeho náboženství, poesii, kritiku i žurnalistiku a politiku, přímo vnucuje analogii s druhým obdobím činnosti Tolstého. Posléze pak, jako v tomto směru positivním a také v ohnivem nacionalismu Havlíček připomíná uvedené autory, tak v jeho projevech z mládí shledáváme i zárodky shody s nimi v ohledu negativním, v odporu ke knihomanii a pod. (sr. n. př. úvod ke kritice Posledního Čecha).

Hypothesa přednesená tedy se opírá o Havlíčkovu povahu a jeho činnost. Podle ní je patrno, že pozdější život Havlíčkův mohl přinésti mnoho nového a zajímavého — ale Havlíček známé podoby z let čtyřicátých a padesátych by to již nebyl. Brixen jeho činnost, nám známou, uzavřel definitivně, a zavedl jej na nové dráhy, jejichž koleje však byly příliš brzy vytrhány a postup zamezen.

XII.

Havlíčkova českost a jeho význam národní i všelidský.

A. Rozhled.

Poznali jsme Havlíčkovu osobní povahu. Stopovali jsme jeho činnost a její poměr k českému životu minulému, současnému i budoucímu. Viděli jsme, jak vyrůstá z okolí svého a zároveň nad okolí to a stává se významným činitelem pro jeho vývoj další. A nyní, po domněnkách o poslední době jeho života, jeho brzkém ukončení a pravděpodobné dráze další — domněnkách zbudovaných na základě původních pramenův a theorií z nich vyvozených — nastává závěrečný úkol, určit jeho postavení v národě, z něhož vyšel, a v celém lidstvu.

Jak již v úvahách o methodě tohoto díla naznačeno, je k tomu závěru potřebí dvojího postupu: nejprv objasnit povahu a činnost Havlíčka samého, jak se stalo v kapitolách předchozích; za druhé pak podniknouti stejnou práci s prostředím, z něhož Havlíček vyšel. To, pokud se týče národní činnosti v jednot-

livých oborech, bylo provedeno rovněž v úvahách předchozích, i zbývá podat i rozbor povahy tohoto prostředí, — českého národa.

Na podkladě rozboru všeobecného pak objeví se individuální ráz Havlíčkův i jeho význam v národním celku.

Jednu věc netřeba tu dokazovat: že Havlíček byl povaha ryze česká. Nikdo z těch, kdo nemohou se shodnout o jeho zásady a názory, nepochybuje v nejmenším o jeho českosti. Havlíčkova národní ryzost je postavena mimo veškeru diskussi, nejen v literatuře, nýbrž i mezi lidem: Čechové vidí v Havlíčkovi pravé vtělení národní povahy, národního rázu a tónu. On došel už za živa takové popularity, že nelze jí vysvětliti pouhým osobním kouzlem, nýbrž v prvé řadě souzvukem povahy národní s projevem téže povahy v osobě jednotlivé.

Ale jakkoli Havlíčkovu českost uznává každý, nikdo nezkoumal dosud, v čem ta českost záleží; a přece není pochyby, že Havlíčkova českost je pouze jedním svérázným, osobně zbarveným projevem národního charakteru, tedy trochu jiným než u B. Smetany, Němcové a ostatních uznaných ryze národních osobností. Ba není dosud vůbec ani soustavného pokusu o rozbor české povahy. A toto dvojí: analysovat českou povahu vůbec a pak její zvláštní projev u Havlíčka pokusím se zde podniknout. Tím bude určen i jeho význam ve společnosti velikých duchů českých i ostatních.

B. Národní povaha česká.

1. Dosavadní charakteristiky.

Ačkoli dosud se nedostává soustavného vystižení povahy české, porůzných, příležitostných, více méně správných charakteristik z doby staré i nové je plno. Bylo by nevděčnou prací, všecky je shledávat, a mnohé by jako bludičky svedly s cesty. Uvedu tedy jenom několik nejvýznačnějších.

Prvé pokusy o charakteristiku české povahy na rozhraní 18. a 19. stol. nesou se směrem apologetickým, chvalitebnou snahou o očištění jména českého od potupných vlastností, které na lid náš nahrnuli nepřátelští posuzovatelé cizí. Rohrer*) hájí Čechy proti výtkám lenosti, hlouposti a zlomyslnosti, poukazuje, že jejich vady, pokud opravdu je mají, jsou zaviněny útisky a zanedbaností posledních sto padesáti let. Za stejných okolností jsou Němec i Slovan »so ziemlich gleich«; na př. sedlák je všude nehybný, není-li nucen se ohánět, jak patrno na shodě Čecha a Bavoráka. Čechové jsou pokládáni za flegmatiky; ale Rohrer míní, že i kdyby jimi byli, nebylo by zle, ana i flegmatičnost má cenu pro pořádek a klid. Cituje z tehdejšího spisovatele Riegger a (1794) ú-

*) Versuch über die slavischen Bewohner der österreichischen Monarchie, Wien 1804, díl II. str. 153, a násl.

sudek, že Čechové mají výbornou pamět a rozum přirozený, učí se snadno a dobře cizím jazykům, mají talent k rychlému pokroku ve vědách vyžadujících namáhavé přemýšlení. Rohrer udává z vlastní zkušenosti, že z jeho známých nejlepšími mathematiky byli Čechové. Cituje dále z Rieggera tuto charakteristiku: »Čechové jsou v mravní své povaze zbožni často až k pověrčivosti, přichylní k náboženství předků, staré monarchické formě vládní, starým zvykům a mravům, pracovití, stálí, vytrvalí ve všech nesnázích, ba i válečných; stateční, přece však mírumilovní; vždy veselé mysli, shovívaví, dobročinní, poctiví a věrní. V chování na vnějšek jsou skoro suší a jeví obyčejně také skrovnou uhlazenost« a dodává, že nešťastné příhody tento český charakter setřely a zotročily. Vývody Rohrerovy, ač tendenční, obsahují dosti cenných postřehů, stejně jako Rieggerovy; nejsou ovšem a nemohou býti theorií české povahy.

České časopisy v prvé polovici 19. století, a menši měrou i později zaznamenávaly kde jaký výrok o českém národě a jeho povaze zvláště z ciziny citujíce brzy pochvalu, brzy hanu, kterou ovšem vyvracely. Z nejzajímavějších je citát M. Chevaliera (Revue de deux Mondes) 1842 v Květech, dost podobný Rieggerovu.

Stále ještě tendenční, ale výslovněji theoretickou a zásadní jest Kollárova Slávy Dcera. Oproti Rohrerovi, jenž Čechy a Němce staví blízko sebe, Kollár vidí mezi Němci a Slovany vůbec podstatný rozdíl. Germánská tvrdost a slovanská holubičí povaha — schemata příliš povšechná — jsou základními jeho názory. Masaryk v II. části České Otázky podobně kritisuje tento názor a blíží se spíše Rohre

rovi aspoň potud, že Germány pokládá za kmen, slovanské povaze celkem nejbližší, a také Slovany pokládá za statečné. »Holubičí povaha« slovanská byla ostatně prokázána již častěji za fantasii, při nejmenším za upřílišněné zdůraznění skutečnosti.

Masaryk v České Otázce však podává v známé historii o kočkách (§ 23.) i positivní příspěvek pro českou charakteristiku. Dle toho Čech jedná nesměle, nemá přímosti jako Němec. S tímto rysem souhlasí známý F. Thunův aforism: »Čech je buď hulvát nebo líbá ruku«, jenž mimo to vystihuje náklonnost povahy české ke krajnostem. Obojí názor má do sebe mnoho. Ale českost přece plně nevystihuje, dokonce ne českost Havlíčkovu. Havlíček nebyl ani nesmělý a nepřímý, ani hulvát ani nelíbal ruku, a přece nelze o jeho českosti pochybovat.

Masaryk upozornil i na jinou stránku povahy české: »naše národní duše má zvláštnost, která též u Komenského se jeví: mysticism se spojuje s krajním realismem. Mně se zdá, že je to vlastnost nejen českého národa, ale Slovanů vůbec«.*) A do třetice ještě v článku o Twardowském Vrchlického**) vidí rozdíl Fausta germánského a slovanského v tom, že slovanský dívku nezničí tak docela jako německý.

Palacký káral***) některé vady české povahy, za které pokládá zejména marnivost, bujnost, luxus v nejširším smyslu.

---

*) V přednášce o Komenském (Athenaeum 1892).

**) Naše Doba 1894—5.

***) Ohlídka ve staročeském místopisu, 1842 (srv. v Naši Době 1902—3: Palacký o vadách našeho národa).

Vrchlický*) má za to, že Čelakovský jeví »Proteovitost ducha českého, který jest schopen přizpůsobovati se daným předlohám, stejně jako tvořiti vedle toho formy nové v domácím anebo příbuzně po slovansky naladěném.«

Na jiné stránky českosti ukazuje Arnošt Denis.**) charakterisuje Čechy jako »národ utilitární i morální, málo zaujatý pojetími metafysickými, praktický i neustupný, přemítavý i žertovný, schopný nadšení, ale jen tenkráte, když cíl je blízký a úspěch možný.«

Zajímavý protějšek názoru tohoto činí M. Zdziechowského***) úsudek o duchu českém jako o duchu »v nejšlechetnějším významu slova kosmopolitickém, jenž usiluje žíti životem nejen vlastním, ale všelidským a touží činem přispěti, aby se zákon Kristův uskutečnil.«

Jako tato slova zřejmě narážejí snahy českobratrské, tak zase Jiří Karásek****) pokusil se zakladatelem Jednoty bratrské charakterisovat český »nihilism«: »Chelčický byl veliký a absolutní nihilista. To byl typ Čecha, neboť my všichni pracujeme více či méně k nihilismu Nikdo nedovede všechno tak velikolepě popřít jako Čech . . . Preneste Chelčického filosofii z oblasti morální a religiésní na principy národnostní a racovní, jež v jeho době ještě neexistovaly, — a máte dnešní českou duši, o jejíž definici se stále a marně pokoušíte. My máme mezi svými

*) O Havlíčkově poesii, Učitelský Přehled 1906–7 str. 2.

**) Čechy po Bílé Hoře, přel. J. Vančura, díl II. strana 440 (1903).

***) Karel Hynek Mácha a byronism český. přel. J. Vobornik, strana 5.

****) V Gotické duši, I. vyd. 1900, str. 88, 114, 117.

hesly to jeho krásné: nic nedělat a všechno popírat« . . . — »Zbabělost kasty, která cítila po několik věků cizí nohu na zádech . . . To bylo češství . . . Nihilism byla jediná možná filosofie tohoto lidu. Nihilism, jenž je morálkou otroka. Ten zlomí všechno, každou snahu . . Ničeho se zde nedokáže právě proto, že je to v Čechách . . .« Duše česká doma »zakrsává, není-li jí dána příležitost — útěku odtud. Pochopil tu neúplnost duše české, jíž nestačí a nemůže ani stačiti to, co nachází doma.«

O. Jozífek vydal studii »Jaký je zděděný charakter českého národa« (1903). Ale nevykládá v ní toho, co naznačuje titul, nýbž osvětluje pouze českou historii se svého stanoviska, které jsem podrobně ocenil jinde*) I on je pessimistou, ovšem jiného rázu nežli Jiří Karásek.

Jde posléz o rozlišení povahy jednotlivých národů slovanských. Jungmann**) po stránce jazykové míní, že »český jazyk mezi slovanskými, právě jako attický mezi řeckými, užíváním vyšších samohlásek jakousi měkkost a tenkost sobě osvojil« shledává tedy v něm vlastnosti, vyplývající z rychlejšího vývoje vkusu a zjemnělosti. Jiný názor, dnes dosti běžný, chce českou povahu charakterisovat anthropologicky, ovšem zevně: smíšením krve slovanské s německou (na př. F. V. Krejčí).

---

*) Úvod do sociologie (1905). Dodatek I.

**) V časopise Českého Musea 1830 »Úsudek Lukáše Hornického, Poláka, o jazyku českém.

Názory o rozdílech jednotlivých odvětví národa (Čechů, Moravanů, Slováků) jsou ještě rozmanitější a méně přehledny.*)

2. Rozbor českého jazyka.

Z rozhledu podaného je patrno, že mnohé vlastnosti povahy české byly již trefně vyjádřeny v literatuře. Ale jsou to převahou empirická konstatování tak pestrá, že z nich nelze vyvodit jednotné charakteristiky. Potřebí tedy postupovat jinak, máme-li dojíti k závěrům, vyhovujícím skutečnosti historické i psychologické, zeměpisné i národopisné.

Národní povaha je vlastnost anebo souhrn vlastností, jimiž národ se liší od národů jiných. Povaha dochází výrazu v myšlení, cítění i jednání, ve všem, čím národ žije a život svůj samostatně projevuje. Jeho jazyk, zvyky, zaměstnání, kroje, umění, nábo-

---

*) Po prvém otištění této úvahy vyšel v Moravské Orlici 1907 i ve zvláštním otisku »Příspěvek k psychologii českého lidu« od Josefa Karáska, zabývající se velikými lidovými studiemi Josefa Holečka »Naši« i jinými českými knihami toho druhu. Josef Karásek uvádí — ovšem již s ohledem na práci mou — na str. 49—51 své úvahy mnohé rysy české povahy, hlavně: nadšení, obětavost, nedostatek houževnatosti, podnikavosti, podlízavost, zbytek starých dob, akkomodačnost, mudrlantství, hloubavost, rýpalství, svéhlavost, resignaci po nezdaru; nedostatek smyslu pro organisaci, pro společenský takt a politiku; srdce dobré, ale neopatrně slabé, malý obzor, sklon k demagogii a tak dále. Bohatá sbírka, ovšem že ještě neúplná a bohužel neseřazená v soubor principův, aby vynikly rysy hlavní nad podřízenými a druhotnými, což právě jest úkolem rozboru.

ženství, mravní zásady, politické a právní řízení nabývají zvláštního rázu, a během generací se ustalují a vyhráňují v svérázný charakter.

Rozebrat veškery společenské složky, v nichž se duch český jeví, není možno pro nedostatek prací speciálních. Ale protože povaha národní proráží v každé složce, dostačí pozorovat některou hlavní složku podrobně a ostatní pak celkově s ní srovnat a k ní přiřadit.

Jak se věci vyvinuly zejména u nás, hlavním znakem národnosti jest jazyk, sám sebou již základní jev společenský. Praktická i theoretická péče o jazyk byla prvním a hlavním úsilím našich buditelů, již Mickiewicz nazval nás národem filologův, a žádný poklad národní nebyl tak zinventarisován a propracován jako jazyk, od Dobrovského a Jungmanna až po Bartoše, Gebauera a jeho školu. Proto dosavadní výzkumy na poli jazykovém poskytnou dosti spolehlivou oporu soustavného rozboru; nejen příslušenství k národu, nýbrž i národní převahu lze vysouditi z jazyka. Jazyk není sice příčinou, ale je plodem a projevem národní povahy, a tedy lze ji z něho vyčísti.

Projev národní povahy v jazyce bylo by snadno ukázat na mnoha příkladech. Tak latina a řečtina liší se od našich jazyků nápadným nedostatkem hlásek měkkých, a duch antiky právě tak jest o jisté, zvláště romantické a vůbec citové živly chudší nežli duch moderní. Nebo ve frančtině a němčině vidíme tytéž rozdíly jako v povaze obou národů: jazyk vznětlivého, radikálního, kvapícího Francouze zkracuje slova až násilně, kdežto důkladný, zdlouhavý Němec

tvoří slova dlouhá k nepřehlednosti. Podobnou svéráznost nutno tedy najít i v češtině.*)

Hned předem upozorňuji na zajímavý vztah mezi češtinou a jednou obecně uznanou vlastností národní naší povahy: h u d e b n o s t í. Jakého jména po světě požíváme jako hudebníci, netřeba vykládat, každý to ví; ale málo kdo je si vědom, že k a ž d é č e s k é s l o v o r y t h m i c k y j e s t h u d e b n í m t a k t e m. Rythmus hudebního taktu jest:

při dvou dobách ‖ _ (přízvuk na prvé: »Hrály dudy«);
při třech dobách ‖ _ _ (přízvuk na prvé: »Nestůjte, mládenci, pod okny«);
při čtyřech dobách ‖ _ | _ (hlavní přízvuk na prvé, vedlejší na třetí: »Vyletěla holubička«).

Týž přízvuk má český jazyk, nikoli jazyky jiné. Shoda ta je svrchovaně pozoruhodna; nepokládám ji však za tak podstatnou, aby mohla být východiskem rozboru, i přestávám zatím na pouhém upozornění.

Obraťme se trochu jinam, v obor výhradně jazykový. Čeština má **přízvuk** na prvé slabice. Je to princip všeobecný a tak výrazný, že se jeví i v dal-

*) F. K o n e c z n y v obsažné kritice úvahy této (Świat Słowiański, Krakov, r. 1907, II. svazek str. 110–124) pronáší na př., že nikoli všecky, nýbrž pouze některé zvláštnosti jazykové bývají projevy vlastností národních, čili, že na př. přízvuk může, ale nemusí být projevem národní povahy. Jsou ovšem případy rozličné: je-li jazyk původní, jako u Slovanů a Germánů, nelze myslím popříti, že všecky jeho zvláštnosti zrcadlí národní povahu, ač ovšem nejednu z nich možno vyložiti několika příčinami; je-li však jazyk přijatý, jako na př. nynější národy románské, původně rozdílné, přijaly latinu za základ jazyka, lze národní zvláštnosti shledávat ve způsobu, jakým každý z nich přijatý jazyk modifikoval. Pouhý zběžný pohled na francštinu neb angličtinu pak svědčí, že i takové modifikace povídají o národní povaze velmi mnoho.

ších důsledcích. Tendence českého přízvuku, být na prvé slabice, proniká někdy až před počátek slova — přízvuk se přenáší na předložku a spíná ji se slovem v jeden celek (*na* ruku, *pro* to, *skrze* to, *přese* vše) a to i tehdy, když je za tím účelem třeba předložku vokalisovat (*ve* zvěřinci). Působí i při složených slovech (*darmodal*, *kupsobě*, *lamželezo*) a mají přízvuk na prvé slabice, takže druhé slovo v složenině buď přízvuku pozbude, nebo si zachová jen přízvuk vedlejší. Tendence ta proniká též do tvarosloví; superlativ adjektiv tvoří se ne koncovkou, jako na př. v němčině, angličině, latině a řečtině, nýbrž předponou (nej), jako v jiných řečích slovanských; ale od těch čeština se nad to liší tím, že předponu vždy akcentuje. Tedy český přízvučný princip usiluje o důraz na počátek slova, a této anticipační snaze hoví měrou nejrozsáhlejší.

Tendence ta jeví se i v ryzím hláskosloví. Nejpatrnější je to na změnách forem tert, tort atd. Mění se na př.*) staroslovanské *tert* v ruštině v *teret*, v polštině a lužičtině v *tret*, v češtině a jihoslovanských jazycích v *trêt* (*merti*, mereть mrzeć, *mříti*). Staroslovanské glъkъ zní v ruštině golkъ, v polštině *gielk*, v češtině *hluk*. Čeština tedy mezi slovanskými jazyky vyniká tendencí, kupiti souhlásky na počátek slova. To konstatují a příklady opíraji už Palacký a Šafařík v »Počátcích českého básnictví« (1818, str. 84): »Ač nemálo spoluzvuček máme, však ty všecky obyčejně ne za samohláskami, jako u Němců, nýbrž před nimi stojíce, skončení slabik jasné a

*) Viz Gebauerovu Historickou mluvnici díl I. 1894 str. 26, 32, 48, 61, 540 a j.

čisté nechávají, kdežto u Němců zrovna naopak na konci slabik kopa spoluzvuček bývá. Srovnej Berg, břeh; Bart, brada; Gold, zlato; Furcht, strach; Volk, pluk; Korn, zrno; Zoll, clo atd.« Příklady tyto, etymologicky nadmíru zajímavé, jsou pádným důkazem tendence češtiny. Uvedená slova česká a německá liší se tendencí tou více nežli čímkoli jiným.

Je to táž tendence, kterou jsme viděli na přízvuku, a jde i zde až do krajnosti, nelibozvuku, jak ukazuje třeba změna staroslovanské formy pъstragъ v českou pstruh — čtyři hlásky na počatku slova! — nebo časté případy nedostatku vokalisace předložek, jež by v jazycích jiných byly nemožny (na př. v češtině je možno říci »je to v strouze« stejně jako »ve strouze«; ve frančtině před souhláskou předložka by se rozhodně vokalisovala).

Touž anticipační tendenci shledáváme pak i v české skladbě. Je patrna již ve dvojím záporu: mám »nic« (ich habe nichts); mám tedy něco? Ne. Tedy »ne-mám nic« — záporný effekt věcný se anticipuje už ve formě slovesa. Ale čeština jde ještě dál. Správně se neříká »nemám nic«, nýbrž »nemám ničeho« — v záporné větě genitiv místo akkusativu; tento genitiv opět jaksi anticipuje věcný effekt výroku, sesiluje jej: nemám chleba = nemám (ani kusu toho) chleba. A genitivu se užívá i anticipando, stojí-li na počátku věty, n. př.: »Této kapitoly netřeba bráti vážně« (Hilbert); ještě ani názor nebyl vyrčen, a pád se mu přece již předem přizpůsobuje*). Též užívání vztažných náměstek

*) Podobnou příčinu mají snad i ony »změny především syntaktické«, o nichž viz Gebauerovu Histor. mluvnici (díl III. 1. sv. str. 2.: za akkusativ béře se genitiv (chlap = chlapa), do funkce

(mám svůj kabát, nikoli můj) jest podobnou grammatickou anticipací logického vztahu, vznikajícího teprve celým větným spojením. Stejného původu jest i rozdíl češtiny od mnoha jiných jazyků v tom směru, že předpony slovesné předráží (a ovšem přízvukuje), kdežto jiné jazyky je aspoň někdy dělí a kladou za sloveso, spínajíce tak začasté oběma díly slovesa celou větu (na př. v němčině »er stellte . . . dar«, v angličině »he had . . . for«, i ve frančtině »je ne suis pas«). Velmi nápadným rozdílem zvlášť od němčiny je seřadění slov při složitém přívlastku. Česky: »Je to člověk znamenitý, nade všednost povýšený«, německy: »Es ist ein bedeutender etc Mensch«; základ celé skupiny, substantivum, bývá v češtině napřed, v němčině na konci; skladba česká řídí se tu stejným principem jako český přízvuk slovný. Věc tak známou netřeba rozebírat obšírně.

V češtině tedy ve všech útvarech gramatických důsledně a pronikavě vládne snaha. zdůrazňovat počátek, nakupit naň i důraz i prvky jazykové; snaha anticipační, jak v směru ryze gramatickém tak i logickém; snaha, vystihovat již počátkem to, co vyplývá teprve z ukončeného celku. Jedním slovem bychom to mohli nazvat anticipace nebo prolepsis, ovšem v smyslu trochu jiném, vniternějším, nežli v původním rhetorickém.

Jednotlivé příklady, z nichž tento závěr jest vyvozen, shledáváme ovšem tu i tam také v jazycích

---

nominativu akkusativ (chlopy—chlapov). — Věcný podklad genitivu po negaci patrný jest i z toho, že v případě negace pouze formální, zdánlivé (n. př. »div jsem mu oko nevypíchnul«) zůstává akkusativ.

cizích, zvláště slovanských (tak nejen český, nýbrž i lotyšský přízvuk vyskytuje se vždy na prvé slabice, dvojí negace je rozšířena daleko, zejména u Slovanů, genitiv po negaci shledáváme ve frančtině apod.) ale celkový duch jazyka je v souhrnu oněch příkladů*) zjištěn tak jasně a vyniká sám bez dlouhých úvah tak nápadně, že nelze o jeho příčinném vztahu a základě v samé podstatě jazyka pochybovat. Základní tendence češtiny jest anticipační.

*) Upozorňuji výslovně, že princip jazyka odvozuji ze souhrnu znaků svrchu doložených, nikoli pouze z toho onoho jednotlivého. Připouštím bez výhrady, že nejednu z uvedených zvláštností lze vyložit i jinak, než jak je vykládám já, ale celkový ráz a shoda v tolika směrech nemůže být nahodilá a to je hlavní otázka. Výslovně to připomínám proto, že o I. vydání této studie čtenáři i kritika mínili namnoze opak. Dovozuji-li tedy já mimo jiné ráz češtiny z pevného přízvuku českého, nenásleduje z toho, že by n. př. ruština, která nemá přízvuku pevného, byla vůbec bezcharakterní, a podobně: nevyvozuju závěru z nějaké aprioristické konstrukce, nýbrž postupuju induktivně od znaků dávno známých a zjištěných. Rozbor každého jazyka jiného nebo národní povahy jiné by musil vyjít ode zvláštností zcela jiného druhu, nikoli z analogií dle české šablony. Každý předmět — i jazyk — je podstatně různý od jiného a tudíž vyžaduje i stanoví methodu různou. Dělati tedy z této studie a contrario úsudky o národní povaze francouzské a německé, pod., jak tu a tam se dálo, bylo by právě aprioristickým omylem, který namnoze z nedorozumění byl vytýkán úvaze mojí.

Abych znázornil, oč jde, upozorňuji aspoň na jeden příklad, Gebauerovu theorii O negaci, zvláště staročeské (Listy Filologické 1883). Gebauer rozlišuje negaci »kvantitativní« (v češtině »ni« n. př. nikdo, nijaký) a »kvalitativní« (přízvučné »ne«, n. př. nejsem, neklamný) a míní, že dvojí zápor má smysl kladu, když obojí zápor je téhož druhu, ale zůstává záporem, setkají-li se dvě negace různé (n. př. nikdo tu není). Užívání dvojí negace v češtině je novějšího data (n. př. místo »nic nebylo« říkalo se v staré češtině »vše nebylo«, místo dnešního »ani« říkalo se jen

3. Historie principu češtiny.

Doplním tento statický rozbor dynamicky, poukazy na vývoj jazyka, pokud bádání dosavadní to umožňuje. Tak výrazný a jednotný charakter češtiny, jak právě byl zjištěn, má za sebou jistě zajímavou minulost, a zvláště poutavo bylo by vyzkoumat, v jakém postupu co do současnosti a následnosti jednotlivé znaky svrchu probrané se ustálily. Budiž v ohledu tom uvedeno aspoň tolik:

Jednomístný přízvuk český (na prvé slabice slova) a polský (na předposlední slabice) vyvinuly se z praslovanského přízvuku volného, dosud v ruštině značně zachovalého, prostřednictvím přízvuku pošinutého. »Některá slabika mívala přízvuk častěji než jiné, a z toho vzat vzor pro přízvukování vůbec«*). »Jako v srbštině provedl se i v češtině přesun (o jednu slabiku ku předu) důsledně, a tím způsobem byl u daleko převážné většiny slov (jako v srbštině) na slabice první. V češtině pak analogie zrušila nestejnost, pravidlu většiny slov podčlenivši ostatek«**).

»i«. Výklad tento nepovídá ničeho o anticipačním rázu dvojího záporu, a také obstoji bez theorie anticipační; ale zrovna tak i theorie tato obstojí vedle Gebauerovy. Obě si neodporují a je z nich patrno, jak rozmanitě lze tytéž jevy vykládat a jaké nesmírné pole je v těchto končinách otevřeno vědě. (Ani theorie Gebauerova není jistě posledním slovem; mám za to, že i terminy »kvantitativní« a »kvalitativní« negace by potřebovaly záměny za výrazy přiléhavější, a psychologická stránka bude vyžadovati podrobnějšího rozboru, než jí věnoval Gebauer).

*) Gebauer, cit. kniha I., str. 574.

**) Ferd. Jokl: O přízvuku slovanském, zvláště českém, (Listy Flologické 1885, str. 427).

Dle Gebauera*) přízvuk nynější byl pravidlem již v historické době staročeské. Dle Jokla**) český nynější přízvuk naší řeči vládne aspoň od r. 1200, je však pravděpodobno, že je mnohem starší. Dle Flajšhanse***) »v 12.-13. stol. prvotný přízvuk (český, bližší staroslovanskému) začal pomalu ustupovati přízvuku jednomístnému a původně zajisté kořenovému: ještě v době staročeské zastihujeme historickou fási, kdy předložky a negace hlavně u sloves neměly ještě přízvuku, byly proti nim v poměru enklitik . . . Od provedení posledních změn hláskových« stále přibývá síly nového českého přízvuku, který »původně byl slabý; tím více vynikala u něho kvantita«.

Patrno, že princip českého přízvuku, jakkoli původem velmi starý, dobýval si všeobecné platnosti jen znenáhla; ba roste snad ještě za našich dnův. Aspoň Královo důrazné vystoupení proti časoměrné prosodii (1893) a Joklův návrh nového pravopisu, ignorujícího kvantitu, lze považovat za nejnovější články vývojového řetězu, značeného rostoucí silou dnešního českého přízvuku.

Hláskoslovné změny (smerti — smříti atd.) spadají dle Gebauera již do doby předhistorické, jsou tedy starší než vláda přízvuku prvoslabičného, patrně proto, že hláskový materiál v slově podroben je změnám více nežli přízvuk****). Je-li však přízvuk elementem tak podstatným a trvanlivějším nežli sám hláskový

*) cit. kn. str. 584.

**) cit. úv. str. 459.

***) Česká kvantita, Listy Filol. 1895, str. 68.

****) Jokl na úv. m. str. 428.

materiál slov, pak příčina jeho změny tak pronikavé, jako je přeměna starého volného přízvuku v nový stálý a pevný byla jistě neobyčejně působiva. Dnešní český přízvuk nebyl odjakživa v slovanštině, ale projevil velikou sílu: jeho princip začal působit již v době předhistorické, okolo r. 1200 dobyl rozhodného vítězství a později plné samovlády v jazyce. Tak aspoň vyznívají závěry dosavadního bádání.

Pokud jde o počátek působení principu, Jokl*) (jenž má za to, že jednotného jazyka praslovanského vůbec nebylo) míní, že v původní, předhistorické češtině a polštině přízvuk byl jiný než nynější: kdybychom se však přidrželi theorie štěpení slovanských kmenů, Jokl by kladl vznik přízvuku českého a polského na samý počátek doby »polské« a »české«**.)

4. Jméno, bydliště a nejstarší minulost česká.

Tolik o přízvuku a hláskosloví. Dobu změn v jiných směrech určit jest ještě nesnadnější. Filologie sama tedy nestačí k objasnění otázky, ale můžeme její výtěžky doplnit směrem jiným. Nejde o speciální problém jazykový, nýbrž o otázku sociologickou, jejíž řešení lze založit na práci několika věd speciálních.

Nutný předpoklad úvahy je souvislost mezi povahou jazyka a povahou národa.

Jazyk jest výrazným projevem národní povahy, ovšem ale ne jediným.

Zkoumání dosavadní stanoví nepřetržitý vzrůst principu jazykového v češtině. Ale i když víme, že

---

*) na úv. m. str. 435. a 458.

**) O vývoji dvojí negace viz Gebauerovo sdělení v poznámkách předcházejících.

počátek jeho jest předhistorický, neobjasňuje to zajímavou otázku, pokud na jeho prvotní vývoj působila dnešní česká vlast, jinými slovy: vyvíjel-li se duch národní současně a souhlasně s duchem jazykovým, pokud vývoj ten spadá na vrub vlivu prostředí, krajiny, a pokud jest pokračováním principu resp. vlastnosti, kterou Čechové si již do těchto sídel přinesli?

P a l a c k ý narazil na otázku tu v úvodě k svým Dějinám, ale neřeší ji. D o b r o v s k ý*) zabýval se jí s ohledem na původ j m é n a »Čech«, ne p o v a h y národní. Má za to, že »Čechové jméno své do Čech nepřinesli, nýbrž obdrželi je od Slovanů východněji bydlících nebo sami je přijali, teprve když Čechy již osadili.« Jméno to má dle Dobrovského vztah k Slovanům v Čechách bydlícím; Moravané jsou přece téhož kmene, co Čechové, a přece se Čechy nenazývají. Jméno »Čech« tedy se vztahuje p o u z e n a p o l o h u (usídlení) S l o v a n ů č e s k ý c h; tito »byli p ř e d n í m i, p r v n í m i, učinili p o č á t e k velkého stěhování národa (slov.) do západních krajin«, a s touto h i s t o r i c k o u skutečností shoduje se e t y m o l o g i e jména Čech. Jako d u - c h pochází od d u t i, p r o s p ě - c h od p r o s p ě t i atd., tak dle Dobrovského Č e c h pochází od č e t i, t. j. počíti, k čemuž Dobrovský ještě dodává původ slova S l e z y od s l e d o v á n í, protože Slezané při onom stěhování následovali za Čechy, za počátečními.*)

*) [illegible]

*) Palacký (Dějiny I.) poukazuje, že jméno Slezan, Slezsko pochází od kmene, jenž měl zemi tu před Slovany. To ostatně v náš předmět nepatří.

Výkladu Dobrovského postavil se na odpor jak známo Šafařík. Připomíná*) řadu jmen jako Czechy, Czachy, Czechowizna, Czeski, Czachovo v Haliči a z toho soudí jednak, že pravlast Čechů byla na horní Visle**), jednak že jméno »Čechové« je prastaré, starší než usedlost Čechů v nynější jejich oblasti; potírá i Dobrovského etymologii slova Čech, protože jméno to v žádném jazyce slovanském neobsahuje nosovky, jak by dle Šafaříkových názorů musilo být, kdyby názor Dobrovského byl správný; připomíná, že jiný výklad odvozuje slovo Čech neb Čach od čekání, ale ač tohoto výkladu nevyvrací, má za to, že jméno národní s »čekáním« jaksi se nesnáší a na konec resignuje na všecky výklady nepokládaje žádný z nich za postačitelný.

Avšak pokud není lepšího výkladu, nelze výklady staré tak jednoduše zamítat, jak činí Šafařík,***) a uvidíme, že jak odvozování jména Čech od počínání, taktéž odvozování jeho od čekání resp. nedočkavosti lze opřít i o jiné důvody, než etymologické a historické. Možno totiž otázku rozvinout ještě dále: dejme tomu, že Čechové obdrželi jméno od toho, že první začali se stěhovat na západ; není v tom zvláštní příčiny, existovavší již před stěhováním, která způsobila tento úmysl a čin? Nebyla již v povaze nej-

---

*) Slovanské starožitosti díl II., ve vyd. z r. 1863, str. 432 455 a násl.

**) S tím souhlasí celkem i novější dílo Niederlovo (Slovanské starožitnosti díl I., str. 13., 30., 5., 10.), jenž pravlast Slovanů klade rovněž na sever od Karpat.

***) Dobrovský sám nepřikládal své theorii plnou průkaznost, poukazuje na nedostatek zpráv určitých. (V Časopise Českého Musea 1827).

starších Čechů vlastnost, která právě je postavila šonomu stěhování v čelo? Myslím, že byla; a prohlašuje-li Niederle,*) ovšem jen předběžně a všeobecně, že »způsob a ráz šíření Slovanů byl dán a podmiňován hlavně odporem, s jakými se setkávali, a ne povahou národa«, je formule ta**) poněkud v odporu se základním předpokladem sociologické práce, s předpokladem, že příčiny vnější i vnitřní všude působí zároveň. Ani sociologie (čítaje v ní historii), ani psychologie, ani filosofie se z toho předpokladu nevybaví, a žádný výzkum fakt jím nemůže otřást, protože o vaze fakt pro vědu rozhoduje v poslední instanci rozum, který bez onoho předpokladu, ostatně zkušeností mnohonásob odůvodněného, ani by nemohl v oborech těch pracovat. Nepopíráme tedy vlivu vnějšího odporu na šíření Slovanův, ale stejně není proč apriori popírat i vliv povahy národní na toto šíření. Aby vliv ten bylo lze popřít, bylo by zapotřebí nekonečné spousty dokladů, jakých není a nebude; k popření vlivu takového je třeba mnohem více důkazů, nežli k tvrzení. Bylo-li příčinou stěhování Slovanů přelidnění původní vlasti zbývá vždy ještě otázka, proč právě Čechové toto stěhování začali, a nelze nehledat výklad toho — vedle příčin zevních — také v jejich tehdejší původní povaze.

Věc ovšem je složitější: Čechové byli sice mezi prvými přestěhovavšími se na západ a osadivšími Čechy, ale nebyli jedinými prvými: zároveň s nimi vybojovali si (neboť země tato byla již osazena, i bylo

*) Slovanské starožitnosti díl I. (1902.) Str. 131.

**) Ovšem výrok je poněkud neurčitý, a snad ani nebyl myšlen tak příkře, jako vysloven.

nutno ji dobyti) zde bydliště Chrvaté, Dudlebi, Lučané a jiná plemena. Teprve později Čechové vtiskli své jméno, nářečí i panství všem obyvatelům země.

Tu theorie Dobrovského by tedy nestačila sama; lze ji však opět upevnit jinak. Co bylo příčinou, že Čechové převládali v zemi své úplně? Šafařík*) vykládá převahu Čechův a Prahy jednak vlastní silou jejich plemene, jednak příznivou polohou u Vltavy a v středu země, jenž nejméně jsa vysazen vpádům nepřátelským usnadnil Čechům intensivnější rozvoj a sesílení než jejich spolubratrům pohraničním. Tedy zase příčina vnitřní i vnější zároveň. A nebyl snad příčinou rychlého vzrůstu a moci Čechů v Čechách týž rys povahy, který je dříve přiměl k stěhování?

Stopujme problém dále. Proti theorii Dobrovského lze namítnout ještě, že netoliko v Čechách, nýbrž ani v poměru k jiným zemím a větvím slovanským Čechové nebyli prvními, nejzápadnějšími Slovany. Dnes ovšem jsme nejzazším výběžkem, klínem slovanským, vraženým do středu německého, ale nebývalo tomu tak; nelze tedy dnešní polohou Čechův odůvodňovati vznik jejich jména? Vznik jména snad ne, ostatně to zajímá nás pouze nepřímo, ale co do charakteristiky povahy českého národa nesvědčí právě tato námitka pro názor, který chce vyvracet? Nesvědčí právě okolnost, že Čechové jediní z nejzápadnějších Slovanů se udrželi v dnešní síle v sídlech svých, pro touž vlastnost celého národa, kterou jsme mohli konstatovat jako příčinu převahy užšího plemene původního Čechů nad ostatními příbuznými plemeny? Zanikli Polabané, poněmčili se

*) Cit. kn. str. 465.

i mnohem východnější Slované, i samo pruské Slezsko, a v Lužici živel slovanský sklesl na minimum; ale Čechové, jak napsal sám střízlivý Dobrovský,*) »položili základ k státu, jenž nejhroznějším výpravám německých císařů statně odolával, vítězil a byl poražen, ale svobody nikdy nepozbyl, nad samým císařem triumfoval, vzrostl v mocné království, dosáhl hlasu v německé říši, dostoupil vysokého stupně rozkvětu, úcty a slávy« a (dnes můžeme dodati) po nejhorších ranách, když již i přáteli národ byl pokládán za mrtvý, vzkřísil se a dohání staletou zanedbanost rychlostí, jež mohutného nepřítele uvádí v úžas.

Běžný výklad této setrvalosti české poukazuje na pohraničné hory jako příčinu její,**) mimo to (Palacký) na brzké přijetí křesťanství, jež uchránilo národ útoků křižáckých. Prvý důvod opírá se o zeměpisně nepřesnou představu Čech jako pánve obklopené horami, kdežto Čechy jsou vůbec převážně vysočinou a »některé partie prahorních břidlic a žuly činí mnohem hornatější dojem, než pohraničné vrchy českomoravské.«***) Že nejvyšší hory i hřebeny jsou většinou na hranicích, nerozhoduje: nikdo přece ne-

---

*) Na uv. m. str. XXIII.

**) Nejnověji v knize P. Müllera: Der Böhmerwald und seine Stellung in der Geschichte (str. 75) ještě se hájí tento názor v omezeném smysle, že totiž Šumava spolu zabránila (mit gehindert) poněmčení Čech, neboť osadníků německých panovníci Čech užívali ke kácení hvozdů pohraničních, a nežli to bylo na Šumavě provedeno, návalu německému byla již učiněna přítrž. Takovým výkladem arci onen rozšířený názor se omezuje k nepoznání.

***) Fr. Katzer: Geologie von Böhmen str. 12. a 13. Dodal bych k tomu, že nejdivočejší kraj, porfyrové horstvo Proudů Janských u Štěchovic, leží právě v geometrickém středu Čech.

chodí ani netáhne přes hory, nýbrž skrze průsmyky a údolí mezi nimi, a takové přístupy jsou na všech stranách Čech. Příčinou českých vítězství, historicky zjištěných (Soběslav, Husité), nebyla pouze poloha Čech, nýbrž i příčiny jiné; Čechové udrželi se ne právě jen proto, že by hory pomezní byly znemožňovaly vpády nepřátelské — jen považme, kolik vpádů do této země bylo učiněno od Attilova tažení r. 450 až do r. 1866! — nýbrž také proto, že si dovedli pomoci sami. Ostatně poněmčení hor pomezních samo je důkazem, kolik platny byly českému živlu: působily asi tolik, že nelákaly Němce přímo k usazování, jako na př. vábilo Podunají (obojí Rakousy), byly však jen relativní hrází, která na konec povolila.

Více váží druhý důvod, včasné pokřesťanění Čechů; byl to jistě i důmyslný čin politický, ale sám o sobě nestačí na výklad. Nezabránil ani poplatku, placenému německým císařům, ani staleté příslušnosti k německému arcibiskupství, ani pozdějším, přece jen křižáckým výpravám. Udrželi-li se Čechové přes to, je příčina ještě hlouběji.

Oba výklady měly být formulovány asi takto: moment vnější, útvar a poloha země, nepůsobil ani tak obranou proti vpádům cizím, jako geografickou zaokrouhleností a ucelenosti území; přes to, že Čechy od starodávna pro svou středoevropskou polohu byly vydány proudům a vlivům cizím — obchodním, kulturním i politickým — útvar země umožňoval vývoj soustředěnější, organičtější a samostatnější než jinde. Jistá zeměpisná odloučenost, ne naprostá, ale relativni, působí na národ příznivě, jak vidíme na př. na Anglii. Čechům situace ta umožnila společenský pokrok a ucelenost, jež národ vychovaly k vítězné obraně v čas nebez-

pečí. Také umožnila Čechům v království větší pospolitost než jest u Moravanův a Slováků. Moment pak vnitřní, dobrovolné brzké přijetí křesťanství, lze vyložiti právě i jako jeden z důsledků české povahy, což učiním ihned.

5. Celkový nástin povahy české.

Poznali jsme v českém jazyce anticipační tendenci: v počátku tkví důraz, a zřejma je snaha, důraz ten pošinovat ještě dále do předu. Hlavní obtíž výslovnosti, shluky souhlásek, přesouvají se nejraději na počátek slova. Jazyk chce nejnesnadnější věci mít co nejdříve »s krku«, a výsledek je: největší překážky se přemohou napřed, pak dopadne hlavní důraz, a prostředku i zakončení se již věnuje menší pozornost. Toť psychologie příznačných slov českých (průmysl — Industrie; znamenitý — bedeutend a pod.). Proto tak málo českých slov počíná samohláskou.

Aplikujeme-li tento rys na historii, shledáváme, proč původní Čechové byli mezi prvými Slovany, pronikajícími na západ; anticipující, nedočkavá povaha a tím i jistá nestálost, netrpělivost je hnala z přelidněné země dříve než ostatní čeledi. Šli snad neradi, ale přece z vlastní vůle dříve než byli přímo donuceni. S vlastností tou souvisí schopnost, rychle se orientovat, již na počátku postřehnouti hlavní potíže a poměrně nejdříve se vpraviti v situaci. I přirozeně tento kmen byl mezi prvními, co pronikli nejdále a zmocnili se země již osazené. Též ostatní plemena, současně osadivší Čechy, měla as podobné vlastnosti; ale je pravděpodobno, že tato iniciativně anticipační vlastnost již

v pravlasti slovanské Čechům dala jméno, odvozené od počínání neb nedočkavosti, protože u těchto původních Čechů byla nejznatelnější. Pochopitelno pak, že tento kmen důvtipně se hned usadil v samém středu Čech a v krajích nejúrodnějších. Měl-li již původně jistou, snad početní i duševní převahu nad sousedy, jeho význam ještě poměrně vzrostl tímto výhodným osídlením, jak svrchu dle Šafaříka uvedeno. I nepřekvapí jeho konečné vítězství a nadvláda nad celou zemí, ba ani to, že přerostl na konec a ovládl i moravská i slovenská bratrská plemena. Čilostí svou získal výhodnou posici, a tato jej podporovala k převaze nad spolubratry. V nejstarší době české literatury jsou ještě stopy dialektických rozdílů původních plemen, a jak uvedeno, ani český přízvuk nebyl ještě upevněn. Postupem doby tato českost rostla extensivně (pronikajíc jiná plemena) i intensivně až k rozměrům a na stupeň, jak vidíme dnes a jak svrchu rozbor ukázal. Anticipační princip pronikl celý jazyk, a vlastnost, která již v prvém českém podniku, osídlení Čech, byla se tak stkvěle osvědčila, v příznivých nastalých poměrech vtiskla význačný rys celému národu, sloučenému z původních prvků.

V další historii shledáváme nové doklady rysu toho. Čechové brzy pochopili význam křesťanství a přispíšili si pojistit jím existenci i povznést kulturu svou. Jak důmyslně anticipovali budoucnost, je zřejmo nejen z uvedeného úsudku Palackého, nýbrž i z rozkvětu, který křesťanství svérázně pojaté národnímu životu přineslo v počátcích husitství. I z theorií Wiklefových i z praxe církevní Čechové postřehli, kolik uhodilo, a s překvapující rychlostí dali iniciativu reformaci.

Pojem této iniciativy třeba omezit. Před přízvukovanou první samohláskou jazyk český vkládává shluky souhlásek: podobně nežli jest učiněn rozhodný krok, prvá příprava je pracná. Abych to řekl výslovněji: česká iniciativa není iniciativou v nejryzejším smyslu, přichází k plné platnosti až po jistém nesnadném ná' ěhu. Pak ovšem zasáhne nevšední intensitou, ale dříve než dojde středu, již ochabuje a klesá.

Čech není originálem v nejpůvodnější podobě; dejte mu však popud a on sirku rozžehne v plamen. Aby plamen brzy neuhasl, ale potrval a přinesl užitek, o to se musí postarat zase jiní.

Čech se vmyslí, vžije do všeho — dobrého i špatného. Ale nevytrvá v tom ani v onom. Uchvátí mnohdy primát, ale brzy ho pozbude. Učiní stkvělý vynález, jako takový Ressel nebo Zenger, ale nedovede ho zpeněžit. Český závod Laurin & Klement zvítězí v mezinárodní soutěži — a pak se změní v majetek cizinců. Čech razí cestu, ale ne sobě, nýbrž jiným. Jakýsi bezděčný altruism.

Dějiny reformace, střed historie české, jsou velikolepý doklad této analysy. Z nepatrných popudů cizích vytvořili jsme dílo, jež otřáslo tehdejší nejvyšší mocí duchovní i světskou. Prorazili jsme cestu německé reformaci, ale sami jsme ochabli a dílem couvli, dílem se dali zatlačit nazpět. Hus předcházel Luthera, Chelčický Tolstého a Kanta,*) Komenský Pestalozziho

*) Tolstoj to výslovně uznává. Kanta Chelčický anticipoval jak v mravním rigorismu, jenž uznává jen jeden absolutně zavazný zákon, tak v noetice; dospívá totiž k nazoru, že o transcendentním životě svatých nic nevíme, ač jest možno, že jest vyšší než pozemský. »Neboť nemůž nižadný člověk mluviti o tom, což jest nad jeho rozum.« (Síť víry, kniha II. kap. 48.) »A mlu-

— ale nic jsme nedokonali. Ukázali jsme napřed cestu moderní taktice válečné**) — a sami jsme to pak přivedli na Bílou Horu, národní gardu r. 1848 a na rakouský militarism. Před Haydnem a Mozartem znali jsme (Stamitz a j.) formu symfonie, ale k vrcholu rozkvětu ji přivedli teprve Němci (ačkoli v oboru tomto po stu letech se Čechům přece podařilo je dostihnout).

Povaha českého lidu se význačně projevila za hnutí husitského. Náš konservativní sedlák i měšťák se ztěžka rozhoupal, pak dělal divy šlechetnosti a statečnosti, ale brzy uvázl většinou v utrakvismu. Také v nové době jsou podobné zjevy, v menších rozměrech: na konci let osmdesátých začalo to vřít proti straně staročeské, pak nastal výbuch r. 1891, avšak oheň brzy dohořel a rozhostily se rozpaky a kompromisy s minulostí domněle překonanou.***)

To jsou dobré i špatné stránky české povahy. Každý to částečně postřehuje, ale z nedostatku celkového rozboru bylo to až dosud křivě vykládáno. Tak na př. cizinci přízniví nám často prohlašují Čechy za nejnadanější národ slovanský; je to patrně omyl — je oslňuje česká čilost, rychlá přizpůsobivost, ale

---

viti tu veliké věci, kdež o nejmenších nic jistého nemůže praviti« (Tamže kap. 47.)

**) Havlíček si zapsal na lístku (rukopisy Tůmovy): »Češi jsou odjakživa genie. Žižka vymyslil tábor« a j

***) F. Koneczny v kritice svrchu zmíněné pronáši názor, že tato zmínka je stranická. To se může zdát pouze pozorovateli vzdálenému. V české veřejnosti není dnes nikoho, kdo by skutečnost uvedeného vývoje strany mladočeské neuznával, nevyjímaje staročechy ani mladočechy. Sám ostatně nehlásím se k žádné z oněch stran a neustoupil jsem v ničem od objektivnosti. Že na rozdíl od obvyklého postupu vědeckého neváhám čerpat i z fakt života současného, nemusí být nestrannosti úsudku za závadu.

uniká jim rub. Nepřátelé stejně křivě nás očerňují. Se stanoviska, k němuž jsme dospěli, pochopíme také vlastnost konstatovanou Masarykem ve zmíněné historii o kočkách; nebyla to pouze nesmělost a nepřímost, co českého šafáře tam vyznačuje oproti německému, nýbrž i projev české sekundární anticipace: napřed tupost a nevtipnost, ale pak rázem uhodnuto a vycítěno, čeho si pán přeje.

Česká povaha dává se do díla flegmaticky, pak rychle přejde v sanguinické nadšení, aby brzy zas ochabla.*) Čecha lákají vždy nové a nové potíže, neznámé končiny, dobrodružství. Trochu se rozpakuje, pak nedočkavě se v ně vrhá, ale jakmile se vyšine na vrchol, neví často, proč tam je. Vidíme, co umějí naši krajané, když si pomohou k penězům anebo přednostem. Ani předáci nejsou vad těch prosti. Palacký po dvěstěleté politické nečinnosti české dává rakouským národům r. 1848 lapidární program; ocítá se v středisku situace, je dvakrát volán do ministerstva — a odmítne, couvne v pozadí a nikdy již nedostoupí tam, kde byl tehdy. Čechové si v tom libovali jako v důkaze nezištnosti! Rieger téhož roku náhle oslní řečmi svými Evropu — a zmizí, aby se později spojil se šlechtou, kterou v prvém zápalu rušil, a aby »sbíral ve Vídni drobty«. Nebo srovnejme dráhu Vrchlického, jenž úžasným rozmachem vyrostl na nejplodnějšího vůbec básníka moderního, oslnil tak obecenstvo i valnou část kritiky a dal se tak

*) Oproti tomu vizme trochu odlišnou povahu Záporožců, kterou líčí Gogol v Tarasu Bulbovi: »Záporožci ve važných věcech nikdy se nepoddávali prvému záchvatu, nýbrž mlčeli a zatím v tichosti sbírali hroznou sílu nevole.«

zlákat ke kvapnému psaní, až na konec si tím podkopal postavení v literatuře. Podobně Machar a jiní.

Český vrchol není v středu a dokonce ne na konci etapy; český vzestup je rychlý, příkrý a bravurní, brzy však nastane sestup. U nás nic nevytrvá v delším klidném vzrostu.*) Česká kultura je víc individualisována než jinde, u nás nevyskytují se útvary celkové, směry, školy, neb aspoň méně nežli v cizině. Nepokračujeme pravidelně, nemáme tradic, ale žijeme v opětovných nábězích a depressích. Dílo některých osobností českých, umělcův, učencův i politiků je skoro samý náběh. Proto v umění a vědě, kde cenu mají i díla jednotlivá, vynikáme více nežli v politice, kde rozhoduje výsledek a ne úmysl nebo program, kde jde hlavně o celek, o nepřetržitý organisovaný vývoj, kde váží ne inspirace, nýbrž obezřelost a trpělivost. Proto i v úzkých a stísněných poměrech našich vyrostlo několik umělcův i vědců prvého řádu, ale žádný politik prvého řádu; naši politikové, hlavně novodobí, jsou impressionisté, oportunističtí opatrníci, nehybní moralisté, demagogové, v lepších případech agitátoři, diplomati neb ideologové.**) Proto tržili porážku za porážkou přes to, že

---

*) V kritice shora připomenuté Fr. Koneczny vykládá tuto okolnost tím, že »Čechové pracujíce za jistým cílem sami vyvolávají okolnosti, které jejich záměry maří«. Příčinu toho pisatel shledává v »nedostatku formálního vzdělání inteligence české.«

*) Havlíček silou své osobnosti vynikl značně nad průměr českých politiků, vady svrchu řečené měl v míře dost malé a nebýti překážek a časné smrti, byl by se z nich asi vymkl ještě více; ale nepopiratelno je, že celou povahou byl spíše politickým spisovatelem než aktivním politikem. Sám ostatně to uznal, složiv brzy poslanecký mandát a chopiv se výhradně péra. — Při této

celkový život národní rostl a roste rychle. Programů, hesel a tvůrců jich jsme měli a máme dost — skutek většinou utek'. A i když myslíme, většinou nedomýšlíme. Pronikáme do hlubin problémů filosofických stejně dobře jako na př. Němci, národ filosofů, ba rychleji,**) ale nevydržíme v těchto končinách. Je nám teskno, dech se nám krátí, cosi nás žene ven, zpět k realitě. Naše pohledy do hlubin jsou spíše záštehy než vytrvalá práce. Jsme národ stále mladý — a stále nedospělý.

Tak vypadají společenské události české, tak i jednotlivé osoby a dráha jejich. Mnoho Čechů vykonalo v mladém věku díla, překvapující poměrnou vyspělostí, ale málo Čechů rostlo až do let pokročilých.***) Vyspělost předčasná překáží vyspělosti normální, a kdežto jednotlivci předčasně stárnou, národ pořád nedospívá.

---

příležitosti cituji epigram »Češi co politikové«, který vyšel 1. prosince 1846 anonymně v Havlíčkově »Ceské Včele«:

»Takto di můj kamarád:
Čecha musím milovat,
neb má v politice vlastnost mou;
[illegible]
[illegible]

**) Sr. Goethův úsudek o Dobrovském: »Kamkoli se zabere, tam viděti je mistra, jenž celý svůj předmět chápe a zlomky v celek rychle umí sestavit.«

***) [illegible] rozdíl mezi prvním vydáním Slávy Dcery a pozdějšími slabými doplňky díla jest obecně znám. U Čecha, Vrchlického, Máchara [illegible] Šaldův, že nikde se nestárne rychleji než u nás, kde mnohý bývá »hotov« už ve věku, v kterém jinde se teprve rozbíhají k hlavním dílům. (Přednáška »A. Sova« v Přehledu 1904.) Zeyer,

I v zevnější dráze životní česká povaha jeví se podobně. Čech vydrží největší námahu a nejtěžší zkoušky, když musí, nebo když je lze překonat, byť pracně, ale brzy. Chce jich totiž býti zbaven co nejrychleji, a z toho vyplývá známá česká vada — že se sháníme tak brzy po nějakém postavení, kde bychom byli pod střechou a nemusili se již namáhat a starat. Vynaložit práci najednou a pak dělat co nejméně — toť česká povaha. Má pravdu Rieger: Čechové jsou statečni, ale přece mírumilovni, t. j. když je zle, dovedou bojovat; ale když nemusí, mají nejraději pokoj.

Čech dovede se vpravit rychle do všeho, jest obzíravý, orientuje se zručně i v oborech jemu cizích; ale více začne než dodělá, je spíše všestranný než hluboký, více pestrý než pádný, spíše rozmanitý než velkolepý. Jeho dílo je tedy zajímavější, ale méně jednotno než dílo jiných povah. Touto zlomkovitou a individualisovanou tvářností české kultury lze vysvětlit i *nedostatek pevné společenské tradice a tudy i nedostatek opory, bezradnost v mnohých situacích*, jíž česká povaha se nápadně různí n. př. od jistoty vystupování, vyznačující Angličany. Kdo sám znova začíná, je zprvu, byť se rychle orientoval, přece jen *rozpačitější* než ten, kdo jde dle taktu již určitého, cestou vyšlapanou. Pak není divu, že Čech v nezvyklém okolí se zapomíná, upadá v krajnosti, jež vytýká zmíněný výrok: Čech je buď hulvát nebo líbá ruku.

---

který počal psáti teprve v 31 letech, jest výjimečným zjevem i v ohledu tomto.

I tato vlastnost je tedy pouze jednou z mnohých, vyznačujících povahu českou. Přímo s ní souvisí též umíněnost a svéhlavost jednotlivců vůči radám dobře míněným i vůči stavu věcí*), jak zvláště nápadně jest viděti na Antonínu Dvořákovi, tomto samorostlém synu českého venkova, který přes veškery rady přátel i kritiky v posledním období své tvorby s nezmarnou svéhlavostí se opět a opět pokoušel o úspěch v oborech jeho individualitě cizích a nejvlastnější obor svůj nechal ležeti ladem. Tato vada povahy se upevňuje a takořka zkostnatí při nedostatku společenské vytříbenosti a zkušenosti, i pochopitelno, že u nejnehybnějšího a nejkonsenrvativnějšího stavu selského vyvinulo se z ní pověstné české furiantství, které se zřetelně odlišuje od obdobných národů slovanských. Snad právě takovéto vlastnosti, v nichžto se spojuje i původní temperament národní i staletý vývoj, který přivedl nové živly a se starými je ustálil v jednotu, mohou nejstručněji znázorniti rozdíly kmenové.

S bezradností a rozpačitostí právě zmíněnou souvisí také česká nepřímost, doložená Masarykovou historií o kočkách. Spojíme-li tuto bezradnost s nedočkavostí českou, neustále předbíhající přítomnost a hledající budoucnost i tam, kde přítomnost není zlá,

---

*) K jisté umíněnosti se výslovně přiznává Palacký v doslovu k Radhostu, když mluví o své redakci časopisu Českého Musea. Umíněnost podobnou projevoval ovšem dle svědectví vrstevníkův i jindy; podobně F. L. Rieger i mnozí mladší prosluli svéhlavosti vůči radám a pokynům sebe samozřejmějším. Nechci výslovně uváděti příklady, abych neupadl v podezření strannictví nebo pohnutek osobních; ostatně každý bedlivější pozorovatel to vidí skoro denně jak na české politice, tak i na literatuře a jiných oborech.

dojdeme k postavě hloupého Honzy, který chtěje »vydělat«, pořád vyměňoval své lepší jmění za cizí horší — zlato za koně, koně za krávu, krávu za vepře, vepře za brus atd. až mu nezbylo nic. — Ve vyšších sférách shledáváme vlastnost sourodou s touto zmíněnou — těkavou, neúkojnou touhu do neznáma.

Tím vším arci není řečeno, že by povaha česká byla vůbec vadná. Nikoli, je pouze jednostranná — vyvíjela se po dlouhá staletí směrem základního principu; ale princip ten byl dost silný, aby spolupracoval na evropské historii a vydobyl si tak čestnou památku v dějinách.

Ve světle této theorie jeví se české dějiny ne jako pouhá řada událostí, třeba posloupně a příčinně spojených, nýbrž i s druhé strany jako výsledek českého národního ducha a jeho vývoje. Můžeme si ji vysvětlit ještě více. Pro složitější účely, jako vyšší útvar kulturní, pro přepych a podobné věci Čech se nadchne stěží; ale dvojnásob houževnatě se drží vymožeností základních, elementárních. Český národ projevil často značnou liknavost a nedostatek zájmu pro těžší koncepce politické a podobné, ale kde šlo o holý život, byl pravým nezmarem. Protireformací a germanisací byli jsme přivedeni na kraj záhuby; ale jakmile Vídeň sáhla zřejmě na samu existenci národní, byla odražena silou neuvěřitelnou. Česká reformace už v počátcích byla roztříštěná a nerozhodná; ale jakmile národní existence byla v nebezpečí, Čechové rozvinuli energii, jaké svět neviděl. A tak vidíme posléz i významné faktum, že mocné středisko národní, Praha, z celé oblasti československé je pošinuto nejdále na západ, skoro na samé hranice národní — vyrostlo a zmo-

hutnělo právě v situacích nejnebezpečnějších,*) stejně i kmen vlastních, původních Čechů, jenž za všecka staletí necouvnul a pyšní se Podřipskem jako nějakým národním středem, českou Hanou, ač Podřipsko je dnes krajem národostního pomezí. Potomci Sedličanů, Lučanů, Lutomiriců, Děčanů, z části také Lemuzů, Pšovanů, Chrvatův i Dudlebů se poněmčili — jen potomci původních Čechů neustoupili. Ať sebe více jim k tomu přispěla poloha území, přece železná jich vytrvalost v existenčním boji byla i účinkem charakteru. Jinak Čechové nejsou vytrvalí, a víme, jak mnozí z nich podnes ze sobectví zahazují i své národní vědomí. Tak i v minulosti: dovedli dobýti nadvlády nad celým národem československým, ba i nad národy jinými, a byla doba, kdy čeština se tlačila i do Polska, ale nedovedli své moci zachovat**) a na konec sotva že ubránili holou existenci.

S touto historií, všeobecně známou, vnitřně souvisí řada charakteristických fakt, neméně jistých ale posud téměř nepovšimnutých. Upozornil jsem již na nedostatek velkých politiků českých. Rozbor společen-

---

*) I útvar půdy pražské je velkoměstu nevalně příznivý (tunely atd.) a přece nezabránil rozvoji města vyvolanému příčinami silnějšími.

**) Podobnou vadu vytýká Demosthenes Athéňanům, a zmínil jsem se, jak Jungmann přirovnává češtinu k nářečí attickému. Poměr české povahy k Slovanům ostatním je obdobný. F. Koneczny má za to, že česká povaha je náklonna k útočnosti, a že by tento výraz nejlépe vyjádřil myšlenku mou. Lad. Klíma upozornil mne na podobný výrok ze staré K. H. Wolfovy Ostdeutsche Rundschau: „Man kann der čechischen Natur, im Gegensatz zu der deutschen, etwas Losgeherisches und Draufgängrisches nicht absprechen«. S tím dle mínění Klímova se srovnává i starý výraz »furor Hussiticus.«

ského ústrojí ve spojení s psychologií českou, právě načrtnutou, vysvětluje to velmi prostě: politika a náboženství jsou vrcholy, nejsložitější části společenského života.*) Z povahy české lze tedy dedukovat, že národ náš nikdy v nich zvláště nevynikal, leč náběhy. A to dějepis potvrzuje měrou vrchovanou. V nejzákladnějších činnostech společenských, na př. v řeči, pracovali jsme nejzdárněji, v nejsložitějších a nejvyšších nejslaběji. Neměli jsme velikých politikův a český stát, kolikrátkoli k němu byl učiněn skvělý náběh, nikdy nepotrval dlouho. Samo, Přemysl, Otakar II., Karel IV., Jiří z Poděbrad — co tu nadějných počátků velké politiky, které zmizely nezanechavše skoro stopy! A stejně v náboženství zrodili se z Čechů velicí rozkolníci a mučedníci, ale žádný prorok, zakladatel, organisátor náboženství a církve. Jednota Bratrská byla slabá a zůstala rovněž pouhým náběhem. Ba vidíme zjev pro theoretika ještě zajímavější: i když Čechové se starají o politiku a náboženství, těžiště zájmu sešinuje se s těchto vrcholných složek bezděky na složky jednodušší, základní. Vidíme dnes, jak politika se zaměňuje s výchovou a žurnalistikou, t. j. literaturou, nejpolitičtější směr, socialism, byl k nám přinesen z ciziny; a vidíme na hnutí husitském a jednotě bratrské, jak v nejryzejších projevech jejich vlastní živel náboženský tonul v moralismu. Ba Čechové jevili individualism až anarchistický a došli až podceňování a popírání státu a církve, vůbec složitějších útvarů společenských. Tíhli a tíhnou k zjednodušení v theorii i praxi, jak vidíme v Labyrintě

*) Odůvodnění a výklad této terminologie i struktury společenské jsem podal v Úvodu do sociologie (část analyticko-deduktivní).

Komenského, kterému z kolotání světa je teskno. Zřejmo je to v názorech některých buditelů; u nich arci lze to vykládat uzoučkými poměry z počátku obrození, ale neklamně zrcadlí se i v nejmohutnější době dějin českých. V artikulích pražských je požadavek, aby smrtelné hříchy byly světskými úřady kaženy, a Chelčický*) stojí na podobném stanovisku. Katolicism ve své velikolepé, ač odporů plné synthetičnosti a rozčleněnosti uznává stupně křesťanské dokonalosti, nedokonalým promíjí rozličné těžší povinnosti; stát netrestá oněch hříchů, které veřejnost příliš neohrožují, na př. »obyčejné smilstvo«. Obojí zdálo se přísnosti české příliš laxním; Čechové chtěli uznávat jediný, všeobecný zákon a jedinou dokonalost — vše přímočarně a jednoduše, žádné třídění a rozdíly mezi lidmi. Snad i proto nemáme české šlechty — tíhli jsme simplismem husitským k demokracii. Proto Čechové tehdy také nepostavili francouzský program **odluky** církve a státu, naopak, usilovali o **jednotu** všeho v duchu Kristově, proti tehdejší církvi i proti státu.**)

---

*) Síť víry, knihy I. kap. 77 a 78.

**) Tato zjednodušovací snaha je oním českým »nihilismem« Karáskovým. Slovo nihilism je pro tento zjev očividně upřílišeno. — Při tom upozorňuju znova na český altruism, o kterém svrchu byla zmínka. Tento altruism někdy razí cesty jiným, domnívaje se, že pracuje pro sebe; někdy však — a to zvláště když není bezděčný, nýbrž uvědomělý — z přílišných ohledů na druhé škodí svému původci a jim neprospěje. Egoism v určité míře je nejen dovolený, nýbrž i naprosto nutný jako podmínka zdravého vývoje společenského; pokud nezabíhá do brutalnosti nebo podvodu a drží se v mezích sebezachování a nutného vzrostu, prospívá svému původci a nepřímo i celku. Naopak altruism není vždy správný, vybočí-li v neustálé ohledy na jiné osoby, připraví svého nositele

Tím opravit nutno i mínění Palackého o marnivosti a přepychu jako zvláštní vadě české. Pokud se u nás přepych vyskytá, je následkem povahy antipační, nevytrvalé: zbohatlý Čech ochabuje v činnosti, neumí kapitálem těžiti dále, tedy jej zakope nebo promrhá v nevhodné okázalosti. Také, jak uvedeno, Čech, jenž »povýšil«, ocítá se v rozpacích a snadno se dá strhnouti k napodobení lesku vyššího prostředí, a pak arci poturčenec je horší Turka. Ostatně kdykoliv u nás objevil se nemístný přepych, nejryzejší instinkt národní se mu vzepřel; takovým zjevem jest i sám hlas Palackého proti přepychu, a tato snaha po prostotě jest hlubším rysem českým než marnivost, podmíněná více příčinami zevními.

Že zmíněná tendence zjednodušovací vyvěrá z české povahy a nedá se vysvětlit jen vlivy cizími, na př. evangeliemi,*) svědčí i česká tvořivost. Nechybí nám, na př. v umění, pokusův o díla rozsáhlá, ale pokusy ty stroskotávají u nás častěji než jinde. Čechovi při velikém díle dojde příliš brzy dech, a tak hodnota nejlepších výtvorů české kultury tkví buď v jednotlivostech větších prací (Kollár, Němcová, Čech, Vrchlický, Bílek) anebo ve výtvorech vůbec drobnějších (Mácha, Čelakovský, Erben, Havlíček, Hálek, Neruda, Heyduk, Sládek; Manes, Aleš, Sova,

---

o všecku energii a tím oslabuje i společnost. A právě tento nerozumný altruism vyskýtá se u Čechů nezřídka: i to je živel sociálního simplismu, »nihilismu« vzniklého anticipací, která bere ohled na druhé již dříve nežli dospěla k přirozenému sebezachování.

*) Úžasná popularita bible u Čechů starých je zajisté možna pouze tím, že jejich povaha i společenské poměry byly příbuzny živlům biblickým, zvlášť evangeliím, a tedy v nich nalézali výraz vlastních snah. —

Machar, Březina, Bezruč, Neumann, Hlaváček, Dyk). Proto máme vynikající lyriku, ale slabší román a drama. Sklon k detailu nebo chvilkové inspiraci vidět i u Čechů, vytvořivších díla rozsáhlá (Dvořák, Fibich). B. Smetana, jemuž naopak svědčila díla rozměrná, je vzácnou výjimkou.*) Podobně řidší jsou mezi Čechy velcí systematikové vědečtí nežli specialisté neb impressionisté (vědecký impressionism je česká zvláštnost) — jaká protiva k soustavnosti německé! Čech je na koncepci většího díla zpravidla sláb, v podrobnostech za to vyniká silou a určitostí,**) a jeho kvapná práce

---

*) Ovšem jen v tomto důsledku: jinak i on jeví anticipaci: vyvinul se jako »zázračné dítě« brzy, a i jeho hudba je spíše bohatá nežli hluboká. Také jeho první opery jsou nejsilnější. Ovšem rostl dlouho a vytrvale; on silou své individuality **některé vady české povahy překonal.**

) Zajímavé doklady toho by podala zase česká **řeč mluvená i pravopis. Celkový útvar české **věty** nemá nezměnitelných pravidel jako na př. francouzská, a jednotlivá **slova** v ní mohou býti mnohonásobně přestavována. Scelující »liaison« je princip češtině neznámý. Za to každé slovo v celku vyniká pregnantně a neztrácí se v proudu řeči mezi slovy sousedními. — A zase česká slova jsou tak přesně dělena v **slabiky**, že pádnost verše českého, někdy až toporná, převyšuje (n. př. v Čelakovského Růži Stolisté nebo ve verších Krásnohorské a j.) mnohé obdobné zjevy literatur jiných, jichž jazyk (n. př. ruský nebo francouzský) má slabiky co do trvání bohatě differencovány a k pevnému rythmu veršovému méně vhodny. — Totéž patrno i ve výslovnosti **hlásek**. Nejcharakterističtější hláskou je **ř**; že jiné jazyky jí nemají, ba cizinci ani jí nedovedou napodobit, má původ fysiologicko-zvykový, totiž postavení jazyka při výslovnosti hlásky **r**, jí nejbližší. Jak ukazuje výslovnost polského **ř** (**rz**), české **ř** zní asi v prostřed mezi vlastním **r** a sykavkou **ž**. Toto střední postavení jazyk dovede ujmout jen tam, kde jako v češtině, **r** vyslovuje se vždy plně, přesně a plynně špičkou jazyka, takže se hodí i za polosamohlásku a jádro slabiky, kdežto v jazycích jiných, na př. v polštině

a rychlá orientace bývá příčinou zvláštního rázu díla: šlehají tam bohaté plameny myšlenkové i ideové, ale chybí souměrnost a pevnost. A jako zřídka tíhne k výtvoru většímu, tak zase, když k němu dojde, v kvapu a rozletu často nakládá s celkovými rysy jako s podrobnostmi, bera je určitě, ale schematicky a přehlížeje konkretní detaily. Přidáme-li k tomu četné zevní vlivy a českou přizpůsobivost, máme formuli českého brillantního eklekticismu: souhrn cizích vlivův, ale zpracovaných duchaplně, s bohatými variacemi (Jungmann, Čelakovský, Vrchlický, Šalda, Sova a jiní).

Touto pružností a přístupností českého ducha ve spojení s polohou země dán jest i ráz kultury české jako západní,*) třebaže slovanské. Zejména

---

(wiatr, trwoga) a v angličině (scarcely) psané **r** při výslovnosti často zmizí, a i když se vyslovuje, přechází ve zvuk méně výrazný, hrdelnější (ve frančtině a němčině), ba v německém dialektě někdy **r** skoro zmizí a místo něho zazní na př. **a'** (Berlín—Ba'l.n, Koller — Kola'). A podobně jako nejzvláštnější česká hláska má původ v detailové přesnosti české, applikované na výslovnost, rovněž charakteristické jsou pro Čechy jak diakritický pravopis, jeden z nejdokonalejších, tak i vášnivé boje o pravopisné podrobnosti, o nichž účast neprávě slavnou měli i největší naši lidé Havlíček i Palacký.

*) Při mnohonásobných stycích našich s Němci je patrno, že vliv německý na nás byl a je poměrně největší. Poměr Čecha a Němce drasticky hledí vystihnout L. Klíma v dopise shora zmíněném: »1. Čech je čilejší, jasnější Němce. 2. Karakterově nepevnější, protože duševně rozmanitější a bohatší než Němec. 3. Vyznačuje jej odpoutaná, emfatická jakási vehemence a 4. »bemácká« plebejská neomalenost. Tyto vlastnosti jsou na Češích i zevně viditelny. Čech není dosud ustálen, je chaotický, je v počátcích. Ale karakter zde jest, základ pro stavbu jest položen — budoucnost ať pracuje k tomu, aby se karakter ten nejen určitěji vykrystallisoval, ale i zušlechtil.«

Rusové nám to vytýkají, ovšem a takových věcech výtky jsou naivní a nepřipustny. Jsme tím, čím jsme se v situaci své stát musili, a nejsme proto nic horší Slovanů východních. Západní ráz kultury naší vyniká hlavně v království Českém, méně již na Moravě a nejméně na Slovensku z příčin samozřejmých.

Západní vlivy nesetřely s ducha českého slovanský ráz; vidno to z jistých českých rysů v povaze duchů jinoslovanských. Słowacki bohatstvím a silou v detailu i v drobnějších výtvorech a nevelikým zdarem v celkových koncepcích větších, i jinými rysy je podoben Čechům, z Poláků též poněkud Asnyk; z Rusů Lev Tolstoj, z jehož vlastních spisů (na př. líčení bitvy u Slavkova ve Vojně a míru) i z náklonnosti k Chelčickému vane cosi českého, anticipuje situaci stejně jako Čechové: ». . . předčítá výtečně. Avšak scény dramatické se mu nedaří. Vynikaje neobyčejnou pronikavostí uměleckého cítění, vždy již dříve, na celou verstu, uhádne nastrojenou strazeň dramatu a hlas jeho mimovolně se rozmačkává.«*) Není-liž to psychologie české povahy?

Slovanský ráz povahy české jeví se i v onom spojení mystiky s reálností, které Masaryk shledává u Komenského a Slovanů vůbec, Brandes u polských romantiků. Charakter český má v tomto celku zvláštní ráz svou iniciativností a anticipací,**) která má,

*) Z V. Sergějenka přel. K. Dvož v Květech 1899. Dle zprávy K. Veleminského v Čase 25. října 1907 Tolstoj, byv jím osobně upozorněn na tento názor o příbuznosti jeho povahy s českou, nic proti němu nenamítal.

**) Ruská povaha se vyznačuje podobně jako česká, náklonností ke krajním alternativám. A. Grzymała-Siedlecki upozorňuje (v polské revui Swiat Słowiański 1906, II. svaz. str. 176 a n.), jak

psychologicky vzato, původ v poměrně silném rozvoji rozumovosti oproti citu. Tímto poměrně větším sklonem k racionalismu Čechové byli již dávno také vnitřně, nejen zevně polohou bydliště, sblíženi s kulturou západní.

Ještě jedno dávné jméno svědčí pro tuto theorii: Přemysl. »Přemysl« značí toho, kdo myslí napřed, asi tak jako řecké jméno Prometheus oproti Epimethovi. Jméno Čech není tedy asi jediné, které poukazuje na starodávnost anticipační povahy naší. Přemyslem mezi Čechy byl nejspíše ten, kdo nad nimi vynikal větším rozvojem téže vlastnosti národní, kterou vynikali zas oni. A nejsou české dějiny uskutečněním mythu o Prometheovi, řeckému Přemyslovi? Čechové přinesli oheň s nebe ostatním sousedům, ukázali cestu k vývoji nad upadlý katolicism — pak byli za to přibiti v okovy a trýzněni, dokud neodbila hodina vysvobození.

Ale jako řecký Prometheus ani Čechové nebyli pouhými trpícími beránky. Na to byli před úpadkem 17. stol. příliš čilí a samostatní. Měli svou hlavu a vyzývali takořka osud k souboji. Byly v tom i příčiny zevní. Přese všecku přístupnost vlivům cizím Čechové jako celek zůstali následkem útvaru své země osamoceni a poměrně samostatni potud, že povaha národní

Rusové kolísají mezi snilkovstvím a terorismem, pouštějíce s mysli střední momenty, totiž drobnou práci; cítí hrůzu ze zla a soucit k trpícímu, ale nedovedou ponenáhlu, postupně pracovat (to vytýká jím i Dostojevskij). Tato vlastnost u Čechů je též, ale zjinačena: Čech opravdu se chápe práce positivní, ale brzy ochabne, když se rychle nedostavuje úspěch.

se rozvíjela jednostranněji nežli by si bylo přáti. Vliv kraje byl tedy i prospěšný i škodný. Úpadek po válce třicetileté pak přispěl k tomu, že v mnohém směru se upevnily na úkor stránek dobrých právě špatné stránky národního charakteru. (Charakter ten však ani před tím nebyl dokonalý.) Že vše neblahé v české minulosti nelze svádět jenom na vnější rány, pochopí po předchozích vývodech snad každý. Národ sám byl na svých nehodách spoluvinen.*) Není příčiny, abychom toto poznání zakrývali. Jím nabýváme správné theorie o minulosti a přítomnosti své, ono podává nám i naději a praktický pokyn pro budoucnost. Zevnějším nehodám nikdo neunikne; ale víme-li, že svým neštěstím jsme byli také sami vinni, plyne z toho, že si z neštěstí dovedeme, zvíme-li pravou cestu, zase sami pomoci, nepotřebujíce se ve všem ohlížet po cizím přispění. A není lepší naděje než naděje v sebe. Cesta správná k pokroku jest rozvinouti a sesílit dobré stránky české povahy, slabších se zbavit**) a za to si osvojiti přednosti nové. Ovšem zůstat věren sobě: jsou i dobré vlastnosti, které se

*) O tom byl přesvědčen Palacký (Ohlídka ve staročeském místopisu r. 1845, viz Spisy Drobné II. str. 281): »Zapírati a zakrývati toto nebezpečí, na nás opravdu a skutečně se valící (německou převahu), aneb svaděti příčiny jeho s nás samých a uvalovati je pouze na protivníky naše, byla by svrchovaná zpozdilost a hříšná převrácenost.« Stejně soudí i jiní buditelé s Havlíčkem v čele.

**) Lze pozorovat, že v nejnovější době i některé zjevy anticipace jazykové v češtině (na př. genitiv místo akkusativu po záporu) se vyživají. Bezpochyby to souvisí s vývojem povahy národní, s překonáváním jednostrannosti. I jiné zjevy svědčí pro

české povaze dají stěží vštípiti. Nemůžeme býti vším. Ale přece hleďme být lepšími nežli jsme, a budeme nepřemožitelni.

V době, kdy u nás obchází strašidlo annexe k Německu a tolik Čechů se v nitru chvěje úzkostí o budoucnost národa vlastního při jeho postavení mezi Němci a Maďary, sluší z české povahy dedukovati i důsledek pro možný tento případ. F. L. Rieger v řeči na českém sněmu 13. února 1894 a Bráf v Listech politického kacíře (1902, str. 85.) připouštějí, že těžká rána politická národa nezničí, ale ovšem se obávají, že by nám aspoň mohla »polámat údy«, »ochromit jednotlivé stránky našeho vývoje a vnutit mu jednostranný ráz«. Po úvaze předeslané lze obavy ty formulovat psychologicky takto: česká povaha, jež počala se opět slibně vyvíjet a všestranně zdokonalovat, útokem všeněmeckým byla by uvedena znova v jednostrannou situaci dřívější, společenský harmonický rozvoj byl by vystřídán bojem existenčním, který by od práce všelidsky osvětové mnoho sil odvolal k zápasu národnostnímu. A tudíž je na bíledni, že eventuální annexe německá by uškodila světové civilisaci; národ český sám o sobě nemá se jí co bát. Náš rozvoj ovšem by mohl jí býti stížen a zjednostraněn, ale germanisace se o českou hlavu rozrazí. Jsme národnostně zajištěni sami sebou, a v možném nebezpečí povaha česká by vynikla skvěleji nežli za poměrů pravidelných.

---

současný pokrok v povaze a proti Jozítkovu pessinismu. Jisté smíšeni s Němci a Židy také na nás působí v témže směru, totiž proti povahové jednostrannosti.

6. České typy dle krajin.*)

Toť všeobecný nárys české povahy Není úplný; sám bych rád obšírněji probral nejedno, co jsem tu pouze naznačil. Avšak i tento stručný nástin může vysvětlit mnoho, o čem zmínky neobsahuje, na příklad objasnit poměrnou správnost empirických, úryvkovitých charakteristik, uvedených na počátku. Některé, jako postřeh Denisův, že Čechové jsou schopni nadšení, ale jen když cíl je blízký a úspěch možný, objeví se pak samozřejmými. Podobně apel Palackého;

*) Jestliže podaný rozbor povahy české již sám sebou, jakožto první soustavný pokus o vědecké osvětlení končin dosud neprobádaných, samozřejmě vyvolal i vyvolá spoustu námitek, tím více byl jimi postižen oddíl o roztřídění české povahy v krajinné typy, z celé práce nejobtížnější a obírající se látkou nejméně známou a zpracovanou. Nijak mne tedy nepřekvapuje, že právě tato kapitola vzbudila (zvláště mimo literaturu) plno výtek; ale některé z těchto výtek jsou tak zarážející, tak časté, na oko tak přirozené a přece v podstatě tak zvrácené, že nemohu jich opominouti mlčením. Bylo mi n. př. vytýkáno, že nelze v jeden typ spojovat různorodé individuality, jako třeba Zeyer a Neruda. Dle toho bylo by vůbec nemožno rozeznávat jakékoli typy společenské, protože ani dvě osoby na světě se ve všem nesrovnávají; bylo by nesmyslem stavět Byrona vedle Shelleye, Goetha vedle Schillera, Puškina vedle Gogola jako typ anglický, německý nebo ruský, protože jsou to vesměs individuality naprosto různé. Každá skupina, každý typ obsahuje individua vespolek různá; že jsou různá, rozumí se samo sebou — otázkou je však, zdali všecky členy téže skupiny přes tyto rozdíly nepojí přece něco společného, od jiných skupin odlišného. Jakmile existuje takové »tertium comparationis,« je zcela odůvodněno, v ohledu tomto zahrnout rozličné ty členy v jeden celek. Mínění, že různé individuality nelze spojovati v jednu skupinu, je tedy naprostý nesmysl methodický. Něco jiného by bylo, dokázal-li by někdo, že n. př. zjev Chelčického není typicky jihočeským, jak míním já, nýbrž jiným. — Jiná námitka vytýká, že rozeznávám typy dle původu, dle místa narození a prvních let ži-

»Potřebí (Čechům) energické vůle, která ne tolik ohněm jako raději pevností a trvalostí se vyznamenává.«*)

Ale tím úkol ještě není proveden. Co dosud o české povaze uvedeno, platí zplna jen o Češích z království, méně o Moravanech a Slovácích. Československý národ za všech dob se skládal z několika nestejných kmenů, které během staletí se vyvinuly a poustálily v jisté kulturní typy. Hlavně se dělí v typ západní, Čechy v užším smyslu, a typ východní, Moravany, Slezany a Slováky, dvě skupiny, počtem sobě téměř rovné. V oborech více pěstovaných tyto typy jsou stanoveny dost určitě; tak národní písně české liší se od moravských a slovenských na prvý poslech. České jsou skoro veskrze v durových tóninách, přesně a určitě rythmovány, moravské a slovenské vpadají často v moll, rythmus jejich je buď divočejší nebo rozplývavější a obestírá je melancholický lesk.

vota. V této námitce je dvojí výtka: předně, že přeceňuji prostředí; proti tomu konstatuji, že si tu vedu velice zdrželivě, jak v kap. III. jsem dovodil, maje za to, že útvar krajiny působí hlavně jenom na formu názoru a výrazu. Je skutečně záhadou, že v době, kdy široké vrstvy inteligence holdují běžnému determinismu a upřilišují vliv prostředí až do absurdnosti, jest možno vytýkat ohled na prostředí někomu, kdo tohoto činitele užívá z největší reservou. Druhá výtka tohoto směru míní, že není možno stanovit krajinné typy vzhledem k častému stěhování; pocházeli-li n. př. rodiče z Prahy a usadili se na venkově, patří jejich dítě k typu pražskému či venkovskému? Vůči tomu poukazuji opět na kap. III., kde na str. 16—21 tato výtka jest vyvrácena; jde tu totiž většinou o jemné znaky, které se nedědí.

*) Na uv. m. str. 283. Srov. i program Masarykův a Macharův »Žalm« v Golgatě. Jsou to pobídky k zdokonalení národní povahy naší, založené na výslovném anebo tušeném nedostatku jejím.

I rozdíl tento, i onen zmíněný (že totiž anticipace jest u Čechů v království silněji vyvinuta) lze objasniti psychologicky. Typ český, západní, jest rozumovější, typ východní citovější. Rozumová povaha má méně měkkosti a něhy, ale více přizpůsobivosti, rozhledu a schopnosti jíti v čele nežli povaha citová. Méně dojímá, ale snáze se soustředí; nerozplývá se. Ovšem jsou to jen odstíny základní povahy, jež u celého národa je v podstatě táž. I Čechové mají hojně citu, i Moravané a Slováci rozumu.

Jak se tyto rozdíly vyvinuly z původních, dosti rozličných kmenů v krajích československých? Vlivem přirozených podmínek, hlavně zevnějších, Čechové byli vysazeni nejčastějším útokům, a země jejich připouštěla nejsilnější centralisaci. Tak v Čechách vyvinul se typ jednotný ze splynulých kmenů, a speciální česká povaha byla zostřena a zocelena; má to příčinu i v positivním vlivu německém, který s Čechů setřel některé krajnosti povahy slovanské. Morava, ač po věky s Čechami spojena, pod zvláštní politickou správou se od Čech přece odlišila, a nemajíc tak přirozeného ústředí, jakým v Čechách je Praha, podržela i rozvinula zvláštní kmenové rozdíly, jejichž nynější útvar, zvláště co do nářečí, je dosti mladý*) a svědčí tedy o nevelikě ustálenosti. Totéž platí o Slezsku a ještě víc o Slovensku, jež od českého státu odtrženo po tisíc let.

Roztřídění, které stanovil Bartoš v druhém (jinak nežli v prvém!) díle Dialektologie moravské, může být podkladem přesnějšího rozdělení typů

*) Fr. Bartoš, Dialektologie moravská, II. (1895), str. VI.

českých; i v národopise nejlepší oporu podává dosud jazykozpyt.

Dle toho bych uvedl tyto hlavní typy československé:

Typ východní representován je typem slovensko-moravským a to obyvateli Slovenska, na Moravě pak Slováky a Valachy, jichž nářečí jsou v podstatě stejná.*) Vyniká vlastnostmi typu východního vůbec, má jistou těžkopádnost**) a lapidárnost, čímž odlišuje se od Čechů západních. Zjev Komenského, vážný až do zádumčivosti i v satiře, kovová pádnost Kollárových znělek a vroucí jejich tón, příbuzný pružné i těžké síle slohu Šafaříkova, monumentální plastika masivního slohu Palackého i příbuzné formy prvých prací Masarykových, která se později přeměnila v stationární erupci stručných, důrazných,

---

*) F. Bartoš, Dial. mor., I. (1885); str. 59., též v II. díle str. II.

**) Na úvahu tuto reagoval Milan Hodža, redaktor Slovanského Týždenníku, delším dopisem. Souhlasí s názorem o české anticipaci i důsledcích, které z ní vyvozuji. Ale »Slovák zase naopak má setrvačnost, jakýsi instinkt k energii (passivné), ale iniciativa není ctností slovenskou. Národní povaha slovenská je ovšem zkalena velikým vlivem, který mělo v Slovači zemanstvo = gentry. Havlíček pojil k slovenskému zemanstvu veliké naděje, hlavně pro postup politický, dnes ovšem už víme, že za politikou i národnostní ideologií vězí příčiny hospodářské a sociálni, proto rozumíme maďaronskému stanovisku zemanstva. Přes to povaha této gentry zanechala zjevné stopy na naší inteligenci, na Slovácích, duchovně pomaďařených, recte: pozemanštěných. Proto pravím, že velký vliv tohoto ducha kalí čistou povahu slovenskou. Leč tato povaha existuje a harmonicky doplňuje po mnohých stránkách povahu českou. Já myslím, že český živel sám o sobě nestačí na mravní jednotku, neboť jsme měli duchovné proudy, které jedním tokem zachvátily živel i český i slovenský.

řezavých, nespojitých vět s častým opakováním, také ráz obrazů J. Úprkových, monotonních přes veškeru pestrost a živost koloritu jsou hlavními ukázkami typu tohoto.

Ve Slezsku rakouském i pruském a na Ostravsku vidíme typ slezský, jenž došel projevu Bezručem, a výbušností citu i elegickým leskem výrazu nápadně blíží se individualitě polské.**) Týž přechod jeví tamnější přízvuk a setřená kvantita hlásek (nářečí lašské).

Jokl***) vyslovil mínění, že »polský přízvuk vládl kdysi také na Hané. Aspoň každý Hanák, který příliš dlouho nepílí akademické výslovnosti, v proudu řeči sem tam přízvukuje »polsky«. Z toho souditi lze, že na Hané polský přízvuk podlehl se západu se naň tisknoucímu českému.« Hanáci a Laši by dle toho nejen zeměpisně, nýbrž i národopisně

Proto píši, že vlastně jen Češi se Slováky spolu tvoří skutečnou mravní jednotku. Toto by byl ethický základ československé vzájemnosti, které dnes vůbec málo kde rozumí, od Šumavy k Tatrám.« Projev Hodžův jistě nemine se s mocným účinkem na české čtenáře. Do podrobnějšího rozboru vysoce zajímavé myšlenky jím nadhozené se zde nemohu pouštěti jednak pro nedostatek místa, jednak proto, že Slováky neznám tak dobře a bezprostředně jako Čechy, jednak proto, že jde tu hlavně o Hanácích a tedy o podrobnější rozbor povahy Čechů z království. Pravda však, že výrok Hodžův o povaze slovenské dosti se srovnává s mým výrazem »těžkopádnost«.

**) Zvláště »Maryčka Magdónova« drásavou ironií svou upomíná na Mickiewiczův »Przegląd wojska« v Dziadech (III.), a báseň »Na kmen svůj myslíš hynoucí« se nese tónem drobné lyriky Mickiewiczovy.

***) Na uv. m. str. 462.

činili přechod mezi Čechy a Poláky,*) jejž u Hanáků dnes arci sotva lze poznati. Bartoš k nářečí hanáckému počítá nejen vlastní Hanou, nýbrž i Zábřežsko, pak Brněnsko i Znojemsko. Hanáci by tak byli také středem mezi typem českým a slovensko-moravským. V umění je representuje Švabinský, v literatuře Blahoslav, oba vynikající mistři techniky své a při tom plni vroucího citu, ukazujíce, kterak i nepříliš hybný temperament hanácký lze inteligencí a cvikem zjemnit a vzpružit, aniž pozbude původní něhy.

V západní Moravě jest nářečí české, a tím přicházíme již k typu západnímu, českému. Z příčin svrchu vyložených, k nimžto sluší přičísti kulturní typ západní, typ český nevykazuje takových rozdílů jako typ východní ani v dialektech ani v kroji a zvycích. Přes to rozlišuje se v typy podřízené, ovšem odrůzněné jemněji.

Čechy celé vyvíjely se po staletí pod jednou ústřední vládou, jsou význačným celkem přírodním, politickým a kulturním. Pokud se vyskytují místní typy, mají původ v místních zvláštnostech prostředí a to, protože společenské poměry jsou dosti jednostejny, v prostředí přírodním. Vliv tohoto prostředí jeví se, jak vyloženo v kapitole III., více ve formě než obsahu myšlení, řeči i jednání, i zračí se v literatuře a umění nápadněji nežli v jiných činnostech. Proto nejzřetelněji typy české znázorníme jmény osob, zvlášť umělcův a spisovatelů.

*) F. Koneczny v článku »Polityczne znaczenie Moraw« Świat Slowiański 1906, II. sv. str. 306) ukazuje, že celá Morava a Moravané v jistých ohledech jsou Polákům bližší nežli Čechové z království.

A. V. Šembera*) líčí v Čechách podřečí západní, střední a východní. Poněvadž označení ta nejsou příhodná**) a podřečí sama nejeví v dnešní kultuře české nijakého zvláštního vlivu, jsouce spíše mizícími pozůstatky minulosti, obrátíme se pro roztřídění účelnější v prvé řadě k přírodě — k zeměpisnému a geologickému útvaru krajů českých. Třídění, které uvedu, není ovšem než pouhou názornou pomůckou výkladu, a územím zněmčeným se zabývat nebudu.***)

Přes neveliký rozsah Čech pravěké děje geologické zapsaly se v jednotlivé jich kraje výrazně. Jižní třetinu země zaujímají hlavně prahory — rula a žula; český jih se sousedními kraji jest největším zaokrouhleným celkem prahorním v střední Evropě. Jest nejvyšší a nejhornatější částí Čech, jak patrno již z toho, že většina vod českých teče od jihu k severu, a že jižní hranice české jsou zároveň rozhraním oblastí moře Severního a Černého. Průměrná výška jeho planiny (500 m) přesahuje značně průměr celé Evropy (300 m), ba i vrchol středočeského Řipu (459 m). I hlavní trati železniční dostupují zde nedaleko středu země výšky 600 m. Řeky vrývají se do planiny hluboce, aby se rovnoměrně snižovaly směrem k Labi, a zejména hlavní řeka, Vltava, je sevřena v těsné údolí, znesnadňující dopravu a obchod. Táhlé, namnoze lesnaté hřbety na všech stranách vytvářejí krajinu zádumčivou, často se opakující a jednotvárnou,

*) Základové dialektologie československé 1864.

**) Na př. k podřečí »západnímu« byla by patřila i oblast Lužnice, k podřečí »střednímu« část Chrudimska i východní Plzeňsko atd.

***) Proto nezmiňuji se o západě a severozápadě.

s dalekými rozhledy přes lesklé hladiny rybníků; tu a tam jsou větší roviny (třetihorní útvar u Třeboně a Budějovic), harmonicky splývající s vážným rámcem okolních vrchovin. Podnebí krásného kraje toho je drsné, bohatství neveliké, úroda nikde zvláštní, často nepatrná, živelní pohromy, zejména krupobití časty.

Severněji, směrem k středu země tytéž prahory nabývají trochu jiného vzhledu. Jak ukazuje tok Vltavy, průměrná výška kraje se snižuje, ale vrcholy zůstávají dost vysoké. Proto svahy vrchů jsou příkřejší a vrcholy ostřejší (typy Blaníka, Sedlčansko, Brdy), a proto, jak jsem svrchu citoval z Katzera, střed Čech místy vypadá hornatěji nežli hranice moravské. Dosud jsem však mluvil jen o přechodu z jihu do středu. Mysleme si týž ráz kraje, ale špičky hor — zde již ne prahor, ale mladších a namnoze z měkčích hornin složených — odříznuty (t. j. vodou odneseny) a vrcholy zaokrouhleny, asi tak jako Řip anebo vrchy v okolí Prahy (Petřín, Žižkov, Bohdalec), mezi tím vlnitým souhrnem údolí a vrchů přečetné roviny a rovinky, níže položené než roviny jižní, a máme kraj středočeský, silur, na východě a severu přecházející v útvary mladší, zvláště křídu. Na rozdíl od českého jihu kraj tento není jednotný, naopak příkré stráně i roviny prostupují se tu co nejrozmanitěji od jednotvárných širých polí až po nejdivočejší rokle a doliny.

Severní Čechy (česká oblast) jsou mnohem menší jižních, od vysokých pohoří pohraničních k nížině polabské je blíž a tedy přechod rychlý. Průměrná výška kraje není veliká, a proto vrchy, byť ne vyšší než jihočeské, nápadně vystupují z roviny (typ Bezděz, Kozákov). Křídový útvar kraje nevzdoroval příliš vodě

ani vzduchu, zbylo jich poměrně málo; z vnitrozemských hor na severu a východě některé jsou zbytky starších útvarů (na př. Zvičina, Kozákov), jinak by i tam byla dnes rovina. Přes jednotný útvar geologický, zračící se v celém řetěze vyhlodaných skal pískovcových od českosaského Švýcarska přes Kokořín, Kost a Prachov až po Adersbach, kraj tento přece zřejmě se dělí v jednotlivé části zvláštní pouze se společným panoramatem severních hor, i jest jeho ráz příliš rozmanitý, aby mohl vtisknout význačnější jednotný ráz obyvatelům.

Mysleme si u těch osamělých vysočin severních vrcholy odplaveny, neb u středočeských průměrnou výšku sníženu a tak u obou krajů svahy zmírněny — a máme útvar nížiny polabské, od samého středu Čech táhnoucí se na východ podle všech labských přítoků. Východní Čechy jsou kraj nejklidnějších, nejmírnějších linií, úrodný a jasně idyllický, bez divoromantických pískovců severních, beze zádumčivých vln krajů jihočeských a bez pestrého terrénu středočeského.

Označení těchto krajů nejsou ovšem přesna mathematicky, nýbrž v každý typ zahrnuty jsou i kraje sousední, pokud jsou téhož rázu. Tak jižní typ zasahuje na východ až za Sázavu, východní typ do středu až po Mělník, střední typ na západ až za Plzeň. Tyto krajinné typy nejsou sice totožny s útvary geologickými, ale v hlavních rysech se s nimi přece shodují: na jihu jsou prahory, ve středu silur, na severu křída, na Polabí diluvium a mladší náplav.

V každém kraji ovšem je mnoho výjimek místních, odlišných od celkového rázu (na př. na východě Kunětická hora, Litice, Brandýs n. Orl., Rychmburk);

ale to při poměrné rozmanitosti české krajiny nepřekvapuje a celkového rázu nemění.

Jak se typy ty obrážejí v české kultuře? Přes nepopíratelnou převahu původního kmene českého, s nímž asi se shoduje dnešní typ středočeský, kulturní typ nejprve se vytvořil na jihu, geologicky i geograficky nejjednotnějším, tedy nejčastěji opakujícím shodné rysy a vtiskujícím je v obyvatelstvo.

Čechové z jihu kloní se značně k dumavosti, hloubavosti, k mystice, vzdálené však od pouhé kontemplace a nikdy nepostrádající pochopení pro skutečnost, kteréž obtížný pracný tamější život sám vtiskuje. A tak vedle hloubání vidíme u jihočeských lidí vášnivou energii praktickou, jak ukazuje poměr mírného myslitele Štítného k ohnivému Husovi, fanatickému Chelčickému a velikému bojovníku za víru Žižkovi. A také v době nové tyto rysy, ačkoli zjemněné, zmodernisované a zejména u umělců mnohonásobně vlivy cizími alterované, vystupují v hluboké mystice a filosofii Bílkově a Březinově, v bodré pohádkovitosti obrazův Alešových a Schwaigrových, v zádumčivém lesku atmosféry obestírající nejlepši básně Čelakovského a skladby Sukovy, rovněž jako v nervosním impressionismu Sovově, za kterým duní zdaleka ozvěny drásavých bolestí, ve zvláštní pronikavosti, stručnosti a obzíravosti klasifikací Kaizlových i ve hřímavých zvucích a strhujících rythmech, vyluzovaných z orchestru hudebním palcátem — taktovkou Nedbalovou. Přes českou vnímavost k cizím vlivům, jíž ani typ jihočeský nezapře, právě on nejvíce ze všech tíhne k prostotě a velkým liniím, jsa tak nejbližší typu slovensko-moravské-

mu, se kterým se stýká na jihu Moravy, jejíž západní část s jihem českým splývá geologicky i dialekticky.

Najíti podobnou charakteristickou jednotu prostředí přírodního s povahou lidu v něm žijícího, jako je tomu na českém jihu, je v středních Čechách téměř nemožno pro přerozmanitý ráz kraje. Za to však pusobí tu sjednocujícím a namnoze nivelisujícím dojmem Praha, jejíž vliv společenský ovšem sahá již po tisíciletí daleko široko. Vlivem tím typ středočeský se dělí na pražský a venkovský. U rodilých Pražanů dojem tohoto čarokrásného města se slávou minulou i pozdějším utrpením, se zádumčivou romantikou i bodrými více méně vulgárními živly lidovými vyhráňuje se takořka v světový názor, jehož jednotlivé, individuelně odlišené příklady vidíme v pracích Světlé a Nerudových, kteří ani mimo Prahu nepřestávají být dětmi onoho realisticko-romantického zjevu, jímž byla Praha devatenáctého století; v podobném rázu Machovy Marinky i v touze básníka toho po starých hradech a v jeho lásce k přírodě, kterou viděl ne prostým okem venkovana, nýbrž okem velkoměstského syna hledajícího v ní osvěžení a utěchu; v stejně toužebném útěku Zeyerově do fantastických končin, ve kterých nicméně pražské názvuky se hlásí opět a opět (Vyšehrad, Plojhar, Večer u Idalie) v Augustinu Smetanovi, který sice opačně nežli Zeyer vyšel z katolicismu a dospěl jinam, který však ve svém racionalismu i mystice se jeví nejen Čechem, ale specielně Pražanem až do toho utrakvismu jazykového, v jeho době obvyklého v Praze; v idealisaci českého venkova u Manesa, který v jeho prostotu na rozdíl od Aleše vnáší více romantičnosti, vlašské uhlazenosti a nátěru kultury městské, a v ještě větší kultivaci lidového

českého živlu u Františka Ondříčka a Karla Hoffmanna, jejichž temperament je nerozlučně provázen inteligentním ovzduším a klasicky vyrovnanou technikou.

V poněkud opačném směru kontrast Prahy a okolí venkovského jeví se u středočeských rodáků venkovských. Kdežto Pražanům prostředím přírodním je Petřín a architektura staré Prahy, a lidem jsou jim obyvatelé Podskalí, Františku a jiných typických koutů města, venkované jsou od mládí navyklí cítit se doma pouze mimo město a neidealisují venkov melancholicky ani enthusiasticky, nýbrž vycházejí od něho a na základech jeho živlů pracují tvořivě. Někteří, jako Hálek, zůstávají po celý život dětmi přírody a vesnice přímo programově, jiní (Jungmann, Sládek, Dvořák) vzdělávají lidovou řeč, poesii i hudbu brzy výslovně, brzy skrytěji v díla utvářená národně i kosmopoliticky, jiní (Vrchlický) přímo pokrývají podklad tento barvami dle nesčetných vzorů cizích v protivě k přísným kritikům druhu O. Jozítkova, který eklekticism paralysuje pronikavým, jednostranným vytčením svých názorů.

Patrno, jak mnoho protiv je skryto v jednotlivých představitelích i obou hlavních odstínech typu středočeského. A přece je to typ jeden, nejenom negativně se lišící od typův ostatních, nýbrž i vykazující positivní znaky, dobře znatelné právě u domnělých protiv. Poměr Prahy k venkovu, byť se v jednotlivcích utvářel sebe rozličněji, všecky rodáky středočeské vyznačuje jako zvláštní synthesa, která venkovana z bližšího i vzdálenějšího okolí pražského vyznačuje na rozdíl od Čechů, pocházejících ze vzdáleností větších; a i ta rozmanitost kraje středočeského je toho druhu, že nejen geologicky, nýbrž i geograficky jest jedním celkem. Ze středních Čech pocházejí právě osobnosti,

v kterých eklekticism a všestrannost i jiné všeobecné rysy povahy české se vyskytují nejzásadněji, jak ostatně u potomků původních Čechů přirozeno. A bylo-li vyrčeno, že »česká povaha náleží v nedostatku povahy«, pak tato upřílišená narážka na českou všestrannost a neustálenost se hodí v prvé řadě na typ středočeský.

Typ severočeský při neveliké rozlehlosti a výraznosti kraje nemá ani tolik přírodních, ani společenských a historických znaků jako typy předcházející. Jsa blízko hor a z části i v horách, vyznačuje se jistou naivností a samorostlostí a na rozdíl zejména od Pražanův obšírností, vrcholící časem až v rozplývavost, a nehledanou bodrostí, vlastnostmi patrnými stejně u spisovatelů belletristických (Šmilovský, Jirásek, Stašek) jako vědeckých (Oldřich Kramář), i tam, kde železná vůle rázně tíhne ke koncisnosti (M. Tyrš), i tam, kde praktická škola života a veliké styky by byly mohly tyto vlastnosti setřít, jako u F. L. Riegra.

Typ východočeský ve shodě s celým rázem kraje toho je nejjasnější, většinou průzračný, koncisní a přese všecku srdečnost uhlazený; plastický a vnímavý pro jevy, méně pro hlubší otázky, náchylnější k racionalismu nežli k dumavosti. Ráz výtvorův Erbenových, Němcové a Bedřicha Smetany svědčí o tom zcela jasně, a také u Heyduka a Alberta možno to pozorovati. Poněkud náleží sem i Fibich, jakkoliv u něho vlastnosti tyto vlivy cizími byly značně paralysovány.

Vůbec patrno, že typické rysy zde uvedené hodí se pouze k charakteristice osobností zvláště svérázných, a i v těch bývají zabarveny, paralysovány neb aspoň zakryty vlivy jinými. Proto každá z uve-

dených individualit není stejně typická, a některých vynikajících Čechů, na př. Dobrovského, jsem neuvedl vůbec. Za to u mnohých viděti spojení dvou typů sousedních: Machar spojuje typ východní a střední, jednotvárnost polabské roviny s nudou velkoměsta; na rozhraní typu jižního a středního jsou S. Čech a Rokycana se svým usmiřujícím a kompromisním názorem náboženským i se svým temperamentem polo českobratrským, polo kosmopoliticko-eklektickým, na rozhraní typu jižního a východního stojí Havlíček.

C. Ráz a význam Havlíčkův.

Místa, kde Havlíček se zrodil a vyrostl — Borová, pak Německý Brod, též Batelov a Jihlava — leží zeměpisně i jazykově prostřed vysočiny českomoravské, na nejvýchodnějším cípu útvaru jihočeského. Hodinu od Borové počíná již poříčí Doubravky, Polabí, kraj východočeský; Borová stojí blízko rozhraní dvojího typu krajinského, spojuje protivy. Německý Brod jest ještě v idyllickém horním Posázaví, s mírnou romantikou tu i tam. Směrem k Borové však přibývá kraji horské tvářnosti. Ležíc již ve vysokém pásmu a přec obklopena bařinami jako na Blatech jihočeských, vedle planin těch obstoupena sosnovými lesy s rozkošnými zákoutími, po nichž jest i pojmenována; majíc ponebí s horskými krajnostmi, kde za pražícího slunce jarního v hlubokých úvozech leží dlouho sněhové závěje, přes metr vysoké; sousedíc s rovinkami brzy mírně zvlněnými, brzy propadajícími se v příkré prorvy těsných údolí pramenů; poskytuje v těch dolinách a zákoutích obraz opačný onomu, který obdržíme, když po svahu obce vystoupíme na vrchol borovského vršku, a od kostelíčka s výše 673 metrů se rozhlížíme třicet kilometrů daleko, až k Jihlavě, za Přibyslav, k Německému Brodu, na hrad Lipnici u Světlé, i ve zřícenině ještě monumentalně se pozdvihující nad okolí, a dohlédneme na západ k horstvu Nelechovskému nad Ledčem, na jih na zadumčivá

pásma pahorkatiny českomoravské, na severovýchod ke hřebenu Železných Hor za Doubravkou; zachovavši si i v dobách úpadku národního českost, ač je blízko území německého — ta obec i krajina byla přímo určena, by se v ní zrodil a první, nejsilnější dojmy zažil velikán, spojující v povaze své jednoduchost s rozmanitostí, ušlechtilost s jistou drsností, přímočárnost rozumovou s vlnami i výbuchy citu. V té zdravé horské končině, hodinu od mohyly u Šenfeldu, odtud ještě viditelné, označující místo smrti Žižkovy, uzřel světlo Karel Havlíček. Přes čtyři století podávají si zde ruce čeští bojovníci: bojovník palcátem a bojovník pérem, pathos a humor.

Celá životní dráha Havlíčkova je příkladem českého charakteru, jak svrchu byl vyvozen. Ovšem chybí některé české vady; podobně jako Bedřich Smetana, i Havlíček v nejednom směru vynikl nad průměr, překonal mnohé národní chyby a tak českou povahu zdokonalil, jsa přes to a zůstávaje Čechem skrznaskrz.

Havlíček anticipoval situace svým důvtipem ještě více než jiní, jak jsme viděli na překvapujících předtuchách jeho politických i národohospodářských.

Nejpatrnějším dokladem českosti Havlíčkovy jest brzká vyspělost jeho. Gabler sděluje a jak v kap. IV. dovozeno, z části správně a spolehlivě, že Havlíček již jako sedmnáctiletý mladík jasně viděl cíl svého života a za ním spěl; Havlíček sám byl si toho vědom a na to hrd. »Považ«, píše F. Weidenhoffrové r. 1846, »že já v tom věku, kde jiní sotva vystudují a mizernými praktikanty a opisovači jsou a ani krok sami dle své vůle bez poručení učiniti nemohou, že já v tom věku takovou moc v rukou

mám . . . v celé zemi jiné mínění vzbuzovati a zase k lepšímu někdejšímu stavu poznenáhla celou zem přiváděti a probuzovati.« Jaká rozvážlivost u ohnivého mladíka čtyřiadvacetiletého!

Rozumový důvtip u Havlíčka, upevněný jeho zvláštní výchovou v dětství, dodával mu schopnosti k neobyčejné pronikavosti a umožňoval mu, uhoditi vždy na jádro věci; přednosti ty uznávali jednomyslně i jeho nepřátelé všech táborů. Ba i vídeňská vláda a Napoleon III. byli by jej rádi získali pro sebe. I Havlíček se v první chvíli často zmýlil a v prudkosti pochybil; jako v mládí ve škole, tak i později v praxi potřeboval jistou dobu k rozmyšlení; avšak výcvikem dospěl později k orientaci poměrně rychlé, a pak rázem byl si pro vždy vědom, na čem jest. Nejpatrnější je to na změně jeho chování k vídeňské vládě, když určitě poznal, že v důvěře k ní se zklamal. Jakmile se v tomto přesvědčení ustálil, stal se nejobávanějším a nejneodbytnějším oposičníkem. Vyrazil proti oktrojované ústavě tak prudce, že přes vítězství před porotou byl nucen potom v tónu se zmírnit, ač v odporu vytrval. Stejně v chování k církvi: dlouho se jí držel, dlouho ubránil se krisi náboženské; ale když nastala, prožil ji rychle s úžasnou intensitou až do základů. Když v semináři shledal, že římské církvi nejde o náboženství, naráz byl nepřítelem jejích zástupcův a stal se jim velmi nebezpečným. I jeho dřívější dráha literární měla tentýž ráz; již na Rusi sliboval, že v Čechách brzy zavede jiný tón, troufal si dokonce za dvacet let vypudit německé divadlo z Prahy! Také již r. 1845 začal v kritice tón ten zaváděti, a hned tak rázně, že vzbudil sensaci. V re-

dakci Pražských Novin rozvinul rovněž ihned skoro celý svůj program slovanský i český a také svůj literární tón, vážný i ironický, veršem i prósou. Stanul rázem ve středu společnosti pražské; ale velmi brzy počala i reakce na tuto horlivost. Polemika stihala polemiku a Havlíček brzy v mnohém ohledu povolil, ne v zásadě, ale v taktice. Podobně se stalo i v sporech o pravopis, o jazykovou jednotu se Slovenskem a v ostatních případech. Napřed hrr, potom prr! Velice názorně vidíme Havlíčkovu anticipační a orientační schopnost v březnu 1848. Ještě 11. března v zdar schůze v lázních svatováclavských nevěřil a radoval se, zvěděv klamnou zprávu, že schůze se nepovedla. Brzy však se ukázalo, že schůze nejen se zdařila, nýbrž i byla počátkem nového života politického; tu akceptoval všecky vymoženosti hnutí toho a plnou parou veplul do vod svobody; založil dokonce během několika dnů velký denník, jenž se stal největším literárním representantem českým za doby té a jenom násilně byl sprovozen se světa.

Síla v detailu a slabost ve větší koncepci jeví se u Havlíčka měrou vrchovatou. Štědře sype jednotlivé perly, nápady a obraty; ale jeho práce prosaická i veršovaná skládá se vesměs z výtvorů nevelikého rozsahu, ohromná většina pak vůbec z drobností — epigramů, článků, vtipů, poznámek. Reagoval bystře na popudy, měl před očima blízké cíle, žil v přítomnosti. Byl žurnalistou rozeným, pravým opakem filosofa systematika; měl k systémům dokonce antipatii, stupňovanou časem až v idiosynkrasii. I když se dal do větších prací — jsou to Křest sv. Vladimíra a Obrazy z Rus — nedokončil jich, nemluvě ani o ruské historii. V tomto směru,

v tendenci k drobnosti a k podrobnosti, Havlíček je zrovna vtělením české národní povahy.

Jeho náboženství jest ryze české: slovanské spojení mystiky s reálností, ale rozumová stránka převládá a znatelný je vliv kultury západní. Zřetelně Havlíček tíhne tu k české jednoduchosti; anuluje nebo přehlíží rozdíly dogmatické i jiné, a nechce uznávat na př. rozdíl katolictví a pravosláví. Ve svém nejoriginálnějším programě, spojení učitelstva s kněžstvem (r. 1846 a 1851) staví vědomě zjednodušovací princip a staví se na odpor odluce církve od státu.

A jako v této jednoduchosti, tak i ve všestrannosti svého talentu i zájmu byl Čechem: dokud politické hnutí jej nezaujalo i zase, když politická práce mu byla překažena, zaměstnával se všemi možnými obory a zanechal cenné dědictví i tam, kde se právě necítil doma. I s vážnou tváří i s nevyčerpatelným vtipem — vždy žhnul životní silou a neúmorností. Na poli kultury vzdělal několik záhonů, ze kterých vzešla úroda, a jiné aspoň zoral pro své nástupce.

Případy tyto bylo by lze rozmnožit do nekonečna. Způsob, jakým český temperament si vede v myšlení i jednání, jeví se u Havlíčka tím výrazněji, čím silnější osobností byl on sám. Českou průměrnou individualitu však Havlíček překonal nejen kvantitativně., svou mohutností, nýbrž i kvalitativně: neochabnul v nejdůležitějších věcech tak předčasně jak u Čechův obyčejně se děje. Kde uznal svůj omyl, obrátil s českou čilostí a s racionalistickou přímočárností radikální; kde však se nezměnil v přesvědčení, nepopustil předčasně. Zejména při »Slovanu« vydržel do poslední chvíle. Překonal českou povahu — konkretně řečeno své české vrstevníky — vytr-

valostí. Svíce jednou rozžatá v něm už neuhasla, jak napsal sám ve svých zápiskách z mládí.

V tom český charakter zdokonalil a v tom jest národu vzorem.

Jiný obraz než tato effektní určitost, síla a neoblomnost ukáže se ovšem, pohlédneme-li do jeho nitra Zejména v náboženství, jak jsme viděli, zůstal vždy rozdvojen. Ani východočeský jasný, reální a průzračný rys povahy, ani rozumová výchova jeho a odpor ke klerikalismu nedovedly v něm umlčet jihočeský, druhý živel, vážný a mystický. Každá slovanská povaha, i východočeská, má v sobě více mystiky, než národy jiné. A Havlíček měl tuto vlastnost měrou zvýšenou. Ovšem zápasila v něm s rozumem, rozpínajícím se sebevědomě, ale neustoupila. Boj ten většinou zůstal utajen, ale ne tolik, abychom ho nemohli určitě pozorovat. I mezi prudkým temperamentem a rozumovou sebekázní zmítalo se jeho nitro, a rozpor ten byl vrstevníkům (Frič) znám, arci mylně vykládán jenom zevními příčinami, jako vlivem autorit. Nikoli, ten rozpor nebyl jenom zevnější; tkvěl v nitru a byl neodstranitelný. Ale Havlíčkově velikosti neubližuje. Vymáhá si jen tolik ohledu, aby z nemístné šetrnosti nebyl zapírán, nýbrž aby byl určen jeho celkový vliv na Havlíčkovu činnost.

A vliv ten byl v kapitolách předchozích objasněn. Je to v první řadě poměr Havlíčka jako politika a jako člověka. Havlíček byl příliš málo diplomat a příliš mnoho tribun lidu, vychovatel a moralista, aby dovedl přesně vycifovat sklony a potřeby chvíle. Přes veškeren smysl svůj pro aktualitu přepočítával se v odhadu situace. Byl Čech a anticipoval budoucnost a při prudkém temperamentu začasté přehlížel, že ta budoucnost

ještě nenastala. Správně postřehoval omyly jiných v té věci, ale sám do nich upadal někdy také. Jeho mládí i jeho slovanská povaha pak vtiskovaly rozporům těm pečeť nápadnější, protože ohnivý duch jeho přese vše úsilí neuvaroval se krajností.

Za tohoto vlnobití vniterného i za současně zvlněné a rozbouřené historie událostí zevních kompasem Havlíčkovi byla mravnost a víra ve vítězství dobré věci. »Nejsme z těch, kdo se bojí říci pravdu,« psal v Slovanu 12. října 1850, »aby snad okamžitou náklonnost něčí neztratili. Dle našeho mínění jest největši politika a spolu největší chytrost, držeti se vždy svého dobrého přesvědčení . . . Konečně pravá pravda zůstane na vrchu.«

A 15. března 1851 napsal ještě krásněji; »Pravda na konec zvítězí.« »Toto přesvědčení dodává jednotlivým lidem, o nichž praví písmo, že nejsou živi pouhým chlebem, zmužilosti.«

Doufám v konečné vítězství! volá Havlíček. Řečeno opět slovy písma: Kdo setrvá do konce, bude spasen. Kdo může za to, že toto konečné vítězství žádá bojů dlouhých a velikých, že Havlíček se ho nedožil a dožiti nemohl? Proč právě tato velikost víry a naděje vyvážena je tím, že směřovala daleko, do neznáma, a přehlížela přítomnost?

Viděli jsme, a vzpomeňme opět a opět: Havlíčkův charakter ani život nelze sprostiti rozporů. Právě to, co svědčí o jeho politickém pochybení v jistých směrech, zaručuje mu navždy slávu jako člověku. Nečiňme z něho tedy jednostranného patrona toho neb onoho programu, jímž nebyl, a obraťme se k tomu, čím byl a čím žije i po smrti.

Jeho utrpení bylo utrpením národa a jeho naděje zůstala podnes nadějí nás všech. Právě tehdáž, kdy s poslední silou bil do hradeb reakce sám, opuštěn a přezírán, mluvil za národ celý. »Bohužel!« napsal v Slovanu 13. července 1850, »že v nynějším postavení osoba moje v příliš těsném jest spojení s veřejnými osudy celého národa, a že se již téměř jakousi odpovědnost míti zdám za tyto osudy.« Tento devětadvacetiletý žurnalista byl autoritou nejširším vrstvám lidu, rádcem i vůdcem, hlasem volajícího na poušti.

Postavy a výtvory historie i poesie povstávají a charakterisují osud jeho. Přirovnával svou osamělost k Robinsonovi, své úsilí svobodomyslné k práci Sisyfově, a našli bychom u něho ještě obdobu mnoha a mnoha velikých zjevů světových. Ale co může jej vyznačovat výmluvněji nežli osud jeho vlastního národa, jehož povaha došla v něm rozkvětu tak památného? Přirovnával-li zemi českou k okrouhlé, tvrdé hlavě, která po věky již odolává nárazům nepřátel Slovanstva, beze které by se ostatní sousední Slované neudrželi; shledáváme-li v povaze Slovanů v zemi této usedlých sílu sebezachování, která překonala i smrtelnou agonii zaviněnou ranami vnitřními i zevními: on, právě on s Janem Žižkou z Trocnova, stejně hrozným bojovníkem a oddaným ctitelem evangelia lidskosti a milosrdenství byl a jest představitelem tohoto národa žijícího v Tlaxcale Evropy, v slovanských Thermopylách, obklíčeného nepřáteli pohltivšími již tolik jeho bratří, stíhaného strachy z úskoku a vidinami blížícího se Efialta, kterého opět a opět hledá sám prostřed vlastních řad — národa, který

po staletí znova a znova dychtivě spěje k výšinám všestranné osvěty a drsnou ironií osudu vždy znova je domnělými nositeli kultury strháván zpátky k zápasu o holý život, v němž zůstává nepřemožitelný.

POZNÁMKA.

Vydávaje toto dílo, vzdávám povinné díky všem, kdo mi při něm laskavě přispěli, zejména knihovně Královského Českého Musea Zemského s bibliothekářem p. prof. drem. Č. Zíbrtem v čele za propůjčení Havlíčkových rukopisů v knihovně chovaných, panu redaktoru Karlu Tůmovi rovněž za propůjčení jeho sbírky rukopisův a některá data, pak bratru Karla Borovského panu Františku Havlíčkovi v Poříčí u Č. Budějovic a p. Říčanovi v Borové za cenná sdělení jejich.

Děkuji dále všem, kdo subskripcí přispěli, že tato kniha mohla vyjíti aspoň nákladem soukromým, když všechny firmy nakladatelské, na které jsem se obrátil, odmítly ji vydati a p. Machar v „Čase" ještě učinil pokus poškodit ji dříve nežli byla vydána.

Posléze děkuji p. Dru Felixu Konecznemu v Krakově za jeho zevrubnou kritiku prvního vydání mé studie „Národní povaha česká," zejména pak za jeho věcné námitky proti jednotlivým mým názorům. Vědecký pracovník v oboru dosud tak málo vzdělaném a tak temném, jako dosud jest většina sociologie, dovede ocenit každý věcný projev nesouhlasu, který mu některou záhadu osvětlí s jiného hlediska než ji byl chápal on sám. Z téže příčiny děkuji také p. redaktoru a poslanci Milanu Hodžovi v Budapešti a p. Ladislavu Klímovi v Modřanech. —

Kritiku dosavadní literatury Havlíčkovské, pokud jsem jí dosud nepodal, jakož i své osobní poznámky k dílu tomuto ponechávám na jiné místo. Zde konstatuji pouze, že hlavní psychologickou myšlenku tohoto díla — jak o Havlíčkovi tak i o národní povaze české — pronesl jsem veřejně ponejprv dne 15. března 1901 v rozhovoru o

Masarykově spise „Karel Havlíček", pořádaném Akademickou Čítárnou. —

V textu knihy zůstaly některé nevelké chyby tiskové. Prosím, aby si je čtenáři dle kontextu opravili sami.

OBSAH:

V. Havlíčkovo stanovisko náboženské a národní.

VI. Havlíček jako filosof a theoretik.

VII. Havlíček jako spisovatel (básník, kritik, žurnalista.)

VIII. Havlíček jako vychovatel.

IX. Havlíček jako politik.

Od téhož autora vyšlo samostatně:

Studentské Směry 1901. Vydali A. Heinrich a E. Chalupný. 290 stran.*)

Studentské Směry 1902. 140 stran.*)

České studentstvo v posledním čtvrtstoletí 1902. (Rozebráno).

Poměry táborského dělnictva. Sepsali Dr. E. Chalupný a Dr. J. Pavlík. 1903. Nákladem Dělnického spolku v Táboře. 45 str. za 20 h.

Studentská otázka a studentské sebevraždy. Napsali Dr. E. Chalupný, Dr. R. Adamík, J. Picek, Dr. F. Čáda a Ing. J. Fleischner. Připojen denník a závěť studujícího F. Hanuse. 1904. V komisi knihkupectví Hejda a Tuček v Praze. 160 str. za 60 h.

Úvod do sociologie. 1905. Dva svazky. V komisi knihkupectví Hejda a Tuček. 488 str. za 7 K.

Slovo našim studentům. 1907. 20 stran za 10 h.*)

Přehled, roč. IV. 1906. Vydali V. Beneš a E. Chalupný. 912 stran.

Přehled, r. V. 1907. 922. str.

Národní povaha česká. 1907. (Rozebráno).

---

*) Lze obdržeti v Jungmannu, spolku pokrokové mládeže Praha II. (Spálená ul.)

